

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 14
2023
Edition 14
2023**

**Кропивницький – 2023
Kropyvnytskyi – 2023**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2023. Випуск 14. Кропивницький, 2023. 360 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Центра судової експертизи та експертних досліджень;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії і історії держави та права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Науковий редактор:

Рябовол Лілія Тарасівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Берlach Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м.Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, Головний науковий співробітник відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-

економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт Науково-дослідного інституту публічного права;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород-Карпова Валерія Валеріївна – кандидат юридичних наук, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сокурєнко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 12 від 28.05.2023 року).

Статті подано в авторській редакції

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія KB №22502-12402P від 10.01.2017 р. видане Державною реєстраційною службою України.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar. Кожній публікації надається цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI).

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-1

© Автори статей, 2023

© Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, 2023

УДК 34 (052.552)
Н 15

Scientific notes. Series: Law. 2023. Issue 15. Kropyvnytskyi, 2023. 360 p.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-1

Reviewers:

Nadiia Armash – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;

Yuriy Garust – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;

Prof. Valerii Pietkov – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor:

Prof. Yevhen Sobol – Doctor of Law, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.

Deputy Head of Editorial Board:

Prof. Volodymyr Hrytsenko – Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.

Scientific Editor:

Riabovol Liiliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activities at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Editor-in-Charge:

Kateryna Troshkina – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Editorial Board:

Batanov Oleksandr – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government at the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Bezpalova Olha – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Police Activity and Public Administration, Faculty No. 3, Kharkiv National University of Internal Affairs.

Berlach Anatolii – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Administrative Law at Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Brunner Hilmar – Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College for Public Administration (Neu-Ulm, Germany).

Hetman Yevhen – Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Department for Coordination of Legal Research of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Hrechanjuk Serhii – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law at West Ukrainian National University.

Hurzhii Taras – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law at Kyiv National University of Trade and Economics.

Dzhafarova Olena – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Police Activity and Public Administration at Kharkiv National University of Internal Affairs.

Dnipro Oleksii – Doctor of Law, Senior Researcher of the Department of Legal Expertise and Legislative Work at the Research Institute of Public Law.

Dobkowski Jarosław – Habilitated Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Science at the Faculty of Law and Administration, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland).

Drozd Oleksii h – Doctor of Law, Professor, Acting Head of the Department of Doctoral and Postgraduate Studies of the National Academy of Internal Affairs.

Zhuravliova Zoriana – PhD in Law, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues at the Research Institute of Public Law.

Manzhula Andrii – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Milova Tetiana – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activity at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Myrhorod-Karpova Valeriia – PhD in Law, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute of Law for Research, Senior Lecturer of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial-Economic Security, Sumy State University.

Nastiuk Vasyl – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Activity at Yaroslav Mudryi National Law University.

Sokurenko Olena – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Strban Grega – Doctor of Science, Professor, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia).

Shatrava Serhii – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues at Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes No. 10 28.05.2023).

The articles are presented in the author's version

Certificate of State Registration of a Print Media Outlet – Series KV No. 22502-12402P dated January 10, 2017, issued by the State Registration Service of Ukraine.

"Scientific Notes. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Scientific Notes. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-1

© Authors of articles, 2023

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2023

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 378.146

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-6-12

Дуліба Євгенія Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування,
email: dulibayevheniia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2651-4977>

Гришко Вікторія Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
відновного правосуддя та приватної детективної діяльності
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування,
email: v.i.grichko@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7512-0005>

**АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ
УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ**

У статті досліджуються проблеми забезпечення академічної доброчесності в освітньо-науковому просторі України, а також чинники, які зумовлюють виникнення та поширення академічних правопорушень. Встановлено, що сьогодні ситуація у сфері вищої освіти є предметом численних дискусій, а відтак викликає неоднозначну оцінку як експертів, так і звичайних громадян України. Як наслідок, нині в нашій державі спостерігається стрімке погіршення якості академічної культури, що, головним чином, зумовлене нівелюванням цінностей вищої освіти й зорієнтованістю значної частини студентської молоді лише на отримання формальних атрибутів навчання, а не на здобуття важливих професійних компетентностей.

У ході дослідження встановлено, що академічна доброчесність – це багатогранна філософська концепція, яка складається з багатьох правових та морально-етичних принципів і правил, що підлягають застосуванню не лише безпосередньо здобувачами освіти, але й науково-педагогічними працівниками, які активно ведуть дослідницьку діяльність.

Встановлено, що академічну доброчесність справді потрібно вважати ефективним способом покращення соціально-політичного іміджу України серед інших держав світу, водночас, щоб цей механізм працював належним чином, потрібно забезпечити його сталі виконання не тільки на централізованому, але й на локальному рівні. Для цього повинні бути залучені органи державної влади України, зокрема Верховна Рада України, а також заклади освіти різного типу. З огляду на це, автором визначено, що проблема академічної недоброчесності потребує системного підходу та спільних зусиль здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників. Першим дієвим кроком до забезпечення академічної доброчесності повинно бути прийняття спеціалізованого Закону України, який належним чином регламентуватиме питання академічної відповідальності в разі вчинення відповідного правопорушення.

Ключові слова: академічна доброчесність, заклади вищої освіти, академічна культура, академічна відповідальність, академічні правопорушення, моральні та етичні принципи поведінки.

**Duliba Ye., Gryszko V. ACADEMIC INTEGRITY IN THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE OF
UKRAINE: SOCIAL CHALLENGES AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT**

The problems of ensuring academic integrity in the educational and scientific space of Ukraine have analyzed, as well as the factors that determine the emergence and spread of academic offenses. It has established that today the situation in the field of higher education is the subject of numerous discussions, and therefore causes ambiguous assessment by both experts and ordinary citizens of Ukraine. As a result, today in our country there is a rapid deterioration in the quality of academic culture, which is mainly due to the levelling of the values of higher education and the orientation of a significant part of students only to obtain formal attributes of education, and not to acquire important professional competencies.

The study found that academic integrity is a multifaceted philosophical concept that consists of many legal, moral and ethical principles and rules. Students, researchers and teachers should use these principles in their daily activity.

It has established that academic integrity should indeed be considered an effective way to improve the socio-political image of Ukraine among other countries of the world, while for this mechanism to work properly, it is necessary to ensure its sustainable implementation not only at the centralized but also at the local level. For this purpose, the public authorities of Ukraine, in particular the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as educational institutions of various types should be involved. In view of this, the author determines that the problem of academic dishonesty requires a systematic approach and joint efforts of students and academic staff. The first effective step towards ensuring academic integrity should be the adoption of a specialized Law of Ukraine, which will properly regulate the issue of academic liability in case of committing a relevant offense.

Key words: academic integrity, higher education institutions, academic culture, academic responsibility, academic offenses, moral and ethical principles of behavior.

Постановка проблеми. Друга половина XX століття відзначилася остаточною вибором світової спільноти вступити в епоху інформаційного суспільства, що мало наслідком використання у всіх сферах соціального життя новітніх технологій електронного зв'язку, у тому числі мережі Інтернет. Швидкі темпи глобалізації мережевого соціуму щодо необмеженого доступу до електронних бібліотек, різноманітних веб-сайтів освітнього, пізнавального та розважального характеру. Однак, поряд з очевидними перевагами, інформатизація суспільства також сприяла виникненню й поширенню особливих типів правопорушень, зміст яких розкривається через неправомірне й корисливе застосування інформаційно-телекомунікаційних засобів під час здобуття освіти та під час ведення наукової і педагогічної діяльності.

Сьогодні в Україні спостерігається стрімке погіршення якості академічної культури, що зумовлене нівелюванням цінностей вищої освіти й зорієнтованістю значної частини студентської молоді лише на отримання формальних атрибутів навчання, а не на здобуття важливих професійних компетентностей.

Деформація суспільної свідомості, підсилена відсутністю дієвого механізму співпраці вищих навчальних закладів і роботодавців, призводить до того, що студенти не вважають набуті знання запорукою життєвого успіху, можливістю для омріяного працевлаштування та гідної оплати праці. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, з 2015 року й донині в Україні фіксується найвищий рівень заохочення школярів до здобуття вищої освіти – майже 80% молоді віком до 20 років вважає, що повинна здобути вищу освіту для опанування омріяної професії. Водночас, як свідчать результати соціологічного опитування, ситуація суттєво змінюється, коли молодь потрапляє до університетського середовища: так, тільки 33,4% студентів справді відчують мотивацію до отримання професійних знань, 41,5% студентів не змогли ґрунтовно пояснити мотиви свого перебування у вищому навчальному закладі, ще 25,1% - відмовилися від проходження соціологічного опитування, що може свідчити про їхню незацікавленість у розвитку освітнього простору України [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення принципів академічної доброчесності в освітньо-науковому просторі України й зарубіжних держав є вкрай важливим та актуальним питанням досліджень таких вітчизняних науковців, як І.І. Андрощук, З.В. Стежко, Н.С. Шалімова [2], В.М. Гриньова [3], А.В. Недипіч [4], Є.В. Недогібенко [5], Д.О. Сопова [6], В.І. Теремецький, О.Є. Аврамова, А.В. Грубінко, Л.В. Крупнова, К.М. Лісогорова [7; 8], О.В. Чумак [9]. Поряд з цим, віддаючи належне напрацюванням дослідників, зауважимо, що проблема дотримання академічної доброчесності в Україні як важливого психологічного й соціального явища об'єктивної дійсності досі залишається не повністю дослідженою.

Мета статті – проведення комплексного та системного аналізу концептуальних засад формування академічної доброчесності в освітньо-науковому просторі України, а також визначення основних рушійних чинників, які зумовлюють нівелювання якості вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безсумнівно, що одним із найважливіших аспектів професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти є формування академічної культури, що, за словами В. Гриньової, передбачає відданість певним цінностям не тільки під час виконання професійних обов'язків, але й у повсякденному житті. Фундаментальною засадою під час підготовки студентів повинно бути надання викладачами таких знань, умінь і навичок, які допоможуть професійно й сумлінно виконувати службові обов'язки, а також які створять можливість ефективно розбудовувати морально-правове громадянське суспільство України. На переконання автора, у цьому аспекті значну роль відіграє бажання дотримуватися основоположних засад академічної доброчесності, яка вважається одним із основних функціональних елементів професійного становлення особистості [3].

Відповідно до статті 6 Закону України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» однією із засад державної політики у сфері освіти є академічна доброчесність, яка тлумачиться законодавцем як «... сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [10]. Іншими словами, у визначенні академічної доброчесності, яка пропонується цим Законом, акцентується увага на дотримання етичних (деонтологічних) принципів щодо процесів навчання, викладання і провадження наукової (творчої) діяльності. Академічними обов'язками науково-педагогічних працівників є, по-перше, добросовісне використання посилань на джерела інформації в разі застосування ідей і розробок інших науковців, по-друге, дотримання чинних норм вітчизняного й міжнародного законодавства про авторське право й суміжні права, по-третє, надання науково-педагогічному й студентському колективу актуальної та достовірної

інформації про методику й результати власних і використаних досліджень. На наше переконання, вже більше століття основним обов'язком науково-педагогічних працівників залишається контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти, а також об'єктивне й неупереджене оцінювання результатів їхнього навчання.

Що ж стосується самих школярів і студентів, то Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» встановлює, що здобувачі освіти зобов'язані самостійно виконувати поставлені перед ними навчальні завдання, завдання поточного та підсумкового контролю (виняток становлять лише ті здобувачі освіти, які мають відповідні потреби). Подібно до науково-педагогічних працівників, школярі й студенти зобов'язані добросовісно використовувати посилання на джерела інформації інших науковців, а також дотримуватися чинних норм про охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності, зокрема, законодавчих норм щодо авторського й суміжних прав [10].

За словами О. Чумака, витоки сучасної академічної доброчесності сягають середини XX століття, коли після великого соціологічного опитування, ініційованого кількома провідними науковими установами США, виявилось, що 75,5% опитаних студентів систематично використовують різні технічні засоби для списування на екзаменах та інших видах підсумкових контролів. Після цієї резонансної новини більшість університетів США почали декларувати серед основних вимог до студентів доброчесне ставлення до процесу навчання [9].

На переконання Є. Недогібенко, академічна доброчесність (пер. з англ. – *academic integrity*) – це багатогранна категорія, яка визначає систему правових та морально-етичних принципів і правил при здобутті вищої освіти та наданні послуг із вищої освіти, які в сукупності забезпечують високу якість отриманих навчальних та наукових результатів. У перекладі з латини іменник «*integrity*» означає «довершеність, повноту, цілісність» психологічного стану людини, який відзначається її внутрішньою гармонією, стійкістю і послідовністю загальноприйнятого морального образу. У зв'язку з цим, дослідниця зазначає, що сьогодні мораль усе ще виступає консолідуючою силою людства, яке прагне жити серед доброчесних особистостей зі сталими моральними якостями, і зауважує, що категорія «доброчесність», як і два-три століття тому, досягається насамперед завдяки належній освіті та вихованню [5].

На нашу думку, академічну доброчесність справді потрібно вважати ефективним способом покращення соціально-політичного іміджу України серед інших держав світу, які розвиваються, водночас, щоб цей механізм працював належним чином, потрібно забезпечити його стале виконання не тільки на централізованому, але й на локальному рівні. Іншими словами, проблема нівелювання цінностей академічної культури має бути вирішена як на рівні держави (наприклад, через прийняття спеціалізованого закону України), так і на рівні конкретного закладу освіти – школи, ліцею, університету, інституту тощо.

Як ми вже зауважували раніше, вітчизняний законодавець згадує про академічну доброчесність як про базовий принцип державної освітньої політики лише в декількох нормативно-правових актах, зокрема, у Законах України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» [10], від 16.01.2020 № 463-IX «Про повну загальну середню освіту» [11], від 06.06.2019 № 2745-VIII «Про фахову передвищу освіту» [12], від 10.02.1998 № 103/98-ВР «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [13], від 01.07.2014 № 1556-VIII «Про вищу освіту» [14] та від 26.11.2015 № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність» [15]. Водночас, про важливість дотримання принципів академічної доброчесності йдеться не тільки в законах України, які стосуються освітнього процесу, але й в багатьох інших законах – переважно правового спрямування. Так, зокрема, складаючи присягу адвоката України, особа урочисто присягає, що дотримуватиметься в майбутньому правил адвокатської етики, чесно й сумлінно забезпечуватиме право осіб на захист і надаватиме відповідну правову допомогу [16]. Також у статті 46 Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» передбачено, що одним із функціональних обов'язків прокурора є дотримання правил прокурорської етики, адже в іншому разі недоброчесність прокурора може стати підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності [17].

Однак, на наше переконання, для вирішення нагальних проблем, які стосуються фіксації випадків академічної недоброчесності, потрібно прийняти окремий спеціалізований закон України.

02 березня 2023 року на базі Національного університету «Києво-Могилянська академія» відбулася презентація проєкту Закону України «Про академічну доброчесність» від 30.08.2022. Участь в активному обговоренні перспектив прийняття цього Закону взяли народні депутати України, зокрема, Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук, представники профільних відомств Кабінету Міністрів України, науковці, експерти та студенти. У вітальному слові Голова Українського Парламенту зазначив, що питання академічної культури у вітчизняній науці вже назріло давно, є пріоритетним і водночас досить складним [18].

На відміну від статті 42 Закону України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту», у проєкті цього закону суб'єктами академічної діяльності визнаються не тільки науково-педагогічні працівники й безпосередньо здобувачі освіти, але й особи, залучені до процедур забезпечення якості освіти, особи, залучені до організації і проведення конкурсів у сфері освіти і науки, а також особи, залучені до процесу оцінювання суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, наукових (творчих) та науково-технічних результатів і проєктів [19].

Особливо важливою вважаємо статтю 10 Проєкту, яка встановлює, що заклади освіти, наукові

установи незалежно від підпорядкування та форми власності зобов'язані встановлювати власні політику та процедури забезпечення академічної доброчесності, що відповідають цьому Закону та іншим нормативно-правовим актам, як складові їхньої академічної культури та системи внутрішнього забезпечення якості освіти, дотримуватися їх у своїй діяльності та оприлюднювати на офіційному сайті закладу освіти, наукової установи [19]. Іншими словами, популяризація ідеї належного дотримання принципів академічної доброчесності на локальному рівні стає головним завданням усіх закладів освіти в Україні. Так, наприклад, дотримання академічної доброчесності в освітньо-науковій діяльності Національного університету водного господарства та природокористування є невід'ємною складовою системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в університеті [20]. Сьогодні в університеті прийнято ряд документів, що стосуються академічної доброчесності, зокрема, з-поміж них варто виділити Положення про академічну доброчесність в Національному університеті водного господарства і природокористування [20], Порядок перевірки навчальних, кваліфікаційних, навчально-методичних та наукових робіт на наявність ознак академічного плагіату в Національному університеті водного господарства та природокористування [21], Положення про виявлення та запобігання академічного плагіату [22], Кодекс честі студентів [23]. До того ж Національний університет водного господарства та природокористування є одним із шістдесяти відібраних університетів, що активно беруть участь у Проєкті «Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти», засновники якого мають на меті об'єднати професійну спільноту освітян для обміну набутим досвідом [24].

Що ж стосується самих випадків академічної недоброчесності, то, на наше переконання, перевагою Закону України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» є те, що в ньому законодавець детально тлумачить конкретний вид академічного правопорушення, натомість проєкт Закону України «Про академічну доброчесність» не містить жодних пояснень щодо визначення певного виду академічного правопорушення. У той же час, перелік діянь, наданих у Проєкті, можна назвати більш вдалим, порівняно із Законом України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту», адже у ньому автори наводять більш точні правопорушення, які відповідають сучасним тенденціям зміни освітнього простору України. Так, зокрема, стаття 14 Проєкту встановлює, що до основних порушень академічної доброчесності варто віднести академічний плагіат; недобросовісне використання результатів власної освітньої, наукової, творчої мистецької діяльності; академічну фабрикацію; академічну фальсифікацію; присвоєння авторства; створення або посередництво у створенні академічного твору на замовлення; несамотійне виконання завдання; порушення вимог щодо оцінювання; протиправний вплив та отримання неправомірної вигоди в академічній діяльності, а також неспроможність реагувати та/або невжиття заходів реагування на виявлені порушення академічної доброчесності [19].

Як свідчить практика, сьогодні найбільш поширеним типом академічного правопорушення залишається звичайне «переписування» чужих наукових робіт, які публікуються як власні. Безсумнівно, виявлення такого типу недоброчесності не викликає труднощів, адже сьогодні кожен студент або викладач має змогу безперешкодно використовувати спеціальні технологічні програми для перевірки оригінальності тексту. У той же час, ми погоджуємося з думкою Д. Сопової, яка зазначає, що такі програми мають ряд суттєвих недоліків, які, на жаль, досить часто не враховуються освітянами [6]. Йдеться передусім про незмінність застосування спеціальної термінології в певній галузі науки чи техніки. Погодьмося, що в юриспруденції такі сталі вирази, як «кримінальне право», «Закон України», «адміністративна відповідальність», «цивільні права та обов'язки» неможливо замінити іншими висловами, адже тоді термінологія не вважатиметься професійною та офіційною. Натомість розробники програм для перевірки текстів на оригінальність майже ніколи не враховують цієї проблеми, через що справді цінні наукові роботи втрачають свій відсоток унікальності.

Висновки. Таким чином, сформована в даний час ситуація у сфері вищої освіти є предметом численних дискусій, а відтак викликає неоднозначну оцінку як експертів, так і звичайних громадян України. До основних причин виникнення академічних правопорушень варто віднести масовість вищої освіти, безперешкодний доступ до мережі Інтернет, а також стрімкий розвиток інформаційних технологій електронного зв'язку.

Проблема щодо академічної доброчесності залишається комплексною, адже для ефективного вирішення потребує системного підходу та спільних зусиль здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників. Для якісної зміни системи вищої освіти необхідно розробити нові підходи до навчання та вкладання, а також утвердити серед студентів та науково-педагогічних працівників етичні норми академічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>
2. Стежко З.В., Шалімова Н.С., Андрощук І.І. Академічна доброчесність у вищій освіті: прояви та мотиваційні чинники. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2022. № 3. С. 7-15.
3. Гриньова В.М. Про співвідношення понять "професіоналізм", "професійна культура", "професійна компетентність", "професійна підготовка". *Педагогіка та психологія*. 2014. Вип. 45. С. 74-84.

4. Недипіч А. В. Особливості дотримання принципів академічної. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. № 14. Т. 1. С. 234-238.
5. Недогібенко Є.В. Академічна доброчесність: складові елементи. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017 № 6. С. 13-21.
6. Сопова Д.О. Академічна чесність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Європейського Союзу: дис. ... доктора філософії з педагогіки за спеціальністю 011 «Науки про освіту» (Освітні, педагогічні науки), галузь знань 01 Освіта/Педагогіка. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2020. 228 с.
7. Теремецький В. І. Правова природа академічної доброчесності в Україні. Академічна доброчесність: виклики сучасності / Збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 11.03 – 23.03.2019). Варшава, 2019. С. 151–155.
8. Teremetskyi V., Avramova V., Hrubinko A., Krupnova L., Lisohorova K. Ethical And Legal Essence of Academic Integrity In Ukrain. *Journal of Law and Political Sciences*. 2020. Vol. (23) Issue 2/C. P. 320-344. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37701>.
9. Чумак О.В. Концепт категорії академічної доброчесності у вищій освіті. *Theory and methods of educational management*. 2017. № 2(20). С. 112-127.
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
12. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>
13. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
15. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8F%D0%B3%D0%B0#w1_1
17. Про прокуратуру: Закон України від 10.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
18. Стефанчук Р. Питання академічної доброчесності — це питання як наукової та академічної чистоти, так і майбутнього України. *Верховна Рада України* : URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-povyna/233742.html>
19. Про академічну доброчесність: проєкт Закону України від 30 серпня 2022 року №13(18). *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/dstdm>
20. Положення про академічну доброчесність у Національному університеті водного господарства та природокористування. URL: <https://nuwm.edu.ua/sp/akademichna-dobrochesnistj>
21. Порядок перевірки навчальних, кваліфікаційних, навчально-методичних та наукових робіт на наявність ознак академічного плагіату в Національному університеті водного господарства та природокористування. URL: <https://nuwm.edu.ua/sp/akademichna-dobrochesnistj>
22. Положення про виявлення та запобігання академічного плагіату в Національному університеті водного господарства та природокористування. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/6316/>
23. Кодекс честі студентів Національного університету водного господарства та природокористування. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/4917/>
24. Проєкт “Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти» URL: <https://americancouncils.org.ua/programs/academiq/>

REFERENCES:

1. Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva. [Higher education in Ukraine: public opinion of students. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation]. URL: <https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> [in Ukrainian].
2. Stezhko Z., Shalimova N., Androshchuk I. Akademichna dobrochesnist u vyshchii osviti: proiavy ta motyvatsiini chynnyky [Academic integrity in higher education: manifestations and motivation factors]. *Naukovyi visnyk Pivdennoукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського - Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*. 2022. № 3(140). S. 7-15. [in Ukrainian].
3. Hrynova V.M. Pro spivvidnoshennia poniat "profesionalizm", "profesiina kultura", "profesiina kompetentnist", "profesiina pidhotovka" [On the corelation of the concepts of «professionalism», «professional culture», «professional competence», «professional training»]. *Pedahohika ta psykholohiia - Pedagogy and Psychology*. 2014. Vyp. 45. S. 74-84. [in Ukrainian].

4. Nedypich A.V. Osoblyvosti dotrymanna pryncypiv akademichnoi [Peculiarities of compliance with academic principles]. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2022. № 14. Т. 1. С. 234-238.
5. Nedohibchenko Ye.V. Akademichna dobrochesnist: skladovi elementy. [Scientific integrity: compound elements]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti- Theory and Practice of Intellectual Property*. 2017 № 6. S. 13-21. [in Ukrainian].
6. Sopova D.O. Akademichna chesnist yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv v universytetakh Yevropeiskoho Soiuzu: dys. ... doktora filosofii z pedahohiky za spetsialnistiu 011 «Nauky pro osvitu» (Osvitni, pedahohichni nauky), haluz znan 01 Osvita/Pedahohika. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, Kyiv, [Sopova D.O. Academic integrity as part of future specialists professional training in the universities of the European Union: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Pedagogy in the specialty 011 "Education Science" (Educational, pedagogical sciences), field of knowledge 01 Education / Pedagogy. Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv] 2020. 228c. [in Ukrainian].
7. Teremetskyi V. Pravova pryroda akademichnoi dobrochesnosti v Ukrainy [The legal nature of academic integrity in Ukraine]. *Akademichna dobrochesnist: vyklyky suchasnosti / Zbirnyk naukovykh ese uchashchysia dystantsiinoho etapu naukovoho stazhuvannia dlia osvitan (Respublika Polshcha, Varshava, 11.03 – 23.03.2019)*. Varshava, 2019. S. 151-155.
8. Teremetskyi V., Avramova V., Hrubinko A., Krupnova L., Lisohorova K. Ethical And Legal Essence of Academic Integrity In Ukrain. *Journal of Law and Political Sciences*. 2020. Vol. (23) Issue 2/C. P. 320-344. URL: https://drive.google.com/file/d/1_NvjlhM_lrM73_GcUSO0_3p-P7QooZ6/view
9. Chumak O.V. Kontsept katehorii akademichnoi dobrochesnosti u vyshchii osviti [The Concept of the Academic Integrity in Higher Education] *Theory and methods of educational management*. 2017. № 2(20). S. 112-127. [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy Pro osvitu [Law of Ukraine on education] vid 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
11. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on complete general secondary education] vid 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
12. Pro fakhovu peredvyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine On the Professional Pre-Higher and Higher Education] vid 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> [in Ukrainian].
13. Pro profesiinu (profesiino-tekhnicnu) osvitu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on Professional Vocational (Technical) Education] vid 10.02.1998 № 103/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
14. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on High Education] vid 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
15. Pro naukovu i nauково-tekhnicnu diialnist Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on Scientific and Technical Research Activity] vid 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> [in Ukrainian].
16. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on Advocacy and Advocates Activity] vid 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8F%D0%B3%D0%B0#w1_1 [in Ukrainian].
17. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the Prosecutor's Office] vid 10.10.2014 № 1697-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].
18. Stefanchuk R/ Pytannia akademichnoi dobrochesnosti — tse pytannia yak naukovo i ta akademichnoi chystoty, tak i maibutnoho Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy [The issue of academic integrity is a matter of both scientific and academic purity and the future of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine]: URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/233742.html> [in Ukrainian].
19. Pro akademichnu dobrochesnist: projekt Zakonu Ukrainy vid 30 serpnia 2022 roku №13(18). Verkhovna Rada Ukrainy. [On Academic Integrity: drafts of Law of Ukraine from 2022, Aug. 30] URL: <http://surl.li/dstdm> [in Ukrainian].
20. Polozhennia pro akademichnu dobrochesnist u Natsionalnomu universyteti vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia [Regulations on Academic Integrity at the National University of Water and Environmental Engineering]. URL: <https://nuwm.edu.ua/sp/akademichna-dobrochesnistj> [in Ukrainian].
21. Poriadok perevirky navchalnykh, kvalifikatsiinykh, navchalno-metodychnykh ta naukovykh robot na naiavnist oznak akademichnoho plahiatu v Natsionalnomu universyteti vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia [Procedure for checking educational, qualification, teaching and research papers for signs of academic plagiarism at the National University of Water and Environmental Engineering]. URL: <https://nuwm.edu.ua/sp/akademichna-dobrochesnistj> [in Ukrainian].
22. Polozhennia pro vyavlennia ta zapobihannia akademichnoho plahiatu v Natsionalnomu universyteti vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia [Regulations on Detection and Prevention of Academic Plagiarism at the National University of Water and Environmental Engineering]. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/6316/> [in Ukrainian].

23. Kodeks chesti studentiv Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia [Code of Honour of Students of the National University of Water and Environmental Engineering]. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/4917/> [in Ukrainian].

24. Proiekt "Initsiatyva akademichnoi dobrochesnosti ta yakosti osvity» [Project "Initiative for Academic Integrity and Quality of Education".] URL: <https://americancouncils.org.ua/programs/academiq/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.05.2023

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-12-17

Васильєв Сергій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри господарсько-правових

дисциплін та економічної безпеки

Донецький державний університет внутрішніх справ

e-mail: sv.vasiliev2015@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Об'єктивний зміст глобалізації складають різноманітні за їх походженням, механізмами та наслідками процеси, що дозволяє розглядати глобалізацію як складну систему явищ та відносин, яка внутрішньо доволі суперечлива. Вказаний статус глобалізаційних процесів породжує велику різноманітність концепцій та теорій походження та розвитку глобалізації, серед яких окремою групою досліджуються питання глобалізації у сфері права.

Проведено дослідження основних теорій та концепцій процесу правової глобалізації та на їх основі сформульовано загальні тенденції, орієнтири розвитку вітчизняної правової системи.

Продemonстровано основні сучасні наукові позиції щодо сутності та змісту правової глобалізації, що дало можливість висвітлити їх особливості та концептуальність.

Зазначимо, що аналіз наукових теорій свідчить, по-перше, про схильність окремих науковців к аргументації правової глобалізації виключно через сферу економічних, політологічних, соціальних, культурологічних, екологічних, технологічних та інформаційних відносин, а, по-друге, значне розходження думок щодо перспективності розповсюдженості глобалізації у правовій сфері.

Запропоновано віднести до найважливіших тенденцій правової глобалізації інтернаціоналізацію внутрішнього права держав; інтерналізацію міжнародного права - інкорпорування міжнародного права у внутрішнє; глобалізацію правового регулювання.

Ключові слова: правова глобалізація, правові системи, гіперглобалісти, трансформісти, теорія глокалізації, теорія детериторізації, теорія конвергенції

Vasyliiev S. CONCEPTS OF LEGAL GLOBALIZATION

The objective content of globalization allows us to consider globalization as a complex system of phenomena and relations, which is internally quite contradictory. The specified status of globalization processes gives rise to a great variety of concepts and theories of the origin and development of globalization, among which a separate group investigates the issue of globalization of law.

The study of the main theories and concepts of the process of legal globalization was conducted, and on their basis the general trends of the development of the domestic legal system were formulated.

The main modern scientific positions on the essence and content of legal globalization were demonstrated, which made it possible to highlight their peculiarities and conceptuality.

The analysis of the concepts of globalization of law shows a significant difference and understanding of the essence, structure and logic of modern processes of globalization. This discrepancy only indicates the ambiguity and contradiction of the phenomenon of globalization itself.

All modern theories of legal globalization can be formally divided into two groups: theories of a negative direction (pessimistic) and theories of a positive direction (optimistic).

The trends in the development of legal globalization include: questions about the sources of law; codification of legal norms; processes of eliminating boundaries between the main categories and institutions of individual branches of law; borrowing legal concepts, categories and institutions of different legal systems; establishment of generally recognized legal standards, etc.

Thus, globalization significantly changes the internal structure of each individual society and state, affects almost all aspects of social relations, directly affects the political and legal processes taking place at the domestic and international levels. Therefore, the conceptualization and theoretical substantiation of the mechanisms of the functioning of the globalization process in the legal field, the identification of development trends, will only contribute to the harmonization and effectiveness of the specified process, and will also allow minimizing various kinds of contradictions that may accompany it.

Key words: legal globalization, legal systems, hyperglobalists, transformists, glocalization theory, deterritorialization theory, convergence theory.

Постановка проблеми. Сучасні теорії глобалізації стали з'являтися у другій половині XX століття. Враховуючи, що глобалізація є багатоаспектним процесом, що охоплює різноманітні сторони функціонування суспільства, було проведено безліч наукових досліджень з проблем глобалізації, за результатами яких більшістю дослідників глобалізація розглядається як розширення та поглиблення світової взаємозалежності та взаємопов'язаності, що виявляється у всіх аспектах сучасного життя.

Перші роботи з теорії глобалізації були присвячені сфері економіки, управління та політології. З часом, стали з'являтися публікації щодо глобалізації у правовій сфері.

Аналіз юридичної літератури свідчить про відсутність єдності позицій науковців як у формулюванні теорій, концепцій правової глобалізації так і у виділенні тенденцій розвитку процесу зазначеного виду глобалізації. Усвідомлення важливості даного явища та його дослідження зумовило вибір теми цієї роботи..

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тривалий час теоретичні проблеми обґрунтування та розвитку процесів глобалізації були предметом дослідження переважно представниками економічної науки, як зарубіжної (Л. Вайс, Е. Гідденс, Т. Коуен, Г. Томпсон, А. Турен, Е.Тоффлер, М. Уотерс та ін.) так і національної (О. Білоус, А. Гальчинський, Д. Лук'яненко, О. Мозговий, Л. Сохань, Н. Стукало, М. Чешков, А. Чухно, Ю. Шишков та ін.). Поступово активізувалася робота з даного напрямку і у правовій сфері.

При дослідженні окремих аспектів правової глобалізації значний інтерес представили роботи таких авторів, як Ю. В. Бауліна, Р. В. Войтович, О. О. Житного, Б. А. Кормич, Н.С.Кузнецової, П. Фріса.

Актуальні теоретико-правові, аксіологічні та методологічні проблеми трансформації національного права в умовах глобалізації розглядаються у роботах Н. М. Оніщенко, О.В. Петришина, М. Г. Хаустової, Л.Г.Удовики, І. В. Яковюка.

Високо оцінюючи внесок названих вчених у вивчення розглянутого феномену, водночас слід зазначити, що комплексних досліджень щодо формування концепцій глобалізаційних процесів у сфері права на даний час не так багато.

Мета статті – дослідження основних теорій та концепцій процесу правової глобалізації та на їх основі формування загальних тенденцій, орієнтирів розвитку вітчизняної правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних науках існують різні доктринальні підходи щодо поняття, змісту, характеристики глобалізації, що свідчить про те, що, незважаючи на широке вживання терміну «глобалізація», ми не знаємо цей процес достатньо ґрунтовано. Істотним є те, що глобалізація – це процес який приєє розширенню можливостей самореалізації людини й держави, які мають знайти адекватне відображення в правовій системі, насамперед, правах і свободах людини й громадянина [1, с.465].

Глобалізація як багатоаспектне явище, може розглядатися як історичний процес, як спосіб універсалізації світу, або, навпаки, як спосіб руйнування національних суверенітетів та кордонів.

Глобалізація є багатоплановим процесом, що розвивається, комплексом соціальних явищ, які еволюціонують і видозмінюються в часі, сприяють перетворенню локальних проблем на глобальні, відкриває широкі можливості для розвитку людської цивілізації. Під її впливом відбувається трансформація суспільного устрою, формується нова спільність, яка характеризується як глобальна соціальна система, або метасуспільство, що відноситься до типу відкритих, слабко організованих систем. Як зазначає професор Мадридського університету Ф. Лапорта (*Francisco J. Laporta*), глобалізацію слід розглядати як складний і тривалий процес людської взаємодії, що долає встановлені державні кордони і визначає існування політичних, економічних, культурних і соціальних відносин, які піднімаються над локальними, регіональними і національними обмеженнями для створення умов нової транснаціональної цивілізації [2].

Через специфіку сфери діяльності, сутність чи поняття глобалізації трактується не завжди однаково з погляду різних фахівців. Тим не менш, всі сходяться на тому, що суть глобалізації полягає в розширенні та посиленні взаємозв'язку та взаємозалежності між суб'єктами, у ролі яких можуть виступати країни, окремі сфери господарства чи конкретні люди.

Так, Д. Мейер (*Meyer J.W.*) пропонує розглядати глобалізацію у кількох вимірах: (1) політичному – означає зростаючу політичну та військову взаємозалежність існуючих суверенних держав за рахунок розширення числа взаємоінтегрованих організацій та установ; (2) економічному – означає зростання взаємозалежності національних та регіональних економік та відповідних багатонаціональних та міжнародних громадських та приватних організацій; (3) просторовому – пов'язаний із розширюючим потоком руху індивідів у соціальному середовищі за допомогою соціально-економічної міграції; (4) культурному – означає розширення взаємозалежності культур через інтенсифікацію глобальної комунікації та взаємне проникнення об'єктів локальних культур, перетворених на товари на глобальному ринку масової культури; (5) поширення загальних раціоналізованих інструментальних моделей організації тій чи іншій діяльності з усього світу, тобто. загальні моделі соціального порядку стають переважаючими у подібних локальних соціальних умовах [3, с. 233].

Сучасні зарубіжні вчені, які активно досліджують проблему глобалізації, виділяють загалом три основних напрями її впливу на право, а отже, на його розуміння та методологію пізнання: (1) перший пов'язаний із впливом глобалізації на взаємовідносини національних правових систем, посилення їх взаємозалежності та взаємозв'язку. Отже, дослідженню підлягає вже не окрема правова система, а загальна

система, яка утворилася внаслідок тісного зв'язку та взаємодії правових систем; (2) вплив глобалізації на право та його розуміння вбачають у зміні головного підходу до розвитку права. Він дедалі більше спрямовується не на забезпечення внутрішнього правопорядку, а на вирішення проблем світового (глобального) масштабу; (3) третій напрям пов'язують із впливом глобалізації не стільки на право як явище, скільки на підхід до його тлумачення та методології пізнання. При цьому вчені доходять висновку, що під впливом глобалізації будуть «видозмінюватися» старі концепції та виникатимуть нові правові підходи, фундаментальною основою яких будуть нова ідеологія, правова культура, а також оновлена методологія пізнання навколишнього правового середовища [4, с. 36].

Згідно з Д. Хелдом (D. Held), слід виділити 3 основні напрямки в концептуалізації глобалізації – скептики, гіперглобалісти та трансформісти [5].

На думку *скептиків* (І. Уоллестайн, Л. Вайс, Г. Томпсон, Б. Барбер та ін.), глобалізація є не більш ніж підвищенням рівнем інтернаціоналізації. Представники цього напрямку все ж таки визнають наявність феномена глобалізації, але лише як посилення світової взаємозалежності; при цьому принципово вказується на поділ сучасного світу на регіональні та цивілізаційні блоки, а також наростаючий стан конфліктності між ними. Можна сказати, що скептики розглядають сучасні світові відносини (політичні, економічні, соціокультурні та ін.) крізь призму дихотомії «національне/інтернаціональне» («інтернаціональне/регіональне»), а не «локальне/глобальне». Значення національних кордонів у сучасному світі не лише залишається дуже важливим, а й продовжує посилюватись. Сучасний світ – це не світ відкритих локальностей, а тенденції націоналізму і регіоналізму, що все більше посилюються [6].

На противагу скептикам, для *гіперглобалістів* (П. Дікен, С. Латош, Т. Коуен, В. Грайдер) глобалізація представляє нову епоху в історії людства, в якій національна держава як форма організації світового політичного, економічного та культурного життя поступово зникає взагалі. На зміну національній державі не лише приходить глобальний ринок, а й національна культура поступово заміщується всесвітньо поширеною ідеологією консюмеризму, яка формує нову ідентичність, універсальні цінності та стилі життя. Глобальне поширення цінностей та інституцій ліберальної демократії також посилює формування єдиної глобальної цивілізації. Ця глобальна цивілізація набуває своїх форм глобального управління, представленого різноманітними транснаціональними організаціями типу Світового банку, Ради Безпеки ООН тощо [7].

Трансформісти (Р. Робертсон, П. Бергер, У. Бек, Е. Кінг та ін.), як і гіперглобалісти, визнають глобалізацію ключовим феноменом сучасного світу, що лежить в основі провідних радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства. Однак, на відміну від скептиків та гіперглобалістів, які в основу логіки розвитку глобалізаційних процесів ставлять економіку, трансформісти надають величезного значення культурі. Вони доводять, що глобалізація трансформує традиційні паттерни включення та виключення між країнами та формує нову ієрархію, яка вже зовсім не пов'язана з якоюсь географічною територією, а пронизує всю спільноту та регіони світу.

Трансформістська концепція глобалізаційних процесів ґрунтується на двох принципових теоріях: *глокалізації та детериторізації*. Теорія глокалізації характеризує дворівневість глобалізації, одночасність процесів глобалізації та локалізації. Ця теорія багато в чому ґрунтується на ширшій теорії гібридизації, розробленої ще в середині ХХ ст. та покликаної охарактеризувати культурні феномени колоніального та постколоніального світу, що демонструє формування та існування культурних форм, заснованих на синтезі двох і більше культур. Найчастіше глокалізацію визначають як процес економічного, соціального, культурного розвитку, що характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій: під час глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей відбувається їх збереження та підсилення. Замість злиття й уніфікації виникають і розвиваються явища іншої спрямованості: сепаратизм, загострення інтересу до локальних відмінностей, зростання інтересу до традицій глибокої давнини та відродження діалектів [8].

Іншою ключовою ідеєю трансформістів є констатація зростаючої ролі національної держави. Трансформісти стверджують, що під дією глобалізаційних процесів спрацьовують певні механізми самозахисту, які спричиняють інтенсифікацію та відродження національної ідентичності. Держави змушені розробляти стратегії поведінки в умовах глобалізації, реагувати на виклики глобалізації, що ще більше посилює їхню роль. У цих умовах відбувається трансформація суті класичної держави, яка полягає у зміні характеру зв'язків між суверенністю, територіальністю та державною владою. Така трансформація держави повністю відповідає логіці детериторізації та глокалізації, а також уніфікації та стимулювання розвитку різноманітності [9].

Підсумовуючи аналіз теоретичних моделей глобалізації, можна зробити висновок, що вищезазначені концепції історично утворюють три хвилі (або напрямки) концептуалізації суспільних змін у рамках єдиної глобалізаційної парадигми, для яких характерна спільність логічної структури. Як слушно зазначає М. Кравчук: «суспільні зміни розглядаються як історично унікальна сукупність процесів, внаслідок яких нова соціальна організація приходить на зміну колишній; попередній і новий типи соціальної організації розрізняються на основі дихотомічної типології «локальне/глобальне» [10, с.132].

Однією з передумов створення сучасної теорії глобалізації можна розглядати і *теорію конвергенції* (П. Сорокін, У. Ростоу, Дж. К. Гелбрейт, Р. Арон, Я. Тінберген та ін.). Відповідно до цієї теорії, взаємодія та

взаємовплив двох економічних систем капіталізму та соціалізму в ході науково-технічної революції повинні привести до якоїсь «гібридної, змішаної системи». Згідно з гіпотезою конвергенції «єдине індустріальне суспільство» не буде ні капіталістичним, ні соціалістичним. Воно поєднає переваги обох систем і при цьому не матиме їх недоліків. Як показала історія, деякі елементи соціалістичної системи (наприклад, методи планування) справді були запозичені капіталістичними країнами та призвели до позитивних змін в економічній системі капіталізму, а згодом на початку 1990-х років, соціалістична система майже повністю припинила своє існування, а колишні країни соціалістичного табору стали на шлях ринкових перетворень та капіталістичного розвитку [11].

Викликає науковий інтерес і концепції Й. Бартельсона, який порівнює глобалізацію з поняттями цивілізації і революції, що сформувалися в епоху Великої французької революції: «Ці поняття також втратили стабільні референти, але функціонували як рушії (*vehicles*) соціальної зміни, позначаючи зміну в її чистій, неминучій і незворотній формі: зміна як умова можливих об'єктів і можливих ідентичностей у можливому майбутньому. Тому метафори глобалізації, можливо, відірвуть, коли поняття виконає своє завдання дестабілізації, тобто коли глобалізація стане чимось, що відбувається без слів і, таким чином, не потребує обговорення» [12, с. 193].

На фоні вищезазначених концепцій окремою групою слід виділити науковців, які хоча і визнають факт існування процесів глобалізації, в той же час, схилиються до її недосконалості. Так, Д. Родрік визначає глобалізацію «фундаментальною політичною трилемією», яка полягає у тому, що «не можна одночасно підтримувати демократію, національне самовизначення та економічну глобалізацію. Якщо нам потрібна глибша глобалізація, слід відмовитись або від національної держави, або від демократичної політики. Щоб зберегти та зміцнювати демократію, доведеться робити вибір між національною державою та міжнародною інтеграцією. А якщо пріоритетами оголошено національну державу та самовизначення, то треба обирати між поглибленням демократії та поглибленням глобалізації. ...Обмежене зведення міжнародних правил, що залишає національним урядам значний простір для маневру, — ось що буде найкращою глобалізацією» [13].

Таким чином, глобалізацію права у концептуальному вимірі некоректно розуміти як будівництво простої ієрархії правопорядків, унизу якої знаходяться внутрішньодержавні правопорядки, над ними - правопорядки регіональні, а зверху розташований глобальний правопорядок. Реальна картина виявляється більш складною. Вона демонструє нам мережу інтерактивних правових взаємодій, що не вкладаються у схему лінійного глобального правопорядку, коли не досягається повної гармонії між регіональним, національним та глобальним.

У зв'язку з цим першорядне значення набуває питання про спрямованість процесу глобалізації та тих, ключових цінностей, навколо та на основі яких він відбувається.

У якості основних тенденцій розвитку процесів правової глобалізації науковці виокремлюють: універсальність та уніфікація права; більш широке формування та більш активне використання принципів права як регулятора суспільних відносин; посилення ролі та значення суддівської практики; розширення юридичного сектору, що стосується прав людини та громадянина; пріоритет людської особистості, її прав і свобод; сприйняття міжнародних правових стандартів [14, с.16, 17].

Серед найважливіших тенденцій правової глобалізації також називаються: інтернаціоналізацію внутрішнього права держав; інтерналізацію міжнародного права - інкорпорування міжнародного права у внутрішнє; глобалізацію правового регулювання, тощо.

Науковці звертають увагу, що одною з основних проблем розвитку процесів глобалізації суспільних відносин під кутом теорії права є обґрунтування можливості сумісності правової глобалізації з ідеєю верховенства права як необхідною передумовою нормального існування глобального суспільства. Під верховенством права у цьому сенсі розуміється встановлення такого правопорядку, який діє на підставі загальних норм, забезпечує основні права людини та їх гарантований судовий захист, спрямований на реалізацію у праві ідеї справедливості. Більше того, значна частина учасників глобальної правової взаємодії зацікавлені не у загальному правовому порядку, справедливому для всіх, а в економічних вигодах, які вони отримують у результаті «економічного туризму» — вільного переходу від однієї юрисдикції до іншої в пошуках економічних переваг [15, с.195].

В окремих наукових публікаціях висловлюється думка про те, що для позитивного впливу глобалізації на розвиток права необхідно визнання і широке застосування принципу верховенства саме міжнародного права. Використання цього принципу сприятиме формуванню міжнародного права захисту прав людини як певної загальної конструкції, що сприяє уніфікації змісту та обсягу прав і свобод людини, виробленню певних ідеалів, принципів та стандартів, що закріплюють особливе місце і значення людини в суспільстві, а отже, цілковите визнання та захист людської гідності, прав та свобод людини, її рівності поряд з іншими тощо [4, с.38].

Вказані тенденції найбільш повно можна простежити на прикладі розвитку окремих галузей національного права.

Висновки. Аналіз концепцій глобалізації у сфері права показує значне розходження та розуміння суті, структури та логіки сучасних процесів глобалізації. Дана розбіжність лише свідчить про неоднозначність і суперечливість самого феномена глобалізації.

Залежно від характеру прогнозу розвитку суспільства, всі сучасні теорії правової глобалізації

формально, без акцептування уваги на їх переваги чи недоліки, можна запропонувати розділити на дві групи: теорії негативного спрямування (песимістичні) та теорії позитивного спрямування (оптимістичні).

Що стосується тенденцій розвитку правової глобалізації, то майже всі наукові джерела включають до них такі питання як коригування традиційних уявлень про коло джерел права; кодифікацію правових норм; процеси усунення меж між основними категоріями та інститутами окремих галузей права; запозичення юридичних понять, категорій та інститутів різних правових систем; встановлення загальноновизнаних правових стандартів, тощо.

Отже, глобалізація істотно змінює внутрішній устрій кожного окремо взятого суспільства і держави, зачіпає практично всі аспекти суспільних відносин, безпосередньо відбивається на політико-правових процесах, що протікають на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Тому, на наше переконання, концептуалізація та теоретичне обґрунтування механізмів функціонування процесу глобалізації у правовому полі, виокремлення тенденцій розвитку, тільки сприятиме гармонізації та ефективності зазначеного процесу, а також дозволить мінімізувати різного роду протиріччя, що можуть його супроводжувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Х.: Право, 2011. 552 с.
2. Francisco J. Laporta. El imperio de la ley: Unavisión actual. Madrid: Trotta. 2007. URL: https://pmb.parlamento.gub.uy/pmb/opac_css/index.php?lvl=notice_display&id=83055 (дата звернення: 09.04.2023)
3. Meyer J.W. Globalization: sources and effects on national states and societies. *International sociology*. M., 2000. Vol. 15 (2), June. P. 233–248.
4. Сторожук Д. А. Вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес: антропологічні та аксіологічні передумови. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4(25). Том 1. С. 35-40.
5. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Global transformations. Cambridge: Polity Press, 1999. 515 p.
6. Barber B. Jihad vs. McWorld. N.Y.: Ballantine Book, 1996. 389 p.
7. Latouch S. The westernization of the world. The significance, scope and limits of the drive towards global uniformity. Cambridge: Polity Press, 1996. 140p.
8. Twining William. Globalization and Law. General Jurisprudence. Montesquieu Lecture, 2009. URL: https://lapa.princeton.edu/sites/default/files/2011-0210_Twining_Paper.pdf (дата звернення: 09.04.2023)
9. Rodertson R. Globalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. *Global Modernities*. London: Sage, 1995. P. 25-44.
10. Кравчук М. Концептуальна еволюція теорій глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 122-136.
11. Wallerstein Immanuel. After Liberalism. New York: New Press. 1995. 288 p.
12. Bartelson J. Three Concepts of Globalization. *International Sociology*. 2000. № 2. С. 193.
13. Rodrik D., Subramanian A. 2009. Why Did Financial Globalization Disappoint? IMF Staff Papers. 56 (1) (March): 112–138.
14. Хаустова М.Г. Розвиток права в умовах глобалізаційних процесів: основні напрямки та тенденції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С.14-18.
15. Поляков А. Верховенство права, глобалізація та проблеми модернізації філософії і теорії права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 194-206.

REFERENCES:

1. Udovika, L. H. (2011). Transformatsiia pravovoi systemy v umovakh hlobalizatsii: antropologichnyi vymir. [Transformation of the legal system in the conditions of globalization: an anthropological dimension]. 552. [in Ukrainian].
2. Francisco J. Laporta. (2007). El imperio de la ley: Unavisión actual. Trotta. Retrieved from https://pmb.parlamento.gub.uy/pmb/opac_css/index.php?lvl=notice_display&id=83055 [in English].
3. Meyer J.W. (2000). Globalization: sources and effects on national states and societies. *International sociology*. Vol. 15 (2). 233–248. [in English].
4. Storizhuk, D. A. (2018). Vpliv globalizatsiynih procesiv na pravoviy proces: antropologichny ta aksiologachny peredumovy. [Impact of globalization processes on legal progress: anthropological and axiological prerequisites] *Prikarpat'skiy yuridichnyi visnik*. 4 (25). 35-40. [in Ukrainian].
5. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. (1999). Global transformations. Cambridge: Polity Press. 515. [in English].
6. Barber B. (1996). Jihad vs. McWorld. N.Y.: Ballantine Book. 389. [in English].
7. Latouch S. (1996). The westernization of the world. The significance, scope and limits of the drive towards global uniformity. Cambridge: Polity Press. 140. [in English].
8. Twining William. (2009). Globalization and Law. General Jurisprudence. Montesquieu Lecture. Retrieved from https://lapa.princeton.edu/sites/default/files/2011-0210_Twining_Paper.pdf [in English].
9. Rodertson R. (1995). Globalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. *Global Modernities*. London: Sage. 25-44. [in English].

10. Kravchuk, M. (2003). Konceptualna evolusiya teorii globalizatsii. [Conceptual evolution of globalization theories]. *Politychniy menedzhment*. № 2. 122-136. [in Ukrainian].
11. Wallerstein Immanuel. (1995). *After Liberalism*. New York: New Press. 288. [in English].
12. Bartelson J. (2000). Three Concepts of Globalization. *International Sociology*. № 2. 193. [in English].
13. Rodrik D., Subramanian A. (2009). Why Did Financial Globalization Disappoint? IMF Staff Papers. 56 (1) (March). 112–138. [in English].
14. Khaustova, M. G. (2018). Rozvitok prava v umovah globalizatsiynih procesiv: osnovny napryamki ta tendencii. [Development of law in the conditions of globalization processes: main directions and trends]. *Yuridichnyi naukoviy elektronnyi zhurnal*. № 5. 14-18. [in Ukrainian].
15. Polyakov, A. (2013). Verhovenstvo prava, globalizatsiya ta problem modernizatsii filosofii i teorii prava. [Supremacy of law, globalization and problems of modernization of the philosophy and theory of law]. *Filosofiya prava I zagalna teoriya prava*. № 2. 194-206. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 14.05.2023

УДК 34(3/9)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-17-21

Захарчин Наталія Геннадіївна,

кандидат історичних наук,

доцент, доцент кафедри історії України,

економічної теорії та права

Національного лісотехнічного університету України

e-mail: zakharchyn@nltu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3000-2595>

ПРАВОВІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

У статті здійснюється аналіз основних нормативних актів, присвячених створенню інституту державної служби міжвоєнної Польщі. Це виданий у 1918 р. Рескрипт Регентської ради із тимчасовими службовими приписами для державних службовців та Закон 1922 р. «Про державну цивільну службу». Рескрипт був тимчасовим кроком у організації адміністрації міжвоєнної Польщі. Він містив норми щодо прийняття кандидатів на державну службу та припинення ними службових обов'язків. У документі окреслювались права, обов'язки та відповідальність державних службовців. Державний службовець визначався як особа, яка призначається Главою держави або іншою владною інституцією для постійного служіння державі у державних установах. Документ мав тимчасовий характер, містив ряд недоліків та був прийнятий як вимушений, перехідний крок до усталеного правового механізму формування інституту державної служби в Другій Речі Посполитій.

У науковій розвідці зазначається, що основним документом, який майже на півстоліття (до 1974 р.) конститував головні напрями розвитку державної служби в Польщі був Закон «Про державну цивільну службу» від 1922 р. Прийняття нормативного акту передувала широка дискусія в урядових колах та Сеймі Речі Посполитої. Він базувався, переважно, на традиціях австро-німецької правничо-державницької школи. У новому Законі відносили у сфері державної служби визначались як публічно-правові, і такі, що можуть бути призупинені, змінені чи розірвані тільки із застосуванням публічного права. Державні службовці поділялись на категорії, із рівноправним юридичним статусом. Визначальним чинником при отримання посади ставав освітній рівень претендента. Показано, у чому, згідно Закону, полягали обов'язки та відповідальність державних службовців. У статті висвітлені та проаналізовані визначальні правові складові Закону «Про державну цивільну службу». Відзначається, що внаслідок прийняття Закону, у міжвоєнній Польщі була побудована доволі ефективна модель державного управління.

Ключові слова: державна служба, державне право Другої Речі Посполитої, управлінський апарат РП у 1918 – 1972 рр.

Zakharchyn N. LEGISLATIVE BASIS OF CIVIL SERVICE ESTABLISHMENT IN THE SECOND POLISH REPUBLIC

The article analyzes the main regulatory acts dedicated to the establishment of civil service institutions in interwar Poland. These are the Rescript of Regent Council with Temporary service orders for civil servants, published in 1918; and the Law "On state civil service" of 1922. The Rescript was a temporary step to organize administration in interwar Poland. It contained regulations regarding hiring candidates for civil service and dismissing them from their positions. The document outlined the rights, obligations, and responsibilities of civil servants. The definition of a civil servant was the one appointed by the Head of State or another ruling institution for permanent civil service in state institutions. The document was of temporary nature, contained a set of shortcomings, and was adopted as a forced transitional step towards a stable legal mechanism of establishment of the civil service institutions in the Second Polish Republic.

Scientific intelligence states that the main document, which had been constituting primary directions of civil service in Poland for almost half a century, was the Law "On State Civil Service" of 1922. The adoption of this legislative act was preceded

by broad discussion in governmental circles and the Sejm of the Second Polish Republic. It was mostly based on the traditions of Austrian-German legal-statehood school. In the new Law, relations in the civil service sector were defined as public-legal and could have been terminated, changed, or broken only with the use of public law. Civil servants were distributed into categories with equal legal status. The defining factor of assigning the position was the candidate's educational level. The article displays what the obligations and responsibilities of civil servants were in accordance with the Law. It highlights and analyzes the defining legal components of the Law "On State Civil Service". The author stresses that, as a result of adopting the Law, a relatively effective model of state administration was established in interwar Poland.

Key words: civil service, state law of the Second Polish Republic, state apparatus of the Polish Republic in 1918-1972.

Постановка проблеми. Сьогодні Українська держава перебуває у стані війни. Фактично, усі процеси реформування та модернізації структур влади призупинені на час дії воєнного стану. Однак, після її закінчення, у процесі відбудови Україна потребуватиме оновлень та змін у галузі державного управління, у тому числі у законодавчій сфері. Історичний досвід побудови інституту державної служби як в Україні, так і у політико-правовому полі Польської держави може допомогти та стати у нагоді у процесі модернізації ключових структур публічної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні тема розкривалась, в основному, у роботах польських дослідників. Так, системним трансформаціям польської державної служби від 1918 р. до 2000-х рр. присвячена монографія, яка лягла в основу докторської дисертації польського науковця Б. Пшивори. Зміни у службових відносинах державних службовців у Другій Речі Посполитій розглядав М.Кржимковський. Аналіз передумов створення законодавчої бази функціонування державної служби в міжвоєнній Польщі розкривала А. Лукашук. Серед польських науковців проблематикою також цікавилися А. Дзевановський, О. Макарух та Б. Кусь. В українській політико-правовій думці питання законодавчих основ функціонування державної служби в Другій Речі Посполитій спеціально не розглядалось.

Мета статті – висвітлення та аналіз основних законодавчих актів Другої Речі Посполитої, покладених в основу побудови інституту державної служби міжвоєнної Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1918 р. відновлена Польська державність постала перед рядом викликів. Одним з них став процес перетворення, чи радше, трансформації та уніфікації моделі державного управління. Трансформації, оскільки міжвоєнна Польща потребувала цілком нової державної системи, побудованої на нових, суверенних основах. Уніфікації – адже тривалий час польські землі входили до складу різних держав (Австро-Угорської, Російської та Німецької імперій), маючи окремішні, пов'язані із тією чи іншою державою-метрополією структури державної влади та органів управління. Отже, із проголошенням незалежності, «Друга Польська Республіка прийняла австрійську модель адміністративного процесу і судочинства, пруську модель місцевого самоврядування та російську систему фінансових інституцій» [1], що вимагало якнайшвидшого зведення до єдиної системи, створення професійної адміністрації, яка б об'єднала державу.

Першим правовим кроком щодо змін у моделі державного управління Другої Речі Посполитої став Рескрипт Регентської ради від 11 червня 1918 р., в якому визначалось, що наразі – аж до видання загального службового Закону для державних службовців – мають використовуватися «Тимчасові службові приписи для державних службовців і платіжна таблиця державних службовців» [2]. У приписах державний службовець визначався особою, «призначеною Главою держави або органом, визначеним законом, для постійного служіння Батьківщині в межах діяльності державних установ» (ст. 2) [2]. Документ містив статті, що регулювали прийняття на службу та припинення службових обов'язків, у ньому фіксувались права, обов'язки та відповідальність державних службовців.

На думку польських дослідників, найбільш суттєвим для цього нормативно-правового акту стало те, що з його прийняттям «відносини між посадовою особою та державою стали публічно-правовими» [3, р. 197]. Окрім того, він посприяв «стабілізації роботи державних службовців, надаючи їм гарантію працевлаштування в обмін на збереження вірності та слухняності Главі держави та Конституції» [4, р. 52]. Рескрипт фактично закріплював відому сьогодні *систему гільдій* – особливу систему рекрутування еліт, коли до уваги беруться формальні вимоги до претендентів на посаду і головним критерієм вбачається відданість системі та її вищим щаблям. Це засвідчує ст. 7 Рескрипту, де вказувалося, що заяви претендентів вивчає керівник управління з вакантною посадою, і саме він рекомендує вищим органам приймати чи ні пошукувача на роботу. Утім, у самому документі визначається перелік супроводжуючих документів, але він не містить строго визначених вимог до кандидата на посаду.

Рескрипт достатньо умовно визначав критерії, за якими мав оцінюватись кандидат у державні службовці. І якщо віковий ценз у 18 років можна віднести до об'єктивних ознак, то такі характеристики, як *належні здібності, громадянська бездоганність та моральність характеру* претендента на посаду оцінити, на нашу думку, доволі складно. Окрім того, до недоліків, з точки зору сучасної гендерної доктрини, відносимо статтю 6, яка не допускала вступ на державну службу заміжніх жінок, якщо їй це забороняє чоловік [2]. Тим самим жінок, які мали нещастя вийти заміж за домашнього тирана, прирівняно до інших осіб, які обмежувалися в допуску до державної служби, – неповнолітніх (лише з дозволу батьків/опікунів), осіб, яких уже було притягнуто до дисциплінарної відповідальності, та осіб, які мають родинні зв'язки із іншими посадовими особами (у деяких випадках) (ст. 6) [2].

З іншої сторони, у документ законодавець включив положення про професійне та неупереджене

виконання державних завдань. Так, зокрема, у ст. 3 вказується, що посадовці не можуть вступати у відносини чи перебувати в умовах, які потенційно можуть заважати чи перешкоджати діяльності державних органів влади [2]. А у 23 ст. відзначалось, що посадова особа повинна повідомляти державну владу про свою діяльність у позаурочний час, яка приносить додатковий заробіток, і, водночас, утримуватися від діяльності, яка є несумісною з обов'язками, характером або безкорисливістю посадової особи [2]. Як відзначає Б. Пшивора, «запроваджені обмеження були своєрідною демаркаційною лінією, яку не міг перетнути жоден державний чиновник» [4, р. 52].

Щодо кадрових особливостей польської державної служби, то окремо вкажемо, що до поч. 30-х рр. ХХ ст. апарат управління у Другій Речі Посполитій традиційно спирався на функціонерів та адміністраторів – вихідців з Галичини. Галичина була «кадровою базою» для усієї міжвоєнної Польщі, особливо на початку розбудови головних державних інституцій. Як зазначає Я. Межва, «домінування чиновників галицького походження також було пов'язане з прийняттям принципів галицької управлінської прагматики як основи всього управління» [5, р. 61]. З іншого боку, виявилися глибокі недоліки в організації адміністративного апарату – відсутність чітких правил щодо організації органів влади, укомплектування їх структурних підрозділів, системи кваліфікацій чиновників тощо. Це, у свою чергу, призводило до низької ефективності роботи апарату гіл органів виконавчої влади.

Відтак Рескрипт став тимчасовим кроком у організації адміністрації міжвоєнної Польщі. Уряд працював над іншим, всеохоплюючим документом, який мав покласти край «хаосу у державному управлінні» [6]. Цим другим актом, визначальним для розвитку інституції публічної державної служби в Другій Речі Посполитій аж до червня 1974 р. (коли у Польщі було прийнято Кодекс праці), став затверджений Сеймом 17 лютого 1922 р. Закон «Про державну цивільну службу».

Вважається, що до прийняття зазначеного акту, у польській правничо-теоретичній площині розвивались дві парадигми щодо майбутнього законодавчого процесу. Перша, яка базувалась на прийнятті у законодавчому процесі творення базисного закону про держслужбу польської законодавчої традиції. І друга – використання багатолітньої світової практики, зокрема, австро-німецької, у процесі роботи над статтями нового закону. Зрештою, в основу творення нового Закону про державну службу покладено традиції австро-німецької законодавчої думки [4, р. 54].

У новому законі відносини у сфері публічної служби визначались як публічно-правні та такі, що можуть бути призупинені, змінені чи розірвані тільки із застосуванням публічного права, зокрема і Закону «Про державну цивільну службу» (ст. 1) [7]. Функціонери державної публічної служби початково поділялись на дві категорії (у подальшому це було змінено) – власне службовців (*urzednik*) та нижчих державних чиновників (*niższych funkcjonariuszów państwowych*) (ст. 3). Відповідно, у Законі декларувалося, що державним службовцем міг стати лише громадянин Польщі з бездоганним минулим, дієздатний, фізично та психічно придатний до виконання службових обов'язків, із вільним володінням польською мовою (ст. 6). У Законі помітні зміни деяких підходів – зокрема, у порівнянні із попередньою практикою (Рескрипт), він уже не вимагав дозволу чоловіка дружині на роботу у сфері публічної влади. У документі лише відзначається, що «при прийнятті на державну службу неповнолітніх осіб та заміжніх жінок органи влади будуть керуватися нормами чинного цивільного законодавства» (ст. 6). Ця тенденція простежується і надалі – подальші зміни до Закону цілковито вилучають особливі вимоги щодо прийняття жінок на державну службу [7].

Виокремлювались категорії осіб, для призначення яких вимагалось окреме погодження із керівними органами влади. До них віднесено: особи до 18 років, особи після 40 років, які ще не працювали у держслужбі, особи, які були засуджені чи відсторонені від державної служби. Також згоди від компетентного органу вимагало призначення на посади осіб, які були пов'язані із іншими державними службовцями родинними зв'язками або перебували із ними у шлюбі (ст. 8–10). Особи, покарані за злочини, пов'язані із корисливими мотивами, не мали права претендувати на посаду державного службовця [7].

У Законі визначались окремі вимоги, пов'язані із освітнім рівнем, і, відповідно, категорії посадових осіб (ст. 11). Визначено посади, призначення на які потребувало наявності у пошукувача вищої освіти, повної загальної середньої або професійної освіти, та посади, які вимагали лише початкового рівня знань – рівня початкової школи.

Згідно 21 ст. Закону, службовець «зобов'язаний сумлінно служити Республіці Польща, суворо дотримуватись законів і розпоряджень, сумлінно, старанно та неупереджено виконувати свої службові обов'язки, а також відповідно до найкращої волі та знання дбати про благо публічної справи та виконувати все, що служить цьому на користь, і уникати всього, що могло б йому зашкодити». Отже, фактично, головна законодавча думка, виражена у Законі, – це підпорядкування інтересів особи, яка займає посаду державного службовця, інтересам держави [4, р. 57]. До обов'язків службовця належало виконання розпоряджень керівництва, (якщо вони не суперечать нормам законодавства), а також розпоряджень, які, можливо, не входять до числа безпосередніх обов'язків. Усі дії чиновника підпорядковувались службовій конфіденційності – уся інформація, отримана на службі, мала залишатися не розголошеною та таємною для пересічних громадян навіть після відставки посадової особи (ст. 24). Визначались сталі норми поведінки посадової особи (службовця), яких він мав неухильно дотримуватися. Зокрема, службовець мав завжди поводитися гідно, відповідно до норм професійної етики, з повагою ставитися до керівництва та ввічливо до

підлеглих. У відносинах із відвідувачами посадова особа мала бути неупередженою та ввічливою. Заборонялось входити до різного роду асоціацій, які могли би порушити хід державної служби, чи якимось шляхом вплинути на неї, а також оприлюднювати службові питання у засобах масової інформації (ст. 25) [7].

Для запобігання корупції окрему статтю Закону присвячено забороні службовцеві приймати подарунки чи отримувати будь-які особисті вигоди – «службовець не може ні просити, ні приймати подарунки, запропоновані у зв'язку з його посадою, прямо чи опосередковано, йому чи його родині, а також будь-якими засобами спонукати до пропонування такого подарунка. Також посадовій особі забороняється отримувати будь-яку вигоду для себе або своєї сім'ї шляхом використання свого службового становища або з метою отримання вигоди» (ст. 26). Також, посадовій особі заборонялось займатись будь-якою діяльністю, яка не узгоджувалась із її статусом, або не була узгоджена із керівництвом.

У Законі виділявся окремий, 5 розділ, присвячений відповідальності державних службовців. Так, у ст. 67 Закону вказувалось, що у випадку, коли посадові особи своїми діями, бездіяльністю чи недбалістю порушили обов'язки на службі чи поза службою, вони підлягають притягненню до дисциплінарної чи адміністративної відповідальності, незалежно від кримінальної чи цивільної репресії [7]. В польській науковій думці існує переконання, що покладені на державних службовців обов'язки значною мірою обмежували їхню свободу та свободу дій [4, р. 59].

Окремі розділи Закону присвячувались обов'язкам, правам та відповідальності нижчих державних чиновників. Їхні посадові обов'язки мали визначатися положеннями або інструкціями, виданими керівними органами, а до введення таких інструкцій – письмовими розпорядженнями, виданими начальником певного структурного підрозділу (ст. 95).

Висновки. Отже, на початку 20-х рр. XX століття в Польщі здійснювався процес творення основ державної/публічної служби, що супроводжувався відповідним законотворчим процесом. Перед владою постало завдання створити професійну адміністрацію, яка могла б об'єднати державу на функціональному рівні. Первинним та тимчасовим законодавчим актом у сфері регулювання державного управління став Рескрипт Регентської Ради із Тимчасовими службовими приписи для державних службовців, який створив юридичні підстави реформування цієї сфери. Основним та визначальним (аж до 1974 р.) законодавчим актом став Закон «Про державну цивільну службу», який комплексно підходив до справи організації державної служби та забезпечив професійні підходи до формування адміністративного апарату Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Historia systemu służby cywilnej w Polsce. Okres międzywojenny i ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej. URL: <https://www.gov.pl/web/sluzbacywilna/historia-systemu-sluzby-cywilnej-w-polsce>
2. Reskrypt Rady Regencyjnej z dnia 11 czerwca 1918 r. oraz Tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników państwowych i Tabela płac urzędników państwowych. Dziennik Ustaw. 1918. Nr. 6. Poz. 13. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19180060013/O/D19180013.pdf>
3. Krzymkowski M. Zmiany w stosunku służbowym funkcjonariuszy państwowej służby cywilnej w II Rzeczypospolitej. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2018. 69(2). S. 197-206.
4. Przywora B. Transformacje ustrojowe polskiej służby cywilnej. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2012. 304 s. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/79865/przywora_transformacje_ustrojowe_polskiej_sluzby_cywilnej_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Mierzwa J. Starostowie Polski międzywojennej: portret zbiorowy. Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica». 2012. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/158674/mierzwa_starostwie_polski_miedzywojennej_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Sprawozdanie komisji administracyjnej o rządowym projekcie ustawy o państwowej służbie cywilnej. Sejm Ustawodawczy II RP. 1921. Druk nr. 2398.
7. Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej. Dziennik Ustaw. 1922. Nr 21. Poz. 164.

REFERENCES:

1. Historia systemu służby cywilnej w Polsce. Okres międzywojenny i ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej. [History of the civil service system in Poland. The interwar period and the Act of February 17, 1922 on the state civil service] Retrieved from: <https://www.gov.pl/web/sluzbacywilna/historia-systemu-sluzby-cywilnej-w-polsce> [in Polish]
2. Reskrypt Rady Regencyjnej z dnia 11 czerwca 1918 r. oraz Tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników państwowych i Tabela płac urzędników państwowych. [Regency Council Rescript dated June 11, 1918 and Temporary Service Orders for Civil Servants and Payments Table for Civil Servants]. Dziennik Ustaw. 1918. Nr 6, poz. 13. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19180060013/O/D19180013.pdf> [in Polish]

3. Krzymkowski, M. (2018). Zmiany w stosunku służbowym funkcjonariuszy państwowej służby cywilnej w II Rzeczypospolitej. [Changes in the service relations of state civil servants in the Second Polish Republic]. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 69(2), 197-206. [in Polish]
4. Przywora, B. (2012). Transformacje ustrojowe polskiej służby cywilnej. [Systemic transformations of the Polish civil service]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 304 p. Retrieved from: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/79865/przywora_transformacje_ustrojowe_polskiej_sluzby_cywilnej_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Polish]
5. Mierzwa J. (2012). Starostowie Polski międzywojennej: portret zbiorowy. [Starosts of interwar Poland: a generalized portrait]. Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica». URL: Retrieved from: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/158674/mierzwa_starostwie_polski_miedzywojennej_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Polish]
6. Sprawozdanie komisji administracyjnej o rządowym projekcie ustawy o państwowej służbie cywilnej. [Report of the administrative commission on the government's draft law on the state civil service]. Sejm Ustawodawczy II RP. Druk Nr 2398. [in Polish]
7. Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej. [The Law on the State Civil Service of February 17th, 1922]. Dziennik Ustaw. 1922. Nr. 21, poz. 164. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023

УДК: 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-21-26

Іванов Іван Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Донецький державний університет внутрішніх справ
e-mail: ivan2908@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

Супрун Володимир Миколайович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Донецький державний університет внутрішніх справ
e-mail: suprunvm17@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5290-3493>

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу загального розуміння принципу гендерної рівності, окремих історико-правових аспектів трансформації змісту поняття та його нормативне закріплення. Становлення інформаційного суспільства змушує державу та її громадян до суттєвих трансформацій. Попередні історичні періоди характеризувалися значними зрушеннями у багатьох сферах, боротьба за права людини, становлення сучасного розуміння правового статусу особи, боротьба за рівні права чоловіків та жінок – стало однією із визначальних характеристик століття, що минуло. Визнання людини та її прав і свобод на рівні міжнародних стандартів найвищою соціальною цінністю – свідчить про актуальність обраної проблематики. Черговим етапом у розвитку людства вже чітко окреслюється період після початку пандемії коронавірусу (COVID – 19) у 2020 році. Для України додатковим чинником, який впливає на суспільні процеси, стала російська збройна агресія у 2014 році, і повномасштабна війна 2022 року. Протягом 2022-2023 років зафіксовано значну кількість гендернозумовлених воєнних злочинів, а отже, потребує додаткового наукового аналізу система деструктивних чинників у питаннях гендерної рівності і засоби їх подолання. Для виконання поставленої мети та завдань статті є потреба у додатковому аналізі системи міжнародних та національних стандартів у сфері дотримання принципу гендерної рівності.

Актуальність саме гарантій прав та свобод зберігається і дотепер. У юридичній науці це питання представлено досить широко, особливо в умовах зростання державно-правових гарантій статусу особи, фіксація на рівні міжнародних стандартів, підвищення вимог суспільства до держави щодо ефективного гарантування дотримання й реалізації своїх прав

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, правовий статус особи.

Ivanov I., Suprun V. INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS FOR OBSERVANCE OF THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: SOCIAL AND LEGAL

Випуск 14. 2023

© І.В.Іванов, В.М.Супрун, 2023

The article is devoted to the analysis of the general understanding of the principle of gender equality, individual historical and legal aspects of the transformation of the content of the concept and its normative consolidation. The formation of the information society forces the state and its citizens to undergo significant transformations. The previous historical periods were characterized by significant changes in many areas, the struggle for human rights, the formation of a modern understanding of the legal status of a person, the struggle for equal rights of men and women - became one of the defining characteristics of the past century. Recognition of a person and his rights and freedoms at the level of international standards as the highest social value indicates the relevance of the chosen issue. The next stage in the development of humanity is already clearly defined as the period after the start of the coronavirus pandemic (COVID-19) in 2020. For Ukraine, the Russian armed aggression in 2014 and the full-scale war of 2022 became an additional factor affecting social processes. During 2022-2023, a significant number of gender-based war crimes were recorded, and therefore, the system of destructive factors in gender equality issues and means of overcoming them require additional scientific analysis. To fulfill the set goal and tasks of the article, there is a need for additional analysis of the system of international and national standards in the field of compliance with the principle of gender equality.

The relevance of guarantees of rights and freedoms is preserved to this day. In legal science, this issue is presented quite widely, especially in the conditions of the growth of state-legal guarantees of the status of a person, fixation at the level of international standards, increase of society's demands on the state to effectively guarantee the observance and realization of one's rights

Key words: gender, gender equality, legal status of a person

Постановка проблеми. Гендерний дисбаланс простежується в усіх галузях України, в тому числі і у сфері забезпечення соціальним житлом. Красномовно про цей факт говорить те, що відповідно до Глобального звіту про гендерний розрив (Global Gender Gap Report) 2021 згідно з індексом гендерного розриву за останній рік Україна втратила 15 позицій (у порівнянні з 2020) та посіла 74 місце у світі поступившись Об'єднаним Арабським Еміратам та Ботсвані. Цей процес відбувався також в умовах війни, у 2022 році Україна посідає 81 місце, втративши ще 7 позицій [1]. Втім, жодна з країн ще не досягла гендерного паритету за критеріями.

Якщо ж аналізувати рівень гендерних розривів за окремими галузями в Україні, то тут ситуація може виглядати більш оптимістично. Так, наприклад у сфері освіти наша держава посідає 51 місце у світовому рейтингу, подолавши на 99,5% гендерний дисбаланс [1].

Також, на даний час, в Україні відсутні комплексні соціологічні дослідження та статистична інформація стосовно реалізації жінками і чоловіками своїх прав, забезпечення зменшенні гендерного розриву тієї частини українського суспільства, що була змушена імігрувати до інших країн. Поява нової категорії соціально незахищених громадян – внутрішньо переміщених осіб в національному законодавстві. За даними Мінсоцполітики, станом на 6 жовтня 2020 р. в Україні зареєстровано 1 459 302 внутрішньо переміщені особи, з яких 59 відсотків – жінки, зокрема у віці понад 65 років – 65 відсотків жінок [2]. На кінець 2022 р. в Україні зареєстровано понад 4,9 млн. внутрішньо переміщені особи, з яких 59 відсотків – жінки, зокрема у віці понад 65 років – 65 відсотків жінок [3].

На міжнародній арені неабияка увага приділена проблемам гендерної рівності. Зокрема, у більшості зарубіжних країн створено певний алгоритм викоренення гендерного дисбалансу. Ось чому досвід зарубіжних країн є значущим для України, адже зараз наша країна впроваджує нові стандарти законодавства, в тому числі слід врегулювати і цей напрям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему правового регулювання гендерної рівності в Україні аналізували та вивчали в своїх дослідженнях такі вітчизняні вчені як: М. Боровцова, Є. Вознюк, Т. Ганзицька, І. Грицай, Н. Камінська, В. Малюга, Н. Романова, О. Цимбал та ін.

Мета статті – проаналізувати стан впровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення гендерної рівності в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, необхідно розглянути нормативно-правові акти, які закріплюють міжнародні стандарти забезпечення гендерної рівності. Так, у статті 2 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року вперше на міжнародному рівні закріплено норму про рівність усіх людей: «Кожній людині надаються всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану» [4]. Ця норма покликана визначити напрям подальшого розвитку людства та акцентує увагу на тому, що люди є рівними у своїй гідності та правах, незалежно від статі. Проте на превеликий жаль Декларація не була юридично обов'язковим міжнародним документом.

Першим міжнародним актом, який чітко й однозначно закріпив принцип гендерної рівності, став Статут ООН 1945 року. Одним зі своїх завдань, відповідно до його положень, ООН проголосила утвердження віри «в основні права людини, гідність та цінність людської особистості, рівноправність чоловіків і жінок, рівність прав великих і малих націй», а також «ніяких обмежень відносно прав чоловіків і жінок брати участь у будь-якій якості та на рівних умовах в її (ООН) головних і допоміжних органах»[5]. Прийняття цієї норми свідчило про розуміння держав-членів ООН нерозривного зв'язку між розвитком людства та забезпеченням гендерної рівності.

Принцип рівності чоловіків і жінок пізніше був впроваджений у ряді міжнародних договорів ООН

та спеціалізованих установ ООН з прав людини. Він міститься в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Міжнародному пакті про соціальні, економічні та культурні права 1966 р. та низці інших основоположних документів.

Нормативне закріплення ідеї гендерної рівності супроводжувалося створенням інституційного механізму її втілення в міжнародно-правову практику. В Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОП) 1946 року в складі Комісії з прав людини створено підкомісію зі становища жінок, а згодом їй надано статус Комісії. У березні 2023 року у Нью-Йорку відбулася 67-а сесія Комісії ООН зі становища жінок. Ця сесія стала «голосом правди» про злочини Росії в Україні [6].

Україна ратифікувала 1980 року Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яку було ухвалено 1979 року. На міжнародній арені Конвенція умовно зветься «Білл про права жінок». Країни, які ратифікували Конвенцію, зобов'язані вживати заходів для унеможливлення дискримінації, тобто будь-якого розрізнення, винятку або обмеження за ознакою статі, спрямованих на послаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі (ст. 1 Конвенції) [7].

Крім того, проаналізувавши дану Конвенцію, можна виокремити деякі її особливості. Так, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок:

1) наголошує на рівності можливостей у контексті рівного доступу жінок до всіх ресурсів країни (рівність гарантується законодавством і державною політикою, а також забезпечується відповідними механізмами та інститутами);

2) вказує на обов'язок держави забезпечити відсутність перешкод на шляху до реалізації жінками своїх прав, навіть якщо захист прав жінок гарантований на рівні політики й законодавства;

3) держава повинна забезпечити рівноцінність результатів та реальне зміння становища жінок.

При цьому, відповідно до вищезазначених положень, Україна кожні чотири роки звітує перед Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок про виконання Конвенції та отримує заключні зауваження з рекомендаціями щодо подальших необхідних змін у законодавстві, політиці та практиці в усіх сферах суспільного життя.

Ще одним важливим міжнародним нормативним документом в досліджуваній сфері слід вважати Пекінську декларацію та платформу дій, яку було прийнято 1995 року. Даний документ має на меті поліпшення становища жінок на шляху їх активного залучення до всіх сфер суспільного та приватного життя, забезпечуючи всебічну та рівну участь жінок у прийнятті рішень з економічних, соціальних, культурних і політичних питань [8].

Характерними рисами Пекінської платформи дій є:

1) розширення прав і можливостей жінок щодо рівноправності між жінками та чоловіками;

2) конкретизація дій органів державної влади і громадських структур щодо забезпечення рівноправності;

3) запровадження поняття гендерної рівності на законодавчому рівні.

Просування гендерної рівності в сфері соціального захисту набуло системного характеру в діяльності Ради Європи (Council of Europe), яка з самого початку свого існування (1949 р.) проголосила рівність між жінками і чоловіками основоположним принципом, що має впроваджуватися в усі сфери суспільного і приватного життя. Варто зауважити, що основоположними документами Ради Європи, що встановлюють нормативні та правові стандарти рівності, є «Європейська конвенція про захист прав і основних свобод» (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950), «Європейська соціальна хартія» (European Social Charter, 1961, revised 1996) та «Декларація про рівність між жінками і чоловіками» (Declaration on Equality of Women and Men, 1988) [9, 10].

В свою чергу, до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод було прийнято чотирнадцять протоколів і Протокол № 12 закріпив загальну заборону дискримінації. Так, відповідно до ст. 1 цього Протоколу здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено вище [9].

Поряд з цим, пунктами 13 та 31 ч. 1 Європейської соціальної хартії закріплено право кожної малозабезпеченої людини на соціальну та медичну допомогу, а також загальне право на житло [10].

Декларацією про рівність між жінками і чоловіками держави – члени Ради Європи підтвердили свої зобов'язання щодо забезпечення принципу рівноправності жінок та чоловіків у своїй діяльності, який, на їх думку, являє собою основну умову демократії та вимогу соціальної справедливості, та продовжувати подальшу роботу в цьому напрямку [11].

Питання рівності в сфері соціального забезпечення підіймалися за останні роки в наступних рекомендаціях КМ Ради Європи державам-членам: про збалансовану участь жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень у сфері політики та суспільному житті (Recommendation (CM/Rec(2003)3)); щодо стандартів і механізмів із гендерної рівності (Recommendation (CM/Rec(2007)17)); імплементації

рекомендації з питань комплексного підходу в освіті державами-членами (Recommendation (CM/Rec(2012)13)).

Моніторинг просування гендерної рівності, зокрема й в сфері соціального захисту, вважається Радою Європи однією з умов досягнення гендерної рівності. Рекомендація КМ РЄ (CM/Rec(2007)17) надає перелік загальних стандартів: гендерна рівність в якості принципу прав людини і обов'язок держав; гендерна рівність як турбота і відповідальність суспільства в цілому; зобов'язання та підзвітність у справі досягнення гендерної рівності; ратифікація відповідних міжнародно-правових документів; врахування гендерної проблематики в законодавстві в усіх областях, особливо в сфері соціального захисту населення, а також визначаються стратегії, механізми та інструменти щодо досягнення гендерної рівності, зокрема розробка додаткових національних стратегій як зобов'язання держави у своєму прагненні до рівності; створення або зміцнення інституційних механізмів (національного механізму) забезпечення гендерної рівності; розвиток досліджень та інструментарію для оцінки жіночої та чоловічої ситуації та оцінки прогресу в цій ситуації; налагодження співпраці та партнерських відносин) [12].

За останні роки встановлення правових стандартів щодо рівності жінок і чоловіків стало пріоритетним напрямком діяльності Ради Європи, свідомством чого є «Трансверсальна (наскрізна) програма гендерної рівності» (Transversal Programme on Gender Equality, 2012), спрямована на забезпечення стандартів гендерної рівності, втілення їх державами-членами за допомогою різних заходів, включаючи стратегії досягнення гендерної рівності [13].

Переходячи до аналізу стану імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, варто зазначити, що в українському законодавстві Основним Законом є Конституція України, що забезпечує рівні права та можливості. Відповідно до ст. 24 Конституції не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї.

Також важливими в цій сфері є закони України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI і «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. Ці закони передбачають заборону дискримінації, зокрема за ознакою статі, та визначають всі види домашнього насильства, за вчинення якого передбачається кримінальна відповідальність.

На виконання законодавства Кабінет Міністрів України Постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273 затвердив Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, яка спрямована на укріплення інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності з комплексним підходом до подолання інституційних обмежень у сфері гендерної рівності, зокрема удосконалення нормативно-правової бази; урахування гендерного компонента в програмах економічного та соціального розвитку; удосконалення механізму проведення гендерно-правової експертизи тощо [14].

В цьому світлі, необхідно зазначити і щодо Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року, що затверджений Постановою КМУ від 5 вересня 2018 року № 634-р. Головною метою даного акту визначено подолання всіх форм дискримінації щодо жінок та дівчат, зниження рівня гендерно зумовленого насильства, забезпечення запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим, проведення широких інформаційних кампаній з підвищення правової обізнаності, покращення доступу дівчат та жінок до освітніх, медичних, правових і соціальних послуг [15].

Яскравим прикладом реалізації положень законодавства в досліджуваній сфері стало затвердження Розпорядженням КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [16]. Головною метою документа є підвищення рівня дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків відповідно до Положень Національного плану дій, що мають бути відтворені у відомчих, регіональних та місцевих планах, програмах діяльності. Основну увагу в Національному плані приділено соціально незахищеним групам жінок і чоловіків. Варто додати, що на сьогоднішній день даний документ є основним серед підзаконних нормативно-правових актів щодо забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя, зокрема і у сфері соціального забезпечення найбільш уразливих верств населення.

Одним із документів ухвалених Кабінетом Міністрів в умовах воєнного стану стало ухвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року [17].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи? можна сказати, що сучасне світове і, зокрема європейське співтовариство майже від часу свого заснування ставило питання забезпечення гендерної рівності в розряд першочергових, створило відповідну фундаментальну нормативно-правову базу, а також механізм викоренення гендерного дисбалансу. В свою чергу, Україна, ратифікуючи дані документи, приймаючи власні та змінюючи вже прийняту нормативні документи, підтвердила свої наміри та зобов'язання щодо зміни гендерного стереотипу. Проте, декларативного закріплення міжнародних стандартів недостатньо, перш за все, необхідно прагнення суспільства до внутрішніх змін і, наслідком, змін в державі.

Одним із можливих шляхів подолання гендерних проблем та стереотипів у сфері соціального забезпечення в Україні є підвищення загального освітнього рівня, правової обізнаності населення; підвищення рівня кваліфікації кадрів державних службовців та органів місцевого самоврядування; спрощення доступу до надання консультацій з питань забезпечення соціальним житлом.

Окрім цього, важливим аспектом у гендерному питанні в Україні є перемога у війні з Російською Федерацією та притягнення осіб, винних у скоєнні воєнних та гендернозумовлених злочинів на території України. Значні кроки у цьому напрямку вже здійснено. Відбувається фіксація воєнних злочинів з боку військових формувань РФ, піднімаються питання на найвищому світовому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Global Gender Gap Report 2022. Офіційний сайт World Economic Forum. URL: <http://surl.li/ldcfcg>.
2. Мінсоцполітики: Обліковано 1 459 170 внутрішньо переміщених осіб. *Офіційний веб-сайт КМУ*. – <http://surl.li/ldceo>.
3. Внутрішньо переміщені особи. Веб-сайт Міністерства юстиції України. – URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
4. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.
6. Українська делегація на 67-й сесії Комісії ООН зі становища жінок стала “голосом правди” про злочини Росії. Урядовий портал. 04 квітня 2023 року. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrainska-delehatsiia-na-67-i-sesii-komisii-onn-zi-stanovyshcha-zhinok-stala-holosom-pravdy-pro-zlochyny-rosii-olha-stefanishyna>.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: міжнародний документ від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
8. Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації в Україні: Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН / укл. М. Корюкалов; за сприяння Програми ООН Жінки «Підсилення підзвітності у фінансуванні гендерної рівності. Партнерство ЄС і ООН з гендерної рівності» в Україні, Представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Українського жіночого фонду. К., 2014. 120 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 4.11.1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ від 03.05.1996 № 994_062. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
11. Декларація про рівноправність жінок та чоловіків : Декларація Комітету міністрів Ради Європи від 16.11.1988 № 994_903. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text.
12. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. URL: <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>.
13. СТРАТЕГІЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ НА 2018-2023 РОКИ. – URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.
14. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 № 273. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF#Text>.
15. Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 року № 634-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80#Text>.
16. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.
17. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>.

REFERENCES:

1. Global Gender Gap Report (2022). *World Economic Forum*. Retrieved from: <http://surl.li/ldcfcg> [in English].
2. Minsotspolityky. Oblikovano 1 459 170 vnutrishno peremishchenykh osib. (2021). [Ministry of Social Policy. 1,459,170 internally displaced persons were counted]. *Ofitsiyni veb-sait KМУ*. Retrieved from: <http://surl.li/ldceo> [in Ukrainian].
3. Vnutrishno peremishcheni osoby. [Internally displaced persons]. *Veb-sait Ministerstva yustytzii Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian].
4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. (1948, December 10). [Universal Declaration of Human Rights].

mizhnarodnyi dokument. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

5. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu. (1945, June 26). [The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text [in Ukrainian].

6. Ukrainska delehatsiia na 67-y sesii Komisii OON zi stanovyscha zhinok stala "holosom pravdy" pro zlochyny Rosii. (2023, April 4). [The Ukrainian delegation at the 67th session of the UN Commission on the Status of Women became the "voice of truth" about Russias crimes]. *Uriadovi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrainska-delehatsiia-na-67-i-sesii-komisii-onn-zi-stanovyshcha-zhinok-stala-holosom-pravdy-pro-zlochyny-rosii-olha-stefanishyna> [in Ukrainian].

7. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok. (1979, December 18). [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. *Mizhnarodnyi dokument*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 [in Ukrainian].

8. Koriukalov, M. (2014). Henderna polityka ta instytutsiini mekhanizmy yii realizatsii v Ukraini. [Gender policy and institutional mechanisms for its implementation in Ukraine]. *Natsionalnyi ohliad vykonannia Ukrainoiu Pekinskoi deklaratsii ta Platformy dii i zakliuchnykh dokumentiv Dvadtsiat treti spetsialnoi sesii Heneralnoi Asamblei OON*. 120. [in Ukrainian].

9. Konventsiiia pro zakhyt prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (1950, November 4). [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Mizhnarodnyi dokument*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

10. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliana). (1996, May 3). [European Social Charter (revised)]. *Mizhnarodnyi dokument № 994_062*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 [in Ukrainian].

11. Deklaratsiia pro rivnopravnist zhinok ta cholovikiv. (1988, November 16). [Declaration on the equality of women and men]. *Deklaratsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № 994_903*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text [in Ukrainian].

12. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. (2007, June 20). Retrieved from: <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c> [in English].

13. STRATEGIIa HENDERNOI RIVNOSTI RADY YeVROPY NA 2018-2023 ROKY. (2018, April). [GENDER EQUALITY STRATEGY OF THE COUNCIL OF EUROPE FOR 2018-2023]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv na period do 2021 roku. (2018, April 11). [On the approval of the State social program for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2021]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 273*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rekomendatsii, vykladenykh u zakliuchnykh zauvazhenniakh Komitetu OON z likvidatsii dyskryminatsii shchodo zhinok do vosmoi periodychnoi dopovidi Ukrainy pro vykonannia Konventsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok na period do 2021 roku. (2018, September 5). [On the approval of the National Action Plan for the Implementation of the Recommendations Set forth in the Concluding Remarks of the UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women to the Eighth Periodic Report of Ukraine on the Implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women for the Period Until 2021]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 634-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80#Text>

16. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2025 roku. (2020, October 28). [On the approval of the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, Security" for the period until 2025]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1544-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

17. Pro skhvalennia Derzhavnoi strategii zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu z yii realizatsii. (2022, August 12). [On the approval of the State strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030 and the approval of the operational plan for its implementation]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 752-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2023

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 608.1/3 (075.347.77)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-27-39

Скляров Руслан Анатолійович,

кандидат технічних наук, доцент

кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин

Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

e-mail: sklayrov_r_a@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6112-964X>**Шанайда Володимир Васильович,**

кандидат технічних наук, доцент

кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин

Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

e-mail: Shanayda-vv@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9743-9110>**Редько Ростислав Григорович,**

кандидат технічних наук, доцент

завідувач кафедри прикладної механіки та мехатроніки

Луцького національного технічного університету

e-mail: kpm@lntu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5066-0224>**Четвержук Тарас Іванович,**

кандидат технічних наук, доцент

кафедри прикладної механіки та мехатроніки

Луцького національного технічного університету

e-mail: t.chetverzhuk@lutsk-ntu.com.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4445-4632>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ У ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ

Бурхливий розвиток інтернет технологій створив передумови для розробки законодавчої бази щодо захисту прав інтелектуальної власності на програмні продукти. На європейському континенті провідними країнами, які сформували такий законодавчий базис і постійно його модифікують є Франція і Німеччина. Встановлено, що питання захисту авторських прав розробників програмних продуктів почали активно обговорювати наприкінці 20-го століття. В той же час опубліковано декілька аналітичних оглядів (праці Ginsburg J., Bently L., Johnson P.) з глибоким і критичним аналізом механізму захисту авторських прав розробників програмних продуктів та баз даних. Окрема увага приділена проблематиці оригінальності програмного забезпечення, особливостям його використання та аспектам обмеження такого використання, захисту прав у випадку ліцензування комп'ютерних програм. Законодавство у сфері захисту програмних продуктів вирішує комплексне завдання. Окрім захисту прав розробників нормативні акти мають стимулювати розвиток в галузі програмного забезпечення, сприяти позитивному впливу патентної системи на інноваційний розвиток цієї галузі. Встановлено, що в країнах Європейського Союзу розробники захищені авторським правом на основі Директив ЄС про право автора на комп'ютерну програму та бази даних. Спираючись на спільний законодавчий базис ЄС окремі країни розширюють та вдосконалюють національні нормативні документи, встановлюють різну ступінь відповідальності за порушення авторських прав. Питання захисту інтелектуальної власності стосовно програмних продуктів в Україні активно розвивається. Нова редакція Закону України "Про авторське право і суміжні права" запроваджує дієві механізми посилення охорони, захисту прав та інтересів суб'єктів авторського права і суміжних прав, узгоджує окремі національні акти законодавства. Встановлено доцільність проведення порівняльно-правового аналізу законів та підзаконних актів відносно захисту програмних продуктів для різних країн з метою виявлення найбільш раціонального варіанту їх подальшого функціонування та модифікації в умовах міжнародного становлення України як правової держави.

Ключові слова: законодавство, правове регулювання, авторське право, Європейський Союз, інтелектуальна

Skliarov R., Shanaida V., Redko R., Chetverzhuk T. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE LEGISLATION IN THE FIELD OF SOFTWARE PROTECTION IN FRANCE, GERMANY AND UKRAINE

The rapid development of Internet technologies created the prerequisites for the development of a legislative framework for the protection of intellectual property rights for software products. On the European continent, France and Germany are the leading countries that have formed such a legislative basis and are constantly modifying it. It has been established that the issue of copyright protection of developers of software products began to be actively discussed at the end of the 20th century. At the same time, several analytical reviews were published (works by Ginsburg J., Bently L., Johnson P.) with an in-depth and critical analysis of the copyright protection mechanism of developers of software products and databases. Special attention is paid to the issue of originality of software, features of its use and aspects of limiting such use, and protection of rights in the case of licensing of computer programs. Legislation in the field of protection of software products solves a complex task. In addition to protecting the rights of developers, regulatory acts should stimulate development in the field of software, and promote the positive impact of the patent system on the innovative development of this field. It has been established that in the countries of the European Union, developers are protected by copyright based on the EU Directives on the author's right to computer programs and databases. Based on the common legal basis of the EU, individual countries expand and improve national regulatory documents, and establish different degrees of responsibility for copyright infringement. The issue of intellectual property protection regarding software products is actively developing in Ukraine. The new version of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" introduces effective mechanisms for strengthening protection, protection of rights and interests of subjects of copyright and related rights, and harmonizes separate national acts of legislation. The expediency of conducting a comparative legal analysis of laws and by-laws regarding the protection of software products for different countries to identify the most rational option for their further functioning and modification in the conditions of the international formation of Ukraine as a legal state has been established.

Key words: legislation, legal regulation, copyright, European Union, intellectual property

Постановка проблеми. Охорона прав інтелектуальної власності (ІВ) на програмні продукти є актуальним питанням сьогодення, оскільки комп'ютерні програми стали невід'ємною частиною нашого життя. Їх повсюдно використовують у різних галузях знань і діяльності, бізнесі, науці, медицині, освіті, сфері розваг та інших напрямках активності людини. Захист прав на програмне забезпечення є важливою умовою для дотримання правил конкуренції на ринку програмного забезпечення та стимулювання інновацій. Якщо компанії не можуть захистити свої програмні продукти від незаконного використання, то це може призвести до втрати доходів та зниження мотивації до інвестування у дослідження та розробку нових програмних продуктів. Також захист прав на програмне забезпечення має забезпечити безпеку користувачів, оскільки неналежно захищений програмний продукт можуть модифікувати або використовувати зловмисники для вчинення злочинних дій і, в результаті чого, користувач може понести фінансові втрати, а інформація яка відноситься до комерційної та конфіденційної може бути розкрита.

Саме тому захист прав інтелектуальної власності на програмні продукти є важливою складовою забезпечення стабільного та інноваційного розвитку галузі програмного забезпечення, яка має велике значення для економіки та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато науковців займаються вивченням захисту програмних продуктів, оскільки це є актуальною темою для дослідження у галузі права та інформаційних технологій.

Проблеми захисту авторських прав на програмне забезпечення (ПЗ) та бази даних (БД) почали активно обговорювати наприкінці минулого століття і перші праці з аналізом цієї проблематики були опубліковані в 1984 та 1991 роках [1, 2]. Винесені на широке обговорення проблеми внесли суттєвий вклад у розуміння процесу захисту авторських прав на комп'ютерні програми і стали одними з ключових праць з цього напрямку. Науковці запропонували новий, як на той час, підхід до визначення обсягу прав, які надаються власникам авторських прав на комп'ютерні програми. Автори вважали, що права на ці об'єкти повинні бути більш широкими в порівнянні з традиційними творами, оскільки їх можна відтворити великою кількістю копій з незначними затратами.

В іншій проблемній публікації (J. C. Ginsburg) [3] проведено порівняльний аналіз правового захисту БД в США та Європейському Союзі. Так у США БД захищаються на підставі авторського права, якщо вони відповідають критеріям оригінальності, а в країнах ЄС у відповідності до спеціальної Директиви про права власності на бази даних [4], яка встановлює правовий захист на основі вкладеного зусилля в їх створення та збір даних.

Автори L. Bently та, P. Johnson [5] детально проаналізували існуюче законодавство з приводу патентного захисту програмного забезпечення у США та Європейському Союзі, подано аргументовані обґрунтування щодо користі від впровадження таких норм права.

У ряді досліджень проведених M. Klaczynski та E. Mik [6] здійснено аналіз трьох різних аспектів захисту авторських прав на програмне забезпечення, а саме: захист через авторське право, патентне право та торговельне право. Значна увага приділена питанням реверс-інжинірингу (декомпіляції програмного забезпечення) та його впливу на конкуренцію на ринку програмного забезпечення.

Грунтовний порівняльний аналіз правового захисту комп'ютерних програм в ЄС та США подано у публікації A. Bellan та C. Scattolin [7]. Автори дійшли висновку, що в Європейському Союзі існує більш високий рівень їх захисту. Багато уваги приділено питанням оригінальності програм, їх використанню та

обмеженням, які при цьому можуть виникати, захисту прав у випадку ліцензування комп'ютерних програм або їх вільного використання.

В роботі М. Pedroni [8] розглянуто проблему патентування програмного забезпечення та проаналізовано підходи, які використовують в різних країнах. Так зокрема в країнах ЄС діє заборона на патентування програмного забезпечення, якщо воно не має технічного характеру, тоді як у Сполучених Штатах Америки патентування програмного забезпечення є більш розповсюдженим. Основна проблема патентуваності ПЗ полягає в тому, що воно може містити елементи, які вже були розроблені раніше або відомі у галузі програмування. Це може призвести до виникнення «патентного глухого кута», коли компанії можуть не знати про наявність патентів на певні елементи ПЗ та порушувати їх при розробці своїх продуктів.

В дослідженнях проведених А. Layne-Farrar, J. Sarnoff та R. Merges [9, 10, 11] здійснено оцінку впливу патентної системи на інноваційний розвиток в галузі програмного забезпечення та здійснено аналіз позицій ЄС щодо патентування програм. Guido Noto La Diega [12] розглядає основні виклики, що виникають у зв'язку з інтелектуальною власністю у галузі штучного інтелекту та машинного навчання, а також питання стосовно різних форм захисту інтелектуальної власності для програм, що розроблені з використанням штучного інтелекту. Mark Radcliffe провів дослідження [13], в якому розглянув юридичні ризики, які пов'язані з використанням відкритого програмного забезпечення (Open Source Software, OSS) в комерційних проєктах.

Багато українських фахівців активно вивчають питання правового захисту програмного забезпечення та авторського права в області інформаційних технологій. Серед них варто виділити окрему плеяду науковців, які показали власне бачення досліджуваної проблеми: І. Ващинець [14], А. Бойченко [15], Н. Бочарова [16], В. Дроб'язко [17, 18], Р. Еннан [19, 20, 21], К. Зеров [22, 23], О. Мацкевич [24], О. Орлюк [25], О. Підпригора та О. Святоцький [26], В. Форманюк [27], С. Янкова [28], О. Штефан [29] та ряд інших фахівців.

Особливої актуальності зараз набуває питання систематизації законодавства в області авторського права, а особливо захисту програмного забезпечення та інформаційних технологій, після підписання 16 вересня 2014 р. Угоди про асоціацію України з ЄС [30]. Існуюче законодавство України у сфері інтелектуальної власності, особливо в питаннях захисту програмних продуктів, часто є суперечливим, багато законодавчих положень часто дублюються [31].

Мета статті – провести аналіз законодавчої бази передових країн Європи та ЄС і визначити напрями щодо адаптації законодавства України стосовно проблемних аспектів із захисту прав інтелектуальної власності на програмні продукти до вимог законів та директив Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві країн ЄС є спільні правила та принципи стосовно захисту комп'ютерних програм. Так, згідно національних законів про авторське право, комп'ютерні програми підпадають під захист авторського права. Однак, конкретні статті, які стосуються захисту комп'ютерних програм, можуть відрізнятися в залежності від країни їх авторства чи імплементації.

В країнах Європейського Союзу комп'ютерні програми захищені авторським правом на основі Директиви ЄС про право автора на комп'ютерну програму 91/250/ЄС (Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs) [32]. Дана директива визначає правовий статус комп'ютерних програм та надає авторам програм права на їх використання та контроль за їх розповсюдженням, а також переклад та адаптацію. Крім того Директива містить положення про права автора та роботодавця, якщо програмна продукція створена в рамках договору про працевлаштування або виконання робіт. Також в ній розглянуті питання обмеження авторських прав на комп'ютерну програму, якщо створення останньої передбачено договором між сторонами. не менш важливо, що в цьому документі є положення про захист інтерфейсу програм та баз даних, які можуть використовуватися разом з програмним забезпеченням.

Слід відзначити, що в країнах ЄС існують закони про захист баз даних, які регулюють використання і розповсюдження баз даних, що містять комп'ютерні програми. Таким документом є Директива ЄС про правовий захист баз даних 96/9/ЄС (Council Directive 96/9/EC of 11 March 1996 on the legal protection of databases) [4]. Її основна мета полягає у створенні правового захисту баз даних, який би сприяв розвитку інформаційного суспільства та захисту прав власників баз даних. В Директиві зокрема зазначено, що правовий захист БД включає два різних права: авторське право на саму базу даних і право власності на її зміст. Для отримання правового захисту БД повинна вважатися оригінальною у творчому сенсі, тобто мати новизну та індивідуальність. Термін правової охорони БД становить 15 років з моменту її створення або з моменту закінчення її оновлення. За умови, якщо БД застосовується в некомерційних цілях, зокрема для наукових досліджень, то вона не підлягає правовому захисту. Окремо в даній Директиві наголошується, що правовий захист не поширюється на інформацію, яка відкрито доступна, на інформацію, яка міститься в державних базах даних та на інформацію, яка має технічний характер.

Крім того, країни ЄС регулюють використання ліцензійного програмного забезпечення, вимагаючи від користувачів дотримуватися умов ліцензійних угод. Це дозволяє розробникам програмного забезпечення зберігати право власності на свої продукти, контролювати їх використання та отримувати доходи від продажу ліцензій.

Директива ЄС про правовий захист інтелектуальної власності 2004/48/ЄС (Directive 2004/48/EC on the enforcement of intellectual property rights) [33] встановлює правовий захист на інтелектуальну власність загалом, включаючи правовий захист на авторські права, торгові марки, промислові зразки та патенти.

В деяких країнах ЄС можуть існувати спеціальні норми законів щодо вільного використання програмного забезпечення для академічних або наукових досліджень, а також винятки стосовно захисту деяких видів програм (ігри або відкрите програмне забезпечення). Всі країни-члени ЄС зобов'язані дотримуватись Директиви (96/9/ЄС) щодо правового захисту баз даних, яка забезпечує мінімальний рівень захисту баз даних. Однак, різні країни можуть мати свої національні законодавства, які розширюють захист інтелектуальної власності та область правового захисту баз даних. Крім того, національне законодавство може містити відмінні практики інспектування та оцінки ризиків порушення прав на бази даних.

В окремих випадках мають місце певні розбіжності стосовно питань патентування програмного забезпечення. Деякі з країн членів асоціації обмежують області патентування ПЗ. Таке патентування можливе лише за умови, коли останнє має спеціальні технічні ефекти або використовується для контролю над технічним обладнанням.

Французька республіка.

Законодавство Франції стосовно авторського права та захисту комп'ютерних програм базується на декількох фундаментальних документах, які визначають основні принципи та правила щодо захисту прав інтелектуальної власності. Основним документом є Кодекс інтелектуальної власності (Code de la propriété intellectuelle, або CPI) [34], який був прийнятий у 1992 році. Це законодавчий акт містить основні норми французького законодавства з питань інтелектуальної власності, включаючи авторське право, права на винаходи, знаки для товарів і послуг, тощо.

Захист об'єктів авторського права у Франції проходить на основі правової концепції «droit d'auteur», яка базується на ідеї, що автор має право на повне контролювання своєї творчості, включаючи право на вирішення питання щодо використання своєї роботи. Норми авторського права при цьому поширюються на всі види творчості, включаючи комп'ютерні програми.

Згідно зі статтею L111-1 CPI, комп'ютерна програма є твором, що охороняється авторським правом відповідно до загальних положень про авторське право, які визначені в цьому ж Кодексі. Крім того, стаття L122-6-1 CPI визначає, що власник комп'ютерної програми має ексклюзивне право на її відтворення, переклад, зміну, адаптацію та будь-яке інше використання, навіть якщо це буде здійснено без згоди автора.

Французьке законодавство також містить норми щодо захисту власників прав на бази даних. Зокрема, стаття L341-1 Кодексу інтелектуальної власності (CPI) Франції визначає поняття бази даних та надає власнику бази даних право на захист своїх прав. Власник бази даних має право на захист своїх інтересів щодо заборони використання та розповсюдження її змісту без дозволу власника, а стаття L342-1 CPI передбачає, що власник бази даних може вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконним використанням бази даних.

Щодо комп'ютерних програм, то у Франції існує окремий закон, присвячений захисту програмного забезпечення - Loi n° 94-361 du 10 mai 1994 relative à la protection de la propriété intellectuelle des logiciels [35]. Згідно з цим законом, комп'ютерні програми вважаються об'єктами авторського права, і власник програми має ексклюзивне право на їх відтворення та використання. Закон також містить норми щодо захисту технічних засобів захисту програмного забезпечення.

У 1996 році у Франції було здійснено імплементацію Директиви ЄС про правовий захист баз даних 96/9/ЄС [4]. Закони Франції при цьому врахували основні положення даної директиви і були внесені зміни в Code de la propriété intellectuelle [34].

Наступним кроком що до захисту прав авторів став Закон від 1 серпня 2000 року № 2000-719 «Про авторське право та суміжні права в інформаційному суспільстві» (Loi n 2000-719 du 1er août 2000 relative aux droits d'auteur et aux droits voisins dans la société de l'information) [36]. Мета цього закону - адаптувати національне законодавство до викликів, які виникають у зв'язку з розвитком технологій цифрової інформації. Основні положення закону стосуються визнання авторських прав в інформаційному суспільстві, забезпечення їх захисту, в тому числі і в мережі Інтернет. Закон визначає відповідальність за порушення авторських та суміжних прав в мережі Інтернет, а також надає авторам і виконавцям права на контроль за використанням їх творів і виконань у цифровій формі, включаючи право на заборону несанкціонованого використання їх творів в мережі Інтернет. У законі містяться положення про відповідальність провайдерів Інтернет-послуг за порушення авторських прав на їхній платформі.

У законодавстві Франції багато уваги приділено питанням притягнення до відповідальності порушників авторського права та відшкодування збитків, що можуть виникати в результаті такого порушення. Так провайдерам за порушення авторських прав на Інтернет-платформі можуть бути нарахovanі значні штрафи. Закон також встановлює правила використання ім'я автора і способу зазначення авторства, а також встановлює права на використання даних автора і захист його особистості в контексті авторського права.

Наступним кроком у боротьбі з нелегальним використанням результатів авторського права в цифровому просторі стало прийняття у 2004 році Закону № 2004-575 «Про довіру в економіці цифрового суспільства» (Loi n 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique) [37], який також

відомий як «Закон про Інтернет». Це один з головних законів у Франції, що регулює використання технологій інформаційної та комунікаційної мережі в країні. Він встановлює правила та стандарти, які регулюють використання мережі Internet у Франції. У цьому Законі прописані норми, що визначають права та обов'язки провайдерів та користувачів мережі Internet. Зокрема він містить положення про захист особистих даних, відповідальність провайдерів за розміщення незаконного контенту на їхніх серверах, регулювання реклами в мережі Internet та норми щодо електронної комерції. Цей Закон містить норми, згідно яких провайдери, що забезпечують надання інтернет-послуг повинні забезпечувати захист мережі та інформації від несанкціонованого доступу, зловживання та вірусів.

В 2006 році у Франції прийнято Закон №2006-64 [38], який присвячений боротьбі з тероризмом та зміцненню безпеки і контролю на кордонах. В ньому встановлено норми, які пов'язані із захистом авторського права та комп'ютерних програм. Цей закон вносить зміни до Code de la propriété intellectuelle [34], а саме в нормативні акти які стосуються захисту цифрових творів та технічних засобів захисту. Так, згідно зі статтею L335-3-1 CPI, порушення захисту цифрових творів або засобів їх захисту карається штрафом до 300 000 євро та до 3 років ув'язнення. Крім того, стаття L335-3-2 CPI визначає, що посередники, які сприяють у порушенні захисту цифрових творів або засобів їх захисту, також можуть бути позбавлені волі на строк до 3 років та штрафуватися на суму до 300 000 євро. Важливо відзначити, що Закон №2006-64 [38] вносить зміни до Митного кодексу (Code des douanes) [39], які стосуються контролю за переміщенням товарів, що порушують права інтелектуальної власності, в тому числі програмного забезпечення та інших цифрових творів. Згідно зі статтею 414-7-1 цього Кодексу, митниця може зупинити переміщення таких товарів та забезпечити їх конфіскацію, якщо є підстави вважати, що вони порушують права інтелектуальної власності.

В 2009 році у Франції прийнято Декрет № 2009-1773 «Щодо організації Вищого органу з поширення творів і захисту прав в Інтернеті» (Décret n 2009-1773 du 29 décembre 2009 relatif à l'organisation de la Haute Autorité pour la diffusion des œuvres et la protection des droits sur internet) [40], який часто називають «Décret Hadopi». Він базується на двох основних принципах: перше, що доступ до Інтернету є правом, а не привілеєм, і, друге, що захист інтелектуальної власності є необхідним для збереження культурної спадщини та підтримки авторів. Його основна мета - зменшити порушення авторських прав у Франції шляхом виявлення та накладення штрафів на користувачів, які завантажують нелегальний контент з мережі Internet.

Декрет передбачав створення спеціальної організації - Haute Autorité pour la diffusion des œuvres et la protection des droits sur internet (Hadopi). Вона відповідала за виявлення нелегального завантаження контенту з Інтернету та відправлення споживачам попереджень щодо їх поведінки. Якщо споживач отримував три попередження протягом року, то йому міг бути нарахований штраф до 1500 євро або заборона доступу до мережі Internet на період до трьох місяців. «Décret Hadopi» став об'єктом гострої критики та спровокував дискусії про те, чи може він забезпечити реальний захист авторських прав [41]. Противники закону стверджують, що цей Декрет встановлював принципи, які порушують приватність користувачів та може призвести до цензури мережі Internet.

В 2016 році у Франції прийнято Закон № 2016-1321 «Про цифрову республіку» (Loi n 2016-1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique) [42], який спрямований на захист прав користувачів мережі Internet та розвиток цифрової економіки у Франції. Хоча закон не стосується самих авторських прав та комп'ютерних програм, він містить положення, які стосуються захисту прав власності та інших прав в мережі Internet.

Так, зокрема Стаття 7 цього закону містить положення про захист прав на власність та авторські права в мережі Internet, зокрема про заборону піратства та порушення авторських прав в мережі Інтернет. Стаття 40 надає інтернет-провайдерам статус посередників і встановлює механізми для боротьби з піратством в мережі, а Стаття 44 встановлює правила щодо адміністративної відповідальності інтернет-провайдерів за поширення порнографії, дискримінаційного вмісту та порушення авторських прав.

У жовтні 2017 року з метою посилення заходів безпеки після серії терористичних атак у країні прийнято Закон № 2017-1510 «Про боротьбу з тероризмом» (Loi renforçant la sécurité intérieure et la lutte contre le terrorisme) [43]. Закон не містить безпосередніх статей про захист авторських прав та комп'ютерних програм, але окремі його положення можуть впливати на ці питання. Так, Стаття 6 цього закону дозволяє державним органам перевіряти веб-сайти та відстежувати Інтернет-діяльність осіб, які вважаються «особливо небезпечними». Це положення може бути використане для боротьби з порушеннями авторських прав, які вважаються небезпечними для суспільства. Крім того, Стаття 10 закону передбачає заборону використання технологій шифрування та інших методів захисту даних, які унеможливають доступ до них для державних органів в разі потреби. Такі підходи в законодавстві держави можуть мати відношення не лише до боротьби з тероризмом, але й до боротьби з порушеннями авторських прав.

В 2019 році у Франції прийнято Закон №2019-775 «Про суміжні права прес-агентств та видавців» (LOI n 2019-775 du 24 juillet 2019 tendant à créer un droit voisin au profit des agences de presse et des éditeurs de presse) [44]. Цей закон надає агентствам новин та видавцям преси право на відшкодування з боку пошукових систем та соціальних мереж за використання їхнього контенту.

Згідно із законом, розповсюдження преси в мережі Internet визначається як «використання у

цифровому вигляді, що дозволяє доступ до цього вмісту з мережі Інтернет». Закон передбачає, що агентства та видавництва преси мають право на отримання компенсації за використання їхніх публікацій в мережі Інтернет, якщо вони не згодні з таким використанням. Також даний закон передбачає, що це право належить агентствам та видавництвам преси на термін до 2 років з дати публікації. Тому постачальники інформаційних послуг повинні повідомляти агентства та видавництва преси про використання їхніх публікацій в мережі Інтернет та здійснювати їм відшкодовувати за таке використання.

Закон також передбачає для пошукових систем та соціальних мереж встановлення спеціальних фільтрів, які дозволяють здійснювати автоматичне блокування матеріалів, які порушують авторські права. Він також надає додаткові засоби правового захисту для авторів та інших правовласників, права яких можуть бути порушеними в мережі Інтернет.

Аналіз законодавства Франції щодо захисту об'єктів авторського права показав, що прийняті в країні закони стосуються різних аспектів захисту авторських прав, включаючи захист від піратства, незаконного копіювання, поширення та використання інтелектуальної власності в мережі Інтернет. Більшість законів мають на меті забезпечити дотримання авторських прав та заборонити незаконну діяльність у цій галузі, а також забезпечити відшкодування збитків, завданої правовласникам.

Федеративна Республіка Німеччина.

В Німеччині захист прав авторів програмних продуктів регулюється Законом про авторське право (Urheberrechtsgesetz, або UrhG) [45]. Закон про авторське право прийнятий 9 вересня 1965 року і відтоді був кілька разів змінений. Остання редакція UrhG діє з 1 березня 2018 року. Даний закон визначає права авторів на свої твори, включаючи програмне забезпечення, та правила використання цих творів іншими особами.

Згідно статті 69 UrhG програмне забезпечення, створене фізичною особою або компанією, автоматично захищається авторським правом з моменту створення. Автор має виключні права на використання свого програмного забезпечення, зокрема, на копіювання, розповсюдження, зміну та публічне виконання. Закон Urheberrechtsgesetz передбачає відповідальність за порушення авторських прав, включаючи штрафи та кримінальну відповідальність, а також містить положення про винятки та обмеження прав авторів, такі як право на цитування та дозвіл на вільне відтворення творів для навчання та наукових досліджень.

Стаття 69a Закону Urheberrechtsgesetz встановлює захист технічних заходів захисту, що запобігають несанкціонованому використанню авторського твору або обмежують його використання. Такі заходи можуть включати шифрування, цифрові підписи, паролі і технології управління правами цифрового вмісту (DRM).

Логічним продовженням стало прийняття Статті 69b, яка забороняє обходити технічні засоби захисту або допомагати у цьому. Норми статей 69c-69e стосуються декомпіляції програмних продуктів. В статтях встановлені права власника авторського права на заборону декомпіляції, а також поширення засобів, які призначені для незаконного виконання комп'ютерної програми.

У 2007 році в Німеччині прийнято Закон про теле-медіа простір (Telemediengesetz або TMG) [47], який визначає вимоги до надання послуг в мережі Інтернет та регулює взаємовідносини між користувачами та провайдером послуг. Він також містить деякі положення стосовно захисту комп'ютерних програм. Зокрема, в ньому подані вимоги до провайдерів послуг щодо захисту комп'ютерних систем від несанкціонованого доступу, збереження даних та обов'язкове повідомлення користувачів про можливість збору та використання їхніх даних.

Законодавство Німеччини стосовно захисту програмних продуктів базується на загальноєвропейських законах та підзаконних актах, таких як Загальний регламент про захист даних (GDPR) [48] та Директива ЄС про кібербезпеку (NIS Directive) [49].

Директива GDPR (General Data Protection Regulation) [48] є документом, який регулює захист персональних даних в Європейському Союзі. Вона містить вимоги щодо захисту даних, включаючи ті, які зберігаються на комп'ютерах та інших електронних пристроях. Виконання вимог цієї Директиви зобов'язує розробників застосовувати необхідні технічні та організаційні заходи для захисту даних, включаючи ті, які зберігаються на комп'ютерах та інших електронних пристроях, таких як мережеві файли, бази даних та іншому програмному забезпечення.

Директива ЄС про кібербезпеку (NIS Directive) [49] не містить специфічних положень щодо захисту комп'ютерних програм. Однак, вона передбачає зобов'язання провайдерів інтернет-послуг повідомляти про інциденти безпеки, які можуть вплинути на кібербезпеку, включаючи атаки на комп'ютерні програми. Таким чином, NIS Directive сприяє забезпеченню загальної кібербезпеки, що, у свою чергу, може позитивно позначитися на захисті комп'ютерних програм від кіберзагроз.

Ще один регуляторний акт Європейського Союзу, що регулює захист персональних даних громадян ЄС – це Datenschutz-Grundverordnung (DSGVO) [50]. Норми статей 25 та 32 DSGVO про адекватний захист персональних даних від неправомірного доступу, втрати чи пошкодження, повинні бути застосовані до захисту комп'ютерних програм. Норми статей 4 та 5 DSGVO (про захист персональних даних), з питань використання ключів шифрування, слід застосовувати для захисту програм, які таку інформацію обробляють.

В Німеччині захист комп'ютерних програм передбачає дотримання вимог стандарту ISO/IEC 27001

[51], в якому визначено політику щодо захисту інтелектуальної власності, зокрема, прав на програмне забезпечення, яке використовується в організації. Згідно даного стандарту організація повинна визначити процедури щодо захисту прав на програмне забезпечення та забезпечення ліцензійної відповідності. Юридичні особи довільної форми власності мають забезпечити фізичний та логічний захист комп'ютерних систем, що містять програмне забезпечення, від несанкціонованого доступу, втрати або крадіжки.

З недавнього часу у Німеччині діє Закон Gesetz über die Erhöhung der Sicherheit informationstechnischer Systeme [52], також відомий як Закон про кіберзахист (IT-Sicherheitsgesetz). Він був прийнятий в 2015 році з метою поліпшення захисту інформаційних технологій та захисту від кібератак. Основні положення цього закону включають в себе вимогу щодо впровадження заходів безпеки для інформаційних систем у критичних галузях, таких як енергетика, транспорт, телекомунікації та фінанси. Зокрема, оператори таких систем повинні забезпечувати належний захист своїх інформаційних систем та програмного забезпечення, включаючи захист від вірусів, шкідливих програм та несанкціонованого доступу до баз даних. Він також передбачає створення Центру кіберзахисту, який відповідає за збір і аналіз інформації про кіберзагрози та захист критичних інфраструктур.

У цілому, законодавство про охорону програмних продуктів в Німеччині є достатньо розвиненим та розглядає багато аспектів захисту програмного забезпечення та інформації в цілому. Водночас, існує постійна необхідність адаптувати законодавство до нових технологій та загроз, що виникають у сфері кібербезпеки.

Україна.

Україна також має законодавство, яке регулює питання авторських прав на програмне забезпечення та інтелектуальну власність. Так, 1 січня 2023 року набув чинності Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX [53]. Прийняття даного Закону дозволило привести національне законодавство до положень законодавства Європейського Союзу, що регулює відповідні правовідносини.

Нова редакція Закону має за мету запровадити дієві механізми посилення охорони, захисту прав та інтересів суб'єктів авторського права і суміжних прав, узгодити національні акти законодавства між собою. Такий підхід сприятиме ефективнішій охороні та захисту авторського права і суміжних прав, збереженню та розвитку ринків, пов'язаних зі створенням і використанням об'єктів авторського права й суміжних прав.

Так, в Статті 1 даного Закону подано визначення понять, серед яких є: база даних (компіляція даних), веб-сайт та веб-сторінка, власник веб-сайту, власник веб-сторінки, законний користувач бази даних, законний користувач комп'ютерної програми, комп'ютерна програма, технологічні засоби захисту, цифровий контент (електронна (цифрова) інформація).

Особливої уваги заслуговує Стаття 20 цього Закону під назвою «Авторське право на комп'ютерні програми», в якій вказані умови правової охорони комп'ютерних програм та форми їх вираження, а також про те, що ідеї та принципи на яких ґрунтується будь-який елемент комп'ютерної програми не охороняються авторським правом.

Стаття 21 «Право на бази даних (компіляції даних)» містить основні нормативні положення щодо захисту баз даних. Зокрема в параграфі 8 даного Закону міститься положення про право особливого роду (*sui generis*), яке починає діяти з дати закінчення створення бази даних та спливає через 15 років в останній день календарного року, в якому базу даних було створено.

Варто зазначити, що в окремих статтях Закону викладено положення про вільне користування комп'ютерними програмами та базами даних: Стаття 25 «Вільне використання комп'ютерних програм» та Стаття 26 «Вільне використання баз даних». В цих статтях зазначені основні права законних користувачів комп'ютерними програмами та баз даних, а також умови за яких їх можна використовувати в особистих цілях, а також спостерігати, вивчати, досліджувати їх функціонування з метою визначення ідей і принципів роботи.

Закон містить норми про захист програмного забезпечення, яке створено з використанням штучного інтелекту. Цьому присвячена Стаття 33 «Право особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою».

Слід також відзначити в даному Законі Статтю 56 «Порядок припинення порушень авторського права і суміжних прав з використанням мережі Інтернет». Якщо суб'єкт авторського права чи суб'єкт суміжних прав виявив порушення, яке було вчинене з використанням мережі Internet, то він має право звернутися до власника веб-сайту чи веб-сторінки із відповідною заявою. В п. 2 даної статті вказано порядок складання такої заяви щодо порушення прав власника цифрового контенту.

Після отримання заяви про припинення порушення власник веб-сайту чи веб-сторінки повинен не пізніше як за 48 годин прийняти заходи щодо унеможливлення доступу до вказаного цифрового контенту. Також в даній статті містяться норми про те, за яких умов заявник має право звернутися безпосередньо до постачальника послуг хостингу, на ресурсах якого розміщено веб-сайт чи веб-сторінка, із заявою про припинення порушення його прав власником інтернет-ресурсу.

Стаття 55 цього закону містить інші норми права, які направлені на припинення порушень авторського права і суміжних прав з використанням мережі Internet.

В Статтях 57 та 58 даного закону вказані основні обов'язки постачальників послуг хостингу та відповідальність провайдерів за порушення авторського права та/або суміжних прав.

Новий Закон «Про авторське право та суміжні права» [53] вже зазнав певної критики [54], оскільки в ньому відсутнє положення про те, що комп'ютерні програми охороняються так само, як і літературні твори. Про умови такого захисту йдеться в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (ч.1 ст.180) [30], а також в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ст.10) [55], та Договорі ВОІВ про авторське право, 1996 р. (ст.4) [56]. Очевидно, що положення цих нормативних актів мають знайти своє відображення в новій редакції Закону «Про авторське право та суміжні права».

В Україні діє «Національна стратегія кібербезпеки» [57], яка є комплексним документом, що охоплює різні аспекти кібербезпеки, включаючи захист комп'ютерних програм. В рамках попередньої редакції даного нормативного документу в 2017 році створено Національний координаційний центр кібербезпеки. Основна мета даного центру - координація та співпраця державних органів, провайдерів телекомунікацій та інших зацікавлених сторін у галузі кібербезпеки.

«Національна стратегія кібербезпеки» [57] містить ряд положень, які передбачають створення системи моніторингу та виявлення вразливостей комп'ютерних систем та програм, а також розробку та впровадження механізмів захисту від шкідливих програм та інших загроз. Крім того даний документ передбачає забезпечення захисту від нелегального використання комп'ютерних програм та захист інтелектуальної власності в галузі програмної інженерії. В Україні передбачається прийняття заходів щодо забезпечення навчання та підвищення кваліфікації фахівців, що займаються захистом комп'ютерних програм. Також в рамках представленої стратегії має бути прийнятий окремий закон про кібербезпеку.

Висновки. Захист авторських прав та програмного забезпечення є важливою темою у сучасному цифровому світі, де все більше і більше залежить від технологій та програмного забезпечення. Законодавство ЄС та окремих країн містить низку положень, які забезпечують захист авторських прав, заборону копіювання, піратства та захист програмного забезпечення від шкідливих вірусів чи інших загроз. Однак, з огляду на швидкий розвиток технологій та збільшення кількості кіберзлочинів, законодавці постійно вдосконалюють і доповнюють ці правила та положення.

Законодавча база стосовно захисту прав інтелектуальної власності на програмні продукти в таких провідних країнах Європи як Франція та Німеччина достатньо розвинена і розглядає багато аспектів такого захисту. Особлива увага приділена напряму адаптації нормативних актів цих країн до питань захисту комп'ютерних технологій та програмних продуктів від загроз, що виникають у сфері кібербезпеки.

Основною відмінністю законодавства України від законодавства Франції та Німеччини є відсутність окремого закону про захист комп'ютерних програм. Українське законодавство регулює питання захисту авторських прав на програми в рамках Закону «Про авторське право та суміжні права».

Існують також відмінності в судовій практиці щодо захисту комп'ютерних програм. Наприклад, у Франції йде боротьба зі зловживанням авторським правом, що може призвести до обмеження доступу до інформації. В Німеччині до вирішення спорів у галузі комп'ютерних програм залучаються адвокати зі спеціалізацією в інформаційному праві, тоді як в Україні ще не розроблено належну практику з розгляду судових справ у цій галузі.

У порівнянні із європейським законодавством, та законодавчими базами стосовно захисту прав інтелектуальної власності на програмні продукти в таких провідних країнах Європи як Франція та Німеччина діюче законодавство України стосовно захисту програмних продуктів має певні недоліки:

- відсутність конкретного органу, який би контролював захист програмних продуктів;
- відсутність уніфікованого правового підходу до захисту програмних продуктів. Чинне законодавство чітко не визначає перелік компонентів програмного забезпечення, які підлягають охороні у галузі інтелектуальної власності;
- недостатня кількість фахівців в галузі захисту програмних продуктів. Це змушує розробників програмного забезпечення шукати інші способи захисту своїх прав.

Всебічний аналіз проблеми щодо захисту прав інтелектуальної власності в Україні показав не достатній рівень самооцінки та соціально-правової значимості питань щодо захисту програмних продуктів серед користувачів та розробників програмного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Gorman R. A., Ginsburg J. C. Copyright protection of computer programs. Harvard Journal of Law and Technology, 1(2), 1984, 201-243.
2. Ginsburg Jane C. Copyright and Copy-Reliant Software: An Economic and Legal Analysis. Columbia Law Review, vol. 91, no. 8, 1991, 1477-1536.
3. Ginsburg J. C. Copyright protection for databases in the United States and Europe. IIC International Review of Industrial Property and Copyright Law, 1998, 29(1), pp. 6-36.
4. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009>.
5. Bently L., Johnson P. The legal protection of software: the case for a specific protection of software by patent law. Queen Mary Journal of Intellectual Property, 2010, 1(2), pp. 2-21.
6. Klaczynski M., Mik E. Copyright, software and reverse engineering in Europe. Computer Law & Security Review, 2016, 32(6), 880-895.

7. Bellan A., Scattolin C. Legal Protection of Computer Programs in Europe and the United States. *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review*, 2017, 14, 47-63.
8. Pedroni M. Software Patentability: The Impossible Puzzle. *European Journal of Law and Technology*, 2017, 8(3), 1-21.
9. Layne-Farrar A., Sarnoff J. D., Merges R. P. Are Patents Used to Suppress Useful Technology? *The Journal of Technology Transfer*, 2017, 42(2), 386-409.
10. Layne-Farrar A., Sarnoff J. D., Merges R. P. Patents and Cumulative Innovation: Categorizing Evidence with Patent Classes. *Berkeley Technology Law Journal*, 2018, 33(3), 775-818.
11. Layne-Farrar A., Sarnoff J. D., Merges R. P. The Role of Software Patents in Innovation Policy. *Harvard Journal of Law and Technology*, 2019, 32(1), 1-30.
12. Noto La Diega G. The Protection of Artificial Intelligence and Machine Learning: A Survey of Intellectual Property Issues. *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 2020, 51(1), 97-118.
13. Radcliffe M. Open Source Software and Legal Risk. *Journal of Internet Law*, 2021, 24(6), 1-8.
14. Ващинець І. І. Цивільно-правова охорона авторських прав в умовах розвитку інформаційних технологій: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2006. 20 с.
15. Бойченко А. Захист авторського права й суміжних прав в Інтернеті. *Інтелектуальна власність*. 2012. №7. С. 37-41.
16. Бочарова Н. В. Законодавче забезпечення права інтелектуальної власності в країнах Європи. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 118–123.
17. Дроб'язко В. Актуальні проблеми авторського права і суміжних прав в цифровому середовищі. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. №5. С. 66-81.
18. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: концептуальні засади : монографія / [В. С. Дроб'язко та ін. ; за наук. ред. О. П. Орлюк] ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ інтелект. власності. К. : Лазурит-Поліграф, 2010. 464 с.
19. Еннан Р. Використання творів в Інтернеті у інформаційному суспільстві. *Інтелектуальна власність*. 2013. №5. С.15-20.
20. Еннан Р. Проблеми захисту авторських прав у соціальних мережах у контексті віртуалізації суспільного життя. *Інтелектуальна власність в Україні*. 2018. № 9. С.23-32.
21. Еннан Р. Правовий режим « віртуальної власності»: поняття, ознаки, сутність і правова природа. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. №3. С.123-133. URL: http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2019/3_2019/14.pdf
22. Зеров К. Гіперпосилання в системі регулювання та захисту авторських прав на твори, що розміщені в мережі Інтернет. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. №4. С.26 - 35. URL: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2015_4/4.pdf
23. Зеров К. О. Правовий режим творів, розміщених в мережі Інтернет: з практики Європейського Суду. *Питання інтелектуальної власності: Збірник наукових праць*. 2018. Вип.15. С.109-126.
24. Мацкевич О. О. Класифікація суб'єктів авторського та суміжних прав, що складають контент сучасних цифрових ЗМІ. *Питання інтелектуальної власності: Збірник наукових праць*. 2018. Вип.15. С.135-145.
25. Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Горнісевич А. М., Федорова Т. Ю. Законодавство Європейського Союзу та держав-членів Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності : науково-практичне видання / за заг. ред. О. П. Орлюк. Київ : НДІ ІВ НАПрНУ, Лазурит-Поліграф, 2010. 262 с.
26. Право інтелектуальної власності : академічний курс: Підручник для студ. вищих навч. закл. / О. А. Підпригора [та ін.] ; ред. О. А. Підпригора, О. Д. Святоцький ; Акад. прав. наук України, Науково-дослід. ін-т інтелект. власності. 2.вид., перероб. та доп. К. : Видавничий дім "ІнЮре", 2004. 670 с.
27. Форманюк В. В. Правова охорона комп'ютерних програм і баз даних у Європейському Союзі. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва*. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 267-275.
28. Янкова С. Нові стандарти ЄС щодо захисту даних. *Інтелектуальна власність в Україні*. 2015. № 12. С.62.
29. Штефан А. Удосконалення законодавства України про авторське право у контексті досвіду держав-членів ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності* №1. 2022. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/258196>
30. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
31. Микола Потоцький. Кодифікація законодавства України про інтелектуальну власність : матеріальний та процесуальний аспекти. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 5–16.
32. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. *Official Journal L* 122 , 17/05/1991 P. 0042 - 0046 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31991L0250&from=EN>.

33. DIRECTIVE 2004/48/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32004L0048>.
34. FRANCE. CODE DE LA PROPRIÉTÉ INTELLECTUELLE (VERSION CONSOLIDÉE AU 30 JUIN 2022). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21533>
35. LOI no 94-361 du 10 mai 1994 portant mise en oeuvre de la directive (C.E.E.) no 91-250 du Conseil des communautés européennes en date du 14 mai 1991 concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur et modifiant le code de la propriété i URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000713568>.
36. Loi n 2000-719 du 1er août 2000 relative aux droits d'auteur et aux droits voisins dans la société de l'information URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000402408?datePublication=&dateSignature=&init=true&page=1&query=Loi+n°+2000-719+du+1er+août+2000&searchField=ALL&tab_selection=lawarticledecreed.
37. Loi n 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000801164?init=true&page=1&query=Loi+n%C2%B02004-575+du+21+juin+2004+pour+la+confiance+dans+l%27%C3%A9conomie+num%C3%A9rique&searchField=ALL&tab_selection=all.
38. Loi n° 2006-64 du 23 janvier 2006 relative à la lutte contre le terrorisme et portant dispositions diverses relatives à la sécurité et aux contrôles frontaliers. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006053177>.
39. Code des douanes URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071570?fonds=CODE&page=1&pageSize=10&query=Code+des+douanes&searchField=ALL&searchType=ALL&tab_selection=all&typePagination=DEFAULT.
40. Décret n° 2009-1773 du 29 décembre 2009 relatif à l'organisation de la Haute Autorité pour la diffusion des œuvres et la protection des droits sur internet URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000021573619>.
41. Reitman R. Repealing French Three Strikes Law is the Next Step to Safeguarding Free Expression. Repealing French Three Strikes Law is the Next Step to Safeguarding Free Expression. Electronic frontier foundation. URL: <https://www.eff.org/deeplinks/2012/08/repeal-french-three-strikes-law>.
42. LOI n° 2016-1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033202746>.
43. LOI n° 2017-1510 du 30 octobre 2017 renforçant la sécurité intérieure et la lutte contre le terrorisme URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000035932811/>.
44. LOI n° 2019-775 du 24 juillet 2019 tendant à créer un droit voisin au profit des agences de presse et des éditeurs de presse URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038821358>.
45. Urheberrechtsgesetz – UrhG URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/index.html.
46. Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb URL: https://www.gesetze-im-internet.de/uwlg_2004/.
47. Telemediengesetz URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/tmg/>.
48. European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Direct URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>.
49. European Parliament and Council. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union. Official Journal of the European Union, L 194/1, 19 July 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L1148&from=EN>
50. Datenschutz-Grundverordnung (DSGVO) URL: <https://dsgvo-gesetz.de/>.
51. ISO/IEC 27001:2013 - Information technology - Security techniques -- Information security management systems - Requirements. URL: <https://www.iso.org/standard/54534.html>
52. Gesetz über die Erhöhung der Sicherheit informationstechnischer Systeme (IT-Sicherheitsgesetz), 12.08.2015, URL: https://www.gesetze-im-internet.de/it_sicherheitsgesetz/index.html
53. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
54. Мисенко О. Новий закон про авторське право: основні новели URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/48757>.
55. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
56. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_770.

57. Стратегія кібербезпеки України. Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. №447/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>.

REFERENCES:

1. Gorman, R. A., & Ginsburg, J. C. (1984). Copyright protection of computer programs. *Harvard Journal of Law and Technology*. 1(2). 201-243. [in English].
2. Ginsburg Jane, C. (1991). Copyright and Copy-Reliant Software: An Economic and Legal Analysis. *Columbia Law Review* 91(8). 1477-1536. [in English].
3. Ginsburg, J. C. (1998). Copyright protection for databases in the United States and Europe. *IIC International Review of Industrial Property and Copyright Law* 29(1). 6-36. [in English].
4. On the legal protection of databases. (1996, March 11). *Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009> [in English].
5. Bently, L., & Johnson, P. (2010). The legal protection of software: the case for a specific protection of software by patent law. *Queen Mary Journal of Intellectual Property* 1(2). 2-21. [in English].
6. Klaczynski, M., & Mik, E. (2016). Copyright, software and reverse engineering in Europe. *Computer Law & Security Review* 32(6). 880-895. [in English].
7. Bellan, A., & Scattolin, C. (2017). Legal Protection of Computer Programs in Europe and the United States. *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review* 14. 47-63. [in English].
8. Pedroni, M. (2017). Software Patentability: The Impossible Puzzle. *European Journal of Law and Technology* 8(3). 1-21. [in English].
9. Layne-Farrar, A., & Sarnoff, J. D., & Merges, R. P. (2017). Are Patents Used to Suppress Useful Technology? *The Journal of Technology Transfer* 42(2). 386-409. [in English].
10. Layne-Farrar, A., & Sarnoff, J. D., & Merges, R. P. (2018). Patents and Cumulative Innovation: Categorizing Evidence with Patent Classes. *Berkeley Technology Law Journal* 33(3). 775-818. [in English].
11. Layne-Farrar, A., & Sarnoff, J. D., & Merges, R. P. (2019). The Role of Software Patents in Innovation Policy. *Harvard Journal of Law and Technology* 32(1). 1-30. [in English].
12. Noto La Diega, G. (2020). The Protection of Artificial Intelligence and Machine Learning: A Survey of Intellectual Property Issues. *International Review of Intellectual Property and Competition Law* 51(1). 97-118. [in English].
13. Radcliffe, M. (2021). Open Source Software and Legal Risk. *Journal of Internet Law* 24(6). 1-8. [in English].
14. Vashchynets, I. I. (2006). Tsyvilno-pravova okhorona avtorskykh prav v umovakh rozvytku informatsiynykh tekhnologii. [Civil law protection of copyright in the conditions of information technology development]. avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. 20. [in Ukrainian].
15. Boichenko, A. (2012). Zakhyst avtorskogo prava I sumizhnykh prav v Internrti. [Protection of copyright and related rights on the Internet]. *Intelektualna vlasnist* 7. 37-41. [in Ukrainian].
16. Bocharova, N.V. (2009). Zakonodavche zabezpechennia prava intelektualnoi vlasnosti v krainakh Yevropy. [Legislative protection of intellectual property rights in European countries]. *Porivnialno-pravovi doslidzhennia* 2. 118-123. [in Ukrainian].
17. Drobiazko, V. (2010). Aktualni problem avtorskoho prava I sumizhnykh prav v tsifrovomu seredovyshchi. [Actual problems of copyright and related rights in the digital environment]. *Teoria I praktyka intelektualnoi vlasnosti* 5. 66-81. [in Ukrainian].
18. Orliuk, O. ta in. (2010). Pravove zabezpechennia sfery intelektualnoi vlasnosti v Ukraini v konteksti Yevropeiskoi intehtatsii: kontseptualni zasady. [Legal provision of intellectual property in Ukraine in the context of European integration: conceptual foundations]. monohrafiia. 464. [in Ukrainian].
19. Ennan, R. (2013). Vykorystannia tvoriv v Interneti u informatsiinomu suspilstvi [Use of works on the Internet in the information society]. *Intelektualna vlasnist* 5. 15-20. [in Ukrainian].
20. Ennan, R. (2018). Problemy zakhystu avtorskykh prav u sotsialnykh merezhakh u konteksti virtualizatsii suspilnoho zhyttia [Problems of copyright protection in social networks in the context of virtualization of social life]. *Intelektualna vlasnist v Ukraini* 9. 23-32. [in Ukrainian].
21. Ennan, R. (2019). Pravovyi rezhym «virtualnoi vlasnosti»: poniattia, oznaky, sutnist i pravova pryroda [The legal regime of "virtual property": concepts, signs, essence and legal nature]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 3. 123-133. Retrieved from: http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2019/3_2019/14.pdf [in Ukrainian].
22. Zerov, K. (2015). Hiperposylannia v systemi rehuliuвання ta zakhystu avtorskykh prav na tvory, shcho rozmishcheni v merezhi Internet [Hyperlinks in the system of regulation and protection of copyrights for works posted on the Internet]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* 4. 26-35. Retrieved from: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2015_4/4.pdf [in Ukrainian].
23. Zerov, K. (2018). Pravovyi rezhym tvoriv, rozmishchenykh v merezhi Internet: z praktyky Yevropeiskoho Sudu [Legal regime of works posted on the Internet: from the practice of the European Court]. *Pytannia intelektualnoi vlasnosti* 15. 109-126. [in Ukrainian].

24. Matskevych, O. (2018). Klasyfikatsiia subiektiv avtorskoho ta sumizhnykh prav, shcho skladaiut kontent suchasnykh tsyfrovnykh ZMI. [Classification of subjects of copyright and related rights that make up the content of modern digital mass media]. *Pytannia intelektualnoi vlasnosti* 15.135-145. [in Ukrainian].
25. Orliuk, O. P., & Androshchuk, H. O., & Hornisevych, A. M., & Fedorova, T. Yu. (2010). Zakonodavstvo Yevropeiskoho Soiuzu ta derzhav-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu u sferi intelektualnoi vlasnosti : naukovopraktychne vydannia. [Legislation of the European Union and member states of the European Union in the field of intellectual property: scientific and practical edition]. 262. [in Ukrainian].
26. Pidopryhora, O. D., & Sviatotskyi, O. A., & (2004). Pravo intelektualnoi vlasnosti : akademichnyi kurs. Pidruchnyk dlia stud. vyshchykh navch. zakl. [Intellectual property law: academic course: Textbook for students higher education closing]. 2.vyd., pererob. ta dop. 670. [in Ukrainian].
27. Formaniuk, V. V. (2015). Pravova okhorona kompiuternykh prohram i baz danykh u Yevropeiskomu Soiuzi. [Legal protection of computer programs and databases in the European Union]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* 75. 267-275. [in Ukrainian].
28. Yankova, S. (2015). Novi standarty YeS shchodo zakhystu danykh. [New EU standards on data protection]. *Intelektualna vlasnist v Ukraini* 12. 62. [in Ukrainian].
29. Shtefan, A. (2022). Udoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro avtorske pravo u konteksti dosvidu derzhav-chleniv YeS [Elektronnyi resurs]. [Improvement of Copyright Law of Ukraine in the Context of the Experience of EU Member States]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* 1. Retrieved from: <http://uran.inprojournal.org/article/view/258196> [in Ukrainian].
30. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy. (2014). [Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states]. [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
31. Pototskyi, M. (2021). Kodyfikatsiia zakonodavstva Ukrainy pro intelektualnu vlasnist : materialnyi ta protsesualnyi aspekty. [Codification of Ukrainian legislation on intellectual property: material and procedural aspects]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* 6. 5–16. [in Ukrainian].
32. On the legal protection of computer programs. (1991, May 14). Council Directive 91/250/EEC Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31991L0250&from=EN> [in English].
33. On the enforcement of intellectual property rights. (2004, April 29). DIRECTIVE 2004/48/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32004L0048> [in English].
34. FRANCE. CODE DE LA PROPRIÉTÉ INTELLECTUELLE (VERSION CONSOLIDÉE AU 30 JUIN 2022). (2022). Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21533> [in English].
35. LOI no 94-361 du 10 mai 1994 portant mise en oeuvre de la directive (C.E.E.) no 91-250 du Conseil des communautés européennes en date du 14 mai 1991 concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur et modifiant le code de la propriété. (1994). Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000713568> [in French].
36. Loi n 2000-719 du 1er août 2000 relative aux droits d'auteur et aux droits voisins dans la société de l'information. (2000). Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000402408?datePublication=&dateSignature=&init=true&page=1&query=Loi+n°+2000-719+du+1er+août+2000&searchField=ALL&tab_selection=lawarticledecree [in French].
37. Loi n 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique. (2004). Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000801164?init=true&page=1&query=Loi+n°+2004-575+du+21+juin+2004+pour+la+confiance+dans+l%27%C3%A9conomie+num%C3%A9rique&searchField=ALL&tab_selection=all. [in French].
38. Loi n° 2006-64 du 23 janvier 2006 relative à la lutte contre le terrorisme et portant dispositions diverses relatives à la sécurité et aux contrôles frontaliers. (2006). Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006053177>. [in French].
39. Code des douanes. (1993). Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071570?fonds=CODE&page=1&pageSize=10&query=Code+des+douanes&searchField=ALL&searchType=ALL&tab_selection=all&typePagination=DEFAULT. [in French].
40. Décret n° 2009-1773 du 29 décembre 2009 relatif à l'organisation de la Haute Autorité pour la diffusion des œuvres et la protection des droits sur internet. (2009). Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000021573619>. [in French].
41. Reitman R. (2012). Repealing French Three Strikes Law is the Next Step to Safeguarding Free Expression. Electronic frontier foundation. Retrieved from: <https://www.eff.org/deeplinks/2012/08/repeal-french-three-strikes-law> [in English].
42. LOI n° 2016-1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique. (2016). Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033202746>. [in French].

43. LOI n° 2017-1510 du 30 octobre 2017 renforçant la sécurité intérieure et la lutte contre le terrorisme/ (2017). Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000035932811/>. [in French].
44. LOI n° 2019-775 du 24 juillet 2019 tendant à créer un droit voisin au profit des agences de presse et des éditeurs de presse. (2019). Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038821358>. [in French].
45. Urheberrechtsgesetz UrhG. (2021). Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/index.html [in English].
46. Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb (2004). Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/uwg_2004/. [in German].
47. Telemediengesetz. (2007). Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/tmg/> [in German].
48. On the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Direct. (2016, April 27). *Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679> [in English].
49. Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union. (2016, July 6). Directive (EU) 2016/1148. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L1148&from=EN> [in English].
50. Datenschutz-Grundverordnung (DSGVO) (2016). Retrieved from: <https://dsgvo-gesetz.de/> [in German].
51. ISO/IEC 27001:2013 .Information technology. Security techniques. Information security management systems - Requirements. (2013). Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/54534.html> [in English].
52. Gesetz über die Erhöhung der Sicherheit informationstechnischer Systeme (IT-Sicherheitsgesetz). (2015). Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/it_sicherheitsgesetz/index.html [in German].
53. Pro avtorske pravo i sumizhni prava. (2022, December 1). [On Copyright and Related Rights]. *Zakon Ukrainy № 2811-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>. [in Ukrainian].
54. Mysenko, O. (2023) *Novyi zakon pro avtorske pravo: osnovni novely*. [New copyright law: basic novels]. Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/48757> [in Ukrainian].
55. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti. (1994, April 15). [Agreement on trade aspects of intellectual property rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text. [in Ukrainian].
56. Dohovir Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti pro avtorske pravo, pryiniaty Diplomatychnoi konferentsiieiu 20 hrudnia 1996 roku ta polozhennia Bernskoi konventsii (1971 r.), na yaki mistiatsia posylannia u Dohovori (Dohovir VOIV pro avtorske pravo). (1996). [The Copyright Treaty of the World Intellectual Property Organization, adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996, and the provisions of the Berne Convention (1971) referred to in the Treaty (WIPO Copyright Treaty)]. Retrieved from: https://zakon.cc/law/document/read/995_770. [in Ukrainian].
57. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy. (2021, August 26). [Cybersecurity Strategy of Ukraine]. *Ukaz Prezidenta Ukrainy №447/2021*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.05.2023

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-40-44

Омельченко Андрій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: a.omelchenko@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8407-8555>

СОЦІАЛЬНІ ТА ТРУДОВІ ПРАВА ОСІБ, ЩО ОТРИМАЛИ ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ АБО СТАТУС БІЖЕНЦЯ ЗА КОРДОНОМ

Через збройний напад Росії на Україну Європейський Союз запровадив спеціальний захист українців у країнах ЄС, який передбачає спрощену процедуру перетину кордону та перебування в цих країнах.

Важливими міжнародно-правовими джерелами у досліджуваній сфері є Конвенція про статус біженців 1951 р. та Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому». Зазначена Директива ЄС вперше на практиці запрацювала саме для українців і визначила візирець заходів тимчасового захисту, які раніше державами не застосовувалися.

Запровадження механізму тимчасового захисту поставило на порядок денний питання, пов'язане із визначенням мінімального обсягу соціальних прав переміщених осіб, адже кожна держава має власні національні системи їхньої реалізації. Саме внутрішньодержавні соціальні програми кожної із країн ЄС застосовуються щодо осіб, які отримали тимчасовий захист.

У статті досліджується правовий статус українців, котрі покидають Україну через війну, у випадку отримання ними тимчасового захисту або статусу біженця. Статус тимчасового захисту можна отримати в будь-якій безпечній країні, яка входить до ЄС, на відміну від статусу біженця, який можна отримати лише в тій безпечній країні, кордон якої особа перетнула вперше.

Тимчасовий захист дає українцям практично ті ж права, які мають громадяни країни перебування в ЄС, і можливість повернутися додому, як тільки це стане безпечно. У випадку отримання статусу біженця повернутися до країни громадянства можна буде лише за умови, що підстави для надання такого статусу припинили своє існування.

У статті окремо аналізуються положення Законів України «Про зовнішню трудову міграцію», «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», права трудових мігрантів. Зроблено висновок про те, що отримання тимчасового захисту або статусу біженця працівником не позбавляє таку особу громадянства України та не обмежує обсяг її трудових прав на території України.

Ключові слова: права людини, соціальні права, трудові права, тимчасовий захист, статус біженця, трудова міграція, воєнний стан.

Omelchenko A. SOCIAL AND LABOR RIGHTS OF PERSONS WHO HAVE RECEIVED TEMPORARY PROTECTION OR REFUGEE STATUS ABROAD

Due to Russia's armed attack on Ukraine, the European Union introduced special protection for Ukrainians in EU countries, which provides for a simplified procedure for crossing the border and staying in these countries.

Important international legal sources in the researched area are the Convention on the Status of Refugees of 1951 and EU Directive 2001/55/EC of July 20, 2001 "On minimum standards for providing temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting balance efforts between member states to receive such persons and responsibility for the consequences of such reception". For the first time, the specified EU Directive worked in practice specifically for Ukrainians and defined a model of temporary protection measures that had not been applied by states before.

The introduction of the mechanism of temporary protection put on the agenda the issue related to the determination of the minimum amount of social rights of displaced persons, because each state has its own national systems for their implementation. It is the domestic social programs of each of the EU countries that apply to persons who have received temporary protection.

The article examines the legal status of Ukrainians who leave Ukraine due to the war, in case they receive temporary protection or refugee status. Temporary protection status can be obtained in any safe country that is part of the EU, unlike refugee status, which can only be obtained in the safe country that the person crossed the border for the first time.

Temporary protection gives Ukrainians practically the same rights as citizens of the host country in the EU, and the opportunity to return home as soon as it becomes safe to do so. In the case of receiving refugee status, it will be possible to return to the country of citizenship only if the grounds for granting such status have ceased to exist.

The article separately analyzes the provisions of the Laws of Ukraine "On External Labor Migration", "On the Organization of Labor Relations in Martial Law", and the rights of labor migrants. It was concluded that receiving temporary protection or refugee status by an employee does not deprive such a person of Ukrainian citizenship and does not limit the scope of his labor rights on the territory of Ukraine.

Key words: human rights, social rights, labor rights, temporary protection, refugee status, labor migration, martial law.

Постановка проблеми. Через збройний напад Росії на Україну Європейський Союз запровадив спеціальний захист українців у країнах ЄС, який передбачає спрощену процедуру перетину кордону та перебування в цих країнах. У кожній країні ЄС діє національне законодавство щодо можливості отримання міжнародного захисту шляхом подання запиту на отримання притулку і набуття статусу біженця.

Можна виокремити дві серйозні проблеми, пов'язані з трудовою міграцією – відтік робочої сили з України та масове шахрайство щодо українців, які шукають роботу за кордоном. В той самий час, необхідно зазначити, що вільний рух людей з метою працевлаштування є загальносвітовою тенденцією. Цей етап вже фактично пройдений країнами центральної та східної Європи, у яких така лібералізація вже відбулася у межах розширення Євросоюзу та зникнення кордонів для переміщення.

Метою статті є дослідження соціальних та трудових прав осіб, що отримали тимчасовий захист або статус біженця за кордоном.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на новизну теми дослідження вона ще не знайшла належного відображення у працях науково-теоретичного характеру. Окремі матеріали, які були опубліковані у фахових аналітичних виданнях, аналізуються в цій статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У досліджуваній сфері правового регулювання діють Конституція України [1], закони України «Про зовнішню трудову міграцію» [2], «Про зайнятість населення» [3], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав трудових мігрантів та боротьби з шахрайством у працевлаштуванні за кордоном» [4] та інші нормативно-правові акти. Важливими міжнародно-правовими джерелами є Конвенція про статус біженців 1951 р. [5] та Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому» [6].

Конвенція про статус біженців ухвалена 28 липня 1951 р. в Женеві конференцією повноважних представників, скликаною відповідно до резолюції 429 (V) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1950 р. Набула чинності 22 квітня 1954 р. Ця Конвенція дає визначення поняття «біженець» та встановлює загальні підстави, на яких надається статус біженця. Конвенція забороняє будь-яку дискримінацію щодо біженців. Частиною прав біженці користуються на рівні з громадянами приймаючої їх країни, частиною – на тих же умовах, що й іноземці. Конвенція допускає вислання біженця в інтересах державної безпеки, але забороняє їх повернення до держави, з якої вони бігли, побоюючись переслідування [5].

Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому» вперше на практиці запрацювала саме для українців. Саме вона і визначила взірць заходів тимчасового захисту, які раніше державами не застосовувалися [6].

Рада Європи зі свого боку підтримала застосування процедури тимчасового захисту та забезпечення відкритих кордонів в Європу для вимушених переселенців з України. Про це було заявлено у Резолюції ПАРЕ № 2448 від 22.06.2022 року. Наголошуючи на тому, що у документах Ради Європи визначено значну кількість стандартів прав людини, серед яких і ті, що в сучасних умовах є нагальними для людей, які втікають від війни, Рада Європи заохочує всі інституції Європейського Союзу їх дотримуватися. Важливі у сфері реалізації прав людини документи Ради Європи були повторно наголошені у Рекомендації CM/Rec(2022)17, ухваленій 20.05.2022 р. [8].

Запровадження механізму тимчасового захисту поставило на порядок денний питання, пов'язане із визначенням мінімального обсягу соціальних прав переміщених осіб, адже кожна держава має власні національні системи їхньої реалізації. А саме внутрішньодержавні соціальні програми кожної із країн ЄС і застосовуються щодо осіб, які отримали тимчасовий захист. Механізм тимчасового захисту продовжує активно використовуватися, демонструючи європейську солідарність щодо підтримки України. З часом його можна лише вдосконалювати з урахуванням тих прогалин чи упущень, які підтверджує практика щоденного застосування [8].

Щодо статусу українців, котрі покидають Україну через війну, слід зазначити наступне.

З 2017 р. українцям не потрібна віза для в'їзду до Шенгенської зони. При перетині кордону не слід відразу визначати свій статус. Особа має три можливості: 1) залишатися у статусі туриста (90 календарних днів з дати в'їзду, особа повністю самостійно забезпечує своє перебування, не має права працювати); 2) подати документи на отримання статусу біженця (події в Україні є безумовною підставою для отримання такого статусу незалежно від місця проживання в Україні); процедура отримання такого статусу тривала –

може займати більше півроку; 3) отримати тимчасовий захист згідно з Директивою ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 р. про тимчасовий захист (статус надається відразу, без тривалих формальностей строком на рік і може бути автоматично пролонгований до 3 років. Якщо ситуація покращиться раніше, до спливу року, захист може бути припинено). Після отримання тимчасового захисту можна прибути в ту країну ЄС, де буде зручніше знайти місце проживання [7].

Розглянемо детальніше правові статуси тимчасового захисту та біженця.

Так, тимчасовий захист не означає отримання статусу біженця відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р. [5], який надає права, аналогічні посвідці на проживання. Втім, особи, які отримали тимчасовий захист у ЄС, можуть у будь-який час подати заявку на отримання статусу біженця. Тимчасовий захист спрямований на негайний захист переміщених осіб, у т.ч. тих, які втекли з зон збройного конфлікту. Хоча він не пов'язаний з міжнародним захистом, проте зменшує потребу негайно звертатися за ним, оскільки гарантує надання дозволу на проживання.

Якщо особа проживала в Україні на постійній основі і виїхала з країни, щоб уникнути війни, з 24 лютого 2022 р., вона має право на тимчасовий захист у будь-якій країні ЄС. У Єврокомісії прогнозували, що захисту від війни в Україні в ЄС шукатимуть від 2,5 до 6,5 млн переміщених українців. Рада ЄС на засіданні в Брюсселі 4 березня 2022 р. проголосувала запустити директиву ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 р. про тимчасовий захист, яка ніколи раніше не використовувалася і призначена для надання негайної допомоги та захисту біженцям через війну за спрощеним порядком [7].

До прав осіб, які користуються тимчасовим захистом в ЄС, відносяться: 1) право на проживання на період тимчасового захисту (на 1 рік з можливістю продовження); 2) доступ до житла; 3) соціальна допомога; 4) медична допомога; 5) опіка над дітьми та підлітками без супроводу; 6) доступ до освіти для дітей та підлітків; 7) доступ до ринку праці (відповідно до політики країн ЄС на ринку праці); 8) право на відповідну інформацію про тимчасовий захист; 9) можливість отримати статус біженця в майбутньому; 10) можливість повернутися в країну громадянства в будь-який момент [7].

Для того, щоб скористатися цими правами, необхідно звернутися за дозволом на проживання до органів влади, які займаються питаннями тимчасового захисту. В різних державах це можуть бути різні установи, тому слід орієнтуватися на місці.

До осіб, на яких поширюється тимчасовий захист у ЄС відносяться: 1) громадяни України, а також члени їх сімей, які проживали в країні до 24 лютого 2022 р. включно і були вимушені її залишити через війну; 2) особи без громадянства та громадяни третіх країн, які користувалися міжнародним або еквівалентним захистом в Україні, а також члени їх сімей; 3) громадяни інших країн, які не є громадянами України, та особи без громадянства, які можуть довести, що вони легально проживали в Україні на підставі чинного дозволу на постійне проживання і не можуть безпечно повернутися до країни свого походження, мають право на тимчасовий захист ЄС або відповідний національний захист залежно від країни, в якій вони перебувають; 4) держави-члени можуть поширити тимчасовий захист на осіб, які виїхали з України до 24 лютого 2022 р. через посилення загрози або опинилися на території Європейського Союзу (наприклад, через відпустку або роботу) до цієї дати та внаслідок збройного конфлікту не можуть повернутися в Україну [7].

Процедура отримання тимчасового захисту в ЄС полягає в наступному. У першу чергу необхідно подати запит до національних органів країни на отримання дозволу на проживання для тимчасового захисту, а далі слідувати вказівкам у рамках національного процесу. Цей процес включатиме реєстрацію даних про особу і підтвердження того, що на особу поширюється тимчасовий захист, і що жодне з положень про виключення не застосовується у конкретній ситуації.

Строк дії тимчасового захисту встановлювався до 4 березня 2023 р. Якщо причини надання тимчасового захисту не зникають, він автоматично подовжується на 6 місяців двічі, тобто до 4 березня 2024 р. Якщо причини залишаються і надалі, Європейська комісія може запропонувати Раді продовжити тимчасовий захист ще на рік, тобто до 4 березня 2025 р. [7].

Якщо особа виїжджає з України через війну з Росією, вона зможе подорожувати до інших країн ЄС. Громадяни України, які подорожують згідно безвізового режиму, мають право вільно пересуватися в межах Європейського Союзу після в'їзду на його територію протягом 90 днів. На цій основі особа може вибрати державу-член ЄС, у якій хоче скористатися правами на тимчасовий захист. Після того, як держава-член надала особі тимчасовий захист, така особа все ще має право подорожувати в межах Європейського Союзу до 90 днів протягом 180-денного періоду, але скористатися правами, отриманими від тимчасового захисту, зможе лише в державі-члені, яка надала дозвіл на проживання. Однак інша держава-член на дискреційній основі може вирішити видати особі інший дозвіл на проживання [7].

Важливо зазначити, що зазначена вище директива про тимчасовий захист діє у всіх країнах-членах ЄС, крім Данії. Тимчасовий захист не застосовується в країнах Шенгенської зони, які не є членами ЄС: в Швейцарії, Норвегії, Ліхтенштейні, Ісландії.

Щодо статусу біженця слід зазначити наступне.

Статус біженця в країнах ЄС застосовують до людей, яких переслідують індивідуально через соціальну, політичну, расову належність. Це індивідуальне право, яке надається після спеціального адміністративного та юридичного процесу, що визначає, чи є у особи обґрунтована небезпека бути переслідуваною. Отримувати статус біженця має сенс у тому випадку, якщо особа планує й далі жити в ЄС.

Подати заявку на отримання статусу біженця можна під час в'їзду в країну, повідомивши офіцера прикордонної служби. На час розгляду заяви необхідно залишатися в країні, в якій вона була подана. На визнання статусу біженця можна чекати багато місяців. У цей час (приблизно півроку) вилучають паспорт, тому неможливо виїхати з країни перебування або влаштуватися на роботу [7].

При отриманні статусу біженця надаються такі права: 1) право на проживання на період до 3 років з можливістю продовження ще на 2 роки; 2) медична допомога; 3) доступ до освіти для дітей та підлітків; 4) доступ до ринку праці (відповідно до політики країн ЄС на ринку праці); 5) право на соціально-побутові послуги; 6) право на укладання шлюбу; 7) право на щомісячну грошову допомогу [7].

У процесі отримання статусу біженця до особи застосовуються такі обмеження: 1) неможливість залишити приймаючу країну до моменту отримання статусу; 2) неможливість повернутися в Україну після отримання статусу; 3) позбавлення особистих документів; 4) неможливість працевлаштуватися до моменту отримання статусу, а також у разі відмови у його наданні [7].

Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їхніх сімей. Дія цього закону поширюється на трудових мігрантів, які: 1) працюють на підставі трудового договору (контракту); 2) самостійно забезпечують себе роботою; 3) надають оплачувані послуги (виконують роботи); 4) здійснюють іншу оплачувану діяльність, не заборонену законодавством держави перебування. Дія зазначеного закону поширюється також на членів сімей трудових мігрантів [2].

Верховна Рада України посилила захист українців, які працевлаштовуються за кордоном шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав трудових мігрантів та боротьби з шахрайством у працевлаштуванні за кордоном» [4].

Слід також зазначити, що під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10], діють обмеження та особливості організації трудових відносин, встановлені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [9].

Висновки. Через збройний напад Росії на Україну Європейський Союз запровадив спеціальний захист українців у країнах ЄС, який передбачає спрощену процедуру перетину кордону та перебування в цих країнах.

Важливими міжнародно-правовими джерелами у досліджуваній сфері є Конвенція про статус біженців 1951 р. та Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому». Зазначена Директива ЄС вперше на практиці запрацювала саме для українців і визначила взірць заходів тимчасового захисту, які раніше державами не застосовувалися.

Українці, котрі покидають Україну через війну, можуть отримати статус тимчасового захисту або статус біженця. Статус тимчасового захисту можна отримати в будь-якій безпечній країні, яка входить до ЄС, на відміну від статусу біженця, який можна отримати лише в тій безпечній країні, кордон якої особа перетнула вперше. Тимчасовий захист дає українцям практично ті ж права, які мають громадяни країни перебування в ЄС, і можливість повернутися додому, як тільки це стане безпечно. У випадку отримання статусу біженця повернутися до країни громадянства можна буде лише за умови, що підстави для надання такого статусу припинили своє існування.

Положення Конституції України, Законів України «Про зовнішню трудову міграцію», «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дають можливість зробити висновок про те, що отримання тимчасового захисту або статусу біженця працівником не позбавляє таку особу громадянства України та не обмежує обсяг її трудових прав на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 р. № 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>
3. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав трудових мігрантів та боротьби з шахрайством у працевлаштуванні за кордоном» : Закон України від 20 березня 2023 р. № 2982-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-20#Text>
5. Конвенція про статус біженців 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
6. Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому». URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf
7. Косар Д. Статус біженця чи тимчасовий захист у Європі: за і проти. Юридична газета, 18 березня 2022 р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/status-bizhencya-chi-timchasoviy-zahist-u-evropi-za-i->

proti.html

8. Гуманітарні наслідки російського вторгнення в Україну змусили українців рятуватися від війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3588346-socialni-prava-ukrainsiv-za-kordonom-pro-timcasovij-zahist-v-krainah-es.html>

9. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Pro zovnishniu trudovu mihratsiiu. (2015, November 5). [On external labor migration]. *Zakon Ukrainy № 761-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text> [in Ukrainian].

3. Pro zainiatist naselennia. (2012, July 5). [On population employment]. *Zakon Ukrainy № 5067-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do deiaxykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu prav trudovykh mihrantiv ta borotby z shakhraistvom u pratsevlashtuvanni za kordonom». (2023, March 20). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the protection of the rights of labor migrants and the fight against fraud in employment abroad.]. *Zakon Ukrainy № 2982-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-20#Text> [in Ukrainian].

5. Konventsiiia pro status bizhentsiv. (1951, July 28). [Convention on the Status of Refugees]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text [in Ukrainian].

6. Pro minimalni standarty dlia nadannia tymchasovoho zakhystu u razi masovoho naplyvu peremishchenykh osib ta pro zakhody, shcho spriyaiu zbalansovanosti zusyl mizh derzhavamy-chlenamy shchodo pryomu takykh osib ta vidpovidalnosti za naslidky takoho pryomu. (2001, 20 July). *Dyrektyva YeS 2001/55/IeS*. Retrieved from: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf [in Ukrainian].

7. Kosar, D. (2022, March 18). Status bizhentsia chy tymchasovi zakhyst u Yevropi: za i proty. [Refugee status or temporary protection in Europe: pros and cons]. *Yurydychna hazeta*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/status-bizhencya-chi-timchasoviy-zahist-u-evropi-za-i-proti.html> [in Ukrainian].

8. Humanitarni naslidky rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu zmusyly ukrainsiv riatuvatysia vid viiny. [The humanitarian consequences of the Russian invasion of Ukraine forced Ukrainians to flee the war]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3588346-socialni-prava-ukrainsiv-za-kordonom-pro-timcasovij-zahist-v-krainah-es.html> [in Ukrainian].

9. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 15). [On the organization of labor relations under martial law]. *Zakon Ukrainy № 2136-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].

10. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy № 389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК: 349.2:339.924

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-45-49

Шлапко Тетяна Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
e-mail: t.shlapko@uabs.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1619-3831>

Кисельова Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри
адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
e-mail: o.kiselova@yur.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5625-0952>

Анісімова Юлія Вячеславівна,

студентка IV курсу бакалаврату Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
e-mail: yuliyaanisimova01@gmail.com

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Забезпечення національних інтересів у сучасних умовах ставить перед Україною важливе завдання – членство в Європейському Союзі (далі – ЄС). Так, у світлі євроінтеграційних процесів неможливо залишити поза увагою, зокрема, унікальність та ефективність трудового права ЄС. Адже воно вдало співіснує із нормативно-правовими актами держав-членів європейської спільноти та нормами міжнародного права, здійснює ефективну діяльність у сфері міжнародно-правового регулювання праці.

Правове регулювання трудових відносин в Європейському Союзі є зразковим, оскільки трудові відносини в країнах-членах здійснюються у чіткій відповідності до високих стандартів праці, згідно норм міжнародного права та трудового законодавства Європейського Союзу, що спрямовані на поліпшення життя та умов праці працівників.

У статті піднімається питання необхідності гармонізації вітчизняного трудового законодавства до законодавства Європейського Союзу та важливості підвищення якості реформування правового регулювання трудових правовідносин у світлі євроінтеграційних процесів. Відзначається, що економічний та соціальний розвиток України в умовах євроінтеграції потребує особливого конструктивного підходу до вивчення та імплементації положень трудового права Європейського Союзу в українське законодавство. Тому важливою є робота вчених та фахівців у сфері трудового права з дослідження подібного досвіду інших країн з метою майбутнього його впровадження в національне законодавство України. Також наголошується на усуненні розбіжностей в деяких нормативно-правових актах України щодо питань, які стосуються забезпечення права на працю та необхідності створення сприятливих умов для впровадження європейських норм та стандартів праці. Особлива увага приділяється створенню Трудового кодексу України, який відповідатиме сучасним економічно-соціальним процесам.

Ключові слова: право на працю, трудове законодавство, трудові правовідносини, євроінтеграційні процеси, гармонізація, реформування.

Shlapko T., Kyselova O., Anisimova Y. LEGAL ISSUES OF IMPROVING THE QUALITY OF REFORMING LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

Ensuring national interests in modern conditions poses an important task for Ukraine – membership in the European Union. In the light of modern European integration processes, it is impossible to ignore the uniqueness of European Union labor law. It successfully coexists with the regulations of the member states of the European Community and the rules of international law, carries out effective activities in the field of international labor law.

The legal regulation of labor relations in the European Union is exemplary, as labor relations in the member states are carried out in accordance with high labor standards, in accordance with international law and labor law of the European Union, aimed at improving living and working conditions.

The article raises the question of the need to harmonize domestic labor legislation with the legislation of the European Union and the importance of improving the quality of reforming the legal regulation of labor relations in the light of European

integration processes. In particular, it is noted that the economic and social development of Ukraine in the context of European integration requires a special constructive approach to the study and implementation of labor law of the European Union in Ukrainian legislation. Therefore, the work of scholars and specialists in the field of labor law is important, namely the study of the experience of other countries on this issue with a view to its future implementation in national legislation. It also emphasizes the elimination of differences in some legal acts of Ukraine on issues related to ensuring the right to work and the need to create favorable conditions for the implementation of European norms and labor standards. Particular attention is paid to the creation of a new Labor Code of Ukraine, which will meet high European labor standards and international legal acts.

Key words: right to work, labor legislation, labor relations, European integration processes, harmonization, reforming.

Постановка проблеми. На сьогодні Європейський Союз є одним із найпотужніших об'єднань світу, що працює на забезпечення спільних та національних інтересів держав-членів. Оскільки Україна впевнено рухається в напрямку членства в європейській спільноті, все більшої актуальності набуває дослідження вченими-правниками європейської та міжнародної нормативно-правової бази, в тому числі й у сфері трудового права, з метою подальшої гармонізації та впровадження високих стандартів у національне законодавство України. Безперервний розвиток суспільних відносин та стрімкі інтеграційні процеси потребують якісних змін трудового законодавства в нашій державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням європейського трудового законодавства, питанням забезпечення реалізації права на працю в країнах Європейського Союзу та в Україні займалися багато науковців, зокрема Абрамова О. А., Барабаш О. Т., Бутинська Р. Я., Венедиктов В. С., Захаров О. В., Іванов М. С., Іншин М. І., Ісаєва А. П., Кисельов І. Я., Козюбра М. І., Мельник К. В., Муравйов В. І., Прудніков В. А., Рим О. М., Серeda О. Г., Форманюк В. В., Цесарський Ф. А., Циганчук Н. А. та інші.

Проблемними питаннями у сфері правового регулювання трудових відносин в Україні є: відсутність сучасного кодифікованого акту – Трудового кодексу України, який би прийшов на зміну Кодексу законів про працю 1971 року та повністю відповідав положенням міжнародно-правових документів з питань праці й актам Європейського Союзу; розбіжності в нормативно-правових актах України у сфері трудового права; недотримання окремих положень ратифікованих Україною конвенцій Міжнародної організації праці (далі – МОП).

Метою статті є обґрунтування необхідності гармонізації трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу та внесення змін до чинного трудового законодавства України в світлі євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення та реалізація прав і свобод громадян, у тому числі й права на працю, є основою будь-якої правової, демократичної та соціальної держави. Саме таким шляхом йде Україна, поступово впроваджуючи в національне трудове законодавство європейські стандарти праці. Проте гармонізація трудового законодавства України до правових норм ЄС передбачає досить складний і тривалий процес, який зумовлений специфікою правових систем України та Європейського Союзу і який потребує дослідження та впровадження саме позитивного досвіду країн-членів Євросоюзу.

Як зазначає правчиня Серeda О. Г.: «Однією з важливих умов успішної євроінтеграції України до Європейського Союзу є піднесення на новий рівень національного трудового законодавства та здійснення максимально доступної можливості реалізації права на працю для громадян України» [1, с. 74]. Тому важливим завданням для українських законодавців є побудова якісно нової законодавчої бази у сфері трудового права, яка б відповідала європейським стандартам праці.

Позитивним кроком у цьому напрямку стало підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), в рамках якої Сторони зобов'язуються посилювати діалог та співробітництво у створенні гідних умов праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації (ст. 419) [2]. Передбачається, що така співпраця призведе до покращення рівня життя населення, захисту працівників і роботодавців, покращення рівня соціального захисту, створення безпечних умов праці, зменшення кількості безробітних та малозабезпечених, сприятиме боротьбі з гендерною нерівністю та дискримінацією при реалізації права на працю.

В Україні право громадян на працю закріплене в Основному Законі. Так, стаття 43 Конституції України проголошує: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб» [3].

Слід зауважити, що зміст права на працю, закріплений у Конституції України, суттєво відрізняється від права на працю, закріпленого в частині 1 статті 2 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), де зазначено: «Право громадян України на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, у тому числі право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою» [4].

Найбільша відмінність полягає в тому, що право на працю в КЗпП України забезпечується лише

громадянам України, тоді як Конституція України гарантує це право і громадянам України, і іноземцям та особам без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах. Можна стверджувати, що право на працю, закріплене в статті 2 КЗпП України, є вужчим за змістом та не повністю відповідає міжнародним стандартам у сфері праці [5, с. 32–33]. Як наслідок, розбіжності у визначенні змісту права на працю в нормативно-правових актах України не дають змоги повноцінно сформулювати та реалізувати механізм забезпечення даного права в нашій країні.

У контексті цього дослідження ґрунтовною є думка Мельника К. В. стосовно того, що першочерговим кроком у процесі реформування трудового законодавства є прийняття нового Трудового кодексу України, норми якого, будуть відповідати ратифікованим Україною міжнародно-правовим актам. ... Такий Кодекс повинен: 1) бути вільним від ідеологічних стереотипів та декларативних норм законодавства радянського режиму; 2) відповідати соціально-економічним та культурним процесам сучасності; 3) систематизувати в єдину цілу систему всі трудові норми та принципи України та міжнародного трудового права, всі загальні та універсальні правові норми галузі (ліквідація прогалин у правовому регулюванні, усунення дублюючих норм); 4) детально прописувати повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері регулювання трудових відносин [6, с. 647].

На сьогодні регулювання трудових відносин в Україні здійснюється відповідно до Кодексу законів про працю, який був прийнятий 10 грудня 1971 року. Тобто морально застарілий КЗпП радянських часів наразі регулює суспільно-трудові відносини, що складаються в умовах ринкової економіки. За весь цей час до нього було внесено безліч правок і доповнень, мали місце невідповідності іншим нормативно-правовим актам. Тому при розробці нового Кодексу необхідно враховувати досвід країн-членів ЄС, а також положення конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, законодавчі акти ЄС в сфері трудового права.

Так, 8 листопада 2019 року було зареєстровано проєкт Трудового кодексу України № 2410. У пояснювальній записці зазначено, що його норми спрямовані на адаптацію трудового законодавства України до Європейської соціальної хартії (переглянутої) і інших міжнародно-правових актів – Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, конвенцій Міжнародної організації праці (№№ 29, 81, 87, 95, 98, 100, 111, 105, 129, 131, 132, 140, 144, 154, 155, 156, 158, інші) і відповідних її рекомендацій, а також актів Європейського Союзу. Зокрема, проєкт враховує окремі норми Директиви Ради 2001/23/ЄС від 12 березня 2001, Директиви 2003/88/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 4 листопада 2003 року, Директиви Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року, Директиви Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, Директиви Ради 98/59/ЄС від 20 липня 1998 року, Директиви Ради 91/533/ЄЕС від 14 жовтня 1991 року. Нині статус проєкту Трудового кодексу № 2410 визначено як такий, що «опрацьовується в комітеті» [7].

Окрім того, частина третя статті 291 Угоди про асоціацію передбачає, що Сторони підтверджують своє зобов'язання щодо ефективного виконання основоположних та пріоритетних конвенцій МОП, які вони ратифікували, та Декларації МОП стосовно основних принципів та прав у світі праці 1998 року. Сторони також розглядають питання про ратифікацію та імплементацію інших конвенцій МОП, які класифікуються МОП як такі, що відповідають сучасним вимогам [2].

Варто зазначити, що Україна ратифікувала цілий ряд міжнародних конвенцій МОП у сфері праці, проголосивши пріоритет міжнародного права щодо внутрішнього (ст. 8¹ КЗпП України), зробивши акцент на права людини, на зростання ролі загальнолюдських цінностей у трудових відносинах. Загалом Україна на даний час ратифікувала понад 50 конвенцій МОП, в тому числі практично всі Конвенції, які віднесені МОП до основних. Проте на практиці дотримання їх окремих положень не забезпечені нормами вітчизняного законодавства [8, с. 13].

Наприклад, стаття 2 Конвенції про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 (далі – Конвенція № 87) передбачає право працівників та роботодавців, без якої б то не було різниці, створювати на свій вибір організації без попереднього на те дозволу, а також право вступати в такі організації з єдиною умовою – підлягати статутам цих організацій [9]. Однак в частині другій статті 6 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» чітко зазначено, що іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть створювати профспілки, але можуть вступати до профспілок, якщо це передбачено їх статутами [10]. Таким чином, за українським законодавством іноземні громадяни та особи без громадянства не мають права на створення професійної спілки, що означає існування обмеження для працівників при реалізації ними права на свободу асоціації в розумінні Конвенції № 87.

Загалом більша частина ратифікованих Україною міжнародних угод у сфері праці мають спеціальний, вузько спрямований характер [11, с. 72]. Тому погоджуємось з думкою Бутинської Р. Я. щодо того, що розроблення дієвої правової моделі реалізації права на працю та адаптації національного трудового законодавства до законодавства Європейського Союзу потребує об'єднання зусиль насамперед фахівців у галузі трудового права і права соціального забезпечення та застосування науково виважених, аргументованих підходів у цьому напрямі [12, с. 146].

Необхідно також звернути увагу на проблему недотримання умов трудових договорів, які є основною, базовою підставою виникнення трудових правовідносин, та забезпечують реалізацію особою свого права на працю, а також практику підміни трудових договорів цивільно-правовими угодами. Так,

чинне законодавство України, а саме частина перша статті 21 КЗпП України, визначає трудовий договір як угоду між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов’язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [4].

Порушення трудових договорів та часті зловживання з боку роботодавців призводять до виникнення трудових конфліктів, погіршення становища працівника, що негативно відображається на загальній практиці реалізації права на працю в Україні. Тому інституту трудового договору і, зокрема його особливому виду – контракту, повинна бути приділена належна увага в національному законодавстві, оскільки трудовий договір є основним регулятором відносин між працівником і роботодавцем.

Прикладом може слугувати Трудовий кодекс Польської Республіки, в якому чітко визначено форму та обов’язкові умови трудового договору. Трудовий договір, відповідно до законодавства Польщі, має укладатися в письмовій формі [13], тоді як в Кодексі законів про працю України зазначено, що трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі та передбачено ряд випадків, коли дотримання письмової форми є обов’язковим. Тобто така норма трудового законодавства України немов допускає можливість укладення трудового договору в усній формі. У той же час, слід враховувати, що трудовий договір вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою письмової заяви та наказу, оформлених належним чином та у яких містяться обов’язкові умови трудового договору. Тож фактично на практиці він завжди матиме письмову форму, а існуюче формулювання норми лише негативно впливає на правове становище працівника.

Щодо обов’язкових умов, то КЗпП не визначає їх чітких перелік, тоді як у трудовому договорі згідно з законодавством Польської Республіки повинно бути зазначено сторони договору, вид договору, дата його укладення та умови праці, зокрема, вид роботи, місце роботи, винагорода за роботу, тривалість робочого часу і дата початку роботи [13]. Такий підхід до укладення трудового договору допомагає у разі виникнення трудових спорів, оскільки є беззаперечним доказом наявності трудових відносин.

Аналізуючи законодавство країн-членів Європейського Союзу можна зазначити, що кожна з цих держав має свою національну специфіку стосовно форми та змісту трудових договорів, порядку їх укладення. Не існує єдиного уніфікованого підходу стосовно проведення такої процедури. Але це не стає перешкодою на шляху реалізації громадянами європейської спільноти права на працю, оскільки всі трудові відносини здійснюються згідно норм міжнародного права та у відповідності до стандартів Європейського Союзу у сфері праці.

Висновки. Таким чином, стрімкий розвиток ринкової економіки та постійні зміни суспільних відносин потребують швидкого та ефективного реагування законодавців на приведення у відповідність вітчизняного трудового законодавства до норм права Європейського Союзу, що в свою чергу, забезпечить здійснення трудових прав громадян України на рівні європейських стандартів. Тому значна увага вчених-правників та фахівців у сфері трудового права має приділятися вивченню досвіду країн-членів Європейського Союзу з метою якнайефективнішого його застосування в Україні. Першочерговим завданням у цій сфері на сьогодні залишається прийняття Трудового кодексу України на заміну Кодексу законів про працю 1971 року. Розробка нового Трудового кодексу повинна бути спрямована на гармонізацію трудового законодавства України з актами Європейського Союзу, мати соціально спрямований характер. Важливо врахувати позитивний досвід європейських країн, зокрема щодо питання процедури укладання трудового договору, його умов та форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Середя О.Г. Реалізація права на працю в умовах євроінтеграції України. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 73–80. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Sereda13.pdf>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 25.04.2023).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
4. Кодекс законів про працю України: Закон Верховної Ради УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 25.04.2023).
5. Хромей В.В. Конституційне право на працю: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2018. 240 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/2b81be0b00d80da7f950e5529a1b85fd.pdf>.
6. Мельник К. В. До питання адаптації законодавства до міжнародних норм. *Форум права*. 2011. № 1. С. 645–651. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_105.
7. Проект Трудового кодексу № 2410 від 08.11.2019 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331
8. Шпиталенко Г. А. Актуальні проблеми розвитку законодавства про працю в контексті євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів ЖДТУ (м. Житомир, 31 березня 2016 р.) Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2016. С. 9–13. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp->

content/uploads/2017/01/zbirnyk_conf_2016.pdf.

9. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87: Конвенція Міжнародної організації праці від 09.07.1948 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text (дата звернення: 25.04.2023).

10. Про професійні спілки, їх права та гарантії: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 25.04.2023).

11. Ніколенко А. Міжнародні договори у системі джерел трудового права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 71–75. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/14.pdf>.

12. Бутинська Р. Я. Актуальні питання гармонізації трудового законодавства в умовах євроінтеграції. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 146–150. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3572>.

13. The Polish Labour Code of 26 June 1974. *International Labour Organization*. URL: https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_isn=45181&p_lang=en (дата звернення: 25.04.2023).

REFERENCES:

1. Sereda, O.H. (2016). Realizatsiia prava na pratsiu v umovakh yevrointehratsii Ukrainy. [Implementation of the right to work in the conditions of the European integration of Ukraine]. *Pravo ta innovatsii*. № 1 (13). 73–80. Retrieved from: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Sereda13.pdf> [in Ukrainian].

2. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2014, June 27). [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. (1971, December 10). [Labor Code of Ukraine]. *Zakon Verkhovnoi Rady URSR № 322-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

5. Khromei, V.V. (2018). Konstytutsiine pravo na pratsiu. [Constitutional right to work]. *Monohrafiia*. 240. Retrieved from: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/2b81be0b00d80da7f950e5529a1b85fd.pdf> [in Ukrainian].

6. Melnyk, K. V. (2011). Do pytannia adaptatsii zakonodavstva do mizhnarodnykh norm. [To the issue of adapting legislation to international norms]. *Forum prava*. № 1. 645–651. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_105 [in Ukrainian].

7. Proiekt Trudovoho kodeksu. (2019, November 8). [Draft Labor Code]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 [in Ukrainian].

8. Shpytalenko, H. A. (2016, March 31). Aktualni problemy rozvytku zakonodavstva pro pratsiu v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv. [Actual problems of the development of labor legislation in the context of European integration processes]. *Aktualni problemy upravlinnia personalom ta ekonomiky pratsi. materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh i studentiv ZhDTU (m. Zhytomyr, 31 bereznia 2016 r.)*. 9–13. Retrieved from: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/zbirnyk_conf_2016.pdf [in Ukrainian].

9. Konventsiiia pro svobodu asotsiatsii ta zakhyst prava na orhanizatsiiu № 87. (1948, July 9). [Convention on Freedom of Association and Protection of the Right to Organize No. 87]. *Konventsiiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125#Text [in Ukrainian].

10. Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii. (1999, September 15). [On trade unions, their rights and guarantees]. *Zakon Ukrainy № 1045-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> [in Ukrainian].

11. Nikolenko, A. (2019). Mizhnarodni dohovory u systemi dzherel trudovoho prava Ukrainy. [International agreements in the system of labor law sources of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1. 71–75. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/14.pdf> [in Ukrainian].

12. Butynska, R. Ya. (2020). Aktualni pytannia harmonizatsii trudovoho zakonodavstva v umovakh yevrointehratsii. [Actual issues of harmonization of labor legislation in the conditions of European integration]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. 146–150. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3572> [in Ukrainian].

13. The Polish Labour Code. (1974, June 26). *International Labour Organization*. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_isn=45181&p_lang=en [in English].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-50-54

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: lenagulac8118@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9004-0185>

Піддубний Олексій Юрійович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: piddubnyi@outlook.com
<https://orcid.org/0000-0003-4867-4613>

Ладиченко Віктор Валерійович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: ndi_land_law@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7823-7572>

**КАРАНТИН ТВАРИН В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті досліджено питання продовольчої безпеки як всеохоплюючого стратегічно важливого напрямку розвитку держави, що торкається не лише національної безпеки, але й усього світу в цілому.

У статті проаналізовано поняття «тварина», здійснено порівняльний аналіз цієї дефініції, використовуючи її опосередкування, що містяться у нормативно-правових актах.

Встановлено важливість якості харчових продуктів для забезпечення здоров'я населення, де велика увага приділена належному стану здоров'я у тварин, оскільки продукти, що від них походять є обов'язковими для щоденного вживання.

Визначено основні принципи запобігання жорстокого поводження з сільськогосподарськими тваринами.

Опосередковано термін «карантин тварин». Встановлено, що поширення інфекційних хвороб серед тварин може нести негативний вплив на суспільну безпеку. Констатовано, що державі надана можливість введення карантинно-обмежувальних заходів на випадок поширення інфекційної хвороби, спричиненої епідемією серед тварин.

Ключові слова: тварина, сільськогосподарська тварина, карантин тварин, продовольча безпека, захист тварин від жорстокого поводження.

**Gulak O., Piddubnyi O., Ladychenko V. ANIMAL QUARANTINE IN THE CONTEXT OF FOOD SAFETY:
LEGAL ASPECT**

The article examines the issue of food security as an all-encompassing strategically important direction of the state's development, affecting not only national security, but also the whole world as a whole.

In the article, the concept of "animal" is analyzed, a comparative analysis of this definition is carried out, using its mediation contained in regulatory legal acts.

The importance of the quality of food products to ensure the health of the population has been established, where great attention is paid to the proper state of health of animals, since products derived from them are mandatory for daily consumption.

The basic principles of prevention of cruelty to farm animals are determined.

The term "animal quarantine" is indirect. It has been established that the spread of infectious diseases among animals can have a negative impact on public safety. It was established that the state was given the opportunity to introduce quarantine and restrictive measures in case of the spread of an infectious disease caused by an epidemic among animals.

Key words: animal, farm animal, animal quarantine, food safety, protection of animals from cruelty.

Постановка проблеми. Україна опозиціонує себе як соціальна правова держава, де людина, її

свобода, честь, гідність, недоторканність, а також безпека визнаються державою в якості найвищої соціальної цінності [1].

Однією з умов забезпечення вищеподаної норми є забезпечення продовольчої безпеки, яка має стратегічний контекст. Тому вільний доступ до продовольства та забезпечення населення якісними продуктами харчування, споживання яких дозволяє вести здоровий спосіб життя, є пріоритетним завданням для держави.

Розглядаючи тварин у контексті інструменту забезпечення харчових потреб населення, важливою складовою залишається стан їх здоров'я, адже від цього залежить якість продукції тваринного походження. Карантин тварин є певною системою заходів, мета яких спрямована на запобігання виникнення та поширення інфекційних хвороб серед тварин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прямим або опосередкованим дослідженням теми карантину тварин, в контексті продовольчої безпеки, займалися, окрім інших, такі науковці як: В. Єрмоленко, О. Гафурова, Г. Слаута, Г. Алішов, В. Баб'як, Н. Василюк, І. Сюйва та інші.

Мета статті - з'ясування правових аспектів карантину тварин у контексті продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом усієї історії тварина виступає у ролі супутника людини у різних сферах, будучи об'єктом задоволення харчових, побутових, естетичних, матеріальних та моральних потреб. Завдяки фізичним даним, що превалюють над нашими можливостями, звірі мають здатність виконувати різні типи робіт, корисних для суспільства. Завдяки селекційній діяльності, науковцями було виведено велику кількість порід, значущих у сільському господарстві, а це актуально, насамперед, для України, яка заявляє про себе як про аграрну державу. Відтак, неоспорюваним залишається факт важливості існування тварин, забезпечення належного стану їх здоров'я, що зумовлює гостру потребу у наявності якісного правового підґрунтя.

Статтею 180 Цивільного кодексу України (далі - ЦКУ) визначено особливість тварин серед інших об'єктів цивільних прав, для яких характерний правовий режим речі, проте законом можуть встановлюватися й інші випадки. Також на правовому рівні регламентовано правила поведінки з тваринами [2].

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» детермінує тварин як біологічних об'єктів, наділені тісним зв'язком з фауною. У цьому ж нормативі пропонується їх наступна класифікація:

- домашні;
- сільськогосподарські;
- хутрові;
- дикі (сюди ж входить і домашня, і дика птиця);
- циркові;
- зоопаркові;
- лабораторні [3].

Звертаючись до Закону України «Про ветеринарну медицину» констатуємо, що тварини – це живі істоти, які можуть бути хребетними або безхребетними, мають певні відмінності від людей, проте наділені чутливістю [4].

Варто відзначити, що тварини мають стратегічне значення, зокрема, в становленні продовольчої безпеки. Відтак, регулярне та якісне здійснення ветеринарного контролю являє собою архіважливе завдання державного рівня, оскільки здоров'я тварин дорівнює ліквідації продовольчої кризи, а також забезпечує охорону України від розповсюдження тригерів хвороб, які напряму пов'язані з карантинними заходами у тварин.

Звернемо увагу на положення статті 48 Конституції України, якою гарантується право кожного мати відповідний життєвий рівень не лише для себе, але й для своїх близьких. Сюди входить: одяг, житло, а також достатнє харчування [1]. Саме остання позиція, на наш погляд, цілком відображає значення продовольчої безпеки у житті кожного та країни загалом.

Статтею 50 основного закону України закріплено право кожного на безпеку для власного життя здоров'я та довкілля, що включає й компенсацію за порушення таких прав. Тому, у розрізі досліджуваної теми, вважаємо, що стаття 49 є похідною від 50, адже її положення напряму закріплюють обов'язок держави дбати про санітарно-епідемічне благополуччя [1].

Враховуючи, що збудники інфекційних хвороб серед тварин, призначених для забезпечення харчових потреб можуть надходити ззовні, виникає гостра потреба у встановленні регламентованих правил превентивного характеру та заходів ліквідації наслідків.

Не залишається сумнівів, що продовольча безпека є однією з основних складових національної безпеки. Відповідно, її наявність є ключовим питанням для будь-якої держави.

Продукти харчування слугують для людини умовою існування, тим самим відіграючи істотну роль у житті кожного. Наразі, разом із стрімким зростанням кількості населення на планеті, виникає суттєва необхідність у плані заходів на випадок міжнародної продовольчої кризи, відтак, реалізація продовольчої безпеки буде важливою для світової економіки.

Звертаючись до правової доктрини з метою детермінації поняття «продовольча безпека», акцентуємо увагу на варіанті, запропонованому Г. Алішовим. Науковець розуміє під згаданою дефініцією

відповідний рівень, який забезпечуватиме країну продуктами харчування, виробленими в Україні, що вирізняються екологічністю та користю для здоров'я. Такі продукти повинні створюватися у відповідності до науково-обґрунтованих стандартів та бути доступними по ціні, при цьому фундаментом для їх появи виступатимуть засоби сталого розвитку [5, с. 165].

О. Щеквич вважає, що створення доступу населення до продовольчих припасів з характеристиками, необхідними для ведення здорового способу життя якнайкраще опосередковує термін «продовольча безпека» [6].

В. Баб'як та Н. Василець визнають, що продовольча безпека – це відповідний стан економіки, який зумовлює забезпечення стабільно-позитивної продовольчої незалежності у державі. За наведеної ситуації на гарантійних засадах реалізовуватиметься доступність громадян до продовольства, виготовленого за стандартами якості, базуючись на потребах, викликаних фізіологічними особливостями [7].

Розглядаючи наведені аргументи щодо усвідомлення продовольчої безпеки як стратегічно важливого компоненту, не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці усього світу, констатуємо, що в Україні досі немає повноцінного нормативно-правового акту, який регламентує основні її засади. Останньою потугою щодо прийняття відповідного документу став проект Закону України від 22.12.2011 року «Про продовольчу безпеку України» [8], який так і залишився законопроектом.

Тварина, як продукт споживання, відіграє особливе значення для створення належного рівня продовольчої безпеки, оскільки білок, на який багате м'ясо, є рухомих механізмом для відновлення та побудови клітин і тканин в організмі людини. Тому, розглядаючи продовольчу безпеку в ролі інструмента забезпечення не лише фізіологічних потреб, але й підтримки здоров'я на належному рівні, можна дійти до висновку, що продукти тваринного походження завжди будуть невід'ємною частиною раціону.

Класифікація тварин, наведена в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» включає в себе таку категорію тварин як сільськогосподарські. Відповідно до згаданого документа, під сільськогосподарськими тваринами розуміються саме такі представники, розведені людиною з метою вилучення продуктів, а також сировини, які мають саме тваринне походження [3].

Для прикладу наведемо думку І. Сюйви: ключовими умовами використання тварин у сільському господарстві є, по-перше, дотримання норм гуманності та виключення жорстокого поводження з тваринами і, по-друге, проведення заходів, які мають на меті забезпечення захисту життя і здоров'я тварин, де головною вимогою є адаптація таких заходів до європейських стандартів [9, с. 246].

Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» окреслено загальні принципи захисту тварин від жорстокого поводження і, як вже зрозуміло, ці ж позиції будуть характерними й для сільськогосподарських тварин, які займають високу позицію у реалізації продовольчої безпеки. Відтак, поводження з тваринами базується на наступному:

- повна несумісність моральних та гуманних основ жорстоким поводженням з тваринами, оскільки такі дії виступають в якості каталізатору для спричинення моральної шкоди у людей;
- умови життя для сільськогосподарських тварин необхідно забезпечувати з урахуванням їх індивідуальних, біологічних, а також видових потреб;
- ліквідація права власності на сільськогосподарську тварину при умові жорстокого з нею поводження;
- недопустимість та повне заборонення жорстоких способів умертвіння сільськогосподарських тварин;
- та наявність чітко регламентованої відповідальності за жорстоке поводження з сільськогосподарськими тваринами [3].

Згідно з 3У «Про ветеринарну медицину», карантин тварин – це відповідний правовий режим, особливість якого полягає у застосуванні у інфікованих, а також буферних зонах (також застосовуватиметься й у зоні спостереження), де на меті стоїть локалізація спалаху хвороби тварин, а також ліквідація такої хвороби відповідно до чинного законодавства [4].

Звернемо увагу, що в січні 2020 року у Вінницькій області було зафіксовано масову загибель птиці яєчного напрямку. Після проведення дослідів з зараженням біоматеріалом чітко встановлено причину – пташиний грип. Остання хвиля згаданої хвороби прогресувала ще зимою з 2016 на 2017 роки і була викликана міграцією перелітних птахів з Азії. Як наслідок відбулася фізична ліквідація птахів, число яких перевищувало сотні тисяч, де основною метою було запобігання подальшому поширенню вірусу [10].

За заявою Всесвітньої організації охорони здоров'я, станом на 20 січня 2020 року з 98 тисяч голів птахів загинуло 4856. Інших птахів довелося зарізати, що слугувало вимушеною мірою [11].

На законодавчому рівні прописано термін «епізоотія», що розшифровується як широке поширення, що триває протягом досить короткого терміну, заразної хвороби серед тварин. Аби відповідати зазначеному поняттю, рівень хвороби повинен перевищувати звичайний рівень на захворювання на подібну хворобу на певній території. Кодексом цивільного захисту передбачається біологічний захист населення, тварин, де здійснення відповідних заходів покладається на суб'єктів цивільного захисту [12].

Як вже зазначалося раніше, деякі хвороби серед тварин мають здатність поширюватися й серед людей. Наприклад, у 2009 році світом пробігла пандемія грипу, яка віднайшла свій початок аж у Мексиці. Хвороба отримала назву «свинячий грип». Тому, законом передбачено санітарну охорону території України від інфекційних хвороб, що регламентується статтею 29 Закону України «Про забезпечення санітарного та

епідемічного благополуччя населення». Відтак, діють обмеження щодо в'їзду на територію нашої держави: в'їзд іноземців та громадян України, а також транспортних засобів, які перебували у точках, де зареєстровано спалахи хвороб, які становлять особливу небезпеку дозволяється виключно при наявності відповідних документів, які передбачаються міжнародними угодами, а також санітарним законодавством України. Також, з метою запобігання ввезення в країну інфекційних хвороб, що становлять особливу небезпеку, у прикордонних контрольних пунктах можуть з'являтися відповідні санітарно-карантинні підрозділи, в тому числі й прикордонні інспекційні пости [13].

Також, з метою запобігання розповсюдження особливо небезпечних інфекційних хвороб, Кабінет Міністрів України має право запроваджувати карантинно-обмежувальні заходи на територіях, де знайдено інфекційну хворобу [13].

Водночас, з урахуванням ризиків та загроз у контексті забезпечення продовольчої безпеки, необхідним вбачається і внесення суттєвих змін до механізму адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України [14; 15]. Такі ризики під час воєнної агресії РФ на території нашої держави дослідженні у науковому доробку «Світова продовольча криза як непрямий наслідок війни в Україні» [16] та вимагають не лише впливу та дієвої реакції усього міжнародного співтовариства, але й змін у нормативній площині в контексті підходів до оподаткування та застосування інших публічних інструментів, спрямованих на оптимізацію досліджуваної вітчизняної сфери.

Висновки. Отже, враховуючи наведене вище, доцільно зробити наступні висновки. По-перше, забезпечення продовольчої безпеки є фігуруючою потребою для забезпечення не лише безпеки країни, але й існування людства в цілому. Проблеми, з якими стикається суспільство на сучасному етапі свого існування, породжують потребу в нормативному закріпленні доступу населення до якісних продуктів, споживання яких дозволить вести активний та здоровий спосіб життя.

По-друге, розглядаючи тварину як об'єкт задоволення харчових потреб, на законодавчому рівні встановлено вимогу дотримуватися принципів захисту тварин від жорстокого поводження, не зважаючи на те, що такі призначення для забою. Законодавець вимагає використання гуманних методів умертвіння.

По-третє, усвідомлюючи, що наявність певних інфекційних захворювань у сільськогосподарських тварин зумовлюють неможливість вживання продуктів, які від них походять, застосування карантинних заходів є необхідною мірою. Можливість передачі хвороб від тварини до людини викликають масштабні епідемії, подолання яких, іноді, неможливе без державного втручання. В подібних випадках є висока ймовірність запровадження карантинно-обмежувальних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>.
4. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text>.
5. Алішов Г.Н. Продовольча безпека України та чинники, що формують її рівень. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 164-168. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/27.pdf.
6. Щеквич О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки". 2009. 278 с.
7. Баб'як В.М., Василець Н.М. Продовольча безпека України в контексті глобальної продовольчої безпеки. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України*. 2010. № 2. С. 47.
8. Про продовольчу безпеку України: проект Закону України 22.12.2011 р. № 8370-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G>.
9. Сюйва І.С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245–248.
10. В Україні вперше за три роки виявили пташиний грип. URL: <https://zaxid.net/news/>.
11. В Україні та Німеччині зафіксували випадки пташиного грипу. URL: <https://www.dw.com/uk/в-україні-та-німеччині-зафіксували-випадки-пташиного-грипу/a-52077564>.
12. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
13. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>.
14. Гулак О.В., Висоцький В.М., Ярмоленко Ю.В. Публічне адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України. *Соціально-правові студії*. Львів. Випуск 2 (12), 2021. С. 65-71. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-2-64-71. [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2\(12\)_2021/10.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2(12)_2021/10.pdf)
15. Головка Л.О., Гулак О.В., Висоцький В. М. Правове регулювання оподаткування сільськогосподарської діяльності в країнах ЄС. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 169-175.

URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(13\)_2021/23.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(13)_2021/23.pdf). DOI: 10.32518/2617-4162-2021-3-169-175

16. Hulak O. V., Holovii L. V. World food crisis as an indirect consequence the war in Ukraine: economic and legal aspects. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 64-73. 1421 p.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia. (2006, February 21). [On the protection of animals from cruelty]. *Zakon Ukrainy № 3447-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> [in Ukrainian].
4. Pro veterynarnu medytsynu. (1992, June 25). [On veterinary medicine]. *Zakon Ukrainy № 2498-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text> [in Ukrainian].
5. Alishov, H.N. (2017). Prodovolcha bezpeka Ukrainy ta chynnyky, shcho formuiut yii riven. [Food security of Ukraine and factors shaping its level]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vyp. 13. 164-168. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/27.pdf [in Ukrainian].
6. Shchekovych, O.S. (2009). Formuvannia prioritetiv ta rozvytok ahrarynoi polityky Ukrainy. [Formation of priorities and development of agrarian policy of Ukraine]. 278. [in Ukrainian].
7. Babiak, V.M., & Vasylets, N.M. (2010). Prodovolcha bezpeka Ukrainy v konteksti hlobalnoi prodovolchoi bezpeky. [Food security of Ukraine in the context of global food security]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profesiinykh spilok Ukrainy*. № 2. 47. [in Ukrainian].
8. Pro prodovolchu bezpeku Ukrainy. (2011, December 22). [On food security of Ukraine]. *Proekt Zakonu Ukrainy № 8370-1*. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G> [in Ukrainian].
9. Siuiva, I.S. (2018). Pravove rehuliuвання vykorystannia tvaryn u silskomu hospodarstvi. [Legal regulation of the use of animals in agriculture]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Vyp. 4. 245–248. [in Ukrainian].
10. V Ukraini vpershe za try roky vyiavyly ptashynyi hryp. (2020). [Bird flu was detected in Ukraine for the first time in three years]. Retrieved from: <https://zaxid.net/news/> [in Ukrainian].
11. V Ukraini ta Nimechchyni zafiksuvaly vypadky ptashynoho hrypu. (2020). [Cases of bird flu have been recorded in Ukraine and Germany]. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/v-ukraini-ta-nimechchyni-zafiksuvaly-vypadky-ptashynoho-hrypu/a-52077564> [in Ukrainian].
12. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. (2012, October 2). [Code of Civil Protection of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 5403-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> [in Ukrainian].
13. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naselennia. (1994, February 24). [On ensuring sanitary and epidemic welfare of the population]. *Zakon Ukrainy № 4004-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> [in Ukrainian].
14. Hulak, O.V., & Vysotskyi, V.M., & Yarmolenko, Yu.V. (2021). Publichne administruvannia u sferi opodatkuвання ahrarynoho sektoru Ukrainy. [Public administration in the field of taxation of the agrarian sector of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vypusk 2 (12). 65-71. Retrieved from: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2\(12\)_2021/10.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_2(12)_2021/10.pdf) [in Ukrainian].
15. Holovko, L.O., & Hulak, O.V., & Vysotskyi, V. M. (2021). Pravove rehuliuвання opodatkuвання silskohospodarskoi diialnosti v krainakh YeS. [Legal regulation of taxation of agricultural activity in EU countries]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vypusk 3 (13). 169-175. Retrieved from: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(13\)_2021/23.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(13)_2021/23.pdf) [in Ukrainian].
16. Hulak, O. V., & Holovii, L. V. (2022). World food crisis as an indirect consequence the war in Ukraine: economic and legal aspects. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”. 64-73. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 349.4:332

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-55-59

Зигрій Ольга Володимирівна,

кандидатка економічних наук, доцентка,

доцентка кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

e-mail: zigrjj@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>**Сендецька Ілона Володимирівна,**

студентка третього курсу юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: lavrivilona2@gmail.com

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті висвітлено сучасні проблеми та перспективи вирішення права власності на землю в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз аспектів нормативно-правового забезпечення державного регулювання ринку землі в Україні. Охарактеризовано особливості функціонування ринку землі. Разом з тим дослідження цієї теми також зумовлено впровадженням земельної реформи в Україні, яка значною мірою стосується права власності.

Право власності на землю є однією з найактуальніших проблем, оскільки закріплене в Конституції України право на землю не знайшло належного відображення в цивільному та господарському законодавстві. Успішне завершення земельної реформи, функціонування ринку землі, недопущення діяльності тіньового ринку землі та ефективна боротьба з корупцією у сфері земельних відносин та належне правове регулювання права власності на землю для громадян України неможливі без дотримання Конституції. Вітчизняна правова теорія потребує ґрунтовного дослідження проблем реалізації права власності на землю, які забезпечують ефективний соціально-економічний розвиток нашої держави та правопорядок у земельних відносинах, з метою вдосконалення ринкових земельних відносин та конституційних засад.

Водночас вивчення даної теми також зумовлене проведенням в Україні земельної реформи, яка значною мірою стосується права власності.

Право власності на землю є важливою та актуальною темою для багатьох країн світу, включаючи Україну. Земля є однією з найцінніших природних ресурсів, що має велике значення для розвитку економіки, аграрного сектору та національної безпеки. Однак, проблеми, пов'язані з правом власності на землю, є досить серйозними і складними.

В Україні, зокрема, існує багато проблем, пов'язаних з правом власності на землю, такі як недостатнє законодавче регулювання, неефективна система державної реєстрації прав на землю, незаконна заборона на продаж землі, проблеми зі земельними спорами та інші.

У даній статті будуть розглянуті найбільш актуальні проблеми, пов'язані з правом власності на землю в Україні, а також перспективи їх вирішення. Також будуть проаналізовані основні законодавчі акти та програми, що регулюють земельні відносини в країні, та надано рекомендації щодо їх поліпшення та розвитку.

Ключові слова: земля, право власності на землю, законодавство, ринок землі, земельні відносини.

Zyhrrii O., Sendetska I. LAND OWNERSHIP: MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THEIR SOLUTION

The article highlights modern problems and prospects for solving the right to land ownership. An analysis of the regulatory and legal provision of state regulation of the land market in Ukraine was carried out. Features of the functioning of the land market are characterized. The trends for the development of private agribusiness in Ukraine are outlined.

Land ownership is one of the most urgent problems, as the right to land enshrined in the Constitution of Ukraine has not been properly reflected in civil and economic legislation. Successful completion of the land reform, functioning of the land market, avoidance of shadow land market activities and effective fight against corruption in the field of land relations and proper legal regulation of land ownership for citizens of Ukraine is impossible without compliance with the Constitution. Domestic legal theory requires a thorough study of the problems of implementing land ownership, which ensure the effective socio-economic development of our state and the rule of law in land relations, with the aim of improving market land relations and constitutional principles.

At the same time, the study of this topic is also conditioned by the implementation of the land reform in Ukraine, which largely concerns property rights.

Land ownership is an important and relevant topic for many countries of the world, including Ukraine. Land is one of the most valuable natural resources, which is of great importance for the development of the economy, the agricultural sector, and national security. However, the problems related to land ownership are quite serious and complex.

In Ukraine, in particular, there are many problems related to land ownership, such as insufficient legislative regulation, an ineffective system of state registration of land rights, an illegal ban on the sale of land, problems with land disputes, and

others.

This article will consider the most urgent problems related to the ownership of land in Ukraine, as well as the prospects for their solution. The main legislative acts and programs regulating land relations in the country will also be analyzed, and recommendations for their improvement and development will be provided.

Key words: land, land ownership, legislation, land market, land relations.

Постановка проблеми. Право власності на землю є однією з найактуальніших проблем, оскільки на сьогодні закріплене в Конституції України право на землю не знайшло належного відображення в цивільному та господарському законодавстві. Успішне завершення земельної реформи, функціонування ринку землі, уникнення діяльності тіньового ринку землі та ефективна боротьба з корупцією у сфері земельних відносин, належне правове регулювання права власності на землю для громадян України є неможливе без дотримання Конституції. Вітчизняна правова теорія потребує ґрунтовного вивчення проблем реалізації права власності на землю, що забезпечують ефективний соціально-економічний розвиток нашої держави та верховенство права у земельних відносинах, з метою вдосконалення ринкових земельних відносин та конституційних засад.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання права власності на землю стало предметом наукових пошуків Л. Бельо, О. Бригінця, А. Вовка, І. Грінберга, О. Зигрій, Ю. Корнєєва, І. Костяшкіна, О. Літошенка, С. Науменка, В. Носіка, О. Плуталової, А. Правдюка, Ю. Швеця та багатьох інших вчених. Російська навала нищить усі на своєму шляху на нашій території, має місце масштабне забруднення ґрунтів, порушення ландшафтів, природоохоронних об'єктів [13; 14; 15], що стає темою подальших наших досліджень.

Метою статті є розкрити проблему права власності на землю в Україні, проаналізувати правовий механізм захисту права власності та висвітлити сучасні проблеми права власності на землю і перспективи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні нормативно-правового забезпечення державного регулювання ринку землі в Україні доцільно розглянути і питання раціоналізації та нормалізації діяльності органів державної влади у земельній сфері в період реформування та впровадження ринку землі, який в останні роки має першорядне значення для держави. Регулювання ринку землі загалом, економічного руху землі зокрема, діяльності органів державної влади всіх рівнів є важливою частиною оновлення та реформування нормативно-правової бази щодо взаємовідносин держави та питань ринку землі. Прозора та конкретна правова база регулювання земельних правовідносин є запорукою сталого землекористування та права власності.

На сьогоднішній день найбільш проблемним питанням є встановлена на законодавчому рівні, але розкритикована з практичної точки зору, організація відносин щодо земель, які перебувають у державній та комунальній формах власності, їх послідовність, організація та механізм взаємодії щодо учасників ринку землі. Регламентовану співпрацю між даними сторонами не можна вважати завершеною. Власне, під час війни проблема щодо права власності на землю громадян України постала найбільш гостро, оскільки обмежено права володіння, користування та розпоряджання.

Земельний кодекс України у ч. 1 ст. 78 визначив право власності як право володіти, користуватись і розпоряджатись земельними ділянками [2]. У зв'язку з цим науковці, визначаючи дане поняття, використовують вказану тріаду правомочностей.

Конституція України встановлює в Україні подвійний режим земельної власності: водночас земля належить Українському народу та іншим особам, до яких слід віднести фізичних та юридичних осіб, державу, територіальні громади. Це у свою чергу створює для останніх певну невизначеність для реалізації їх права власності на землю.

За словами В. В. Носіка, власність українського народу на землю – це власність вищого рівня, яка залежно від складу суб'єкта може перерозподілятися на користь фізичних, юридичних осіб чи держави, утворюючи другий рівень [9, с. 116]. Це гарантує стаття 14 Основного Закону України [1]. Дворівнева структура власності на землю покликана підтримувати баланс приватних, публічних і суспільних інтересів, оскільки забезпечує власнику свободу здійснення наданих йому повноважень до моменту відчуження землі, а також обов'язковість права власності окремих суб'єктів, використання права власності українського народу шляхом безпосереднього і опосередкованого волевиявлення, визначення їх меж, можливість припинення прав орендодавця, якщо земельні ділянки мають бути використані в суспільних інтересах.

При аналізі положень Конституції впливає, що існує дві форми декларування права власності на землю:

- основне національне багатство у вигляді землі та її природних ресурсів як природних об'єктів права власності українського народу, що перебувають під особливою охороною держави і є основним природним багатством усіх громадян України;
- земля як майно, яке є об'єктом цивільних прав і належить громадянам, юридичним особам або державі і є предметом цивільних правочинів (купівлі-продажу, оренди, застави тощо) [4, с. 28].

Сьогодні земля перебуває у державній, приватній та комунальній власності. Земельна ділянка є нерухомим майном і виступає предметом договорів купівлі-продажу, іпотеки, міни, дарування та інших угод. Право власності є найпоширенішим правом власності та найбільш повним. За своєю правовою

природою є одним із основних речових прав. Земля, будучи об'єктом власності, набуває особливих правових ознак: стає річчю або майном, яке регулюється цариною земельного та цивільного права водночас, кожне з яких містить специфічні ознаки [6, с. 145].

У ст. 14. Конституція України наголошується, що земля перебуває під особливою охороною держави і є основним національним багатством, при цьому гарантується встановлення рівності власності громадян, юридичних осіб і держави на землі, які набувають і перебувають у власності відповідно до закону [1].

Рівність права власності перед законом стосується, насамперед, правового механізму захисту права власності, що, зокрема, демонструється на рівні норм Конституції України. Це стосується статей 41 – щодо недопустимості незаконного позбавлення права власності на землю, 13 – щодо забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності [1]. Всі вказані норми доповнюють статті 5, 154 та 155 Земельного кодексу України, що відображають невтручання держави у користування громадянами, юридичними особами у володіння, користування та розпорядження землі та права регіональних громад [2].

Вказані правові положення є невіддільними та відображають необхідність детального законодавчого визначення спеціальних (додаткових) вимог щодо охорони природних властивостей землі як природного ресурсу, що, насамперед, є важливими для сільськогосподарських угідь. Також потребує вдосконалення нормативно-правову бази щодо реалізації громадянами та юридичними особами України права власності на таку землю.

Варто зауважити, що землі сільськогосподарського призначення забезпечують основні потреби людей у продовольстві. Саме тому вони знаходяться під особливим конституційним захистом і виступають надзвичайно важливим національним багатством.

31 березня 2020 року депутати Верховної Ради України прийняли закон, що скасував заборону відчуження земель сільськогосподарського призначення усіх форм власності і запровадив ринок землі [3].

Аналіз ринку земель є надзвичайно важливим у контексті аналізу проблем права власності на землі, оскільки саме відміна мораторію дозволяє повною мірою реалізувати своє право земельної власності.

Створення та ефективне державне регулювання в Україні повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення забезпечить реалізацію ряду питань, які на сьогодні є особливо актуальними:

- реалізація всіма суб'єктами права приватної власності та інших прав на землю сільськогосподарського призначення в повній мірі;
- радикальне підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства;
- формування сприятливого ринкового середовища, що забезпечує постійну передачу прав на нерухоме майно найбільш продуктивним власникам;
- оптимізація використання сільськогосподарських угідь;
- сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства щодо захисту прав землевласників;
- формування справедливої ринкової вартості на землі сільськогосподарського призначення [12, с. 165].

Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні сформований і надалі потребує належної правової регламентації. Про особливості формування і відкриття ринку землі йдеться у попередніх дослідженнях автора. Відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення у липні 2021 р. внесло значні корективи у землі державної і комунальної форм власності [5, с. 27].

Особливостями функціонування ринку землі державної форми власності землі є:

1. Продаж землі можливий лише через електронні земельні аукціони, що забезпечує прозорість організації земельних правовідносин.
2. Землі сільськогосподарського призначення тепер можуть переходити у власність від однієї особи до іншої, оскільки чинним законодавством скасовано встановлену заборону на передачу прав на власність [8, с. 413].
3. Покупцем землі можуть виступати як громадяни України, територіальні громади, держава в особі державних юридичних осіб, а також юридичні особи України, створені і зареєстровані за законодавством України, учасниками яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади [5, с. 28].

При цьому виникають питання щодо придбання земель сільськогосподарського призначення юридичними особами. Так, фактично таке право буде надано з 1 січня 2024 року, вимога щодо складу учасників юридичної особи не змінилася. При цьому кінцевий бенефіціар одної або більше комерційної організації може об'єднати не більше 10 тис. га. загальної площі [3].

Земельна реформа мала б розглядатися разом з аспектами реформи децентралізації. У рамках реформаторських заходів значна частина земель держави передається у власність громад, які стали повноправними власниками своїх земель і є можуть визначити більше векторів управління земельним потенціалом. Таким вектором, наприклад, може виступити перерозподіл між приватними власниками, вирішувати питання будівництва та розвитку, економіки, екології тощо, визначати долю землі та інших природних ресурсів в інтересах місцевих жителів. Все це стає можливим з використанням планів просторового розвитку [11, с. 134].

Незважаючи на війну в Україні, важливим є здійснення того, що зможе підтримати ринок землі, оскільки це є надзвичайно важливо для розвитку економіки держави.

З метою майбутнього розвитку ринку землі важливим є розподіл відповідальності за сільськогосподарські землі України, врахування інтересів і можливостей учасників земельних відносин, забезпечення цільового використання земельного потенціалу, що належить конкретній громаді, високий ступінь прозорості відносин між учасниками земельних відносин, захист їх інтересів як суб'єктів правовідносин, механізм, що дозволяє досягнути балансу між активізацією ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу тими суб'єктами підприємництва [8, с. 414].

Висновки. Отже, попри неабияку популярність та правову визначеність права власності на земельну ділянку, все ще залишаються питання з теоретичного та практичного боку. Насамперед, це зумовлено динамікою розвитку даного інституту та виникненням нових проблем. Проте все ж концепції дуалістичного розуміння права власності на землю та деякі інші питання залишаються відкритими вже довгий час, зважаючи на різноманітність поглядів науковців. Більше того, навіть сама дефініція права власності на землю також по-різному подається вченими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України: від 08.12.2004 № 2222-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України №552-IX 31.03.2020. *Офіційний вісник України*. 2020. №36. С. 7. Ст. 1185.
4. Бельо Л. Ю., Вовк А.В. Український народ як суб'єкт права власності на землю. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 32. С. 26-30.
5. Зигрій О. В. Земельна реформа в Україні: наслідки й перспективи. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: [Матеріали IV Міжн.наук.-практ. конференції, м. Тернопіль, ТНЕУ, 5-6 квітня 2019 р.]. Тернопіль : Економічна думка, 2019. с. 26-29
6. Корнєєв Ю. В. Правове регулювання права приватної власності на земельні ділянки в Україні. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 144-150.
7. Костяшкін І.О., Бригінець О.О. Принцип рівності суб'єктів права власності на землю: проблеми правового забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Вип. 65. С. 194-199.
8. Літошенко О.С., Науменко С.Г. Ринок землі як інструмент забезпечення ефективності функціонування агросфери. *Наукові перспективи*. 2022. № 6(24). С. 406-415.
9. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
10. Плуталова О. Г. Огляд стану нормативно-правового забезпечення публічного регулювання ринку землі в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 1(28). С. 107 – 112.
11. Правдюк А. Теоретичні аспекти реалізації конституційного права власності на землю на сучасному етапі земельної реформи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №5. С. 132-136.
12. Швець Ю. О., Грінберг І. О. Аналіз ринку землі України за сучасних умов. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 29. С. 164–170.
13. Зигрій О., Бутрин-Бока Н. Особливості запровадження ринку землі в Україні: юридичний аспект. *Право-ua*. 2021. № 1. Ст. 136-142
14. Зигрій О., Кійко К., Мацук С. Інтерпретації та захист екологічних прав людини: міжнародні стандарти та українські реалії. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (29), 2022. С. 55-62. <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022-1.pdf>
15. Зигрій О., Ковальчук Ю. Дерегуляція у сфері правового регулювання земельних відносин або нова «земельна конституція». *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 136-141.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zemelni kodeksi Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2768-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. (2020, March 31). *Zakon Ukrainy №552-IX. Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. №36. 7. [in Ukrainian].
4. Belo, L. Yu., & Vovk, A.V. (2019). Ukrainyskyi narod yak subiekt prava vlasnosti na zemliu. [The Ukrainian people as a subject of land ownership]. *Chasopys tsyvilistyky*. Vyp. 32. 26-30. [in Ukrainian].
5. Zyhrii, O. V. (2019). Zemelna reforma v Ukraini: naslidky y perspektyvy. [Land reform in Ukraine: consequences and prospects]. *Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid. Materialy IV Mizhn.nauk.-prakt. konferentsii, TNEU, 5-6 kvitnia 2019.Ternopil*. 26-29. [in Ukrainian].

6. Kornieiev, Yu. V. (2016). Pravove rehuliuвання prava pryvatnoi vlasnosti na zemelni dilianky v Ukraini. [Legal regulation of the right of private ownership of land plots in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2. 144-150. [in Ukrainian].
7. Kostiashekin, I.O., & Bryhinets, O.O. (2021). Pryntsyp rivnosti subiektiv prava vlasnosti na zemliu: problemy pravovoho zabezpechennia. [The principle of equality of land ownership subjects: problems of legal security]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Vyp. 65. 194-199. [in Ukrainian].
8. Litoshenko, O.S., & Naumenko, S.H. (2022). Rynok zemli yak instrument zabezpechennia efektyvnosti funktsionuvannia ahrosfery. [The land market as a tool for ensuring the efficiency of the agricultural sector]. *Naukovi perspektyvy*. № 6(24). 406-415. [in Ukrainian].
9. Nosik, V.V. (2006). Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainiskoho narodu. [Land ownership of the Ukrainian people]. *Monohrafiia*. 544. [in Ukrainian].
10. Plutalova O. G. (2021). Overview of the status of regulatory and legal provision of public regulation of the land market in Ukraine. *Public administration and customs administration*. № 1(28). P. 107 - 112. [in Ukrainian].
11. Pravdiuk, A. (2021). Teoretychni aspekty realizatsii konstytutsiinoho prava vlasnosti na zemliu na suchasnomu etapi zemelnoi reformy. [Theoretical aspects of implementation of the constitutional right to land ownership at the current stage of land reform]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. №5. 132-136. [in Ukrainian].
12. Shvets, Yu. O., & Hrinberh, I. O. (2020). Analiz rynku zemli Ukrainy za suchasnykh umov. [Analysis of the land market of Ukraine under modern conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2020. Vyp. 29. 164–170. [in Ukrainian].
13. Zyhrii, O., & Butryn-Boka, N. (2021). Osoblyvosti zaprovadzhennia rynku zemli v Ukraini: yurydychnyi aspekt. [Peculiarities of introducing the land market in Ukraine: legal aspect]. *Pravo-ua*. 2021. № 1. 136-142 [in Ukrainian].
14. Zyhrii, O., & Kiiko, K., & Matsukh S. (2022). Interpretatsii ta zakhyst ekolohichnykh prav liudyny: mizhnarodni standarty ta ukraïnski realii. [Interpretations and protection of environmental human rights: international standards and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vypusk 1 (29). 55-62. Retrieved from: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022-1.pdf> [in Ukrainian].
15. Zyhrii, O., & Kovalchuk, Yu. (2021). Derehuliatyia u sferi pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn abo nova «zemelna konstytutsiia». [Deregulation in the field of legal regulation of land relations or a new "land constitution"]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2021. Vyp. 2. 136-141. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК: 347.440.66

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-59-65

Костюченко Олена Євгенівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Державного податкового університету
e-mail: A09111975@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8244-3563>

УДОСКОНАЛЕННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЕРС-КОНТРАКТІВ

Статтю присвячено аналізу чинного законодавства України на предмет правового регулювання ЕРС-контракту і його правових можливостей відновлення й розвитку енергетичної галузі. Наголошено, що укладення ЕРС-контрактів в Україні за основи вітчизняного законодавства наражає сторони на підвищення підприємницьких ризиків при реалізації таких проєктів у сфері енергетичної інфраструктури. Обґрунтовано, що проформи FIDIC, як звичай ділового обороту, істотно не змінюють проблеми розподілу ризиків у ЕРС-контракті між його сторонами, оскільки вони розроблені не на основи вітчизняного законодавства, а тому у їх змісті містяться поняття, терміни та умови, які не притаманні українському законодавству, що підвищує вірогідність різного тлумачення договору його сторонами, зокрема при залучення іноземних контрагентів.

Окремо обґрунтовано, що в процесі удосконалення договірних регулювань відносин між суб'єктами господарювання в енергетичній сфері у частині проєктування, постачання матеріалів та обладнання, будівництва та введення в експлуатацію енергетичних об'єктів необхідно адаптувати вітчизняне законодавство до міжнародних практик. Для виконання такого завдання необхідно закріпити спеціальні норми щодо порядку укладення, зміни та припинення ЕРС-контракту та його необхідних (обов'язкових) умов. Зроблено висновок, що для належної реалізації проєктів на основі ЕРС-контрактів необхідно приділити увагу ризикам та їх розподілу за домовленістю сторін,

визначити випадки, які підлягають страхуванню тощо. Працюючи над унормуванням ЕРС-контрактів в Україні, прийняті в майбутньому норми необхідно підкріпити рекомендаціями як щодо подолання колізій, що виникають через застосування норм різних юрисдикцій, так і відносно фінансових, операційних, функціональних та інших ризиків, порядку їх розподілу та страхування в процесі виконання ЕРС-контракту.

Ключові слова: ЕРС-контракт, проформи FIDIC, договір, договірні відносини, необхідні умови договору, ризики, страхування.

Kostiuchenko O. IMPROVEMENT OF CONTRACTUAL RELATIONS REGARDING THE RESTORATION AND DEVELOPMENT OF THE ENERGY INDUSTRY IN UKRAINE ON THE BASIS OF EPC CONTRACTS

The article is devoted to the analysis of the current legislation of Ukraine on the subject of legal regulation of electric power contracts and its legal possibilities for the restoration and development of the energy industry. It is emphasized that the conclusion of EPC contracts in Ukraine based on domestic legislation, exposes the parties to increased business risks while implementing such projects in the field of energy infrastructure. It is also substantiated that FIDIC proformas, as customs of business turnover, do not significantly change the problem of risk distribution in an EPC contract between its parties, because they are not developed on the basis of domestic legislation, and therefore its content contains concepts, terms and conditions that are not inherent in Ukrainian legislation, which increases the likelihood of different interpretations of the contract by its parties, in particular when foreign counterparties are involved.

It is separately envisaged that in the process of improving the contractual regulation of relations between business entities in the energy sector in terms of design, supply of materials and equipment, construction and commissioning of energy facilities, it is necessary to adopt domestic legislation to international practices. In order to perform such a task, it is necessary to establish special norms regarding the procedure for concluding, changing and terminating the EPC contract and its necessary (mandatory) conditions. It was concluded that for the proper implementation of projects based on EPC contracts, it is necessary to pay attention to risks and its distribution as agreed by the parties, to determine the cases that are subject to insurance, etc. While working on the normalization of EPC contracts in Ukraine, the norms adopted in the future must be reinforced with recommendations both in relation to overcoming conflicts arising from the application of the norms of different jurisdictions, and in relation to financial, operational, functional and other risks, the order of their distribution and insurance in the process of EPC contract implementation.

Key words: contract, contractual relations, EPC contract, FIDIC proforma, insurance, mandatory terms of the contract, risks.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії росії проти України перед нашою державою постають нові завдання, пов'язані зі збереженням життєдіяльності економіки та суспільства в цілому. Руйнування об'єктів критичної інфраструктури неминуче вимагає шляхів оновлення енергетичної галузі. У цьому контексті постає низка питань правового змісту щодо правового регулювання договірних відносин в енергетичній сфері, зокрема в частині проектування, постачання матеріалів і обладнання, будівництва та введення в експлуатацію енергетичних об'єктів. У світовій практиці договірні відносини між суб'єктами господарювання, які працюють у царині проектування, постачання матеріалів та обладнання, будівництва та введення в експлуатацію енергетичних об'єктів врегульовуються на основі ЕРС-контракту. Отже, удосконалюючи договірне регулювання підприємницької діяльності в енергетичній сфері, варто скористатися прогресивним досвідом розвинених держав світу для пришвидшення процесу відновлення енергетичної стійкості України. Водночас поширення практики укладення ЕРС-контрактів в Україні потребує аналізу чинного законодавства задля визначення того, що саме необхідно змінити у вітчизняному законодавстві або яких доповнень воно потребує для забезпечення ефективної реалізації таких договірних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У царині удосконалення договірних відносин в Україні та розвитку цих відносин між суб'єктами господарювання аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що договори були й залишаються основним правовим засобом, здатним задовольняти інтереси суб'єктів права, проте нормативна визначеність необхідних умов договору виступає ключовим чинником запобігання виникненню спорів, що в соціально-економічному вимірі гальмує розвиток енергетичної сфери України. Науковою базою даного дослідження стали висновки й тези, викладені в наукових працях таких учених, як: М. М. Великанова, А. Б. Гриняк, В. С. Мілаш, Н. В. Міловська, М. Д. Пленюк, В. С. Щербина.

Метою статті є обґрунтування необхідності нормативного закріплення необхідних (обов'язкових) умов ЕРС-контракту у вітчизняному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розділ III «Окремі види зобов'язань» підрозділ 1 «Договірні зобов'язання» Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) регулює правові умови укладення конкретних видів договорів, які традиційно належать до «поіменованих» договорів. Водночас частина 1 статті 6 ЦК України закріплює, що «сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства» [1], тобто сторони можуть укладати не поіменовані договори. Беручи до уваги положення Господарського кодексу України (далі – ГК України), зазначимо, що в ньому врегульовуються умови укладення господарських договорів, зокрема такі, які опосередковано відносяться до питань проектування, постачання матеріалів і обладнання, будівництва та введення в експлуатацію енергетичних об'єктів, водночас і в цьому кодексі відсутні умови укладення ЕРС-контракту. Водночас у статті 181 ГК України закріплено, що загальний порядок укладення господарських договорів встановлений ЦК України, з урахуванням особливостей, передбачених ГК України [2]. Отже, аналіз змісту ЦК України та ГК України свідчить, що ЕРС-контракт не

належить до поіменованих договорів, а вітчизняне законодавство України в частині регулювання договірних зобов'язань при укладенні ЕРС-контракту лише створює умови для його укладення як непоіменованого договору.

На нашу думку, необхідні (обов'язкові) умов ЕРС-контракту повинні бути визначені нормативно, а при визначенні таких необхідних умов слід враховувати, що «в основі ЕРС-контракту лежить принцип зосередження в руках однієї особи (генерального підрядника) трьох елементів процесу реалізації проєкту: проєктування (Engineering), постачання обладнання і матеріалів (Procurement) та будівництва (Construction). Таким чином, генеральний підрядник за ЕРС-контрактом бере на себе зобов'язання реалізувати «під ключ» та передати замовнику готовий до роботи об'єкт» [3].

Отже, ЕРС-контракт закріплює домовленості сторін, які містять елементи різних договорів (змішаний договір) і, відповідно до положень частини 2 статті 628 ЦК України, до відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору [1]. Приймаючи до уваги той факт, що ЕРС-контракт охоплює етапи проєктування енергетичного об'єкту, постачання необхідного обладнання, постачання матеріалів для його будівництва й саме будівництво, то строки реалізації таких проєктів є тривалими в часі, а сам ЕРС-контракт має надавати прогнозованого характеру цим тривалим договірним відносинам, максимально мінімізуючи всі можливі негативні майнові наслідки для його сторін. Досягнення цієї мети лежить у площині правової визначеності взаємних зобов'язань сторін у межах проєкту, що реалізується.

На сьогодні можна констатувати, що укладення ЕРС-контракту, за законодавством України, здійснюється відповідно до тих нормативних положень, які передбачені для різних договорів, але комплексний нормативний підхід до врегулювання правил укладення, зміни та припинення ЕРС-контракту в Україні відсутній. Сторони самостійно визначають умови таких контрактів, використовуючи при цьому типові контракти (проформи FIDIC), що розроблені міжнародною федерацією інженерів-консультантів. З точки зору практичної реалізації конкретних договірних умов ЕРС-контракту, укладеного на основі проформи FIDIC, варто наголосити, що ці проформи виступають лише орієнтиром для ЕРС-контракту і не є типовою або примірною формою договору в розумінні статті 179 ГК України.

Так міжнародна федерація інженерів-консультантів у вступі до Срібної книги (Умови контракту для ЕРС – проєкти під ключ) наголошує на тому, що федерація не бере на себе жодної відповідальності чи відповідальності за будь-які події або їх наслідки, які випливають з використання його публікацій. Публікації FIDIC надаються «як є», без будь-яких гарантій, явних або неявних, включаючи, але не обмежуючись, гарантії комерційної придатності, придатності для певної мети та непорушення. Публікації FIDIC не є вичерпними і призначені лише для надання загальних рекомендацій. На них не варто покладатися в конкретній ситуації чи питанні. Слід отримати експертну юридичну консультацію, коли це необхідно, особливо перед укладенням або розірванням контракту [4]. Тобто підготовка проєкту ЕРС-контракту на основі проформи FIDIC можна розглядати як прояв свободи договору, що базується на урахуванні звичаїв ділового обороту на даному ринку робіт і послуг.

Водночас, відповідно до Указу Президента України № 529/2019 від 19 липня 2019 року «Про деякі заходи щодо створення умов для розвитку та підвищення якості автомобільних доріг», перед Кабінетом Міністрів України поставлено завдання забезпечити до 1 січня 2020 року «встановлення обов'язку для замовників будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг залучати на конкурсних засадах незалежного інженера-консультанта у сфері дорожнього будівництва (FIDIC) на етапах закупівель, виконання робіт, гарантійного обслуговування» [5]. Таким чином, Україна демонструє прагнення впровадження сучасних практик ведення бізнесу, але це не надає будь-якій проформі FIDIC обов'язковості, зокрема при укладенні ЕРС-контрактів. Наведене свідчить, що використання проформи FIDIC здатне підвищити якість підготовки договорів, де закріплюються певні стандарти до порядку виконання конкретних видів робіт, але, незважаючи на те, що міжнародна федерація інженерів-консультантів пропонує власні вироблені стандарти до реалізації великих проєктів, ці стандарти не виступають обов'язковими правовими умовами щодо проєктування, постачання матеріалів та обладнання, будівництва і введення в експлуатацію енергетичних об'єктів, зокрема для ЕРС-контракту енергетичних об'єктів.

Беручи до уваги реальну економічну ситуацію в Україні й стан енергосистеми, можна припускати, що реалізації ЕРС-контрактів українських енергетичних об'єктів буде здійснюватися переважно за підтримки міжнародних фінансових інституцій, для яких, безперечно, має значення врахування звичаїв ділового обороту. Проте більш переконливим інструментом підвищення довіри до таких проєктів виступає правова визначеність ЕРС-контрактів на основі норм законодавства. Тому, проєктування, постачання матеріалів й обладнання, будівництва та введення в експлуатацію енергетичних об'єктів «під ключ» на основі ЕРС-контрактів, незалежно від якості проформи FIDIC, потребує нормативного унормування. Підприємницькі ризики, що супроводжують реалізацію подібних проєктів, не нівелюють необхідності удосконалення законодавства з метою надання нормативно прогнозованого характеру відносинам сторін ЕРС-контракту, зокрема щодо розподілу ризиків при реалізації тривалого в часі проєкту.

Чому ризики потребують окремої уваги в ЕРС-контракті? На наше переконання, це обумовлено тим, що, по-перше, розподіл ризиків у договорі за своєю суттю мінімізує можливі суперечки й конфлікти між

його сторонами, і, по-друге, ризики належної реалізації ЕРС-контракту багато в чому залежать від умов життєдіяльності, у яких він реалізується. З одного боку, активізація укладення ЕРС-контрактів в умовах воєнного стану є малоімовірною, з іншого – проекти по відновленню та/чи будівництву енергетичних об'єктів в Україні вже потрібно активізувати. Саме тому, варто звернути увагу на ЕРС-контракт як на домовленість сторін, за якою здійснюється розподіл ризиків, зокрема тих, що спричинені збройною агресією росії проти України та які можуть спричинити суттєві порушення строків виконання конкретних етапів робіт.

Працюючи над визначеність розподілу ризиків в ЕРС-контракті, варто враховувати те, що «договір має певною мірою подвійний характер. З одного боку, договір є інструментом розподілу ризиків, реалізуючи компенсаційну функцію. При цьому, виходячи із економічної ефективності та справедливості, при договірному розподілі ризику домінуючою має бути воля сторін. У разі якщо розмір відшкодування, встановлений договором, є надмірним, то його зменшення до розумного розміру можливе в судовому порядку за ініціативою сторони, яка має здійснити таке відшкодування. З другого боку, договір сам може стати джерелом ризику. Ризик у такому разі може виявлятися на етапі укладення договору, на рівні умов договору, при виконанні договору чи перетворюватися на фінансовий ризик» [6, с. 12]. Тобто, до окремих ризиків, що традиційно супроводжують реалізацію ЕРС-контрактів, у вітчизняних реаліях додаються ще й ризики та обставини непереборної сили, що можуть гальмувати або унеможлиблювати реалізацію проекту загалом. За таких умов правове регулювання ЕРС-контрактів законодавством України повинно охопити також питання специфіки реалізації таких проектів як в умовах воєнного стану, так і в післявоєнний час.

Отже, на сьогодні можемо виділити дві ключові проблеми неврегульованості умов реалізації ЕРС-контрактів в Україні: перша – це відсутність спеціального нормативного регулювання; друга – це відсутність у законодавстві правового підходу до розподілу в ЕРС-контракті ризиків, пов'язаних зі збройною агресією та її наслідками. Певною мірою, можна стверджувати, що вітчизняне законодавство в частині ризиків у ЕРС-контракті надає його сторонам правову можливість самостійно визначити умови їхнього розподілу, зокрема й з використанням проформи FIDIC. Але, чи не повинна держава створити всі необхідні правові умови для укладення ЕРС-контрактів на основі вітчизняного законодавства, чим і довести свою спроможність збалансовувати інтереси держави, підприємців та суспільства в цілому?

Сучасні практика реалізації ЕРС-контракту в Україні на сьогодні є такою: «зазвичай сторони підпорядковують ЕРС-контракти англійському праву чи законодавству інших юрисдикцій. В українському законодавстві немає окремого аналога ЕРС-контракту. З позиції права України, ЕРС являє собою змішаний договір, що містить умови кількох договорів: надання послуг з інжинірингу, договору будівельного підряду, виконання проектних робіт та поставки. Таким чином, у разі підпорядкування ЕРС-контракту праву України істотні умови вказаних договорів мають знайти відображення в тексті ЕРС. Важливо, що стандартні умови міжнародного ЕРС містять поняття, які не кореспондують із законодавством України. Для прикладу, можна розглянути поняття «liquidated damages», яке трактується як «заздалегідь оцінені (погоджені) збитки» та використовується в ЕРС для визначення розміру фінансової відповідальності сторін. Погоджені збитки – це фіксована сума, яку сторона зобов'язується сплачувати, наприклад, у разі порушення строків виконання робіт за кожен день прострочення» [3].

Наведена практика укладення ЕРС-контрактів є одним зі шляхів вирішення проблем реалізації таких проектів в Україні, але якщо основою такого контракту виступає законодавство України, то оцінювання ризиків є чи не найголовнішим завданням юристів, які працюють над проектом ЕРС-контракту. Генеральний підрядник не завжди може оцінити весь обсяг майбутніх робіт і визначити (передбачити) ті ризики, що супроводжують реалізації проекту енергетичного об'єкту «під ключ», тому задля реальної забезпеченості вищою розумності та справедливості в ЕРС-контрактах державі необхідно долучитися до визначення необхідних умов цього договору і, зокрема, щодо правил розподілу ризиків.

Додатково зазначимо, що загальні правові умови укладення, зміни та припинення ЕРС-контракту можна визначити на основі правил для змішаних договорів, а от питання розподілу ризиків щонайменше при їхньому оцінюванні потребує окремої уваги не тільки з боку сторін договору, а й і з боку держави, яка зацікавлена в розвитку енергосистеми України на договірних засадах. Останнє підтверджується тим, що «прогнозування та планування економічного і соціального розвитку є одним із основних напрямів економічної політики Української держави та однією з правових форм державного управління економікою. Зважаючи на це, у своїй діяльності суб'єкти господарювання враховують показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку» [7, с. 199]. Тому оцінювання ризиків при підготовці проектів ЕРС-контрактів впливає не тільки на його реалізацію, а й на відновлення і розвиток енергетичної інфраструктури України, що на сьогодні є питанням життєдіяльності держави та її економіки.

ЕРС-контракт за своєю природою є договором між суб'єктами господарювання, який, будучи господарським договором, «є одночасно як актом згоди сторін щодо встановлення (зміни, припинення) їх взаємних прав та обов'язків у межах господарського обороту, так і актом згоди з висунутими законодавцем імперативними вимогами, спрямованими на підтримання суспільного господарського порядку, тобто одним із засобів реалізації правової політики в цій галузі» [8, с. 256]. Це, на нашу думку, доводить, що держава не може самоусунутися від правового регулювання змісту необхідних (обов'язкових) умов ЕРС-контракту.

У питаннях проєктування як самих енергосистем, так і будівель (споруд), у яких розташовані механізми, агрегати тощо, держава висуває конкретні вимоги, яких мають дотримуватися сторони договору. А це вказує, що вже на етапі проєктування мають бути вирішені певні правові колізії, котрі виникають через застосування норм різних юрисдикцій. До прикладу, на етапі проєктування об'єкту інжиніринг енергетичних системи, що планується збудувати, потребує не лише винайдення оптимального варіанту генерації енергії, а й підготовки проєктної документації. Отже, від яких стандартів українських чи іноземних та / європейських необхідно відштовхуватися проєктувальникам? Фактично при залучення іноземних компаній до проєкту виникає потреба адаптації проєктної документації й до стандартів, зрозумілих іноземному контрагенту, і до українських стандартів.

Договірне регулювання реалізації проєктів розвитку енергетичної галузі на основі ЕРС-контракту не може бути зведено виключно до констатації результатів етапів реалізації проєкту. Принципове значення для належної реалізації ЕРС-контракту також має правильне оцінювання обсягів робіт на кожному з його етапів. До того ж кожен етап реалізації ЕРС-контракту містить свої ризики, притаманні виключно його специфіці. Наприклад, якщо укладення ЕРС-контракту передбачає конкурсний відбір генерального підрядника, то неправильне визначення обсягу будівельних робіт у подальшому призведе до проблеми ціни договору, коли виникне необхідність виконання додаткових робіт, що не передбачені кошторисом, або ж на етапі проєктування ціна на будівельні матеріали була одна, а вже на етапі будівництва через кілька років вона інша.

Як наголошують науковці, «законодавець із застереженням підходить до розв'язання питання ризику випадкової загибелі або випадкового пошкодження матеріалів, устаткування, наданого для обробки речі або іншого матеріалу, що використовується під час виконання договору. Таким чином, якщо відсутні інші вказівки в ЦК України, іншому законі чи договорі, ризики покладаються на сторону, яка надала майно» [9, с. 45]. Такий підхід не завжди вирішує питання розподілу ризиків у ЕРС-контракті, тому на етапі будівництва та введення в експлуатацію енергетичних об'єктів проблема розподілу ризиків потребує уваги з боку сторін ЕРС-контракту та держави. Варто зазначити, що, відповідно до статті 881 ЦК України, об'єкти будівництва підлягають страхуванню, а згідно з ч. 3 цієї статті, «замовник має право з метою здійснення контролю та нагляду за будівництвом і прийняття від свого імені відповідних рішень укласти договір про надання такого виду послуг із спеціалізованою організацією або спеціалістом. У цьому разі в договорі будівельного підряду визначаються функції та повноваження такого спеціаліста» [1]. У частині 5 статті 318 ГК України також містяться приписи про те, що договір підряду на капітальне будівництво повинен передбачати страхування ризиків [2]. З огляду на те, що страхування ризиків у будівництві в Україні має рекомендації від Міністерства регіонального розвитку та будівництва України [10] (на сьогодні Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України), то рекомендацій, які б надавали хоча б переліки випадків, що потребують страхування в процесі реалізації комплексу послуг і робіт за ЕРС-контрактами, немає. При тому, при страхуванні ризиків у будівництві в процесі реалізації ЕРС-контрактів варто зважати на те, що «до об'єктів страхових правовідносин можна віднести матеріальні та грошові цінності (майно, доходи, ризики підприємницької діяльності, цивільну відповідальність з приводу можливої шкоди), нематеріальні особисті блага людини – життя, здоров'я, працездатність, тобто ризик втрати сімейних доходів у зв'язку із втратою здоров'я або настанням смерті у період страхування» [11, с. 121].

Висновки. Вищевикладене дає підставу для таких висновків:

I. Проведений аналіз чинного законодавства України свідчить, що укладення ЕРС-контрактів в Україні за основи вітчизняного законодавства наражає сторони на підвищення підприємницьких ризиків при реалізації таких проєктів у сфері енергетичної інфраструктури. Застосовувані в міжнародній практиці проформи FIDIC, як звичай ділового обороту, істотно не змінюють стан проблеми розподілу ризиків у ЕРС-контракті між його сторонами, хоча й допомагають на етапі підготовки його проєкту максимально оцінити ризики для подальшого їхнього розподілу в договорі. Водночас проформи FIDIC розроблені не на основі вітчизняного законодавства, а тому в їх змісті містяться поняття, терміни та умови, які не притаманні українському законодавству, що підвищує вірогідність різного тлумачення договору його сторонами, зокрема при залучення іноземних контрагентів.

II. Удосконалення українського законодавства в частині визначеності правового регулювання ЕРС-контрактів має не лише сприяти відновленню та розвитку енергетичної галузі держави, а й позначитися на інвестиційному потенціалі України.

III. Відновлення і розвиток енергетичної інфраструктури та енергетичної галузі України виступає сьогодні одним з пріоритетних завдань державі, і тому необхідно надати правового регулювання ЕРС-контрактам з метою визначення імперативних умов, висунутих державою до його змісту. У процесі удосконалення договірної регулювання відносин між суб'єктами господарювання в енергетичній сфері в частині проєктування, постачання матеріалів та обладнання, будівництва і введення в експлуатацію енергетичних об'єктів необхідно адаптувати вітчизняне законодавство до міжнародних практик. Для виконання такого завдання слід закріпити спеціальні норми щодо порядку укладення, зміни та припинення ЕРС-контракту та його необхідних (обов'язкових) умов.

IV. Працюючи над визначенням змісту необхідних (обов'язкових) умов ЕРС-контракту, окрім традиційних умов, як-то: предмет, строк, ціна необхідно нормативно визначити й інші умови, які є

необхідними, з огляду на те, що цей договір є змішаним договором. Однак, для належної реалізації проєктів на основі ЕРС-контрактів необхідно приділити увагу ризикам і їх розподілу за домовленістю сторін, визначити випадки, які підлягають страхуванню тощо. Працюючи над унормуванням ЕРС-контрактів в Україні, прийняті в майбутньому норми необхідно підкріпити рекомендаціями як щодо подолання колізій, що виникають через застосування норм різних юрисдикцій, так і відносно фінансових, операційних, функціональних та інших ризиків, порядку їх розподілу і страхування в процесі виконання ЕРС-контракту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.04.2023)
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 01.04.2023)
3. ЕРС контракт в Україні: ризики та нюанси реалізації. URL : <https://golaw.ua/ua/insights/publication/epc-contracting-in-ukraine-implementation-featu res-and-risks/>.
4. FIDIC Silver Book (Conditions of Contract For EPC - Turnkey Projects) 2017. URL : <https://www.scribd.com/document/444623780/FIDIC-Silver-Book-Conditions-of-Contract-for-EPC-Turnkey-Projects-2017>.
5. Про деякі заходи щодо створення умов для розвитку та підвищення якості автомобільних доріг : Указ Президента України № 529/2019 від 19 липня 2019 року. *Офіційний вісник України*. 2019. № 17. Ст. 607. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529/2019#Text> (дата звернення: 01.04.2023)
6. Великанова М. М. Мінімізація ризиків у договірних зобов'язаннях. *Нове українське право*. 2021. Вип. 1. С. 5-13. DOI : <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.1.1>
7. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
8. Мілаш В. С. Господарський договір у сучасних умовах. Договір як універсальна правова конструкція : монографія / А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2012. С. 233-272.
9. Гриняк А. Б., Пленюк М. Д. Правова природа ризику в договорах з виконання робіт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 1. С. 29-49.
10. Про оприлюднення Рекомендацій зі страхування ризиків у будівництві: Наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України № 230 від 30 травня 2008 року. *Інф. бюлетень Міністерства регіонального розвитку та будівництва України*. 2008. № 6. С. 19. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0230661-08#Text> (дата звернення: 01.04.2023)
11. Міловська Н. В. Предмет як істотна умова договорів страхування. *Приватне право і підприємництво*. 2014. № 13. С. 119-122.

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. (2003) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 11, art. 461. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. (2003) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 11, art. 462. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian]
3. EPC kontrakt v Ukraini: ryzyky ta niuansy realizatsii. (N. d.) N. p. URL : <https://golaw.ua/ua/insights/publication/epc-contracting-in-ukra ine-implementation-featu res-and-risks/>. [in Ukrainian]
4. FIDIC Silver Book (Conditions of Contract For EPC - Turnkey Projects) (2017). [Elektronnyi resurs] N. p URL : <https://www.scribd.com/document/444 623780/FIDIC-Silver-Book-Conditions-of-Contract-for-EPC-Turnkey-Projects-2017>. [in Ukrainian]
5. Pro deiaki zakhody shchodo stvorennia umov dlia rozvytku ta pidvyshchennia yakosti avtomobilnykh dorih : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 529/2019 vid 19 lypnia 2019 roku. (2019) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 17, art. 607. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529/2019#Text> [in Ukrainian]
6. Velykanova, M. M. (2021) Minimizatsiia ryzykiv u dohovirnykh zobov'iazanniakh. *Nove ukrainske pravo – New Ukrainian law, issue, 1*, 5-13. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.1.1>. [in Ukrainian]
7. Shcherbyna, V. S. (2008) Sub'iekty hospodarskoho prava : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
8. Milash, V. S. (2012) Hospodarskyi dohovir u suchasnykh umovakh. Dohovir yak universalna pravova konstruktsiia : monohrafiia / A. P. Hetman, V. I. Borysova, O. P. Yevsieiev (Eds.) et al. ; A. P. Hetman, V. I. Borysova (Eds.). Kharkiv : Pravo, 233-272. [in Ukrainian]
9. Hryniak, A. B., Pleniuk, M. D. (2008) Pravova pryroda ryzyku v dohovorakh z vykonannia robot. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, vol. 25, 1, 29-49. [in Ukrainian]
10. Pro opryliudnennia Rekomendatsii zi strakhuvannia ryzykiv u budivnytstvi: Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku ta budivnytstva Ukrainy № 230 vid 30 travnia 2008 roku. (2008) *Inf. biuletyn Ministerstva*

rehionalnoho rozvytku ta budivnytstva Ukrainy - Inf. Bulletin of the Ministry of Regional Development and Construction of Ukraine, 6, 19. URL :/// <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0230661-08#Text> [in Ukrainian]

11. Milovska, N. V. (2014) *Predmet yak istotna umova dohovoriv strakhuvannia. Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo - Private law and entrepreneurship*, 13, 119-122. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 341.3.018:354.31(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-66-70

Дракохруст Тетяна Вікторівна,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри міжнародного
права та міграційної політики
юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету
e-mail: tanya.drakohrust@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

Гарасимів Володимир Михайлович,
здобувач Західноукраїнського національного університету
<http://orcid.org/0009-0007-1003-0878>

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті виокремлено основні перспективні сфери діяльності Національної поліції України в умовах збройної агресії Росії проти України, зокрема воєнна сфера, загрози у сфері безпеки державного кордону; сфера державної безпеки; внутрішньополітична сфера та інформаційна сфера. Автором зауважено, що поліція повинна розвивати ефективну співпрацю з військовими структурами для координації дій і обміну інформацією. Зроблено акцент на тому, що поліція повинна мати сильні аналітичні та розвідувальні здібності для здійснення ефективного моніторингу та аналізу потенційних загроз державній безпеці. Розвиток спеціалізованих підрозділів, спеціалізоване навчання та використання сучасних технологій можуть допомогти поліції в цьому напрямку. Проаналізовані можливі напрямки вдосконалення її діяльності та надані відповідні рекомендації.

Ключові слова: Національна поліція, збройна агресія, сфери діяльності, військовий конфлікт, діяльність

Drakokhrust T., Harasymiv V. PROSPECTS FOR IMPROVING THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The system of ensuring Ukraine's national security, built during the years of independence, showed its weakness during the escalation of relations with the Russian Federation.

They turned out to be unprepared for Russian aggression as security subjects of national security and the legislative basis of their activities. The military doctrine of Ukraine, introduced by the Decree of the President of Ukraine dated 08.06.2012, as it turns out, did not correspond to the military-political situation, did not indicate the sources, scope and nature of threats in the military sphere.

The purpose of the article is to consider prospective areas of activity of the National Police of Ukraine in the conditions of Russia's armed aggression against Ukraine and to provide suggestions on possible directions for its improvement.

The article highlights the main prospective areas of activity of the National Police of Ukraine in the conditions of Russia's armed aggression against Ukraine, in particular the military sphere, threats in the sphere of state border security; sphere of state security; domestic political sphere and information sphere. The author noted that the police should develop effective cooperation with military structures to coordinate actions and exchange information. Emphasis is placed on the fact that the police must have strong analytical and intelligence capabilities for effective monitoring and analysis of potential threats to state security. The development of specialized units, specialized training and the use of modern technologies can help the police in this direction. Possible areas of improvement of its activities were analyzed and relevant recommendations were provided.

Key words: National police, armed aggression, spheres of activity, military conflict, activity

Постановка проблеми. Вибудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України під час загострення відносин з Російською Федерацією показала її слабкість.

Виявилися неготовими до російської агресії як суб'єкти безпеки національної безпеки та законодавчі основи їх діяльності. Воєнна доктрина України, запроваджена Указом Президента України від 08.06.2012, як виявляється, не відповідає військово-політичній обстановці, не вказувала на джерела, масштаби та характер загроз у військовій сфері.

Відтак, у розділі II. Воєнно-політична обстановка та вказані характерні риси сучасних військових конфліктів у пункті 13 - «Враховуючи тенденції та умови розвитку військово-політичної ситуації у світі,

Україна вважає, що збройна агресія, яка може призвести до локальної чи регіональної війни проти неї, у середньостроковій перспективі є малоймовірною» [1].

Отже - неправильно визначено шляхи підготовки держави до збройної оборони та застосування військової сили. Тому існує необхідність проаналізувати специфіку діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки і оборони.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Заважаючи на важливість досліджуваної тематики, варто відмітити, що до недавнього часу серед науковців проблема діяльності Національної поліції України не мала особливої популярності. З огляду на міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми, наявні наукові напрацювання здебільшого здійснювалися в рамках окремих наукових галузей. Питання особливості діяльності Національної поліції України на сучасному етапі розглядали такі вчені-правознавці, як Т. Аніщенко, І. Арістова, Н. Армаш, Ю. Битяк, С. Гончарук, В. Євтушок, Л. Коваль, Т. Коломєць, В. Колпаков, О. Кузьменко, О. Мовчун, В. Пашинський, І. Солопов, А. Школик, Н. Янюк та інші. Проте саме перспективи вдосконалення діяльності Національної поліції України в умовах збройної агресії залишають малодослідженими.

Мета статті розглянути перспективні сфери діяльності Національної поліції України в умовах збройної агресії Росії проти України та надати пропозиції про можливі напрямки її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно початок збройної агресії Російською Федерацією проти України відкрило очі на реальні загрози у воєнній сфері, загрози у сфері безпеки державного кордону; сфері державної безпеки; у внутрішньополітичній сфері та інформаційній сфері. І роль діяльності Національної поліції України тут є досить важливою [2].

Вдосконалення діяльності Національної поліції України у військовій сфері є важливим завданням, оскільки поліція може виконувати ряд функцій, пов'язаних з підтриманням правопорядку та безпеки в умовах воєнного конфлікту. Ось декілька можливих напрямків вдосконалення діяльності поліції у військовій сфері:

1. Співпраця з військовими: Поліція повинна розвивати ефективну співпрацю з військовими структурами для координації дій і обміну інформацією. Це може включати спільні навчання, розробку спільних стратегій та тактик, а також обмін досвідом.

2. Вдосконалення кваліфікації персоналу: Поліцейський персонал, який працює в військовій сфері, повинен мати відповідну підготовку та кваліфікацію. Це включає знання військової термінології, стратегій та тактик, а також навички роботи в умовах воєнного конфлікту. Регулярна підвищення кваліфікації та тренування можуть допомогти поліцейському персоналу бути готовим до викликів, що стоять перед ними.

3. Збільшення ролі в розслідуванні воєнних злочинів: У військовій сфері поліція може брати участь в розслідуванні воєнних злочинів, таких як злочини проти цивільного населення, злочини військових осіб тощо. Вдосконалення правових механізмів та процедур для розслідування цих злочинів може забезпечити заборону безкарності та притягнення винних осіб до відповідальності.

4. Забезпечення безпеки громадян: В умовах воєнного конфлікту безпека громадян є пріоритетним завданням поліції. Поліція повинна брати активну участь у забезпеченні безпеки населення, включаючи охорону громадського порядку, патрулювання, забезпечення безпеки інфраструктури тощо.

5. Розвиток співробітництва з міжнародними партнерами: В умовах воєнного конфлікту важлива роль належить співпраці з міжнародними правоохоронними структурами та організаціями. Взаємодія з ними може включати обмін розвідувальною інформацією, надання допомоги та підтримки, а також спільне проведення операцій.

Ці напрямки можуть допомогти вдосконалити діяльність Національної поліції України у військовій сфері та забезпечити ефективне функціонування поліційних органів під час воєнного конфлікту.

Також поліція відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки держави та її громадян, особливо це стосується сфери державної безпеки.

Ось декілька можливих напрямків вдосконалення діяльності поліції у сфері державної безпеки:

1. Підвищення аналітичних та розвідувальних здібностей: Поліція повинна мати сильні аналітичні та розвідувальні здібності для здійснення ефективного моніторингу та аналізу потенційних загроз державній безпеці. Розвиток спеціалізованих підрозділів, спеціалізоване навчання та використання сучасних технологій можуть допомогти поліції в цьому напрямку.

2. Запобігання та розкриття терористичних актів: Поліція повинна мати ефективні механізми для запобігання та розкриття терористичних актів. Це може включати зміцнення контролю за рухом осіб і предметів, забезпечення безпеки критично важливих об'єктів, співпрацю з іншими правоохоронними органами та розвиток спеціалізованих антитерористичних підрозділів.

3. Боротьба з кіберзлочинністю: Кіберзлочинність є серйозною загрозою для державної безпеки. Поліція повинна розвивати свої кіберзахисні здібності, включаючи навчання спеціалізованого персоналу, співпрацю з кібербезпековими організаціями та розробку ефективних стратегій боротьби з кіберзлочинністю [3].

4. Підвищення співпраці зі спецслужбами: Поліція повинна підтримувати тісну співпрацю зі спеціальними службами та іншими правоохоронними органами для обміну інформацією та спільного

реагування на загрози державній безпеці. Це може включати спільні операції, обмін аналітичною інформацією та спільне планування заходів з протидії злочинності та тероризму.

5. Вдосконалення законодавства: Поліція потребує чіткого та сучасного законодавства, яке відповідає сучасним викликам у сфері державної безпеки. Вдосконалення законодавства може стосуватися розширення повноважень поліції, встановлення ефективних механізмів контролю та нагляду, а також забезпечення прав громадян у контексті забезпечення безпеки.

Ці напрямки можуть сприяти вдосконаленню діяльності Національної поліції України у сфері державної безпеки та забезпечити ефективне функціонування поліцейських органів у цьому напрямку.

Говорячи про вдосконалення діяльності Національної поліції України у внутрішньополітичній сфері, то це є важливим аспектом забезпечення правопорядку, громадської безпеки та стабільності в країні. Ось декілька можливих напрямків вдосконалення діяльності поліції у внутрішньополітичній сфері:

1. Професійний розвиток поліцейського персоналу: Поліцейський персонал повинен мати високий рівень професійної підготовки та компетенцій для ефективного виконання своїх обов'язків. Це включає постійне професійне навчання, тренінги з розвитку навичок спілкування, медіа-та публічного виступу, а також етичні та професійні стандарти.

2. Підвищення довіри громадськості: Для підтримання стабільності в країні важливо мати високий рівень довіри громадськості до поліції. Поліція повинна активно залучатися до взаємодії з громадськістю, розвивати механізми співпраці та комунікації, включаючи створення каналів зв'язку з громадськими організаціями та мас-медіа.

3. Зміцнення принципів правової держави: Поліція повинна бути гарантом дотримання прав і свобод громадян, а також принципів правової держави. Важливо забезпечувати незалежність поліції від політичного впливу, забезпечувати проведення об'єктивних розслідувань та забезпечувати рівність перед законом.

4. Вдосконалення механізмів взаємодії з іншими правоохоронними органами: В умовах внутрішньополітичної сфери важлива роль належить співпраці з іншими правоохоронними органами, такими як прокуратура, судова система та інші служби безпеки. Ефективна взаємодія, обмін інформацією та координація заходів допоможуть поліції в боротьбі з злочинністю та забезпеченні правопорядку.

5. Розвиток превентивних заходів: Поліція повинна активно займатися превентивною роботою, спрямованою на запобігання виникненню конфліктів, злочинності та інших порушень громадського порядку. Це може включати проведення профілактичних бесід, навчання громадян з питань безпеки, патрулювання та моніторинг соціально-небезпечних районів [4].

Щодо інформаційної сфери, діяльність поліції є критичним аспектом в контексті сучасних технологій та комунікаційних засобів. Для успішного функціонування та ефективності поліції у сфері інформаційної безпеки можуть бути вжиті наступні заходи:

1. Кібербезпека: Забезпечення кібербезпеки є надзвичайно важливим, оскільки злочинці все частіше використовують кіберпростір для злочинних дій. Поліція повинна мати високу кваліфікацію в галузі кібербезпеки, включаючи здатність виявляти та розслідувати кіберзлочини, захищати критичну інформацію та співпрацювати з іншими кібербезпековими організаціями.

2. Медіа-співпраця: Поліція повинна активно співпрацювати зі засобами масової інформації та використовувати соціальні мережі для ефективної комунікації з громадськістю. Це допоможе поліції швидше реагувати на події, розповідати про свою діяльність, а також популяризувати правову культуру та безпекові поради серед населення.

3. Аналітика та моніторинг: Важливо мати систему аналітики та моніторингу інформації для виявлення загроз інформаційній безпеці, в тому числі фейкових новин та дезінформації. Поліція може співпрацювати з іншими спеціалізованими організаціями, аналітичними центрами та дослідницькими групами для забезпечення якісної інформації та аналізу.

4. Кіберпатрулювання: Розробка та впровадження спеціалізованих підрозділів, які займаються кіберпатрулюванням, можуть бути ефективними в усуненні загроз інформаційній безпеці. Ці підрозділи можуть виявляти та реагувати на кіберзлочини, співпрацювати зі спеціалізованими службами та проводити профілактичну роботу з попередження кібератак.

5. Кіберосвіта: Поліція може активно проводити навчальні програми з кібербезпеки та інформаційної безпеки для громадян, особливо для дітей та молоді. Це допоможе підвищити рівень культури безпеки в онлайн-середовищі та захистити громадян від інтернет-шахраїв та кіберзлочинців.

Ці заходи можуть сприяти вдосконаленню діяльності Національної поліції України в інформаційній сфері, забезпечуючи безпеку та захист від кіберзагроз, покращуючи комунікацію з громадськістю та протидіючи дезінформації [5].

Далі варто згадати про особливості діяльності Національної поліції України щодо загроз у сфері безпеки державного кордону. Так як вимагає спрямованих заходів і політичної підтримки з боку держави. Ось кілька аспектів, які можуть бути враховані при вдосконаленні:

1. Законодавча база: Необхідно удосконалити законодавство, що регулює діяльність поліції у сфері охорони державного кордону. Це може включати зміни в законодавстві щодо контролю за переміщенням

осіб та товарів через кордон, впровадження нових правил та процедур, а також забезпечення співробітництва з іншими охоронними та контролюючими органами.

2. Підвищення професійної підготовки: Національна поліція України повинна мати достатні ресурси та можливості для навчання та тренування своїх працівників у сфері охорони державного кордону. Це включає навчання з питань контролю за кордоном, розпізнавання незаконних перетинів, використання сучасного обладнання та технологій, співробітництво з міжнародними партнерами тощо.

3. Технічне забезпечення: Національна поліція має мати доступ до сучасного обладнання та технологій для ефективного контролю за державним кордоном. Це можуть бути радари, системи відеоспостереження, системи розпізнавання номерних знаків, спеціалізовані програмні засоби для аналізу даних тощо.

4. Співробітництво з міжнародними партнерами: Важливо розвивати та підтримувати співробітництво з міжнародними партнерами, зокрема іншими правоохоронними органами та організаціями, щоб обмінюватись інформацією, координувати спільні операції та використовувати спільні ресурси для забезпечення безпеки державного кордону.

5. Аналіз та оцінка ризиків: Національна поліція має проводити систематичний аналіз та оцінку ризиків, пов'язаних з безпекою державного кордону, щоб ідентифікувати потенційні загрози та розробляти ефективні стратегії їх запобігання та протидії.

6. Вдосконалення діяльності Національної поліції України у сфері безпеки державного кордону є постійним процесом, який потребує систематичного аналізу, оновлення та вдосконалення політик, законодавства та практик.

При цьому важливо забезпечувати взаємодію з іншими відповідними органами влади та залучати експертів та консультантів для забезпечення ефективності та відповідності міжнародним стандартам безпеки.

Висновки. Ці напрямки можуть бути враховані при вдосконаленні правового забезпечення, що регулює діяльність Національної поліції України в умовах військового конфлікту.

При вдосконаленні законодавчих актів, важливо залучати експертів, представників поліції та інших зацікавлених сторін для забезпечення ефективності та відповідності міжнародним стандартам правопорядку.

Діяльність Національної поліції України підлягає оцінці щодо відповідності міжнародним стандартам правопорядку. За останні роки Україна активно працювала над реформуванням правоохоронних органів, включаючи поліцію, з метою забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам.

Процес реформування включав впровадження нових законів, нормативних актів, процедур та політик з метою підвищення ефективності поліції, забезпечення прав громадян, прозорості та незалежності правоохоронних органів. У цьому процесі враховувалися міжнародні зобов'язання України, включаючи зобов'язання перед Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями.

Проте, важливо відзначити, що досягнення повної відповідності міжнародним стандартам може бути постійним процесом, який вимагає подальших зусиль.

В цьому контексті, Національна поліція України може продовжувати працювати над удосконаленням своєї діяльності, зокрема, шляхом вдосконалення законодавства, політик та практик, щоб відповідати міжнародним стандартам правопорядку.

Важливо також зазначити, що оцінка відповідності міжнародним стандартам може бути предметом різних думок та оцінок з боку різних сторін, включаючи міжнародні організації та громадські організації. Оцінка відповідності міжнародним стандартам має здійснюватися на основі об'єктивних критеріїв та враховувати реальну практику та досягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 08.06.2012 № 390/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2012#Text>. (дата звернення: 25.05.2023)

2. Євтушок В. А., Кущенко В. О. Правові засади протидії тероризму в Україні: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 82 – 88.

3. Смелянов В. П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення : монографія. Х. : Право, 2016. 88 с.

4. Тероризм. Глобальна проблема сучасності. Український державний університет науки і технологій. URL: <https://diit.edu.ua/university/activity/antiteror> corruption (дата звернення: 22.05.2023)

5. Пашинський В.Й. Забезпечення оборони держави: адміністративно-правові аспекти: монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.

REFERENCES:

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 8 chervnia 2012 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy». (2012, June 8). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated June 8, 2012 "On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine"].Ukaz Prezydenta Ukrainy № 390/2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2012#Text> [in Ukrainian].

2. Yevtushok, V. A., & Kushchenko, V. O. (2019). Pravovi zasady protydii teroryzmu v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy udoskonalennia. [Legal foundations of combating terrorism in Ukraine: current state and prospects for improvement]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. 82 – 88. [in Ukrainian].

3. Yemelianov, V. P. (2016). Antyterorystychnе zakonodavstvo: poniattia, systema, shliakhy vdoskonalennia. [Anti-terrorist legislation: concept, system, ways of improvement]. *Monohrafiia*. 88. [in Ukrainian].

4. Teroryzm. Hlobalna problema suchasnosti. [Terrorism. Global problem of modernity]. *Ukrainskyi derzhavnyi universytet nauky i tekhnolohii*. Retrieved from: https://diit.edu.ua/university/activity/antyterror_corruption [in Ukrainian].

5. Pashynskyi, V.I. (2018). Zabezpechennia oborony derzhavy: administratyvno-pravovi aspekty. [Ensuring the defense of the state: administrative and legal aspects]. *Monohrafiia*. 408. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 341.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-70-74

Кондратенко Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

e-mail: kondratenkovitals@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6015-8326>

СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

У статті окреслено основоположне значення приписів міжнародного права у сфері організації належної взаємодії інститутів громадянського суспільства із органами публічної влади, зокрема судовими інституціями, реалізації завдань громадського контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень. Проаналізовано низку відповідних ключових міжнародно-правових актів, насамперед, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., а також декларації, конвенції, рекомендації ООН і Ради Європи щодо: доступу до інформації, яка знаходиться у розпорядженні державних органів влади; сприяння участі громадян у політичних і громадських справах, публічному житті, у процесах прийняття управлінських рішень; запобігання корупції.

Обґрунтовується, що громадський контроль у судовій сфері слугує важливою складовою народовладдя, уособлює безперервність здійснення волі громадян у найголовніших сферах державного та суспільного життя. Він утворює стійкий фундамент втілення у практичну площину верховенства права й законності шляхом формування дієвих механізмів громадського моніторингу, перевірки та оцінювання публічної діяльності, здійснення правосуддя судами і суддями. Інтегровані євроінтеграційні процеси в Україні сприяли ґрунтовному перегляду підходів до формування й реалізації державної політики в окреслених аспектах з урахуванням основоположних приписів міжнародного права.

Запропоновано загальну систематизацію міжнародно-правових актів з питань адміністративно-правового забезпечення громадського контролю за діяльністю органів судової влади, яка включає: 1) міжнародно-правові акти щодо прав людини та громадянина у сфері управління державними і суспільними справами; 2) міжнародно-правові акти щодо інформаційної відкритості та доступності органів судової влади; 3) міжнародно-правові акти щодо створення належних умов для контролю громадськості за діяльністю національної судової системи; 4) міжнародно-правові акти із запобігання та протидії корупції в діяльності органів судової влади.

Ключові слова: громадський контроль, інститути громадянського суспільства, міжнародно-правові акти, органи публічної влади, органи судової влади, суди, судді.

Kondratenko V. THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LEGISLATION IN THE SPHERE OF THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF JUDICIAL BODIES

The article outlines the fundamental importance of the prescriptions of international law in the field of organizing the proper interaction of civil society institutions with public authorities, in particular judicial institutions, in the implementation of tasks of public control over the activities of subjects of power. A number of relevant key international legal acts were analyzed, first of all, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, as well as declarations, conventions, recommendations of the UN and the Council of Europe regarding: access to information, which is at the disposal of state authorities; promotion of public participation in political and public affairs, public life, in management decision-making processes; prevention of corruption.

It is substantiated that public control in the judicial sphere serves as an important component of people's power, represents the continuity of the exercise of citizens' will in the most important spheres of state and social life. It forms a stable

foundation for the practical implementation of the rule of law and legality through the formation of effective mechanisms for public monitoring, inspection and evaluation of public activities, and the administration of justice by courts and judges. Intensified European integration processes in Ukraine contributed to a thorough review of approaches to the formation and implementation of state policy in the outlined aspects, taking into account the fundamental prescriptions of international law.

A general systematization of international legal acts on issues of administrative and legal provision of public control over the activities of judicial authorities is proposed, which includes: 1) international legal acts on human and citizen rights in the sphere of state and public affairs management; 2) international legal acts regarding information openness and accessibility of judicial authorities; 3) international legal acts regarding the creation of appropriate conditions for public control over the activities of the national judicial system; 4) international legal acts on the prevention and counteraction of corruption in the activities of judicial authorities.

Key words: public control, institutions of civil society, international legal acts, public authorities, judicial authorities, courts, judges.

Постановка проблеми. Громадський контроль за діяльністю органів публічної влади, зокрема судових інституцій, є дієвим соціально-політичним та юридичним інструментом, притаманним для демократичних країн. Громадянське суспільство завжди прагне раціонально протиставити законні інтереси населення із реалізацією ключових державно-владних функцій. Останні досить часто межують з бажанням посадових осіб організувати та здійснювати означені процеси з урахуванням суб'єктивних чинників. Тому, прослідковується безупинний розвиток за останні роки засад правового забезпечення громадського контролю за діяльністю органів влади України, здійснення правосуддя через призму реалізації міжнародно-правових актів з аналізованої проблематики.

Розгляд цих важливих глобальних приписів сприятиме правильному та адекватному визначенню подальших шляхів поліпшення теоретико-правових і практичних принципів участі громадськості в управлінні публічними справами із застосуванням реальних важелів впливу на процеси з боку різних прошарків і груп населення. Наведене дозволить перейняти певні доречні та необхідні аспекти, які з часом можна врахувати у правотворчій та правозастосовній діяльності вітчизняних суб'єктів владних повноважень, судів, суддів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постійні запити населення зі створення високо функціонального соціального середовища в Україні з підконтрольними й підзвітними органами публічної влади та судами суттєво вплинули на процеси подальшого розвитку громадянського суспільства. Нині означене підкріплюється науковими пошуками низки вчених, зокрема М. Бублій, С. Денисюк, Н. Коломийчук, М. Кравець, В. Кравчук, О. Літвінов, Л. Наливайко, Г. Пришляк, О. Пухкал, О. Савченко, І. Сквірський, О. Смоляр, Д. Сухінін, О. В. Тинкован.

За останні роки адміністративно-правові аспекти здійснення громадського контролю за діяльністю державних інституцій знайшли свого вираження в окремих наукових працях, зокрема С. Вітвіцького, К. Крутої, А. Денисенка. Водночас доводиться констатувати відсутність у вітчизняній юридичній літературі та наукових роботах чіткої класифікації міжнародно-правових актів з організації та здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Вказане ускладнює дослідження наведених аспектів, що зумовлює необхідність здійснення відповідної систематизації.

Метою статті є характеристика системи основних міжнародно-правових актів у сфері функціонування інституту громадського контролю за діяльністю органів судової влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. До першої групи відповідних міжнародних документів варто віднести міжнародно-правові акти з прав людини і громадянина у сфері управління публічними справами. Визначення основоположних прав і свобод людини та громадянина, їхніх законних інтересів є підґрунтям розвитку полівекторних політичних, соціальних, правових та інших надбудовних механізмів держави та суспільства у світі. Вони уможливають здійснювати стійкий громадський вплив на управління публічними справами, насамперед з метою реалізації та захисту своїх суб'єктивних прав, вибудовування паритетної взаємодії зі всіма владними інституціями, державними юридичними особами тощо.

Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 проголошує, що всі країни-учасниці ООН визнають та підтверджують твердження про те, що кожна людина повинна мати всі права та свободи, проголошені цим документом, незалежно від раси, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального походження, майнового, станового чи іншого становища [1]. Ця міжнародно-правова норма стала рушійною силою, яка заклала головні конституційні приписи в Україні щодо правової можливості населення з громадського управління державними та місцевими справами. Передбачалося одночасне застосування певних контрольних заходів з боку громадян, спрямованих на моніторинг за діяльністю органів публічної влади, зокрема через забезпечення їхньої інформаційної відкритості та доступності.

Наведені положення знайшли досить логічного продовження в інших документах ООН та Ради Європи, де, окрім того, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 визначено чіткий юридичний інституційний та процедурний інструментарій з питань створення належних умов органами державної влади з реалізації громадянами прав і свобод, недопущення зловживання державно-владними повноваженнями [2]. На окрему значну увагу заслуговує створення та забезпечення функціонування Європейського суду з прав людини, який гарантує панування верховенства права та

законності на європейському континенті, недопущення свавільного розпорядження виконавчо-розпорядчими повноваженнями. Адже кожна людина за існування реальних законних підстав має право звернутися до цієї судової інстанції й оскаржити будь-яке управлінське рішення чи нормативно-правий акт, який обмежує або порушує суб'єктивні права.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 зобов'язав всі національні центральні органи виконавчої влади розвинути систему юридичних гарантій забезпечення реалізації та захисту особистих і політичних прав своїх громадян, зокрема брати участь у веденні державних справ безпосередньо й за посередництвом вільно обраних представників [3]. У кінцевому підсумку наведені міжнародно-правові акти щодо прав людини та громадянина у сфері управління публічними справами сприяли формуванню та затвердженню у демократичному світопорядку непорушності громадянських і політичних прав. Це зумовило необхідність закріплення в національних законодавствах обов'язку органів публічної влади щодо належного правового забезпечення участі населення з управління державними справами з одночасним здійсненням постійного контролю за функціонуванням владних суб'єктів.

Відособлено звертає на себе увагу блок міжнародно-правових актів щодо інформаційної відкритості та доступності органів публічної влади. Закономірним є той факт, що здійснення громадського контролю за діяльністю будь-яких посадових і службових осіб неможливо в безпосередній формі, оскільки логічно вважається порушенням чинних правових норм зі створення належних умов для публічного управління. У зв'язку з чим громадяни мають можливість впливу на правотворчу та правозастосовну діяльність через отримання доступної інформації. Саме найрізноманітніші офіційні дані, статистика, звіти, публікації у відкритих джерелах, відповіді на звернення громадян, опубліковані індивідуальні та нормативно-правові акти дозволяють здійснити належну оцінку діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

В означеному сенсі в першу чергу доречно вказати рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи № R (81) 19 від 21.11.1981 «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів», де зазначено, що демократична система може функціонувати ефективно лише у випадку, коли громадськість повністю поінформована. Через соціальний та технологічний розвиток сучасні реалії стали складним, що суб'єкти владних повноважень часто володіють значною кількістю документів та інформації, що представляє суспільний інтерес. Для забезпечення участі громадян у державному та суспільному житті, необхідно забезпечити з урахуванням неминучих виключень і обмежень їхній доступ до інформації, що знаходиться в розпорядженні публічних органів всіх рівнів [4]. Дієвий за змістом і функціоналом механізм правового забезпечення громадського контролю за діяльністю органів публічної влади на міжнародному рівні охоплює сукупність правових норм, які включають визначення та розкривають сутність прав людини і громадянина, вказують на напрямки та ступінь поширення взаємодії населення з владними суб'єктами.

Ключовими суб'єктами громадського контролю за діяльністю органів публічної влади є інститути громадянського суспільства, представлених насамперед неурядовими організаціями, створеними та зареєстрованими у нашій країні у порядку, передбаченому положеннями Закону України «Про громадські об'єднання». Їхня досить ефективна діяльність посідає важливе місце в означених питаннях, що витікає з відповідних документів, зокрема рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Res (2007) 14 від 10.10.2007 «Про створення та діяльність неурядових організацій» [5]. Цією рекомендацією визначено головні аспекти адміністративно-правового статусу громадських об'єднань, визначено особливості, порядок та умови створення належних умов публічною адміністрацією з організації та здійснення моніторингу та оцінки управлінської діяльності.

Особливе значення з аналізованої проблематики відводиться Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, що ухвалений конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи від 01.10.2009, та Керівним принципом щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийнятим Комітетом міністрів Ради Європи від 27.09.2017. Ними розкрито основні механізми залучення громадськості до участі в управлінні державними справами.

Усі викладені вище складові сучасної системи міжнародного права в означеній сфері є важливими ланками юридичного механізму забезпечення громадського контролю за реалізацією різних функцій держави через діяльність органів публічної влади. Натомість, як неодноразово наголошувалося, корупція спроможна порушити стійку та злагоджену взаємодію громадян із владними інститутами.

Загалом масштаб загрози, яку становить корупція для розвитку людства, визначив пріоритетну роль боротьби з нею в рамках світової спільноти. Це знайшло відображення у численних міжнародних антикорупційних ініціативах, розробці фундаментальних міжнародних документів щодо протидії та запобігання корупції, створенні механізмів міжнародного співробітництва, правової допомоги у цій сфері. Важливі глобальні інструменти боротьби з корупцією, прийняті протягом останніх десятиліть у рамках ООН, регіональних і субрегіональних організацій, зумовили прогресивний розвиток міжнародної співпраці у напрямку подолання корупції як загрози міжнародної безпеки [6, с. 3].

З урахуванням вищевикладеного четверту групу міжнародно-правових актів утворюють документи, які стосуються питань запобігання та протидії корупції в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 та рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 24 від 06.11.1997 «Про двадцять принципів боротьби

з корупцією» [7] спрямовані на сприяння вжиттю й посиленню заходів для більш ефективного й дієвого запобігання корупції та боротьби з нею; заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції, зокрема в поверненні активів; заохочення чесності, відповідальності й належного управління публічними справами. Здебільшого цими правовим актом характеризуються ключові напрямки, сектора та суб'єкти відповідної діяльності. Особлива увага приділена боротьбі з корупцією з боку загальних і спеціальних державних органів, не залишено поза увагою участь такої суспільно важливої діяльності й активної громадськості.

Вказано на зобов'язанні нашої держави у вжитті належних заходів, у межах своїх можливостей та згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб та груп за межами державного сектора. Мова йде про інститути громадянського суспільства, що функціонують на базі територіальних громад, у запобіганні та боротьбі з корупцією та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею [8].

Окремі міжнародно-правові акти регламентують питання в аналізованій сфері, які переважно поширюються на цивільно-правові та кримінально-правові відносини. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 визначає необхідність передбачення у внутрішньому законодавстві ефективних засобів правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання останнім можливості захищати свої права та законні інтереси, зокрема можливість отримання компенсації за заподіяну шкоду [9]. За умови вчинення такого протиправного діяння посадовими особами під час виконання своїх службових обов'язків, заподіяна матеріальна шкода фізичним і юридичним особам компенсується відповідними публічними органами. Після доведення провини правопорушник притягується до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Потяг до зловживання своїми виконавчо-розпорядчими та іншими повноваженнями зумовлені низкою найрізноманітніших чинників, однак умисність та цілеспрямованість таких дій напряду залежить від внутрішнього переконання конкретної посадової чи службової особи, ступеню її психоемоційної та професійної придатності. У цьому сенсі Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 та рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 10 від 11.05.2000 «Про кодекси поведінки державних службовців» [10] встановлюють вимоги щодо недопущення посадовими особами використання свого офіційного становища для невинновданого здобування особистої та фінансової користі. Вони не мають права брати участі в цивільно-правових угодах, займати становище, виконувати функції та реалізувати фінансові або інші аналогічні інтереси які несумісні з їхньою посадою, функціями, обов'язками або їхнім виконанням [11].

З огляду на зазначене доцільно вказати щодо надзвичайної актуальності для цивілізованої світової спільноти з питань реалізації демократичних засад співіснування інститутів громадянського суспільства з органами державної влади та органами місцевого самоврядування зумовили довготривалі процеси становлення та вдосконалення законодавства щодо участі населення в управлінні публічними справами. Відразу ж виникла нагальна необхідність у паралельній розробці механізмів громадського контролю за діяльністю владних структур, оскільки ефективність означених аспектів гарантує сталий розвиток європейських країн.

Висновки. У кінцевому підсумку, проведене дослідження наведених вище низки міжнародно-правових актів у сфері правового забезпечення громадського контролю за діяльністю органів судової влади дозволяє визначити вигляд запропонованої систематизації:

1) міжнародно-правові акти щодо прав людини та громадянина у сфері управління публічними справами: Загальна декларація прав людини від 10.12.1948; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966; Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985;

2) міжнародно-правові акти з інформаційної відкритості та доступності органів судової влади: рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (81) 19 від 21.11.1981 «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів»; Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція від 25.06.1998); рекомендація Ради Європи № R (2002) 2 від 21.02.2002 «Про доступ до офіційних документів»; Конвенція про доступ до офіційних документів від 27.11.2008;

3) міжнародно-правові акти зі створення належних умов для контролю громадськості за діяльністю судових інстанцій: рекомендація КМ Ради Європи CM/Rec (2007) 14 від 10.10.2007 «Про створення та діяльність неурядових організацій»; Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи від 01.10.2009; Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті КМ Ради Європи від 27.09.2017; резолюція Ради ООН з прав людини A/HRC/RES/24/8 від 08.10.2013 «Рівна участь у політичному житті»; Резолюція Ради ООН з прав людини A/HRC/RES/30/9 від 12.10.2015 «Рівноправна участь у політичних і громадських справах»;

4) міжнародно-правові акти щодо запобігання та протидії корупції в діяльність органів судової влади: Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996, Кримінальна конвенція про

боротьбу з корупцією від 27.01.1999, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003; рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 24 від 06.11.1997 «Про двадцять принципів боротьби з корупцією», рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 10 від 11.05.2000 «Про кодекси поведінки державних службовців».

Закономірно, що наведений перелік є неповним, адже відповідний нормативно-правовий масив формувалася декілька десятиліть із залученням значної кількості міжнародних неурядових організацій, інших суб'єктів міжнародного права. Однак, ці юридичні документи дозволяють визначити ключові основи правового регулювання забезпечення громадського контролю за функціонуванням інститутів судової влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed20131002.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (81) 19 від 21.11.1981 «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів». URL: <http://surl.li/hnquw>.
5. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec (2007) 14 від 10.10.2007 «Про створення та діяльність неурядових організацій». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937.
6. Гарбазей Д. О. Міжнародно-правові основи боротьби з корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 25 с.
7. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 24 від 06.11.1997 «Про двадцять принципів боротьби з корупцією». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_845.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
9. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
10. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 10 від 11.05.2000 «Про кодекси поведінки державних службовців». URL: <http://www.dridu.dp.ua>.
11. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788.

REFERENCES:

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. (1948, December 10). [Universal Declaration of Human Rights]. *mizhnarodnyi dokument*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (1950, November 4). [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed20131002 [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. (1966, December 16). [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].
4. Pro dostup do informatsii, shcho znakhodytsia u rozporiadzhenni derzhavnykh orhaniv. (1981, November 21). [On access to information at the disposal of state bodies]. *Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (81) 19*. Retrieved from: <http://surl.li/hnquw> [in Ukrainian].
5. Pro stvorennia ta diialnist neuriadovykh orhanizatsii (2007, October 10). [On the creation and activity of non-governmental organizations]. *Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy CM/Rec (2007) 14*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937 [in Ukrainian].
6. Harbazei, D. O. (2015). *Mizhnarodno-pravovi osnovy borotby z koruptsiiei*. [International legal foundations of the fight against corruption]. *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11*. 25. [in Ukrainian].
7. Pro dvadtsiat pryntsyypiv borotby z koruptsiiei. (1997, November 6). [On twenty principles of fighting corruption]. *Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (97) 24*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_845 [in Ukrainian].
8. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii. (2003, October 31). [United Nations Convention against Corruption]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [in Ukrainian].
9. Tsyvilna konventsiiia pro borotbu z koruptsiiei. (1999, November 4). [Civil Convention on Combating Corruption]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 [in Ukrainian].
10. Pro kodeksy povedinky derzhavnykh sluzhbovtiv. (2000, May 11). [On codes of conduct of civil servants]. *Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (2000) 10*. Retrieved from: <http://www.dridu.dp.ua> [in Ukrainian].
11. Mizhnarodnyi kodeks povedinky derzhavnykh posadovykh osib. (1996, July 23). [International Code of Conduct for Public Officials]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.51

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-75-80

Моргунов Олександр Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ

e-mail: Tspsfp1976@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>**Миронюк Роман Вікторович,**

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного права,

процесу та адміністративної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

e-mail: mironyk1977@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИПИНЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ

У науковій статті здійснено науковий аналіз позицій вчених щодо розуміння змісту заходів адміністративного припинення в діяльності органів публічної влади. Аналіз норм чинного законодавства, яке регламентує діяльність Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками дозволив виокремити заходи адміністративного припинення.

Зроблено висновок, що під заходами адміністративного припинення в діяльності Держлікслужби України слід розуміти законодавчо врегульовану сукупність способів державно-владного впливу щодо встановлення, виявлення та припинення протиправних діянь, що мають ознаки порушень законодавства у відповідних сферах відповідальності, спрямованих на усунення загроз національним інтересам в частині безпеки життєдіяльності і добробуту громадян України, а також у сфері охорони здоров'я, захисту життя і здоров'я населення, та реалізація заходів спрямованих на притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Здійснено відповідну систематизацію заходів адміністративного припинення в діяльності Держлікслужби України: 1) за характером правового впливу: особистісні (такі, що застосовуються до медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності), організаційні та майнові; 2) залежно від мети: самостійні та допоміжні; 3) в залежності до якого суб'єкта застосовуються; 4) в залежності від форми процесуального вираження; 5) в залежності від часового проміжку (разові або тривалі дії).

Ключові слова: Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, органи публічної влади, правове регулювання, повноваження, лікарські засоби, медичні засоби, контроль за якістю лікарських засобів, обіг наркотичних засобів, заходи адміністративного припинення, адміністративний примус.

Morhunov O., Myronyuk R. CERTAIN ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE TERMINATION MEASURES IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE FOR MEDICINAL PRODUCTS AND DRUG CONTROL

The scientific article carried out a scientific analysis of the positions of scientists regarding the understanding of the content of administrative suspension measures in the activities of public authorities. The analysis of the norms of the current legislation, which regulates the activity of the State Service of Ukraine for medicinal products and drug control, made it possible to single out measures of administrative suspension.

It was concluded that the measures of administrative suspension in the activities of the State Medical Service of Ukraine should be understood as a legally regulated set of methods of state-authority influence regarding the establishment, detection and termination of illegal acts that have signs of violations of legislation in the relevant spheres of responsibility, aimed at eliminating threats to national interests in terms of security life and well-being of citizens of Ukraine, as well as in the field of health care, protection of life and health of the population, and implementation of measures aimed at bringing guilty persons to legal responsibility.

The appropriate systematization of administrative termination measures in the activities of the State Medical Service of Ukraine was carried out: 1) by the nature of the legal impact: personal (those applied to medical and pharmaceutical workers during their professional activities), organizational and property; 2) depending on the goal: independent and auxiliary; 3) depending on which entity they are applied to; 4) depending on the form of procedural expression; 5) depending on the time interval (one-time or long-term action).

© О.А.Моргунов, Р.В.Миронюк, 2023

Key words: State Service of Ukraine for medicinal products and drug control, public authorities, legal regulation, authority, medicinal products, medical products, quality control of medicinal products, circulation of narcotic products, measures of administrative termination, administrative coercion.

Постановка проблеми. Держава забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншим законним способом в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності [1, с. 10]. Але в той же час, слід констатувати, що протягом 2022 року Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держліксслужба) з метою здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства щодо забезпечення якості та безпеки лікарських засобів (ЛЗ) на всіх етапах обігу проведено 39 позапланових перевірок суб'єктів господарювання (аптечних закладів та лікувально-профілактичних закладів). За результатами позапланових заходів Держліксслужбою видано – 9 розпоряджень про заборону обігу лікарських засобів, у свою чергу 7 приписів про усунення порушень суб'єктами господарювання, а також складено 5 протоколів про адміністративне правопорушення щодо суб'єктів господарювання [2]. В цьому контексті спостерігаємо діяльність органу публічної влади здійснення заходів адміністративного припинення щодо недопущення неякісних лікарських засобів до споживача, хоча саме держава надає уповноваженим суб'єктам господарської діяльності дозволу на повний цикл виробництва ЛЗ, на медичне застосування лікарських засобів, що у свою чергу становить частину системи охорони здоров'я [3, с. 164].

Крім того, згідно з програмою ЄАІС «Лабораторний комплекс контролю якості лікарських засобів і медичної продукції», Держліксслужбою надано 96 розпоряджень про заборону реалізації (торгівлі), зберігання та застосування лікарських засобів:

- 14 розпоряджень про заборону обігу 17 серій 12 найменувань та 24 розпорядження про заборону всіх серій 26 найменувань неякісних лікарських засобів;
- 21 розпорядження про заборону обігу 25 найменувань незареєстрованих лікарських засобів;
- 5 розпоряджень про заборону обігу 6 серій 4 найменувань та 1 розпорядження про заборону всіх серій 1 найменування фальсифікованого лікарських засобів;
- 6 розпоряджень про заборону обігу 6 серій 6 найменувань та 12 розпоряджень про заборону всіх серій 14 найменувань лікарських засобів, ввезених з порушенням законодавства України;
- 13 розпоряджень про заборону обігу 34 серій 13 найменувань ЛЗ у зв'язку з закінченням терміну тимчасової заборони;
- 24 розпорядження про тимчасову заборону реалізації (торгівлі), зберігання та застосування лікарських засобів: 2 розпорядження про заборону обігу 2 серій 2 найменувань та 1 розпорядження про заборону всіх серій 1 найменування неякісного лікарських засобів; 21 розпорядження про заборону обігу 19 серій 21 найменування лікарських засобів, при застосуванні яких виникли побічні реакції [2].

Враховуючи викладене, постає необхідним дослідити заходи адміністративного припинення в діяльності Держліксслужби, у відповідності до напрямків останньої щодо контролю якості та безпеки лікарських засобів (ЛЗ), у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення (медичні вироби (МВ)), та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти реалізації заходів адміністративного припинення в діяльності органів публічної влади проблеми досліджувались на дисертаційному рівні та у фаховій літературі, зокрема в роботах таких учених-правників як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. О. Бакалінська, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, І. В. Бойко, В. М. Гарашук, О. В. Джафарова, Т. О. Коломоєць, З. В. Кузнецова, Л. Р. Левчук, Л. А. Микитенко, С. В. Семенко, М. М. Тищенко, С. О. Шатрава та ін. Безперечно, наукові праці названих учених мають важливу наукову і практичну цінність. Водночас слід визнати відсутність дотепер спеціальних досліджень із проблематики діяльності Держліксслужби України щодо застосування заходів адміністративного припинення.

Мета статті полягає, по-перше: здійснити аналіз позицій вчених щодо розуміння змісту заходів адміністративного припинення в діяльності органів публічної влади та Держліксслужби України, зокрема, по-друге, навести авторське розуміння заходів адміністративного припинення в діяльності Держліксслужби України; по-третє, здійснити систематизацію заходів адміністративного припинення в діяльності Держліксслужби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння сутності адміністративного припинення важливо з'ясувати зміст терміна «припинення». Термін «припинення», з точки зору етимології, означає переривання будь-якої дії, процесу, стану, що триває, змушення кого-небудь перестати робити щось, поводити себе відповідно до встановленого порядку, не давати безчинствувати [5, с. 119–120]. Саме тому заходи адміністративного припинення обов'язково повинні бути пов'язані із певною протиправною поведінкою, яку вони повинні переривати. Враховуючи той факт, що протиправна поведінка може полягати не тільки у вчиненні конкретних адміністративних правопорушень, але й у вигляді одноразових або

систематичних протиправних дій, антигромадської поведінки окремих осіб, примусових заходів, спрямованих на їх переривання, припинення, повинно бути чимало, саме цим і пояснюється, як зазначає В. П. Чабан, і з яким варто погодитися, той факт, що серед заходів адміністративного примусу найчисленнішими є саме заходи адміністративного припинення [6, с.70].

В підручнику «Адміністративне право України», за редакцією В. Б. Авер'янов звертається увага, що заходи адміністративного припинення – найчисленніші та найрізноманітніші з усіх адміністративно-примусових заходів — характеризуються насамперед тим, що їх застосування спричиняється реальною протиправною (в тому числі об'єктивно протиправною) ситуацією і починається в момент, коли вона досягла певного розвитку, тобто коли використання запобіжних заходів стає вже неефективним або зовсім марним. Крім того, науковцями наголошується, що заходи адміністративного припинення не відвертають, а безпосередньо припиняють наявні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи і реальної можливості для подальшого застосування до порушника заходів адміністративного або іншого впливу. Заходи адміністративного припинення, як правило, спрямовані в сьогодення і тому здатні самостійно і оперативно вирішувати конфліктну ситуацію, зокрема примусово припиняти правопорушення [7, с. 421].

С. Т. Гончарук визначає заходи адміністративного припинення як різновид заходів адміністративного примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами чи посадовими особами у передбачених законом випадках і в установленому порядку з метою примусового припинення правопорушень, усунення їх шкідливих наслідків та забезпечення умов для притягнення до відповідальності правопорушників [8, с. 76]. В цілому, дослідники досліджуючи питання застосування та реалізації заходів адміністративного припинення, формулюючи визначення, акцентують увагу на меті застосування зазначених заходів.

Слушною з цього приводу є позиція Т. О. Коломoeць, яка в своїй роботі чітко виокремлює ознаки адміністративно-примусових заходів, а саме: 1) зв'язок із протиправною поведінкою (не тільки із адміністративними правопорушеннями, але в окремих випадках і діяннями кримінально-правового характеру), антигромадською поведінкою; 2) комплексний характер мети застосування, який включає дві складові – так звану «припиняючу» та попереджувальну; 3) невідкладний, оперативний (відреагувати на протиправну поведінку слід негайно й негайно її припинити, бо вона переросте у закінчений проступок і завдасть суттєвих шкідливих наслідків, коли винну особу потрібно вже обов'язково притягти до відповідальності, застосовуючи примусові заходи іншої групи), спрощеність порядку застосування, відсутність потреби обов'язкового прийняття спеціального акту про їх застосування. Застосування цих заходів пов'язане із прямим втручанням у діяльність порушника; 4) множинність та розмаїття суб'єктів застосування (правоохоронні органи, державні інспекції тощо); 5) відсутність елементів службового підпорядкування між суб'єктом застосування та особою, щодо якої таке застосування здійснюється; 6) економність процедури застосування [9, с. 159-160]. Крім того, Т. О. Коломoeць визначає мету застосування заходів адміністративного припинення, по-перше, припинення порушень правових норм; по-друге, створення умов для подальшого притягнення винних осіб до відповідальності (при цьому не тільки адміністративної), тобто заходи адміністративного припинення є засобами захисту суспільних відносин незалежно від причин виникнення небезпечної ситуації [9, с. 125].

Подальший хід наукового дослідження буде спрямовано на виокремлення заходів адміністративного припинення в діяльності Держлікслужба України із врахуванням законів України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2735-VI, «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2736-VI, «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V, «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 № 123/96-ВР, «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII, «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V, «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995 № 62/95-ВР, «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР та постанови Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647 «Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками», до яких доцільно віднести: надає обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень стандартів і технічних умов, фармакопейних статей і технологічних регламентів, а також про усунення порушень під час виробництва, зберігання, транспортування та реалізації лікарських засобів; приймає в установленому порядку рішення про вилучення з обігу та заборону (зупинення) виробництва, реалізації та застосування лікарських засобів і медичних виробів, що не відповідають вимогам, визначеним нормативно-правовими актами, а також тих, що ввозяться на територію України та вивозяться з території України з порушенням установленого законодавством порядку; забороняє зберігання, реалізацію та використання лікарських засобів, якість яких не відповідає встановленим вимогам; приймає в установленому порядку рішення про анулювання ліцензій на провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці І Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та з розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання та знищення наркотичних засобів,

психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку; вживає відповідних заходів до усунення порушень, виявлених під час здійснення контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [4].

Доречно вказати, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1069 «Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд» Держлікслужба здійснює державний ринковий нагляд щодо медичних виробів та допоміжних засобів до них, а також біоімплантатів [10]. Враховуючи дану правову норму, Держлікслужба, як орган ринкового нагляду в межах сфер їх відповідальності має право застосовувати заходи адміністративного припинення, а саме:

- перевіряють додержання вимог щодо представлення продукції за місцем проведення ярмарки, виставки, показу чи демонстрації в інший спосіб продукції, яка не відповідає встановленим вимогам, видають приписи про негайне усунення порушень вимог щодо представлення такої продукції та приймають рішення про негайне припинення представлення цієї продукції за місцем проведення відповідного ярмарку, виставки, показу чи демонстрації в інший спосіб продукції, проводять перевірки виконання суб'єктами господарювання відповідних приписів та рішень;

- приймають рішення про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів, здійснюють контроль стану виконання суб'єктами господарювання цих рішень. Зазначимо, що протягом 2022 року Держлікслужбою здійснювались заходи державного ринкового нагляду відповідно до секторального плану державного ринкового нагляду на 2022 рік, епідеміологічної ситуації, яка склалась у зв'язку з поширенням коронавірусної інфекції (Covid-19) та умов воєнного стану. Отже, протягом 2022 року Держлікслужбою здійснено 309 перевірок характеристик продукції, з них 240 планових та 69 позапланових заходів. За результатами здійснених заходів прийнято 164 рішення про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів, накладено 3 постанови про штрафні санкції на суму 153 000 грн [2];

- здійснюють моніторинг дій суб'єктів господарювання щодо вилучення з обігу та/або відкликання продукції, щодо якої прийнято рішення про вилучення з обігу та/або відкликання;

- приймають рішення про знищення продукції або приведення її в інший спосіб у стан, який виключає використання цієї продукції;

- вживають відповідних заходів щодо своєчасного попередження споживачів (користувачів) про виявлену органами ринкового нагляду небезпеку, яку становить продукція. Для своєчасного попередження споживачів (користувачів) про виявлену небезпеку, яку становить продукція, на вебсайті Держлікслужби розміщено 44 інформаційні листи від виробників та уповноважених представників щодо медичних виробів та 9 рішень від виробників про вилучення з обігу, відкликання продукції, яка є небезпечною, прийняті за ініціативою виробника продукції. У 2022 році Держлікслужбою до Національної інформаційної системи державного ринкового нагляду та системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик внесено 148 рішень про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів та про внесення змін до рішень [2; 11].

Враховуючи викладене, надає можливість вказати на відповідну систематизацію заходів адміністративного припинення в діяльності Держлікслужби: 1) за характером правового впливу: особистісні (такі, що застосовуються до медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності), організаційні та майнові; 2) залежно від мети: самостійні та допоміжні; 3) в залежності до якого суб'єкта застосовуються; 4) в залежності від форми процесуального вираження; 5) в залежності від часового проміжку (разові або тривалі дії).

В той же час, в системі заходів адміністративного припинення, які застосовуються Держлікслужби, вченими звертається увага на заходах, спрямованих на забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення. Як зазначає Т. О. Коломєць, аналіз їх матеріально-правових та процесуальних властивостей дозволяє зробити висновок, що ці заходи не настільки специфічні, щоб виокремлюватися в окремий різновид, а бути підвидом заходів адміністративного припинення – цілком логічно і обґрунтовано [9, с. 204]. У свою чергу, О.В. Джафарова звертає увагу щодо виділення як основної групи заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, а не підвиду заходів припинення, то тут необхідно зазначити, що заходи припинення – це сфера дії норм матеріального адміністративного права, а заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення встановлюється нормами процесуального права, тому їх необхідно виділяти у різних класифікаційних групах [12].

Висновки. В кінцевому підсумку зазначимо, що під заходами адміністративного припинення в діяльності Держлікслужби України слід розуміти законодавчо врегульовану сукупність способів державно-владного впливу щодо встановлення, виявлення та припинення протиправних діянь, що мають ознаки порушень законодавства у відповідних сферах відповідальності, спрямованих на усунення загроз національним інтересам в частині безпеки життєдіяльності і добробуту громадян України, а також у сфері охорони здоров'я, захисту життя і здоров'я населення, та реалізація заходів спрямованих на притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шлійко А. В. Організаційно-правові засади захисту прав споживачів : навч. посібник. Тернопіль. : ТНЕУ. 2008. 300 с.
2. Звіт Держлікслужби України про підсумки діяльності у 2022 році. Київ, 2023. 42 с.
3. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Диса плюс, 2016. 688 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.
4. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-%D0%BF>.
5. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції : поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : моногр. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
6. Чабан В. П. Акти адміністративного примусу в діяльності міліції України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
8. Гончарук С. Т. Основи адміністративного права України: навч. посіб. Київ: Знання, 2004. 200 с.
9. Коломосьць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 456 с.
10. Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд : постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1069. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1069-2016-%D0%BF>.
11. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 № 2735-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2735-17>.
12. Джафарова О. В., Іванцов В. О. Проблеми класифікації заходів адміністративного примусу. *Актуальні проблеми державного управління*. Збірник наукових праць. Харків : Магістр, 2007. № 2 (32). С. 51-59. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2202>.

REFERENCES:

1. Shliyko, A. V. (2008). *Orhanizatsiyno-pravovi zasady zakhystu prav spozhyvachiv* [Organizational and legal principles of protection of consumer rights:] : navch. posibnyk. Ternopil' : TNEU, 300 s. [in Ukrainian].
2. Zvit Derzhliksluzhby Ukrayiny pro pidsumky diyal'nosti u 2022 rotsi [Report of the State Medical Service of Ukraine on the results of activities in 2022]. Kyiv, 2023. 42 s. [in Ukrainian].
3. Dzhaфарова, O.V. (2016). *Dozvil'na diyal'nist' orhaniv publichnoyi administratsiyi v Ukrayini: pytannya teorii ta praktyky* [Voluntary activity of public administration bodies in Ukraine: issues of theory and practice] : monohr. Kharkiv : Dysa plus. 688 s. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrayiny z likars'kykh zasobiv ta kontrolyu za narkotykamy (2015, August 12) [On the approval of the Regulations on the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 647. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].
5. Komzyuk, A. T. (2002). *Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronniy diyal'nosti militsiyi : ponyattya, vydy ta orhanizatsiyno-pravovi pytannya realizatsiyi* [Measures of administrative coercion in law enforcement activities of the militia: concepts, types and organizational and legal issues of implementation] : monohr. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 336 s. [in Ukrainian].
6. Chaban, V. P. (2002). *Akty administratyvnoho prymusu v diyal'nosti militsiyi Ukrayiny* [Acts of administrative coercion in the activity of the militia of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Atika, 144 s. [in Ukrainian].
7. *Administrativne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs* [Administrative law of Ukraine. Academic course]: Pidruch.: U dvokh tomakh: Tom 1. Zahal'na chastyna / Red. kolehiya: V. B. Aver'yanov (holova). Kyiv : Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 2004. 584 s. [in Ukrainian].
8. Honcharuk, S. T. (2004). *Osnovy administratyvnoho prava Ukrayiny* [Fundamentals of administrative law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Znannya, 200 s. [in Ukrainian].
9. Kolomoiets'. T. O. (2005). *Administrativnyy prymus u publichnomu pravi Ukrayiny : teoriya, dosvid ta praktyka realizatsiyi* [Administrative coercion in the public law of Ukraine: theory, experience and practice of implementation] : dys. ... doktora yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv, 456 s. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennya pereliku vydiv produktsiyi, shchodo yakyykh orhany derzhavnoho rynkovoho nahlyadu zdiysnyuyut' derzhavnyy rynkovyy nahlyad (2013, December 28) [On approval of the list of types of products for which state market surveillance bodies carry out state market surveillance] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 1069. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1069-2016-%D0%BF>. [in Ukrainian].
11. Pro derzhavnyy rynkovyy nahlyad i kontrol' nekharchovoyi produktsiyi (2010, December 2) [On state market supervision and control of non-food products]: Zakon Ukrayiny № 2735-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2735-17>. [in Ukrainian].

12. Dzharova, O. V., Ivantsov, V. O. (2007) Problemy klasyfikatsiyi zakhodiv administratyvnoho prymusu [Problems of classification of measures of administrative coercion]. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya. Zbirnyk naukovykh prats'. Kharkiv : Mahistr, № 2 (32). S. 51-59. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2202>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-80- 84

Середа Олена Григорівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: o.g.sereda@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0882-8673>

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: yara1972@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6245-2526>

ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПОДОЛАННІ ДИСКРИМІНАЦІЇ

У статті досліджено значення діяльності правоохоронних органів у подоланні дискримінації. Зазначено, що дискримінація – це особливе порушення прав людини і громадянина, суть якого полягає у запереченні свободи, рівності та гідності особи (групи осіб) або у неможливості реалізації цінності в суспільних відносинах на власний розсуд у формах дій, які за змістом і наслідками не порушують прав інших людей.

Визначено, основні функції державно-правового механізму забезпечення запобігання та протидії дискримінації в Україні, зокрема до них віднесено: організаційно-правова функція, регулятивна функція, правоохоронна функція, превентивна функція, статистично-аналітична функція, інформаційно-просвітницька функція, правовідновлювальна функція.

Наголошено, що реалізуючи свої функції на практиці, правоохоронні органи повинні діяти в точній відповідності до конституційних гарантій забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина.

Зроблено висновок, що для ефективного впровадження рівності посадові особи правоохоронних органів під час виконання своїх повноважень повинні діяти відповідно до принципів права, а саме таких як: принцип законності; принцип доцільності правоохоронної діяльності; принцип взаємної відповідальності; принцип паритетності у здійсненні правоохоронної діяльності; принцип демократизму; принцип гуманізму; принцип системності правоохоронної діяльності.

Ключові слова: дискримінація, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність, державно-правовий механізм, рівність, позитивний обов'язок.

Sereda O., Svichkaryova Y. THE SIGNIFICANCE OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES IN OVERCOMING DISCRIMINATION

The article examines the importance of the activities of law enforcement agencies in overcoming discrimination. It is noted that discrimination is a special violation of the rights of a person and a citizen, the essence of which is the denial of freedom, equality and dignity of a person (group of persons) or the impossibility of realizing value in social relations at one's discretion in forms of actions that in terms of content and consequences do not violate other people's rights.

The main functions of the state-legal mechanism to ensure the prevention and counteraction of discrimination in Ukraine are defined, in particular, they include: organizational and legal function, regulatory function, law enforcement function, preventive function, statistical and analytical function, informational and educational function, law-restoring function.

It was emphasized that, implementing their functions in practice, law enforcement agencies must act in strict accordance with the constitutional guarantees of ensuring the basic rights and freedoms of a person and a citizen.

It was concluded that for the effective implementation of equality, officials of law enforcement agencies should act in

accordance with the principles of law, namely: the principle of legality; principle of expediency of law enforcement activity; the principle of mutual responsibility; the principle of parity in the implementation of law enforcement activities; the principle of democracy; the principle of humanism; the principle of systematic law enforcement activity.

Key words: discrimination, law enforcement agencies, law enforcement activity, state-legal mechanism, equality, positive obligation.

Постановка проблеми. Конституція України гарантує рівність прав і свобод її громадян. Неправомірне обмеження людей у їхніх правах чи свободах через стать, вік, інвалідність, расу, колір шкіри, політичні, релігійні чи інші переконання, етнічне та соціальне походження, громадянство, сімейний та майновий стан, місце проживання, мову тощо є дискримінацією.

Проявами дискримінації є ксенофобія, антисемітизм, сексизм тощо. Дискримінація може бути прямою чи непрямою. Прикладом прямої дискримінації може бути звільнення працівника через його сексуальну орієнтацію, а непрямої – відсутність пандусів для людей з інвалідністю у будівлі.

Будь-які прояви дискримінації заборонені міжнародними договорами з прав людини, а також українським законодавством. Зокрема, законом «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо запобігання дискримінації як важливого міжнародного та конституційного принципу в правоохоронній сфері досліджувалися у працях таких вчених як: О. Бачинської, О. Гайдуліної, С. Заєць, Н. Камінської, Р. Мартиновського, Т. Марценюка, Н. Палій, М. Саєнко, О. Стасюка, В. Федоренко, Ю. Шемшученка, Г. Юрчика тощо.

Мета статті полягає у дослідженні значення діяльності правоохоронних органів у подоланні дискримінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «дискримінація» є центральною в міжнародно-правових актах і національних законодавствах переважної більшості країн-членів ООН і Ради Європи, які в більшості випадків описують невинуватене обмеження або порушення прав і свобод людини і громадянина. Стає різноманітними сферами життя держави і суспільства на всіх континентах [1; 2]. У зв'язку з цим у вітчизняній словниково-довідковій літературі, зокрема Великому тлумачному словнику сучасної української мови та Ю. Шемшученко,

зазначає, що дискримінація – це сукупність дій, спрямованих на умисне порушення, обмеження або позбавлення прав переважно фізичних та окремих юридичних осіб за ознаками територіальної, расової, національної належності, політичних, мовних, релігійних переконань тощо [3, с. 298; 4, с. 165].

Як вказує М. Саєнко, дискримінація – це завжди усвідомлене заперечення (внутрішнє, цілісно мотивоване) або визнання (інтуїтивно або підтверджене досвідом) неспроможності права (його норм, інститутів, галузей) як регулятора справедливості. Це означає, що правова норма для даного суб'єкта не виконує свого первісного завдання – слугувати еталоном того, що є правильним і істотним у суспільних відносинах. Актуальність невід'ємних прав людини для виконання основних функцій держави, а також конституційних прав громадянина для важливих процесів державотворення, приватного права та суспільних відносин доводить тісний зв'язок між феноменом дискримінації та сучасними проблемами конституційного права [5, с. 50].

В означеному сенсі Г. Христова підкреслює, що в сучасних умовах державно-правового розвитку правова доктрина України збагачується за рахунок загальноновизнаних досягнень світової політико-правової думки, які визнані міжнародним і національним правом та утверджені судовою й іншою юрисдикційною практикою. Серед них важливе місце посідають доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини та заборони дискримінації. Автор виокремлює такі зобов'язання: 1) негативний обов'язок держави «не дискримінувати», тобто не піддавати громадян дискримінації у своїх актах, державній політиці, діяльності уповноважених суб'єктів влади; 2) позитивний обов'язок держави забезпечувати дієве користування прав людини і основоположних свобод; 3) позитивний обов'язок держави щодо вжиття заходів з метою захисту громадян від дискримінаційних дій із боку приватних осіб; 4) позитивний обов'язок держави забезпечити «застосування різного права за різних обставин». Отже, позитивні дії мають залишатись припустимими, тимчасовими, винятковими заходами, які застосовуються державою чи під її контролем для досягнення конкретної мети у певній сфері суспільних відносин. Однак, їхнє запровадження не може вважатися позитивним обов'язком держави, невиконання якого передбачає можливість судового оскарження [6, с. 17-19].

Окремо зазначимо, що в рамках нашого дослідження найбільш оптимальним є поняття дискримінації як специфічної форми порушення прав і свобод людини і громадянина. Тому ми повністю погоджуємося з думкою І. Янковця про те, що дискримінація – це особливе порушення прав людини і громадянина, суть якого полягає у запереченні свободи, рівності та гідності особи (групи осіб) або у неможливості реалізації цінності в суспільних відносинах на власний розсуд у формах дій, які за змістом і наслідками не порушують прав інших людей [7, с. 59-60]:

1) «дискримінація як переслідування» особи-носія певної ознаки (національність, політичні та релігійні переконання, тощо), яке має на меті заперечити рівноправність цієї особи у реалізації нею невід'ємних прав людини і громадянина. Ці права закріплені міжнародними договорами та захищаються конституціями демократичних країн (зокрема право на життя, свободу, особисту недоторканість, тощо); 2)

«дискримінація як обмеження у праві», яке має наслідком порушенні рівності відносно особи-носія певної ознаки у користуванні належних їй правовому статусу економічних, політичних, соціальних та інших прав; 3) «дискримінація як несправедливе поводження» з особою, яка перебуває в ситуації нерівності відносно інших осіб і з об'єктивних причин не може здійснити на рівних підставах гарантоване законом право чи реалізувати законний інтерес.

Основними функціями державно-правового механізму забезпечення запобігання та протидії дискримінації в Україні є: 1) організаційно-правова функція – створення належного та необхідного суспільного середовища, в якому забезпечується ефективне формування та реалізація державної антидискримінаційної політики з боку уповноважених органів публічної влади; 2) регулятивна функція – налагодження високого рівня правового впорядкування суспільних відносин у питаннях здійснення заборони дискримінації з боку всіх фізичних і юридичних осіб, владних суб'єктів; 3) правоохоронна функція – застосування дозвільних, заборонних й обмежувальних правових засобів і заходів з метою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод, законних інтересів громадян без дискримінації за будь-якою ознакою, виявлення фактів порушення заборони дискримінації та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності; 4) превентивна функція – використання передбаченого законодавством юридичного інструментарію з метою запобігання та недопущення здійснення нових і повторних дискримінаційних дій, вчинення інших правопорушень, пов'язаних з порушенням принципів недискримінації; 5) статистично-аналітична функція – систематичне оперування з наявною інформацією з питань забезпечення дотримання у державі заборони дискримінації, правовий аналіз виявлених і зафіксованих дискримінаційних проявів з метою налагодження функціонування дієвої моделі діяльності компетентних органів публічної влади, посадових осіб та винайдення оптимальних шляхів покращення правового регулювання у цій сфері; 6) інформаційно-просвітницька функція – популяризація серед населення України поваги до конституційних прав і свобод, законних інтересів всіх без виключення громадян, не залежно від наявності у них певних індивідуальних ознак; здійснення інформаційно-роз'яснювальної та іншою подібної роботи з метою підвищення правової культури й зменшення правового нігілізму з питань дотримання принципу недискримінації; 7) правовідновлювальна функція – забезпечення повного, вчасного та справедливого відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації, вчинення інших дій, спрямованих на відновлення правового становища, яке існувало до моменту вчинення проступку [7, с. 59-60].

Дослідивши сутність дискримінації та основні функції державно-правового механізму забезпечення запобігання та протидії дискримінації в Україні, ми вважаємо, за необхідним зупинитися саме на факті дискримінації у правоохоронній діяльності. В першу чергу розкриємо дефініцію «правоохоронна діяльність».

В сучасній юридичній науці склались різні підходи щодо дефініції правоохоронної діяльності. Проте найбільш вдалим є визначення поняття правоохоронної діяльності О. Бандурки, відповідно до якого – це державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу у строгій відповідності з законом і при неухильному дотриманні встановленого ним порядку [8, с. 6].

Рівність виступає об'єктом правоохоронної діяльності, так як вона є однією із умов, керівною основою утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини. Тому її втілення в життя є завданням усієї системи органів державної влади. Особливе місце в цій діяльності належить правоохоронним органам.

Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» дає чіткий перелік правоохоронних органів, до яких, зокрема, належать: прокуратура, органи внутрішніх справ, служба безпеки, митні органи, пенітенціарна система, прикордонна служба, контрольно-ревізійна служба, державна податкова служба та інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [9].

Реалізуючи свої функції на практиці, правоохоронні органи повинні діяти в точній відповідності до конституційних гарантій забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина. До останніх слід віднести наступні положення: про невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини; про рівність конституційних прав і свобод громадян та про рівність громадян перед законом; про невід'ємне право на життя; про право на повагу до його гідності; про право на свободу та особисту недоторканність; про недоторканність житла; про таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; про неможливість втручання в особисте і сімейне життя особи; про право на правову допомогу; про неможливість притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; про презумпцію невинуватості; про право на відмову від дачі показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; про неможливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією України тощо [9].

Виходячи з вказаних конституційних положень та норм національного законодавства кожному громадянину на засадах рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, статі, релігійних, політичних переконань гарантується право на захист з боку правоохоронних органів.

Відповідно до положень Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіка та жінки» (2005 р.) кожній особі гарантується правовий захист від дискримінації за допомогою звернення до правоохоронних органів держави [10].

Також, представники правоохоронних органів безпосередньо приймають участь у здійсненні нагляду за тим, щоб не було допущено прямого або непрямого обмеження прав громадян або прямих чи непрямих їх переваг за ознаками національного чи соціального походження, мови, освіти, статі, релігійних, політичних переконань, переслідуючи по закону винних у цьому.

Висновки. Таким чином, для ефективного впровадження рівності правоохоронці під час виконання своїх повноважень повинні діяти відповідно до принципів права, а саме таких як: принцип законності; принцип доцільності правоохоронної діяльності; принцип взаємної відповідальності; принцип паритетності у здійсненні правоохоронної діяльності; принцип демократизму; принцип гуманізму; принцип системності правоохоронної діяльності.

Тому що правові засади при здійсненні правоохоронних заходів є основою для виховання вміння та вміння дотримуватися постійної поведінки правоохоронців та зразково виконувати покладені на них завдання. Це також позитивно впливає на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, особливо на реалізацію рівних прав і можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Іванків І. Б. Права людства : монографія / ОБСЄ. Київ : Ваїте, 2020. 157 с.
2. Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини : монографія / авт. кол. ; за ред. О. В. Задорожного та О. Р. Поєдинок. Київ ; Одеса : Фенікс, 2016. 718 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. Д–Й. 744 с.
5. Саєнко М. І. Теоретичні аспекти дискримінації як об'єкта правового дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 47–52.
6. Христова Г. О. Позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 11–20.
7. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2020. 300 с.
8. Бандурка А. М. Судебные и правоохранительные органы Украины. Х.: Университет внутренних дел, 1999. 349 с.
9. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3781-12>.
10. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>.
11. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 4 грудня 1990 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=509-12>.

REFERENCES:

1. Ivankiv, I. B. (2020). Prava liudstva. [Human rights]. monohrafiia. OBSIe. Kyiv. Vaite. 157. [in Ukrainian].
2. Zadorozhnyi, O.V., & Poiedynok, O.R. (2016). Vid teorii mizhnarodnoho prava do praktyky zakhystu prav liudyny. [From the theory of international law to the practice of human rights protection]. Monohrafiia. 718. [in Ukrainian].
3. Busel, V.t. (ed.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. 1728. [in Ukrainian].
4. Shemshuchenko, Yu.S. [Ed.]. ta inshi (1999). Yurydychna entsyklopediia. [Legal encyclopedia]. V 6 t. T. 2. D–I. 744. [in Ukrainian].
5. Saienko, M. I. (2018). Teoretychni aspekty dyskryminatsii yak obiekta pravovoho doslidzhennia. [Theoretical aspects of discrimination as an object of legal research]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. 47–52. [in Ukrainian].
6. Khrystova, H. O. (2013). Pozytyvni oboviazky derzhavy u sferi protydii dyskryminatsii. [Positive duties of the state in the field of combating discrimination]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4. 11–20. [in Ukrainian].
7. Yankovets, I. V. (2020). Dyskryminatsiia ta instytutsiinyi mekhanizm yii podolannia v Ukraini. [Discrimination and the institutional mechanism of overcoming it in Ukraine]. dys. ... d-ra filos. 081. 300. [in Ukrainian].
8. Bandurka, A. M. (1999). Sudebnye i pravoohranitelnye organy Ukrainy. [Judicial and law enforcement agencies of Ukraine]. Universitet vnutrennikh del. 349. [in Russian].
9. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu ta pravookhoronnykh orhaniv. (1993, December 23). [On state protection of court employees and law enforcement agencies]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3781-12> [in Ukrainian].

10. Pro zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvostei zhink i cholovikiv. (2005, September 8). [On ensuring equal rights and opportunities for women and men]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15> [in Ukrainian].

11. Pro derzhavnu podatkovu sluzhbu v Ukraini. (1990, December 4). [On the state tax service in Ukraine]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=509-12> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 342.95:316.454.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-84-89

Терецький Владислав Іванович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції НДІ ППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;

завідувач кафедри конституційного,

адміністративного та фінансового права Академії праці,

соціальних відносин і туризму

e-mail: vladvokat333@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Фастовець Наталія Валеріївна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри приватного та публічного права

Інституту права та сучасних технологій

Київського національного університету технологій та дизайну

e-mail: nkulak41@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8619-8975>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ МОБІНГУ В УКРАЇНІ

Наукову статтю присвячено правовому регулюванню адміністративної відповідальності за мобінг в Україні. Вивчено наукові праці вчених, які досліджували вказану проблематику, зокрема в аспекті формулювання визначень поняття мобінгу та його різновидів. Досліджено норми законодавчих актів, які встановлюють адміністративну відповідальність за мобінг, закріплюють поняття і форми мобінгу.

Надано характеристику повноваженням Державної служби України з питань праці щодо розслідування випадків мобінгу та складання протоколів про адміністративні правопорушення. Вказано, що надходження скарги про мобінг в організації є підставою для проведення позапланової перевірки Державною службою з питань праці. Визначено повноваження інспекторів під час проведення перевірки, які необхідні для розслідування випадків мобінгу.

Проаналізовано окремі форми мобінгу. Надано рекомендації щодо відображення у протоколі про вчинення адміністративного правопорушення окремих різновидів мобінгу. Визначено повноваження судів (суддів) щодо притягнення до адміністративної відповідальності фізичних осіб, які вчинили мобінг.

Наголошено, що визначення мобінгу, передбачене у ст. 2-2 КЗпП України, є термінологічно переобтяженим. Для вдосконалення правового регулювання притягнення до адміністративної відповідальності фізичних осіб, які вчинили мобінг, запропоновано внести зміни і доповнення до чинного законодавства. Запропоновано передбачити обов'язкове здійснення позапланової перевірки підприємства Державною службою з питань праці у випадку надходження заяви про мобінг. При цьому вказано, що відмова у погодженні проведення позапланової перевірки центральними органами виконавчої влади у цьому випадку не повинна допускатися. Обґрунтовано доцільність у Положенні про Державну службу України з питань праці закріплення повноваження щодо протидії будь-яким проявам дискримінації, зокрема, мобінгу. Запропоновано створити загальнодержавний реєстр підприємств, на яких були виявлені факти мобінгу.

Ключові слова: мобінг, трудовий колектив, трудові права працівника, адміністративна відповідальність, правопорушення, психологічний тиск, цькування, конфлікт, економічний тиск.

Teremetskyi V., Fastovets N. LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR MOBBING IN UKRAINE

Випуск 14. 2023

© В.І.Терецький, Н.В.Фастовець, 2023

The scientific article is devoted to the legal regulation of administrative responsibility for mobbing in Ukraine. The scientific works of researchers who tried to define the concept and types of mobbing are studied. The norms of legislative acts that establish administrative responsibility for mobbing and fix the concepts and forms of mobbing are studied.

The authority of the State Labor Service of Ukraine to investigate cases of mobbing and draw up protocols for administrative offenses is described. It is stated that the receipt of a complaint about mobbing in the organization is the basis for conducting an unscheduled inspection by the State Labor Service. The powers of inspectors during the check, which are necessary for the investigation of cases of mobbing, are determined.

Separate forms of mobbing are analyzed. Recommendations are given on showing the different types of mobbing in the protocol of an administrative offense commission. The powers of courts (judges) to hold individuals who have committed mobbing to administrative responsibility are determined.

We think that the definition of mobbing in Art. 2-2 CLL of Ukraine is terminologically overloaded. To improve the legal regulation of bringing to administrative responsibility individuals who have committed mobbing it is suggested introducing changes and additions to the current legislation. Provide for mandatory unscheduled inspection of the enterprise by the State Labor Service in the event of receiving a mobbing application. Refusal to approve an unscheduled check by the central executive authorities is not allowed in this case. It is necessary to establish in the Regulations on the State Service of Ukraine on labor matters the powers regarding countering any manifestations of discrimination, in particular, mobbing. It is suggested creating a nationwide register of enterprises where mobbing has been discovered.

Key words: mobbing, administrative responsibility, crime, psychological pressure, harassment, economic pressure.

Постановка проблеми. Забезпечення трудових прав працівника є запорукою ефективного виконання ним своїх трудових обов'язків. Водночас непоодинокими є випадки, коли працівник на роботі стикається із необґрунтованими претензіями керівництва або колег, приниженнями, образливими висловлюваннями, спробами спровокувати конфлікт. Подібні випадки характерні для будь-яких трудових колективів. Причини конфліктів часто криються в особистості і характері прямого або безпосереднього керівника та моральних і ділових якостях потерпілої від мобінгу особи. Можливі конфлікти між працівниками на ґрунті особистої неприязні. Тому доцільним є запровадження адміністративної відповідальності за психологічний та економічний тиск в трудовому колективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема мобінгу досліджувалася у працях багатьох українських науковців ще до його закріплення у національному трудовому законодавстві й запровадження адміністративної відповідальності за такі діяння. Визначенню мобінгу та характеристиці різноманітних форм мобінгу присвячені праці таких вчених, як О. В. Кравченко [1, с. 90–92], В. О. Пилипенко, А. М. Кичко [2, с. 50–53], А. Г. Дудко і О. Г. Стрельченко [3, с. 60–65], Л. Ю. Тимофєєвої [4, с. 247–252], В. О. Тініна [5, с. 171–176], Л. В. Щетиніної, С. Г. Рудакової, К. О. Драбинської [6, с. 315–320]. У своїх працях науковці розглядали проблеми визначення поняття мобінгу та його законодавчого закріплення. Водночас їх праці опубліковані до внесення відповідних змін до трудового і адміністративного законодавства у листопаді 2022 року. Це обумовлює актуальність проведення аналізу стану правового регулювання закріплення мобінгу у національному законодавстві та підстав адміністративної відповідальності за його вчинення.

Мета статті – розкрити особливості правового регулювання адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу в Україні та сформулювати авторські пропозиції щодо його удосконалення. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити поняття і сутність мобінгу на законодавчому та науково-теоретичному рівні; 2) встановити порядок притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу; 3) вивчити повноваження суб'єктів владних повноважень, уповноважених здійснювати протидію мобінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративна відповідальність за вчинення мобінгу, тобто цькування працівника, була встановлена у грудні 2022 року. Це відбулося завдяки доповненню Кодексу про адміністративні правопорушення України (далі – КУпАП) ст. 173-5 «Мобінг (цькування) працівника», яка складається з двох частин [7]. У першій частині статті вказано, що вчинення мобінгу може потягнути за собою адміністративної відповідальності. У другій частині цієї статті закріплено кваліфікований склад мобінгу: повторюваність, вчинення психологічного тиску групою осіб. При цьому у статті відсутнє визначення поняття «мобінг». До того ж у жодній зі статей КУпАП не названі види чи ознаки мобінгу.

Фахівці у галузях права, психології та економіки неодноразово зверталися до проблеми визначення поняття «мобінг». Зокрема, О. В. Кравченко розуміє мобінг як колективний психологічний терор, цькування будь-кого із працівників з боку його колег, підлеглих чи начальства, шляхом поширення чуток, ізоляції, чи особливого приниження з метою змусити звільнитися з роботи [1, с. 91]. У цьому визначенні привертає увагу визначення мобінгу саме як колективного психологічного тиску на працівника з боку колег або начальника. При цьому єдиною метою мобінгу є звільнення працівника. В. О. Пилипенко і А. М. Кичко визначають мобінг як особливу форму психологічного впливу на працівника, що може мати різний характер та походити як з боку керівництва, так і з боку колег [2, с. 53]. У цьому визначенні науковці не наголошують на негативних наслідках для здоров'я потерпілого від мобінгу. А. Г. Дудко й О. Г. Стрельченко пропонують дефініцію мобінгу як цілеспрямованого тривалого психологічного та економічного тиску, який застосовується до працівника у межах трудових відносин з метою завдати шкоди здоров'ю працівника та створення умов для його звільнення [3, с. 64]. Важливим аспектом цього визначення є вказівка на можливість не тільки психологічного, але й економічного тиску на працівника, якого треба примусити звільнитися. Л. Ю. Тимофєєва наголошує, що під мобінгом варто розуміти систематичне цькування

працівника, форми зниження авторитету та психологічного тиску у вигляді цькування працівника у колективі зазвичай з метою звільнення працівника [4, с. 248]. У цьому визначенні дослідниця наголошує на зниженні авторитету працівника внаслідок мобінгу. Д. О. Тінін стверджує, що мобінгом є психологічний терор, який передбачає систематичне повторюване вороже або неетичне поводження однієї особи стосовно інших осіб або групи працівників стосовно одного співробітника [5, с. 172]. У цьому визначенні важливим є нагадування про систематичність і повторюваність мобінгу як психологічного терору. Таким чином, протягом тривалого періоду працівниками висловлювалися різноманітні пропозиції щодо законодавчого визначення поняття «мобінг».

Дослідники наголошують, що у таких європейських країнах, як Німеччина, Швеція і Франція вже достатньо давно діють закони проти психологічного тиску на роботі, які передбачають захист потерпілих від мобінгу [6, с. 317]. Натомість в українському законодавстві поняття мобінгу з'явилося лише у листопаді 2022 року. Згідно зі ст. 2-2 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) мобінгом визначаються систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [8]. Форми мобінгу також закріплені у ст. 2-2 КЗпП України. У цьому визначенні відображено коло осіб, які можуть бути суб'єктами мобінгу, сутність незаконних дій правопорушників та мета протиправних діянь. Варто наголосити на тривалому характері мобінгу, який може поєднувати психологічний та економічний тиск. Метою мобінгу є приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав і обов'язків. Водночас наведене визначення здається термінологічно перевантаженим. Вбачається за доцільне спростити закріплене у законодавстві визначення поняття «мобінг».

Також вважаємо, що у диспозиції ст. 173-5 КУпАП повинно бути закріплено таке ж саме визначення мобінгу, як і у ст. 2-2 КЗпП України. При цьому конкретні форми мобінгу, як і зараз, можуть бути перелічені у трудовому законодавстві.

Поряд із удосконаленням законодавчого закріплення визначення поняття «мобінг» необхідно передбачити ефективний порядок встановлення і підтвердження фактів мобінгу, а також здійснення провадження у таких справах. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП право складати протоколи про адміністративні правопорушення у таких справах надано працівникам Державної служби з питань праці (далі – Держпраці) [7]. Згідно із пп. 51 п. 4 Положення про цю службу Держпраці відповідно до покладених на неї завдань має право складати протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законодавством [9]. Отже, працівники Держпраці мають право скласти протокол про адміністративне правопорушення передбачене статтею 173-5 КУпАП – мобінг. Водночас відвідати певне підприємство інспектори можуть лише в порядку проведення заходу державного нагляду – перевірки.

Порядок проведення планових і позапланових перевірок органами державного нагляду встановлено законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (далі – Закон № 877-V) звернення громадян про порушення їх прав можуть стати підставою для проведення позапланових перевірок суб'єктів господарювання. Але захід контролю здійснюється у цьому разі лише за погодженням із центральним органом виконавчої влади [10]. Отже, надходження скарги від працівника про випадки мобінгу на підприємстві може стати підставою для позапланової перевірки роботодавця органами Держпраці.

Варто звернути увагу на те, що згідно з ч. 5 ст. 6 Закон № 877-V призначення кожної позапланової перевірки необхідно погоджувати із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у відповідній сфері державного нагляду [10]. Вважаємо, що у випадку отримання Держпраці заяви про мобінг погодження на проведення позапланової перевірки обов'язково повинно бути надане. Відомості, викладені у подібних скаргах, підлягають обов'язковій перевірці. Відмова у погодженні на проведення позапланової перевірки неприпустима.

Законодавство передбачає можливість проведення планових заходів контролю. Під час проведення планової перевірки підприємства Держпрацею можуть бути виявлені факти мобінгу. Але планові перевірки проводяться не часто. Потерпілим від мобінгу не варто очікувати на проведення планової перевірки, а подавати скарги, вимагаючи проведення позапланового заходу державного контролю. Зауважимо, що випадки мобінгу можуть статися не лише на підприємствах, які здійснюють підприємницьку діяльність, а й у будь-якому трудовому колективі.

Відповідно до ст. 8 Закону № 877-V інспектори Держпраці під час проведення перевірки мають право одержувати пояснення від працівників підприємства, які можуть підтвердити факти мобінгу [10]. Саме на підставі таких пояснень може бути складено протокол у справах про вчинення адміністративних правопорушень за статтею 173-5 КУпАП. Не важко передбачити проблеми, які можуть виникнути при одержанні письмових пояснень від працівників у тому трудовому колективі, де були випадки мобінгу. Адже спілкування із кожним працівником для отримання відвертих, правдивих свідчень потребує збереження

конфіденційності. Викликати працівників до приміщення Держпраці посадові особи цього органу державного нагляду не мають права. Працівники, які були свідками мобінгу, напевно, планують працювати і надалі у цьому ж підприємстві. Вірогідність того, що працівник буде свідчити проти свого керівника, є низькою. Особи, які вчиняли мобінг, навряд чи визнають свою провину. Підтвердити факти мобінгу можуть колишні працівники підприємства, в якому проводиться перевірка, оскільки вони вже звільнилися. Варто пам'ятати, що відповідно до ст. 272 КУпАП як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають установленню по даній справі. На виклик органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа, свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час, дати правдиві пояснення, повідомити все відоме йому по справі і відповісти на поставлені запитання [7]. Зазначеними правами повинні керуватися працівники Держпраці, викликаючи працівників підприємства в якості свідків вчинення мобінгу.

Для встановлення сутності поняття мобінгу необхідно звернутися до норм трудового законодавства. Саме у ст. 2-2 КЗпП України докладно відображені всі можливі випадки порушення трудових та особистих прав працівника, які кваліфікуються як мобінг.

Однією з форм мобінгу є створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери. Йдеться про погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінку загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги [8]. Встановлюючи подібні форми мобінгу, варто виходити із того, що для конкретного працівника певні зауваження, жарти або репліки мають принизливий або загрозливий характер за його суб'єктивним сприйняттям. При цьому способи виведення працівника із психологічної рівноваги можуть бути різними залежно від суб'єктивних вподобань та світогляду працівника. Йдеться, наприклад, про зневажливі висловлювання відносно людей певної професії або конкретного політичного чи культурного діяча, який є авторитетом для потерпілого від мобінгу. В окремих випадках погрози можуть бути кваліфіковані за ст. 129 КК України «Погроза вбивством».

Іншою формою мобінгу є безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція: незапрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця [8]. Коментуючи цей вид мобінгу варто наголосити, що працівника можна не запрошувати на корпоративне святкування якоїсь події, але присутність усіх працівників на виробничій нараді є обов'язковою. Перешкоджання у роботі працівнику за певних умов може бути кваліфіковане як адміністративно або кримінально каране хуліганство.

Норми трудового законодавства визначають мобінгом нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту працівників, нерівну оплату за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації [8]. Подібні випадки нерівноправного, необ'єктивного ставлення до різних працівників можуть траплятися внаслідок спільної роботи родичів на одному підприємстві. Працевлаштування до трудового колективу родичів вищого керівництва організації завжди може створювати нерівні умови праці.

Достатньо цікавим випадком мобінгу є безпідставне позбавлення працівника частини виплат: премій, бонусів та інших заохочень [8]. З одного боку, премія є заохочувальною виплатою, призначення якої обумовлено успіхами в роботі конкретного працівника. З іншого, – нерівномірний розподіл премій у колективі за виконання важливої, складної, відповідальної, термінової роботи може породжувати заздрощі та невдоволення. Такі випадки можуть бути кваліфіковані як мобінг.

Як мобінг законодавство визначає необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу [8]. Подібні випадки несправедливого ставлення до окремих працівників, дійсно, можуть обурювати своєю зухвалістю. Важливо, що подібні вчинки роботодавця можуть бути кваліфіковані як мобінг.

Варто зазначити, що під час складання протоколу про адміністративне правопорушення «Мобінг» можуть бути виявлені ознаки злочинів, передбачених ст. 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю» або ст. 173 КК України «Грубе порушення угоди про працю» [11]. У цьому випадку працівники Державної служби з питань праці повинні передати матеріали перевірки конкретного випадку мобінгу до органів Національної поліції для відкриття кримінального провадження.

Також, у кожному конкретному випадку вчинення мобінгу у протоколі про адміністративне правопорушення можуть бути вказані різноманітні ознаки та форми мобінгу. Важливо, щоб у кожному випадку було визначено коло осіб, які вчиняли мобінг, та період часу, протягом якого тривало таке цькування. Відомості про свідків і потерпілого від мобінгу також зазначаються у протоколі. До протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-5 КУпАП, можуть додаватися письмові пояснення окремих працівників, потерпілої особи та свідків вчинення мобінгу. Особи, стосовно яких складено протокол про адміністративне правопорушення, також можуть залишити свої пояснення по суті події.

Варто відзначити, що відповідно до ч. 6 ст. 7 Закону № 877-V органи державного нагляду складають

за результатами перевірки акт, в якому відображаються порушення законодавства, виявлені на підприємстві [10]. У випадку позапланової перевірки за скаргою про мобінг акт перевірки повинен містити інформацію про виявлені та підтверджені факти порушення трудових прав працівників.

Згідно зі ст. 221 і ст. 276 КУпАП розгляд адміністративних протоколів про вчинення мобінгу належить до компетенції судді районного суду за місцем вчинення правопорушення [7]. Держпраці повинна надіслати протокол про мобінг до районного суду за місцем розташування підприємства, в якому здійснювалася перевірка скарги про порушення трудових прав. Правила розгляду справ про адміністративні правопорушення закріплені у ст.ст. 277–281 КУпАП. Вони поширюються також на випадки притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу.

Висновки. Підсумовуючи викладене необхідно відзначити такі особливості притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу в Україні:

1. Визначення поняття мобінгу та адміністративна відповідальність за такі вчинки закріплені в українському законодавстві в листопаді-грудні 2022 року.

2. Повноваження щодо складання протоколів про адміністративне правопорушення за вчинення мобінгу надані Держпраці, а право застосовувати адміністративні стягнення – місцевим судам (суддям) загальної юрисдикції.

3. У разі надходження скарги про мобінг Держпраці має право призначити позачергову перевірку суб'єкта господарювання.

Для вдосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу можна запропонувати такі зміни до законодавства:

1. Закріпити визначення поняття «мобінг» у диспозиції ст. 173-5 КУпАП.

2. Передбачити обов'язкове проведення позапланової перевірки підприємства Держпраці у разі надходження заяви про мобінг. Відмова у погодженні проведення позапланової перевірки центральними органами виконавчої влади у цьому випадку не допускається.

3. Встановити у Положенні про Держпраці повноваження відносно протидії будь-яким проявам дискримінації, зокрема, мобінгу.

4. Створити загальнодержавний реєстр підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності на яких були виявлені факти мобінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кравченко О. В. Мобінг у трудовому праві. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 3. С. 90–92.

2. Пилипенко В. О., Кичко А. М. Мобінг як проблема трудового права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 3. С. 50–53.

3. Дудко А. Г., Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристику поняття «мобінгу». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 60–65.

4. Тімофєєва Л. Ю. Мобінг у контексті євроінтеграційної кримінально-правової політики. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2019. № 3 (65). С. 247–252.

5. Тінін Д. О. Поняття та сутність мобінгу, шляхи його подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 171–176.

6. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Дробинська К. О. Мобінг: сутність та інституційні заходи захисту працівників. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 315–320.

7. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top>

8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

9. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-Text>

10. Про основи державного нагляду (контролю) у сфері господарювання : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/877-16/find?text>

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>

REFERENCES:

1. Kravchenko O. V. (2018) Mobinh u trudovomu pravi. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*. No.3. 90–92. [in Ukrainian].

2. Pylypenko V. O., Kychko A. M. (2021) Mobinh yak problema trudovoho prava. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava – Scientific bulletin of public and private law*. No 3, 50–53 [in Ukrainian].

3. Dudko A. H., Strelchenko O. H. (2022) Administratyvno-pravova kharakterystyka poniattia «mobinhu». *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*. Vyp.74. Ch. 2. 60–65. [in Ukrainian].

4. Timofieieva L. Yu. (2019) Mobinh u konteksti yevrointehratsiinoi kryminalno-pravovoi polityky. *Derzhava ta rehiony. Seriiia «Pravo» – State and regions. Law series.* No 3 (65). 247–252. [in Ukrainian].
5. Tinin D. O. (2021) Poniattia ta sutnist mobinhu, shliakhy yoho podolannia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* No 1. 171–176. [in Ukrainian].
6. Shchetinina L. V., Rudakova S. H., Drobynska K. O. (2018) Mobinh: sutnist ta instytutsiini zakhody zakhystu pratsivnykiv. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy.* No 1 (35). 315–320. [in Ukrainian].
7. Kodeks pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-Kh. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> [in Ukrainian].
8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan pratsi : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.02.2015 № 96. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-Text> [in Ukrainian].
10. Pro osnovy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodariuvannia : Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 № 877-V. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/877-16/text> [in Ukrainian].
12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 342.92

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-89-95

Чорна Вікторія Григорівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана
e-mail: demidenkov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Кузьменко Оксана Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
завідувач кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана
e-mail: kov2101@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Кожура Людмила Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
директор ННІ «Юридичний інститут
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»
e-mail: lepel@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ, ЗАЙНЯТИХ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

В даній статті розкрито питання контролю публічної адміністрації за дотриманням прав працівників, зайнятих у сфері поведження з відходами.

Нормативно-правовим регулюванням здійснення контролю уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації є система законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які встановлюють вимоги до охорони

Випуск 14. 2023

© В.Г.Чорна, О.В.Кузьменко, Л.О.Кожура, 2023

праці працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами: закони України «Про відходи» та «Про управління відходами», Правила безпеки при заготівлі і переробці брухту та відходів чорних і кольорових металів; Правила охорони праці під час збирання, вивезення та знешкодження побутових відходів; Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення; Умови і вимоги безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з переробки, зберігання та захоронення радіоактивних відходів; Норми радіаційної безпеки України; Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України; Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення.

Основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами.

Сфера поводження з відходами є однією з сфер, яка впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людини на території України. На сьогодні, норми які регламентують здійснення контролю та повноваження суб'єктів по здійсненню контролю за дотриманням прав працівників, задіяних в сфері поводження з відходами містяться в різних нормативно-правових актах, хоча, логічним є висвітлення даного питання саме в базовому нормативно-правовому акті.

До суб'єктів публічної адміністрації, які мають повноваження здійснювати контроль за дотриманням прав працівників, задіяних в сфері поводження з відходами варто віднести: Державну службу України з питань праці; Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Державна інспекція ядерного регулювання України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: контроль, нагляд, повноваження, охорона праці, адміністративно-правове регулювання, праця, захист прав працівників, юридична відповідальність в сфері поводження з відходами, відходи, управління відходами.

Chorna V., Kuzmenko O., Kozhura L. CONTROL AND SUPERVISION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION IN OBSERVANCE OF THE RIGHTS OF EMPLOYEES ENGAGED IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT

This article discusses the issue of public administration control over compliance with the rights of workers employed in the field of waste management.

The regulatory and legal regulation of control by authorized entities of the public administration is a system of legislative and sub-legislative legal acts that establish requirements for occupational health and safety of employees employed in the field of waste management: the Laws of Ukraine "On Waste" and "On Waste Management", Safety rules for procurement and processing of scrap and waste of ferrous and non-ferrous metals; Rules of labor protection during collection, removal and disposal of household waste; Hygienic requirements for handling industrial waste and determining their class of danger to public health; Conditions and safety requirements (licensing conditions) for carrying out activities on processing, storage and disposal of radioactive waste; Radiation safety standards of Ukraine; Basic sanitary rules for ensuring radiation safety of Ukraine"; Hygienic requirements for handling industrial waste and determining its class of danger to public health.

The main principles of state policy in the field of waste management are priority protection of the natural environment and human health from the negative impact of waste, provision of social protection for workers employed in the field of waste management.

The sphere of waste management is one of the spheres that affects the state of the environment and human health on the territory of Ukraine. Today, the norms regulating the exercise of control and the powers of subjects to exercise control over the observance of the rights of employees involved in the field of waste management are contained in various normative legal acts, although it is logical to cover this issue in the basic normative legal act.

Public administration entities that have the authority to monitor compliance with the rights of employees involved in the field of waste management include: the State Labor Service of Ukraine; State Service for Food Safety and Consumer Protection; The State Inspection of Nuclear Regulation of Ukraine, local state administrations and local self-government bodies.

Key words: control, supervision, authority, labor protection, administrative and legal regulation, work, protection of workers' rights, legal responsibility in the field of waste management, waste, waste management.

Постановка проблеми. Ст. 13 Конституції України визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією [1]. На жаль, людська діяльність спричиняє забруднення елементів навколишнього природного середовища. Порушення норм та стандартів у сфері поводження з відходами спричиняє забруднення навколишнього природного середовища в цілому. Так, щорічно в Україні утворюється близько 450 млн т відходів, у той час, коли переробляється лише до 15 % твердих відходів. Загальна кількість накопичених відходів в Україні складає понад 35 млрд т. Полігони, звалища, сховища, шламонакопичувачі, терикони займають 165 тис. га, або близько 2,7 % території держави [2]. Таким чином, від рівня забруднення навколишнього природного середовища страждає здоров'я всього населення України.

За джерелами забруднення навколишнього природного середовища є двох видів: 1) природне забруднення та 2) штучне (антропогенне) забруднення. Забруднення, яке викликане відходами віднесено до другого виду. На рівень забруднення навколишнього природного середовища впливають чинники виробничого, правового, природного та штучного характеру. Втім, аналізуючи джерела забруднення навколишнього природного середовища відзначимо, що на нашу думку, саме для України ситуація із штучними джерелами забруднення є незрозумілою, адже, Україна не належить до високо розвинутих країн, а розвиток підприємства на сьогодні є дуже низьким. Так, наприклад, із загальної кількості підприємств

довоєнного часу 93,7 відсотка - це малі підприємства, 5,8 відсотка – середні підприємства і лише 0,5 відсотка – великі підприємства. Крім того, в Україні здійснює діяльність понад 2,4 млн. фізичних осіб – підприємців [3], тобто наведена статистика відображає низький розвиток підприємства в Україні. В той же час, наявність сучасного стану забруднення в Україні дає всі підстави стверджувати про низький рівень очисних споруд діючих підприємств, неієвність окремих норм законодавства, застарілість окремих норм, що встановлюють нормативи забруднення тощо. Відповідно, виникає питання: яким чином дотримуються прав працівників в сфері поводження з відходами та яким чином здійснюється контроль за дотриманням їхніх прав роботодавцями?

Саме тому, окрему увагу, ми б хотіли приділити контролю з боку суб'єктів публічної адміністрації за дотриманням прав працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Причини утворення відходів, їх значення для екологічної політики держави були предметом дослідження А. Г. Бикова, Г. П. Виговської, А. К. Кузіна, Н. Р. Малишевої, Ю. М. Маковецької, В. С. Міщенко, В. М. Петрини, В. В. Петрова, Г. П. Серова, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та ін. Проблема управління відходами і ресурсозбереження присвячено праці О. І. Бондара, Л. О. Бондара, Л. І. Васильєвої, А. Е. Воробйова, І. В. Вепренцева, З. В. Гуцайлюка, О. А. Новікова, А. Д. Трусова та ін.

Метою статті є розкриття особливостей здійснення контролю публічної адміністрації за дотриманням захисту прав працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативно-правовим регулюванням здійснення контролю уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації є система законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які встановлюють вимоги до охорони праці працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами. На нашу думку, це: закони України «Про відходи» та «Про управління відходами», Правила безпеки при заготівлі і переробці брухту та відходів чорних і кольорових металів (затв. Наказом Держгірпромнагляд № 119 від 29.07.2009 р.); Правила охорони праці під час збирання, вивезення та знешкодження побутових відходів (затв. Наказом Мінпраці № 268 від 06.10.2000 р.); ДСанПіН 2.2.7.029-99 «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення» (затв. Постановою Головного державного санітарного лікаря України №29 від 01.07.99 р.; НП 306.5.04/2.060-2002 «Умови і вимоги безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з переробки, зберігання та захоронення радіоактивних відходів»; ДГН 6.6.1-6.5.001-98 «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ - 97)», ДСП 6.177-2005-09-02 «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» (затв. Наказом МОЗ України №54 від 02.02.2005 р.), ДСанПіН 2.2.7.029-99 «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення» та ін. На нашу думку, аналіз зазначених нормативно-правових актів щодо предмету наукової статті дасть можливість більш ґрунтовно дослідити суб'єктів та види контролю в досліджуваній сфері.

Основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами [4]. Втім, відзначимо, що даний нормативно-правовий акт втрачає чинність 9 липня 2023 року на підставі Закону України «Про управління відходами», який набирає чинності 9 липня 2023 року.

Відзначимо, що на жаль, законодавець в Законі України «Про управління відходами» визначив, що основними цілями державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами є: 1) захист здоров'я людей та навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів; 2) здійснення заходів у сфері управління відходами без загрози здоров'ю людей та спричинення шкоди навколишньому природному середовищу в межах встановлених нормативів шкідливого впливу фізичних факторів; 3) дотримання ієрархії управління відходами; 4) запровадження розширеної відповідальності виробника [5] залишивши поза увагою такий напрямок як захист соціальних прав працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами, адже, на нашу думку, не варто ототожнювати захист здоров'я людей та захист прав саме працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами.

Проаналізувавши даний нормативно-правовий акт, варто констатувати, що: 1) відносини захисту прав працівників, які зайняті в сфері поводження з відходами залишився поза увагою; 2) ним урегульовано лише питання адміністрування відходами; 3) відсутні норми, що встановлюють юридичну відповідальність роботодавців за порушення умов охорони праці в сфері поводження з відходами.

Питанню захисту прав працівників, які задіяні в сфері поводження з відходами приділено увагу на міжнародному рівні. Так, в нормах міжнародного законодавства визначено, що роботодавець повинен забезпечити безпечні робочі місця, робочі зони та умови праці. Де, «робочі зони» – це місця у будівлях або спорудах, що належать підприємству та/або виробництву, які призначені для використання в якості робочих місць, включаючи будь-яке місце на території підприємства, до якого працівник має доступ при виконанні дорученої йому роботи [6; 7]. Контроль за дотриманням вимог повинен здійснювати самостійно роботодавець або самостійно, або через створений структурний підрозділ – це внутрішній, та органи державної влади та місцевого самоврядування – зовнішній.

Органом центрально виконавчої влади, який наділений найбільшим обсягом повноважень в сфері контролю за дотриманням законодавства про охорону праці є Державна служба України з питань праці.

Основними завданнями Державної служби України з питань праці є: 1) реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; 2) здійснення комплексного управління охороною праці та промисловою безпекою на державному рівні; 3) здійснення державного регулювання і контролю щодо охорони праці та промислової безпеки у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; 4) організація та здійснення державного нагляду (контролю) у сфері функціонування ринку природного газу в частині підтримання належного технічного стану систем, вузлів і приладів обліку природного газу на об'єктах його видобутку та забезпечення безпечної і надійної експлуатації об'єктів Єдиної газотранспортної системи [8].

Державна служба України з питань праці виконує цілу низку контрольно-наглядових повноважень щодо дотримання прав працівників, задіяних в сфері поводження з відходами.

До таких повноважень належать: 1) готує та подає в установленому порядку пропозиції щодо формування державної політики у сферах охорони праці, гігієни праці, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб, державного ринкового нагляду у межах сфери своєї відповідальності; 2) здійснює контроль за виконанням функцій державного управління охороною праці міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими держадміністраціями та органами місцевого самоврядування; 3) розробляє за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Фонду соціального страхування України, всеукраїнських організацій роботодавців та профспілок загальнодержавну програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання, бере участь у розробленні та виконанні інших державних і галузевих програм; 4) здійснює державний контроль за додержанням законодавства про працю юридичними особами, у тому числі їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами, та фізичними особами, які використовують найману працю; 5) здійснює державний нагляд за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення центральними органами виконавчої влади; 6) здійснює контроль за правильністю застосування роботодавцями списків на пільгове пенсійне забезпечення, готує пропозиції щодо вдосконалення таких списків; 7) здійснює контроль за якістю проведення атестації робочих місць за умовами праці [8].

Ще одним суб'єктом, який здійснює державний контроль за станом дотримання прав працівників, задіяних в сфері поводження з відходами є Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 348 «Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби» на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів покладено завдання і функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства (крім функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників).

Окрім того, Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів здійснює санітарні заходи щодо охорони території України шляхом проведення державного санітарно-епідеміологічного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, медико-санітарного контролю (огляду) з метою запобігання ввезенню на територію України вантажів, товарів та інших предметів, у тому числі лікарських засобів, біологічних, хімічних і радіоактивних речовин, а також матеріалів і відходів, що можуть створювати небезпеку для життя і здоров'я населення (крім заходів, пов'язаних із здійсненням медико-санітарного спостереження (епідеміологічного нагляду (спостереження)), а також крім виконання функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників) [9].

Забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері безпеки використання ядерної енергії та здійснення державного регулювання безпеки використання ядерної енергії, що належить до компетенції Державної інспекції ядерного регулювання України.

Держатомрегулювання відповідно до покладених на неї завдань: погоджує проекти державних і галузевих стандартів з питань ядерної та радіаційної безпеки і охорони праці; погоджує стандарти, технічні умови та інші документи на засоби праці і технологічні процеси в частині забезпечення ядерної та радіаційної безпеки; забезпечує організацію створення та функціонування єдиної державної системи контролю та обліку індивідуальних доз опромінення; затверджує порядок проведення навчання і перевірки знань з питань ядерної та радіаційної безпеки персоналу і посадових осіб, які забезпечують ядерну та радіаційну безпеку, суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, яка підлягає державному

регулюванню, перевіряє знання з ядерної та радіаційної безпеки у зазначених персоналу і посадових осіб, бере участь у такій перевірці та контролює її; здійснює державний нагляд за додержанням законодавства, умов виданих документів дозвільного характеру, норм, правил з питань ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання; застосовує в межах повноважень, передбачених законом, примусові заходи до юридичних і фізичних осіб у разі порушення ними законодавства, умов виданих документів дозвільного характеру, норм, правил з питань ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання; здійснює контроль за тимчасовим зберіганням радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк; застосовує в установленому порядку фінансові санкції до підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів підприємницької діяльності у разі порушення законодавства, умов виданих документів дозвільного характеру, норм, правил з питань ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання; притягує в установленому законом порядку до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань ядерної та радіаційної безпеки [10].

Контроль за дотриманням прав працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами можуть здійснювати і керівники підприємств, установ та організацій. Так, наприклад, Державними санітарно-протиепідемічними правилами і нормами щодо поводження з медичними відходами визначено, що для організації поводження з відходами і щоденного контролю у закладі, керівник закладу призначає відповідальну особу. Відповідальною особою не може бути призначено: 1) працівника/спеціаліста служби охорони праці; 2) працівника закладу, який займає медичну посаду, відповідно до Випуску 78 «Охорона здоров'я» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2002 року № 117. Фізична особа-підприємець безпосередньо організовує поводження з відходами, тобто є відповідальною особою. Працівники не допускаються до виконання робіт з відходами без проведених навчання, підготовки і перевірки знань щодо СОП, залежно від залученості (виконування працівниками процесів щодо поводження з відходами). Навчання обов'язково включає СОП щодо алгоритму дій у разі виникнення аварійних ситуацій [11].

На місцевому рівні контроль за дотриманням прав працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами уповноважені здійснювати місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України в межах своїх повноважень здійснюють на відповідних територіях державний контроль за додержанням законодавства, в тому числі, з питань соціального захисту населення та охорони праці та своєчасною і не нижче визначеного державою мінімального розміру оплатою праці [Error! Bookmark not defined.]. До повноважень місцевої державної адміністрації в галузі охорони праці належить: 1) забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці, в тому числі і на право своєчасного одержання винагороди за працю; 2) розробляє та організовує виконання перспективних та поточних територіальних програм зайнятості та заходи щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття; 3) забезпечує проведення згідно з законом громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні; 4) забезпечує соціальний захист працюючих, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, якісне проведення атестації робочих місць; 5) бере участь у веденні колективних переговорів та укладанні територіальних тарифних угод, вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів); 6) бере участь у залученні виробничих потужностей підприємств установ виконання покарань для соціально-економічного розвитку регіонів та здобуття засудженими професій, що користуються попитом на ринку праці; 7) розробляє та здійснює заходи щодо реалізації державної політики сприяння зайнятості населення на рівні регіону; 8) вивчає процеси, що відбуваються на ринку праці, у сфері зайнятості населення та професійного навчання, проводить їх оцінку, прогнозування попиту та пропонування робочої сили, інформування населення та органів виконавчої влади про стан ринку праці; 9) забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці; 10) здійснює заходи щодо своєчасного запобігання масовому безробіттю; 11) визначає напрями розширення в регіоні сфери застосування праці за рахунок створення робочих місць у пріоритетних галузях економіки, розвитку малого бізнесу, підприємницької діяльності, селянських (фермерських) господарств тощо [12].

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад також виконують делеговані контрольні повноваження щодо контролю за належними, безпечними і здоровими умовами праці на підприємствах і об'єктах жкх, зв'язку та транспорту.

Висновки. Сфера поводження з відходами є однією з сфер, яка впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людини на території України. На сьогодні, норми які регламентують здійснення контролю та повноваження суб'єктів по здійсненню контролю за дотриманням прав працівників, задіяних в сфері поводження з відходами міститься в різних нормативно-правових актах, хоча, на нашу думку, логічним є висвітлення даного питання саме в базовому нормативно-правовому акті.

До суб'єктів публічної адміністрації, які мають повноваження здійснювати контроль за дотриманням прав працівників, задіяних в сфері поводження з відходами варто віднести: Державну службу України з питань праці; Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Державна інспекція ядерного регулювання України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст. 141.
2. Аналіз тенденцій і характеру змін стану навколишнього середовища в Україні в контексті європейської інтеграції. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-12/Zminy2014-244f0.pdf>
3. Розвиток підприємницької діяльності в Україні. URL: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/ukr/5225.html>
4. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1998. № 36-37. Ст.242. (втрата чинності 9.07.2023 р.)
5. Про управління відходами: Закон України від 22.07.2022 р. Офіційний вісник України, 2022. № 56. Ст. 3270. (набуває чинності 9.07.2023 р.).
6. Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text
7. Директива Ради 89/654/ЄЕС від 30 листопада 1989 року щодо мінімальних вимог стосовно безпеки і охорони здоров'я у робочих зонах (перша окрема Директива у значенні частини 1 статті 16 Директиви 89/391/ЄЕС) (ОВ L 393, 30.12.1989, С. 1). URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/pdf/schodo_minimalnikh_vimog_stosovn-3-286178.pdf
8. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>
10. Про затвердження Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами: затв. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.06.2015 № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text>
12. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України, 1999. № 20-21. Ст.190.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Analiz tendentsii i kharakteru zmin stanu navkolyshnoho seredovyshcha v Ukraini v konteksti yevropeiskoi intehtratsii. (2013). [Analysis of trends and nature of environmental changes in Ukraine in the context of European integration]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-12/Zminy2014-244f0.pdf> [in Ukrainian].
3. Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini. [Development of entrepreneurial activity in Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/ukr/5225.html> [in Ukrainian].
4. Pro vidkhody. (1998, March 5). [On waste]. *Zakon Ukrainy № 187/98-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 36-37. 242. (vtrata chynnosti 9.07.2023 r.)*. [in Ukrainian].
5. Pro upravlinnia vidkhodamy. (2022, July 22). [On waste management]. *Zakon Ukrainy Ofitsiyni visnyk Ukrainy. № 56. 3270. (nabuvaie chynnosti 9.07.2023 r.)*. [in Ukrainian].
6. Pro yakist atmosfernoho povitria ta chystishe povitria dlia Yevropy. (2008, May 21). [On atmospheric air quality and cleaner air for Europe]. *Dyrektyva 2008/50/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text [in Ukrainian].
7. Shchodo minimalnykh vymoh stosovno bezpeky i okhorony zdorovia u robochykh zonakh (persha okrema Dyrektyva u znachenni chastyny 1 statti 16 Dyrektyvy 89/391/IeES). (1989, November 30). [Regarding the minimum requirements for safety and health protection in work areas (first a separate Directive within the meaning of part 1 of Article 16 of Directive 89/391/EEC)]. *Dyrektyva Rady 89/654/IeES*. Retrieved from: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/pdf/schodo_minimalnikh_vimog_stosovn-3-286178.pdf [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan pratsi. (2015, February 11). [On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine on labor issues]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 96*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv. (2015, September 2). [On the approval of the Regulation on the State Service

of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 667*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu inspektsiiu yadernoho rehuliuвання Ukrainy. (2014, August 20). [On the approval of the Regulation on the State Inspection of Nuclear Regulation of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 363*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Derzhavnykh sanitarno-protyepidemiichnykh pravyl i norm shchodo povodzhennia z medychnymi vidkhodamy. (2015, June 8). [On the approval of the State sanitary and anti-epidemic rules and norms regarding the treatment of medical waste]. *Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 325*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text> [in Ukrainian].

12. Pro mistsevi derzhavni administratsii. (1999, April 9). [On local state administrations]. *Zakon Ukrainy № 586-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 20-21*. 190. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342; 351.74

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-95-100

Юнін Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
перший проректор ДДУВС
e-mail: junin@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4846-2573>

ОСОБЛИВОСТІ НАДАВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В дослідженні йде мова про специфічну діяльність поліції за умов воєнного стану і активних бойових дій, яка не притаманна поліції за умов мирного часу. В дослідженні задля окреслення спектру поліцейських послуг спочатку розглядається питання розуміння терміну у вузькому і широкому сенсі. Наголошується, що в контексті дослідження використовується широке розуміння як будь-яка діяльність поліції. Наголошується на тому, що Національна поліція України в першу чергу є цивільною інституцією, але за умов активних бойових дій вона виконує завдання, які більше притаманні воєнізованим формуванням. Це, наприклад, розмінування території, боротьба з диверсійно-розвідувальними групами противника (які здебільшого є професійними російськими військовими, відповідно озброєними як військові) тощо. Акцентовано увагу на особливостях під час воєнного стану та бойових дій взаємодії поліції з воєнізованими формуваннями на кшталт добровольчих формувань територіальних громад (територіальна оборона) тощо. Вказано, що в умовах запровадження воєнного стану поліцейські беруть участь у забезпеченні громадської безпеки і порядку в особливих умовах несення служби – це діяльність під час комендантського часу та служба на блокпостах, в умовах, коли відбуваються активні бойові дії (в рамках процесу деокупації територій). Важливою складовою діяльності поліції в умовах воєнного стану є евакуація з небезпечних територій громадян України, направлення гуманітарної допомоги в райони, де точаться активні бойові дії. Особливо важливим напрямком є діяльність з фіксації фактів воєнних злочинів. Також у статті висвітлені зміни у законодавстві щодо посилення повноважень поліцейських в умовах активної фази війни і воєнного стану. За умов бойових дій пріоритетним завданням поліцейських є надання поліцейських послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Ключові слова: розмінування, диверсійні групи, комендантська година, взаємодія, блокпости, воєнні злочини.

Yunin O. FEATURES OF THE PROVISION OF POLICE SERVICES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The research deals with the specific activity of the police under martial law and active hostilities, which is not characteristic of the police under peacetime conditions. In order to outline the spectrum of police services, the study first examines the issue of understanding the term in a narrow and broad sense. It is emphasized that in the context of the study, a broad understanding is used as any police activity. It is emphasized that the National Police of Ukraine is primarily a civilian institution, but under conditions of active hostilities it performs tasks that are more typical of paramilitary formations. This is, for example, demining the territory, fighting against sabotage and reconnaissance groups of the enemy (which are mostly professional Russian military personnel, accordingly armed as military personnel), etc. Attention is focused on the peculiarities of the interaction of the police with paramilitary formations, such as voluntary formations of territorial communities (territorial defense), etc., during martial law and hostilities. It is indicated that in the conditions of the introduction of martial law, police officers take part in ensuring public safety and order in special conditions of service - this is activity during curfew and service at checkpoints, in conditions when active hostilities take place (as part of the process of deoccupation of territories). An important component of police activity under martial law is the evacuation of Ukrainian citizens from dangerous territories, the delivery of

humanitarian aid to areas where active hostilities are taking place. A particularly important direction is the activity of recording the facts of war crimes. The article also highlights changes in the legislation regarding the strengthening of police powers in the conditions of the active phase of the war and martial law. In the conditions of hostilities, the priority task of police officers is to provide police services to assist persons who, for personal, economic, social reasons or as a result of emergency situations, need such assistance.

Key words: demining, sabotage groups, curfew, interaction, roadblocks, war crimes.

Постановка проблеми. Через повномасштабну збройну агресію Російської Федерації усі державні інституції України вимушені функціонувати і виконувати поставлені перед ними завдання в умовах війни (фактично) і в умовах воєнного стану (з правової точки зору). Це стосується також і Національної поліції України, яка разом з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони бере участь у відсічі збройній агресії. Зрозуміло, що за особливих умов війни поліція має виконувати багато завдань, які є нетиповими для неї в умовах мирного часу, відповідно для Національної поліції України має існувати розгалужене нормативно-правове підґрунтя для такої діяльності. Проблематика є актуальною і важливою до висвітлення не лише через екзистенційну загрозу Україні (в протидії цієї загрози Національна поліція України відіграє одне з ключових ролей), водночас усі інновації в діяльності поліції є безпосередньою відповіддю на реальні виклики сьогодення, вони спричинені практичними потребами і реаліями життя у прифронтових зонах або у громадах, які знаходяться на лінії фронту. Відповідно і дослідники є свідками тих процесів, що відбуваються у сфері діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями особливостей надання Національною поліцією України поліцейських послуг в умовах воєнного стану, загалом щодо надання поліцейських послуг у наукових працях займаються дослідники: Д. Афонін, В. Вдовічен, Д. Денисюк, І. Зозуля, Д. Йосифович, І. Копотун О. Кузьменко, Д. Ластович, А. Овчаров, В. Троян, О. Циганов, Г. Шпиталенко та інші.

Метою статті є висвітлення поліцейських послуг, які характерні для діяльності Національної поліції України в умовах саме воєнного стану і не притаманні в мирний час та відповідне нормативно-правове забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб розглянути особливості надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану спершу необхідно визначитися зі змістом поняття поліцейських послуг, оскільки серед дослідників існують певні розбіжності щодо зазначеного терміну. Якщо вдаватися до нормативного закріплення, то варто зосередити увагу на Законі «Про адміністративні послуги» 2012 р., де вказано у п. 1 ст. 1: «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [6]. Національна поліція України згідно зазначеного Закону є надавачем адміністративних послуг, оскільки є органом виконавчої влади, але ч. 2 ст. 2 Закону «Про адміністративні послуги» сфера дії Закону не поширюється на здійснення державного нагляду (контролю); дізнання, досудового слідства; оперативно-розшукової діяльності; провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею; набуття прав стосовно об'єктів, обмежених у цивільному обігу (наприклад, існують обмеження щодо зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо) [6]. В. Троян стверджує про невідповідність норм Закону «Про адміністративні послуги» та Закону «Про Національну поліцію» саме через те, що зазначені правовідносини не є адміністративними послугами, і у порівнянні з нормами ст. 2 Закону «Про Національну поліцію» відбувається правова і термінологічна колізія [12, с. 92–93]. Ст. 2 Закону «Про Національну поліцію» вказано, що Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [8].

О. Циганов вважає поліцейські послуги передбачену законом публічно-владну діяльність органу або підрозділу поліції, що ґрунтується й впливає з виконуваних цим органом (підрозділом) поліцейських функцій, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в здійсненні дій чи прийнятті рішень, котрі відбуваються в контакт з конкретною фізичною чи юридичною особою, яка переважно сама звертається до відповідного органу (підрозділу) поліції, його посадової особи для реалізації своїх суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на неї нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері [13, с. 187–188]. Але таке поняття поліцейських послуг не враховує, наприклад, профілактичну превентивну діяльність поліції тощо. Натомість Д. Ластович розглядає сутність поліцейських послуг через призму змісту функцій, які покладені на Національну поліцію, тому з-поміж поліцейських послуг виділяє адміністративну, комунікативну, оперативно-розшукову, виховну кримінально-процесуальну, профілактичну, соціально-сервісну та охоронну [11, с. 143]. Ми будемо розглядати поліцейські послуги в контексті широкого розуміння як будь-яка діяльність Національної поліції України, ключовим тут постає суб'єкт надання послуг. Тому слушне визначення таких послуг навів В. Вдовічен: «Категорія «поліцейська послуга» реалізує себе як передбачена законом публічно-владна діяльність органу поліції, безпосередньо пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в

здійсненні дій та прийнятті рішень відповідною уповноваженою особою» [2, с. 154].

Розглянемо тепер ті особливості в діяльності Національної поліції України, які не притаманні їй в мирний час та за відсутності активних бойових дій. Національна поліція України в першу чергу є цивільною інституцією, хоча тут є спеціальні звання, особливості щодо права застосування вогнепальної зброї тощо, але все ж за умов активних бойових дій вона виконує завдання, які більше притаманні воєнізованим формуванням. Це, наприклад, розмінування території, боротьба з диверсійно-розвідувальними групами противника (які здебільшого є професійними російськими військовими, відповідно озброєними як військові). Зауважимо, що загалом повноваження поліцейських в умовах воєнного стану значно збільшилися, в тому числі щодо процедури застосування примусу. Надання додаткових повноважень органам виконавчої влади гармонізується із головною ціллю воєнного стану, а саме усуненню загрози небезпеки державній незалежності України тощо. Так, відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану» «Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [10].

Зауважимо, що в рамках так званого національного спротиву, визначеного п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону «Про основи національного спротиву» як комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсічі агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України стали активно створюватися добровольчі формування територіальних громад [8]. Серед завдань таких формувань у взаємодії з Національною поліцією: брати участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій разом з Національною поліцією; брати участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією [4]. На цьому прикладі вказуємо на особливості у взаємодії Національної поліції в питаннях забезпечення громадської безпеки і порядку, роботи на блокпостах тощо разом з воєнізованими підрозділами за умов національного спротиву, руху опору і воєнного стану. Так, в умовах запровадження воєнного стану поліцейські беруть участь у забезпеченні громадської безпеки і порядку в особливих умовах несення служби – це діяльність під час комендантського часу, коли відбуваються активні бойові дії (в рамках процесу деокупації територій); пошук зазначених вже диверсійних груп тощо. І все це відбувається у взаємодії з підрозділами, наприклад, Національної гвардії України, добровольчими формуваннями територіальних громад тощо [1, с. 226]. О. Чудновський слушно зауважив, що необхідно нормативно закріпити твердження, що добровольчі формування територіальних громад під час виконання завдань щодо забезпечення заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією перебувають в оперативному підпорядкуванні представників поліції щодо питань організації, спрямування та контролю за такою діяльністю [14, с. 44].

В питаннях забезпечення громадської безпеки і порядку згідно Постанови КМУ «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» було затверджено Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан». У відповідності до Порядку на територіях, де діє воєнний стан, застосовується практика облаштування блокпостів та застосування патрулів (не лише з представників патрульної поліції, до нього входять військовослужбовці Збройних Сил і можуть залучатися військовослужбовці Національної гвардії та Держприкордонслужби, що виконує покладені на нього обов'язки на маршруті патрулювання, визначеному комендантом на території, де запроваджено комендантську годину) [5]. Такі також патрулі мають під час дії комендантської години ряд важливих повноважень згідно Порядку.

Також, згідно ст. 16 Закону «Про правовий режим воєнного стану» за рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію в установленому порядку указом Президента України, утворені відповідно до законів України військові формування залучаються разом із правоохоронними органами до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, згідно з їх призначенням та специфікою діяльності [10].

Особливості надання публічних послуг Національною поліцією України у воєнний час знайшли своє правове втілення у Законі «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану», який було прийнято невдовзі після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Зміни, внесені до Закону «Про Національну поліцію» в частині пункті 1 Закону «Про внесення змін...» діють тимчасово, на період введення в Україні правового режиму воєнного стану,

здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України та 60 днів після цього [7].

Так, на час воєнного стану та збройної агресії росіян поліцейські отримали право задля виконання покладених на поліцію завдань за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, у тому числі стосовно військовополонених (п. 36 ч. 1 ст. 23 Закону «Про Національну поліцію»).

Поліція на час воєнного стану має здійснювати конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняє їх у залі суду (п. 37 ч. 1 ст. 23 Закону «Про Національну поліцію»). Також поліція отримала право утримувати в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених (п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону «Про Національну поліцію»).

П. 39 –41 ч. 1 ст. 23 Закону «Про Національну поліцію» безпосередньо пов'язані з наслідками активних бойових дій, тому згідно п. 39 у межах визначеної законодавством компетенції представники поліції здійснюють розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень (представники Національної поліції постійно фіксують факти воєнних злочинів росіян, у тому числі щодо обстрілів невійськових об'єктів, наприклад, житла громадян України, росіяни, відступаючи, замінують житлові будинки, різноманітні предмети тощо); п. 40 організовує роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт; п. 41 здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху [8].

Поліція на цей час також здійснює представництво та виконання зобов'язань України перед Інтерполом та Європолем та організовує взаємодію з іншими правоохоронними органами і зазначеними інституціями (п. 42–44 ч. 1 ст. 23 Закону «Про Національну поліцію»). Окрім того, на час воєнного стану поліція здійснює збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [8].

Зауважимо, що в умовах активних бойових дій однією з надважливих завдань поліції постає відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону «Про Національну поліцію» надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Багато українців внаслідок бойових дій опинилися у ситуаціях, коли вони потребують від України як держави допомоги задля збереження власного життя і здоров'я, як і своїх рідних, і одними з перших таку допомогу від держави надають саме поліцейські. На деокупованих територіях або на територіях, де точаться активні бойові дії, наприклад, поліцейські проводять евакуацію громадян, рятуючи їх від артилерійських обстрілів тощо, доставляють в небезпечні райони гуманітарну допомогу (їжу, воду тощо). Яскравий приклад такої роботи пов'язаний із трагічною історією про 8-річного Богдана з Бахмуту, батьки якого загинули від російської артилерії, а поліцейські провели рятувальну операцію і вивезли його до безпечного місця [3]. Серед особливостей діяльності поліції в умовах воєнного стану можна виділити попередження мародерства та охорону таким чином покинутого власниками майна.

Висновки. На основі проведеного дослідження ми можемо вказати ряд важливих тез щодо особливостей надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану:

- внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації Національна поліція України зіштовхнулася із значними труднощами під час виконання поставлених перед нею завдань, тому задля підвищення ефективності її діяльності в умовах війни 15 березня 2022 р. Законом «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» були значно розширені повноваження Національної поліції України;

- в рамках реалізації поставлених перед Національною поліцією завдань напрями діяльності поліцейських не є характерними для поліції в мирний час. Так, на деокупованих територіях, прифронтових територіях, поліцейські у взаємодії з іншими правоохоронними органами або законними воєнізованими формуваннями (взаємодія з якими також є не типовою у діяльності поліції у мирний час) протидіють диверсійним групам ворога (які є професійними військовими); займаються фіксацією воєнних злочинів росіян; розмінуванням; техніко-криміналістичним забезпеченням огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху. Водночас на території, яка є театром активних бойових дій, у прифронтових зонах поліцейські здійснюють евакуацію населення, доставляють гуманітарну допомогу. Окрім того, серед пріоритетних завдань на щойно деокупованих територіях та у прифронтових територіях є запобігання фактам мародерства тощо. Там, де запроваджено

правовий режим воєнного стану, поліцейські знаходяться на облаштованих блокпостах та разом з іншими інстанціями забезпечують дотримання правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Афонін Д.С., Боксгорн А.В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку національною поліцією України в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 224–230
2. Вдовічен В. Субстанціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 152–156
3. Поліція врятувала 8-річного Богдана із Бахмута, його тата і вагітну маму вбили російські снаряди. *BBC News Україна*: веб сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63388054>
4. Положення про добровольчі формування територіальних громад: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>
5. Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573
6. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
7. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану»: Закон України від 15 березня 2022 року № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6>
8. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n9>
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
11. Ластович, Д. М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності національної поліції. *Форум права*. 2016. № 1. С. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_25.pdf
12. Троян В. А. Поняття та види публічно-сервісної діяльності національної поліції України. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_19
13. Циганов О. Г. Підходи до з'ясування сутності поліцейських послуг: вітчизняні реалії та зарубіжна практика. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 186–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduv_2019_1_21
14. Чудновський О. Взаємодія між Національною поліцією та територіальною обороною в питаннях забезпечення громадського порядку: нормативно-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 41–46

REFERENCES:

1. Afonin, D.S., & Bokshorn, A.V. (2022). Osoblyvosti zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku natsionalnoi polititsiiei Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of ensuring public safety and order by the national police of Ukraine under martial law]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1-2. 224–230 [in Ukrainian].
2. Vdovichen, V. (2020). Substantsionalni yakosti pravovoi katehorii «politseiski posluhy». [Substantial qualities of the legal category "police services"]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. 152–156. [in Ukrainian].
3. Politsiia vriatuvala 8-richnoho Bohdana iz Bakhmuta, yoho tata i vahitnu mamu vbyly rosiiski snariady. (2022). [The police rescued 8-year-old Bohdan from Bakhmut, his father and pregnant mother were killed by Russian shells]. *BBC News Ukraina*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63388054> [in Ukrainian].
4. Polozhennia pro dobrovolchi formuvannia terytorialnykh hromad. (2021, December 29). [Regulations on voluntary formation of territorial communities]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* № 1449. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Poriadok zdiisnennia zakhodiv pid chas zaprovadzhennia komendantskoi hodyny ta vstanovlennia spetsialnoho rezhymu svtlomaskuvannia v okremykh mistsevostiakh, de vvedeno voiennyi stan. (2020, July 8). [The procedure for implementing measures during the introduction of a curfew and the establishment of a special light masking regime in certain areas where martial law has been imposed]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* № 573. [in Ukrainian].
6. Pro administratyvni posluhy. (2012, September 6). [On administrative services]. *Zakon Ukrainy* № 5203-17. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiuu» ta «Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy» z metoiu optymizatsii diialnosti politsii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu».

(2022, March 15). [On making changes to the laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" for the purpose of optimizing police activities, including during martial law]. *Zakon Ukrainy № 2123-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6> [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu politsiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy № 580-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

9. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu. (2021, July 16). [On the foundations of national resistance]. *Zakon Ukrainy № 1702-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n9> [in Ukrainian].

10. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy № 389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

11. Lastovych, D. M. (2016). Mistse ta znachennia politseiskikh posluh v diialnosti natsionalnoi politsii. [The place and importance of police services in the activities of the national police]. *Forum prava*. № 1. 141–146. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_25.pdf [in Ukrainian].

12. Troian, V. A. (2016). Poniattia ta vydy publichno-servisnoi diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy. [Concepts and types of public service activities of the National Police of Ukraine]. *Pravo i Bezpeka*. № 4. 90–94. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_19 [in Ukrainian].

13. Tsyhanov, O. H. (2019). Pidkhody do ziasuvannia sutnosti politseiskikh posluh: vitchyzniani realii ta zarubizhna praktyka. [Approaches to clarifying the essence of police services: domestic realities and foreign practice]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Vyp.1. 186–193. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2019_1_21 [in Ukrainian].

14. Chudnovskiy, O. (2022). Vzaiemodiia mizh Natsionalnoiu politsiieiu ta terytorialnoiu oboronoiu v pytanniakh zabezpechennia hromadskoho poriadku: normatyvno-pravovyi aspekt. [Interaction between the National Police and the Territorial Defense in matters of public order: regulatory and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. 41–46 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК:342.9:340:116

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-100-104

Голодник Юрій Андрійович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри

кримінальної юстиції Державного

податкового університету України

e-mail: iurii.holodnyk@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0000-8051-1473>

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОВОХОРОННИХ ОРГАНІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Наукова публікація присвячена з'ясуванню ролі, значення принципів права правовій системі, принципів адміністративного права в діяльності правоохоронних органів, визначенню їхньої природи, системи фундаментальних цінностей сучасних демократичних правових держав, які відіграють роль орієнтирів і складають один із найважливіших елементів змісту повсякденної практичної діяльності правоохоронця. У статті аналізуються праці перших дослідників, хто проявив значний інтерес до наукових принципів та принципів управління.

Наголошується, що принципи правової системи поряд з нормами права складають один з найважливіших елементів змісту права, а загальні принципи українського адміністративного права закріплені в Конституції України, вони мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Зважаючи на те, що у своїй діяльності правоохоронці мають постійні відносини із громадянами, важливу роль у цих відносинах повинні відігравати сучасні принципи адміністративного права. На цій підставі проаналізовано праці науковців, які у своїх працях досліджували принципи права та принципи адміністративного права, де незважаючи на певні розбіжності, науковці пропонують численні ідеї щодо розуміння принципів адміністративного права. З метою окреслення принципів адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності правоохоронних, проаналізовано окремі нормативно-правові акти, що регулюють відносини діяльності правоохоронних органів. Акцентовано увагу на дослідженні загальних та спеціальних принципів адміністративного права.

Зроблено висновок, що діяльність посадових осіб правоохоронних органів повинна бути наповнена, зокрема, такими принципами як: принцип довіри; принцип надання ефективних і якісних адміністративних послуг; принцип забезпечення прав особи; принцип забезпечення доступу до інформаційних технологій; принцип взаємодії між правоохоронними органами та громадкістю.

Ключові слова: забезпечення, загальні та спеціальні принципи, діяльність, правоохоронні органи.

Holodnyk Yu. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE ACTIVITIES OF LAW

Випуск 14. 2023

© Ю.А.Голодник, 2023

ENFORCEMENT BODIES: THEORETICAL ASPECTS

The scientific publication is dedicated to clarifying the role and importance of the principles of law in the legal system, the principles of administrative law in the activities of law enforcement agencies, defining their nature, the system of fundamental values of modern democratic legal states, which play the role of landmarks and make up one of the most important elements of the content of the everyday practical activities of a law enforcement officer. The article analyzes the works of the first researchers who showed significant interest in scientific and management principles.

It is emphasized that the principles of the legal system, along with the norms of law, constitute one of the most important elements of the content of law, and the general principles of Ukrainian administrative law are enshrined in the Constitution of Ukraine, they are of fundamental importance for the entire field of administrative law. Considering the fact that law enforcement officers have permanent relations with citizens in their activities, modern principles of administrative law should play an important role in these relations. On this basis, the works of scientists who in their works investigated the principles of law and the principles of administrative law were analyzed, where, despite certain disagreements, scientists offer numerous ideas regarding the understanding of the principles of administrative law. In order to outline the principles of administrative and legal support for the organization and activities of law enforcement agencies, separate regulatory and legal acts regulating the relations between the activities of law enforcement agencies were analyzed. Attention is focused on the study of general and special principles of administrative law.

It was concluded that the activities of law enforcement officials should be filled, in particular, with such principles as: the principle of trust; the principle of providing effective and high-quality administrative services; the principle of ensuring individual rights; the principle of providing access to information technologies; the principle interacts between law enforcement agencies and the public.

Key words: provision, general and special principles, activity, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Сьогодні складно уявити організацію і діяльність правоохоронних органів, які б не керувались загальними та спеціальними принципами адміністративного права, орієнтованих на дотримання прав і свобод громадян, забезпечення гарантій їх ефективної реалізації та захисту із врахуванням фундаментальних цінностей свободи, верховенства права та законності. Це потребує визначення місця і ролі принципів адміністративного права в адміністративно-правовому забезпеченні діяльності правоохоронних органів, їхніх посадових осіб в умовах сьогодення. Актуальність наукової розробки понятійних і нормативно визначених принципів адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів зумовлюється потребою часу з урахуванням апробованих європейських принципів і стандартів та практики Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дослідження принципів адміністративного права займалися такі вчені, як В. Авер'янов, О. Гулак, О. Коротун, В. Курило, С. Петков, О. Світличний, С. Стеценко, Г. Ткач та інші. Проте, зважаючи на те, що принципи права, в тому числі й в діяльності правоохоронних органів не є сталими, потребі часу адміністративно-правове забезпечення діяльності правоохоронних органів потребує нового наповнення принципами їх діяльності.

Мета статті полягає в тому, що на основі праць вчених правознавців, теорії права, охарактеризувати загальні та спеціальні принципи адміністративного права та запропонувати до діючих, нові принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших дослідників, хто проявив значний інтерес до наукових принципів і є засновником адміністративної школи управління та визначив 14 принципів управління стосовно діяльності вищої ланки управління, є французький вчений Анрі Файоль. Узагальнюючи свої багаторічні спостереження він створив «теорію адміністрації». Його перша стаття, присвячена цій теорії, вийшла у 1900 р., а книга «Загальне і промислове управління» – у 1916 р. [1]. У 1911 році американський дослідник і організатор управління Фредерік Тейлор опублікував книгу «Принцип наукового менеджмента», де розглянув і запропонував низку загальних принципів, які стали основою класичної теорії організації наукового менеджмента і наукової організації праці [2].

Праці вказаних науковців мали вагомий вплив на думки науковців, що займалися дослідження принципів адміністративного права.

П. Недбайло – один з перших вітчизняних науковців, який, ще у 50-х роках минулого століття звертався до проблематики принципів права, наголошував, що принципи права є найбільш абстрактні поняття, які виражають сутність держави і права в їхній основі та є вихідним елементом структури науки загальної теорії держави і права. Особливо проблема принципів права загострюється під час подолання прогалів у правовому регулюванні, зокрема через застосування та конкретизацію загальних (загальноправових) принципів права [3, с. 46]. Вчений також твердив, що принципи права, з однієї сторони відображають його об'єктивні властивості, обумовлені закономірностями розвитку даного суспільства, всієї гами історично властивих йому інтересів, потреб, протиріч і компромісів різних класів, груп і прошарків населення. З іншої сторони в принципах права втілюються його суб'єктивне сприяння членам суспільства, їх моральні і правові погляди, почуття, попит, відображені у різних ученнях, теоріях, напрямках праворозуміння. Тому принципи права повинні розглядатися з урахуванням як єдності, так і особливостей обох вказаних сторін, з позиції усталених в юридичній і філософських науках загального уявлення об'єктивної природи правових принципів [4, с. 14].

Слід погодитися із думкою А. Колодія, який зазначає, що будь-які принципи, у тому числі і принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають й інтереси якої вони

задовольняють. Принципи є соціальними явищами, як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя [5, с. 42].

Якщо проаналізувати вітчизняні законодавчі акти, зокрема, Основний закон України, то в ньому ми знайдемо джерела принципів права та принципів українського адміністративного права.

Загальні принципи адміністративного права закріплені в Конституції України, які Г. Ткач класифікувала на загальні та спеціальні. До загальних вона відносить: принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності громадян перед законом; принцип демократизму нормотворчості й реалізації права; принцип взаємної відповідальності держави і людини; принцип гуманізму і справедливості у відносинах між державою і людиною. До спеціальних принципів зараховує: принципи державної служби, принципи адміністративної відповідальності, принципи адміністративного процесу [6, с. 98].

Г. Забарний, Р. Калюжний, О. Терещук, В. Шкарупа зазначають, що загальні принципи мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Вони виявляються й деталізуються в галузевих принципах адміністративного права, які, у свою чергу, поділяються на основні принципи та принципи формування й функціонування його окремих інститутів (наприклад, принципи державної служби, принципи адміністративної відповідальності, принципи адміністративної процедури тощо) [7, с. 15].

Як бачимо у працях вчених-адміністративістів не має одностайної думки щодо спеціальних принципів адміністративного права. Зважаючи на те, що у своїй діяльності правоохоронці мають постійні відносини із громадянами, важливу роль у цих відносинах повинні відігравати сучасні принципи адміністративного права. В сучасній юридичній літературі, дисертаційних дослідженнях ми знаходимо численні ідеї щодо розуміння принципів адміністративного права.

На важливу роль українського адміністративного права та його принципів у світлі євроінтеграційних вимог, акцентував свою увагу академік В. Авер'янов, який, зокрема, зазначав, що важливим напрямом розвитку нової адміністративно-правової доктрини є переосмислення принципів адміністративного права, саме завдяки своїм принципам адміністративне право в Європі однозначно орієнтоване на права та інтереси людей [8, с. 5].

На важливу роль принципів сучасного адміністративного права» звертає свою увагу А. Пухтецька, яка зазначає, що обсяги значень цього поняття зводяться до трактування їх як: системи принципів однієї з фундаментальних галузей права в Україні, що виокремлюється поряд із цивільним і кримінальним правом, що також визнаються фундаментальними галузями права за ознакою окремого предмета та методу правового регулювання; орієнтиру та пріоритетних засад правового регулювання у сфері державного управління, що визначають і конкретизують цілепокладання, створюють умови для реалізації прав та свобод людини і громадянина, інших суб'єктів в означеній сфері, взаємопов'язані з гарантіями забезпечення реалізації означених прав, забезпечені засобами адміністративного примусу, а їх недотримання може бути оскаржене в судовому порядку; детермінованих функціями адміністративного права ключових вимог, положень, принципів організації та діяльності публічної адміністрації, що фіксуються в кодексах, законах та інших актах адміністративного законодавства, зокрема містять вимоги до діяльності керівних суб'єктів і керованих об'єктів у сфері організації та діяльності органів виконавчої влади центрального і місцевого рівнів; загальних засад визначення правових рамок компетенції органів публічної адміністрації (дискреційні повноваження, перегляд рішень тощо); принципів адміністративно-правових інститутів – усталених підсистем принципів адміністративного права, що визначають вимоги до діяльності органів публічної адміністрації; засобів забезпечення реалізації законних прав, міжнародних і європейських принципів і стандартів у національній правовій системі – як визначальний чинник розвитку законодавства та його кодифікації, систематизації (у частинах, що не перетинаються з гарантіями реалізації прав, свобод тощо); складової правової системи, що визначає аксіологічні засади, забезпечує єдність застосування національними органами, гарантує виконання на території держави; різновиду норм адміністративного права; вимог до форм діяльності публічної адміністрації в розрізі ключових функцій публічної адміністрації; підстави вступу в адміністративні правовідносини; стандарту діяльності посадових осіб апарату держави (державних службовців, політичних діячів) під час розгляду адміністративних справ і прийняття індивідуальних рішень; морально-етичних вимог до адміністративної поведінки, що можуть бути закріплені в нормах адміністративного права або в дисциплінарних статутах державної служби та ін. [9, с. 75-77]. Як бачимо А. Пухтецька здебільшого звертає на роль принципів адміністративного права в діяльності публічної адміністрації. Тому є слушною думка О. Світличного, який наголошує, що стрижневою проблемою реалізації державної виконавчої влади в Україні на сьогодні є проблема вироблення та становлення сучасних принципів адміністративного права як права управлінського [10, с. 97].

Отже, для окреслення принципів адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності правоохоронних органів ми повинні врахувати не тільки здобутки вчених правознавців, але й звернути увагу на чинне вітчизняне законодавство, яке регулює відносини діяльності правоохоронних органів.

Щодо принципів, які діють у законодавчих актах, перш за все звернемо увагу на принципи діяльності Національної поліції України, у розділі II Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07. 2015 р. № 580-VIII, закріплено такі основні принципи: 1) верховенство права; 2) дотримання прав і

свобод людини; 3) законність; 4) відкритість та прозорість; 5) політична нейтральність; 6) взаємодія з населенням на засадах партнерства; 7) безперервність [11].

Ці принципи в цілому відображають основні і керівні засади діяльності правоохоронців, які повинні керуватися і дотримуватися них. У той же час вони не в повній мірі можуть забезпечити значний масив принципових питань, що лежать у повсякденній діяльності посадових осіб правоохоронних органів.

Служба в поліції привінюється до державної служби, що закріплені у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, та які є відсутніми в Законі України «Про Національну поліцію». Це принципи: професіоналізму; патріотизму; доброчесності; ефективності; забезпечення рівного доступу до державної служби; стабільності [12]. Останні ж є визначальними не лише для Національної поліції України, але й для усіх органів державної влади. Зокрема, Національної гвардії України. В ст. 3 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII, зазначено, що діяльність Національної гвардії України ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, позапартійності, безперервності, законності, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, відповідальності, централізованого керівництва та єдиначальності [13].

Висновки. Таким чином, з урахуванням вище міркувань, можна дійти висновку, що загальні та спеціальні принципи не є сталими, вони виражають сутність держави і права в їхній основі в конкретний період розвитку суспільних відносин. На нашу думку необхідно, що б правоохоронні органи України у своїй повсякденній діяльності керувалися й іншими основними засадами, які відповідають умовам сьогодення. Пропонуємо доповнити основоположні принципи діяльності будь-якого правоохоронного органу, зокрема, такими принципами: принцип довіри; принцип надання якісних і ефективних адміністративних послуг; принцип забезпечення прав особи; принцип забезпечення доступу до інформаційних технологій; принцип взаємодії між правоохоронними органами та громадкістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Fayol, Henri. Administration industrielle et générale / Paris. Dunod et Pinat. 1917. 174 p.
2. Frederick, Winslow Taylor. The Principles of Scientific Management. Inst of Industrial Engineers. 1997. 80 p.
3. Недбайло П.Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм. *Правоведение*. 1971. № 3. С. 44-53.
4. Недбайло П.Е. Объективное и субъективное в праве (к итогам дискуссии). *Правоведение*. 1974. №1. С.14-25.
5. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
6. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник у двох томах: Т. 1. Загальна частина/Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична література», 2007. 592 с.
7. Адміністративне право: навчальний посібник / Г.Г. Забарний, Р.А. Калюжний, О.В. Терещук, В.К. Шкарупа. К.: Вид-во Паливода А.В., 2001.137 с.
8. Авер'янов В. Оновлення доктринальних засад українського адміністративного права та його принципів у світлі євроінтеграційних вимог. *Право України*. 2010. № 3. С. 4-16.
9. Пухтецька А.А. Про зміст і спрямованість принципів адміністративного права. *Адміністративне право і процес*. 2014. №3(9). С. 73- 86.
10. Світличний О.П. Адміністративні принципи в управлінській діяльності щодо земельних ресурсів. *Правничий вісник університету «КРОК»*. Вип. 8. 2011. С. 95-100.
11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379
12. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.
13. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 17. Ст. 594.

REFERENCES:

1. Fayol, Henri. (1917). Administration industrielle et générale / Paris. Dunod et Pinat. 174. [in French].
2. Frederick, Winslow Taylor. The Principles of Scientific Management. Inst of Industrial Engineers. 1997. 80 p. [in English].
3. Nedbailo, P.E. (1971). The system of legal guarantees of the application of Soviet legal norms. *Jurisprudence*, No 3: 44-53. [in Ukrainian].
4. Nedbailo, P.E. (1974). Objective and subjective in law (to the results of the discussion). *Jurisprudence*, No. 1: 14-25. [in Ukrainian].
5. Kolodiy, A.M. (2012). Principles of law: genesis, concept, classification and implementation. *Almanac of law*. No 3: 42-46. [in Ukrainian].
6. Administrative law of Ukraine: Academic course: textbook in two volumes (2007) T. 1. General part/Ed. board: V.B. Averyanov (head) and others. K.: Legal Literature Publishing House LLC, 592. [in Ukrainian].

7. Administrative law: study guide (2001). H.G. Zabarny, R.A. Kalyuzhnyi, O.V. Tereshchuk, V.K. The shell K.: A.V. Palivoda Publishing House, 137. [in Ukrainian].
8. Averyanov, V. (2010). Updating the doctrinal foundations of Ukrainian administrative law and its principles in the light of European integration requirements. Law of Ukraine. No. 3: 4-16. [in Ukrainian].
9. Pukhtetska, A.A. (2014). About the content and orientation of the principles of administrative law. Administrative law and process. No. 3(9): 73-86. [in Ukrainian].
10. Svitlichnyy, O.P. (2011). Administrative principles in the management of land resources. Legal Bulletin of «KROK» University. No. 8: 95-100. [in Ukrainian].
11. On the National Police. (2015). Law of Ukraine 02.07.2015 No. 580-VIII. Verkhovna Rada information. 2015. No. 40-41. Art. 379. [in Ukrainian].
12. On civil service (2015). Law of Ukraine 10.12. 2015 No. 889-VIII. Verkhovna Rada information. 2016. No. 4. Art. 43. [in Ukrainian].
13. About the National Guard of Ukraine (2014). Law of Ukraine 03.13.2014 No. 876-VII. Verkhovna Rada information. 2014. No. 17. Art. 594. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-104-108

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0226-7481>

ОСОБЛИВОСТІ ОНЛАЙН-МЕДІА

У статті розкрито ознаки онлайн-медіа, які можна вивести, спираючись на законодавчі акти. Висвітлено, що однією із ознак онлайн-медіа є регулярність поширення інформації. Зазначено, що регулярність поширення інформації являє собою систематичність, рівномірність, що відбувається через певні проміжки часу. Наголошено, що ознака систематичності є однією із ознак, яка відрізняє його від інших видів медіа, як то друкованого медіа, яке може видаватися через певні проміжки часу. Розглянуто, що наступною ознакою онлайн-медіа є різноманітність форм передачі інформації. Розкрито, що відповідно до закону, онлайн-медіа можуть поширювати інформацію у текстовій формі, аудіо-, аудіовізуальні в електронному (цифровому) вигляді, крім аудіовізуальних медіа. Зазначається, що інформація у вигляді текстів також притаманна друкованим засобам масової інформації, але онлайн-медіа повинні подавати тексти обов'язково на веб-сайтах у мережі Інтернет. Продемонстровано, що аудіо та аудіовізуальної форма подачі інформації, що також характеризує аудіовізуальні засоби масової інформації, також повинна подаватися онлайн-медіа на веб-сайтах у мережі Інтернет. Висвітлено, що однією із визначальних для онлайн-медіа рис є обов'язкове поширення інформації за допомогою мережі Інтернет. Наголошено, що також критерієм онлайн-медіа є не тільки надання інформації у мережі Інтернет, але й наявність власного веб-сайту. Розглянуто, що інформаційна сфера зазнає постійної трансформації і розвитку, тому не є можливим визначити у законі усі риси, що характеризують онлайн-медіа. Підтримано тезу, що розмежувати на рівні закону онлайн-медіа і медійні ресурси, які поширюють інформацію, складно, тому Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення буде визначати й інші критерії онлайн-медіа. Припускається, що однією із ознак онлайн-медіа, яка відокремлює його від інших видів медіа, але не вказана у законі, є наявність гіперпосилань.

Ключові слова: медіа, онлайн-медіа, ознаки онлайн-медіа, ознаки медіа, гіперпосилання.

Zelenko I. FEATURES OF ONLINE MEDIA

The article reveals the signs of online media that can be deduced based on legislative acts. It is highlighted that one of the characteristics of online media is the regularity of information dissemination. It is noted that the regularity of the dissemination of information represents systematicity, uniformity, which occurs after certain intervals of time. It is emphasized that the feature of systematicity is one of the features that distinguishes it from other types of media, such as print media, which may be published at certain intervals. It was considered that the next feature of online media is the variety of forms of information transmission. It was revealed that according to the law, online media can distribute information in text form, audio, audiovisual in electronic (digital) form, in addition to audiovisual media. It is noted that information in the form of texts is also inherent in printed mass media, but online media must submit texts necessarily on websites on the Internet. It has been demonstrated that the audio and audiovisual form of information presentation, which also characterizes the audiovisual mass media, should also be presented online media on websites on the Internet. It is highlighted that one of the defining features of online media is the

mandatory dissemination of information via the Internet. It was emphasized that the criterion of online media is not only the provision of information on the Internet, but also the presence of one's own website. It is considered that the information sphere undergoes constant transformation and development, therefore it is not possible to define in the law all the features that characterize online media. The thesis is supported that it is difficult to distinguish between online media and media resources that disseminate information at the level of the law, so the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting will determine other criteria for online media. It is suggested that one of the characteristics of online media that separates it from other types of media, but is not specified in the law, is the presence of hyperlinks.

Key words: media, online media, online media features, media features, hyperlinks.

Постановка проблеми. Україна стає одним із прикладів бурхливого розвитку інформаційного суспільства, що пов'язано із прогресом комп'ютерних технологій та мережі Інтернет, який започаткував новий вид медіа – онлайн-медіа та викликав відходження традиційних, зокрема телебачення, радіо й преси, на другий план. Як відомо, медіа мають вплив на різноманітні сфери життя суспільства, формують суспільну думку, обумовлюючи становлення громадянського суспільства. Онлайн-медіа посідають важливе місце серед інших видів медіа, що викликано їх можливістю передавати швидко та ефективно значний аудиторії великі обсяги інформації. Тому, поняття онлайн-медіа, його ознак є вкрай важливим для розуміння правового статусу й сутності явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та нормативно-правове регулювання засобів масової інформації взагалі, й інтернет-видань, зокрема висвітлювали такі науковці як С. В. Бурлаков, Є.С.Вірченко, Р. З. Гусейнова-Чекурда, О. В. Каплій, В. Ю. Мільо, М. Р. Фарбота, М. Р. Чалабієва та інші. Виникнення онлайн-медіа, правовий статус яких був врегульований, потребує на науковому рівні осмислення явища.

Мета статті – висвітлити питання головних рис онлайн-медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційне суспільство в Україні швидко розвивається, що викликано подальшим поступом інформаційних технологій та інтернету. З цим пов'язано виникнення нового виду медіа – онлайн-медіа. Важливим чинником розвитку громадянського суспільства є вільні й відкриті медіа, тому вони займають центральне місце серед інституцій цивілізованої держави. А властивість онлайн-медіа оперативно поширювати інформацію серед необмеженої кількості людей роблять їх одним із головних видів медіа. Тому, розуміння характеристик онлайн-медіа є необхідним для з'ясування їх змісту та сутності.

Однією із вимог вступу до Європейського союзу було прийняття закону про медіа, який був прийнятий 13 грудня 2022 року, а набрав чинності 31 березня 2023 року. До видання Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX науковцями висувалися різноманітні підходи до розуміння медіа взагалі, й онлайн-медіа зокрема [1].

Так, Н. М. Ільченко визначає ЗМІ – як підприємство, як технологічний засіб, як соціальний інститут, який дає змогу отримувати інформаційний продукт [2, с. 6]. На наш погляд, дуже широке розуміння ЗМІ, яке характеризує явище не тільки з правової позиції.

О. А. Вознесенська стверджує, що ЗМІ «це юридична особа, за допомогою якої доводиться інформаційна продукція до широкого кола споживачів та задоволення їх інформаційних потреб» [3, с. 24]. Науковиця підкреслює, що ЗМІ є завжди юридичною особою, мета якої розповсюдження інформаційної продукції.

О. В. Каплій розуміє під «системою ЗМІ» «сукупність організацій, що розповсюджують на аудіовізуальних, друкованих носіях або за допомогою мережі Інтернет інформацію для сприйняття її невизначеним колом суб'єктів, які здійснюють свою діяльність у правовому полі України, функціонування яких відбувається на основі різних форм власності з метою пошуку, отримання, виробництва, розповсюдження та доведення до соціальних суб'єктів інформації» [4, с. 36]. Авторка наголошує на таких ознаках ЗМІ як загальність, тобто невизначене коло суб'єктів сприйняття інформації; форми вираження інформації (в тому числі, в мережі Інтернет); правовий характер, тобто врегульованість діяльності нормативно-правовими актами (на той момент статус інтернет-ЗМІ був не врегульований); різноманітні форми власності.

Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX визначив медіа (засіб масової інформації) як «засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою» [1].

Виходячи із визначення, можна говорити, що ознаками медіа (засобу масової інформації) є такі:

По-перше, медіа (засіб масової інформації) поширює масову інформацію. Масовою інформацією є інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб. Зазначена інформація є відкритою на протидію інформації з обмеженим доступом [5].

По-друге, медіа (засіб масової інформації) поширює масову інформацію у будь-якій формі. Вони можуть поширювати інформацію у таких формах – текстово, візуально, аудіо-, аудіовізуально. В залежності від форми поширення інформації усі медіа можна розділити на види: друковані медіа, аудіовізуальні медіа, онлайн-медіа. Текстова або візуальна форма використовується друкованим засобом масової інформації; аудіовізуальними медіа – аудіо, аудіовізуальна.

По-третє, ознакою медіа є вихід інформації періодично або регулярно. Періодичність – це те, що

відбувається, настає через певні проміжки часу, повторюється час від часу [6, с. 326]. Це, наприклад, характеризує друковані медіа, тобто медіа, що здійснює поширення інформації у текстовій чи візуальній формі на друкованих носіях, однотипно оформлене, виходить у світ через певні проміжки часу упродовж року – уміру настання відповідного періоду або накопичення матеріалу [1]. В свою чергу, регулярними, тобто такими «які відбуваються, здійснюються, проводяться систематично, рівномірно, через певні проміжки часу» [6, с. 481] можуть бути, наприклад, онлайн-медіа.

Четвертою ознакою медіа є редакційний контроль, під яким у законі зазначено вирішальний вплив суб'єкта у сфері аудіовізуальних медіа, суб'єкта у сфері друкованих медіа та/або суб'єкта у сфері онлайн-медіа на створення або добір, організацію та поширення програм або іншої масової інформації відповідним суб'єктом [1].

І, ознакою, яка закріплена як індивідуалізуюча є назва медіа. Тобто споживачі інформації мають відрізняти одне медіа від іншого для кращого сприйняття інформації, і визначальною рисою є назва медіа.

Бурхливий розвиток інтернету викликав виникнення та розповсюдження інтернет-видань. Але в Україні статус інтернет-видань довгий час не був врегульований законодавчо. При цьому, науковцями пропонувались різні визначення інтернет-видань. Так, Ю. П. Бурило, розуміє під Інтернет-виданням (ЗМІ) будь-який веб-сайт як складову частину мережі Інтернет (незалежно від того, в якому сегменті Інтернет такий веб-сайт розташований), що належить певній фізичній чи юридичній особі (незалежно від національної чи географічної належності) і призначений для розповсюдження масової інформації, тобто для здійснення масової комунікації [7, с. 22]. На наш погляд, у визначенні змішуються поняття засобів масової інформації й засобів масової комунікації.

Р. З. Гусейнова-Чекурда зазначає, що електронні засоби масової інформації мають найбільший вплив на формування громадської думки, соціальну та правову поведінку суб'єктів конституційного права – і все це завдяки швидкісній передачі інформації численним користувачам, що вказує на безумовні переваги електронних засобів масової інформації у порівнянні з друкованими [8, с. 159]. Науковиця додає сутнісну характеристику електронних засобів масової інформації – вплив на формування громадської думки.

Питання врегулювання правового статусу онлайн-медіа було вирішено з прийняттям Закону України «Про медіа» [1]. Закон України «Про медіа» закріпив поняття онлайн-медіа як «медіа, що регулярно поширює інформацію у текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному веб-сайті, крім медіа, які віднесені Законом до аудіовізуальних медіа» [1].

Говорячи про особливості онлайн-медіа, можна визначити такі його риси.

Першою ознакою є регулярність поширення інформації. Онлайн медіа, на відміну від друкованих медіа повинні бути регулярними, тобто як зазначалось раніше надавати інформацію систематично, рівномірно, через певні проміжки часу. Таким чином, для онлайн-медіа важливою ознакою є систематичність подачі інформації.

Наступна риса, притаманна як медіа в цілому, так й онлайн-медіа – це форма зовнішнього прояву інформації. Онлайн-медіа можуть поширювати інформацію у таких формах – текстово, аудіо-, аудіовізуальною в електронному (цифровому) вигляді, крім аудіовізуальних медіа. Як уже наголошувалося, інформація у вигляді текстів також притаманна друкованим засобам масової інформації, але онлайн-медіа повинні подавати тексти обов'язково на веб-сайтах у мережі Інтернет. Теж саме стосується й аудіо та аудіовізуальної форми. При цьому закон відокремлює інформацію, яка виходить від аудіовізуальних медіа, під якими розуміється – медіа-сервіс, основним призначенням якого або відокремленої частини якого є надання загальної аудиторії доступу до програм, що здійснюється з інформаційною, розважальною чи навчальною метою під редакційним контролем суб'єкта у сфері медіа за допомогою електронних комунікаційних мереж, а саме: телевізійне мовлення (лінійний аудіовізуальний медіа-сервіс) або аудіовізуальний медіа-сервіс на замовлення (нелінійний аудіовізуальний медіа-сервіс); радіомовлення (лінійний аудіомедіа-сервіс) або аудіальний медіа-сервіс на замовлення (нелінійний аудіомедіа-сервіс) [1]. Отже, ця ознака розмежовує види медіа одне від другого за формою зовнішнього прояву подачі інформації.

Визначальною ознакою онлайн-медіа є обов'язкове поширення інформації за допомогою мережі Інтернет. Мережа Інтернет (Інтернет) – глобальна електронна комунікаційна мережа, що призначена для передачі даних та складається з фізично та логічно взаємоз'єднаних окремих електронних комунікаційних мереж, взаємодія яких базується на використанні єдиного адресного простору та на використанні інтернет-протоколів, визначених міжнародними стандартами [9].

По-четверте, інформація повинна поширюватись на власному веб-сайті. Великий тлумачний словник української мови подає таке визначення: сайт — сторінка для викладення інформації зі своєю адресою в Інтернеті [10, с. 1291]. Веб-сайт визначається як сукупність програмних та апаратних засобів з унікальною адресою в мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певного суб'єкта та забезпечують доступ юридичних та фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інші інформаційні послуги через мережу Інтернет [11]. М. Гура визначає веб-сайт як відокремлений, логічно завершений елемент мережі Інтернет, створений на основі технології гіперпосилань, який розташований на сервері (host), має унікальну адресу (url), за якою до нього може отримати доступ будь-який користувач мережі Інтернет, та у своїй основі містить інтернет-сторінки, які мають графічний

вигляд і можуть бути переглянуті за допомогою спеціальних комп'ютерних програм (браузерів) [12, с. 6]. Зареєстровані суб'єкти у сфері онлайн-медіа зобов'язані оприлюднювати та регулярно оновлювати на своєму веб-сайті (у своєму онлайн-профілі) такі вихідні дані: 1) офіційна (зареєстрована) назва онлайн-медіа; 2) поштова адреса, телефон, адреса електронної пошти суб'єкта; 3) ідентифікатор онлайн-медіа в Реєстрі [1].

У зв'язку з тим, що інформаційна сфера постійно розвивається і змінюється, не можливо у законі перерахувати усі ознаки, притаманні онлайн-медіа. Крім того, розмежувати на рівні закону онлайн-медіа і медійні ресурси, які поширюють інформацію, складно, тому Національна рада разом з учасниками ринку буде визначати й інші критерії, за якими визначаються онлайн-медіа. Так, однією із ознак онлайн-медіа, яка відокремлює його від інших видів медіа є гіперпосилання, під яким розуміють адресу іншого мережевого інформаційного ресурсу у форматі URL (англ. Universal Resource Locator), який тематично, логічно або будь-яким іншим способом пов'язаний з документом, у якому це посилання визначене [13]. Але як зазначалось раніше, остаточні характеристики онлайн-медіа визначає Національна рада.

Висновки. Онлайн-медіа – це один із видів медіа, якому відповідно до закону притаманні такі риси як 1) регулярність поширення інформації; 2) форми прояву інформації; 3) поширення інформації за допомогою мережі Інтернет; 4) наявність власного веб-сайту. Однією із ознак, що відрізняє онлайн-медіа від інших видів засобів масової інформації, яка не закріплена у законі, можна визначити гіперпосилання. У зв'язку із постійною зміною і розвитком інформаційного простору остаточне рішення щодо критеріїв онлайн-медіа приймає Національна рада з питань телебачення і радіомовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення 2.05.2023).
2. Ільченко Н. М. Механізми реалізації державної політики у сфері ЗМІ (регіональний рівень): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2008. 20 с.
3. Вознесенська О. А. Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 215 с.
4. Каплій О. В. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. С. 35-46.
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 2.05.2023).
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975. 832 с.
7. Бурило Ю. П. Щодо визначення адміністративно-правового статусу Інтернет-видань та організаційно-правових засад державного управління в сфері їх діяльності. Науковий потенціал світу 2006: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., 18-29 верес. 2006 р., Донецьк : Наука і освіта, 2006. Т. 15. С. 20-28.
8. Гусейнова-Чекурда Р. З. Конституційне право людини і громадянина на свободу слова (на прикладі ЗМІ). Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2011, № 2(75). С.159-166.
9. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення 2.05.2023).
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпін: Перун, 2005. 1728 с.
11. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади: Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України та Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 р. № 327/225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-02#Text>. (дата звернення 2.05.2023).
12. Гура М. В. Цивільно-правова охорона Інтернет-сайту в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 20 с.
13. Гіперпосилання URL: <http://surl.li/bjlbw> (дата звернення 2.05.2023).

REFERENCES:

1. Pro media. (2022, December 13). [On the media]. *Zakon Ukrainy № 2849-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
2. Ilchenko, N. M. (2008). *Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky u sferi ZMI (rehionalnyi riven)*. [Mechanisms of implementation of state policy in the field of mass media (regional level)]. *Avtooref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata nauk z derzh. upravlinnia: spets. 25.00.02 «Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia»*. 20. [in Ukrainian].
3. Voznesenska, O. A. (2012). *Pravovi zasady derzhavnoho rehulivannia v haluzi audiovizualnykh zasobiv masovoi informatsii*. [Legal foundations of state regulation in the field of audiovisual media]. *dys. ... kandydata yuryd. nauk : 12.00.01*. 215. [in Ukrainian].
4. Kaplii, O. V. (2013). *Klasyfikatsiia zasobiv masovoi informatsii: konstytutsiino-pravovi pytannia*. [Classification of mass media: constitutional and legal issues]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 50. 35-46. [in Ukrainian].

5. Pro informatsiiu. (1992, October 2). [On information]. Zakon Ukrainy № 2657-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
6. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. (1975). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Tom 6. 832. [in Ukrainian].
7. Burylo, Yu. P. (2006). Shchodo vyznachennia administratyvno-pravovoho statusu Internet-vydan ta orhanizatsiino-pravovykh zasad derzhavnoho upravlinnia v sferi yikh diialnosti. [Regarding the determination of the administrative and legal status of Internet publications and the organizational and legal foundations of state administration in the field of their activity]. *Naukovyi potentsial svitu 2006: materialy III mizhnar. nauk.-prakt. konf., 18-29 veres.* T. 15. 20-28. [in Ukrainian].
8. Huseinova-Chekurda, R. Z. (2011). Konstytutsiine pravo liudyny i hromadianyna na svobodu slova (na prykladi ZMI). [The constitutional right of a person and a citizen to freedom of speech (on the example of mass media)]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 2(75). 159-166. [in Ukrainian].
9. Pro elektronni komunikatsii. (2020, December 16). [On electronic communications]. *Zakon Ukrainy № 1089-IX.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> [in Ukrainian].
10. Busel, V.t. (ed.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplements and supplements). 1728. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku informatsiinoho napovnennia ta tekhnichnoho zabezpechennia Yedynoho veb-portalu orhaniv vykonavchoi vlady ta Poriadku funktsionuvannia veb-saitiv orhaniv vykonavchoi vlady. (2002, November 25). [On the approval of the Procedure for information content and technical support of the Unified web portal of executive authorities and the Procedure for the functioning of websites of executive authorities]. *Nakaz Derzhavnoho komitetu informatsiinoi polityky, telebachennia ta radiomovlennia Ukrainy ta Derzhavnoho komitetu zviazku ta informatyzatsii Ukrainy № 327/225.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-02#Text> [in Ukrainian].
12. Hura, M. V. (2006). Tsyvilno-pravova okhorona Internet-saitu v Ukraini. [Civil and legal protection of the Internet site in Ukraine]. *avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03.* 20. [in Ukrainian].
13. URL. Retrieved from: <http://surl.li/bjlbw> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 342.841+316.624.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-108-114

Максименко Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: natasha_bs@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1005-5115>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: СИНДРОМ ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ З ДИТИНОЮ

Проведено аналіз організаційно-правових засад запобігання та протидії домашньому насильству та жорстокого поведіння з дитиною. Здійснено теоретико-порівняльний аналіз термінів «домашнє насильство» та «насильство», виділено правову характеристику домашнього насильства, визначено види домашнього насильства та причини його прояву як соціально-негативного явища. Проаналізовано кількість звернень до правоохоронних органів щодо вчинення домашнього насильства загалом, та, шляхом порівняння, виокремлено кількості заяв щодо скоєння насильства над дітьми. У результаті, акцентовано увагу на тенденції збільшення показників скоєння насильства та проведено аналіз причин цього факту. Окремо звернуто увагу на ситуацію проявів домашнього насильства над дітьми у період воєнного стану в Україні.

Проаналізовано сучасний стан правового захисту прав дітей та передбачених способів боротьби з домашнім насильством. Наголошено на необхідності вдосконалення вже існуючих норм законодавства у протидії домашнього насильства.

Ключові слова: насильник, жертва, домашнє насильство, насильство, діти, протидія насильству

Maksymenko N. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF THE FORM OF DOMESTIC VIOLENCE: THE CHILD ABUSE SYNDROME

An analysis of the organizational and legal principles of prevention and countermeasures against domestic violence and child abuse was carried out. A theoretical and comparative analysis of the terms "domestic violence" and "violence" was carried out, the legal characteristics of domestic violence were highlighted, the types of domestic violence and the reasons for its manifestation as a socially negative phenomenon were determined. The number of appeals to law enforcement agencies regarding the perpetration of domestic violence in general was analyzed, and, by way of comparison, the number of statements regarding the perpetration of violence against children was singled out. As a result, attention was focused on the tendency to increase the rates of violence and an analysis of the reasons for this fact was carried out. Separate attention is paid to the situation of manifestations of domestic violence against children during the period of martial law in Ukraine.

The current state of legal protection of children's rights and the prescribed methods of combating domestic violence are analyzed. It is emphasized the need to improve the already existing legislation in combating domestic violence.

Key words: rapist, victim, domestic violence, violence, children, countering violence

Постановка проблеми. Домашнє насильство, об'єктом якого виступають члени сім'ї, є найбільш розповсюдженим явищем, що супроводжується у більшості випадків агресивною поведінку, вчиненням тиску на жертву, що призводить до порушення прав і свобод жертв такого виду насильства.

З метою запобігання та протидії насильству в сім'ї, зокрема – неповнолітньої особи, Україна взяла на себе зобов'язання виконання низки міжнародних документів, зокрема, Конвенції ООН про права дитини, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, засади який знайшли своє відображення у національному законодавстві, основними з яких є: Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про охорону дитинства», Указ Президента України від 21 вересня 2020 р. № 398 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» тощо.

Насильство негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я жертви, виступає загрозою життю, може призвести до суїцидальних випадків або стати результатом насильницької смерті.

Сумна статистика цього явища говорить про актуальність боротьби та протидії проявам домашнього насильства. За 2021 рік найбільше звернень про насильство в сім'ї надходило від жінок — 233 210. Чоловіки зверталися до соцслужб стосовно цього 45 677 разів, а від дітей надійшло 5 334 таких звернення. За 2021 рік найбільшу кількість звернень зафіксували в Києві — 36 114. На другому місці Дніпропетровська область із 24 174 зверненнями, а на третьому Львівська — там повідомляли про домашнє насильство 21 198 разів. Далі йдуть Запорізька (16 588) та Волинська (15 843) області [13].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правову характеристику домашньому насильству в сім'ї, виявлення причин його виникнення, визначення способів протидії цьому асоціальному явищу здійснювали низка вчених, як: Л. Волинець, Л. Гурковська, В. Казміренко, О. Коломоєць, К. Левченко, М. Легенька, І. Савчук, О. Сидоренко, І. Трубавіна тощо. Безпосередньо працюють над розробкою методики попередження домашнього насильства над дітьми науковці: С. Буров, І. Дубиніна, К. Левченко, М. Легенька, К. Маєвська тощо. Саме протидія цьому явищу та зменшення ризиків виникнення домашнього насильства, особливо щодо неповнолітніх, є актуальною темою на будь-якій стадії розвитку суспільства. Особливо гостро актуальність цієї теми підкреслюється сьогоденними подіями в Україні, яка перебуває у воєнному стані, коли психологічний тиск усього населення підвищився, що негативно відбивається на відносинах у сім'ї, виявлення зривів батьків відносно дітей, як результат – прояв домашнього насильства.

Метою статті є розкриття сутності домашнього насильства та жорсткого ставлення до дітей в сім'ї як негативного соціального явища, визначення шляхів протидії та попередження домашнього насильства на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За статистичними даними 40% неповнолітніх вважають, що проблема жорстокого поводження з дітьми є актуальною для нашої країни. Діти найчастіше зазнають жорстокості з боку ровесників, але кожна четверта дитина з тих, хто потерпав від насильства та знущання, зіткнулися з цим у власній родині [20, с. 294; 3, с. 71]. «Безсумнівно, насильство породжує насильство, – стверджує знаний німецький кримінолог Крістіан Пфайфер. – Серед убивць світу немає тих, кого виховували в любові та добрі». Проте не кожна дитина, яку в дитинстві били, пізніше бере в руки зброю. Однак діти, які зазнавали насильства від батьків чи вчителів, у п'ять разів частіше вдаються до насильницьких дій [3, с. 71].

Якщо провести теоретико-правовий аналіз походження терміну «домашнє насильство», слід зазначити, що слово «насильство» визначається в основному в контексті ототожнення його з формою застосування фізичної сили: застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось (щось) [1, с. 735]. Подібне визначення зустрічаємо й у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, який додає дії із застосування психічної сили [7, с. 304].

Точка зору науковців щодо визначення насильства розділяється на вузьке та широке його розуміння. У вузькому розумінні І.Р. Кузьміна визначає: «Насильство в родині являє собою ... навмисне зазіхання у сфері сімейно-побутових стосунків, що заподіюють фізичну й психологічну шкоду жертвам злочинів» [12, с. 528]. У широкому розумінні вчені акцентують увагу на протиправний вплив на жертву насилля, визначаючи, що - це дії, які здійснюються одним (чи декількома особами), що характеризуються такими ознаками: 1) відбуваються навмисно, спрямовані на досягнення визначеної мети; 2) завдають шкоди

(фізичної, моральної, матеріальної тощо) іншій особі; 3) порушують права і свободи людини; 4) той, хто чинить насильство, має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), що унеможлиблює ефективний самозахист жертва від насильства [4]

Законодавець визначає домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [15, ст. 1].

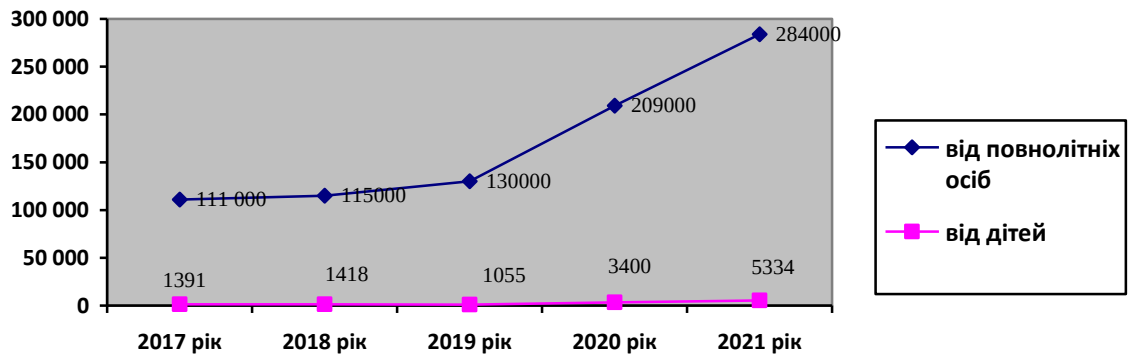
У свою чергу, Кодекс України про адміністративні правопорушення ст. 173-2 [9] додає до вказаного протиправного діяння ще наступні правові характеристики, як: 1) умисне діяння; 2) діяння виражається у дії чи бездіяльності; 3) більш розширений перелік характеру насильства, яке виражається в діях, що не спричинили тілесних ушкоджень, але мають вираз у погрозі, образі чи переслідуванні, позбавленні житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо; 4) визначив негативні наслідки протиправного діяння – насильства, які виражаються у завданні шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

Вказане вище стосується всіх членів сім'ї, включаючи неповнолітню дитину. Але, якщо проаналізувати домашнє насильство над дитиною, то воно додається додатковим колом протиправних діянь. Так, науковці до нього відносять нанесення батьками, або особами, що їх замінюють, фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, які завдають шкоду здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя; притягнення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй засобів, що отруюють, або медичних препаратів, які викликають одурманювання (наприклад, снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби задушити чи втопити дитину; фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою; як дисциплінарне покарання у вигляді фізичного - від запотиличників і ляскань до шмагання ременем [14]. Л. Волинець відносить: побої, погрози, залякування тощо, а також замах на статеву недоторканність (фізичне або психічне насилля), застосування недопустимих методів виховання, приниження людської гідності дитини тощо; хронічний алкоголізм або наркоманія; будь-яка експлуатація дитини, примушення дитини жебракувати визначає як жорстоке поводження з дитиною [2].

Дане поводження з дитиною є асоціальним явищем, яке слід викорінювати з сучасного суспільства. Саме збільшення кількості звернень дітей до правоохоронних органів та правозахисних організацій щодо скоєння домашнього насильства потребує нагального вжиття заходів щодо викорінення цього явища. Так, за даними Національної поліції України у 2017 році зареєстровано майже 111 тисяч звернень із повідомленнями про вчинені злочини та інші дії, пов'язані з домашнім насильством, 1391 із них надійшли від дітей; за 2018 рік кількість звернень із повідомленнями про домашнє насильство перевищила 115 тис., із них 1418 – від дітей [6]; у 2019 році зареєстровано 130 тисячі таких заяв, від дітей – 1055 [19]; у 2020 році – більше ніж 209 тисяч [5], від дітей – 3400 [8]; у 2021 році - майже 284 тисячі, від дітей - 5 334 [13].

Із показників звернень щодо домашнього насильства від дітей протягом 2020-2021 років збільшилася на 0,25 % (2020 році – 3400 дітей звернулося, що становить 1,62 % від загальної кількості звернень; 2021 році - 5 334, що становить 1,87 %. Для порівняння у 2019 році – 1055, що становить 0,8 % від загальної кількості. Однією із причин такого збільшення протиправних діянь відносно дітей можна виділити - психологічне та фінансове навантаження батьків під час ведення карантинних обмежень, які припадають на вказані роки (2020-2021 рр.). Виплеск насилля спостерігалось у цей час по всіх країнах світу разом із пандемію COVID-19, Україна не стала виключенням.

Так, за даними громадської організації «Ла Страда-Україна», за місяць карантину у Дніпрі, з 12 березня по 12 квітня 2020 року, на Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації надійшло 2 051 звернення про домашнє насильство. При тому, що в лютому ця цифра була майже вдвічі меншою – 1 273 [21].

Діаграма 1. Кількість повідомлень про вчинення домашнього насильства

Водночас протягом першого півріччя 2022 року (січень-червень 2022 року) порівняно з першим півріччям 2021 року (січень-червень 2021 року) спостерігалася тенденція зменшення кількості звернень про вчинення домашнього насильства. У зв'язку з повномасштабною війною у 2022 році в Україні зменшилася кількість зафіксованих випадків домашнього насильства. За даними звіту Аналітичного центру Юрфем у першому півріччі 2022 року до Національної поліції України надійшло на 27,5% менше ніж у відповідний період попереднього року. Серед факторів впливу — бойові дії, тимчасова окупація окремих територій України та вимушене переміщення осіб [10]. Також впливає ситуація, в якій людина (у тому числі дитина) перебуває на тимчасово окупованій території, тому й не має змоги повідомити правоохоронним органами на підконтрольній території російський військових про факт насильства. Більш того, до домашнього насильства в окупованих теоріях України додаються виявлені факти іншого насильства відносно дітей. Так, за словами Андрія Костіна (станом на 1 березня 2023 року), загалом зареєстровано понад 2600 воєнних злочинів проти дітей, серед яких їхня загибель або поранення, факти збройного нападу на установи та заклади для дітей, а також факти примусової депортації або викрадення. На Херсонщині розслідують понад 11 тисяч воєнних злочинів [22].

У світлі подій, що відбуваються в Україні, наразі позитивною подією слід вважати набрання чинності в Україні у листопаді 2022 року Стамбульської конвенції, що спрямована на протидію насильству стосовно жінок, домашньому насильству в мирний час й у час воєнних дій.

Україна підписала Стамбульську конвенцію 07 листопада 2011 року, а ратифікувала тільки 20 червня 2022 року, ухваливши Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [16]. Заслужовує на увагу пункт Закону про ратифікацію, де прямо вказано, що внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації, Україна не може гарантувати виконання зобов'язань, передбачених Конвенцією, на тимчасово окупованих територіях, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі до повного відновлення конституційного ладу України на цих територіях. Це означає, що відповідальність за всі акти насильства, зокрема сексуальні, які вчинено на окупованих територіях, буде нести країна-агресор [17].

Не дивлячись, що на сьогодні Сімейний кодекс України ст. 150 забороняє будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, а також фізичні покарання дитини батьками, застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [18], на сьогодні найбільш розповсюдженим залишається домашнє насильство над дітьми у вигляді покарання батьків, оскільки деякі вважають це засобом виховання останніх.

Серед видів домашнього насильства над дітьми можна виділити такі різновиди, як: а) насильство батьків (батька) над дітьми, причинами яких можуть виступати:

- агресія батьків стосовно дітей;
- стиль виховання батьків із застосуванням різних видів насильства;
- результат аморальної поведінки батьків (алкоголізм, наркоманія тощо);
- віддзеркалення аналогії особистого виховання, яке застосовується до власних дітей;
- складна життєва ситуація, в якій перебуває сім'я (безробіття, перебування в окупованій території, вимушений переїзд проживання, втрата житла та всього майна в результаті воєнних дій тощо);

б) насильство дітей по відношенню до батьків та похилого віку осіб, пов'язаних сімейними відносинами;

в) насильство між дітьми, пов'язаних сімейними відносинами.

Висновки. Причинами виникнення домашнього насильства чимало: недосконалий правовий захист, відсутність або поверхневе реагування державних органів на скарги, насамперед, з боку поліції, оскільки це сімейна сварка, складність фіксації та доведення факту насильства. Для вирішення проблеми домашнього насильства у 2017 році було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017, в якому запропоновано новий підхід (із використанням європейських стандартів) до

боротьби з цим негативним явищем у суспільстві. Даний закон передбачає проведення корекційних програм для кривдників за рішенням суду. Сутність цієї програми полягає у тому, що кривдник має безкоштовно регулярно відвідувати психолога у одному із соціальних центрів. Дана програма направлена на формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей [15]. Кримінальним кодексом України ст. 91-1 вводяться обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, серед яких є заборона наближення кривдника до дитини, заборона спілкування будь-якими каналами зв'язку, заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства тощо [11].

Ми солідарні з думкою Марти Змислої, що необхідності у нагальних змінах на законодавчому рівні щодо домашнього насильства немає, утім існує потреба в удосконаленні вже існуючих норм законодавства. Так, ст. 126-1 КК України передбачає відповідальність за систематичне домашнє насильство. Нерідко на практиці виникають складнощі щодо тлумачення поняття «систематичності» оскільки відсутнє чітке розуміння, скільки випадків домашнього насильства має бути зафіксовано та з якою періодичністю для того, аби вважати таке насильством систематичним [10].

Ще одним недоліком у протидії домашнього насильства слід виділити відсутність притулків, до яких могли б звернутися за допомогою жертви насильства та отримати кваліфіковану допомогу як медичну, так й психологічну. Також у школах для дітей має бути доступна роз'яснювальна інформація щодо шляхів, каналів звернення у разі вчинення домашнього насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В.Т.Бусел, редактори-лексикографи : В.Т.Бусел, М.Д.Василюк-Дерibas, О.В.Дмитрієв, Г.В.Латник, Г.В.Степенко]. К. : Ірпінськ : Перун, 2005. 1728 с.
2. Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. Надання допомоги дітям –жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик. Київ : К.І.С., 2011. 132 с.
3. Гвоздь Л. Міжнародний досвід захисту дітей від насильства, експлуатації та жорстокого поводження. *Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль : Стереарт, 2014. С. 71-73.
4. Дмитренко Н.І., Тропін Н.В., Власов П.А. Попередження домашнього насильства у сім'ї : методичні рекомендації. Дніпропетровський юридичний інституту МВС України. Дніпропетровськ, 2001. 56 с.
5. Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (І півріччя 2022 року) (анонс публічного обговорення). ЮРФЕМ.UA. 2022. URL: <https://cutt.ly/C8ZWt8N>
6. За домашнє насильство – за грати: Як в Україні та світі борються зі знуцанням у родині. URL: <https://cutt.ly/Y8ZWtSz>
7. Загнітко К.П., Щукіна І.А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
8. Звіт Національної поліції про результати роботи у 2020 році. URL: <https://cutt.ly/d8ZWt9t>
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення 27.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#top>
10. Костіна Є. В Україні сильно впали цифри по жертвах домашнього насильства. Не на часі чи діють зміни? 2022. URL: <https://cutt.ly/U8ZWkYp>
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення 27.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Кузьміна І.Р. Захист від насилля у сім'ї у новому кримінальному законодавстві України. Актуальні проблеми політики. 2002. № 13-14. С. 528-586
13. Луценко Є. У соцслужбі розповіли, хто і в яких регіонах найчастіше скаржився на домашнє насильство у 2021 році. *Hromadske*. 27 січня 2022. URL: <https://cutt.ly/Q8zmXCl>
14. Павлусь М.М. Домашнє насильство над дітьми: його види і наслідки. *Практичний психолог дошкілля*, 2018, №1. URL: <http://leleka.rv.ua/domashnye-nasyl-stvo-nad-dit-my-yogo-vydy-i-naslidky.html>
15. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
16. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>
17. Семенова М. Сутність Стамбульської конвенції та Закон України про ратифікацію. Актуальна судова практика господарської діяльності. URL: <https://cutt.ly/q8ZWQkZ>
18. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Дата оновлення 19.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

19. Соколовська Ю. Кожна 5 жінка в Україні стикається з тією чи іншою формою насильства. Міністерство соціальної політики України: офіційний веб-сайт. 2020. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18311.html>
20. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. Бондаровська, О. Кочеміровська, Г. Лактіонова та ін. К., 2010. 372 с.
21. Чумак Ю. Домашнє насильство під час карантину: страждають діти. *Шерифи для нових громад*. 2020. URL: <https://cutt.ly/b8ZWUZe>
22. Янковський О., Бадюк О. «Убивства, зґвалтування, тортури»: скільки воєнних злочинів російської армії вже підтвердили в Україні і які перспективи трибуналу? *Радіо свобода*. 2023. URL: <https://cutt.ly/E8ZWAh9>

REFERENCES:

1. Busel V.T. (Eds.), Vasyleha-Derybas M.D., Dmytriiev O.V., Latnyk H.V., Stepenko H.V. (2005). *Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. 1728 p. [in Ukrainian].
2. Volynets L.S., Hurkovska L.P., Savchuk I.V. (2011). *Nadannia dopomohy ditiam –zhertvam zlochyniv, poviazanykh iz torhivleiu ditmy, dytiachoiu prostytutsiieiu, dytiachoiu pornohrafiieiu, proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny, z urakhuvanniam natsionalnoi ta mizhnarodnoi praktyk [Providing assistance to child victims of crimes related to child trafficking, child prostitution, child pornography, against the sexual freedom and sexual integrity of the child, taking into account national and international practice]*. Kyiv : K.I.S. 132 p. [in Ukrainian].
3. Hvozdi L. (2014). *Mizhnarodnyi dosvid zakhystu ditei vid nasyilstva, ekspluatatsii ta zhorstokoho povodzhennia [International experience of protecting children from violence, exploitation and abuse]*. *Dytynstvo bez nasyllia : suspilstvo, shkola i simia na zakhysti prav ditei : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Childhood without violence: society, school and family in the protection of children's rights: a collection of materials of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 71-73). Ternopil : Stereoart [in Ukrainian].
4. Dmytrenko N.I., Tropin N.V., Vlasov P.A. (2001). *Poperedzhennia domashnoho nasyilstva u simi [Prevention of domestic violence in the family]*. Dnipropetrovskiy yurydychnyi instytutu MVS Ukrainy. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
5. *Domashnie nasyilstvo v Ukraini: reahuvannia v umovakh viiny (I pivrichchia 2022 roku) (anons publichnoho obhovorennia) [Domestic violence in Ukraine: response in the conditions of war (I half of 2022) (announcement of public discussion)]*. YuRFEM.UA. Retrieved from: <https://cutt.ly/C8ZWw8N> [in Ukrainian].
6. *Za domashnie nasyilstvo – za graty: Yak v Ukraini ta sviti boriatsia zi znushchanniam u rodyni [For domestic violence - behind bars: How Ukraine and the world fight against abuse in the family]*. Retrieved from: <https://cutt.ly/Y8ZWwSz> [in Ukrainian].
7. Zahnitko K.P., Shchukina I.A. (2008). *Velykyi tumachnyi slovnyk. Suchasna ukrainska mova [A large explanatory dictionary. Modern Ukrainian language]*. Donetsk: TOV VKF «BAO» [in Ukrainian].
8. *Zvit Natsionalnoi politsii pro rezultaty roboty u 2020 rotsi [Report of the National Police on the results of work in 2020]*. Retrieved from: <https://cutt.ly/d8ZWw9t> [in Ukrainian].
9. Code of Ukraine on Administrative Offenses dated 07.12.1984, № 8073-X. Date of update 27.01.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#top> [in Ukrainian].
10. Kostnia Ye. (2022). *V Ukraini synlo vpaly tsyfry po zhertvakh domashnoho nasyilstva. Ne na chasi chy diuit zminy? [In Ukraine, the number of victims of domestic violence has fallen sharply. Not on time or changes?]*. Retrieved from: <https://cutt.ly/U8ZWwYp> [in Ukrainian].
11. Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001, № 2341-III. Retrieved from: 27.01.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
12. Kuzmina I.R. (2002). *Zakhyst vid nasyllia u simi u novomu kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy [Protection from domestic violence in the new criminal legislation of Ukraine]*. *Aktualni problemy polityky - Actual problems of politics*, 13-14, 528-586 [in Ukrainian].
13. Lutsenko Ye. (2022). *U sotssluzhbi rozpovily, khto i v yakykh rehionakh naichastishe skarzhyvsia na domashnie nasyilstvo u 2021 rotsi [The social service revealed who and in which regions most often complained about domestic violence in 2021]*. *Hromadske*. Retrieved from: <https://cutt.ly/Q8zmXCl>. [in Ukrainian].
14. Pavlus M.M. (2018) *Domashnie nasyilstvo nad ditmy: yoho vydy i naslidky [Domestic violence against children: its types and consequences]*. *Praktychnyi psykholoh doskillia - Practical preschool psychologist*, 1. Retrieved from: <https://cutt.ly/J8ZHPBc> [in Ukrainian].
15. On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine dated 07.12.2017, № 2229-VIII. Date of update 01.01.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
16. On the ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: Law of Ukraine dated 20.06.2022, № 2319-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> [in Ukrainian].
17. Semenova M. *Sutnist Stambulskoi konventsii ta Zakon Ukrainy pro ratyfikatsiiu [The essence of the Istanbul Convention and the Law of Ukraine on ratification]*. *Aktualna sudova praktyka hospodarskoi diialnosti -*

Actual judicial practice of economic activity. Retrieved from: <https://cutt.ly/q8ZWQkZ> [in Ukrainian].

18. Family Code of Ukraine dated January 10, 2002, № 2947-III. Date of update 19.02.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

19. Sokolovska Yu. (2020). Kozhna 5 zhinka v Ukraini stykaetsia z tiieiu chy inshoiu formoiu nasylstva [Every fifth woman in Ukraine faces one or another form of violence]. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy: ofitsiyni veb-sait [Ministry of Social Policy of Ukraine: official website]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/18311.html> [in Ukrainian].

20. Bondarovska V., Kochemyrovska O., Laktionova H. et al (2010). Stan systemy poperedzhennia nasylstva v simi v Ukraini : pravovi, sotsialni, psykholohichni ta medychni aspekty [State of the family violence prevention system in Ukraine: legal, social, psychological and medical aspects]. Kyiv, 372.

21. Chumak Yu. (2020). Domashnie nasylstvo pid chas karantynu: strazhdaiut dity [Domestic violence during quarantine: children suffer]. *Sherify dlia novykh hromad - Sheriffs for new communities*. Retrieved from: <https://cutt.ly/b8ZWUZe> [in Ukrainian].

22. Yankovskiy O., Badiuk O. (2023). «Ubyvstva, zgvaltuvannia, tortury»: skilky voiennykh zlochyniv rosiiskoi armii vzhe pidtverdyl v Ukraini i yaki perspektyvy trybunalu? ["Murder, rape, torture": how many war crimes committed by the Russian army have already been confirmed in Ukraine and what are the prospects of the tribunal?]. *Radio svoboda - Radio freedom*. Retrieved from: <https://cutt.ly/E8ZWAh9> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 347.633(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-114-118

Слюсаренко Сергій Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного і фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

e-mail: sergiy.sliusarenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6718-222X>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ІНОЗЕМЦЯМИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

В статті охарактеризовано поняття та зміст правового усиновлення іноземцями громадян України з точки зору як національного законодавства, так і міжнародного, визначено порядок та правове регулювання усиновлення іноземцями громадян України на міжнародному рівні. Автором зазначено, що захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань нашої держави. Усиновлення є найефективнішою та найсприятливішою формою виховання дітей-сиріт. Усиновлена дитина є більш захищеною не лише з юридичної точки зору, а й з психологічної та соціальної точки зору.

Зазначені порядок і умови для усиновлення іноземцями громадян України. Виокремлені недоліки та переваги такого усиновлення. Встановлено, що усиновлення громадян України громадянами інших держав – складна процедура з юридичної точки зору.

Ключові слова: усиновлення, іноземні особи, діти, громадяни України

Slusarenko S. LEGAL REGULATION OF THE ADOPTION OF CITIZENS OF UKRAINE BY FOREIGNERS

The article describes the concept and content of the legal adoption of Ukrainian citizens by foreigners from the point of view of both national and international legislation, defines the procedure and legal regulation of the adoption of Ukrainian citizens by foreigners at the international level. The author states that protecting the rights and interests of the child is one of the most important tasks of our state. Adoption is the most effective and favorable form of raising orphans. An adopted child is more protected not only from a legal point of view, but also from a psychological and social point of view.

The specified procedure and conditions for the adoption of Ukrainian citizens by foreigners. Disadvantages and advantages of such adoption are highlighted. It has been established that the adoption of citizens of Ukraine by citizens of other states is a complex procedure from a legal point of view.

Key words: adoption, foreign persons, children, citizens of Ukraine

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань Української держави, адже ставлення до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їх гідності відображають рівень цивілізованості суспільства. Одним із правових інститутів, що гарантує дотримання прав дітей, є інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та допускається виключно в інтересах дитини. Усе це і обґрунтовує актуальність дослідження.

Випуск 14. 2023

© С.В.Слюсаренко, 2023

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблем правового регулювання іноземцями усиновлення громадян України звертали свої погляди учені Г.І. Абраменко, Г.І. Вершиніної, О.О.Грабовської, Л.М. Зілковської, О.І. Карпенко, О.Ю. Князєвої, Л.А. Князької, Н.В. Лєтової, О.Ю.Ситкової та ін. Проте, вони аналізовану нами тему прямо не досліджували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних чи суміжних відносинах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного, цивільного та сімейного права, діючого законодавства та думок на цю проблематику вчених здійснити аналіз правового регулювання усиновлення іноземними громадянами та визначити коло теоретичних та практичних проблем у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні усиновлення є найнефективнішою та найсприятливішою формою виховання дітей-сиріт. Усиновлена дитина є більш захищеною не лише з юридичної точки зору, а й з психологічної та соціальної точки зору, тому що: по-перше, такі діти прирівнюються до біологічних дітей, вони знаходять батьків і коло спілкування для належного виховання та розумовий розвиток; по-друге, зменшується ризик з'явлення соціально неадаптованих, замкнутих людей, а можливо і злочинців, тому що, як такого, прикладу для наслідування поведінки в дітей немає і єдине, звідки вони можуть взяти зразок, – це вулиця, що є для нашої держави кроком назад. Тому наше законодавство піклується про таких дітей і ставить їх усиновлення одним з головних завдань сучасної розвинутої і правової держави.

Однією з актуальних проблем регулювання усиновлення українських дітей іноземцями в Україні є те, що в нормативних актах немає самого його поняття. Існує визначення усиновлення взагалі у статті 207 Сімейного кодексу [1, с.53].

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземцями проводиться, якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України [2].

Іноземці й особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, установленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям і особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, установленому законом [3].

Частина 1 Сімейного кодексу України закріплює положення про те, що усиновлення іноземцем на території нашої держави дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених главою 18 СК, незалежно від місця його проживання. Однак при цьому сімейним законодавством України встановлені і додаткові умови. Водночас у другому абзаці ч. 1 статті, яка коментується, міститься вказівка на те, що якщо усиновлювач є родичем дитини, її усиновлення може бути здійснене до спливу одного року. Це пояснюється тим, що згідно з п. 4 ч. 1 ст. 213 СК за наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну й ту ж дитину, незалежно від їх громадянства та місця проживання родичі дитини мають переважне право на її усиновлення. Крім того, усиновлення дитини здійснюється без додержання строку її перебування на обліку у Центрі з усиновлення дітей у разі захворювання дитини на хворобу, що внесена до спеціального переліку, затвердженого МОЗ України [4].

Усиновлення традиційно розглядають як сімейно-правовий інститут. Так, СК України у ст. 207 наголошує, що усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки та сина [1]. З цього приводу В. Косенко зазначає, що у законі усиновлення (удочеріння) визначається як юридичний акт, унаслідок якого між усиновителем та його родичами з однієї сторони, та усиновленим з іншої виникають такі ж права й обов'язки, як між батьками й дітьми, іншими родичами за походженням. З наведеного визначення усиновлення розуміється як юридичний акт, що тягне за собою встановлення між усиновителем та усиновленою дитиною нового правового зв'язку, насамперед між усиновителем й усиновленим, а також між усиновленим та рідними усиновителя [5, с. 34]. Отже, оскільки з юридичної точки зору внаслідок усиновлення дитина набуває нових батьків та інших родичів, то актом усиновлення одночасно припиняється правовий зв'язок дитини з її батьками та іншими родичами за походженням.

До інституту усиновлення як в законодавстві нашої держави, так і зарубіжних країн входить таке поняття як умови, при яких здійснюється цей акт. В нашому розумінні, це певні вимоги, без дотримання яких неможливо усиновити (удочерити) дитину. Умови нашого законодавства мають деякі відмінності від законодавства інших країн, проте всі вони направлені на забезпечення сприятливої середовища для влаштування сторонньої дитини у нову сім'ю.

Умови або вимоги витікають із самої суті інституту усиновлення, і призначення їх зводиться до того, щоб усиновлення слугувало виключно інтересам дитини. Наприклад, якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати і сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні, за винятком обставин, що мають істотне значення (наприклад один із братів має фізичну ваду). Згоду на це обов'язково дає орган опіки та піклування. Причому, якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат і сестра мають право знати про нове місце її проживання [6].

В Україні законодавець пред'являє до усиновлювачів такі вимоги: по-перше, ними можуть бути тільки повнолітні дієздатні особи, по-друге, усиновлювач обов'язково повинен бути старшим за дитину, яку він бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років, а при усиновленні повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років [6]. В випадку, коли наявний іноземний елемент, наше

законодавство висуває додаткові умови усиновлення. Відповідно до статті 283 СК, українська дитина може бути усиновлена іноземним громадянином у разі:

- 1) перебування дитини на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини не менше одного року;
- 2) відсутності громадянина України, який виявив бажання усиновити дитину або взяти її під опіку чи піклування до себе в сім'ю;
- 3) згоди Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини;
- 4) забезпечення дитині за кордоном прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України [1].

Це говорить про те, що законодавець необхідним вважає не лише врахування інтересів усиновлювача, а й інтересів дитини.

Правові наслідки усиновлення визначаються *lex personalis* усиновлювача, тобто його особистим законом. Серйозним недоліком міжнародного усиновлення є фактична неможливість відстеження подальшої долі українських дітей через те, що в ряді країн відсутній механізм повернення їх на Батьківщину. Одним з наслідків є отримання усиновленим громадянства усиновителів. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року серед підстав набуття громадянства України, встановлених ст. 6, окремо передбачає таку, як усиновлення. Згідно зі ст. 11 Закону дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства і яку усиновляють громадяни України або подружжя, один з якого є громадянином України, а другий – особою без громадянства або іноземцем, стає громадянином України з моменту набрання чинності рішенням про усиновлення незалежно від того, проживає вона постійно в Україні чи за кордоном. Як бачимо в цьому Законі містяться односторонні імперативні норми, в ньому відсутнє будь-яке колізійне регулювання питань, пов'язаних з громадянством дитини у випадках народження чи усиновлення, що мали місце у змішаних шлюбах. До речі, і у Законі «Про міжнародне приватне право» це питання залишилося невирішеним [7].

Іноземні особи, які виявили бажання усиновити дитину, що є громадянином України, звертаються з письмовою заявою до Центру усиновлення про взяття їх на облік кандидатами в усиновителів та надання направлення на відвідання відповідного державного дитячого закладу для підбору, знайомства та встановлення контакту з дитиною. Центр з усиновлення дітей протягом трьох днів розглядає необхідні матеріали і дає письмовий дозвіл на усиновлення, а у разі відмови — аргументовану відповідь у письмовій формі. До заяви додаються такі документи:

- 1) наданий компетентним органом країни проживання висновок кандидата в усиновителів, що підтверджує його можливість бути усиновителем, із зазначенням житлово-побутових умов, біографічних даних;
- 2) дозвіл компетентного органу країни проживання кандидата в усиновителів на в'їзд і постійне проживання усиновленої дитини;
- 3) документи про доходи, заробіток, прибуток;
- 4) медичний висновок про стан здоров'я кожного кандидата в усиновителів;
- 5) копія свідоцтва про шлюб (якщо заявники перебувають у шлюбі);
- 6) копія паспорта або іншого документа, який засвідчує особу кандидатів в усиновителів;
- 7) відомості уповноваженого органу на кожного кандидата в усиновителів про те, що ніхто з них не притягався до кримінальної відповідальності;
- 8) зобов'язання усиновителів у разі усиновлення дитини в місячний термін поставити її на консульський облік у консульській установі України в країні проживання та надавати цій установі періодичну інформацію про умови проживання і виховання дитини тощо.

Слід зазначити, що від імені іноземних громадян, які бажають усиновити дитину — громадянина України, — можуть діяти й інші особи на підставі легалізованого доручення, за винятком випадків, коли іноземець має особисто:

- 1) ознайомитися з документами усиновленої дитини;
- 2) познайомитися і встановити контакт з дитиною;
- 3) бути присутнім під час розгляду справи в судді про усиновлення;
- 4) отримати рішення суду про усиновлення;
- 5) забрати дитину з місця її проживання за поданням копії рішення суду про усиновлення.

Згідно з вимогами п. 42 Порядку, Центр у 10-денний термін розглядає подані кандидатами в усиновителів документи, ставить їх на облік, надає необхідну інформацію про дітей, стосовно яких виникли підстави для усиновлення, та видає направлення в органи опіки та піклування для підбору, знайомства та встановлення контакту з дитиною. Разом з направленням кандидатів в усиновителів повертаються їхні документи, прошнуровані, опечатані і завірені підписом керівника Центру із зазначенням номера, за яким кандидат перебуває на обліку в Центрі, для подання до відділу освіти за місцем проживання дитини.

Щоб вирішити питання усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземці звертаються до центру за дозволом на проведення дій, пов'язаних з усиновленням.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземними громадянами провадиться рішенням районного (міського) суду. Копія рішення суду, засвідчена в установленому порядку, у 10-денний термін з часу набрання судовим рішенням законної сили, надсилається до Центру [8].

Усиновлення громадян України громадянами інших держав – складна процедура. При такому усиновленні насамперед враховуються інтереси дитини – громадянина України, – що вона втрачає або чого вона набуває?

Усиновлення дітей України громадянами інших країн – деякою мірою небезпечне явище. Звичайно, це не стосується іноземців, які виконують всі вимоги законодавства, щоб у кінцевому результаті усиновити дитину. Але знаходяться й такі, що бажають «пришвидшити» цю процедуру, і якнайшвидше в складі своєї сім'ї мати нову дитину, при цьому матеріальна сторона цієї послуги для іноземців, як правило, не є проблемою.

Також, тривала та складна процедура усиновлення іноземцями на практиці найчастіше призводить до того, що кандидати в батьки звертаються за допомогою до випадкових посередників, що заборонено ст. 216 Сімейного кодексу України. При цьому порушуються строки перебування дітей на обліку, не враховується вік усиновлюваних дітей. Тому в Україні слід дозволити та стимулювати діяльність некомерційних громадських агентств, які могли б бути законними посередниками в процесі здійснення усиновлення та узаконити діяльність по допомозі усиновлювачам, наприклад, переклад, надання житла на період перебування в Україні [9, с. 20 – 23].

Як свідчить практика, більшість іноземців усиновлює дітей, які мають психічні або інші види захворювань. Якщо провести паралелі з українськими усиновлювачами, то вони, навпаки, у переважній більшості не готові взяти до своєї родини та забезпечити догляд дитині, яка має проблеми зі здоров'ям [10, с. 372]. Що є позитивним досвідом, оскільки більшість хворих дітей за кордоном виліковуються.

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження правового регулювання усиновлення іноземцями громадян України регулюється не лише українським законодавством, а і міжнародним. Також проблемою є недосконалість національного законодавства щодо усиновлення, нечіткість окремих норм законодавчих актів, що регулюють процес усиновлення. Усиновлення регулюється декількома нормативними актами різної юридичної сили, що не виключає колізій між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21ю
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
3. Світличний О.П. Судовий захист іноземців та осіб без громадянства. *Київський часопис права*. 2021. № 4.
4. Коментований Сімейний кодекс України. Стаття 283. Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України. Радник: український юридичний портал. 2016. URL: <http://radnuk.info/komentar/simein/432-rozdil6/6101--283-----html>
5. Косенко Н. П. Поняття та значення усиновлення в національному законодавстві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 33-40.
6. Баранова Л.М. Сімейне право України: Підручник. Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова. К.: Юрінком Інтер, 2006. 264 с.
7. Сайт національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Міжнародне усиновлення та його наслідки. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5776525/page:69/>
8. Будзінська, О. Правові аспекти усиновлення українських дітей, які є громадянами України, іноземцями. *Юридичний журнал: юстиніан* 2009. №2
9. Деркаченко Ю. В. Правова забезпеченість і соціальна обумовленість міжнародного усиновлення. *Юридична Україна*. 2006. № 4. С. 20 – 23.
10. Вітренко Л.Р., Дяченко С.В. Правове регулювання усиновлення з іноземним елементом: судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2020. С.369-372.

REFERENCES:

1. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 21iu. [in Ukrainian].
2. Pro okhoronu dytynstva. (2001, April 26). [On the protection of childhood]. *Zakon Ukrainy № 2402-III* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
3. Svitlychnyi, O.P. (2021). Sudovi zakhyst inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. [Judicial protection of foreigners and stateless persons]. *Kyivskiy chasopys prava*. № 4. [in Ukrainian].
4. Komentovanyi Simeinyi kodeks Ukrainy. Stattia 283. Usynovlennia inozemtsem dytyny, yaka ye hromadianynom Ukrainy. (2016). [Annotated Family Code of Ukraine. Article 283. Adoption by a foreigner of a child who is a citizen of Ukraine]. *Radnyk: ukrainskyi yurydychnyi portal*. Retrieved from: <http://radnuk.info/komentar/simein/432-rozdil6/6101--283-----html> [in Ukrainian].

5. Kosenko, N. P. (2013). Poniattia ta znachennia usynovlennia v natsionalnomu zakonodavstvi Ukrainy. [The concept and meaning of adoption in the national legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 4. 33-40. [in Ukrainian].
6. Baranova, L.M., & Borysova, V.I., & Zhyllkina, I.V. (2006). Simeine pravo Ukrainy. [Family law of Ukraine]. Pidruchnyk. K.: Yurinkom Inter. 264. [in Ukrainian].
7. Mizhnarodne usynovlennia ta yoho naslidky. [International adoption and its consequences]. Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho. Retrieved from: <http://www.studfiles.ru/preview/5776525/page:69/> [in Ukrainian].
8. Budzinska, O. (2009). Pravovi aspekty usynovlennia ukraïnskykh ditei, yaki ye hromadianamy Ukrainy, inozemtsiamy. [Legal aspects of adoption of Ukrainian children who are citizens of Ukraine and foreigners]. *Yurydychnyi zhurnal: yustinian*. №2. [in Ukrainian].
9. Derkachenko, Yu. V. (2006). Pravova zabezpechenist i sotsialna obumovlenist mizhnarodnoho usynovlennia. [Legal security and social conditioning of international adoption]. *Yurydychna Ukraina*. № 4. 20 – 23. [in Ukrainian].
10. Vitrenko, L.R., & Diachenko, S.V. (2020). Pravove rehuliuвання usynovlennia z inozemnym elementom: sudova praktyka. [Legal regulation of adoption with a foreign element: case law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4/2020. 369-372. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК: 342.7:347.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-118-123

Соцька Алла Миколаївна,

заступник завідувача відділу

Офісу Президента України, старший викладач кафедри філософії,
права та соціально-гуманітарних дисциплін Фінансово-економічного
факультету Національної академії статистики, радник Голови Національної
Асамблеї людей з інвалідністю України», кандидат юридичних наук

e-mail: kutsa_alla_85@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6633-9192>

Мороз Оксана Миколаївна,

державний експерт

експертної групи з питань осіб з інвалідністю

Директорату з питань цифрового розвитку та соціальних послуг

e-mail: Oksana-moroz@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0008-2604-8869>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕДІЄЗДАТНИХ ОСІБ

Стаття присвячена природі правового статусу фізичних осіб, визнаних у судовому порядку недієздатними. Відповідне поняття запропоновано розуміти як систему прав, обов'язків і відповідальності з властивою їм специфікою реалізації недієздатними особами, що відображає їхні індивідуальні особливості та становище в системі суспільних відносин. Окрім іншого наведено три підстави встановлення такого статусу, пов'язані з наявністю в особи відповідного порушення та спричиненою ним нездатністю усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними. Розкрито особливості прийняття судового рішення про визнання особи недієздатною, строку його дії та скасування. Також проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «правовий статус» та наведено існуючу класифікацію цієї категорії, серед видів якої зазначено загальний правовий статус, галузевий, міжгалузевий та спеціальний правовий статус. На основі досліджуваної інформації зроблено висновок про спеціальний правовий статус недієздатних осіб. Аргументовано наділення зазначеної категорії осіб усім обсягом прав за винятком самостійного вчинення правочинів та ще деяких обмежень у цьому контексті (відсутність права голосу на виборах і референдумах, можливості бути народними депутатами України, права вступати на державну службу тощо). Описано специфіку реалізації недієздатними особами їхніх прав та виконання ними обов'язків. Проаналізовано особливості цивільної та кримінальної відповідальності недієздатних осіб. Доведено наявність протиріч у законодавстві щодо кримінальної відповідальності таких осіб. Фрагментарно описано роль опікунів як законних представників недієздатних осіб у реалізації останніми їхнього правового статусу.

Визначено, що недієздатні особи в Україні є специфічними суб'єктами права. Встановленні для них на рівні законодавства обмеження суттєво впливають на рівень та якість життя таких людей. Незважаючи на те, що за останніми

офіційними даними в нашій державі налічувалося відносно небагато – близько 40 тисяч – осіб зазначеної категорії, в контексті цінності кожної людини держава і суспільство повинні забезпечити таким особам максимально сприятливі умови життя, доступність середовища, інформації, товарів та послуг тощо. Окрім іншого зазначене стосується й законодавчо визначених особливостей правового статусу, які мають відповідати міжнародним стандартам у сфері правової захищеності людей, які страждають на психічні порушення. Передусім це стосується належного механізму опіки над недієздатними особами та реалізації їхніх прав особисто чи через суб'єктів здійснення опіки.

Ключові слова: дієздатність, психічне порушення, недієздатна особа, опікун, право, обов'язок, відповідальність, правовий статус.

Sotska A., Moroz O. FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF AN INCAPACITATED PERSONS

The article is devoted to the nature of the legal status of natural persons recognized by the court as incompetent. The relevant concept is proposed to be understood as a system of rights, duties and responsibilities with their inherent specificity of implementation by disabled persons, which reflects their individual characteristics and position in the system of social relations. Among other things, there are three reasons for establishing such a status, which are related to the presence of a relevant violation in a person and the resulting inability to realize the meaning of his actions and/or manage them. The peculiarities of making a court decision on recognizing a person as incompetent, its validity period and its cancellation are revealed. Scientific approaches to the understanding of the concept of «legal status» are also analyzed and the existing classification of this category is given, among the types of which general legal status, sectoral, inter-sectoral and special legal status are indicated. Based on the researched information, a conclusion was made about the special legal status of disabled persons. The granting of the specified category of persons with the full range of rights is argued, with the exception of independent execution of transactions and some other restrictions in this context (absence of the right to vote in elections and referenda, the opportunity to be people's deputies of Ukraine, the right to enter the public service, etc.).

The specifics of disabled persons exercising their rights and fulfilling their duties are described. Peculiarities of civil and criminal liability of incapacitated persons are analyzed. It has been proven that there are contradictions in the legislation regarding the criminal liability of such persons. The role of guardians as legal representatives of incapacitated persons in the implementation of their legal status by the latter is described fragmentarily.

It has been designated that non-educational individuals in Ukraine are specific subjects of law. Installed for them on the equal footing of the legislation of the exchange, it is essential to add to the equal value of the life of such people. Irrespective of those who, behind the rest of the official tributes in our state, had a remarkably small amount of money - about 40 thousand - of the designated category, in the context of the value of a skin person, the state and the responsibility for providing such persons are as friendly as possible wash life, accessibility of the medium, information, goods and services. Okrim inshhogo zaznacheny stosuetsya legislator and legislator of special features of the legal status, yaki may comply with international standards in the sphere of legal protection of people, yaki suffer from mental disorders. Let us consider the proper mechanism of guardianship over non-departmental persons and the realization of their rights especially through the subjects of guardianship.

Key words: legal capacity, mental disorder, incapacitated person, guardian, right, duty, responsibility, legal status.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення питання дієздатності та супутні проблеми все більше актуалізуються через зростання рівня психічних порушень серед населення внаслідок воєнних дій. Крім того, воно частіше порушується з огляду на певні гарантії для опікунів, визначені в законодавстві про мобілізацію та про порядок виїзду з України.

Водночас усупереч складності та багатогранності теми дієздатності загалом і пов'язаних з нею питань, зокрема й щодо недієздатності, вона не стала предметом великої кількості наукових пошуків, хоча і потребує глибокого наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти недієздатності повнолітніх осіб та опіки над ними вивчали і продовжують досліджувати Н.А. Аблятіпова, О.В. Кіріяк, М.В. Матійко, Д.С. Прутян, О.С. Юнін та інші. Однак такі наукові праці підготовлені переважно, якщо не виключно, у рамках цивільного та цивільно-процесуального права. В умовах воєнного стану, коли велика кількість дітей опинилася без батьківського піклування та в силу об'єктивних обставин отримали ушкодження здоров'я, що призвели до втрати працездатності особливої уваги набуває питання правового статусу повнолітніх осіб, визнаних недієздатними.

Мета статті. Враховуючи вищезазначене в цій статті зробимо спробу аналізу природи правового статусу повнолітніх осіб, визнаних недієздатними, із продовженням наукових пошуків за темою недієздатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. За змістом статті 39 Цивільного кодексу України (ЦК) [13], підставою набуття особою статусу недієздатної є відсутність у неї здатності усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу. Тобто, законодавець визначає три такі підстави, а саме:

- 1) наявність в особи хронічного, стійкого психічного розладу, унаслідок якого вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій;
- 2) наявність в особи хронічного, стійкого психічного розладу, унаслідок якого вона не здатна керувати своїми діями;
- 3) наявність в особи хронічного, стійкого психічного розладу, унаслідок якого вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Враховуючи частину першу статті 298 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК) [14], зазначені стани підтверджуються за результатами судово-психіатричної експертизи, в рамках якої встановлюється психічний стан особи.

Людина визнається недієздатною виключно в судовому порядку та набуває відповідного спеціального правового статусу з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду про визнання фізичної особи недієздатною або ж у визначених законодавством випадках із визначеного судом у такому рішенні дня, який передує дню прийняття рішення.

Важливо, що з набранням з 15 грудня 2017 р. чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [7] строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років, що визначено частиною шостою статті 300 ЦПК. Перебіг строку визнання фізичної особи недієздатною закінчується наступного дня після закінчення визначеного в судовому рішенні строку визнання такої особи недієздатною [5].

Водночас варто зазначити, що до внесення змін до статті 300 ЦПК судові рішення про визнання фізичної особи недієздатною приймалися на невизначений строк, тобто, людина набувала відповідного статусу безстроково і поновлення дієздатності могло відбутися виключно в судовому порядку на відміну від теперішнього часу, коли людина, раніше визнана недієздатною, набуває дієздатності або за відповідним рішенням суду, або із закінченням визначеного в судовому рішенні строку.

Тому, сьогодні в Україні частина осіб, визнаних недієздатними, позбавлена дієздатності на певний термін часу, що не перевищує 2 роки, а частина безстроково.

У цьому контексті цікавою є практика Європейського суду з прав людини, який дійшов висновку, що якщо особа за рішенням суду визнається недієздатною на невизначений термін, то перегляд судами відповідних рішень з певною регулярною періодичністю становитиме серйозне втручання у приватне життя такої особи [5].

Із позбавленням дієздатності людина набуває статусу недієздатної особи та для неї наступають ті наслідки, які зумовлює такий статус.

Для повноти аналізу задекларованої теми необхідно визначитися зі змістом поняття «правовий статус» загалом та категорії «правовий статус недієздатних осіб» зокрема.

Так, на думку О.Ф. Скакуна, правовий статус є системою закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, згідно з якими індивід як суб'єкт права (тобто, володіючий правосуб'єктністю) координує свою поведінку в суспільстві [12, с. 409].

За визначенням С.В. Сівкова поняття «правовий статус» слід розуміти як універсальну систему визначених та гарантованих державою прав, обов'язків і відповідальності, які взаємозалежні та взаємодіючі між собою, що визначає те загальне, що існує в різних суб'єктах права одного виду, і водночас відображає індивідуальні особливості суб'єкта та його реальне становище в системі суспільних відносин [10, с. 48]. Вважаємо запропоновану цим науковцем дефініцію такою, що повно окреслює зміст досліджуваної категорії.

Враховуючи різноманітність правовідносин та сфер життєдіяльності, правовий статус прийнято поділяти на види. Для прикладу, М.В. Кравчук пропонує таку його класифікацію: 1) загальний (закріплений у Конституції статус особи як громадянина держави, який реалізується в межах правовідносин, що виникають між особою і державою); 2) галузевий (визначається нормами конкретної галузі права); 3) міжгалузевий (визначається нормами комплексних правових інститутів); 4) спеціальний (статус визначених категорій громадян, що забезпечує можливість виконання спеціальних функцій – студенти, пенсіонери та ін.) [2, с. 45].

З огляду на викладене, у рамках цієї статті йтиметься про спеціальний правовий статус недієздатних осіб. Принагідно потрібно зазначити, що основні його аспекти визначено нормами ЦК та Сімейного кодексу України, а також іншими законами та підзаконними актами.

Так, аналізуючи статтю 41 ЦК, доходимо висновку стосовно того, що з набуттям статусу недієздатної в особи залишаються всі права громадянина за винятком самостійного вчинення правочинів. Однак процес реалізації прав набуває певної специфіки, пов'язаної зі здійсненням над такою людиною опіки чи то законним представником – опікуном, чи медичним закладом або установою соціального захисту, у якій перебуває така особа, чи органом опіки та піклування.

Водночас є деякі правочини, які недієздатні особи вправі вчиняти, а саме: звертатися до суду із заявою про скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною (стаття 300 ЦПК [14]), на представництво інтересів та складення документів процесуального характеру в рамках безоплатної вторинної правової допомоги протягом розгляду в суді справи про поновлення цивільної дієздатності (пункт 10 частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу») [6].

Водночас у разі прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними», зареєстрованого у Верховній Раді України 24 грудня 2021 р. за № 6466 [8], особи, визнані недієздатними, набудуть права самостійно звертатися до суду із заявою про звільнення призначеного їм опікуна та наділення таким правом членів їхніх сімей.

Крім того, нормами деяких законодавчих актів установлюються відносно недієздатних осіб певні обмеження. Для прикладу: вони не мають права голосу на виборах і референдумах (стаття 70 Конституції

України [1]), не можуть бути народними депутатами України (стаття 81 Основного Закону [1]), позбавлені права вступати на державну службу (стаття 19 Закону України «Про державну службу [9]) тощо.

Зважаючи на специфіку наділення недієздатних осіб правами, несення ними обов'язків також має свої особливості. Порівняно з дієздатними особами недієздатні, для прикладу, не мають сімейного обов'язку особистого немайнового характеру через неможливість його виконання (частина друга статті 15 Сімейного кодексу України). Водночас майновий обов'язок недієздатної особи за її рахунок виконує опікун [11]. Тобто, недієздатна особа несе сімейний майновий обов'язок, але здійснення відповідних дій покладається на суб'єкта здійснення опіки.

Що стосується традиційного третього елементу правового статусу, а саме відповідальності, то відповідно до частини четвертої статті 41 ЦК, відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун. Зокрема згідно зі статтею 1184 ЦК шкода, завдана недієздатною особою, відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини. При цьому весь тягар доведення обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, не припиняється в разі поновлення її цивільної дієздатності [13].

Водночас процитована стаття ЦК дає підстави для висновку про наявність у недієздатної особи відповідальності з огляду на те, що якщо опікун недієздатної особи, яка завдала шкоди, помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно, суд може постановити рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, частково або в повному обсязі за рахунок майна цієї недієздатної особи [13].

У контексті питання про відповідальність недієздатних осіб слід зазначити про спірні положення кримінально-процесуального законодавства стосовно підсудності за віковими ознаками та можливості підсудності особи з психічними захворюваннями.

Так, відповідно до статті 18 Кримінального кодексу України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Водночас за статтею 19 КК, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру [3].

Однак у статті 12 «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» КПК йдеться, що особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, яка затримана, взята під варту або обмежена у праві на вільне пересування в інший спосіб, має право на зустріч із своїм (своїми) законним представником (законними представниками), негайно в розумний строк на її вимогу без обмеження в часі та кількості у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні в будь-який час за власною ініціативою та/або ініціативою захисника (захисників), законного представника (законних представників). За змістом пункту 10 частини першої статті 3 КПК кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [4].

Тобто, передбачається можливість застосування до недієздатної особи запобіжного заходу забезпечення кримінального провадження як одного з елементів механізму визначення питання про відповідальність людини.

Водночас за змістом частини п'ятої статті 72 КК [3] попереднє ув'язнення за певних обставин може бути зараховане судом у строк покарання. А покарання застосовується за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення [3].

З огляду на зазначене вбачається протиріччя в нормах КК та КПК стосовно приналежності недієздатних осіб до суб'єктів кримінальної відповідальності.

Резюмуючи, пропонуємо розуміти правовий статус недієздатних осіб як систему прав, обов'язків і відповідальності з властивою їм специфікою реалізації такими особами, що відображає їхні індивідуальні особливості та становище в системі суспільних відносин.

Висновки. Недієздатні особи в Україні є специфічними суб'єктами права. Встановленні для них на рівні законодавства обмеження суттєво впливають на рівень та якість життя таких людей. Незважаючи на те, що за останніми офіційними даними в нашій державі налічувалося відносно небагато – близько 40 тисяч – осіб зазначеної категорії, в контексті цінності кожної людини держава і суспільство повинні забезпечити таким особам максимально сприятливі умови життя, доступність середовища, інформації, товарів та послуг тощо. Окрім іншого зазначене стосується й законодавчо визначених особливостей правового статусу, які мають відповідати міжнародним стандартам у сфері правової захищеності людей, які страждають на психічні порушення. Передусім це стосується належного механізму опіки над недієздатними особами та реалізації їхніх прав особисто чи через суб'єктів здійснення опіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. [3-тє вид., змін, й доп.]. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.
3. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Лист Міністерства юстиції України від 2 берез. 2018 р. № 8040/2707-26-18/11.1.1. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/inv/list8040.pdf>.
6. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 15 груд. 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.
8. Про внесення змін до Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними : проєкт Закону України від 24 грудня 2021 р. № 6466. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73512.
9. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
10. Сівков С.В. Адміністративно-правовий статус Міністерства соціальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / К., 2013. 216 с.
11. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
12. Скакун О. Ф. Теория государства и права : [учебн.] / Скакун О. Ф. Х. : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
13. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
14. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Kravchuk, M.V. (2002). *Teoriia derzhavy i prava. Problemy teorii derzhavy i prava*. [Theory of the state and law. Problems of the theory of the state and law]. navch. posib. [3-tie vyd., zmin, y dop.]. 247. [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon № 4651-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
5. Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy. (2018, March 2). *Lyst № 8040/2707-26-18/11.1.1*. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/files/inv/list8040.pdf> [in Ukrainian].
6. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu. (2011, June 2). [On free legal assistance]. *Zakon Ukrainy № 3460-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv. (2017, December 15). [On amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts]. *Zakon Ukrainy № 2147-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy ta Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav osib, vyznanykh sudom nedieezdatnymy. (2021, December 24). [On amendments to the Civil Code of Ukraine and the Civil Procedure Code of Ukraine regarding strengthening the protection of the rights of persons recognized by the court as incompetent]. *Proiekt Zakonu Ukrainy № 6466*. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73512 [in Ukrainian].
9. Pro derzhavnu sluzhbu. (2015, December 10). [On civil service]. *Zakon Ukrainy № 889-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
10. Sivkov, S.V. (2013). *Administratyvno-pravovyi status Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy*. [Administrative and legal status of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. *dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07*. 216. [in Ukrainian].
11. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, February 2). [Family Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
12. Skakun, O. F. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava*. [Theory of Government and Rights]. 704. [in Russian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Kodeks № 435-IV*.

Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]. \

14. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Kodeks № 1618-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.55

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-123-127

Титикало Роман Сергійович,
асистент кафедри менеджменту охорони здоров'я
Інституту післядипломної освіти НМУ імені О.О. Богомольця,
кандидат юридичних наук, адвокат
e-mail: r.titikalo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6406-8800>

«ВЛАСНІ» ТА «ДЕЛЕГОВАНІ» ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

В даній статті здійснено дослідження «власних» та «делегованих» повноважень місцевого самоврядування.

Визначено, що місцеві органи публічної адміністрації мають право делегувати один одному повноваження в межах визначених законами України їх компетенції. Разом з тим, інших суб'єктів, яким місцеві органи публічного адміністрування можуть делегувати повноваження не визначено. Саме тому, слід вести мову про те, що повноваження не можуть делегуватися, якщо відсутня норма права, яка встановлює дане право.

При делегуванні повноважень органами публічної адміністрації повинні бути враховані наступні особливості: 1) суб'єкт повинен мати право здійснювати делегування повноважень; 2) як наслідок є розширення/звуження делегованих повноважень, тобто змінюється обсяг повноважень; 3) делегування є строковим, тобто має термін та може відізватися тим суб'єктом, який делегує; 4) місцеві органи виконавчої влади уповноважені делегувати повноваження районним і обласним радам, тоді як органи місцевого самоврядування мають право делегувати повноваження і місцевим органам виконавчої влади, і органам системи місцевого самоврядування; 5) обов'язковість фінансування делегованих повноважень, а також добровільний характер делегованих повноважень; 6) повноваження можуть бути делеговані у різних сферах (галузях) публічного адміністрування; 7) можлива передача органам місцевого самоврядування відповідних об'єктів державної власності.

Констатовано, що при визначенні та реалізації власних та делегованих повноважень місцевих органів публічної адміністрації: 1. право делегування повноважень повинно бути визначено в нормі права; 2. на законодавчому рівні повинен бути чітко визначений виключний перелік повноважень, які мають право делегувати місцеві органи виконавчої влади міським та обласним радам; 3. делегування кожним місцевим органом публічної адміністрації повноважень повинно бути юридично закріплено в рішеннях ради та адміністрації; 4. доцільним є встановлення часових термінів виконання делегованих повноважень та права відміни делегування; 5. делеговані та власні повноваження районних та обласних рад і місцевих органів виконавчої влади не повинні дублюватися чи пересікатися один з одним; 6. повноваження відповідних місцевих органів публічної адміністрації формуються виходячи з функцій та завдань, які вони виконують: освіта, інфраструктура, економічна активність і структура економіки, культура, рекреація, туризм, якість життя, взаємодія з виконавчими органами громади.

Ключові слова: публічна влада, механізм держави, місцеве самоврядування, публічно-правова сфера, публічне адміністрування, повноваження, компетенція, публічна влада, делегування повноважень, власні повноваження.

Tytykalo R. "OWN" AND "DELEGATED" POWERS OF LOCAL GOVERNMENT

This article examines the "own" and "delegated" powers of local self-government.

It was determined that local bodies of public administration have the right to delegate authority to each other within the limits of their competence defined by the laws of Ukraine. At the same time, other entities to which local public administration bodies can delegate authority have not been defined. That is why it should be said that powers cannot be delegated if there is no legal norm that establishes this right.

When delegating powers by public administration bodies, the following features must be taken into account: 1) the subject must have the right to delegate powers; 2) as a result, there is an expansion/narrowing of delegated powers, i.e. the scope of powers changes; 3) the delegation is temporary, i.e. it has a term and can be appealed by the delegating entity; 4) local executive bodies are authorized to delegate powers to district and regional councils, while local self-government bodies have the right to delegate powers to both local executive bodies and bodies of the local self-government system; 5) mandatory financing of delegated powers, as well as the voluntary nature of delegated powers; 6) powers can be delegated in various spheres (branches) of public administration; 7) possible transfer of relevant state-owned objects to local self-government bodies.

It was established that when defining and implementing own and delegated powers of local bodies of public administration: 1. the right to delegate powers must be defined in the legal norm; 2. at the legislative level, the exclusive list of powers that local executive bodies have the right to delegate to city and regional councils should be clearly defined; 3. the delegation of powers by each local body of public administration must be legally enshrined in the decision of the council and the administration; 4. it is expedient to establish time limits for the performance of delegated powers and the right to revoke

delegation; 5. delegated and own powers of district and regional councils and local executive bodies should not be duplicated or overlap with each other; 6. the powers of the relevant local bodies of public administration are formed based on the functions and tasks they perform: education, infrastructure, economic activity and structure of the economy, culture, recreation, tourism, quality of life, interaction with executive bodies of the community.

Key words: public power, state mechanism, local self-government, public-legal sphere, public administration, powers, competence, public power, delegation of powers, own powers.

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування як носій публічної влади наділений визначеним колом повноважень та компетенції. Дані повноваження мають різну природу – одні обумовлені метою створення даного суб'єкта і є власними, а інші є правонаділяючи від інших органів, тобто делегованими. Виконання власних чи делегованих повноважень створює для органів місцевого самоврядування особливості в їх функціонуванні: 1) різні умови підконтрольності та підзвітності; 2) розширення сфери діяльності та меж дії. Таким чином, наявність видів повноважень органів місцевого самоврядування визначають особливості виконання ними завдань та функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою ролі та значенням органів місцевого самоврядування в системі органів державної влади займалися: В.Б. Авер'янова, В.Ф. Погорілко, Ю.С.Шемчушенко, М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришина, О.В. Батанов, М.А. Баймуратов, В.А.Григор'єв, І.С. Щебетун, П.А. Трачук, В.С. Костицький.

Метою статті є визначення «власних» та «делегованих» повноважень місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантичне значення терміну «делеговані повноваження» полягає у передачі повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання [1, с. 213].

В.Ф. Погорілко надає таке визначення терміну «делегування повноважень» – це тимчасова передача своїх повноважень одними органами державної влади іншим органам державної влади або органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям. Таким чином, В.Ф. Погорілко визначає, що делегуючим органом є лише органи державної влади, а делегованими суб'єктами – інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи [2; 3, с. 54]. На нашу думку, дане визначення є досить широким, адже, на законодавчому рівні лише в ст.1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» надано визначення поняття «делегованих повноважень» - це повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад [4].

С.В. Шевчук, досліджуючи теорію делегування державних повноважень стверджує, що юридична природа делегування повноважень полягає в тому, що: делегуватися можуть тільки окремі повноваження, що складають частину компетенції відповідного органу публічної влади; після делегування повноважень компетенція органу, що їх делегує, не змінюється; компетенція органу, якому делегуються ці повноваження, тимчасово розширюється; акт делегування повинен обов'язково виходити від органу, що делегує повноваження; при делегуванні здійснюється поширення компетенції делегуючого органу за рахунок наділення новими повноваженнями об'єкта делегування повноважень; повноваження, що делегуються, можуть бути в будь-який час відізовані делегуючим органом; якщо повноваження делегуються на певний час, то припинення делегування не передбачає видання юридичного акту, в якому ці повноваження відзиваються (компетенція органу, якому делегуються повноваження, звужуються автоматично). Якщо повноваження делегуються на невизначений час, вони можуть бути відізовані в будь-який час за рішенням органу, що здійснював делегування повноважень [5, с. 12].

В.Б. Авер'янов поняття компетенція визначає як необхідний засіб як формального опосередкування, так і фактичного здійснення функцій органу виконавчої влади» [6, с. 124]. Г.В. Атаманчук визначає поняття «компетенція» як сукупність функцій та повноважень по управлінню певними об'єктами (процесами), відношеннями, явищами, поведінкою і діяльністю людей є компетенцією [7, с. 547]. Б. М. Лазарєв зазначав, що «елементами компетенції органу виступають не самі функції як такі, а покладені на нього загальні право та обов'язок виконувати певні функції» [8, с. 101] можна погодитися, що сам же комплекс тих чи інших повноважень, тобто наявність прав та обов'язків необхідна тільки для реалізації наданих функцій. С.Г. Серьогіна зазначає, що компетенція органу публічної влади окреслюється за допомоги максимально конкретних формулювань, які дозволяють дати цілком однозначну відповідь на питання: що має право і що повинен робити цей орган за кожним із доручених йому напрямків суспільного управління з метою цілеспрямованого впорядкування громадського життя, згідно з його стратегічними цілями і завданнями. Складові елементи компетенції дозволяють максимально чітко визначити правове положення конкретного органу як суб'єкта владних правовідносин. Державно-владним установленням компетенції чітко фіксуються обсяг і зміст діяльності того чи того суб'єкта. Одночасно проводиться розмежування його функцій з функціями інших суб'єктів, що співвідносяться з ним як за «вертикаллю», так і за «горизонталлю», іншими словами, закріплюється певний порядок розподілу всієї сукупності державних функцій [9, с. 45–46].

Таким чином, компетенція є елементом поняття повноважень органів місцевого самоврядування. Головне щоб повноваженнями були наділені органи місцевого самоврядування, а відповідно, зміст компетенції буде визначатися обсягом даних повноважень.

С.В. Шевчук вперше акцентував увагу, що переделегування (субделегування) повноважень не допускається, бо це суперечить цілям і намірам органу, що делегує повноваження. Делегування повноважень делегуючим суб'єктом здійснюється внаслідок того, що у нього немає достатніх засобів для належного (ефективного) здійснення власних повноважень, і, що саме суб'єкт, якому делегуються повноваження має можливість належним чином їх здійснювати [Error! Bookmark not defined., с.12]. При цьому делегуючий суб'єкт здійснює контрольні функції стосовно реалізації делегованих повноважень. Також, на суб'єкта, якому делегуються повноваження покладається відповідальність за належне виконання делегованих повноважень. А отже, переделегування повноважень може стати на заваді здійсненню делегованих повноважень відповідно до мети делегування, що встановлювалася делегуючим суб'єктом, стати перепорою в частині здійснення контрольних функцій делегуючого суб'єкту тощо [9, с.59].

Таким чином, як бачимо місцеві органи публічної адміністрації мають право делегувати один одному повноваження в межах визначених законами України їх компетенції. Разом з тим, інших суб'єктів, яким місцеві органи публічного адміністрування можуть делегувати повноваження не визначено. Саме тому, слід вести мову про те, що повноваження не можуть делегуватися, якщо відсутня норма права, яка встановлює дане право.

У Концепції адміністративної реформи в Україні визначено, що делеговані функції, повноваження (права і обов'язки), що їх набуває певний суб'єкт (орган чи посадова особа) шляхом передачі йому для виконання від іншого суб'єкта за власним рішенням останнього або на підставі норми закону. «Делегування» означає, як правило, передачу функцій, повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання. Водночас делегуючий суб'єкт набуває право контролю за станом і наслідками виконання делегованих функцій, повноважень; він може також фінансувати із власних коштів їх здійснення, передавати у користування необхідні для цього майнові об'єкти [12].

Також визначення поняття «делегованих повноважень» закріплено і в ст.2 Закону України «Про органи самоорганізації населення» як повноваження сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, якими вона додатково наділяє орган самоорганізації населення [10, ст.2].

Слід відзначити, що Законом УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» було вперше на законодавчому рівні визначено, що органи місцевого самоврядування мають як власні, так і делеговані повноваження. В той же час, окрім власних та делегованих передбачено виконання так званих «додаткових повноважень». Передача у відання органів місцевого самоврядування додаткових повноважень повинна супроводжуватися передачею їм відповідних фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень [11]. Проводження даного постулату отримало місце в Концепції адміністративної реформи, де було акцентовано увагу на необхідності розробки механізму фінансування делегованих законом повноважень виконавчої влади місцевому самоврядуванню шляхом виділення у Державному бюджеті України окремого розділу видатків «Фінансування делегованих повноважень виконавчої влади». Ці кошти надаватимуться територіальним громадам та їх комунальним об'єднанням у формі субсидій [12].

Розміри міжбюджетних трансфертів (освітня субвенція, базова та реверсна дотації) на 2023 рік визначені в Додатку 5 до Державного бюджету України на 2023 рік.

Передбачалося, що виконавчий комітет здійснював також окремі повноваження, делеговані йому державою. Здійснення виконавчим комітетом сільської, селищної, міської Ради делегованих державою повноважень було обов'язковим. Виконавчий комітет несе відповідальність за їх здійснення перед відповідною місцевою державною адміністрацією. Районна в місті Рада та її виконавчий комітет здійснюють повноваження, делеговані їм міською Радою та її виконавчим комітетом, а також обласною державною адміністрацією в обсязі, необхідному для забезпечення колективних потреб громадян району. Районна в місті Рада та її виконавчий комітет несуть відповідальність перед міською Радою та її виконавчим комітетом за виконання делегованих їм повноважень [11, ст.42, 50].

Дещо пізніше Указом Президента України «Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад» передбачено делегувати головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад повноваження державної виконавчої влади. Здійснення головами та очолюваними ними виконавчими комітетами сільських, селищних і міських Рад делегованих повноважень державної виконавчої влади згідно з законодавством є обов'язковим, і за їх невиконання або неналежне виконання вони несуть відповідальність перед Президентом України, Кабінетом Міністрів України, а також відповідними головами державних адміністрацій [13].

Окрім того, Концепцією адміністративної реформи визначено, що органи місцевого самоврядування наділені делегованими та самоврядними повноваженнями. Таким чином, органи місцевого самоврядування є суб'єктом, який уповноважений делегувати частину своїх повноважень, так і суб'єктом який виконує делеговані повноваження від місцевих органів виконавчої влади. При чому, якщо мова йде про делегування повноважень місцевими органами виконавчої влади, то суб'єктом якому делегують повноваження є органи місцевого самоврядування, тоді як органи місцевого самоврядування можуть делегувати повноваження як місцевим органам виконавчої влади, так і іншим органам системи місцевого самоврядування.

Таким чином, при делегуванні повноважень органами публічної адміністрації повинні бути враховані наступні особливості:

- 1) суб'єкт повинен мати право здійснювати делегування повноважень;
- 2) як наслідок є розширення/звуження делегованих повноважень, тобто змінюється обсяг повноважень;
- 3) делегування є строковим, тобто має термін та може відізватися тим суб'єктом, який делегує;
- 4) місцеві органи виконавчої влади уповноважені делегувати повноваження районним і обласним радам, тоді як органи місцевого самоврядування мають право делегувати повноваження і місцевим органам виконавчої влади, і органам системи місцевого самоврядування;
- 5) обов'язковість фінансування делегованих повноважень, а також добровільний характер делегованих повноважень;
- 6) повноваження можуть бути делеговані у різних сферах (галузях) публічного адміністрування;
- 7) можлива передача органам місцевого самоврядування відповідних об'єктів державної власності.

Перелік повноважень, які можуть бути делеговані районним і обласним радам відповідним місцевим державним адміністраціям визначені в ст.44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Аналіз даних повноважень, дає підстави стверджувати, що обласні ради можуть делегувати повноваження, що визначені в ч.1 та ч.2 даної статті, в той же час, районні ради можуть делегувати лише ті повноваження, що визначені в ч.1 ст.44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Право місцевих державних адміністрацій здійснювати делеговані районними та обласними радами повноваження визначено в ст.14, 29 та 34 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Наявність такої можливості спричиняє:

- 1) виникнення реординаційних відносин, де районні та обласні ради контролюють діяльність місцевих органів виконавчої влади в частині виконання ними делегованих повноважень;
- 2) в межах здійснення таких повноважень виникає право управляти об'єктами спільної власності територіальних громад. Дане питання вирішується виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради. Водночас зазначимо, що коли органи місцевого самоврядування виконують делеговані їм повноваження місцевих органів виконавчої влади, то вони також мають право управління державним майном. Основні засади передачі об'єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах або у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, а також об'єктів права комунальної власності у державну власність безоплатно або шляхом обміну урегульовано Законом України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [14].

На даний час законодавство України встановлює 2 шляхи делегування повноважень в залежності від суб'єкта делегування: повноваження органів виконавчої влади (державні повноваження), надані органам місцевого самоврядування за законом та повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються місцевим органам виконавчої влади - місцевим державним адміністраціям за рішенням відповідної ради.

Висновки. Отже, можна констатувати, що при визначенні та реалізації власних та делегованих повноважень місцевих органів публічної адміністрації:

1. право делегування повноважень повинно бути визначено в нормі права;
2. на законодавчому рівні повинен бути чітко визначений виключний перелік повноважень, які мають право делегувати місцеві органи виконавчої влади міським та обласним радам;
3. делегування кожним місцевим органом публічної адміністрації повноважень повинно бути юридично закріплено в рішеннях ради та адміністрації;
4. доцільним є встановлення часових термінів виконання делегованих повноважень та права відміни делегування;
5. делеговані та власні повноваження районних та обласних рад і місцевих органів виконавчої влади не повинні дублюватися чи пересікатися один з одним;
6. повноваження відповідних місцевих органів публічної адміністрації формуються виходячи з функцій та завдань, які вони виконують: освіта, інфраструктура, економічна активність і структура економіки, культура, рекреація, туризм, якість життя, взаємодія з виконавчими органами громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Українська енциклопедія», 1998. Т.6.: Т-Я, 2004. 768 с.
3. Муніципальне право України / За ред. В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2001. 350 с.
4. Про місцеве самоврядування: Відомості Верховної Ради України), 1997. № 24. Ст.170.
5. Шевчук С.В. Делегування державних повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. юрид. акад. Укр. Харків, 1997. 20 с.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
7. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления : курс лекц. Москва : Омега-Л, 2004. 282 с.

8. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления: Правовые проблемы оформления и реализации. Москва : Юрид. лит.-ра, 1972. 280 с.
9. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / За ред. С.Г. Серьогіної. Харків : Право, 2005. 256 с.
10. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. Відомості Верховної Ради України, 2001. № 48. Ст. 254.
11. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон УРСР 7 грудня 1990 року № 533-XII. Відомості Верховної Ради УРСР, 1991. № 2. Ст. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (втратив чинність)
12. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: затв. Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>
13. Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад: затв. Указом Президента України від 30 грудня 1995 року № 1194/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194/95#Text> (втратив чинність)
14. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: Закон України від 3 березня 1998 року № 147/98-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1998. № 34. Ст.228.

REFERENCES:

1. Busel, V.t. (ed.). (2003). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1440. [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.), ta inshi (2004). Yurydychna entsyklopediia. [Legal encyclopedia]. V 6 t. T.6.: T-Ya. 768. [in Ukrainian].
3. Pohorilko, V.F., & Frytskyi, O.F. (2001). Munitsypalne pravo Ukrainy. [Municipal law of Ukraine]. 350. [in Ukrainian].
4. Pro mistseve samovriaduvannia. (1997). [On local self-government]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 24. 170. [in Ukrainian].
5. Shevchuk, S.V. (1997). Delehuvannia derzhavnykh povnovazhen. [Delegation of state powers]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01*. 20. [in Ukrainian].
6. Averianov, V.V. (Ed). (2003). Derzhavne upravlinnia: problemy administrativno-pravovoi teorii ta praktyky. [Public administration: problems of administrative and legal theory and practice]. 384. [in Ukrainian].
7. Atamanchuk, G.V. (2004). Teoriya gosudarstvennogo upravleniya. [Theory of public administration]. *kurs lekts*. 282. [in Russian].
8. Lazarev, B.M. (1972). Kompetentsiya organov upravleniya: Pravovyye problemy oformleniya i realizatsii. [Competence of governing bodies: Legal problems of registration and implementation]. 280. [in Russian].
9. Serohina, S.H. (Ed.). (2005). Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia v Ukraini. [State construction and local self-government in Ukraine]. *pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. 256. [in Ukrainian].
10. Pro orhany samoorhanizatsii naselennia. (2001, July 11). [On bodies of self-organization of the population]. *Zakon Ukrainy № 2625-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 48. 254. [in Ukrainian].
11. Pro mistsevi Rady narodnykh deputativ ta mistseve i rehionalne samovriaduvannia. (1990, December 7). [On local Councils of Peoples Deputies and local and regional self-government]. *Zakon URSR № 533-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. № 2. 5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (vtratyv chynnist) [in Ukrainian].
12. Pro zakhody shchodo vprovadzhenia Kontseptsii administrativnoi reformy v Ukraini. (1998, July 22). [On measures to implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 810/98*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> [in Ukrainian].
13. Pro delehuvannia povnovazhen derzhavnoi vykonavchoi vlady holovam ta ocholiuvanyim nymy vykonavchym komitetam silskykh, selyshchnykh i miskyykh Rad. (1995, December 30). [On the delegation of the powers of the state executive power to the heads and executive committees headed by them of village, settlement and city councils]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1194/95*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194/95#Text> (vtratyv chynnist) [in Ukrainian].
14. Pro peredachu ob'ektiv prava derzhavnoi ta komunalnoi vlasnosti. (1998, March 3). [On the transfer of state and communal property rights]. *Zakon Ukrainy № 147/98-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 34. 228. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-128-134

Фомічов Костянтин Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

докторант кафедри права

та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

e-mail: kostyantun_fomichov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2062-6441>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ З ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ

Стаття присвячена адміністративно-правовому регулюванню взаємодії суб'єктів державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю з іншими суб'єктами публічної адміністрації. Досліджено особливості взаємодії органів законодавчої, виконавчої влади, в тому числі і правоохоронних органів з іншими суб'єктами публічної адміністрації у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.

З'ясовано особливості участі Президента України як глави держави у реалізації вказаної державної політики. Проаналізовано роль дорадчих та консультативних органів Кабінету Міністрів України у координації діяльності органів виконавчої влади, спрямованої на захист прав осіб з інвалідністю.

Встановлено що ефективна діяльність суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю неможлива без взаємодії з іншими державними інституціями.

Акцентовано увагу на особливостях взаємодії військово-лікарських комісій з іншими суб'єктами публічної адміністрації щодо визначення причин інвалідності військовослужбовців. Доведено, що взаємодія суб'єктів публічної адміністрації у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є необхідною для ефективної реалізації відповідної державно політики.

Визначено що соціальний захист прав осіб з інвалідністю має різноплановий характер та потребує спільної взаємоузгодженої діяльності всіх державних інституцій у різних сферах - законодавчій, виконавчій, правоохоронній.

Зазначено, що основними формами взаємодії є співробітництво та спільна участь в частині розробки проектів нормативних актів. Поряд з цим, недостатньо розвинутими є такі форми взаємодії як обмін інформацією, що вимагає від суб'єктів публічної адміністрації додаткових зусиль для узгодження та координації своєї діяльності в тому числі у вигляді відповідних нарад, семінарів, тощо.

Ключові слова: взаємодія, державна політика у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, особи з інвалідністю, безбар'єрність

Fomichov K. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF ENTITIES IMPLEMENTING STATE POLICY IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES WITH OTHER STATE INSTITUTIONS

The article is devoted to the administrative and legal regulation of the interaction of subjects of state policy in the field of social protection of persons with disabilities with other subjects of public administration. Peculiarities of the interaction of legislative and executive authorities, including law enforcement agencies, with other subjects of public administration in the field of social protection of persons with disabilities have been studied.

The peculiarities of the participation of the President of Ukraine as the head of state in the implementation of the specified state policy have been clarified. The role of the advisory and consultative bodies of the Cabinet of Ministers of Ukraine in coordinating the activities of the executive authorities aimed at protecting the rights of persons with disabilities is analyzed.

It has been established that the effective activity of subjects of formation and implementation of state policy in the field of social protection of persons with disabilities is impossible without interaction with other state institutions.

Attention is focused on the specifics of the interaction of military medical commissions with other subjects of public administration regarding the determination of the causes of disability of servicemen. It has been proven that the interaction of public administration subjects in the field of protection of the rights of persons with disabilities is necessary for the effective implementation of relevant state policy.

It was determined that the social protection of the rights of persons with disabilities has a multifaceted nature and requires joint coordinated activities of all state institutions in various spheres - legislative, executive, law enforcement.

It is noted that the main forms of interaction are cooperation and joint participation in the development of projects of normative acts. Along with this, such forms of interaction as information exchange are insufficiently developed, which requires additional efforts from public administration subjects to agree and coordinate their activities, including in the form of relevant meetings, seminars, etc.

Key words: interaction, state policy in the field of social protection of persons with disabilities, persons with disabilities, barrier-free

Постановка проблеми. Державна політика у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю виходить з необхідності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, що відображається в оновленій адміністративно-правовій доктрині, побудованій на публічно-сервісній спрямованості адміністративного права (людиноцентристський підхід), що полягає в забезпеченні реалізації прав та охоронюваних законом інтересів приватних осіб (в тому числі осіб з інвалідністю) та захисті їх порушених прав та інтересів.

Однак різноманітність та багатоаспектність завдань, що стоять перед державою у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю зумовлює необхідність залучення до їх реалізації значної кількості суб'єктів, як тих, що так і безпосередньо здійснюють державну політику у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, так й інших публічних та приватних суб'єктів. У зв'язку із цим зростає потреба налагодження ефективної взаємодії суб'єктів державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю з іншими суб'єктами публічної адміністрації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання взаємодії суб'єктів державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю з іншими суб'єктами публічної адміністрації досліджували такі вчені як М.С. Багній, Н.М. Биба, І.С. Верховод, А.В. Іпатов, А.М. Жорняк, А.М. Куца, С.С. Лукаш, Є.Ю. Соболев та інші.

Мета статті - дослідити особливості адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю з іншими суб'єктами публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтею 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Більш того, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Згідно ст. 23 Конституції України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [1]. Відтак, цілком логічним є залучення до реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю й інших державних інституцій та органів місцевого самоврядування.

Зважаючи на різноманітність суб'єктів публічної адміністрації як таких ми зупинимось на найбільш важливих та актуальних взаємодіях суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю з іншими державними інституціями.

Слід почати з Президента України, який наділений правом законодавчої ініціативи, його законопроекти, визначені як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово. Окрім того, Президент України підписує закони або повертає їх зі своїми пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду (ст.ст. 93, 94 Конституції України) [1]. Для належного виконання покладених на нього обов'язків Президент України відповідно до п. 28 ст. 106 Конституції України може створювати за кошти державного бюджету для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [1].

Так, у 2021 році напрям реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю Президентом України звучив, а саме: замість посади Уповноваженого Президента України з питань захисту прав осіб з інвалідністю було введено нову посаду радника-уповноваженого Президента України з питань безбар'єрності. До сфери його відповідальності відноситься забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційної норми про визнання в Україні людини, її життя та здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю з урахуванням сучасного тлумачення понять безбар'єрності та безпечного доступного середовища для осіб з інвалідністю [2].

Основними завданнями радника-уповноваженого Президента України з питань безбар'єрності є розроблення та внесення в установленому порядку пропозицій Президентів України щодо здійснення повноважень глави держави у сфері захисту прав осіб з інвалідністю, у зв'язку з чим він має такі повноваження: 1) аналізувати політичні, соціально-економічні, інші процеси, що відбуваються в Україні та за її межами, за результатами такого аналізу подавати главі держави відповідні пропозиції; 2) брати участь у підготовці проектів актів Президента України; експертизі законів, які надійшли на підпис главі держави, проектів законів України, які пропонуються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України; 3) брати участь у співробітництві з науковими установами, аналітичними центрами і представництвами іноземних держав та міжнародних організацій в Україні з питань соціального захисту осіб з інвалідністю тощо [4]. Як бачимо, діяльність уповноваженого Президента України пов'язана в більшій мірі з аналізом законодавства, а саме - моніторингом законодавства (правовий моніторинг) та правом законодавчої ініціативи глави держави.

Також не можемо не вказати на декларативність повноважень радника-уповноваженого Президента України з питань безбар'єрності, відсутність у нього реальних важелів впливу на стан у справ у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Сама по собі участь у підготовці певних документів є явно недостатньою. Так само незрозуміло яким же чином буде забезпечуватися таким суб'єктом взаємодія та узгодженість діяльності інших суб'єктів та органів за відсутності у нього будь-яких імперативних прав та

можливості та видання обов'язкових до рішень чи розпоряджень. Більш того, за невиконання доручень (вказівок) радника-уповноваженого не передбачено жодної правової відповідальності, хіба що окрім політичної. По суті, діяльність даної посадової особи зводиться до локального адміністрування діяльності Президента України щодо проектів нормативно-правових актів у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, а наділення її контрольними чи наглядовими функціями є недоречним в силу характеру повноважень Президента України та його Офісу.

Окрім того, слід вказати, що забезпечення безбар'єрного середовища для осіб з інвалідністю є лише однією із складових державної політики у цій сфері та не повинна підміняти собою питання соціального, трудового, медичного забезпечення рівної участі даної категорії осіб у житті суспільства.

Якщо розглядати питання соціального захисту осіб з інвалідністю, то слід звернути на правовий статус Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю, який є уповноваженою Кабінетом Міністрів України посадовою особою, яка організовує здійснення Кабінетом Міністрів України своїх повноважень з питань захисту прав і законних інтересів осіб з інвалідністю та виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. Серед завдань Урядового уповноваженого можемо вказати такі: вжиття заходів щодо усунення порушень прав і законних інтересів осіб з інвалідністю та причин, що призвели до їх виникнення; сприяння забезпеченню інформування громадськості про права осіб з інвалідністю [7].

Слід відзначити, що на відміну від уповноваженого Президента України, урядовий уповноважений має значно більше повноважень для досягнення поставлених завдань, в тому числі для взаємодії з іншими суб'єктами, так і для координації та узгодження їх діяльності, оскільки взаємодіє із значною кількістю суб'єктів публічної адміністрації та інститутами громадянського суспільства.

Також, при Кабінеті Міністрів України додатково створено тимчасовий консультативно-дорадчий орган - Раду безбар'єрності, основним завданням якої є сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань створення безбар'єрного простору. До її основних завдань входить: підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері створення безбар'єрного простору; визначення шляхів, механізму і способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у створенні безбар'єрного простору тощо [8]. Хоча Рада безбар'єрності є лише консультативно-дорадчим органом, однак склад її учасників (деякі члени уряду, керівники деяких центральних органів виконавчої влади, інших державних органів та всеукраїнських громадських організацій) дозволяє здійснювати взаємодію між ними з питань формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю на рівні керівництва відповідних державних та недержавних інституцій. Водночас, незрозумілим є відсутність у складі даної Ради урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю, що дещо нівелює його статус та авторитет.

Здійснюючи законодавчу функцію Верховна Рада України надає своїм рішенням сили закону та пов'язуючи ним виконавчу та судову владу [9, с. 245]. Так, Верховна Рада України як законодавчий орган влади врегульовує широке коло питань, пов'язаних із формуванням та реалізацією державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю, зокрема встановлення місця і статусу та повноважень суб'єктів формування та реалізації такої політики та принципів їх діяльності та, власне, зміст прав осіб з інвалідністю.

У свою чергу, питаннями соціального захисту і реабілітації осіб з інвалідністю та регулювання діяльності їх підприємств і громадських об'єднань та законодавчого регулювання надання соціальних послуг особам з інвалідністю віднесено до компетенції Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів [10].

Як вбачається із ч. 1 ст. 10 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» комітети інформують громадськість про свою діяльність, їх засідання та інші заходи проводяться відкрито, їх мають право відвідувати представники громадських організацій [11], що об'єктивно сприяє взаємодії законодавчої влади як із відповідними суб'єктами публічної адміністрації так і інститутами громадянського суспільства.

Відзначимо, що розгляд законопроектів з питань державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю повинен здійснюватися з урахуванням думки представників відповідних суб'єктів такої політики. Так, відносно таких законопроектів слід проводити: їх моніторинг та аналіз на відповідність засадам та цілям державної політики; визначення посадових осіб, які представлятимуть позицію відповідного суб'єкта під час розгляду таких законопроектів комітетами та на пленарних засіданнях Верховної Ради України; надання пропозицій щодо таких законопроектів, що повинні містити їх чітке обґрунтування.

Як і будь-яким іншим правам, правам осіб з інвалідністю кореспондуються обов'язки щодо їх реалізації чи виконання, за порушення яких передбачено як кримінальну, так і адміністративну відповідальність. Зазначене зумовлює необхідність взаємодії суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю з відповідними правоохоронними органами.

Згідно із ст. 42 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть установлену законом матеріальну, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність [12]. Однак, притягнення до правової відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю повинно здійснюватися спеціальними суб'єктами в межах, в порядку та у спосіб, передбачений відповідними законами. Примус у вигляді відповідальності є важливою

передумовою реалізації будь-яких прав людини. Без належної реалізації інституту відповідальності захист або реалізація прав осіб з інвалідністю був би неможливим.

Законами про кримінальну (Кримінальний кодекс України) та адміністративну (Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші) передбачено різноманітні правопорушення, об'єктивна сторона яких полягає в тому числі у порушенні соціальних прав осіб з інвалідністю.

У сфері захисту соціальних прав осіб з інвалідністю форми взаємодії правоохоронних органів із суб'єктами формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю можемо поділити на такі групи: спільна діяльність щодо запобігання та протидії правопорушенням. Вона полягає у спільному виявленні обставин, за яких порушуються права осіб з інвалідністю та подальшому припиненні таких порушень; координація самостійних дій у сфері охорони прав осіб з інвалідністю, що дозволяє уникати дублювання дій правоохоронного характеру; надання правоохоронними органами допомоги іншим суб'єктам (у тому числі суб'єктам формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю) під час здійснення ними правоохоронних заходів, а саме у доступі до приміщень, документації, тощо; обмін інформацією.

Спільна діяльність працівників правоохоронних органів з іншими суб'єктами під час реалізації правоохоронної функції потребує постійного підвищення її якості. Слід наголосити на важливості постійного пошуку можливих нових форм такої взаємодії, що сприятимуть ефективній взаємодії у сфері забезпечення прав осіб, в тому числі осіб з інвалідністю [16, с. 140].

З початком агресії російської федерації проти України у 2014 році особливої актуальності набули питання соціального захисту військовослужбовців, які набули інвалідність під час проходження ними військової служби. Важливою умовою такого захисту є в тому числі і взаємодія військових формувань та суб'єктів формування та реалізації державної політики у цій сфері, що вимагає вжиття системних комплексних заходів системного з метою збереження стану здоров'я військовослужбовців.

Так, бойові дії обумовлюють санітарні втрати серед військовослужбовців різних військових формувань, наявність легкопоранених, поранених середньої тяжкості та тяжкопоранених. Тяжкопоранені військовослужбовці після надання їм відповідної медичної допомоги і визнання військово-лікарськими комісіями (ВЛК) непридатними до подальшого проходження військової служби направлялись до медико-соціальних експертних комісій (МСЕК) з метою встановлення відсотку втрати боєздатності і працездатності та встановлення певної групи інвалідності [17, 18].

Згідно з п.п. 1.1. глави 1 Розділу I Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого Наказом Міністра оборони України 14.08.2008 року № 402, військово-лікарська експертиза визначає придатність за станом здоров'я до військової служби призовників, військовослужбовців та військовозобов'язаних, установлює причинний зв'язок захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв) та визначає необхідність і умови застосування медико-соціальної реабілітації та допомоги військовослужбовцям [19]. Усі штатні ВЛК Збройних Сил України безпосередньо підпорядковуються начальнику Центральної ВЛК, який у свою чергу підпорядковується директору Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України [19].

Згідно з п. 21.7, 21.4 глави 21 Розділу II Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого Наказом Міністра оборони України 14.08.2008 року № 402, постанова ВЛК про причинний зв'язок поранення (травми, контузії, каліцтва) приймається відповідно до висновку, зазначеного в довідці про обставини травми (поранення, контузії, каліцтва), або засвідченої копії Акта про нещасний випадок, у яких зазначаються обставини отримання поранення (контузії, травми, каліцтва). Постанова ВЛК про причинний зв'язок захворювання, поранення, травми, контузії, каліцтва направляється в органи соціального захисту і до військового комісаріату за місцем проживання колишнього військовослужбовця [19]. Постанова ВЛК про ступінь придатності до військової служби та причинний зв'язок захворювання (травми) військовослужбовця (діючого чи колишнього) має велике соціальне значення, оскільки враховується при визначенні відсотка втрати працездатності, групи інвалідності у МСЕК [20, с. 149]. Таким чином, вирішення питання встановлення причинного зв'язку і груп інвалідності військовослужбовцям, а також звільнення з військової служби вимагає тісної взаємодії МСЕК Міністерства охорони здоров'я України та ВЛК Міністерства оборони України.

Також, вчені-медики з метою покращення взаємодії у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю пропонують такі організаційні заходи, а саме: на рівні військової частини і підрозділів – навчання військовослужбовців як відповідної військової спеціальності, так і основам тактичної медицини; на рівні медичної служби військової частини – оптимізувати організаційні підходи до диспансеризації, динамічного нагляду та профілактики захворювань у всіх військових формуваннях України з впровадженням системного контролю за їх ефективним проведенням; на рівні проведення лікувально-евакуаційних заходів – оптимізувати організаційні заходи та надання пораненим і хворим необхідного обсягу і виду заходів лікувального впливу; під час реабілітаційного періоду – обов'язкове проведення повного обсягу лікувально-профілактичних і відновлювальних заходів в залежності від тяжкості поранення або захворювання та динаміки стану здоров'я військовослужбовців; на рівні проходження МСЕК – забезпечення повної та об'єктивної оцінки стану здоров'я військовослужбовців, визначення можливості його відновлення, а також планів реабілітації для забезпечення подальшої їх соціалізації [21, с. 37].

Висновки Отже, ефективна діяльність суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю неможлива без взаємодії з іншими державними інституціями.

Соціальний захист прав осіб з інвалідністю має різноплановий характер та потребує спільної взаємоузгодженої діяльності всіх державних інституцій у різних сферах - законодавчій, виконавчій, правоохоронній. Законодавча влада встановлює зміст таких прав та визначає суб'єктів, зобов'язаних їх реалізовувати. Виконавча влада реалізовує державну політику у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю у межах, в порядок та у спосіб, визначених законодавством. Правоохоронні органи забезпечують невідворотність правової відповідальності за незабезпечення або порушення прав осіб з інвалідністю. Основними формами такої взаємодії можемо назвати співробітництво та спільну участь в частині розробки проектів нормативних актів. Поряд з цим, недостатньо розвинутими є такі форми взаємодії як обмін інформацією, що вимагає від суб'єктів публічної адміністрації додаткових зусиль для узгодження та координації своєї діяльності в тому числі у вигляді відповідних нарад, семінарів, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Щодо трансформації інституту уповноважених Президента України. Указ Президента України від 15.06.2021 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/shodo-transformaciyi-institutu-upovnovazhenih-prezidenta-ukr-69045>
3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 року № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
4. Положення про Радника Президента України, Указом Президента України від 26.07.2021 року № 309/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309/2021#Text>
5. Нижник Н., Гуменюк І., Муза О. Концептуальні основи утвердження правового моніторингу в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 21-29.
6. Довженко Є.В. Поняття та завдання правового моніторингу. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2012. Вип. 10. С. 627-631.
7. Положення про Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2017 р. № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017-%D0%BF#n9>
8. Про утворення Ради безбар'єрності: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 443. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D0%BF#Text>
9. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навч. посібник. К. Атіка. 2004. 512 с.
10. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання. Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 року № 19-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text>
11. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 року № 116/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text>
12. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-ІІ. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 21. Ст. 252.
13. Музичук О.М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2003. 193
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 1122.
15. Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>
16. Комзюк А. В. Форми взаємодії Національної поліції з громадськістю у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 135-143.
17. Наказ МОЗ України від 05.09.2011 № 561 «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11>
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 року № 1317 «Питання медико-соціальної експертизи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#top>
19. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України. Наказ Міністра оборони України від 14.08.2008 року № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08/print1487078353429940#Text>
20. Хижняк М. І., Якимець В.М., Устінова Л.А. Діденко Л.В., Бідненко Л.І. Сучасні особливості організації військово-лікарської експертизи військовослужбовців державної прикордонної служби міністерства Внутрішніх Справ України. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2016. Вип. 45(1). С. 146-153.

21. Волошин В.О., Тітов Г.І., Шевченко І.Ф. Первинна інвалідність військовослужбовців: динаміка показників, кластери її профілактики та зниження. *Український журнал військової медицини*. 2022. Т. 3. № 1. С. 34-40.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Shchodo transformatsii instytutu upovnovazhenykh Prezydenta Ukrainy. (2021, June 15). [Regarding the transformation of the institute of the authorized representatives of the President of Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/shodo-transformatsiyi-institutu-upovnovazhenih-prezidenta-ukr-69045> [in Ukrainian].
3. Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. (2021, April 14). [National strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 366-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Polozhennia pro Radnyka Prezydenta Ukrainy. (2021, July 26). [Regulations on the Advisor to the President of Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 309/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309/2021#Text> [in Ukrainian].
5. Nyzhnyk, N. & Humeniuk, I. & Muza, O. (2013). Kontseptualni osnovy utverdzhennia pravovoho monitorynhu v Ukraini. [Conceptual foundations of the approval of legal monitoring in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4. 21-29. [in Ukrainian].
6. Dovzhenko, Ye.V. (2012). Poniattia ta zavdannia pravovoho monitorynhu. [Concept and tasks of legal monitoring]. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka. Tekhnichna seriia*. Vyp. 10. 627-631. [in Ukrainian].
7. Polozhennia pro Uriadovoho upovnovazhenoho z prav osib z invalidnistiu. (2017, February 21). [Regulations on the Government Commissioner for the Rights of Persons with Disabilities]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 125*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].
8. Pro utvorennia Rady bezbariernosti. (2021, April 14). [On the formation of the Barrier-Free Council]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 443*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Kravchenko, V.V. (2004). Konstytutsiine pravo Ukrainy. [Constitutional law of Ukraine]. Navch. posibnyk. K. Atika. 512. [in Ukrainian].
10. Pro perelik, kilkisnyi sklad i predmety vidannia komitetiv Verkhovnoi Rady Ukrainy deviatoho sklykannia. (2019, August 29). [On the list, quantitative composition and subjects of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation]. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 19-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text> [in Ukrainian].
11. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy. (1995, April 4). [On the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 116/95-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> [in Ukrainian].
12. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini. (1991, March 21). [On the basics of social security for persons with disabilities in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 875-XII*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 21. 252. [in Ukrainian].
13. Muzychuk, O.M. (2003). Orhanizatsiino-pravovi osnovy uchasti hromadian v okhroni hromadskoho poriadku i borotbi z pravoporushenniamy. [Organizational and legal bases of citizens participation in the protection of public order and the fight against crimes]. *Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07*. Kharkiv. 193. [in Ukrainian].
14. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984). [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy RSR (VVR). dodatok do № 51*, 1122. [in Ukrainian].
15. Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan pratsi. (2015, February 11). [Regulations on the State Service of Ukraine on labor issues]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 96*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Komziuk, A. V. (2020). Formy vzaiemodii Natsionalnoi politsii z hromadskistiu u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku. [Forms of interaction of the National Police with the public in the sphere of ensuring public safety and order]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. 135-143. [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Instruksii pro vstanovlennia hrup invalidnosti. (2011, September 5). [On the approval of the Instruction on the establishment of disability groups]. *Nakaz MOZ Ukrainy № 561*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> [in Ukrainian].
18. Pytannia medyko-sotsialnoi ekspertyz. (2009, December 3). [Issues of medical and social expertise]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1317*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#top> [in Ukrainian].
19. Polozhennia pro viiskovo-likarsku ekspertyzu v Zbroinykh Sylakh Ukrainy. (2008, August 14). [Regulations on military medical examination in the Armed Forces of Ukraine]. *Nakaz Ministra oborony Ukrainy*

№ 402. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08/print1487078353429940#Text> [in Ukrainian].

20. Khyzhniak M. I., Yakymets V.M., Ustinova L.A. Didenko L.V., Bidnenko L.I. (2016). Suchasni osoblyvosti orhanizatsii viiskovo-likarskoi ekspertyzy viiskovosluzhbovtziv derzhavnoi prykordonnoi sluzhby ministerstva Vnutrishnikh Sprav Ukrainy. [Modern features of the organization of military medical examination of servicemen of the state border service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Problemy viiskovoi okhorony zdorovia*. Vyp. 45(1). 146-153. [in Ukrainian].

21. Voloshyn, V.O., & Titov H.I., & Shevchenko I.F. (2022). Pervynna invalidnist viiskovosluzhbovtziv: dynamyka pokaznykiv, klasteri yii profilaktyky ta znyzhennia. [Primary disability of servicemen: dynamics of indicators, clusters of its prevention and reduction]. *Ukrainskyi zhurnal viiskovoi medytsyny*. T. 3. № 1. 34-40. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.05.2023

УДК 342.92

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-134-138

Крушеніцький Владислав Сергійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: vlad-krushenickijj@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9194-7897>

ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено державну освітню політику як об'єкт адміністративно-правового регулювання, шляхом розкриття дефініцій «державна освітня політика», «адміністративно-правове регулювання державної освітньої політики». У рамках дослідженої проблематики, визначено та запропоновано під державною освітньою політикою, розуміти політику в основі якої лежить формування та розвиток системи освіти, головною метою якої є забезпечення суспільства необхідними знаннями, які сприятимуть його розвитку, встановлюючи пріоритетні напрями, що стосуються фінансування, управління, планування та контролю системи освіти.

Наголошено, що адміністративно-правове регулювання державної освітньої політики є цілеспрямованим і результативним впливом на державну освітню політику України, шляхом використання адміністративно-правових засобів, методів і форм, що мають нормативно-організаційну спрямованість та безпосередньо беруть участь у її реалізації щодо потреб ефективного розвитку особистості, суспільства та держави.

Визначено особливості адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг та акцентовано увагу, що притаманним методом регулювання адміністративно-правових відносин в освітній сфері є імперативний, який характеризується підпорядкованістю владним суб'єктам.

Зроблено висновок, що державна освітня політика як об'єкт адміністративно-правового регулювання включає в себе відносини між різними суб'єктами та інституціями з приводу освітніх послуг, взаємопов'язані компоненти яких носять владно-управлінський характер, забезпечують належне функціонування закладів та навчальний процес щодо реалізації права на освіту за допомогою засобів адміністративного права.

Ключові слова: державна освітня політика, об'єкт адміністративно-правового регулювання, система освіти, адміністративно-правові відносини, надання освітніх послуг, державний вплив.

Krushenitskyi V. STATE EDUCATION POLICY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

The article examines state educational policy as an object of administrative and legal regulation, by revealing the definitions of "state educational policy", "administrative and legal regulation of state educational policy". Within the framework of the researched issues, it is defined and proposed that the state educational policy is understood as the policy based on the formation and development of the education system, the main goal of which is to provide society with the necessary knowledge that will contribute to its development, establishing priority areas related to financing, management, planning and control of the education system.

It is emphasized that the administrative-legal regulation of the state educational policy is a purposeful and effective influence on the state educational policy of Ukraine, through the use of administrative-legal means, methods and forms that have a regulatory and organizational orientation and directly participate in its implementation in relation to the needs of effective personality development, society and the state.

The peculiarities of administrative-legal relations in the field of providing educational services are defined and attention is emphasized that the inherent method of regulating administrative-legal relations in the educational sphere is imperative, which is characterized by subordination to powerful subjects.

It was concluded that the state educational policy as an object of administrative and legal regulation includes relations between various subjects and institutions regarding educational services, the interconnected components of which are of a power-management nature, ensure the proper functioning of institutions and the educational process in relation to implementation of the right to education by means of administrative law.

Key words: state educational policy, object of administrative and legal regulation, education system, administrative and legal relations, provision of educational services, state influence.

Постановка проблеми. Державна освітня політика як об'єкт адміністративно-правового регулювання є вагомим елементом правового регулювання і на сьогоднішній день є актуальним в умовах зовнішньої та внутрішньої політики, в період реформувань та інтеграції вітчизняної освіти до європейського і світового освітніх просторів. Адміністративно-правове регулювання потребує прогресивного розвитку та вдосконалення з урахуванням тенденцій, процесу формування освітньої галузі, адже висока правова урегульованість є гарантією ефективного та якісного надання освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою державної освітньої політики як об'єкта адміністративно-правового регулювання займалися такі вчені-правники: В. Авер'янов, М. Ануфрієв, Д. Бахрах, А. Берлач, Т. Боголіб, В. Галунько, В. Гаращук, І. Городецька, М. Головатий, Б. Данилишин, І. Зозуля, І. Каленюк, Р. Калюжний, А. Комзюк, М. Масленников, О. Музичук, В. Настюк, С. Ніколаєнко, О. Проневич, Є. Соболев, В. Шкарупа та інші.

Метою статті є дослідження державної освітньої політики як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу досліджень. Оскільки державна освітня політика знаходиться під посиленою увагою, постає необхідність у її науковому вивченні та розкритті.

В. Журавський під освітньою політикою, пропонує розуміти, передусім політику, що забезпечує розвиток і функціонування системи освіти, яка спрямована на забезпечення суспільства знаннями, необхідними для суспільного розвитку» [1, с. 20; 2].

На думку, О. Пелішенко, освітня політика може бути розглянута як компонент політики держави, яка включає в себе сукупність теоретичних концепцій, цілей, завдань та практичних заходів для розвитку освіти [3].

Згідно з позицією українських дослідників В. Андрущенко та В. Савельєва, узагальнене поняття «освітня політика» може мати принаймні три варіанти в англійській мові – «education(al) politics», «education(al) policy» та «education politics and policy» [4; 5].

Освітня політика, визначена як «politics», базується на тлумаченні політичної науки, яка вважає її сферою «взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів у контексті використання інститутів публічної влади з метою реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб» [7, с. 66; 6]. Відповідно до цього тлумачення, українські дослідники розуміють освітню політику як «поле взаємодії різних соціальних груп та індивідів щодо використання різних владних інституцій з метою реалізації своїх інтересів і потреб у одній з найважливіших сфер суспільного життя – освіті» [7, с. 8; 5].

У свою чергу, Н. Галицька вважає, що державна політика у сфері освіти – це система напрямів діяльності держави на шляху розв'язання найважливіших проблем і вирішення завдань, що постають перед системою освіти [8, с. 234; 3].

Таким чином, під державною освітньою політикою, слід розуміти політику в основі якої лежить формування та розвиток системи освіти, головною метою якої є забезпечення суспільства необхідними знаннями, які сприятимуть його розвитку, встановлюючи пріоритетні напрями, що стосуються фінансування, управління, планування та контролю системи освіти.

Повертаючись до предмета нашого дослідження, ми вважаємо за необхідне надати визначення адміністративно-правового регулювання державної освітньої політики.

Враховуючи, що адміністративно-правове регулювання є одним з ключових інструментів державного впливу на відносини в суспільстві з метою їх організації відповідно до потреб людини, суспільства і держави. Дана категорія є похідним варіантом загального правового регулювання, що застосовується до конкретної галузі, зокрема і освітньої.

Отже, адміністративно-правове регулювання державної освітньої політики – це цілеспрямований і результативний вплив на державну освітню політику України, шляхом використання адміністративно-правових засобів, методів і форм, що мають нормативно-організаційну спрямованість та безпосередньо беруть участь у її реалізації щодо потреб ефективного розвитку особистості, суспільства, держави.

Наступною важливою складовою досліджуваного нами питання є особливості адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг.

В першу чергу, слід зазначити, що такі відносини між освітніми установами та органами державної влади характеризуються суб'єктивним складом. З одного боку, освітні установи, а з іншого боку – органи державної влади, які мають юридично-владні повноваження щодо освітніх установ. Ці органи надають дозвільні документи, розробляють і встановлюють правила й вимоги, визначають огляд та контроль за діяльністю, а також забезпечують інші необхідні дії для повноцінного функціонування навчальних закладів. Основним органом, який виконує безпосередні функції координації та контролю за наданням освітніх послуг, є Міністерство освіти й науки України. Участь у цій сфері також беруть Президент України,

Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Конституційний Суд України, причому їх дії є опосередкованими [9].

В другу чергу, об'єкт адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг, який становить поведінка учасників (суб'єктів) цих відносин, що знаходить свою реалізацію в конкретних діях, які у свою чергу є результатом активного волевиявлення суб'єкта [9].

В третю чергу, у сфері надання освітніх послуг адміністративно-правові відносини між зазначеними вище суб'єктами в основному мають «зовнішній характер», оскільки їх спрямовано на фізичних або юридичних осіб, які не перебувають в організаційній підпорядкованості публічного управління. Проте це не виключає наявності внутрішньоорганізаційних відносин, які мають управлінський характер. З одного боку, є керівник освітньої установи, який має юридично-владні (організаційно-розпорядчі) повноваження, а з іншого боку, працівник тієї ж установи, який підпорядкований йому [9].

В даному контексті, обов'язково слід зазначити, що притаманним методом регулювання адміністративно-правових відносин в освітній сфері є імперативний, який характеризується підпорядкованістю владним суб'єктам.

Кожен суб'єкт здійснює свою діяльність з урахуванням норм чинного законодавства, зокрема: Конституції України, законів «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» тощо.

На законодавчому рівні, мають вплив і міжнародні правові акти, договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Таким чином, адміністративно-правове регулювання державної освітньої політики базується на певній нормативній базі, тобто основі, яка у сукупності містить принципові завдання, методи, засоби та форми, за допомогою котрих здійснюється діяльність і можуть бути досягнуті поставлені цілі, в тому числі, підбір кадрів.

Конституція України, як головний закон держави, встановлює основні принципи адміністративно-правового регулювання державної політики в галузі освіти. Згідно конституційних положень, кожен громадянин нашої держави має право на освіту, отримання якої гарантується державою.

У профільному нормативно-правовому акті, а саме в Законі України «Про освіту», мова йде про суб'єкти, основні засади та принципи діяльності у сфері надання освітніх послуг.

Також, слід наголосити, що реалізація державної освітньої політики, включає не лише нормативно-правову основу, але й полягає у застосуванні усіх новітніх засобів публічного адміністрування та адміністративного права. Це безумовно, стосується: визначення стандартів, здійснення контролю та нагляду.

Взагалі, принципи та цілі освітньої політики вирізняються найбільшою статичністю. Їх зміна, як правило, є наслідком зміни чи серйозного коригування політичного курсу. А дії суспільства й держави щодо розвитку системи освіти в досягненні декларованих цілей повинні змінюватися досить динамічно, адекватно реагуючи на різні чинники. Тому, характеризуючи освітню політику як об'єкт адміністративно-правового регулювання, важливо не тільки, і навіть не стільки вивчати декларовані цілі, скільки аналізувати реальні дії та конкретні результати розвитку освітньої системи [2].

Слушно зазначає, А. Ярош, що важливим чинником, на якому ґрунтується адміністративно-правове регулювання освіти в Україні, що здійснюється державою, є засади, які покладено в основу процесу здобуття особою освіти. Дані засади він поділяє на загальні та спеціальні. Загальні, встановлені законодавством та є необхідними і невід'ємними у процесі здобуття освіти. Спеціальні включають саме адміністративно-правові засади, адже здобуття освіти тісно пов'язані з відносинами держава – громадян, а саме адміністративно-правовими [10].

Враховуючи вище зазначене, ми бачимо, що адміністративно-правові відносини, лежать в основі правового регулювання галузі освіти. Державна політика в галузі освіти як об'єкт адміністративно-правового регулювання ставить за мету розвиток системи освіти в інтересах формування гармонійно розвинутої, соціально активної, творчої особистості, а також як одного з чинників економічного й соціального прогресу суспільства [2].

Безперечно, на формування державної політики в галузі освіти впливають зовнішні чинники, що дає змогу враховувати стан, тенденції та перспективи розвитку освіти, потреби суспільства та держави в освіті, розробляти реалістичну освітню політику, побудовану на вітчизняному досвіді освітньо-педагогічної діяльності [2].

Тому, на сьогоднішній день, оптимальне налаштування комунікації відіграє надзвичайно важливу роль у створенні ефективної моделі адміністративно-правового управління освітою на різних рівнях. В зв'язку з цим, ми вбачаємо за доцільне вдосконалення системи адміністративно-правового управління в освітній сфері на всіх рівнях, з метою підвищення механізму реалізації державної освітньої політики, адже освіта успішно вирішує роль у забезпеченні ефективного та систематичного розвитку суспільства і держави в цілому.

Відповідно, це вимагає від державної освітньої політики бути продуманою, науково обґрунтованою та відповідати стратегічному спрямуванню. В даному аспекті, важливо підкреслити, що стратегічним завданням вітчизняної освітньої політики є забезпечення конкурентоспроможності освіти, отриманої в

Україні, на міжнародному рівні. Таким чином, саме належне організаційно-управлінське та адміністративно-правове забезпечення є основним та пріоритетним у функціонуванні освітньої сфери.

Висновки. З урахуванням викладеного, ми можемо зробити висновок, що державна освітня політика як об'єкт адміністративно-правового регулювання включає в себе відносини між різними суб'єктами та інституціями з приводу освітніх послуг, взаємопов'язані компоненти яких носять владно-управлінський характер, забезпечують належне функціонування закладів та навчальний процес щодо реалізації права на освіту за допомогою засобів адміністративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Журавський В. С. Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти. *Правова держава*. Вип. 14. 2003. С. 20–30.
2. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти. *Віче*. №20. 2011. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2757/>
3. Пелішенко О.Р. Сутність та ознаки державної політики у сфері фахової передвищої освіти як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. №12. 2021. С. 479-482. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/123.pdf
4. Андрущенко В. Освітня політика (огляд порядку денного). К. : Леся, 2010. 368 с.
5. Малярчик К.М. Поняття та сутнісні характеристики державної освітньої політики. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2014. № 1. С. 134-144.
6. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.
7. Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03. К., 2003. 17 с.
8. Державна політика: підручн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Ю.В.Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
9. Литвененко Є.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг: поняття, сутність та значення. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2020. № 4 (70). С. 56-60. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/11.pdf
10. Ярош А.О. Освіта як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Том 1. С. 229-231. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-1-1/58.pdf>

REFERENCES:

1. Zhuravskiy, V. S. (2003). Derzhavna osvitalia polityka: poniattia, systemnist, politychni aspekty. [State educational policy: concept, system, political aspects]. *Pravova derzhava*. Vyp. 14. 20–30. [in Ukrainian].
2. Krasniakov, Ye. (2011). Derzhavna osvitalia polityka: sutnist poniattia, systemnist, istoryko-politychni aspekty. [State educational policy: the essence of the concept, systematicity, historical and political aspects]. *Viche*. №20. Retrieved from: <https://veche.kiev.ua/journal/2757/> [in Ukrainian].
3. Pelishenko, O.R. (2021). Sutnist ta oznaky derzhavnoi polityky u sferi fakhovoi peredyvshchoi osvity yak obiekta administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [The essence and features of state policy in the field of professional pre-higher education as an object of administrative and legal regulation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №12. 479-482. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/12_2021/123.pdf [in Ukrainian].
4. Andrushchenko, V. (2010). Osvitnia polityka (ohliad poriadku dennoho). Educational policy (overview of the agenda). 368. [in Ukrainian].
5. Maliarchyk, K.M. (2014). Poniattia ta sutnisni kharakterystyky derzhavnoi osvitalnoi polityky. [Concept and essential characteristics of the state educational policy]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Serii : Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. № 1. 134-144. [in Ukrainian].
6. Tertychka, V. (2002). Derzhavna polityka: analiz ta zdiisnennia v Ukraini. [State policy: analysis and implementation in Ukraine]. 750. [in Ukrainian].
7. Halpieriina, V. O. (2003). Osvitnia polityka v transformatsiinomu suspilstvi: sotsialno-filosofskyi analiz. [Educational policy in a transformational society: a socio-philosophical analysis]. *Avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : spets. 09.00.03 «Sotsialna filosofiia ta filosofiia istorii (filosofski nauky)»*. APN Ukrainy, In-t vyshch. osvity. 17 [in Ukrainian].
8. Kovbasiuk, Yu.V., & Vashchenko, K.O., & Surmin, Yu.P. ta in... (2014). Derzhavna polityka. [State policy]. pidruchn. NADU. 448. [in Ukrainian].
9. Lytvenenko, Ye.V. (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi nadannia osvitalnykh posluh: poniattia, sutnist ta znachennia. [Administrative and legal regulation in the field of providing educational services: concept, essence and meaning]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*. № 4 (70). 56-60. Retrieved from: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/11.pdf [in Ukrainian].
10. Yarosh, A.O. (2013). Osvita yak obiekty administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [Education as an object of administrative and legal regulation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*.

УДК 349.6

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-138-143

Лебідь Інна Володимирівна,
аспірант кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: Lebidinna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2907-3196>

РЕАКЦІЯ НА НЕЗАКОННИЙ ВИДОБУТОК БУРШТИНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Дана стаття присвячена процесу видобутку бурштину в Україні, який знаходиться поза межами закону. Актуальність даної теми зумовлюється тим, що саме несанкціонований видобуток бурштину має повсюдний, масовий і системний характер. Цей незворотній процес завдає непоправної шкоди державі і нищить природу Полісся. Метою статті постає дослідження досвіду того ж самого діяння зарубіжних країн. Така мета зумовлює наступну низку завдань, які необхідно виконати: надати оцінку теперішній ситуації у сфері видобутку бурштину, встановити причини незаконної діяльності, виділити позитивний досвід європейських країн. За наявними результатами досліджень було виконано поставлені завдання. Результати містять у собі розкриття причин незаконного видобутку породи, оцінку негативних наслідків, які вже мають місце, або очікуються у майбутньому, встановлено можливих суб'єктів правопорушень, наведено приклади успішної боротьби європейських країн з досліджуванним негативним явищем. За результатами досліджень складено висновок, який підсумовує викладений матеріал та наголошує, що подолати таку багаторічну проблему неможливо, проте є варіанти мінімізації негативних наслідків не тільки для навколишнього середовища та економіки, а і населення.

Ключові слова: видобування бурштину, незаконний видобуток, європейський досвід, надрокористування.

Lebyd I. REACTION TO ILLEGAL AMBER MINING: EUROPEAN EXPERIENCE

This article is devoted to the process of amber extraction in Ukraine, which is outside the law. The relevance of this topic is determined by the fact that it is the unauthorized extraction of amber that is widespread, massive and systemic in nature. This irreversible process causes irreparable damage to the state and destroys the nature of Polissia. The purpose of the article is to study the experience of the same action of foreign countries. Such a goal dictates the following series of tasks that must be performed: to provide an assessment of the current situation in the field of amber mining, to establish the causes of illegal activity, to highlight the positive experience of European countries. According to the available research results, the set tasks were completed. The results contain the disclosure of the causes of illegal rock mining, an assessment of the negative consequences that have already taken place or are expected in the future, the possible subjects of offenses have been identified, and examples of the successful struggle of European countries with the investigated negative phenomenon are given. Based on the results of the research, a conclusion was made that summarizes the presented material and emphasizes that it is impossible to overcome such a long-standing problem, but there are options for minimizing the negative consequences not only for the environment and the economy, but also for the population.

Key words: amber, illegal mining, European Union, subsoil.

Постановка проблеми. Сьогодні гостро постає питання видобування та реалізації бурштину в Україні. У зв'язку з економічними проблемами та низьким рівнем зайнятості людей у Житомирський, Рівненський та Волинський областях розширилися масштаби незаконного видобування бурштину, які призводять до катастрофічних екологічних проблем, які виражаються у знищенні лісів.

Державі слід негайно подбати про ситуацію, що склалася у бурштиновидобувній галузі. Тому що скоро не те що не залишиться бурштину у надрах її території, а й лісу, придатного ґрунту - поменшає в рази. Всьому цьому причиною є масове нелегальне бурштиновидобування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під час написання даної роботи використовувалися роботи таких науковців, як Хаустової А. К., Чербаєвої О. В., Гордійчук М. В., Мацуй В. М., Наumenко О. З., Ремезової О. О., Лісничого К. М., Ковалю Д. М., Штиленка В. Д. та ін.

Мета статті – дослідження європейського досвіду незаконного видобування бурштину, яке призводить до катастрофічних екологічних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У свою чергу, знищення лісів тягне за собою проблеми тваринного та рослинного світу, а використання помпового методу видобування бурштину призводить до повної загибелі ґрунту, який стає піском, а це означає, що на цій території природа не відновиться сама, на цьому місці в майбутньому більше не буде корисних копалин і бурштину.

Причинами розграбування населенням бурштину на відповідній місцевості є ряд негативних факторів різного роду. Одним із них - є бідність місцевих жителів та їх безробітне становище.

Не тільки економічні труднощі впливають на тіньовий ринок з бурштину, але і такі умови, як: висока якість українського бурштину на світовому ринку, корупція, незначна відповідальність за видобування корисних копалин, відсутність законодавства, простий спосіб видобування, неконтрольованість.

Не маючи роботи, люди в пошуках швидкої наживи розграбовують власну країну. При цьому, їх не цікавить шкода, яку вони завдають не те, що економіці держави, а й катастрофічно шкодять місцевості, на якій самі й проживають.

Держава теж зазнає великих втрат, тому що зовсім не отримує грошей з видобування бурштину, а це означає, що десятки тисяч доларів за рік не надходять до бюджету і не покращують економічну ситуацію [1].

Для того щоб змінити ситуацію на краще, посадовцям варто нарешті розібратися у власному бурштиновидобувному законодавстві та запровадити нові законодавчі стандарти видобування сонячного каменю.

В Україні державні підприємства застосовують більш безпечний метод добування - кар'єрний, який завдає не таких значних втрат, але потребує більше часу для добування та більшого технічного обладнання. Також державні підприємства відповідають у разі, якщо не закопають кар'єр і ту частину лісу, яка загинула під впливом його діяльності.

Стихійні видобувачі занадто швидко знищують екологічні об'єкти; встановити осіб, які будуть нести відповідальність, дуже складно; ці люди не спрямовують свої дії на обережне ставлення до природи та не займаються рекультивацією порушених земель [2].

Тобто, контрабандисти своєю незаконною діяльністю несуть масову шкоду інтересам країни, оскільки, не лише крадуть народний бурштин, а й руйнують екологію на місцях його видобутку.

Своїми незаконними діями зловмисники порушують чинне надровидобувне законодавство, а також Конституцію України, яка закріплює право кожної людини, яка проживає на території України, на безпечне життя та довкілля, а також право на інформацію про стан довкілля [3, ст.50]. Паралельно копачі нехтують принципами охорони навколишнього середовища, які закріплені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», де зазначається гарантування безпечного і здорового середовища, збереження просторової і видової різноманітності природних об'єктів, гласність і демократизм, а також компенсація завданої шкоди [4].

Варто вкотре зазначити, що бурштин, лісовий і природний фонд - це об'єкти надровидобувного, екологічного права, які повинні бути захищені законами України на належному рівні, тому що нелегальне їх видобування і використання веде до екологічної загрози всьому українському суспільству.

Державі необхідно створити механізми реалізації економічних та екологічних процесів, способу контролю та запобігання корупції.

Також, особливе значення треба надати місцевій громаді та здійснювати інформаційний вплив на українське суспільство, щоб люди могли усвідомити наслідки цих руйнівних процесів та не брати в них участі.

Вирішенню цих питань може посприяти зарубіжний досвід у даній сфері суспільних відносин.

Слід зазначити, що на Рівненщині останнім часом чимало було зроблено для популяризації бурштину як українського бренду. Йдеться, зокрема, про такі ініціативи, як відкриття Музею бурштину в Рівному, започаткування етнотуристичного фестивалю «Бурштиновий шлях», проведення низки міжнародних конференцій для фахівців-бурштиністів і навіть бурштинові конкурси краси.

Багато проектів було також реалізовано і в Києві, в тому числі відкрито бурштиновий ресторан, організовано виставку бурштину в Софії Київській. В Україні, яка має великі запаси цінного ювелірно якісного бурштину, лише в 2019 р. з'явилася реальна можливість створити бурштинову галузь виробництва, яка передбачає цивілізоване, екологічно виправдане видобування, оброблення бурштину і впровадження отриманих продуктів у промислове виробництво, сільське господарство, медицину, культуру тощо [2].

Зарубіжні країни також мають гіркий досвід розкрадання бурштину населенням власної країни. Так, свого часу, великої шкоди природі та політичному іміджу країн завдали бурштинові старателі в Литві, Латвії та сусідньої Польщі. Проте тамтешні уряди зуміли вчасно зупинити цей хаос і на законодавчому рівні врегулювати проблему видобутку бурштину, чого аж ніяк не можна сказати про українських можновладців.

Приміром, у Польщі незаконний видобуток бурштину врегулювали через механізм запровадження високих штрафів. У Білорусі незаконний видобуток жорстко контролюють за допомогою постійного моніторингу, який проводить поліція.

У Литві, країні не настільки багатій на поклади сонячного каменю, як наш Поліський край, Міністерство навколишнього середовища встановило квоту на видобуток - до тридцяти тон на рік. А навесні 2016 р. литовський уряд прийняв рішення повністю заборонити промисловий видобуток бурштину та експорт його до Китаю, і бурштинові родовища тепер використовують лише в рекреаційних цілях [5].

Позитивний досвід країн-сусідів, повинен налаштувати і наших політиків на прийняття позитивних і якісних змін бурштиновидобувного законодавства в Україні.

Неглибоке залягання продуктивних бурштиноносних горизонтів – одна з основних причин поширення несанкціонованих розробок у Поліссі. Найчастіше на пологіх схилах річкових долин, на розораних полях, особливо після сніготанення і рясних дощів, на поверхні ґрунту з'являються скупчення уламків бурштину-сукциніту, що, очевидно, є спокусою для копачів самоцвіту і спонукає їх до старательства, тим більше, що попит на український бурштин у світі дуже високий.

Слід вести просвітницьку роботу серед населення та пояснювати рівень шкоди для всієї країни, яку вони завдають своїми діями при здійсненні нелегального бурштиновидобування.

За сонячним каменем в Україну приїжджають «купці» з Польщі, Литви, Німеччини, Росії, Австрії, Китаю та інших країн. За неофіційними даними, тільки через державний кордон з України в рік вивозилося і вивозиться від 10-20 (у перші роки освоєння українських покладів) до 100 і більше тон нелегально видобутого бурштину, і це без урахування «підпільного» його продажу нелегальними копачами заїжджим перекупникам. На сьогодні частка українського бурштину-сукциніту на китайському ювелірному ринку становить понад 10 %, і переважна більшість його потрапляє до Китаю саме контрабандним шляхом. За даними з різних джерел, імпорتنі поставки сонячного каменю в Китай оцінюються в 700-750 млн юанів, а контрабандними каналами бурштину надходить ще на суму до 1 млрд юанів [5].

Це просто колосальні цифри, які вражають своїми розмірами та постійним ростом.

На жаль, Україна втрачає левову частку свого економічного потенціалу, а корупціонери набивають при цьому власні кишені. Хочеться вірити, що ця ситуація в найближчому майбутньому буде кардинально змінена і українська економіка все ж отримуватиме те, що втрачає.

Важливим для подолання наслідків незаконного видобування бурштину є польський досвід рекультивациі [6].

У Польщі експлуатація родовищ корисних копалин збагачує новими морфологічними формами ландшафти, створює нові місця для існування окремих видів організмів, покращує лісовий менеджмент, створює рекреаційні зони. Кожне підприємство, яке займається експлуатацією родовищ, повинно подбати про рекультивацию, створюючи спеціальні фони ліквідації гірничих виробок згідно поправок до гірничо-геологічного кодексу від 1 січня 2002 р. [7].

Розумна і продумана політика рекультивациі пошкоджених земель, яку проводять у себе країни-сусіди, повинна стати тим практичним досвідом, який взявши собі на озброєння ми зможемо використати, щоб навести лад у власній бурштиновидобувній галузі.

Тому, для фінансування робіт по рекультивациі копанок нелегального видобутку в Україні, необхідне створення відповідного державного фонду, до якого у подальшому, у випадку легалізації артільного видобутку, будуть спрямовуватись відрахування у вигляді спеціальних податків. Проведення робіт потребує відповідного досвіду та технічних засобів, що може бути здійснено державними підприємствами за рахунок цих коштів.

Політикам слід вже зараз розглядати різні варіанти виходу із кризової ситуації у даній галузі та готуватись до всіх можливих сценаріїв її порятунку.

Особливістю рекультивациі в Польщі є те, що внаслідок проведення низки технічних, агротехнічних заходів клас земель, який до експлуатації родовищ був V і VI, став III і IV. Підприємства активно співпрацюють з гмінами у сфері найкращого використання рекультивованих земель.

На відвалах будуються малі збірники води, які можуть використовуватись для меліоративних робіт, а кінцеві гірничі виробки використовуються як більш за розмірами збірники води для різних потреб. За спеціальними схемами на відвалах висаджуються рослини: 75 % - лісоутворюючі види, 20 % - фітомеліоративні види і 5 % - біоценотичні, які урізноманітнюють рослинний покрив. Для висаджування трав'янистих рослин застосовуються спеціальні геокарти, які також перешкоджають розвитку схилової ерозії.

Для поліпшення стану ґрунту висаджуються азотфіксуючі рослини. Крім того, особливістю проведення рекультивациі в Польщі є застосування місцевих добрив та спеціальних заходів щодо вкладання верств для створення елементів антропогенного ландшафту [7].

Вивчаючи ефективний зарубіжний досвід поляків у сфері рекультивациі пошкоджених земель внаслідок видобування бурштину, мимоволі згадуються українські реалії та «місячні ландшафти», які присутні на теренах України.

На сьогоднішній день, з ними ніхто якісно не бореться. Нам лишається надіятись на краще і вірити у позитивну до якісних змін політичну волю наших керманців.

В Україні такими добривами є торф, глауконіт, який міститься в бурштиноносних пісках та фосфорити з родовищ, які знаходяться неподалік від розробок бурштину. Як фосфорити, так і глауконіти поліпшують ростові та біохімічні характеристики рослин, проте глауконіти більше. Тому позитивним фактором, що сприятиме проведенню рекультивациі в межах Українського Полісся є наявність поряд родовищ фосфоритів та вміст глауконіту у вмшуючих породах. Щодо технології вкладання верств для створення форм рельєфу, то відповідно до характеристик ґрунту верстви можуть об'єднуватись в одну, або вкладатись у певній послідовності. Найбільш вдалим прикладом рекультивациі земель, порушених внаслідок видобування корисних копалин є копальні вугілля «Белхатов», де створений комплекс споруд різних призначень на рекультивованих землях, в тому числі освітнього, наукового призначення, відбулось

відновлення природного середовища, проходить лісгосподарська діяльність [7].

Як ми бачимо, Україна також має всі необхідні для якісної рекультивації ґрунтів, природні можливості.

Аналогічні роботи по рекультивації можуть бути проведені в Україні з отриманням більш привабливих ландшафтів з різними функціями, для чого необхідне ухвалення відповідних урядових програм, Постанови Кабінету Міністрів України щодо рекультивації земель, порушених незаконним видобутком бурштину.

Реалізація проєктів рекультивації широко застосовується і в інших провідних країнах світу. Так, зокрема США є однією з передових країн щодо законодавчого забезпечення вирішення та врегулювання правовідносин у сфері рекультивації земель. Рекультивацією земель в США займається федеральне агентство OSMRE [8], служба охорони ґрунтів, лісова та геологічна служба та інші відомства штатів. Відповідно до Закону «Про відтворення порушених земель гірничими роботами» запроваджені програми, щодо регулювання активних шахт та рекультивації земель покинутих шахт [9]. Для здійснення законодавчого забезпечення рекультивації земель у США була прийнята Програма відтворення земель, яка запроваджується через, так звану, аварійну, невідкладну програму для реалізації нагальних проблем, що мали високу ймовірність загрози здоров'ю, безпеки або загальному добробуту населення, тоді коли загроза не могла бути усунута [10].

Закордонний досвід країн у сфері рекультивації ґрунтів, показує на своєму прикладі нам українцям, як треба боротися за свої території та берегти їх якість попри те, що це затратний і трудомісткий процес, однак, він точно виправданий природою.

Підприємство, діяльність якого пов'язана з порушенням земель, при отриманні ліцензії на проведення видобутку корисних копалин, має внести заставу за ділянку, яка згідно з проєктною діяльністю, підлягає порушенню.

При цьому якісний стан рекультивованої ділянки має зберігатися постійним упродовж декількох років. У разі невиконання цих вимог підприємство втрачає свою заставу і втрачає право на проведення видобувних робіт та отримання ліцензій на інший видобуток корисних копалин [11].

У Великобританії промислові розробки займають значний відсоток площ порівняно з її територією. Відповідно до цих обставин сформоване законодавство для регулювання питання рекультивації. Регулюванням робіт по відновленню родючості земельного фонду здійснює Міністерство сільського господарства через департаменти сільськогосподарського відновлення земель.

Підприємства, які займаються розробками змушені сплачувати кошти, які накопичуються, пропорційно обсягам видобутої сировини. Тобто, сплачуються кошти за техногенний вплив на навколишнє середовище, це є компенсація за збиток, який нанесений земній поверхні [11].

Тобто, кожна країна, залежно від своїх природних специфік, обирає для себе найкращі та найвигідніші шляхи відновлення пошкоджених територій з метою їх подальшого використання.

Щодо зарубіжного досвіду Литви, то там здійснюється оподаткування на видобуток бурштину за кілограм. У законі про корисні копалини встановлено, що кожен кілограм бурштину оподатковується у розмірі 20,22 євро. Міністерство Литви пропонує підняти плату до 280 євро за кг, якщо бурштин дрібніший 40 мм, а за той, що більший 40 мм - 900 євро.

Отже, практичний і ефективний зарубіжний досвід у сфері відновлення пошкоджених ґрунтів є досить різноманітним та поширеним явищем. Однозначно, такого роду нововведення будуть доцільні і в українському законодавстві.

На підставі аналізу позитивної зарубіжної практики, можна визначити шляхи оптимізації діяльності суб'єктів управління в цій сфері: скорочення управлінського впливу органів державного нагляду (контролю) на діяльність суб'єктів господарювання приватного сектору економіки та покращення умов ведення бізнесу; забезпечення державно-приватного партнерства і взаємодії з професійними об'єднаннями учасників бурштиновидобувного бізнесу; розширення повноважень місцевих громад щодо впливу на видачу спеціальних дозволів на користування надрами та інше; прийняття якісного рекультиваційного законодавства на основі позитивного зарубіжного досвіду.

Висновки. Головною проблемою на сьогодні для бурштиновидобувної галузі залишається відсутність ефективної нормативно-правової бази, яка б дала змогу стабілізувати ситуацію та зруйнувати корупційні складові.

Нелегальний видобуток бурштину, здійснений на посівних площах і луках, завдає прямої і серйозної економічної шкоди сільському господарству. Грабіжницький видобуток бурштину знищує приповерхневі продуктивні горизонти сонячного каменю, які формувалися тут протягом мільйонів років. Крім знищення природи Полісся, збіднення надр і втрати цінного продукту, нелегальний видобуток бурштину перешкоджає задіяню робочої сили в регіоні, гальмує створення нових робочих місць, зменшує наповнення як державного, так і місцевих бюджетів.

Враховуючи значні запаси високоякісного бурштину-сукциніту в Україні та зростаючу популярність виробів з нього, Україна має всі шанси посісти міцні позиції на світовому ринку бурштину.

При цьому провідним напрямом розвитку бурштинової галузі має бути не лише виготовлення прикрас, сувенірів та предметів розкоші, а насамперед використання бурштину і продуктів його переробки в

хімічній промисловості, медицині, косметичі, сільському господарстві та інших галузях, що також значно розширить імпорт продукції, технологій та наукових ідей.

Отже, варто бути реалістами і розуміти, що повністю припинити нелегальний видобуток бурштину неможливо, але натомість легалізувати його та зробити легальний видобуток безпечнішим для довкілля та кориснішим для суспільства, як показує зарубіжний досвід, досяжна ціль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хаустова А. К., Чербаєва О. В. Правова характеристика екологічної проблеми видобутку бурштину. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 27.01.2017). URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream>.
2. Гордійчук М. В. Вплив видобування бурштину на природні ландшафти Рівненщини. *Фізична географія та геоморфологія*. 2013. Вип. 2. С. 259.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
5. Мацуй В. М., Науменко О. З. Проблеми бурштинового Полісся України, пов'язані з освоєнням розсипів бурштину-сукциніту. *Вісн. НАН України*. 2019. № 11. URL: <http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn>.
6. Ремезова О. О., Лісничий К. М., Коваль Д. М., Штиленко В. Д. Рекультивация земель, порушених внаслідок нелегального видобутку бурштину як необхідний захід для запобігання екологічної катастрофи Поліського краю. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку геології: наука й виробництво: матеріали Міжнародного геологічного форуму (15-20 серпня 2016 р., с. Коблеве, Миколаївська обл., Україна)*. 2016. с. 251-254. URL: <http://surl.li/fbtqxq>.
7. Kasztelewicz Z. Rekultywacja terenów pogórniczych w polskich kopalniach odkrywkowych. Kraków, 2010. 464 s.
8. The Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement (OSMRE). URL: <https://www.osmre.gov>.
9. Surface Mining Control and Reclamation Act of 1977. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Surface_Mining_Control_and_Reclamation_Act_of_1977.
10. Мандрик В. О. Відтворення порушених земель: зарубіжний досвід, механізм фінансування. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2005. (5.3). С. 208-212.
11. Швець О. Г., Дребот О. І. Напрями підвищення ефективності використання агоресурсного потенціалу в регіонах техногенно порушених земель з урахуванням світового досвіду. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. (18). С. 54-58.

REFERENCES:

1. Khaustova, A. K., & Cherabaieva, O. V. (2017, January 27). Pravova kharakterystyka ekolohichnoi problemy vydobutku burshtynu. [Legal characteristics of the environmental problem of amber mining]. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii DDUVS*, Retrieved from: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream> [in Ukrainian].
2. Hordiichuk, M. V. (2013). Vplyv vydobuvannia burshtynu na pryrodni landshafty Rivnenshchyny. [The impact of amber mining on the natural landscapes of the Rivne region]. *Fizychna heohrafiia ta heomorfolohiia*. Vyp. 2. 259. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. № 254k/96 VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, № 30, 14 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> [in Ukrainian].
4. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha. (1991, June 25). [On environmental protection]. *Zakon Ukrainy № 1264-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1991, № 41, .546). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].
5. Matsui, V. M., & Naumenko, O. Z. (2019). Problemy burshtynovoho Polissia Ukrainy, poviazani z osvoieniam rozsyipiv burshtynu-suktsynitu. [Problems of the Amber Polissia of Ukraine, related to the development of amber-succinite placers]. *Visn. NAN Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn> [in Ukrainian].
6. Remezova, O. O., & Lisnychyi, K. M., & Koval, D. M., & Shtylenko, V. D. (2016). Rekultyvatsiia zemel, porushenykh vnaslidok nelegalnogo vydobutku burshtynu yak neobkhidnyi zakhid dlia zapobihannia ekolohichnoi katastrofy Poliskoho kraiu. [Reclamation of lands disturbed by illegal amber mining as a necessary measure to prevent the ecological disaster of the Polish region]. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku heolohii: nauka y vyrobnytstvo: materialy Mizhnarodnoho heolohichnoho forumu (15-20 serpnia 2016 r., s. Kobleve, Mykolaivska obl., Ukraina)*. 251-254. Retrieved from: <http://surl.li/fbtqxq> [in Ukrainian].
7. Kasztelewicz, Z. (2010). Rekultywacja terenów pogórniczych w polskich kopalniach odkrywkowych. [Reclamation of post-mining areas in Polish opencast mines]. Kraków, 464. [in Polish].
8. The Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement (OSMRE). Retrieved from: <https://www.osmre.gov> [in English].

9. Surface Mining Control and Reclamation Act (1977). Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Surface_Mining_Control_and_Reclamation_Act_of_1977. [in English].

10. Mandryk, V. O. (2005). Vidtvorennia porushenykh zemel: zarubizhnyi dosvid, mekhanizm finansuvannia. [Reproduction of disturbed lands: foreign experience, financing mechanism]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, (5.3). 208-212. [in Ukrainian].

11. Shvets, O. H., & Drebot, O. I. (2015). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia ahroresursnoho potentsialu v rehionakh tekhnogenno porushenykh zemel z urakhuvanniam svitovoho dosvidu. [Directions for increasing the efficiency of the use of agricultural resource potential in the regions of man-made disturbed lands, taking into account world experience] *Investysii: praktyka ta dosvid*. (18). 54-58. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-143-147

Мігалатюк Владислав Вікторович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

e-mail: vmihalatiuk@cuspu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0007-7638-1873>

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Стаття присвячена діяльності Європейського Союзу та НАТО, які вважають боротьбу з гібридними загрозами пріоритетом міжнародного співробітництва. Проаналізовано низку документів ЄС, які формують чітке уявлення про гібридність кіберзагроз та основні напрямки адміністративного, правового та організаційного забезпечення кібербезпеки, зокрема щодо протидії гібридним кіберзагрозам у Європейському Союзі. Виходячи з проведеного аналізу, на сучасному етапі розвитку суспільства сформувалися основи щодо утвердження стійкого сприйняття проблеми ризику як одного з факторів формування сучасного і особливо майбутнього суспільства, яке до того ж набуває дедалі більшої суспільної значущості.

Наголошується, що вітчизняна нормативна база має суттєві недоліки та потребує запровадження відповідних правил запровадження ризик-орієнтованого підходу в діяльності з кібербезпеки в Україні, а також визначення основних термінів («ризик-орієнтований підхід до кібербезпеки», «ризик-орієнтований підхід до захисту критичної інфраструктури», «ризик», «ризик-менеджмент»).

Розглянуто сутність та значення терміну «стійкість», який набув практичного застосування у стратегічних документах у сфері безпеки та за своєю суттю є новітньою концепцією сучасної теорії національної безпеки, що має практичне значення для державної політики у безпековому середовищі та є важливим для практики безпеки в кіберпросторі, оскільки саме наявність гібридних загроз у кіберпросторі, яким неможливо запобігти, зумовлює необхідність формування нового підходу, зокрема, формування «стійкості», яка, у свою чергу, має бути реалізована в публічній політиці кіберпростору.

Ключові слова: кібератаки, кібербезпека, гібридна війна, стійкість суспільства, відповідь, ризики.

Mihalatiuk V. IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURE OF CYBER SECURITY IN UKRAINE: EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES

The article is devoted to the activities of the European Union and NATO, which consider the fight against hybrid threats a priority of international cooperation. A number of EU documents have been analyzed, which form a clear idea of the hybridity of cyber threats and the main directions of administrative, legal and organizational support for cyber security, in particular, regarding countering hybrid cyber threats in the European Union. Based on the conducted analysis, at the current stage of the development of society, the foundations have been formed for the establishment of a stable perception of the problem of risk as one of the factors in the formation of modern and especially future society, which, moreover, is gaining more and more social significance.

It is emphasized that the domestic regulatory framework has significant shortcomings and requires the introduction of appropriate rules for the introduction of a risk-oriented approach in cyber security activities in Ukraine, as well as the definition of the main terms ("risk-oriented approach to cyber security", "risk-oriented approach to the protection of critical infrastructure", "risks").

The essence and meaning of the term "sustainability", which has gained practical application in strategic documents in the field of security and is essentially the newest concept of the modern theory of national security, which has practical significance for state policy in the security environment and is important for the practice of security in cyberspace, is considered. because it is the presence of hybrid threats in cyberspace, which cannot be prevented, that necessitates the formation of a new approach, in particular, the formation of "resilience", which, in turn, must be implemented in the public policy of cyberspace.

Key words: cyber attacks, cyber security, hybrid warfare, societal resilience, response, risks.

Постановка проблеми: На сьогоднішній день питання захисту інформації та кібербезпеки набуло чималого значення у зв'язку із активною повномасштабною війною, з якою зіштовхнулася Україна. Значний та швидкий розвиток науково-технічного прогресу став передумовою гібридним кіберзагрозам, яким стали наражати суспільство та державу на небезпеку, підриваючи фундаментальні демократичні цінності та свободи. Кібербезпека відіграє життєво важливу роль у забезпеченні національної безпеки, захищаючи від кіберзагроз з боку національних держав, терористичних груп та інших зловмисників, які використовують кібератаки як засіб впливу або зриву операцій уряду. Державні системи, інфраструктура та конфіденційні дані, такі як військова таємниця, розвідувальна інформація та критична національна інфраструктура, потребують надійних заходів кібербезпеки, щоб запобігти несанкціонованому доступу, шпигунству та саботажу. Саме тому для забезпечення національної безпеки, захисту даних громадян, захисту демократичних процесів, сприяння співпраці та підтримки економічної стабільності слід приділити значну увагу адміністративно-правовому забезпеченню кібербезпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кібербезпеки та державної політики, спрямованої на її забезпечення, є предметом дослідження багатьох провідних науковців у галузі адміністративного, конституційного та інших суміжних галузей права, зокрема: В.Б. Авер'янов, І.В. Арістова, І.Л. Бачило, І.П. Голосніченко, О.Д. Довгань, Р.О. Додонов, І.М. Доронін, Л.В. Кузенко, О.І. Кутафін, В.Л. Манілов, О.В. Нестеренко, Х.В. Падалко, В.П. Петков, С.В. Петков, В.Л. Сидоренко, О.Ю. Синявська, С.Г. Стеценко, В. Тертичко, М.М. Тищенко, Ю.П. Тихомиров, О.М. Шевчук, В.К. Шкарупа та ін. Але питання щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки в Україні через досвід ЄС і НАТО у боротьбі з гібридними кіберзагрозами все ще залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є визначення напрямків удосконалення адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки в Україні шляхом запозичення досвіду ЄС та НАТО щодо протидії гібридним кіберзагрозам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, в яку Україна була втягнута фактично ще в 2014 році, кібербезпека є надзвичайно важливою, оскільки кібератаки за своєю суттю являються ескалацією бойових дій у кіберпросторі, поширюючи новітні форми агресії та загрожуючи громадянам та суспільству, а в окремих випадках, і завдаючи реальної шкоди державі.

Гібридні загрози спрямовані на використання вразливості країн і спрямовані на підлив фундаментальних демократичних цінностей і свобод. Підходи Заходу до усвідомлення гібридних загроз базуються на контрзаходах: ЄС фокусується на кібербезпеці, протидії злочинності, нейтралізації ризиків, зміцненні стійкості суспільства та інформаційній безпеці.

НАТО та ЄС мають чітке розуміння того, що гібридним загрозам необхідно запобігати як «пасивним» елементам, таким як підвищення стійкості до потрясінь або несподіванок, і більш проактивним, включаючи жорсткі заходи для підготовки та захисту функцій і структур, які, швидше за все, стануть ціллю при гібридних атаках. У цьому контексті неможливо перебільшити важливість активних дій для зміцнення громадянської готовності, освіченого населення та ефективної правової структури [1].

Виділення певних заходів у напрямку протидії гібридним загрозам яскраво демонструє сформований пріоритет в ЄС. Подальший розвиток системи кібербезпеки в ЄС досить детально охарактеризовано в підсумкових документах, які були видані у вигляді: спільні комюніке Європейського Парламенту та Європейської Ради щодо реалізації заходів щодо протидії гібридним загрозам у Європейському Союзі, зокрема: 06.04.2016 [2]; 19.07.2017 [3]; 13 червня 2018 р. [4]; звіт про виконання плану дій 2016 року з протидії гібридним загрозам та Спільного повідомлення 2018 року щодо підвищення стійкості та посилення можливостей для подолання гібридних загроз від 28.05.2019 [5].

Загальний аналіз цих документів ЄС формує чітке уявлення про гібридність кіберзагроз та основні напрямки адміністративно-правового та організаційного забезпечення кібербезпеки, зокрема, боротьби з гібридними кіберзагрозами в Європейському Союзі. Основною метою цих щорічних звітних документів є представлення звіту Європейському Співтовариству про прогрес і наступні кроки у впровадженні дій у чотирьох сферах, запропонованих у Спільній діяльності: підвищення обізнаності про ситуацію: стійкість суспільства; зміцнення спроможності запобігати кризам і реагувати на них, а також координувати відновлення та розширення співпраці з НАТО для забезпечення взаємодоповнюваності в діяльності.

У розробці заходів з підвищення обізнаності щодо гібридних кіберзагроз наголос робиться на виявленні суспільної вразливості до них і скоординованих діях для оцінки цих загроз. Для виявлення ключових вразливостей з урахуванням конкретних гібридних показників проводиться аналіз ризиків, що впливають на установи та мережі.

Стосовно ризик-орієнтованого підходу доцільно відзначити прийняття Резолюції 57/239 «Елементи глобальної культури кібербезпеки» [6] Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 2002 р., згідно з якою термін «кібербезпека» активно використовується в юридичній термінології. Показово, що ще у 2002 році в документах ООН вказувалося на необхідність оцінки ризиків з метою виявлення загроз і вразливостей. Глобальна культура кібербезпеки включає дев'ять взаємопов'язаних елементів, зокрема:

- обізнаність (тобто учасники повинні знати про необхідність безпеки інформаційних систем і мереж, а також про те, що вони можуть зробити для підвищення безпеки);
- відповідальність (учасники несуть відповідальність за безпеку мережі відповідно до своєї ролі);

– реагування (учасники мають вживати своєчасних та спільних заходів для запобігання, виявлення та реагування на інциденти безпеки, включаючи обмін інформацією та процедурами, які забезпечують оперативну та ефективну співпрацю у запобіганні, виявленні та реагуванні на такі інциденти); етичність (врахування законних інтересів інших);

– демократія (безпека повинна забезпечуватися у спосіб, який узгоджується з демократичними цінностями, включаючи свободу обміну думками та ідеями, вільний потік інформації, конфіденційність інформації, належний захист приватної інформації; відкритість і прозорість); оцінка ризиків (учасники повинні проводити періодичні оцінки ризиків для виявлення загроз і вразливостей, мати для цього відповідні технології та засоби контролю, враховуючи важливість інформації, що захищається);

– проектування та впровадження заходів безпеки;

– переоцінка (своєчасні заходи щодо внесення змін у політику, практику безпеки з урахуванням нових та змін у існуючих загрозах) [7, с. 72-73].

Резолюція ООН – не єдиний міжнародно-правовий документ, який наголошує на необхідності оцінки ризиків у системі кібербезпеки. Директива ЄС про заходи щодо забезпечення високого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем у всьому Союзі (NIS Directive) [8] встановлює єдині правила та вимоги у сфері кібербезпеки, але залишає кожному Державі-члену має право вживати власних заходів щодо впровадження положень цієї Директиви в національне законодавство. Крім того, Директива вимагала від держав-членів впровадження цих правил до 9 травня 2018 року.

Це означає, що для підвищення спроможності забезпечувати кібербезпеку на національному рівні країни-члени ЄС повинні розробити національну стратегію мережевої та інформаційної безпеки, яка повинна включати: стратегічні цілі, пріоритети та державну основу; заходи щодо підготовки, реагування та відновлення після кіберінцидентів, принципи державно-приватного партнерства; програма освітніх, навчальних та просвітницьких заходів; план дослідження; план оцінки та управління ризиками; перелік зацікавлених сторін, відповідальних за реалізацію стратегії; визначити один або більше державних органів, які відповідатимуть за імплементацію Директиви; створити одну або кілька команд реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації.

Загалом для досягнення мети Директиви, забезпечення вищого рівня мережевої та інформаційної безпеки в межах Європейського Союзу, як необхідні заходи визначено три основні напрямки: підвищення спроможності системи кібербезпеки на національному рівні; підвищення рівня загальноєвропейського співробітництва; запровадження управління ризиками та зобов'язання повідомляти про кіберінциденти операторам базових послуг і постачальникам цифрових послуг. Таким чином, міжнародне право визначає управління ризиками не лише як рекомендацію, а й як обов'язковий елемент, що підвищує обізнаність про вразливість системи у сфері кібербезпеки.

Для розуміння проблем, які виникають у сфері кібербезпеки, а також пошуку шляхів їх вирішення важливим є дослідження історії та логіки виникнення поняття «ризик», його сутності, змісту та місця в сучасному суспільному розвитку. Загалом слід зазначити, що розвиток суспільства протягом досить тривалого історичного періоду певною мірою був позначений ризиком. Водночас відносно новим продуктом розвитку наукової думки стало усвідомлення ризикованості людської діяльності та її атрибутивності в процесах сучасного суспільного розвитку. Важливим завданням є з'ясування можливостей державного управління соціальними ризиками розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Важливим елементом подальшого розвитку системи кібербезпеки України, особливо в умовах гібридної війни, є необхідність імплементації положень Директиви Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи щодо високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем в Союзі (далі – NIS Directive) [9].

Положення цієї Директиви NIS містять низку вимог щодо підвищення рівня кібербезпеки. Зокрема, національні стратегії кібербезпеки стосуються таких питань: цілі та пріоритети національної стратегії безпеки мереж та інформаційних систем; рамки управління для досягнення цілей і пріоритетів національної стратегії безпеки мережевих та інформаційних систем, включаючи ролі та відповідальність державних органів та інших відповідних учасників; визначення інструментів готовності, реагування та відновлення, включаючи співпрацю між державним і приватним секторами; із зазначенням освітніх, навчальних та просвітницьких програм, пов'язаних із національною стратегією безпеки мережевих та інформаційних систем; зазначення планів досліджень та розвитку, пов'язаних із національною стратегією безпеки мереж та інформаційних систем; план оцінки ризиків для визначення ризиків; перелік різних учасників, залучених до реалізації національної стратегії безпеки мережевих та інформаційних систем.

Крім того, у статтях 14 і 16 першої вимоги щодо звітування про безпеку та інциденти зазначено, що держави-члени гарантують, що оператори базових послуг, а також постачальники цифрових послуг вживають технічних і організаційних заходів для управління системами ризиків мережевої та інформаційної безпеки, які вони використовують у своїй діяльності. Такі заходи мають забезпечити рівень безпеки мережевих та інформаційних систем, який відповідає ризику, що виник. Загалом у тексті Директиви NIS термін «ризик» вживається 17 разів, який у ст. 4 «Терміни та визначення» визначено наступним чином: «ризик» означає будь-яку обставину чи подію, яку можна обґрунтовано ідентифікувати та яка потенційно може негативно вплинути на безпеку мережі та інформаційних систем [9].

У зв'язку з імплементацією європейського законодавства в Україні, ми будемо змушені імплементувати ці положення Директиви NIS у вітчизняне законодавство. Чинний Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» не передбачає жодних заходів з оцінки ризиків у сфері кібербезпеки. На нашу думку, це є суттєвим недоліком чинного вітчизняного законодавства, який мотивується нами з кількох точок зору:

- об'єктивно сучасні процеси суспільного розвитку вимагають запровадження в управлінських рішеннях інституту наукового прогнозування, забезпечення якого методологічно знаходиться в площині безпеки та ґрунтується на ризик-орієнтованому підході до прогнозування;
- оцінка ризиків у сфері кібербезпеки України є не лише необхідністю сучасного етапу розвитку суспільства, а й вимогою формально-правового міжнародного законодавства, зокрема європейського, імплементація якого в Україні потребує впровадження та примусове виконання;
- з методологічної точки зору, оцінка ризику передбачає не тільки інформування про масштаби загрози в кіберсфері, але й уточнення стійкості суспільства в боротьбі з цими загрозами, що формує основу для визначення пріоритетів для підвищення стійкості системи кібербезпеки України;
- сучасний стан кібербезпеки в Україні безпосередньо залежить від активності агресора в кіберпросторі, а тому кіберзагрози нашому суспільству, перш за все, лежать не в площині внутрішніх факторів, а лише – зовнішньої цілеспрямованої діяльності спецслужб агресора, яка об'єктивно мотивує ефективну національну систему кібербезпеки в Україні.

Висновки. Чинне вітчизняне законодавство вимагає запровадження відповідних правил запровадження ризик-орієнтованого підходу в діяльності з кібербезпеки в Україні. Зокрема це стосується як Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та Закону України «Про критичну інфраструктуру». Зокрема, нововведення цього змісту має містити визначення основних термінів: ризик-орієнтований підхід до кібербезпеки – принцип кібербезпеки, заснований на оцінці ризиків порушення прав і свобод, а також інтересів суспільства і держави в кіберпросторі та вжиття відповідних заходів з управління ризиками в кіберпросторі. спосіб і ступінь мінімізації таких ризиків залежно від їх рівня; ризик-орієнтований підхід до захисту критичної інфраструктури – принцип захисту критичної інфраструктури, що ґрунтується на оцінці ризиків порушення безпеки критичної інфраструктури, а також вжиття відповідних заходів з управління ризиками у спосіб та в обсязі, що мінімізує такі ризики залежно від їх рівня; ризики – рівень реальної загрози порушення прав і свобод, а також інтересів суспільства і держави в кіберпросторі (порушення безпеки критичної інфраструктури). Управління ризиками – комплекс заходів, які вживають суб'єкти кібербезпеки: ідентифікація та оцінка загроз і вразливостей національної системи кібербезпеки, оцінка ризиків загроз – і на цій основі прийняття відповідних управлінських рішень з мінімізації ризики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Співпраця протидії гібридним загрозам. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2018/11/23/spvpratsya-zaradi-protid-gbridnimzagrozam/index.html>.
2. Спільне повідомлення Європейському парламенту та Раді про спільну рамкову програму протидії гібридам загрожує відповіддю Європейського Союзу. 2016. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018>.
3. Спільна доповідь Європейському Парламенту та Раді про імплементацію Спільної рамкової програми щодо протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу. 2017. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017JC0030>.
4. Спільний звіт для Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради щодо імплементації Спільної рамкової програми щодо протидії гібридним загрозам з липня 2017 року по червень 2018 року. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN:2018:014:FIN>.
5. Звіт про спільний робочий документ штабу про реалізацію Спільної рамкової програми 2016 року щодо протидії гібридним загрозам та Спільного повідомлення 2018 року з підвищення стійкості та зміцнення можливостей протидії гібридним загрозам. URL: <https://eeas.europa.eu/>.
6. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 57/329, прийнята на 78 пленарному засіданні 57 сесії. 20.12.2002. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement>.
7. Довгань О. Д., Доронін І. М. (2017) Ескаляція кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту, Київ, 107 с.
8. Пропозиції до політики щодо реформування сфери кібербезпеки в Україні. Матеріал для обговорення. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/au_White-book-on-cybersecurity-draft_5.pdf.
9. Директива Європейського Парламенту і Ради (ІєС) 2016/1148 від 06.07. 2016 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16/find?text=%F0%E8%E7%E8%EA.

REFERENCES:

1. Prevention against hybrid threats URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2018/11/23/spvpratsya-zaradi-protid-gbridnimzagrozam/index.html> [in Ukrainian].
2. Speech to the European Parliament and Radiation about the joint framework program against hybrids

threatening the European Union. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018>.

3. Complimentary advice to the European Parliament and Radiation on the implementation of the Common Framework Program against hybrid threats – in support of the European Union. 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017JC0030>.

4. Speech for the European Parliament, for the sake of the European Parliament For the sake of implementing a joint framework program to counter hybrid threats from lime 2017 to earth 2018. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN:2018:014:FIN>.

5. A note about the joint working document to the headquarters on the implementation of the Joint Framework Program 2016 for the future against hybrid threats and the General information for 2018 against the future i hybrid threats. URL: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/>.

6. Resolution of the UN General Assembly 57/329, adopted at the 78th plenary session of the 57th session. 12/20/2002. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement>.

7. Dovgan O. D., Doronin I. M. (2017) Eskalatsiia kiberzahroz natsionalnym interesam Ukrainy ta pravovi aspekty kiberzakhystu [Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber defense], Kiev, 107 p. [in Ukrainian].

8. Propozytsii do polityky shchodo reformuvannia sfery kiberbezpeky v Ukraini. [Propositions for the policy of reforming cybersecurity in Ukraine.] Material for discussion. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/au_White-book-on-cybersecurity-draft_5.pdf [in Ukrainian].

9. Directive of the European Parliament and Radi (IeS) 2016/1148 of 06.07. 2016 about coming for a high-level level of security of mesh and information systems on the territory of the Union. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16/find?text=%F0%E8%E7%E8%EA [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-147-152

Наливайко Олег Юрійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: nalivaikooy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9660-1748>

СПЕЦИФІКА СУБ'ЄКТІВ, ОБ'ЄКТІВ І НАПРЯМІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

У статті на підставі аналізу норм чинного законодавства України визначено перелік і з'ясовано особливості головних суб'єктів, об'єктів і напрямів громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Виділено суб'єктів загального, спеціального та спеціалізованого громадського контролю. До суб'єктів загального контролю віднесено громадян України, іноземців, осіб без громадянства; громадські організації, які здійснюють діяльність без статусу юридичної особи; громадські організації та громадські спілки зі статусом юридичної особи). Суб'єктами спеціального контролю є суб'єкти у сфері медіа та журналісти, а суб'єктами спеціалізованого контролю – Громадська рада доброчесності; Громадська рада при Раді суддів України; Громадська рада міжнародних експертів; Етична рада.

Визначено систему об'єктів громадського контролю за діяльністю органів судової влади, які виділено в такі групи: об'єкти контролю у сфері функціонування суддівського корпусу (сукупність суддів місцевих, апеляційних, вищими спеціалізованих судів, Верховного Суду); об'єкти контролю в організаційно-адміністративній сфері (апарати судів всієї системи судоустрою, ДСА України, ВКС України, Вища рада правосуддя); об'єкти контролю у сфері діяльності органів суддівського самоврядування (збори суддів різних рівнів, Рада суддів України, з'їзд суддів України).

Окреслено ключові напрями громадського контролю за діяльністю органів судової влади, які відбивають відповідні сфери забезпечення належної ефективності та дієвості втілення судовими інституціями у практичну площину щодо: 1) врахування працівниками системи судоустрою засад судочинства, належної реалізації ними завдань правосуддя, виконання ними правових норм; реалізації гарантій незалежності судової влади, її функціонування на засадах соціально-правової відповідальності, діяльності доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів; дотримання та виконання вимог антикорупційного законодавства; здійснення процедур проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді вперше, проведення спеціальних перевірок і приймання кваліфікаційних іспитів; проведення кваліфікаційного оцінювання; створення умов функціонування Єдиної судової інформаційно-

телекомунікаційної системи.

Ключові слова: громадський контроль, фізичні особи, інститути громадянського суспільства, медіа, органи судової влади, суди, судді.

Nalyvaiko O. SPECIFICITY OF SUBJECTS, OBJECTS AND DIRECTIONS PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF BODIES JUDICIAL AUTHORITIES OF UKRAINE

The article, based on the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, defines the list and clarifies the features of the main subjects, objects and areas of public control over the activities of judicial authorities. Subjects of general, special and specialized public control are identified. Subjects of general control include citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons; public organizations that carry out activities without the status of a legal entity; public organizations and public unions with the status of a legal entity). Subjects of special control are subjects in the field of media and journalists, and subjects of specialized control are the Public Integrity Council; Public Council under the Council of Judges of Ukraine; Public council of international experts; Ethics Council.

A system of objects of public control over the activities of judicial authorities has been defined, which are divided into the following groups: objects of control in the field of functioning of the judicial corps (a set of judges of local, appellate, higher specialized courts, the Supreme Court); objects of control in the organizational-administrative sphere (apparatus of courts of the entire judicial system, DSA of Ukraine, VKKS of Ukraine, High Council of Justice); objects of control in the field of activities of judicial self-government bodies (meetings of judges of various levels, the Council of Judges of Ukraine, the Congress of Judges of Ukraine).

The key areas of public control over the activities of the judicial authorities are outlined, which reflect the relevant areas of ensuring the proper efficiency and effectiveness of implementation by judicial institutions in the practical plane regarding: 1) consideration by employees of the judicial system of the principles of judicial procedure, their proper implementation of the tasks of justice, their fulfillment of legal norms; implementation of guarantees of the independence of the judiciary, its functioning on the basis of social and legal responsibility, activities of an honest and highly professional corps of judges; compliance with the requirements of anti-corruption legislation; implementation of procedures for selection of candidates for appointment to the post of judge for the first time, conducting special inspections and taking qualification exams; conducting a qualification assessment; creation of conditions for the operation of the Unified judicial information and telecommunication system.

Key words: public control, natural persons, institutions of civil society, media, judicial authorities, courts, judges.

Постановка проблеми. Сучасна історія розвитку цивілізованих країн світу засвідчує, що обов'язковим чинником забезпечення сталої та всеохоплюючої демократії у будь-якій державі та суспільстві є беззаперечне створення та реалізація механізмів дієвого й ефективного народовладдя. Згідно з основоположними міжнародно-правовими актами, стандартами і практиками Конституцією України закріплено ключову тезу, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами.

З огляду на вказане, права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування всієї вертикалі суб'єктів владних повноважень, які відповідають перед населенням за свою діяльність та прийняті державно-управлінські рішення. Одним із ключових важелів втілення у практичну площину підвалин народовладдя й виступає саме громадський контроль за діяльністю органів державної влади.

Суди та судді мають особливий правовий статус, тому контроль громадськості за їхньою діяльністю має певні особливості, що у значній мірі не виправдано ускладнюється, коли більшість ланок системи правосуддя пронизана надмірною бюрократією, непрофесіоналізмом і корупцією. Ступінь розвитку механізмів забезпечення дієвості функціонування інституту громадського контролю за діяльністю судової влади фактично напряму залежить від ефективності результатів проведення судової реформи в країні. З огляду на викладене, важливого значення набуває з'ясування особливостей суб'єктів, об'єктів і напрямів громадського контролю за діяльністю органів судової влади України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика громадського контролю за діяльністю органів публічної влади вже протягом досить тривалого часу залишається в переліку актуальних тем для наукових дискусій представників правової науки. Не можна не згадати також і про значення громадського контролю для демократичних перетворень, оскільки в останньому проявляється конституційна теза про те, що уся влада у державі походить від народу. Викладеним підтверджується стійкий науковий інтерес до зазначеного інституту у сфері функціонування системи судоустрою з боку таких вчених, як Н. Л. Бойко, С. Г. Братель, С. Ф. Денисюк, І. В. Кресіна, В. К. Нікітін, О. М. Музичук, В. С. Шестак та б. ін. Результати наведених досліджень невпинно втрачають свою актуальність зумовленого постійним удосконаленням і розвитком правових засад організації та здійснення різних форм громадського контролю, а також триваючої судово-правової реформи.

Метою статті є визначення переліку та з'ясування особливостей головних суб'єктів, об'єктів і напрямів громадського контролю за діяльністю органів судової влади України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Первинною структурною одиницею будь-якого суспільства та головним суб'єктом правовідносин виступає людина, права, обов'язки, юридична відповідальність яких достатньо закріплено в безлічі міжнародно-правових актів, конституційних положеннях і нормах законодавства України. Вчені у сфері теорії держави та права, цивільного,

конституційного та міжнародного права постійно звертають увагу та актуалізуються зі з'ясування особливостей розвитку загального правового статусу особи, забезпечення механізмів їхнього дотримання, реалізації та захисту, тощо. Водночас спеціальні та індивідуальні правові статуси є предметом наукових розвідок фахівців низки інших юридичних галузей, зокрема адміністративного, кримінального, трудового права.

У Цивільному кодексі України людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою [1]. Такі правовідносини виражають правову форму суспільних відносин, що уособлює юридичний зв'язок між суб'єктами. На думку М. Гудими-Підвербецької та О. Кіріак, характерними ознаками цивільно-правових правовідносин є: виникнення, трансформація, зміна, припинення здійснюється на підставі правових норм; у правовідносинах досягаються цілі існування правових норм; суб'єкти пов'язані правами й обов'язками; правовідносини пов'язують, як мінімум, двох суб'єктів, між якими виникає двосторонній зв'язок; вольовий характер, оскільки самі норми є вираженням волі держави та інших суб'єктів нормотворчості; забезпеченість державним примусом; конкретизація всіх учасників правовідносин, їхніх прав та обов'язків [2, с. 22]. У підсумку, згідно з чинним законодавством саме фізичні особи вступають у правовідносини з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які вже мають документи українського чи іноземного громадянства або ж взагалі як особи без громадянства. Жодним чином їхній правовий статус не може бути обмежений в реалізації з боку суб'єктів владних повноважень.

До загальних суб'єктів громадського контролю за діяльністю органів судової влади варто також віднести громадські організації, які здійснюють діяльність зі статусом юридичної особи чи без такого статусу. Вони відносяться до інститутів громадянського суспільства та вчиняють значно більший системний позитивний вплив на функціонування всієї владної вертикалі у нашій країні, порівняно зі здебільшого розрізненою та ситуативною індивідуальною діяльністю окремих громадян, групи громадян.

Законом України «Про громадські об'єднання» до зазначених суспільних структур відносить добровільні об'єднання фізичних осіб або юридичних осіб приватного права (за організаційно-правовою формою утворюються як громадські організації або громадські спілки), які проводять свою діяльність на основі затвердженого статуту, для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, насамперед, економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших законних інтересів. Громадська організація є об'єднанням, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи, тоді як засновниками громадської спілки виступають юридичні особи приватного права, а членами можуть бути юридичні особи та фізичні особи. Утворення громадського об'єднання здійснюється на установчих зборах його засновників та оформлюється протоколом. Юридична особа приватного права бере участь в утворенні громадської спілки через свого керівника або іншого уповноваженого представника, який діє на підставі довіреності на вчинення дій щодо утворення громадської спілки [3].

Серед суб'єктів спеціального громадського контролю в аналізованій сфері варто виділити тих осіб, які мають певний професійний інформаційно-комунікативний інтерес з питань висвітлення діяльності судів, суддів, інших органів судової влади. Вони наділені спеціальним правовим статусом, мають особливі знання, вміння та навички, які постійно застосовують для досягнення поставлених завдань та цілей. Умовно таких фахівців можна класифікувати як суб'єктів у сфері медіа, зокрема журналістів і фізичних осіб, які не відносяться до цієї категорії. Звернемо увагу на те, що у 2023 році суттєво змінилося чинне законодавство в аспектах функціонування засобів масової інформації, навіть термін «ЗМІ» зник з текстів нормативно-правових актів. Нині базовим юридичним документом в зазначених питаннях є Закон України «Про медіа», у якому суттєво осучаснено підходи щодо здійснення відповідної діяльності за кращими європейськими практиками та правовими приписами.

У преамбулі законодавчого акту визначено керівне напруження на подальшу розбудову демократичного суспільства з послуговуванням засад прозорості, відкритості та стійкого забезпечення прав і свобод населення у всіх сферах реалізації суспільних правовідносин за повного сприяння публічної влади. В цілому він спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання достовірної, оперативної інформації, вільного поширення інформації, на захист національних інтересів і прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, рівноправності і незалежності медіа [4]. Саме таких законодавчих змін не вистачало нашій країні останніми роками, адже вони суттєво впливають на ефективність правозастосовної практики побудованої на положеннях Законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації».

Більше того, на відміну від інших органів державної влади України, які зачасти мають враховувати у своїй діяльності результати проведення окремих видів і форм громадського контролю, суди є найбільш незалежними. У підсумку, належне забезпечення інформаційної прозорості їхньої діяльності сприятиме розбудові дієвих механізмів поширення у суспільстві через медіа достатніх відомостей, які дозволять якісно налагодити контроль населення у відповідній сфері.

Розрізняють такі медіа-суб'єкти: аудіовізуальні медіа; друковані медіа; онлайн-медіа; провайдери аудіовізуальних сервісів; провайдери платформ спільного доступу до відео; постачальники електронних комунікаційних послуг для потреб мовлення з використанням радіочастотного спектра. Підкреслимо, що особливим інструментом громадського контролю у сфері публічного управління визнаються суспільні

медіа-сервіси. Відповідно до Закону України «Про суспільні медіа України» вони створені з метою задоволення інформаційних потреб суспільства, залучення громадян до обговорення та розв'язання найважливіших соціально-політичних питань, забезпечення національного діалогу, сприяння формуванню громадянського суспільства [5]. Загалом у в сучасних реаліях публічна влада та громадськість взяли курс на паритетну взаємодію у цій сфері, що сприяло спільному регулюванню у сфері медіа – поєднання функцій та засобів державного регулювання та галузевого саморегулювання з метою забезпечення участі суб'єктів у сфері медіа у розробці та визначенні вимог до змісту інформації, та недопущення цензури і зловживання свободою слова.

Окрема вагома роль щодо підняття у суспільстві найбільш соціально-значимих проблем відводиться журналістам. У силу своєї професії вони чітко розуміють слабкі ланки в питаннях діяльності судів і суддів, певні наявні корупційні та непрофесійні ризики, а тому здійснюють прискіпливий контроль за їхньою діяльністю, висвітлюють резонансні та суттєві прогалини окремих ланок системи судоустрою України.

Суб'єктами спеціалізованого громадського контролю є Громадська рада доброчесності, Громадська рада при Раді суддів України, Громадська рада міжнародних експертів та Етична рада. Всі вони фактично персоналізуються як ІГС та мають безпосереднє і пряме відношення до діяльності органів судової влади України за своїм інституційним або функціональним призначенням. Суб'єктний склад названих рад нараховує професійних, висококваліфікованих і досить знаних спеціалістів. Їхні головні завдання полягають у сприянні організації незаангажованого підбору суддівського корпусу, забезпеченні дотримання суддями критеріїв доброчесності та професійної етики, налагодження прозорості, продуктивної діяльності суддівського самоврядування, забезпечення об'єктивності та стабільності діяльності антикорупційної ланки системи судоустрою України.

Об'єкти громадського контролю в аналізованій сфері представлені системою органів судової влади [6], правовий статус яких визначено чинним вітчизняним законодавством. Проведемо їхню умовну класифікацію, де перша група представлена об'єктами контролю у сфері функціонування суддівського корпусу (судді місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду). Загалом у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» вказано, що судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, справи в яких розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних. Суди утворюють єдину систему судоустрою [7]:

1) місцеві суди – місцеві загальні суди (окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах); окружні господарські суди; окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом;

2) апеляційні суди – діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення; апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах; апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є апеляційні господарські суди й апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах;

3) вищі спеціалізовані суди – діють як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ (Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд), у складі яких можуть утворюватися судові палати для розгляду справ у першій інстанції, а також апеляційна палата для розгляду справ в апеляційній інстанції;

4) Верховний Суд (Велика Палата Верховного Суду; Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд; Касаційний цивільний суд) – найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики, здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом.

Друга група об'єктів контролю носить організаційно-адміністративний характер (апарати судів всієї системи судоустрою, Державна судова адміністрація України, ВККС України, Вища рада правосуддя). Відповідно до Типового положення про апарат суду, затвердженого наказом ДСА України від 08.02.2019 № 131, апарати судів здійснюють організаційне забезпечення роботи суду через реалізацію низки важливих завдань, що є предметом громадського контролю за відповідною діяльністю судів. Лише комплексний моніторинг та оцінка процесів і результатів здійснення правосуддя та його організаційного забезпечення дозволить з'ясувати зацікавленим громадянам, ІГС та іншим особам реальний стан речей у цій сфері, виявити наявні прогалини, порушення та проступки.

Структура та штатна чисельність апарату (штатний розпис) місцевих судів затверджуються відповідними територіальними управліннями ДСА України, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів – ДСА України, за погодженням з головами відповідних судів у межах обсягу передбачених бюджетних видатків. Керівника апарату місцевого суду, його заступників за погодженням з головою відповідного суду призначає на посаду та звільняє з посади начальник відповідного територіального управління ДСА України [8].

Під вплив громадського контролю також потрапляють доволі важливі органи судової влади – ДСА України та ВККС України. Положенням про Державну судову адміністрацію України, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 № 141/0/15-19, визначено, що мова йде про державний орган у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади, що підзвітний Вищій раді правосуддя. ДСА України є юридичною особою з відокремленими територіальними управліннями, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс і рахунки в органах Державної казначейської служби України [9].

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначено правовий статус ВККС України – державний колегіальний орган суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя, складається з 16 членів, 8 з яких призначаються з числа суддів або суддів у відставці. До повноважень цього органу належить: ведення обліку даних про кількість посад суддів у судах; проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді; організація проведення спеціальної перевірки суддів; приймання кваліфікаційного іспиту; внесення до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; внесення рекомендацію про переведення судді та ін. Водночас Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед громадянами, формування доброчесного і високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [10].

Третю визначену нами групу об'єктів контролю утворюють органи суддівського самоврядування (збори суддів різних рівнів, Рада суддів України, з'їзд суддів України). Відповідним законодавством визначено, що суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення незалежності суддів. Його діяльність сприяє створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, захист від втручання в їхню діяльність, підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів.

Ключовими напрямками громадського контролю в сучасних реаліях розвитку української державності й з урахуванням євроінтеграційних процесів є відповідні сфери забезпечення належної ефективності та дієвості втілення органами судової влади у практичну площину щодо:

1) врахування суддями та іншими відповідними особами системи судоустрою у своїй професійній діяльності всіх засад судочинства, належної реалізації ними завдань правосуддя, а також виконання матеріальних і процесуальних правових норм;

2) реалізації гарантій незалежності судової влади, її функціонування на засадах соціально-правової відповідальності, підзвітності перед громадянами та суспільством загалом, діяльності доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів у межах професійної етики;

3) дотримання та виконання представниками органів судової влади вимог антикорупційного законодавства, а також правил заповнення та подання декларацій родинних зв'язків, декларацій доброчесності судді, декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

4) здійснення процедур проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді вперше, проведення спеціальних перевірок і приймання кваліфікаційних іспитів; проведення кваліфікаційного оцінювання; створення належних умов функціонування передбачених модулів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Висновки. Проведене вище теоретико-правове дослідження з питань визначення і характеристики сучасних головних суб'єктів, об'єктів і напрямів здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади в Україні дозволяє зробити певні важливі висновки та узагальнення.

Зокрема серед зазначених відповідних суб'єктів виділяються такі групи: 1) суб'єкти загального громадського контролю: фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства); громадські об'єднання (громадські організації, які здійснюють діяльність без статусу юридичної особи); юридичні особи приватного права (громадські організації та громадські спілки зі статусом юридичної особи); 2) суб'єкти спеціального громадського контролю: суб'єкти у сфері медіа; журналісти; 3) суб'єкти спеціалізованого громадського контролю: Громадська рада доброчесності; Громадська рада при Раді суддів України; Громадська рада міжнародних експертів; Етична рада.

До об'єктів громадського контролю за діяльністю органів судової влади відносяться такі групи: 1) об'єкти контролю у сфері функціонування суддівського корпусу (сукупність суддів місцевих, апеляційних, вищими спеціалізованих судів, Верховного Суду); 2) об'єкти контролю в організаційно-адміністративній сфері (апарати судів всієї системи судоустрою, ДСА України, ВККС України, Вища рада правосуддя); 3) об'єкти контролю у сфері діяльності органів суддівського самоврядування (збори суддів різних рівнів, Рада суддів України, з'їзд суддів України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Цивільне право (загальна частина) : навчальний посібник / О. В. Кіріяк, Ю. П. Пацурківський, М. М. Гудима-Підвербецька. Чернівці : Чернівець. нац. ун. ім. Ю. Федьковича, 2021. 304 с.

3. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
4. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.
5. Про суспільні медіа України : Закон України від 17.04.2014 № 1227-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>.
6. Судова влада України. <https://court.gov.ua>.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
8. Про затвердження Типового положення про апарат суду : наказ ДСА України від 08.02.2019 № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/%20v0131750-19#Text>
9. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України : рішення Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 № 141/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text>.
10. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Kiriak, O.V., & Patsurkivskiy, Yu.P., & Hudyma-Pidverbetska, M.M. (2021). Tsyvilne pravo (zahalna chastyna). [Civil law (general part)]. *navchalnyi posibnyk*. 304. [in Ukrainian].
3. Pro hromadski obiednannia. (2012, March 22). [On public associations]. *Zakon Ukrainy № 4572-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian].
4. Pro media. (2022, December 13). [On the media]. *Zakon Ukrainy № 2849-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
5. Pro suspilni media Ukrainy. (2014, April 17). [On public media of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1227-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text> [in Ukrainian].
6. Sudova vlada Ukrainy. [Judicial power of Ukraine]. Retrieved from: <https://court.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Pro sudoustrii i status suddiv. (2016, June 2). [On the judiciary and the status of judges]. *Zakon Ukrainy № 1402-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro aparat sudu. (2019, February 8). [On the approval of the Standard Regulation on the Court Apparatus]. *Nakaz DSA Ukrainy № 131*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/%20v0131750-19#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sudovu administratsiiu Ukrainy. (2019, January 17). [On the approval of the Regulation on the State Judicial Administration of Ukraine]. *Rishennia Vyshchoi rady pravosudiv № 141/0/15-19*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text> [in Ukrainian].
10. Pro Vyshchu radu pravosudiv. (2016, December 21). [On the Supreme Council of Justice]. *Zakon Ukrainy № 1798-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 34:4414

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-152-156

Погосян Роберт Едуардович,
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: p_robert@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0002-9995-2919>

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

У даній статті наведено поняття та виокремлено елементи механізму адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни

Відзначено, механізм захисту прав ветеранів війни є одним з видів національних механізмів прав людини. Він означає систему засобів, що застосовується публічною адміністрацією для забезпечення гідного життя та підтримки для тих, хто жертвував своїм здоров'ям та життям за захист своєї країни. Для досягнення цієї мети, механізм захисту прав ветеранів включає в себе різноманітні заходи, такі як забезпечення доступу до медичної допомоги та реабілітації, соціальна підтримка, забезпечення житла та інших потреб, які можуть виникнути у ветеранів після повернення з фронту.

Визначено, що механізм адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни - це система правових,

організаційних та інших засобів, які спрямовані на захист прав ветеранів війни на рівні публічних органів управління. Основна мета механізму - забезпечення відновлення порушених прав ветеранів війни та охорона їх прав в майбутньому. Це досягається за допомогою спеціальних правових норм, організаційних заходів, механізмів контролю за дотриманням прав ветеранів та відповідальності за порушення цих прав.

Запропоновано виокремити наступні складові цього механізму є: 1) норми права, система законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають права ветеранів війни; 2) об'єкт, суспільні відносини, що виникають під час реалізації ветеранам війни права на різноманітні види підтримки та соціального захисту, такі як пенсійне забезпечення, безкоштовне медичне обслуговування, психологічну та медичну допомогу, працевлаштування, житло та інші соціальні пільги; 3) суб'єкти, тобто організаційно-структурні формування, що становлять систему органів та установ, а також інших інститутів на які покладено захист прав ветеранів війни; 4) юридичні засоби забезпечення реалізації відповідного права, передбачають розгалужену систему правових прийомів, що використовуються державою для надання пільг та допомоги ветеранам війни. Ці засоби можуть включати пенсійне забезпечення, соціальні пільги, підтримку у працевлаштуванні, надання медичної допомоги та реабілітації, психологічну допомогу, надання вільного доступу до інформації про охорону здоров'я та інші заходи, спрямовані на забезпечення повноцінного життя ветеранів війни та їхню соціальну інтеграцію.

Ключові слова: механізм адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни, війна, військовослужбовці, адміністративно-правовий статус, державні гарантії, адміністративно-правова охорона, адміністративно-правовий захист.

Pohosian R. CONCEPTS AND ELEMENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF WAR VETERANS

Abstract. This article describes the concepts and elements of the mechanism of administrative and legal protection of the rights of war veterans.

It was noted that the mechanism for protecting the rights of war veterans is one of the types of national human rights mechanisms. It means the system of means used by the public administration to ensure a dignified life and support for those who sacrificed their health and life for the defense of their country. To achieve this goal, the mechanism for the protection of veterans' rights includes various measures, such as ensuring access to medical care and rehabilitation, social support, providing housing and other needs that veterans may have after returning from the front.

It was determined that the mechanism of administrative and legal protection of the rights of war veterans is a system of legal, organizational and other means aimed at protecting the rights of war veterans at the level of public administration bodies. The main purpose of the mechanism is to ensure the restoration of the violated rights of war veterans and the protection of their rights in the future. This is achieved with the help of special legal norms, organizational measures, mechanisms for monitoring the observance of veterans' rights and responsibility for violations of these rights.

It is proposed to single out the following components of this mechanism: 1) legal norms, a system of laws and bylaws, which determine the rights of war veterans; 2) the object, social relations that arise during war veterans' realization of the right to various types of support and social protection, such as pension provision, free medical care, psychological and medical assistance, employment, housing and other social benefits; 3) subjects, that is, organizational and structural formations that make up the system of bodies and institutions, as well as other institutions entrusted with the protection of the rights of war veterans; 4) legal means of ensuring the realization of the corresponding right, provide for an extensive system of legal methods used by the state to provide benefits and help to war veterans. These means may include pensions, social benefits, employment support, medical care and rehabilitation, psychological assistance, free access to health care information, and other measures aimed at ensuring the full life of war veterans and their social integration.

Key words: the mechanism of administrative-legal protection of the rights of war veterans, war, military personnel, administrative-legal status, state guarantees, administrative-legal protection, administrative-legal protection.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, коли сотні тисяч бійців боронять Україну, статус ветерана війни має нагальну актуальність для держави та народу, який розуміє всю важливість та мотиваційну забезпеченість щодо даної категорії осіб. Особливо важливим є допомога тим категоріям військових, які повертаються з фронту з важкими травмами, фізичними та психологічними проблемами, що потребують спеціальної уваги та допомоги з боку державної системи. Саме тому правовий механізм захисту, а в майбутньому механізм охорони є важливим і необхідним правовим явищем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання прав людини і громадянина були предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців: Доннеллі Дж., Бремс Е., Васильєва М.С. Рабінович П. М. та ін. Втім, питання прав військовослужбовців та ветеранів війни, на жаль, не були досліджені. Питанню прав ветеранів війни в системі прав людини та громадянина з огляду на міжнародні акти, приділено недостатньо уваги.

Метою статті є розкриття поняття, виокремлення елементів механізму адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий механізм — це правове явище, яке урегульовано правовими нормами, що направлені як на урегулювання окремих характерних для цього механізму засобів, що складають його основу і є його елементами, так і його самого в цілому. Він має мету або декілька визначених цілей, яка досягається лише в межах встановлених процедур. Будь який правовий механізм це інструментарій права, що використовується для отримання якісного результату. Саме тому кожний виокремлений механізм, будь-то «механізм забезпечення», «механізм охорони», «механізм захисту» визначає свій зміст та має систему спеціальних засобів, що використовується відповідно до поставленої мети.

Механізми захисту прав людини як правові механізми поділяються на міжнародні та національні.

Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення, та відповідні міжнародно-правові норми. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства [1, с. 83]. Національні механізми захисту прав людини тлумачаться в юридичній літературі по-різному: як система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини; як складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; як система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина [2, с. 53]. При з'ясуванні сутності даного поняття, необхідно зауважити, що теоретики права поняття «захист прав» розуміють як державно-примусову діяльність, спрямовану на реалізацію «відновлювальних» завдань – на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [3, с. 51]. Таким чином, захист прав фізичних осіб являє собою регламентовану законодавчими нормами діяльність уповноважених суб'єктів. Відповідно владний характер даної діяльності дає можливість застосовувати заходи адміністративного примусу [4, с. 63].

Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та ін. [5, с. 34].

Механізм захисту прав людини являє систему, що складається з певних частин, таких як право на захист, форма та спосіб захисту прав, процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Кожен елемент системи має своє місце та виконує певні функції, взаємодіючи з іншими частинами. Механізм захисту прав має бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом, який має допомогти людині відновити своє правоздатне становище після порушення конкретного права. Дії людини при цьому полягають у відновленні становища, що існувало до порушення права, і досягненні певного результату.

Механізм захисту прав ветеранів війни є одним з видів національних механізмів прав людини. Він означає систему засобів, що застосовується публічною адміністрацією для забезпечення гідного життя та підтримки для тих, хто жертвував своїм здоров'ям та життям за захист своєї країни. Для досягнення цієї мети, механізм захисту прав ветеранів включає в себе різноманітні заходи, такі як забезпечення доступу до медичної допомоги та реабілітації, соціальна підтримка, забезпечення житла та інших потреб, які можуть виникнути у ветеранів після повернення з фронту.

Будь-який механізм являє собою високоорганізовану систему, яка має свою структуру. Система характеризується єдністю елементів, що перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище. А структуру розглядають як визначений склад компонентів (елементів) об'єкта. Тому є всі підстави вказати на те, що лише ті з елементів, які за своєю спрямованістю та значенням здатні виконувати роль засобів впливу на певний об'єкт із метою забезпечення належного етапу його існування, варто включати до складу будь якого механізму [6].

Тож, структуру механізму захисту прав ветеранів війни становлять система нормативно-правових актів, якими урегульовано права даних суб'єктів, система органів публічної адміністрації, що забезпечує запровадження різноманітних засобів, завдяки яким досягається мета встановленого механізму, та самі засоби, що є змістовною складовою даного інструменту.

О.Г. Огородник, досліджуючи теоретичне поняття «механізм захисту прав» відносить до елементів ще й громадські організації [4]. Дана концепція є слушною, так як громадський контроль відіграє важливу роль як ефективна інституція щодо захисту прав ветеранів війни.

На підставі викладеного, можна виокремити ключові ознаки механізму захисту ветеранів війни:

по-перш, має системний характер, що характеризується наявністю елементів (засобів), які розташовані у тій чи іншій послідовності та мають певні взаємозв'язки між собою, в силу чого виступають як єдине ціле, цілісне утворення. Серед інших таких елементів можна назвати: програми соціальної підтримки, які надають ветеранам доступ до медичної допомоги, реабілітації, житла, працевлаштування та інших послуг. Громадські організації, які допомагають ветеранам у захисті їх прав та забезпеченні їх соціальних потреб. Інші засоби, такі як правова допомога, інформаційна підтримка, створення спеціальних центрів з надання послуг ветеранам та інші. Кожний елемент цього механізму, виконує відведене йому функціональне призначення, доповнює, розвиває, сприяє реалізації іншого, з яким він пов'язаний відповідними системними зв'язками;

по-друге, має динамічний характер, так як від застосування передбачених засобів залежить бажаний результат, в той же час зазначений механізм не може існувати від інших механізмів, він постійно взаємодіє з іншими державно-правовими механізмами і системами, розвивається з урахуванням об'єктивно існуючих потреб;

по-третє, має внутрішню структуру, яка відображає внутрішню організацію механізму захисту прав ветеранів війни. Структура визначає схему розміщення та взаємозв'язків елементів механізму, включаючи пенсійне забезпечення, соціальні пільги, працевлаштування, психологічну допомогу, контроль з боку держави та юридичну відповідальність за порушення норм, що регулюють права ветеранів війни. Ці елементи взаємодіють між собою, щоб забезпечити максимальний захист прав та інтересів ветеранів війни.

Зокрема, нормативно-правова база встановлює правові норми та гарантії для ветеранів, публічні органи управління забезпечують виконання цих норм та надають соціальну підтримку ветеранам, а система засобів забезпечує виконання цих норм та забезпечення певного рівня життя для ветеранів. Крім того, контроль з боку держави та юридична відповідальність за порушення норм також є важливим елементом механізму захисту прав ветеранів війни, оскільки це забезпечує дотримання правових норм та захищає ветеранів від можливих порушень їх прав;

по-четверте, має власні завдання та функції, які полягають у забезпеченні реалізації прав та гарантій, закріплених у законодавстві, на всіх етапах життєвого циклу ветеранів війни, включаючи пенсійне забезпечення, медичну допомогу, соціальні пільги та інші види підтримки; забезпеченні доступу ветеранів війни до інформації про їх права та можливості отримання соціальної та правової допомоги; визначення процедури звернення ветеранів війни до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших установ для отримання соціальної та правової допомоги; розроблення програм щодо психологічної допомоги ветеранам війни, в тому числі забезпечення доступу до психологічної підтримки та консультування; розвитку системи професійної освіти та перепідготовки для ветеранів війни, що дозволить їм знайти роботу та інтегруватися у суспільство; забезпеченні контролю з боку держави за дотриманням прав та гарантій, закріплених у законодавстві, що стосуються ветеранів війни; забезпечення доступу до культурно-розважальних та спортивних заходів, що сприятиме соціальній адаптації ветеранів війни; розробці та запровадженні індивідуальних програм допомоги для ветеранів війни з врахуванням їх потреб та особливостей; можливості участі ветеранів війни у процесах прийняття рішень, які стосуються їхніх прав та інтересів, в тому числі через представництво у різних громадських організаціях. Загалом, механізм захисту прав ветеранів війни має на меті забезпечення максимальної підтримки та захисту прав та інтересів цієї категорії осіб, що зробили вагомий вклад у захист національної безпеки та відстоювання національних інтересів. Важливою складовою механізму є розробка та впровадження ефективних заходів з підтримки та соціальної реабілітації ветеранів війни, що дозволить їм повернутися до повноцінного життя в мирному часі та забезпечити своєму благополуччю та добробуту;

по-п'яте, реалізується у вигляді послідовних і взаємопов'язаних стадій та процедур, а саме: звернення до відповідних органів, установ та організацій для отримання необхідної допомоги, підтримки та захисту; розгляд звернення та прийняття рішення щодо надання необхідної допомоги, підтримки та захисту; застосування правових засобів для захисту прав ветеранів війни, таких як судові позови, звернення до правоохоронних органів, апеляційні процедури тощо; забезпечення виконання рішень, прийнятих у зв'язку з захистом прав ветеранів війни, в тому числі за допомогою контролю та забезпечення відповідальності за порушення прав ветеранів. Протягом усіх цих етапів використовуються відповідні правові засоби, форми та методи для забезпечення максимальної ефективності механізму захисту прав ветеранів війни;

по-шосте, починає діяти у наслідок волевиявлення як ветеранів війни так і органів, що забезпечують їх захист, механізм захисту прав ветеранів війни стає активним і починає виконувати свої завдання та функції. У результаті цього процесу ветерани війни отримують доступ до необхідної підтримки, допомоги та захисту, що необхідні їм для повноцінного життя та інтеграції в суспільство;

по-сьоме, передбачає контроль з боку держави та відповідальність за порушення норм, які регулюють права ветеранів, оскільки забезпечують виконання законодавчих актів та гарантують захист прав цієї категорії осіб;

по-восьме, має бути ефективним та оперативним, щоб забезпечити вчасну підтримку та захист прав ветеранів. Ефективність та оперативність механізму захисту прав ветеранів війни полягає в його здатності швидко та ефективно відреагувати на порушення прав ветеранів, забезпечуючи їм вчасну підтримку та захист. Це може бути досягнуто за допомогою швидкого та прозорого процесу звернення до відповідних органів та інституцій, а також за допомогою встановлення чітких термінів реагування на звернення ветеранів та вирішення їх проблем. Також ефективність та оперативність механізму захисту можуть бути забезпечені завдяки розвитку технологій та автоматизації процесу звернення та обробки інформації, що дозволить забезпечити швидке та точне вирішення проблем ветеранів.

Механізм захисту прав ветеранів війни може використовувати широкий спектр засобів адміністративно-правового, кримінально-правового, цивільно-правового змісту. Відповідно напрямку дослідження нас більше цікавить адміністративно-правовий напрямок, для якого є характерним обов'язкове залучення органів публічної адміністрації, що наділені владними повноваженнями щодо захисту(охорони) прав ветеранів війни. Під адміністративно-правовим захистом прав людини в науці адміністративного права прийнято розуміти сукупність застосовуваних у порядку, врегульованому нормами адміністративного права, засобів, спрямованих на здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій (процедур) щодо припинення незаконного посягання на права, свободи та інтереси громадян; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають під час їх здійснення; визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, невиконаних або неналежним чином виконаних обов'язків із притягненням винної особи до відповідальності [2, с. 378]. Отже в основу адміністративно-правового захисту прав людини покладена діяльність публічних органів управління в межах встановленої компетенції, направлена на відновлення порушених прав шляхом застосування заходів адміністративного примусу, спрямованих на відновлення, визнання прав і припинення

порушень прав громадян, здійснюваних органами публічної влади за заявами громадян або з ініціативи компетентних органів [4, с. 127]. Щодо адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни, публічна адміністрація в межах компетенції наділена повноваженнями щодо відновлення порушених прав даних суб'єктів, але основною метою її діяльності є саме охорона передбачених прав ветеранів війни за допомогою спеціальних засобів і способів, що дають можливість забезпечити ефективну прав цієї важливої соціальної групи.

Висновки. Механізм адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни – це система правових, організаційних та інших засобів, які спрямовані на захист прав ветеранів війни на рівні публічних органів управління. Основна мета механізму – забезпечення відновлення порушених прав ветеранів війни та охорона їх прав в майбутньому. Це досягається за допомогою спеціальних правових норм, організаційних заходів, механізмів контролю за дотриманням прав ветеранів та відповідальності за порушення цих прав.

Складовими цього механізму, на нашу думку, є:

1. *норми права*, система законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають права ветеранів війни;
2. *об'єкт*, суспільні відносини, що виникають під час реалізації ветеранам війни права на різноманітні види підтримки та соціального захисту, такі як пенсійне забезпечення, безкоштовне медичне обслуговування, психологічну та медичну допомогу, працевлаштування, житло та інші соціальні пільги;
3. *суб'єкти*, тобто організаційно-структурні формування, що становлять систему органів та установ, а також інших інститутів на які покладено захист прав ветеранів війни;
4. *юридичні засоби забезпечення реалізації відповідного права*, передбачають розгалужену систему правових прийомів, що використовуються державою для надання пільг та допомоги ветеранам війни. Ці засоби можуть включати пенсійне забезпечення, соціальні пільги, підтримку у працевлаштуванні, надання медичної допомоги та реабілітації, психологічну допомогу, надання вільного доступу до інформації про охорону здоров'я та інші заходи, спрямовані на забезпечення повноцінного життя ветеранів війни та їхню соціальну інтеграцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ткачук Н.І. Правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 49. Том 2. С. 82-85.
2. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6, т. 1. С. 53–57.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2 томах. Т. 1. М.: Юрид. лит., 1981. 361 с.
4. Белий Д.О. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав пацієнтів. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №1. С. 62-66.
5. Сидорчук Ю. М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
6. Пришляк М. І. Механізм адміністративно-правового забезпечення медичного обстеження наречених в Україні: поняття та загальний аналіз складових елементів. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2017. Вип. 3. С. 46–52.

REFERENCES:

1. Tkachuk, N.I. (2018). Pravovyi mekhanizm zakhystu informatsiinykh prav ta svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. [The legal mechanism for the protection of informational rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vypusk 49. Tom 2. 82-85. [in Ukrainian].
2. Mytnyk, O. V. (2015). Rol Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v mekhanizmi zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. [The role of the Constitutional Court of Ukraine in the mechanism of protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*. Vyp. 6, t.1. 53–57. [in Ukrainian].
3. Alekseev, S.S. (1981). Obschaya teoriya prava. [General theory of law]. V 2 tomah. T.1. 361. [in Russian].
4. Belyi, D.O. (2022). Poniattia ta elementy mekhanizmu administrativno-pravovoho zakhystu prav patsientiv. [Concepts and elements of the mechanism of administrative and legal protection of patients rights]. *Juris Europensis Scientia*. №1. 62-66. [in Ukrainian].
5. Sydorchuk, Yu. M. (2013). Mekhanizmy zakhystu prav liudyny ta hromadianyna: sutnist i perspektyvy rozvytku v Ukraini. [Mechanisms for the protection of human and citizen rights: essence and development prospects in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Vyp. 682. 33–35 [in Ukrainian].
6. Pryshliak, M. I. (2017). Mekhanizm administrativno-pravovoho zabezpechennia medychnoho obstezhennia narechenykh v Ukraini: poniattia ta zahalnyi analiz skladovykh elementiv. [Mechanism of administrative and legal provision of medical examination of brides and grooms in Ukraine: concept and general analysis of constituent elements]. *Derzhava ta rehiony. Ser. Pravo*. Vyp. 3. 46–52. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.951:351.82+355.133.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-157-162

Рябовол Максим Сергійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: lryabovol8@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-2869-2405>

МЕТА, ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті на основі системного підходу адміністративно-правовий статус військовослужбовця Збройних Сил України розглянуто як комплексне утворення зі складною структурою, що охоплює різні складники, характеристики осіб, яка проходить військову службу у Збройних Силах України. Мета статті – визначити поняття, розкрити сутність, а також систематизувати принципи адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ як невід’ємного складника адміністративно-правового статусу цієї категорії осіб. У результаті проведеного дослідження, на основі аналізу відповідного законодавства й наукових праць з проблематики статті, ми дійшли таких висновків. Адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ – це різновид адміністративної відповідальності, до якої можуть притягуватися чітко визначені законом суб’єкти – власне військовослужбовці ЗСУ, а також спеціальні суб’єкти – військові службові особи. Адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ настає за вчинення військового адміністративного правопорушення – протиправної винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності військовослужбовця, за яку передбачено адміністративну відповідальність, визначену главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП. Метою адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ є забезпечення військового правопорядку (порядку проходження/ несення військової служби) та захист його від правопорушень. Адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ ґрунтується на узгодженій сукупності, системі принципів, серед яких: законність, неможливість подвійного притягнення до адміністративної відповідальності за одне й те саме військове правопорушення, індивідуальний характер, гуманізм, співмірність провини і стягнення, визначення суб’єктів відповідальності та проступків, за вчинення яких вони можуть бути притягнутими до адміністративної відповідальності.

Ключові слова: військовий обов’язок, військова служба, адміністративно-правовий статус військовослужбовців, військове адміністративне правопорушення, військовий правопорядок (порядок проходження/ несення військової служби).

Ryabovol M. PURPOSE, CONCEPT, ESSENCE AND PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

In the article, based on a systemic approach, the administrative-legal status of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine is considered as a complex entity with a complex structure, covering various components, characteristics of persons who are serving in the Armed Forces of Ukraine. The purpose of the article is to define the concept, to reveal the essence, as well as to systematize the principles of administrative responsibility of servicemen of the Armed Forces as an integral component of the administrative and legal status of this category of persons. As a result of the conducted research, based on the analysis of the relevant legislation and scientific works on the issues of the article, we reached the following conclusions. Administrative responsibility of military personnel of the Armed Forces of Ukraine is a type of administrative responsibility to which entities clearly defined by law can be brought – actually military personnel of the Armed Forces of Ukraine, as well as special entities – military officials. The administrative responsibility of servicemen of the Armed Forces of the Armed Forces arises for the commission of a military administrative offense – an illegal (intentional or negligent) action or inaction of a serviceman, for which administrative responsibility is provided, defined in Chapter 13-B «Military Administrative Offenses» of the Code of Administrative Offenses. The purpose of the administrative responsibility of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is to ensure military law and order (the order of military service) and to protect it from violations. The administrative responsibility of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is based on an agreed set of principles, including: legality, the impossibility of double administrative liability for the same military offense, individual character, humanism, proportionality of guilt and punishment, definition of subjects of responsibility and misdemeanors, the commission of which they can be brought to administrative responsibility.

Key words: military duty, military service, administrative and legal status of military personnel, military administrative offense, military law and order (order of military service).

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 17 Конституції України, «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [8]. Цей конституційний припис деталізовано в Законі України «Про Збройні Сили України», згідно з ч.ч. 1-2 ст. 1 якого, саме це військове формування забезпечує стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у

випадках, визначених законом, а також бере участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [12].

У зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», було уведено воєнний стан (Указ затверджено Законом від 24.02.2022 № 2102-IX з подальшими змінами щодо продовження дії воєнного стану) [10]. За таких умов, значення Збройних Сил України (далі – ЗСУ) щодо оборони нашої держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, стало ще більш вагомим, що актуалізувало питання правового статусу цього військового формування загалом та адміністративно-правового статусу військовослужбовця ЗСУ зокрема. Системний підхід дозволяє розглядати такий статус як комплексне утворення зі складною структурою, що охоплює різні складники, характеристики особи, яка проходить військову службу у ЗСУ. Власне особливості військової служби й зумовлюють специфіку цього статусу. Так, згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, і пов'язана з обороною України, її незалежності й територіальної цілісності [9]. Невід'ємним складником адміністративно-правового статусу військовослужбовця ЗСУ є адміністративна відповідальність. Хочемо акцентувати, що проходження військової служби передбачено не лише у ЗСУ, але й в інших військових формуваннях, проте, предметом нашої статті є адміністративна відповідальність саме військовослужбовців ЗСУ як складник адміністративно-правового статусу цієї категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику військової служби й статусу військовослужбовців вивчали: В. М. Александров (військова служба як особливий вид державної служби в Україні), І. Ф. Корж (військова служба в Україні: вступ, просування, припинення), В. Й. Пашинський (конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні), та ін. Адміністративно-правовий статус військовослужбовця ЗСУ досліджували С. О. Іщенко, В. Коваль, та ін. За визначенням С. О. Іщенко, це – сукупність прав, обов'язків, адміністративно-правових гарантій, обмежень і заборон, елементів юридичної відповідальності військовослужбовця [3, с. 75]. В. Коваль структуру адміністративно-правового статусу військовослужбовця також дослідив як комплекс елементів, серед яких: обов'язки, права, гарантії реалізації обов'язків та прав, юридична відповідальність [4, с. 94].

Юридичну, зокрема адміністративну, відповідальність вчені розглядають як складник адміністративного статусу військовослужбовця. Питання адміністративної відповідальності військовослужбовців розробляли: О. С. Полякова (адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ), О. П. Снігерьов (адміністративно-правове забезпечення дисциплінарної відповідальності працівників та військовослужбовців державної прикордонної служби України), О. Г. Ткаченко, В. С. Олійник, С. В. Клименко, та ін. А. О. Гембар та А. Є. Краковська, В. П. Кононець, М. Туркот, та інші вивчали питання розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Більш глибокому розумінню й розкриттю проблематики, окресленої назвою нашої статті, сприяють і результати досліджень таких вчених: В. В. Вернигора (зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення службової дисципліни та законності у військових формуваннях), І. М. Волков і В. І. Перепада (службова діяльність військовослужбовців Національної Гвардії України), А. Каляєва (засади військового співробітництва України в контексті геополітичних змін), В. П. Кононець (особливості адміністративного статусу ЗСУ як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством, механізм адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією), та ін.

Аналіз доступних нам наукових праць щодо адміністративно-правового статусу військовослужбовця дозволяє констатувати, що вітчизняні вчені достатньо ґрунтовно розробили різні аспекти цієї проблеми, проте, у зв'язку зі своєю актуальністю вона продовжує притягувати науковий інтерес. Більш глибоко дослідження потребує питання адміністративно-правової відповідальності військовослужбовців саме Збройних Сил України.

Мета статті – визначити поняття, розкрити сутність, а також систематизувати принципи адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ як невід'ємного складника адміністративно-правового статусу цієї категорії осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, хочемо акцентувати, що адміністративна відповідальність виконує важливу суспільну місію і за своєю сутністю й призначенням є соціально-правовим, а не суто правовим явищем. Це зумовлено завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), якими, відповідно до ст. 1 якого, є: «охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством» [5]. Наразі не можна не погодитися з науковою позицією В. О. Кондратьєва і О. І. Петрової, на думку яких, адміністративна відповідальність – важливий інструмент розбудови України як правової держави, оскільки, застосування цього виду примусу дозволяє здійснювати управління загальносуспільними

справами, зокрема і щодо забезпечення захисту прав та свобод людини. Саме у цьому згадані вчені вбачають суспільне призначення адміністративної відповідальності [6, с. 79].

Згідно зі статтею 26 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», залежно від характеру вчиненого правопорушення та провини, військовослужбовці несуть дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом [13]. Деякі ускладнення у практичній реалізації цього припису виникають у зв'язку з необхідністю чіткого й однозначного розрізнення адміністративної відповідальності (відповідальності за військове адміністративне правопорушення) та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців ЗСУ. У результаті аналізу законодавства, М. Туркот, до прикладу, вказує, що ці види відповідальності військовослужбовців мають ті ж самі ознаки юридичної відповідальності, а саме: правопорушення як підстава притягнення до відповідальності; регламентований (процесуальний) порядок притягнення до відповідальності; здійснення цієї процедури уповноваженими особами; застосування державного примусу як прояв відповідальності, тощо [15, с. 43].

До критеріїв розмежування наразі відносять такі, як: характер вчиненого правопорушення; коло осіб, яких може бути притягнуто до відповідальності (суб'єкти відповідальності); види стягнень, передбачені до застосування до правопорушника; суб'єкти, які мають право накладати адміністративне або дисциплінарне стягнення [1, с. 7]. Можливо доповнити наведений вище перелік критеріїв або конкретизувати критерій «характер вчиненого правопорушення», вказавши на підставу притягнення до відповідальності. Як вірно зазначає В. П. Кононець, єдиною фактичною підставою притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності є вчинення ними адміністративного проступку [7, с. 493].

Те, що військовослужбовці ЗСУ притягуються до адміністративної відповідальності лише за вчинення військових адміністративних правопорушень, тобто вчинених під час виконання ними військового обов'язку шляхом проходження військової служби, є істотною ознакою і водночас принципом адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ. Повний перелік таких правопорушень закріплений у главі 13-Б КУпАП. Ними є: відмова від виконання законних вимог командира (начальника) (ст. 172⁻¹⁰); самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172⁻¹¹); необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172⁻¹²); порушення правил несення бойового чергування (ст. 172⁻¹⁷); порушення правил несення прикордонної служби (ст. 172⁻¹⁸); порушення правил поведінки зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 172⁻¹⁹); розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ст. 172⁻²⁰) [5].

Щодо суб'єктів адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ, ними є власне військовослужбовці ЗСУ, які мають особливий статус. Це – особи (громадяни України, які призвані на військову службу та/або прийняття на військову службу за контрактом, а також іноземці та особи без громадянства), які виконують військовий обов'язок шляхом проходження військової служби. Для окремих військових адміністративних правопорушень у КУпАП визначено спеціального суб'єкта – військову службу особу. Відповідними правопорушеннями є: зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172⁻¹³); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 172⁻¹⁴); недбале ставлення військової службової особи до військової служби (ст. 172⁻¹⁵); бездіяльність військової влади (ст. 172⁻¹⁶) [5].

Для усвідомлення сутності адміністративної відповідальності з'ясуємо мету, з якою до неї притягуються особи, котрі вчинили адміністративне правопорушення. Згідно зі ст. 23 КУпАП, адміністративне стягнення як міра адміністративної відповідальності застосовується до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з метою її виховання «в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами» [5]. Таке виховне, гуманістичне спрямування адміністративної відповідальності підтверджується і ст. 22 КУпАП, якою передбачено, що орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням [5], що поширюється і на військові адміністративні правопорушення.

Екстраполяція такого підходу законодавця на адміністративну відповідальність військовослужбовців дозволяє розглядати її мету як забезпечення військового правопорядку (порядку проходження/ несення військової служби) та захист його від правопорушень. Поділяємо позицію укладачів науково-практичного видання «Військові адміністративні правопорушення за законодавством України», що адміністративна відповідальність військовослужбовців є «певною гарантією міцності і непорушності військового правопорядку, а також забезпечує належний стан боєготовності та боєздатності військових підрозділів» [1, с. 4]. Саме у цьому полягає її сутність.

У КУпАП не визначено поняття адміністративної відповідальності. Логічно розглядати її як такий вид юридичної відповідальності, що настає за вчинення адміністративного правопорушення (проступку). Згідно зі ст. 9 КУпАП, ним є «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку

законом передбачено адміністративну відповідальність» [5]. На основі цього законодавчого визначення науковці у своїх працях з тематики нашого дослідження розглядають адміністративну відповідальність переважно саме як таку, що настає за вчинення адміністративного правопорушення (проступку).

В. Б. Авер'янов, Т. О. Коломосьць, та інші дослідники пропонують дещо ширше визначення адміністративної відповідальності, акцентуючи й на інші її ознаки, зокрема, застосування примусового заходу адміністративного впливу. Відтак, адміністративну відповідальність розглядають як: специфічну форму адекватного реагування держави на протиправні дії з боку окремих громадян та юридичних осіб; вид юридичної відповідальності, який передбачає, що до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (проступок), буде застосовано певний примусовий захід адміністративного впливу. За визначенням В. К. Шкарпицької, адміністративна відповідальність – це специфічна форма негативного реагування держави в особі її органів адміністративної юрисдикції на певну категорію протиправних проявів у формі адміністративних проступків, згідно з якою, особи, що скоїли ці правопорушення, повинні понести адміністративні стягнення в установленій законом формі й порядку [16, с. 31]. На увагу заслуговує підхід Ю. В. Дрофич, яка розглядає адміністративну відповідальність як: «комплексний правовий механізм реагування держави на прояв адміністративної протиправності, що містить матеріально-правові підстави та процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення»; комплексне явище, складниками якого є: диференційована адміністративна протиправність, склад адміністративного правопорушення, адміністративне покарання (матеріально-правовий аспект) і процесуальна форма [2, с. 18].

Відштовхуючись від загального визначення адміністративної відповідальності, адміністративну відповідальність військовослужбовців ЗСУ розуміємо як різновид адміністративної відповідальності, що настає за вчинення військового адміністративного правопорушення. Згідно з абз. 3 п. 2 розділу I «Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення [...]», таким правопорушенням є «протиправна винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність військовослужбовця, за яку передбачено адміністративну відповідальність, визначену главою 13-Б КУпАП» [11]. Отже, адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ – це різновид адміністративної відповідальності, що настає за вчинення військового адміністративного правопорушення з метою забезпечення військового порядку.

Адміністративна відповідальність здійснюється на певних принципах, вихідних засадах. Маючи певні особливості, зумовлені специфікою статусу відповідної категорії осіб, адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ також ґрунтується на узгодженій сукупності, системі принципів юридичної, зокрема адміністративної, відповідальності. О. М. Соловійова відносить до них: загальні засади юридичної відповідальності, закріплені в Конституції України; принципи адміністративної відповідальності, закріплені в КУпАП та інших нормативно-правових актах; принципи, закріплені міжнародними договорами, зокрема і ті, що стосуються кримінального провадження [14, с. 360]. У рамках нашого дослідження розглянемо дві перші групи принципів.

Насамперед звернемося до Конституції України, згідно зі ст. 29 якої, «Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом» [8], тобто, йдеться про законність як принцип юридичної відповідальності. Слід зазначити, що як такий, перелік принципів адміністративної відповідальності безпосередньо в КУпАП не закріплено. Разом з тим, вимога забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення закріплена у ст. 7 КУпАП, згідно з якою, притягнення до адміністративної відповідальності та провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності. Застосування заходів адміністративного впливу провадиться уповноваженими на те органами і посадовими особами в межах їх компетенції та у точній відповідності до закону [5].

У ст. 61 Основного Закону України закріплено ще два принципи – «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» [8]. Останній прямо перегукується зі ст. 33 КУпАП, згідно з якою, «При накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність» [5].

Істотною ознакою і водночас принципом адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ є те, що притягнення до неї передбачає обмеження майнового (накладення штрафу) або особистого (утримання на гауптвахті на різні строки) характеру.

Аналіз змісту глави 13-Б КУпАП «Військові адміністративні правопорушення» засвідчує принцип співмірності провини/шкідливості правопорушення та власне покарання. Реалізується цей принцип шляхом обрання органом/посадовою особою, уповноваженим накладати певне стягнення, однієї з альтернативних санкцій – накладення штрафу або арешт з утриманням на гауптвахті. При цьому, релевантність стягнення до тяжкості проступку й характеристик особи порушника забезпечується також і завдяки тому, що законодавець окреслив нижню і верхню межі відповідальності. До прикладу, «Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна – тягне за собою накладення штрафу від ста до однієї тисячі неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до десяти діб». Ті самі діяння, «вчинені в умовах особливого періоду, – тягнуть за собою накладення штрафу від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк від десяти до п'ятнадцяти діб» (ст. 172¹² КУпАП) [5].

Висновки. У результаті проведеного дослідження, на основі аналізу відповідного законодавства й наукових праць з проблематики статті, ми дійшли таких висновків. Адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ – це різновид адміністративної відповідальності, до якої можуть притягуватися чітко визначені законом суб'єкти – власне військовослужбовці ЗСУ, а також спеціальні суб'єкти – військові службові особи. Адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ настає за вчинення військового адміністративного правопорушення – протиправної винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності військовослужбовця, за яку передбачено адміністративну відповідальність, визначену главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП. Метою адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ є забезпечення військового правопорядку (порядку проходження/ несення військової служби) та захист його від правопорушень. Адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ ґрунтується на узгодженій сукупності, системі принципів, серед яких: законність, неможливість подвійного притягнення до адміністративної відповідальності за одне й те саме військове правопорушення, індивідуальний характер, гуманізм, співмірність провини і стягнення, визначення суб'єктів відповідальності та проступків, за вчинення яких вони можуть бути притягнутими до адміністративної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Військові адміністративні правопорушення за законодавством України. Загальні поняття, адміністративно-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика. / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 516 с.
2. Дрофич Ю. В. Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 73, Частина 2. С. 18-26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.34>
3. Іщенко С. О. Поняття й ознаки адміністративно-правового статусу військовослужбовця ЗСУ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 73-76.
4. Коваль В. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 92-95.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X в редакції від 20.03.2023. URL: <http://surl.li/fxyuk> (дата звернення: 23.05.2023)
6. Кондратьєв В. О., Петрова О. І. Удосконалення та розвиток правового регулювання адміністративної відповідальності як перспектива забезпечення надійного захисту прав і свобод людини і громадянина. *Вісник ДонДУЕТ*. 2013. № 2 (58). С. 78-85.
7. Кононець В. П. Порівняльно-правова характеристика адміністративної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 492-496. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/119>
8. Конституція України : Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР в редакції від 01.01.2020. URL: <http://surl.li/gohoc> (дата звернення: 24.05.2023)
9. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <http://surl.li/ppuk> (дата звернення: 23.05.2023)
10. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <http://surl.li/bqxpq> (дата звернення: 23.05.2023)
11. Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та [...]: Міноборони України; Наказ, Інструкція від 29.11.2018 № 604. URL: <http://surl.li/fyukx> (дата звернення: 24.05.2023)
12. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <http://surl.li/sjsa> (дата звернення: 24.05.2023)
13. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-IV в редакції від 21.03.2022. URL: <http://surl.li/fyknb> (дата звернення: 24.05.2023)
14. Соловйова О. М. Принципи адміністративної відповідальності та проблеми їх практичної реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 358-366. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/88>
15. Туркот М. Розмежування адміністративної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (47). С. 40-47.
16. Шкарпицька В. К. Адміністративна відповідальність військовослужбовців в Україні. *Молодий вчений. Військові науки*. 2018. № 6 (58). С. 31-34.

REFERENCES:

1. Viiskovi administratyvni pravoporushennia za zakonodavstvom Ukrainy. Zahalni poniattia, administratyvno-pravova kharakterystyka, normatyvno-pravove zabezpechennia, osoblyvosti pravozastosuvannia

pid chas voiennoho stanu, aktualna sudova praktyka [Military administrative offenses under the legislation of Ukraine. General concepts, administrative and legal characteristics, regulatory and legal support, features of law enforcement during martial law, current judicial practice]. / ukl.: Koropatnik I. M., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pietkov S. V. Kyiv. VD «Profesional», 2023. 516 s. [in Ukrainian].

2. Drofych Yu. V. Poniattia ta osnovni oznaky administratyvnoi vidpovidalnosti: analiz suchasnoi administratyvno-pravovoi literatury [Concept and main features of administrative responsibility: analysis of modern administrative and legal literature]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO. 2022. Vypusk 73, Chastyna 2. S. 18-26. [in Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.34>

3. Ishchenko S. O. Poniattia y oznaky administratyvno-pravovoho statusu viiskovosluzhbovtstva ZSU [Concepts and signs of the administrative and legal status of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2019. № 37. S. 73-76. [in Ukrainian].

4. Koval V. Elementy administratyvno-pravovoho statusu viiskovosluzhbovtstv [Elements of the administrative and legal status of military personnel.]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2018. № 11. S. 92-95. [in Ukrainian].

5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]: Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-Kh. URL: <http://surl.li/fxyyk> [in Ukrainian].

6. Kondratiev V. O., Petrova O. I. Udoshkonalennia ta rozvytok pravovoho rehulivannia administratyvnoi vidpovidalnosti yak perspektyva zabezpechennia nadiinoho zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna [Improvement and development of legal regulation of administrative responsibility as a perspective of ensuring reliable protection of human and citizen rights and freedoms]. Visnyk DonNUET. 2013. № 2 (58). S. 78-85. [in Ukrainian].

7. Kononets V. P. Porivnialno-pravova kharakterystyka administratyvnoi i dystsyplinarnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtstv [Comparative legal characteristics of administrative and disciplinary responsibility of military personnel]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. 2020. № 3. S. 492-496. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/119> [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Verkhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. URL: <http://surl.li/gohoc> [in Ukrainian].

9. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu [About military duty and military service]: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <http://surl.li/ppuk> [in Ukrainian].

10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <http://surl.li/bqxpq> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Instruksii z nadannia dopovidei i donesen pro podii, kryminalni pravoporushennia, viiskovi administratyvni pravoporushennia ta [On the approval of the Instructions for providing reports and reports on events, criminal offenses, military administrative offenses and] [...]: Minoborony Ukrainy; Nakaz, Instruksiia vid 29.11.2018 № 604. URL: <http://surl.li/fykyx> [in Ukrainian].

12. Pro Zbroini Syly Ukrainy [About the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <http://surl.li/sjsa> [in Ukrainian].

13. Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy [About the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 № 548-IV. URL: <http://surl.li/fyknb> [in Ukrainian].

14. Soloviova O. M. Pryntsyp administratyvnoi vidpovidalnosti ta problemy yikh praktychnoi realizatsii [The principle of administrative responsibility and problems of their practical implementation]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. 2022. № 9. S. 358-366. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/88> [in Ukrainian].

15. Turkot M. Rozmezhuvannia administratyvnoi i dystsyplinarnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtstv [Separation of administrative and disciplinary responsibility of military personnel]. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2017. № 1(47). S. 40-47. [in Ukrainian].

16. Shkarpytska V. K. Administratyvna vidpovidalnist viiskovosluzhbovtstv v Ukraini [Administrative responsibility of military personnel in Ukraine]. Molodyi vchenyi. Viiskovi nauky. 2018. № 6(58). S. 31-34. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.05.2023

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-163-166

Стеценко Дмитро Юрійович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

e-mail: stetsenko.d.y@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-2484-204X>

ОМБУДСМАН ЯК СУБ'ЄКТ ГАРАНТУВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті на підставі аналізу нормативно-правових актів та наукових праць висвітлено роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у системі гарантування дотримання прав і свобод людини і громадянина в період дії воєнного стану, встановлено коло його основних повноважень та типові напрямки його діяльності.

Окреслено специфіку функціонування омбудсмена в умовах воєнного стану, наголошено на необхідності його швидкого реагування на виклики, що постають у сфері гарантування прав і свобод громадян, а також адаптації його діяльності до умов, що склалися.

Акцентовано увагу на важливості такого напрямку діяльності омбудсмена, як розгляд звернень громадян, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їх інтересах щодо порушених прав. Констатовано високий рівень доступності отримання допомоги з відновлення порушених прав внаслідок варіативності способів подачі звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. З'ясовано коло осіб, забезпеченню прав яких приділяється особлива увага в умовах повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України.

Встановлено тенденції щодо виникнення нових векторів діяльності омбудсмена в умовах воєнного стану, зокрема пов'язаних з розробкою ним новітніх програм, спрямованих на захист прав громадян, участю у приверненні уваги міжнародних організацій до подій в Україні, онлайн-консультаванням, проведенням зустрічей з представниками громадянського суспільства та засобами масової інформації тощо. Вивчено останні, найактуальніші досягнення омбудсмена у сфері гарантування прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Надано оцінку актуальності таких новацій, їх відповідності запитам суспільства, що знаходиться в умовах війни. Водночас, наголошується на недосконалості чинного вітчизняного законодавства, яке регулює діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, виявлено ряд недоліків такого інституту, що мають бути вирішені найближчим часом, зокрема шляхом внесення змін до чинних нормативно-правових актів.

Ключові слова: права і свободи, омбудсман, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, адміністративно-правові гарантії, воєнний стан, повномасштабне вторгнення.

Stetsenko D. THE OMBUDSMAN AS A SUBJECT OF GUARANTEEING THE OBSERVANCE OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS UNDER MARTIAL LAW

In the article, on the basis of the analysis of legal acts and scientific works, the role of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in the system of guaranteeing the observance of human and civil rights and freedoms during martial law is highlighted, and the scope of its main powers and typical areas of its activities are established.

The specifics of the Ombudsman's functioning under martial law are outlined, and the need for his/her prompt response to the challenges arising in the field of guaranteeing the rights and freedoms of citizens, as well as adaptation of his/her activities to the current conditions, is emphasized.

Attention is focused on the importance of such an area of the Ombudsman's activity as consideration of appeals from citizens, foreigners, stateless individuals or persons acting in their interests regarding violated rights. The article notes the high level of accessibility of assistance in obtaining restoration of violated rights due to the variety of ways of filing appeals to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. Also, the article identifies the circle of persons whose rights are given special attention in the context of the full-scale invasion of the territory of Ukraine by the Russian Federation.

Tendencies in the emergence of new vectors of the Ombudsman's activities under martial law are identified, in particular, those related to the development of new programs aimed at protecting the rights of citizens, participation in drawing the attention of international organizations to events in Ukraine, online consulting, meetings with representatives of civil society and the media, etc. The article examines the latest, most relevant achievements of the Ombudsman in the field of guaranteeing the rights and freedoms of citizens under martial law. An assessment is made of the relevance of such innovations and their relevance to the needs of a society at war. At the same time, the imperfection of the current domestic legislation regulating the activities of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights is emphasized, and a number of shortcomings of such an institution are identified which should be addressed in the near future, in particular by amending the current legal acts.

Key words: rights and freedoms, ombudsman, Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, administrative legal guarantees, martial law, full-scale invasion.

Постановка проблеми. З прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року Україною було визначено основні принципи її політики в галузі забезпечення прав людини і громадянина. Зокрема, задекларовано положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення

прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Водночас, безсумнівним є те, що декларування прав на папері є недостатнім для їх дійсного виконання. Натомість, необхідний комплексний механізм юридичних гарантій їх забезпечення. Однією з адміністративно-правових гарантій, що покликана забезпечити дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні, є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, відомий також як інститут омбудсмана.

При цьому реалії сьогодення, зумовлені вторгненням російської федерації на територію нашої держави, веденням повномасштабних бойових дій та частковою окупацією, призводять до численних викликів у сфері захисту прав людини, а тому і до активізації і без того надважливої ролі омбудсмана як суб'єкта гарантування прав і свобод громадян та осіб, що проживають на території України. Так, протягом 2022 року до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло 42 485 звернень, частина з яких порушувала проблеми, що вимагали впровадження новітніх інструментів захисту прав людини [2]. З огляду на це значний інтерес для юридичної науки становить висвітлення основних напрямків роботи омбудсмана в умовах воєнного стану, дослідження ефективності його реагування на факти порушення прав і свобод в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання функціонування інституту омбудсмана в Україні були предметом дослідження низки вітчизняних науковців, серед яких О.О. Майданник, В.В. Бойцова, Б.В. Мелех, Л.В. Голяк, В.Я. Тацій, О.О. Пунда, М.П. Вавринчук, О.В. Марцеляк та ін. Водночас, не відкидаючи важливість здобутків зазначених праць, необхідно зауважити, що окремі їх аспекти є такими, що наразі втрачають свою актуальність, оскільки характеризують діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини суто у мирний час, а тому, виникає потреба у подальшому науковому опрацюванні окресленого питання та актуалізації здобутих знань у досліджуваній сфері.

Метою статті є з'ясування пріоритетних напрямків діяльності омбудсмана як гаранта дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведучи мову про інститут омбудсмана варто зазначити, що сучасні правові, демократичні держави приділяють значну увагу функціонуванню вказаного інституту, делегуючи йому значне коло повноважень у сфері парламентського контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина. Україна в даному контексті не стала виключенням та відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 року № 776/97-ВР наділила його правами, зокрема, стосовно внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина; перевірки стану додержання прав і свобод людини і громадянина державними органами; направлення актів реагування у відповідні органи у разі виявлення порушень ними прав і свобод людини і громадянина; звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням тощо [3].

Разом з тим, ідеї необхідності запровадження інституту омбудсмана протягом тривалого часу не знаходили підтримки цивілізованих держав. Так, незважаючи на те, що вказаний інститут вперше було запроваджено у Швеції ще в першій половині XIX століття, широкого розповсюдження серед інших країн він не набув. Показовим є те, що такі інституції почали засновуватись по всьому світу лише після Другої світової війни, коли питання захисту прав людини уперше в історії набуло неабиякого міжнародного звучання [4, с. 12]. Саме тому, сьогодні в умовах ведення повномасштабної війни на території України, діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини має надважливе значення, зважаючи на те, що життя, здоров'я, права і свободи людини і громадянина є тими цінностями, які страждають першочергово.

На сьогодні, як в мирний, так і у воєнний час, найефективнішим напрямком діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини залишається розгляд звернень громадян, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їх інтересах щодо порушених прав. В результаті відкриття проваджень за такими скаргами омбудсман має змогу особисто вивчити обставини порушення прав кожної особи, встановити відповідальних осіб, які перешкоджають реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також сприяти якнайшвидшому усуненню таких перешкод шляхом направлення актів реагування з тим, щоб кожна особа могла реалізувати свої права.

Позитивними сучасними тенденціями в роботі омбудсмана зі зверненнями громадян є запровадження альтернативних способів подання зазначених скарг. Так, окрім особистого подання звернення за адресою фактичного місця знаходження громадської приймальні Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, існує можливість подання скарг шляхом їх направлення на поштову, або ж електронну адресу. Крім того, звернутись до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини можна через регіональні громадські приймальні, які функціонують по всій території України. Суттєвим здобутком за часи впровадження воєнного стану стало і оновлення гарячої лінії омбудсмана, яка фіксує всі усні звернення та надає можливість опрацьовувати кожен вхідний дзвінок і надати фахову консультацію. Вважаємо, що така широка варіативність способів звернення до омбудсмана дає можливість наблизити до громадян послуги із консультування з питань прав людини та забезпечує високий рівень доступності отримання допомоги з відновлення порушених прав.

Загалом, за результатами розгляду скарг громадян за 2022-2023 роки особлива увага наразі

приділяється забезпеченню прав внутрішньо-переміщених осіб; дотриманню прав і свобод громадян, які проживають на тимчасово-окупованих територіях; виявленню порушень міжнародного гуманітарного права і прав людини в ході бойових дій; забезпеченню прав громадян, які виїхали за межі території України; а також недопущенню депортації і примусового переміщення осіб до російської федерації і тимчасово-окупованих територій [5].

Ще одним важливим напрямком діяльності омбудсмена є його участь у міжнародному співробітництві. В умовах воєнного стану міжнародний напрям роботи Уповноваженого Верховної ради України з прав людини значно активізувався. Зокрема, на теперішній час він включає створення нових майданчиків захисту прав громадян України на міжнародній арені, донесення об'єктивної інформації щодо грубих порушень прав людини та воєнних злочинів держави-агресора до міжнародної аудиторії, залучення неурядових організацій до захисту прав громадян України, які вимушено покинули територію України та перебувають у третіх країнах. Крім того на омбудсмена було покладено завдання щодо мобілізації міжнародних зусиль задля документування військових злочинів для подальшого притягнення винних до відповідальності. Так, упродовж 2022 року омбудсманом проведено 178 двосторонніх зустрічей на високому рівні з міжнародними партнерами [3].

Надважливим напрямком роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в рамках міжнародного співробітництва в умовах воєнного стану стало ведення перемовин з омбудсманом російської федерації, що покликані вирішити питання повернення військовополонених та цивільних осіб, які були примусово вивезені на територію держави-агресора.

У січні 2023 року Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було запроваджено новий інструмент пошуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Відповідно, на офіційному веб-сайті омбудсмена з'явився новий розділ інформації, під назвою «Розшук осіб», в якому було розміщено дорожню карту першочергових дій з розшуку людей. Метою такої ініціативи стала допомога громадянам, які втратили зв'язок із рідними та близькими людьми у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями та тимчасовою окупацією частини території України. Завдяки такому новітньому напрямку діяльності омбудсмена, громадяни змогли отримувати інформацію щодо зниклих осіб шляхом здійснення дзвінка на телефонний номер гарячої лінії. За результатами комунікації з російською стороною Офіс омбудсмена України надає відповіді громадянам України, громадським об'єднанням та всім, хто звернувся за допомогою.

В умовах запровадження воєнного стану не втрачає своєї актуальності і такий інструмент реагування на порушення прав громадян, як робота Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з нормативно-правовою базою. Так, він має право вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Крім того, ним здійснюється аналіз, а також експертиза проектів нормативно-правових актів. До прикладу, при розгляді законопроекту (реєстр. № 8081) від 28.09.2022, яким передбачалася можливість надання військовослужбовцям під час дії воєнного стану частини основної щорічної відпустки, Уповноваженим були надані до профільного Комітету парламенту зауваження щодо необхідності збереження також і відпустки за сімейними обставинами. Вказані зауваження були враховані при прийнятті вказаного законопроекту [3]. Разом з тим, протягом тривалого часу багатьма науковцями порушувалось питання, щодо наділення омбудсмена законодавчою ініціативою, однак вимушені констатувати, що і дотепер вказана проблема залишається невирішеною.

Актуальною за будь-яких умов залишається і діяльність омбудсмена щодо представлення ним щорічних та спеціальних доповідей, важливою частиною яких є надання ним рекомендацій щодо вдосконалення механізму захисту прав і свобод громадян, а також оцінка виконання рекомендацій за попередні роки. При цьому необхідно зауважити, що такі рекомендації не є обов'язковими для виконання, а тому не мають жодних правових наслідків їх невиконання. У зв'язку з цим, стан виконання рекомендацій омбудсмена залишається на доволі низькому рівні. Відповідно до інформації, повідомленої Уповноваженими у щорічній доповіді, за 2022 рік було виконано лише 27 % таких рекомендацій, ще 11% перебувають в процесі виконання, решта ж залишились такими, що не знайшли своєї підтримки та втілення у реальність [2].

Велика увага омбудсмена наразі приділяється і зв'язкам із громадським суспільством та засобами масової інформації, що сприяє утвердженню принципів відкритості та гласності його діяльності. Такий напрям роботи проявляється у систематичному проведенні засідань Консультативної ради при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та Консультативної ради національного превентивного механізму при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, де Уповноважений співголоує разом із представниками неурядового сектору. При цьому члени Консультативної ради не лише обговорюють проблеми у сфері захисту прав людини, а й надають власні пропозиції щодо їх вирішення. Крім того, представники громадського контролю залучаються до моніторингу місць несвободи, проведення моніторингових візитів у регіони, а також до спільної участі в проведенні конференцій, презентацій та публічних заходів.

Водночас, запровадження воєнного стану зумовило виникнення нових векторів діяльності омбудсмена. Зокрема, за його сприяння починаючи від 10.05.2023 року було запроваджено програму «Відновлення», що покликана забезпечити грошову компенсацію громадянам, чий помешкання

постраждали внаслідок збройної агресії.

Важливою ініціативою омбудсмана стало і відкриття Консультативного центру на базі Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у межах інформаційно-комунікаційного порталу «Діти війни». З початку 2023 року такі консультативні центри почали відкриватися і в обласних центрах. Метою їх створення стало надання допомоги у сфері забезпечення прав дітей. Така допомога реалізується шляхом надання роз'яснень щодо шляхів повернення дитини або сім'ї із дітьми з тимчасово окупованих територій; офлайн та онлайн-підтримки щодо отримання свідоцтва про народження дитини в умовах воєнного стану або його легалізації; встановлення контакту з дитиною, яку вивіз один із батьків за кордон; заповнення форми розшуку дитини або заявки на отримання допомоги дітям, які зазнали травмувань внаслідок війни та інших питань, пов'язаних з порушеннями прав людини тощо.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного варто зробити висновок про те, що запровадження інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини стало важливим кроком у формуванні і розвитку механізму гарантування прав і свобод людини громадянина. В умовах ведення повномасштабної війни на території України його роль невинно посилюється та трансформується у відповідності до новітніх викликів воєнного часу. Варто констатувати, що на сьогодні діяльність омбудсмана є прогресивною, гнучкою та такою, що в цілому відповідає запитам суспільства воюючої країни. Позитивними тенденціями його діяльності є вихід за межі усталених напрямків діяльності, що реалізовувались протягом попередніх років. Розвиток новітніх програм, онлайн-комунікація, привернення міжнародної уваги до подій в Україні, проведення прес-конференцій з інформування громадян стали новими векторами діяльності омбудсмана, що свідчать про швидкість реагування вказаного інституту у боротьбі за права людини і громадянина.

Водночас, ряд недоліків у функціонуванні такого інституту, зокрема щодо ефективності впровадження рекомендацій омбудсмана, залишаються невирішеними, а тому вимагають подальшого вдосконалення та вироблення дієвих механізмів на законодавчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
2. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році : Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 05.04.2023 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022>
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>
4. Майданник О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 12-16.
5. Щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/Доповідь.pdf>.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2022 rotsi. (2023, April 5). [Report on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine in 2022]. *Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny*. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022> [in Ukrainian].
3. Pro Upovnovazhenogo Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini. (1997, December 23). [On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights]. *Zakon Ukrayini № 776/97-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Majdannik O.O. (2010) Institut ombudsmena u mehanizmi zabezpechennya prav lyudini v Ukrayini. [The Ombudsman Institution in the mechanism of human rights protection in Ukraine]. *Advokat*. No 7. 12-16. [in Ukrainian].
5. Shodo doderzhannya prav osib, yaki postrazhdali vnaslidok zbrojnoyi agresiyi Rosijskoyi Federaciyi proti Ukrayini za period 24 lyutogo – 31 zhovtnya 2022 roku. (2022). [On the observance of the rights of persons affected by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine in the period from February 24 to October 31, 2022]. *Specialna dopovid Upovnovazhenoho Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini*. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/Доповідь.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 341.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-167-171

Хачатрян Артур Арменович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

e-mail: xachatryanaa2000@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7726-7657>

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ІНСТИТУТУ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В УКРАЇНІ

У статті розкрито сутність, зміст та особливості функціонування інституту почесних консулів іноземних держав в Україні через розгляд відповідних наукових джерел, правовий аналіз Віденської конвенції про консульські зносини, 1963 р. та окремих вітчизняних нормативно-правових актів. Визначено, що загалом діяльність таких дипломатичних осіб регламентується достатньою кількістю як міжнародних і національних документів, в яких закріплені основні процедури з їхнього призначення, діяльності, права, обов'язки, привілеї та імунітети. Обґрунтовано щодо все більшої поширеності інституту почесних консулів, коли різні країни світу звертаються до такої форми відносин через неможливість утворити дипломатичні представництва, брак фінансових ресурсів на утримання дипломатичного апарату, тощо.

З'ясовано й охарактеризовано напрями реалізації консульських функцій, серед яких: правозахисний напрям; публічно-сервісний напрям; юрисдикційний напрям; контрольно-наглядовий напрям; консультативно-дорадчий напрям. Наведено визначення понять генеральне консульство, консульство, віце-консульство, консульська агенція, консульський округ, консульська посадова особа, консульський службовець.

Дано визначення консульської служби як різновиду державної служби, покликаної захищати закордоном права та інтереси України, юридичних осіб і громадян, сприяти розвитку відносин з іншими державами. На відміну від посольств і місій, консульські установи не є універсальними представництвами держави і виконують свої завдання у сфері, що не стосується суто політичних аспектів міждержавних зносин. Лише в тому випадку, коли дипломатичне представництво у державі не відкрито, на консула, за згодою держави перебування, може бути покладено виконання дипломатичних функцій.

Вказано визначальні особливості почесних консулів іноземних держав, особливо вагомими серед яких є: мають факультативний характер; виконують окремі важливі консульські функції; здійснюється постійний нагляд, контроль за їхньою діяльністю з боку офіційних дипломатичних осіб власної країни; здійснюють професійну діяльність на громадських засадах; не дозволено перебування на державній службі та здійснення політичної діяльності; дозволена комерційна діяльність; зобов'язані власним коштом організувати роботу почесної консульської установи.

Ключові слова: зовнішньополітична діяльність, дипломатія, консульські відносини, міжнародні відносини, органи публічної влади, почесні консули іноземних держав.

Khachatryan A. MODERN THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE INSTITUTE OF HONORARY CONSULS OF FOREIGN STATES IN UKRAINE

The article reveals the essence, content and peculiarities of the functioning of the institute of honorary consuls of foreign countries in Ukraine through the consideration of relevant scientific sources, the legal analysis of the Vienna Convention on Consular Relations, 1963 and individual domestic legal acts. It was determined that, in general, the activities of such diplomatic persons are regulated by a sufficient number of both international and national documents, in which the main procedures for their appointment, activities, rights, duties, privileges and immunities are fixed. It is justified with regard to the increasing prevalence of the institute of honorary consuls, when various countries of the world turn to this form of relations due to the impossibility of establishing diplomatic missions, the lack of financial resources to maintain the diplomatic apparatus, etc.

The areas of implementation of consular functions have been clarified and characterized, including: human rights area; public service direction; jurisdictional direction; control and supervision direction; consultative direction. Definitions of the terms consulate general, consulate, vice consulate, consular agency, consular district, consular official, consular employee are given.

The consular service is defined as a type of public service designed to protect the rights and interests of Ukraine, legal entities and citizens abroad, to promote the development of relations with other states. Unlike embassies and missions, consular institutions are not universal representations of the state and perform their tasks in a field that does not concern purely political aspects of interstate relations. Only in the case when a diplomatic representation in the state is not opened, the consul, with the consent of the host state, can be entrusted with the performance of diplomatic functions.

Determining features of honorary consuls of foreign countries are indicated, particularly important among which are: they are optional; perform certain important consular functions; permanent supervision and control of their activities is carried out by official diplomatic persons of their own country; carry out professional activities on public grounds; it is not allowed to be in the public service and carry out political activities; permitted commercial activity; are obliged to organize the work of the honorary consular institution at their own expense.

Key words: foreign policy activity, diplomacy, consular relations, international relations, public authorities, honorary consuls of foreign countries.

Постановка проблеми. Багатовіковою традицією й набутою позитивною юридичною практикою у всьому цивілізованому світі є безперервне формування та розвиток тісних і різнопланових міжнародних зв'язків, покликаних сприяти реалізації національних і наднаціональних інтересів абсолютної більшості держав, державних утворень, народів. У новітніх реаліях стрімкого зростання ролі та місця міжнародного права, значення його фундаментальних галузей та інститутів, виникла нагальна необхідність у суттєвих трансформаціях науково-теоретичних і правових підходів до розуміння ваги сучасної дипломатії та консульських відносин. Вони є одним із ключових чинників й історично доведено дієвим засобом сприяння формуванню та реалізації зовнішньої політики України в глобалізованих ланках із належного захисту прав та інтересів держави і громадян у приватній та публічній сферах.

В означених питаннях чільне місце відводиться інституту почесних консулів іноземних держав, функціонал якого спрямовується на додаткове забезпечення покращення міжнародних зв'язків, гарантування на території консульських округів реалізації та захисту прав та інтересів відповідних держав, їхніх фізичних і юридичних осіб. Отже, першочергово необхідно звернутися до з'ясування загального статусу почесних консулів іноземних держав, досить розлого відбитого в базових міжнародно-правових актах, зокрема у Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй, 1946 р., Віденській конвенції про дипломатичні зносини, 1961 р., Віденській конвенції про консульські зносини, 1963 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання діяльності консулів і консульських установ за різними спрямуваннями своїх повноважень викликали жвавий інтерес серед вчених України вже досить тривалий час. Вказана тенденція продовжується й сьогодні, про що свідчать монографії, наукові статті та інші подібні матеріали останніх років, зокрема за авторства таких науковців: М. Долинська, І. Крупеня, В. Прошаєв, А. Пуртова, І. Руденко, Я. Турчин, Д. Фелонюк, Є. Фурса. Водночас варто звернути увагу на незначну кількість дисертацій в цій сфері, особливо це стосується поодиноких робіт адміністративно-правового характеру. Така тенденція має закономірний характер, оскільки здебільшого тематика стосується сфери міжнародного права. Проте, сучасні реалії вимагають одночасного гармонійного розвитку правотворчої та правозастосовної діяльності органів публічної влади поряд з продовженням становлення науки адміністративного права, зокрема у сфері функціонування інституту почесних консулів іноземних держав.

Метою статті є характеристика теоретико-правових підходів до розуміння сутності та змісту інституту почесних консулів іноземних держав в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В питаннях дипломатії окрема роль відводиться консулам і консульським установам, які нині розв'язують низку важливих аспектів зовнішньополітичної діяльності країн світу, насамперед, систематичне сприяння реалізації та захисту прав громадян закордоном. Положеннями Віденської конвенції про консульські зносини, 1963 р. визначено базові категорії аналізованої сфери, серед яких: консульська установа – будь-яке генеральне консульство, консульство, віце-консульство, консульська агенція; консульський округ – район, відведений консульській установі для виконання консульських функцій; консульська посадова особа – будь-яка особа, зокрема голова консульської установи, якій доручено виконання консульських функцій; консульський службовець – особа, яка виконує адміністративні або технічні обов'язки у консульському установі. Можна виокремити такі напрями реалізації консульських функцій [1]:

1) правозахисний напрям – захист інтересів держави, фізичних та юридичних осіб у межах, що допускаються міжнародним правом; надання допомоги і повне сприяння громадянам своєї країни; охорона інтересів неповнолітніх та інших осіб, які не мають повної дієздатності, особливо коли потрібно встановлення опіки або піклування; надання допомоги суднам і літакам та їхньому екіпажу;

2) публічно-сервісний напрям – видача паспортів і проїзних документів громадянам держави та віз або відповідних документів; виконання обов'язків нотаріуса, реєстратора актів громадянського стану, інших подібних обов'язків, а також виконання деяких функцій адміністративного характеру;

3) юрисдикційний напрям – забезпечення представництва громадян у судових та інших установах держави перебування з метою отримання розпоряджень про попередні заходи, що захищають права та інтереси цих осіб, якщо вони не можуть самостійно здійснювати свій правовий захист; передача судових і несудових документів або виконання доручень зі зняття показань для судів, що подається відповідно до міжнародних угод або в іншому порядку, що не суперечить законам і правилам держави перебування;

4) контрольно-наглядовий напрям – нагляд та інспекція щодо суден, які мають національність репрезентованої держави, та літаків, зареєстрованих у цій державі, а також їхнього екіпажу; прийняття заяв щодо плавання суден, огляд та оформлення судових документів, розслідування будь-яких подій, що мали місце в дорозі, розгляд всякого роду суперечок між капітаном, командним складом і матросами;

5) консультативно-дорадчий напрям – належне сприяння розвитку торговельних, економічних, культурних і наукових зв'язків між державою, що представляється, і державою перебування, а також сприяння розвитку дружніх стосунків між ними іншими шляхами; з'ясування всіма законними шляхами умов і подій в означених сферах з метою повідомлення про них уряду держави та подання відомостей заінтересованим особам.

Міжнародно-правові приписи з консульської діяльності відбиті у національному законодавстві, яким розвинуто та розширено відповідні правові аспекти. Зокрема Консульський статут України,

затверджений указом Президента України від 02.04.1994 № 127/94 визначає, що консульські установи захищають за кордоном права та інтереси нашої держави, юридичних осіб і громадян, а також сприяють розвитку дружніх відносин з іншими державами, розширенню економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних, культурних, інших зв'язків. Керівництво такими установами здійснюється Міністерством закордонних справ України (далі – МЗС України), а загальне керівництво діяльністю в державі перебування – відповідним дипломатичним представництвом України [2].

У вітчизняній юридичній площині консульська діяльність передбачає суспільні відносини між суб'єктами консульської діяльності та фізичними, юридичними особами і державами у сфері реалізації, представництва та захисту прав та інтересів приватних осіб на території інших держав, які мають публічний, адміністративно-правовий, міжнародно-правовий характер, а їхні окремі види врегульовуються нормами різних галузей вітчизняного, зарубіжного та міжнародного права, мають місце як на території України, так і за її межами, і предмет яких визначається змістом консульських функцій. Її державне управління виражає врегульовану нормами права, юридично-владну, підзаконну діяльність владних суб'єктів для виконання покладених на них функцій з управління зовнішньополітичною сферою для практичного втілення актів міжнародного права у відповідній сфері [3, с. 185-181].

Автори Енциклопедії Сучасної України, за загальної редакції І. Дзюби, А. Жуковського, М. Железняка, визначають консульську службу як різновид державної служби, покликаної захищати за кордоном права та інтереси України, юридичних осіб і громадян, сприяти розвитку відносин з іншими державами. На відміну від посольств і місій, консульські установи не є універсальними представництвами держави і виконують свої завдання у сфері, що не стосується суто політичних аспектів міждержавних зносин. Лише в тому випадку, коли дипломатичне представництво у державі не відкрито, на консула, за згодою держави перебування, може бути покладено виконання дипломатичних функцій [4, с. 214-215]. Наведені положення в цілому є загальносвітовою практикою, що показує тісний взаємозв'язок консульських відносин у сфері публічної дипломатії.

Про існування двох категорій консульських посадових осіб, зокрема штатні та почесні консульські посадові особи, йдеться у Віденській конвенції про консульські зносини, 1963 р. Окремий розділ цього міжнародного документу стосується саме позаштатних консулів, які наділені абсолютною більшістю переваг, привілеїв, імунітетів, прав та обов'язків іншої категорії відповідних посадовців. Особливості правового статусу почесних консулів, реалізації ними передбачених консульських функцій ставали предметом наукових дискусій окремих вітчизняних науковців з моменту проголошення державного суверенітету України.

Розглянемо певну специфіку правового статусу вказаних службовців, що й вирізняє їх з-поміж всіх інших представників дипломатії, а також наділяє унікальними особливостями, спроможними вивести міждержавні взаємини України у більш якісну площину. Насамперед, мова йде про факультативний характер інституту почесних консулів, оскільки кожна держава вільна вирішувати питання щодо призначення чи приймання таких консулів. Виконання функцій останніх можуть бути покладені на відповідні дипломатичні установи зі створенням відповідних секторів або відділів, розширення повноважень та переліку наявних консульських інстанцій в країні перебування, тощо. Однак, світова практика показує, що найбільш розвинуті країни зацікавлені у послугах позаштатних консулів.

З означеної проблематики Т. Грачевська зауважує, що Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. носить рамковий характер, в ній чітко не визначені вимоги до почесних консулів. Ці питання регулюються нормами національного права, проте, перевага надається власним громадянам, які проживають за кордоном, займають гідне місце в суспільстві, що дозволяє їм ефективно виконувати такі функції.

У сучасній практиці міждержавної взаємодії консульства активно працюють над реалізацією низки завдань, прописаних у спеціальних міжнародно-правових актах. Вони більш конкретизуються у відповідних національних актах окремих держав, які більш чітко ідентифікують їхні завдання та функції. За період функціонування почесних консульств сформувалася практика їхньої тісної взаємодії з дипломатичними та консульськими установами своєї держави. До того ж почесний консул має підпорядковуватися консульській посадовій особі або послу тієї держави, інтереси котрої він представляє [5, с. 114]. Отже, основними претендентами на посаду почесного консула здебільшого є громадяни країни перебування, або за обґрунтуванням сторони, що акредитує, іноземець, які мають високий авторитет у суспільстві, нагляд за їхньою діяльністю здійснюють уповноважені дипломати.

У Віденській конвенції про консульські зносини, 1963 р. та Положенні про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами, затвердженого наказом МЗС України від 17.12.2021 № 591, визначено, що почесна консульська посадова особа звільняється від усіх податків, зборів і мит на винагороду та заробітну плату, які вона отримує від репрезентованої держави за виконання консульських функцій. Почесний консул може займатися будь-якою професійною діяльністю, що не суперечить законодавству України, а також зобов'язаний проживати та мати зареєстроване місце проживання у консульському окрузі протягом строку виконання ним консульських функцій. На такій посаді не може перебувати особа, яка [6]:

– перебуває на державній службі в Україні або в державі, що акредитує;

– є суддею або прокурором, обраний до органу законодавчої влади чи до органів місцевого самоврядування;

– бере активну участь у політичному житті як в Україні, так і в державі, що акредитує; виконує функції почесного консула іншої держави;

– має судимість за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

На доповнення К. Балабанова та М. Трофименко вказують, діяльність почесних консулів регламентується достатньою кількістю як міжнародних і національних документів, в яких закріплені основні процедури з їхнього призначення, діяльності, права, обов'язки, привілеї та імунітети. Інститут почесних консулів стає дедалі більш поширеним, коли різні країни світу звертаються до такої форми відносин через неможливість утворити дипломатичні представництва, брак фінансових ресурсів на утримання дипломатичного апарату. Почесні консули не завжди розцінюють свою посаду тільки як спосіб зміцнення міждержавного співробітництва, а керуються тим, що їм не заборонено займатися комерційною діяльністю [7, с. 13]. З цього слідує, що почесні консули у межах чинного законодавства можуть безперешкодно, постійно займатися комерційною діяльністю поряд з виконанням консульських функцій.

Висновки. Проведене дослідження основ правового статусу та базового функціонального інструментарію почесних консулів іноземних держав дає можливість виокремити їхні визначальні особливості:

- 1) мають факультативний характер, коли акредитуюча держава самостійно вирішує питання щодо необхідності призначення чи приймання таких посадових осіб;
- 2) виконують окремі важливі консульські функції, визначені уповноваженими органами державної влади;
- 3) при призначенні на посаду перевага надається громадян країни перебування, а також іноземцям за належного обґрунтування;
- 4) кандидати на посаду користуються високим авторитетом у суспільстві та державі, наділені відповідними моральними і професійними якостями, знаннями, навиками;
- 5) здійснюється постійний нагляд, контроль за їхньою діяльністю з боку офіційних дипломатичних осіб власної країни;
- 6) здійснюють професійну діяльність на громадських засадах, а тому не передбачено отримання винагороди, заробітної плати, за виконання окремих консульських функцій;
- 7) не дозволено перебування на державній службі та здійснення політичної діяльності для уникнення заангажованості та необ'єктивності при забезпеченні національних інтересів держави;
- 8) заборонено виконувати функції почесного консула іншої держави;
- 9) дозволена комерційна, підприємницька діяльність;
- 10) зобов'язані власним коштом організувати роботу почесної консульської установи та мають самостійно у повному обсязі фінансувати свою професійну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/09.htm>.
2. Консульський статут України, затверджений указом Президента України від 02.04.1994 № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20127/94#Text>
3. Путрова А. А. Адміністративно-правове регулювання консульської діяльності в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 Право ; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2022. 216 с.
4. Енциклопедія Сучасної України. Т. 14: «Кол» – «Кос» / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. 767 с.
5. Грачевська Т. О. Почесні консульства у двосторонньому співробітництві держав: функціональний вимір. *Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку*. 2018. С.113-118.
6. Про затвердження Положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами : наказ МЗС України від 17.12.2021 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-21#Text>.
7. Балабанов К. В., Трофименко М. В. Інститут почесних (нештатних) консулів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105. Ч. 1. С. 9-14.

REFERENCES:

1. Videnska konventsia pro konsulski znosyny. (1963, April 24). [Vienna Convention on Consular Communications]. Retrieved from: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/09.htm> [in Ukrainian].
2. Konsulskyi statut Ukrainy. (1994, April 2). [Consular Statute of Ukraine]. *Ukaz Prezidenta Ukrainy № 127/94*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20127/94#Text> [in Ukrainian].
3. Putrova, A. A. (2022). *Administrativno-pravove rehuliuвання konsul'skoi diialnosti v Ukraini*. [Administrative and legal regulation of consular activity in Ukraine]. *dys. ... dokt. filos. : 081 Pravo*. 216. [in

Ukrainian].

4. Dziuba, I.M. (Ed.), & Zhukovskyi A.I., & Zhelezniak, M.H. (2014). [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Т. 14: «Kol» – «Kos». 767. [in Ukrainian].

5. Hrachevska, T. O. (2018). Pochesni konsulstva u dvostoronnomu spivrobitnytstvi derzhav: funktsionalnyi vymir. [Honorary consulates in bilateral cooperation of states: functional dimension]. *Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku*. 113-118. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pochesnykh konsuliv inozemnykh derzhav v Ukraini ta konsulski ustanovy, shcho ocholiuiutsia takymy konsulamy. (2021, December 17). [On approval of the Regulation on honorary consuls of foreign countries in Ukraine and consular institutions headed by such consuls]. *Nakaz MZS Ukrainy № 591*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-21#Text> [in Ukrainian].

7. Balabanov, K. V., & Trofymenko, M. V. (2012). Instytut pochesnykh (neshtatnykh) konsuliv. [Institute of honorary (part-time) consuls]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 105. Ch. 1. 9-14. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.85

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-172-178

Рогатинська Ніна Зіновіївна,

доктор юридичних наук,

завідувач кафедри кримінального права та процесу

Західноукраїнського національного університету

e-mail: n.rohatynska@wunu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>**Костюкевич Олександра,**

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті проаналізовано поняття злочинності неповнолітніх, кількісно-якісні характеристики даного явища. Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, зменшується стійкою тенденцією, і це може бути пояснено кількома факторами. По-перше, загальна кількість населення поступово зменшується, а найбільше скорочується частка неповнолітніх серед них. По-друге, останнім часом правопорушення, включаючи ті, що вчинені неповнолітніми, реєструються лише у випадку, коли злочинець неповнолітній ідентифікований. По-третє, злочинність неповнолітніх є високолатентною, особливо та, що стосується кримінальних проступків та злочинів невеликої тяжкості. Охарактеризовані риси неповнолітніх правопорушників це зокрема морально-психологічної та емоційно-вольової сфери: скептичність і байдужість щодо інших, відсутність інтелектуальних інтересів, емоційна нестійкість, дуже низький рівень законослухняної поведінки, жорстокість, підозрілість, тривожність, депресивність, низький самоконтроль, гіперзбудженість, фрустрація і низька самооцінка.

Характерними ознаками неповнолітніх злочинців є наявність психічних відхилень, які включають хронічний алкоголізм, психопатію, розумову відсталість (олігофренію), наркоманію, статеві розлади та інші.

Одним із найважливіших аспектів статті є вивчення причин та умов злочинності неповнолітніх разом, у комплексі, оскільки вони не можуть бути досліджені ізольовано один від одного

Визначено види та заходи профілактики щодо злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, причини та умови, заходи запобігання, профілактика.

Rohatynska N., Kostiukova O. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF JUVENILE CRIME

The article analyzes the concept of juvenile delinquency, quantitative and qualitative characteristics of this phenomenon. The number of detected juveniles who have committed criminal offenses is decreasing in a steady trend, and this can be explained by several factors. First, the total number of the population is gradually decreasing, and the share of minors among them is decreasing the most. Secondly, recently, crimes, including those committed by minors, are registered only when the minor offender is identified. Third, juvenile delinquency is highly latent, especially misdemeanors and misdemeanors. Characterized features of juvenile delinquents include, in particular, the moral-psychological and emotional-volitional sphere: skepticism and indifference towards others, lack of intellectual interests, emotional instability, a very low level of law-abiding behavior, cruelty, suspiciousness, anxiety, depression, low self-control, hyperexcitability, frustration and low self-esteem

Characteristic features of juvenile criminals are the presence of mental disorders, which include chronic alcoholism, psychopathy, mental retardation (oligophrenia), drug addiction, sexual disorders, and others.

One of the most important aspects of the article is the study of the causes and conditions of juvenile delinquency together, in a complex, because they cannot be studied in isolation from each other

The types and measures of prevention of juvenile delinquency are defined.

Key words: juvenile delinquency, causes and conditions, prevention measures, prevention.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх за всіх часів є актуальною проблемою суспільства. Даний вид злочинності має свою специфіку, що зумовлюється соціально-психологічними особливостями та підвищеною увагою суспільства до даної категорії осіб. Тому як один із пріоритетних

напрямів державної політики є запобігання злочинності серед неповнолітніх, яке закріплене у законодавстві України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Злочинності неповнолітніх у цілому та в її окремим видам приділяли увагу такі науковці як: О.М.Бандурка, Є.М.Блажівський, Ю. С. Завгородня, О.М.Литвинов, А. П. Закалюк, О. М. Литвак, В. В. Голина, О. С. Стеблинська, Н. С. Юзікова, В. Б. Харченко, О.О. Ходимчук та ін. Названі вчені зробили вагомий внесок як у вивчення детермінант злочинності неповнолітніх, так і розробку заходів протидії кримінальним правопорушенням неповнолітніх.

Мета статті полягає у вивченні особливості кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень неповнолітніх, спричинені їх певними особистісними рисами та правовим статусом у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема злочинності серед неповнолітніх завжди була та залишається актуальною з точки зору правової та суспільної сфер. Це свідчить про загальні тенденції сучасної злочинності та її майбутній розвиток, а також про стан морального здоров'я суспільства.

Неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців як за характером і ступенем суспільної небезпечності вчинюваних кримінальних правопорушень, так і за особистісними рисами, а саме – недостатньою соціальною зрілістю та незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку [3].

Кримінальна активність неповнолітніх набуває протиправного характеру лише у чітко регламентованих кримінальним законом вікових межах: від 14 до 18 років [9]. Тобто це розгляд від нижньої межі кримінальної відповідальності (14 років), до кримінальної відповідальності на загальних підставах (від 16 до 18 років) [5, с. 173]. Вік неповнолітніх є важливою біологічною характеристикою, яка впливає на соціально-психологічні особливості розвитку злочинності серед них. Це також має значення для розробки ефективних засобів запобігання злочинній поведінки у цієї категорії людей.

Злочинність неповнолітніх, порівняно зі злочинністю дорослих, характеризується підвищеною латентністю. Адже в багатьох випадках діяння, які вчинили особи, котрі не досягли вісімнадцяти років, сприймаються як дитячі пустощі, про які, зазвичай, не прийнято повідомляти у правоохоронні органи. За експертними оцінками, рівень злочинності неповнолітніх у 3–4 рази перевищує офіційно зареєстрований [11, с. 207].

Зменшення рівня неповнолітньої злочинності. Якщо брати до уваги статистику починаючи з 1992 року і по сьогодні, то відбувається щорічне зниження в середньому на 1-2% [14].

Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, зменшується стійкою тенденцією, і це може бути пояснено кількома факторами. По-перше, загальна кількість населення поступово зменшується, а найбільше скорочується частка неповнолітніх серед них. По-друге, останнім часом правопорушення, включаючи ті, що вчинені неповнолітніми, реєструються лише у випадку, коли злочинець ідентифікований. По-третє, злочинність неповнолітніх є високолатентною, особливо та, що стосується кримінальних проступків та злочинів невеликої тяжкості.

Останнім часом спостерігається збільшення кількості кримінальних правопорушень проти власності, таких як крадіжки, грабежі та розбої. У той же час, кількість протиправних дій, вчинених з застосуванням зброї та технічних засобів, зростає разом із поширенням корисливо-насиленницької мотивації серед неповнолітніх.

Відмічено тенденцію переміщення місця вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми з вулиць, громадських установ до приміщень, зокрема до помешкань сім'ї, сусідів, інших осіб, а також до гаражів, будівельних майданчиків, місць розташування виробництв, навчальних закладів, торгових точок, особливо з продажу алкогольних напоїв [10].

Найчастіше неповнолітні вчинюють кримінальні правопорушення у вільний від навчання час у навчальні дні (з 15:00 до 24:00 години). За даними дослідників, «пік» злочинних виявів припадає на 20:00-21:00 годину [5].

Щодо географії, то дослідники зазначають, що злочинність неповнолітніх більш поширена в містах, ніж у сільській місцевості. Проте сільська місцевість має високу латентність [7, с. 475].

Значна кількість кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми, що перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Виникнення нетрадиційних проявів кримінальної поведінки серед неповнолітніх стало досить поширеним в Україні. Ці прояви включають ритуальні вбивства, змушування до самогубства, вандалізм тощо. На території країни діє значна кількість невеликих груп, які мають сектантське та культове забарвлення, при цьому більшість учасників цих груп є неповнолітні.

Збільшення випадків вживання наркотиків, пияцтво, токсикоманія, проституція, небажання займатись суспільно корисною працею, поширення венеричних захворювань та СНІДу.

Зростання кількості осіб, що мають психічні відхилення від норми. Характерними ознаками неповнолітніх злочинців є наявність психічних відхилень, які включають хронічний алкоголізм, психопатію, розумову відсталість (олігофренію), наркоманію, статеві розлади та інші. Ці відхилення в рамках особистості впливають на здатність розуміти осудність вчинку. За даними О. О. Ходимчука, які не втратили актуальність і сьогодні, особами з психічними аномаліями розвитку вчиняється понад 36,9% насильницьких

кримінальних правопорушень проти особи, серед яких домінують умисні вбивства (48,8%), статеві кримінальні правопорушення (17,8), поєднане з насильством хуліганство, (16,7%), умисні тяжкі тілесні ушкодження (16,0%) [15].

Неповнолітні злочинці все частіше вступають у злочинні групи, які стають дедалі більш організованими. Зазвичай такі групи починаються як передкримінальні формування, які поширюють аморальні цінності. Ці групи переважно мають корисливу спрямованість.

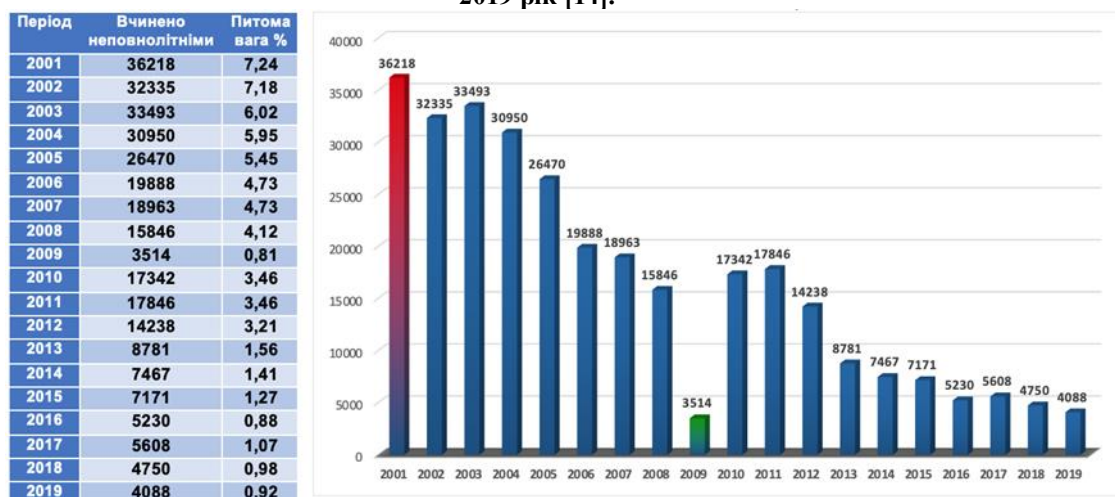
Неповнолітня злочинність відображає внутрішню структуру, що включає різні групи та види кримінальних правопорушень, вчинених на певній території за певний час.

Найбільш поширеними видами правопорушень серед неповнолітніх є крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, незаконне заволодіння транспортними засобами, зґвалтування, злочини у сфері обігу наркотичних засобів та тілесні ушкодження. Останнім часом спостерігається зростання кількості тяжких злочинів, що характеризуються особливою жорстокістю.

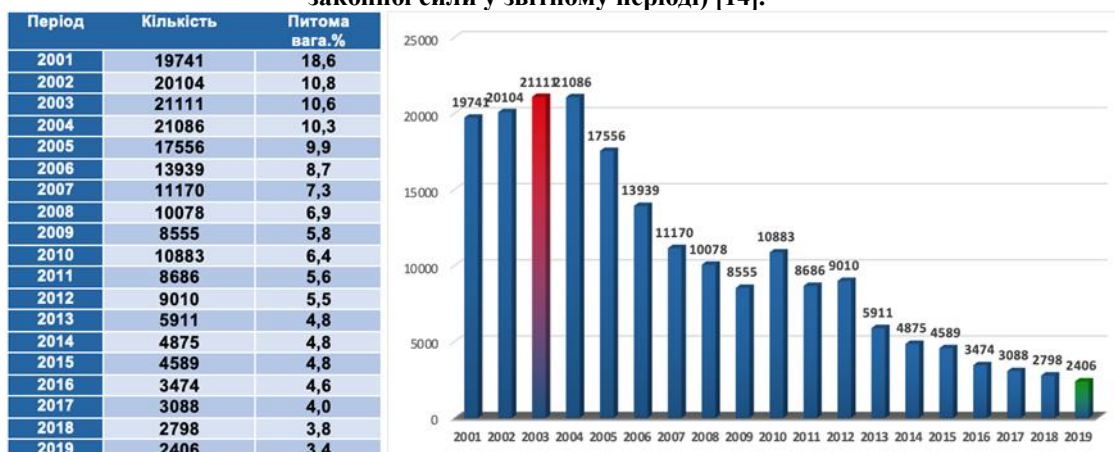
Офіційні статистичні дані свідчать про те, що 30-36 % неповнолітніх скоюють кримінальні правопорушення разом із дорослими, 60-75 % - у складі групи недалеко від місця проживання чи навчання, 10-15 % вчиняють суспільно небезпечні дії у стані алкогольного сп'яніння.

У 80 % випадків кримінальним правопорушенням передують девіантна поведінка: вживання алкоголю, наркотиків, ранні сексуальні стосунки, прояви вандалізму [4].

Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, або за їх участі за 2001-2019 рік [14].

Кількість засуджених неповнолітніх (кількість осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили у звітному періоді) [14].

Проаналізувавши звіти Генеральної прокуратури України протягом 2021 року в Україні неповнолітні скоїли більш як 3,5 тисячі кримінальних правопорушень. На профілактичному обліку стояли 1800 дітей, і ще понад 100 перебували під вартою. Зокрема, це такі категорії, як діти-утікачі, діти засуджені судом до покарання не пов'язаного з позбавленням волі, діти які звільнені рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, діти які звільнені зі спеціальних виховних установ, діти, які вчинили домашнє насильство — так звані діти-кривдники. Основні статті за

якими засуджені підлітки — неодноразові крадіжки, розбій, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування й вбивства [2].

Мотивація злочинності неповнолітніх за змістом і об'ємом більш обмежена, ніж у дорослих злочинців, що пояснюється інфантилізмом (недорозвиненістю), соціально-рольовими і соціально-психологічними властивостями осіб до 18 років [1, с. 99]. Мотиви протиправної поведінки неповнолітніх включають спонукання до хуліганства, корисливості, заздрості, помсту, ревності, а також безглуздий, іноді нерозумний намір вчинити протиправне діяння.

Для неповнолітніх правопорушників характерними є такі риси морально-психологічної та емоційно-вольової сфери: скептичність і байдужість щодо інших, відсутність інтелектуальних інтересів, емоційна нестійкість, дуже низький рівень законослухняної поведінки, жорстокість, підозрілість, тривожність, депресивність, низький самоконтроль, гіперзбудженість, фрустрація і низька самооцінка [4].

Більшість неповнолітніх злочинців, на жаль, не мають достатнього рівня моральних цінностей, що були б передані їм в родині. Часто думають, що підлітки, які вчиняють кримінальні дії, є вихідцями з неповних сімей, але це не завжди вірно. Багато з них мають повні сім'ї. Проте у так званих неблагополучних сім'ях, де є постійні сварки, конфлікти, бійки, а батьки зловживають алкоголем та вчиняють правопорушення, зростає ризик, що діти підтримають таку поведінку. Для таких батьків є характерною повна відсутність педагогічних навичок до виховання [13].

Кримінологи наголошують на таких негативних факторах, які вирішально впливають на формування особистості неповнолітніх, здатних у певних обставинах вчинити кримінальні дії:

- несприятливі умови виховання в родині;
- відсутність можливості у батьків забезпечити мінімально необхідні потреби своїх дітей. Більше ніж 30 мільйонів громадян мають доходи, що нижчі за прожитковий мінімум і тому часто у таких сім'ях з'являються почуття безнадійності, соціальної заздрості та невдоволення через складну матеріальну ситуацію. Якщо ж немає соціальної підтримки, то ці обставини можуть стати мотивацією для вчинення кримінальних дій, таких як крадіжки, хуліганство та інші;
- за даними досліджень, 30% випадків негативної поведінки неповнолітніх пов'язані з впливом дорослих злочинців, які підштовхують до антигромадської діяльності, такої як пияцтво, азартні ігри та пропаганда злочинницького життя;
- також тривала відсутність занять у неповнолітніх, що не закінчили навчання, може призвести до формування антигромадських поглядів та звичок. Крім того, проникнення норм жорстокості, культури сили, наркотиків та незахищеного сексу в середовище молоді є причиною конфліктів з ціннісними орієнтаціями суспільства.

Додатково до зазначених факторів, соціальні чинники сприяють формуванню криміногенної мотивації та злочинної поведінки серед неповнолітніх, включаючи:

- брак належного контролю з боку сім'ї та освітніх установ, що призводить до бездоглядності за поведінкою, оточення та вільним проведенням часу неповнолітніх;
- безпритульність неповнолітніх, що створює ситуації та підстави для кримінальних правопорушень. Більшість підлітків швидко покидає притулки через незадоволення умовами;
- низький рівень роботи освітніх установ, включаючи непрофесіоналізм, та нехтування індивідуальним підходом до виховання та навчання;
- розпад системи працевлаштування для підлітків;
- відсутність достатньої мережі клубних, спортивних і громадських установ для підлітків;
- збільшення частки дітей і підлітків із відставанням в інтелектуальному, вольовому та психічному розвитку.

Пріоритетним напрямком протидії злочинності неповнолітніх є індивідуальна профілактика. Загальні засади індивідуальної профілактики правопорушень закріплені в розділі III Закону України «Про профілактику правопорушень» від 29 грудня 2009 року. Під індивідуальною профілактикою розуміється система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог, виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки [12].

Загалом, залежно від об'єкта індивідуальної профілактики (ступеня педагогічної занедбаності підлітка), профілактичну діяльність можна поділити на чотири види: а) рання профілактика, тобто заходи переконання, подання допомоги неповнолітньому, який опинився у несприятливих життєвих умовах і вчиняє правопорушення некримінального характеру; б) безпосередня профілактика, тобто комплекс заходів, що значно зменшують (нейтралізують) можливість виникнення у неповнолітнього внутрішньої схильності до антисоціальної поведінки, яка може перерости у спрямованість подальшого становлення на злочинний шлях; в) профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид профілактики); г) запобігання рецидивним проявам з боку неповнолітніх, які були раніше засуджені. (постпенітенціарний вид профілактики) [6, с. 3].

Заходи, які включає рання профілактика, полягають у:

- попередженні та усуненні серйозних порушень нормальних умов життя та виховання неповнолітніх. Це досягається шляхом нагляду та контролю за дотриманням правових норм, які регулюють

ці умови, а також шляхом надання різних форм соціальної допомоги, підтримки та захисту, що є необхідними для відновлення нормальних умов життя;

- усуненні джерел негативного впливу на умови життя та виховання неповнолітніх.

Заходи безпосередньої профілактики необхідні, якщо на попередньому етапі не було припинено формування в неповнолітнього схильності до правопорушень і він почав їх вчиняти.

Заходи щодо неповнолітніх, які виявлені за вчинення правопорушень незлочинного характеру:

- постановка на облік в органах, які здійснюють профілактику кримінальних правопорушень неповнолітніх, тривала виховна робота і контроль;

- громадський вплив за місцем проживання, навчання або роботи;
- влаштування до спортивно-трудових таборів, загонів і клубів;
- цивільно-правові заходи (відшкодування збитків).

Наступний етап профілактики, коли неповнолітній знаходиться на межі вчинення кримінального правопорушення через розвиток криміногенної мотивації. Саме тут використовуються щоденний, інтенсивний та демонстративний контроль за їхньою поведінкою, оточенням та проведенням часу.

Для запобігання рецидиву кримінальних правопорушень застосовуються такі заходи:

- діяльність правоохоронних органів, слідчих, прокурорів та суддів у виявленні та усуненні причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень неповнолітніми;

- виховно-профілактичний вплив під час судового розгляду справ;

- вилучення зброї та інструментів кримінальних правопорушень у раніше засуджених підлітків;

- підготовку засуджених, які звільняються з місць позбавлення волі, до життя на волі з точки зору права та моралі.

- трудове й побутове влаштування неповнолітніх, звільнених із місць позбавлення волі або засуджених до заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, та контроль за їх поведінкою тощо [10].

Для здійснення індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніми органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій, а також злочинного рецидиву [8]. Щоб досягти цієї мети, необхідно:

- створити об'єктивну інформаційну базу щодо підлітків, які можуть бути включені до групи ризику, таких як наркомани, токсикомани, проститутки, жебраки, безпритульні, особи, які вчиняють різні правопорушення, схильні до хуліганства, вандалізму, активні члени неформальних угруповань з негативною спрямованістю та інші;

- забезпечити оперативну взаємодію між різними суб'єктами профілактики та посилити контроль за неповнолітніми;

- у ранньому віці важливо виправляти негативні риси характеру, життєві погляди та цінності, щоб уникнути формування антисоціальної поведінки у майбутньому. Для досягнення цієї мети необхідно залучити до процесу виховання не лише педагогів, але й психологів, працівників правоохоронних органів, працівників кризових центрів для молоді, громадських діячів, спортсменів та інших осіб, які зможуть вчасно допомогти і переконати підлітків, що належать до групи ризику, змінити свою криміногенну поведінку;

- ізолювати неповнолітніх з нестабільною поведінкою від впливу антигромадського цинічного оточення шляхом залучення до суспільно-корисних занять за інтересами;

- несення відповідальності посадових осіб за безпідставну відмову у прийомі неповнолітніх на роботу, а також за недотримання трудового законодавства щодо їх умов праці.

Висновки. Останніми роками відбулися зміни у тенденціях розвитку злочинності серед неповнолітніх. З одного боку, загальна кількість кримінальних правопорушень зменшилась, проте з іншого боку, зростає злочинна активність, все більше підлітків потрапляє у злочинну діяльність, збільшується частка тяжких і особливо тяжких злочинів, структура злочинності неповнолітніх розширюється на нові види кримінальних правопорушень, неповнолітні злочинці стають основним джерелом поповнення організованої злочинності та збільшується загроза суспільній безпеці внаслідок кримінальних правопорушень.

Загалом, можна виділити кілька причин, що призводять до девіантної поведінки неповнолітніх, і розподілити їх на три основні групи чинників:

- біологічні чинники, які визначаються впливом органічних і фізичних елементів;
- соціальні чинники: обставини, події, умови, процеси, які впливають на життя суспільства, громадян, включаючи дітей та підлітків;
- психологічні чинники - це відносини між людьми та особливості характеру цієї людини.

Аналіз стану злочинності серед неповнолітніх показує, що рівень кримінальних правопорушень зменшується, але потрібно враховувати високу латентність. Однак, це зниження не пов'язане лише з фактичним скороченням злочинності, а також з відсутністю реєстрації злочинів в регіонах з високим рівнем злочинності, таких як Донецька та Луганська області, Автономна Республіка Крим, а також з виїздом молоді за кордон. Структура злочинності неповнолітніх залишається корисливою, оскільки для багатьох молодих людей матеріальний успіх є головним критерієм життєвого успіху, що зумовлює вибір злочинного шляху.

Вивчення кримінологічних характеристик неповнолітніх злочинців необхідне для організації протидії кримінальним правопорушенням, розроблення систем заходів державних установ і громадських

організацій з метою попередження негативних явищ та процесів, що породжують злочинність серед неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Книженко О.О., Литвак О.М. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009– 2013 роки): монографія. Київ: Нац. академія прокуратури України, 2014. 483 с.
2. Генеральна прокуратура України: статистична інформація щодо кримінальних правопорушень URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
3. Голіна В.В., Батиргарєєва В.С., Головкін Б.М. Деякі особливості сучасної злочинності неповнолітніх та шляхи її подолання. *Проблеми законності*. Вип. 62. Х.: Нац. Юрид. Акад. України ім. Я. Мудрого, 2003. С. 95-104.
4. Голіна В.В. Кримінологія України: навчальний посібник. Харків, 2014. 513 с.
5. Граб Т.В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2018. №6 частина 2. С. 173-177.
6. Дзюба А.Ю. Проблеми індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх. URL: <http://lawdep.pu.if.ua/conference2014/articles/dzyuba.pdf>
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2. 712 с.
8. Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Радник. Український юридичний портал*. URL: <http://radnuk.info/statti/558-kruminol%20og/15105-2011-01-21-07-20-09.html>
9. Кримінальний Кодекс України від 05.01.2001. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст. 131.
10. Кримінологія : конспект лекцій. Київ : МНТУ, 2021. 40 с.
11. Кузьменко А.С. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 1 липня 2022 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2022. С. 206-209.
12. Про профілактику правопорушень: Закон України від 29 груд. 2009 р. *Судова влада України*. URL: <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/>
13. Сизоненко А.С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. №3. С. 37-44.
14. Статистичні дані стосовно динаміки злочинності в Україні за період 2001-2019 років. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/statistics>
15. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та їх запобігання : автореф. дис... на здобуття ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 18 с.

REFERENCES:

1. Blazhivskyi, Ye. M., Koziakov, I. M., Knyzhenko, O. O., Lytvak, O. M. *Monitorynhovyi kryminolohichnyi analiz zlochynnosti v Ukraini (2009– 2013 roky) [Monitoring criminological analysis of crime in Ukraine (2009–2013)]*: monohrafiia. Kyiv: Nats. akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
2. *Heneralna prokuratura Ukrainy: statystychna informatsiia shchodo kryminalnykh pravoporushen [General Prosecutor's Office of Ukraine: statistical information on criminal offenses]*. Retrieved from <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> [in Ukrainian].
3. Holina, V. V., Batyrgareeva, V. S., Golovkin, B. M. (2003). Deaki osoblyvosti suchasnoi zlochynnosti nepovnolitnikh ta shliakhy yii podolannia. Some features of modern juvenile delinquency and ways to overcome it. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, 62, 95-104 [in Ukrainian].
4. Holina, V. V. (2014). *Kryminolohiia Ukrainy: navchalnyi posibnyk - Criminology of Ukraine: study guide*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Hrab, T. V. (2018). Kryminolohichna kharakterystyka zlochynnosti nepovnolitnikh: suchasni tendentsii [Kryminolohichna kharakterystyka zlochynnosti nepovnolitnikh: suchasni tendentsii]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6 (2), 173-177 [in Ukrainian].
6. Dziuba, A. Yu. *Problemy indyvidualnoi profilaktyky zlochynnosti nepovnolitnikh [Problemy indyvidualnoi profilaktyky zlochynnosti nepovnolitnikh]*. URL: <http://lawdep.pu.if.ua/conference2014/articles/dzyuba.pdf> [in Ukrainian].
7. Zakaliuk, A. P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]*. Kyiv: [in Ukrainian].
8. Yosypiv, A. O. Zahalnosotsialna, spetsialno-kryminolohichna ta indyvidualna profilaktyka zlochynnosti: pravovi aspekty [in Ukrainian]. Radnyk. Ukrainnyi yurydychnyi portal - Adviser. *Ukrainian legal portal*. Retrieved from <http://radnuk.info/statti/558-kruminol%20og/15105-2011-01-21-07-20-09.html> [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy [Kryminalnyi Kodeks Ukrainy] vid 05.01.2001. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2001, 25-26 [in Ukrainian].

10. Kryminolohiia : konspekt lektsii [Criminology: lecture notes] (2021). Kyiv: MNTU [in Ukrainian].
11. Kuzmenko, A. S. (2022). Kryminolohichna kharakterystyka zlochynnosti nepovnolitnikh. [Criminological characteristics of juvenile delinquency.]. *Zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kropyvnytskyi, 1 lypnia 2022 roku) - [Ensuring public security and order under martial law: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kropyvnytskyi, July 1, 2022)]*. Donetsk derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kropyvnytskyi, 206-209 [in Ukrainian].
12. Pro profilaktyku pravoporushen [On crime prevention]: Zakon Ukrainy vid 29 hrud. 2009 r. *Sudova vlada Ukrainy - Judiciary of Ukraine*. Retrieved from <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/> [in Ukrainian].
13. Syzonenko, A. S. (2021). Kharakterystyka nepovnolitnikh osib, yaki vchyniaut kryminalni pravoporushennia [Characteristics of minors who commit criminal offenses]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys - South Ukrainian legal journal*, 3, 37-44 [in Ukrainian].
14. Statystychni dani stosovno dynamiky zlochynnosti v Ukraini za period 2001-2019 rokiv [Statistical data on the dynamics of crime in Ukraine for the period 2001-2019]. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/statistics> [in Ukrainian].
15. Khodymchuk, O. O. (2005). *Nasylnytska zlochynnist osib z psykhychnymy anomaliiamy ta yikh zapobihannia [Violent crime of persons with mental anomalies and their prevention]: avtoref. dys ... na zdobuttia stupenia kand. yuryd. nauk: 12.00.08*. Kyiv, 2005. Retrieved from [http://radnuk.info/statti/558-kriminol og/15105-2011-01-21-07-20-09.html](http://radnuk.info/statti/558-kriminol%20og/15105-2011-01-21-07-20-09.html) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 343.121.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-178-182

Канюка Валерій Євгенович,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
e-mail: v.kanyka@wunu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1573-9137>

Олійничук Роман Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
e-mail: r.oliinychuk@wunu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Конституція України передбачає право людини на правову допомогу. Питання захисту прав людини в кримінальному провадженні є сьогодні актуальним, коли відбувається реформування і вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Представництво є самостійним інститутом у кримінальному провадженні, воно характеризується певними видами залежно від критеріїв поділу. Класифікація представництва, насамперед, розкриває його сутність та зміст, можливість застосування у тій чи іншій ситуації.

Представництво в кримінальних провадженнях викликає суспільний інтерес науковців і практиків щодо створення механізму захисту прав та свобод, а також виконання обов'язків тих суб'єктів, що звертаються до представника за належним захистом. Адже отримання правничої допомоги в процесі кримінального провадження дає змогу кожному почуватися захищеним у спілкуванні з правоохоронними органами, представниками прокуратури та суду. Захисники також можуть застосовувати процесуальні права осіб, інтереси яких вони представляють, окрім випадків, коли вимагається особиста участь особи.

Слід відмітити, що в кримінальному провадженні можуть мати представників такі учасники: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також юридичні особи. Тому вважаємо, що необхідно приділити увагу особливостям надання юридичної допомоги кожному із суб'єктів провадження відповідно до ситуації.

Мета статті - дослідження інституту надання правничої допомоги суб'єктам кримінального провадження через

представництво їх прав та інтересів у кримінальному процесі.

Ключові слова: інститут представництва, кримінальне провадження, правнича допомога, захисник, адвокат.

Kanyuka V., Oliynychuk R. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE REPRESENTATIVE OFFICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTS AND TYPES

The Constitution of Ukraine provides for a person's right to legal assistance. The issue of protection of human rights in criminal proceedings is relevant today, when criminal procedural legislation is being reformed and improved. Representation is an independent institution in criminal proceedings, it is characterized by certain types depending on the criteria of division. The classification of representation, first of all, reveals its essence and content, the possibility of application in one or another situation.

Representation in criminal proceedings arouses the public interest of scientists and practitioners regarding the creation of a mechanism for the protection of rights and freedoms, as well as the fulfillment of the duties of those subjects who turn to the representative for proper protection. After all, receiving legal aid in the process of criminal proceedings allows everyone to feel protected in communication with law enforcement agencies, representatives of the prosecutor's office and the court.

The institution of representation occupies a fundamental place among the main problems of criminal procedural legislation and determines the peculiarities of the legal status of persons who can represent the rights and interests of subjects in criminal proceedings. Defenders can also exercise the procedural rights of the persons whose interests they represent, except in cases where the personal participation of the person is required.

It should be noted that the following participants may have representatives in criminal proceedings: victim, suspect, accused, witness, civil plaintiff, civil defendant, as well as legal entities. Therefore, we believe that it is necessary to pay attention to the peculiarities of providing legal assistance to each of the subjects of the proceedings in accordance with the situation.

The purpose of the article is to study the institution of providing legal aid to the subjects of criminal proceedings through the representation of their rights and interests in the criminal process.

Key words: institution of representation, criminal proceedings, legal aid, defender, lawyer.

Постановка проблеми. Інститут представництва займає фундаментальне місце серед основних проблем кримінального процесуального законодавства і визначає особливості правового статусу осіб, що представляють права суб'єктів у кримінальному провадженні. Захисники можуть також користуватись процесуальними правами суб'єктів, інтереси яких вони представляють, окрім випадків, коли вимагається безпосередня участь особи.

У кримінальному провадженні представників можуть мати такі учасники: потерпілий, обвинувачений, підозрюваний, свідок, цивільний відповідач, цивільний позивач та юридичні особи. Вважаємо, що у даній статті необхідно дослідити особливості надання правничої допомоги кожному із суб'єктів кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковцями, які вивчали питання захисту в кримінальному провадженні, є такі вчені, як М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, С.В. Давиденко, В.В. Заборовський, Л. Коваленко, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, Т.І. Присяжнюк, О.В. Рибалка, С.В. Рокунь М.В. Сенаторов, Н.Б. Федорчук, Л.І. Шаповалова та інші.

Водночас, залишаються малодослідженими питання представництва і захисту прав окремих суб'єктів у кримінальному провадженні. Тому вважаємо за необхідне з'ясувати особливості класифікації представництва та дослідити окремі його види.

Метою статті є дослідження інституту надання правничої допомоги суб'єктам кримінального провадження через представництво їх прав та інтересів у кримінальному процесі, правовий аналіз поняття, змісту та різновидів представництва у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ст. 59 Конституції України забезпечує кожній особі право на юридичну допомогу: «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [1].

З метою захисту від обвинувачення і надання правничої допомоги при розгляді справ у судах, інших державних органах, в Україні діє адвокатура. Представництво адвокатом інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших суб'єктів в кримінальному провадженні є основним способом захисту їх прав.

Ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI зазначає, що адвокатом є «фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і у порядку, що передбачені Законом. Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту» [2].

У п. 9 ч.1. ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», поняття «представництва» визначено як різновид адвокатської діяльності, яка полягає у забезпеченні прав та обов'язків клієнта у адміністративному, цивільному, господарському, конституційному судочинстві, перед фізичними й юридичними особами, у інших державних органах, а також прав та обов'язків потерпілого у справах про адміністративні правопорушення, прав та обов'язків потерпілого, цивільних відповідача та позивача у кримінальному провадженні. Окрім того, серед видів адвокатської діяльності, визначених ст. 19 Закону є: «захист прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному

провадженні...» [2], а також надання юридичної допомоги свідку в кримінальному провадженні тощо.

При цьому, необхідно відмітити, що йдеться про причини, що спонукають особу делегувати представникові свої повноваження. Це делегування, як зазначає Р.О. Ємельянов: «може бути обумовлене як недостатньою обізнаністю у законодавстві, внаслідок чого особа потребує юридичних консультацій (юридичної допомоги), так і, наприклад, зайнятістю справами, які для певної особи є важливішими, ніж участь у справі, отже, таке делегування можна розцінити як латентну форму ігнорування інтересів судочинства» [3].

Як зазначає С. С. Шишкін: «представництво – це правовий інститут, до якого входять сукупність норм права, що регулюють суспільні відносини між представником і довірительом, а також як процесуальну діяльність, мета і функція якої полягає у відстоюванні та забезпеченні прав і законних інтересів довірителя, наданні правової та/або іншої допомоги, сприяння у встановленні сприятливих для довірителя обставин, а також обґрунтуванні законності вимог на всіх стадіях кримінального судочинства» [4, с. 23].

Науковці виділяють наступні ознаки представництва:

1. «представництво як діяльність складається з дій та операцій, елементами яких виступають засоби, способи та методи, які мають зовнішню та внутрішню форми. Внутрішньою формою засобів, способів та методів діяльності представника у кримінальному провадженні виступають права та обов'язки передбачені КПК України. Зовнішньою формою діяльності представника у кримінальному провадженні будуть процесуальні акти (заяви, клопотання, пояснення тощо)» [5, с. 52];

2. мета діяльності представників — захист та охорона прав і законних інтересів осіб, що представляють;

3. діяльність представників сприяє настанню певних юридичних наслідків, що ґрунтуються на застосуванні правових методів, способів та засобів.

Отже, представництво – це: самостійний правовий інститут, сукупність процесуальних та матеріальних правовідносин, а також процесуальна діяльність, що здійснюється на основі зазначених відносин, однією особою від імені та в інтересах іншої. Для представництва в кримінальному провадженні характерні ознаки: 1) здійснення діяльності лише у рамках кримінального процесу; 2) особливий суб'єкт — учасник кримінального провадження; 3) вчинення дій представником відповідно до процесуального закону.

Ст. 20 КПК України закріплює право на захист як основний принцип та вказує на можливість представництва інтересів учасників кримінального провадження [6, с. 236]. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 20 КПК України «Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені Кодексом» [7].

У КПК також визначено випадки, за яких держава, забезпечуючи права підозрюваного чи обвинуваченого, залучає професійного юриста як захисника в обов'язковому порядку.

Так, згідно зі ст. 52 КПК обов'язкова участь захисника щодо «осіб, які підозрюються чи обвинувачуються в учиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; щодо особливо тяжких злочинів; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; осіб, що не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; щодо реабілітації померлої особи; щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування чи спеціальне судове провадження та в разі укладення угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості» [8].

Окрім того, кримінальне процесуальне законодавство містить норми, згідно яких здійснюється представництво неповнолітньої особи, а також особи, що визнана недієздатною чи обмежено дієздатною. Зокрема, якщо підозрюваним чи обвинуваченим є неповнолітня або недієздатна чи обмежено дієздатна особа, до участі у кримінальному провадженні залучається разом з ним його законний представник (ч. 1 ст. 44 КПК України). КПК України визначає, що законними представниками є батьки (усиновлювачі), а у разі їх відсутності, можуть бути опікуни або піклувальники особи або інші повнолітні члени сім'ї чи близькі родичі, представники органів опіки та піклування, установ й організацій, під опікою або піклуванням яких перебуває ця особа [9].

Слід відмітити, що класифікацію представництва у кримінальному провадженні науковці проводять за різними критеріями: «за суб'єктами процесу, формулюючи представництво обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, цивільного позивача чи відповідача, особи, яка заявила про злочин, особи, відносно якої ведеться провадження про застосування до неї примусових заходів медичного характеру; представництво особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, але досягла 11-річного віку, відносно якої ведеться провадження про застосування до нього примусових заходів виховного характеру; представництво неповнолітнього свідка при його допиті; представництво колективу підприємства, установи, організації, якому особа передається на поруки» [10, с. 230].

Поняття «представника у кримінальному процесі» – це родове поняття для таких процесуальних категорій, як: законний представник потерпілого, представник потерпілого, законний представник

підозрюваного чи обвинуваченого, представник цивільного позивача та відповідача, а також представник юридичної особи відносно якої здійснюється провадження. Отож, ці терміни хоч і містять поняття «представник», водночас за своєю суттю та значенням містять певні відмінності. Правовий аналіз КПК свідчить, що питання щодо учасників кримінального провадження, які уповноважені на здійснення представництва, має складну розгалужену структуру із нестійкими відмінностями в їх процесуальному статусі. Основною відмінністю є наділення учасників кримінального процесу відповідними права та обов'язками, реалізація яких надається виключно кожному із них.

На думку С. Абламського, учасників, що уповноважені на здійснення представництва в кримінальному провадженні, можна класифікувати на:

«1) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником потерпілого, цивільний позивач та цивільний відповідач, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна;

2) батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний у випадку наявності у них процесуальних прав та обов'язків;

3) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами - у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа або юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, а також третя особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна;

4) працівник юридичної особи - у випадках, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо юридичної особи» [11].

Таким чином, проаналізувавши основні положення КПК України щодо участі осіб, що можуть бути представниками в кримінальному провадженні, варто зазначити, що: фізичних осіб представляти можуть особи, що мають право бути захисниками (адвокати), та у випадку, коли в процесі бере участь неповнолітня, недієздатна чи обмежено дієздатна особа – її законний представник; представником ж юридичної особи є її керівник або інша особа, яка уповноважена законом, установчими документами чи працівник юридичної особи, що має довіреність.

Висновки. Як бачимо, у загальному розумінні представником є учасник кримінального провадження, що вчиняє дії, які спрямовані на захист та забезпечення прав і інтересів особи, що він представляє. Тобто мова йде про дії, спрямовані на відстоювання законних інтересів особи при виконанні процесуальних дій та прийнятті процесуальних рішень.

Класифікація представництва дозволяє розкрити його сутність, визначити спільні й відмінні риси між різновидами представництва у кримінальному провадженні, систематизувати правові норми, що їх регулюють, а також сприяти з'ясуванню шляхів вдосконалення правового забезпечення функціонування цього інституту.

Як правило, представництво класифікують за наступними критеріями:

- 1) характером: обов'язкове чи добровільне;
- 2) процесуальним статусом суб'єкта: представництво підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача чи відповідача, представництво заявника, представництво юридичної особи тощо;
- 3) підставою виникнення: законне і договірне;
- 4) правовим статусом особи представника;
- 5) рівнем професійності представника: професійне та непрофесійне;
- 6) обсягом повноважень: обмежене і необмежене;
- 7) за видом юридичної особи - представництво юридичних осіб приватного та публічного права тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
3. Смельянов Р.О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С.122-130.
4. Шишкин С.С. Представительство юридического лица в уголовном судопроизводстве: вопросы теории и практики: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Нижний Новгород, 2012. 23 с.
5. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081. Право. Національний університет «Острозька академія», м.Острог; Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, 2020. 253 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Алєніна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

8. Маринич А. П. Обов'язкове представництво як гарантія забезпечення змагальності кримінального судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 2. Вип. 48. С. 124-127. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34433>

9. Машика В. Представництво неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 1-2. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1-2_2020-30-35.pdf

10. Пожар В. Г. Класифікація представництва у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 228-232.

11. Абламський С. До питання класифікації представництва у кримінальному провадженні. *Ukraine-EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law Slovak republic - Czech republic*. 2018. URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&p=5ffdf0f364685231>

12. Мудрак І.В. Регламентування та забезпечення права потерпілого на представництво – основа правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні (2020). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13200>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 № 254k/96-VR] Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku № 5076-VI. [On advocacy and advocacy: Law dated July 5, 2012 № 5076-VI] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].

3. Yemelianov, R.O. (2020). Pravove rehuliuвання uchasti advokata-predstavnyka poterpiloho v kryminalnomu provadzhenni [Legal regulation of the participation of the lawyer-representative of the victim in criminal proceedings]. *Yevropeiski perspektyvy - European perspectives*, № 3, 122-130 [in Ukrainian].

4. Shyshkyn, S.S. (2012). Predstavitelstvo yurydycheskoho lytsa v uholovnom sudoproyzvodstve: voprosy teoryy y praktyky: avtoref. dyss. na soysk. uchen. stepeny kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 [Representation of a legal entity in criminal proceedings: questions of theory and practice: author. diss. for the competition scientist degree cand. legal sciences: spec. 12.00.09]. Nizhny Novgorod, 23 [in Russian].

5. Yakymchuk, O.V. (2020). Predstavnytstvo yurydychnykh osib u kryminalnomu provadzhenni. Dys. na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081. Pravo [Representation of legal entities in criminal proceedings. Diss. to obtain the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081. Law]. National University "Ostroh Academy", Ostrog; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020, 253 [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks 2012 roku: ideolohiia ta praktyka pravozastosuvannia: kolektyvna monohrafiia (2018) / Za zah. red. Yu.P. Alenina; vidpov. za vyp. I.V. Hloviuk [Criminal procedural code of 2012: ideology and practice of law enforcement: collective monograph / According to ed. Yu.P. Alenina; answer for issue I.V. Hloviuk]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 1148 [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of April 13, 2012 № 4651-VI.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

8. Marynych, A.P. (2018). Oboviazkove predstavnytstvo yak harantiia zabezpechennia zmahalnosti kryminalnoho sudochynstva [Mandatory representation as a guarantee of ensuring competitive criminal justice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu: seriia: Pravo - Scientific bulletin of the Uzhhorod National University: series: Law*. Uzhgorod: "Helvetyka" Publishing House, 2018. Vol. 2, 48, 124-127. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34433> [in Ukrainian].

9. Mashyka, V. (2020). Predstavnytstvo nepovnolitnikh, nedieezdatnykh ta obmezhenno dieezdatnykh osib u kryminalnomu provadzhenni [Representation of minors, incompetent and persons with limited legal capacity in criminal proceedings]. *Visnyk APSVT — Herald of APSVT*, 1-2. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1-2_2020-30-35.pdf [in Ukrainian].

10. Pozhar, V.H. (2009). Klyasyfikatsiia predstavnytstva u kryminalnomu sudochynstvi [Classification of representation in criminal justice]. *Aktualni problemy derzhavy i prava — Actual problems of the state and law*, Vyp. 47, 228-232 [in Ukrainian].

11. Ablamskyi, S. (2018). Do pytannia klasyfikatsii predstavnytstva u kryminalnomu provadzhenni [To the issue of classification of representation in criminal proceedings]. *Ukraine-EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law Slovak republic — Czech republic*. Retrieved from: <https://www.bing.com/ck/a?!&p=5ffdf0f364685231> [in Ukrainian].

12. Mudrak, I. V. (2020). Rehlementuvannia ta zabezpechennia prava poterpiloho na predstavnytstvo — osnova pravozakhysnoi komunikatsii poterpiloho v kryminalno- mu provadzhenni [Regulation and provision of the victim's right to representation is the basis of the victim's human rights communication in criminal proceedings]. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13200> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023

УДК 351.741

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-183-186

Мельник Іван Микитович,
старший викладач кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
e-mail: i.m.melnyk@wunu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6292-9198>

Канюка Валерій Євгенович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
e-mail: v.kanyuka@wunu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1573-9137>

Богайчук Володимир Ігорович,
завідувач сектору досліджень зброї
відділу криміналістичних досліджень
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
Ternopol@dnedk.mvs.gov.ua

ОСНОВИ ВОЛОДІННЯ ЗБРОЄЮ ТА ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ СНАЙПІНГУ

У статті розглядаються напрями вдосконалення вогневої підготовки студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» як важливої складової системи навчання та потужного резерву підвищення ефективності професійної підготовки. Обґрунтовано мету навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка», яка полягає у вихованні працівника Національної поліції України, здатного ефективно, максимально безпечно для себе та оточуючих громадян, поводитись з вогнепальною зброєю, а також ефективно застосовувати та використовувати її у випадках, коли для цього виникають правові підстави. Особливу увагу акцентовано на використанні елементів методики високоточної стрільби бойового і спортивного снайпінгу на різних етапах навчання вогневої підготовки, як складової частина професійної підготовки майбутніх співробітників правоохоронних органів.

Ключові слова: поліцейський, основи володіння зброєю, вогнева підготовка, вогнепальна зброя, постріл, кульова стрільба, бойовий і спортивний снайпінг, службова підготовка, психологічна готовність.

Melnyk I., Kanyuka V., Bohaichuk V. BASICS OF WEAPON OWNERSHIP AND FIREARMS TRAINING FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY «LAW ENFORCEMENT ACTIVITY» USING ELEMENTS OF SNIPPING

The article examines directions for improving fire training of students majoring in «Law enforcement» as an important component of the training system and a powerful reserve for increasing the effectiveness of professional training. The purpose of the educational discipline «Fundamentals of weapon ownership and fire training» is substantiated, which consists in educating an employee of the National Police of Ukraine who is able to handle firearms effectively, as safely as possible for himself and the surrounding citizens, as well as effectively apply and use them in cases where there are legal grounds for this. Particular attention is focused on the use of elements of the high-precision shooting technique of combat and sports sniping at various stages of fire training training, as a component of the professional training of future law enforcement officers.

The conclusions state that sniping is a sport that requires great physical and mental abilities, the ability to quickly calculate the distance and wind strength, know all the necessary tables by heart and trust your weapon. Sniping is also one of the most difficult types of shooting and requires a certain amount of training in order to be called a marksman. During the period of the special legal regime of martial law, during the training of future police officers, it is advisable to change the approach to the concept of «shooting classes» and make such classes systematic and regular. Unfortunately, for this, in modern conditions, the curriculum provides quite a few hours for fire training classes. At the same time, the experience of teaching firearms training among future police officers, including practical classes with members of the All-Ukrainian Federation of Applied Shooting Sports, gives grounds to assert that the approach to training methods and marks for shooting training of law enforcement officers requires improvement of their weapon handling skills.

Key words: police officer, basics of gun ownership, fire training, firearms, shot, bullet shooting, combat and sports sniping, service training, psychological readiness.

Постановка проблеми. В сучасних умовах правового режиму воєнного стану та кардинального реформування правоохоронної сфери України підвищуються вимоги до професійної підготовленості

працівників Національної поліції України. За таких обставин вогнева підготовка студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» розглядається як важлива складова системи навчання та потужний резерв підвищення ефективності професійної підготовки. Вогнева підготовка забезпечує вивчення та закріплення необхідних знань, умінь та навичок основ володіння стрілецькою зброєю майбутніх працівників правоохоронних органів України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика основ володіння зброєю та вогневої підготовки і використання елементів бойового і спортивного снайпінгу розглядалася у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених М.І. Ануфрієва, В.В. Бондаренко, Джона Пластера, В.А. Дідковського, Д.В. Лук'янова, І.М. Мазура, Є.В. Полікарпова, В.В. Свінціцького. Водночас, як правило, питання вогневої, фізичної і тактико-спеціальної підготовки в науково-методичній літературі вивчалися науковцями відокремлено, а не як єдина педагогічна система навчання правоохоронців.

Метою статті є розкриття змісту і значення основ володіння зброєю та вогневої підготовки студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» з використанням елементів бойового і спортивного снайпінгу як складової професійної компетентності майбутніх працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вогнева підготовка – один з основних предметів професійної підготовки і складова частина бойової виучки студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність».

Мета навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» – виховати працівника Національної поліції України, здатного ефективно, максимально безпечно для себе та оточуючих громадян, поводитись з вогнепальною зброєю, а також ефективно застосовувати та використовувати її у випадках, коли для цього виникають правові підстави.

Завдання навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка»:

- сформувати у студентів стійкі навички влучної стрільби зі стрілецької зброї за умовами вправ

Курсу стрільби;

- навчити студентів безпечному поводженню з вогнепальною зброєю;
- сформувати у студентів теоретичні знання з матеріальної частини й тактико-технічних характеристик стрілецької зброї, а також особливостей техніки і тактики стрільби в різних умовах;
- навчити студентів прийомам догляду за зброєю, приведення її до нормального бою.

У результаті навчання з дисципліни «Вогнева підготовка» здобувач вищої освіти повинен знати:

- особливості будови, призначення, тактико-технічні характеристики зброї, що стоїть на озброєнні в органах та підрозділах Національної поліції України;

- принципи, прийоми та правила стрільби зі стрілецької зброї та метання ручних гранат;
- засади внутрішньої та зовнішньої балістики;
- специфіку заходів безпеки при поводженні зі зброєю;
- правові підстави та порядок застосування вогнепальної зброї;
- правила та прийоми догляду та підтримання в бойовій готовності стрілецької зброї та боеприпасів.

Майбутні правоохоронці повинні вміти:

- підтримувати зброю у справному стані, проводити обслуговування пістолету та штурмової гвинтівки (автомату) та підготовку їх до стрільби;

- застосовувати знання прийомів та правил стрільби (швидко діставати зброю та приводити її у бойову готовність, приймати положення для стрільби, виконувати прицілювання та обробку спуску, швидко перезаряджання зброї зі зміною магазину, усунення затримок при стрільбі) при виконанні вправ Курсу стрільби;

- вести влучну стрільбу з пістолета та штурмової гвинтівки (автомата) за умовами вправ Курсу стрільби;

- підтримувати на належному рівні особисту стрілецьку майстерність;
- безпечно поводитись зі зброєю та боеприпасами під час отримання та навчально-тренувальних стрільб, чергування, розбирання та чищення;

- визначати причини можливих затримок та самостійно усувати їх під час стрільби;
- виконувати нормативи з вогневої підготовки згідно умов Курсу стрільби;
- аналізувати ситуації щодо правомірності застосування зброї на підставі чинного законодавства.

Предметом вогневої підготовки є зброя, що знаходиться на озброєнні в підрозділах Національної поліції України, прийоми й правила безпечного поводження з нею, а також правомірного та ефективного її застосування [1].

Вирішення нами завдань вогневої підготовки здійснюється в контексті з вивченням студентами відповідних тем із тактико-спеціальної підготовки, особистої безпеки, спеціальної фізичної підготовки, адміністративної діяльності, кримінального права та педагогіки вищої школи.

На сучасному етапі вогнева підготовка поліцейських регламентується Наказом Національної поліції України «Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та норм витрат боеприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб» від 20.09.2016р. № 900 [2].

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» нами

застосовуються інноваційні методи занять, які включають такі методики роботи, які у практичних цілях умовно діляться на три групи: словесні, наочні і практичні. Зокрема, під методами ми розуміємо способи роботи тренера і стрільця, за допомогою яких досягається оволодіння знаннями, уміннями і навичками, розвиваються необхідні якості основ володіння зброєю [3, с. 43]. Словесний метод полягає у вигляді розповідей, пояснень, лекцій, бесід, аналізу і обговорення вправ та їх елементів. Під час застосування наочного методу нами проводиться показ окремих вправ та їх елементів. Для наочного методу використовується демонстрація з допоміжними засобами – макети зброї, схеми, таблиці. Методи практичних вправ зі стрільби доцільно умовно класифікувати на дві основні групи:

1) методи, переважно спрямовані на освоєння спортивної техніки, тобто на формування рухових умінь і навичок, характерних для стрілецького спорту;

2) методи, переважно спрямовані на розвиток рухових якостей [4].

Наявність першої групи обумовлене тим, що у стрілецькому спорті, як достатньо важко координаційному, технічна підготовка представляє складний і постійний процес освоєння нових елементів, зв'язок у вправі. Широкий арсенал і різноманітність фізичних навантажень, характерних для другої групи методів, розвивають не лише фізичні якості, але і удосконалюють техніко-тактичну майстерність, психічні якості [5, с. 121]. Обидві групи методів тісно взаємозв'язані, застосовуються в нерозривній єдності і в сукупності забезпечують ефективне рішення завдань тренування майбутнього поліцейського.

Вважаємо, що вправи з курсу стрільб мають відповідати чотирьом основним методам – безперервному, інтервальному, ігровому і змагальному. Безперервний метод характеризується одноразовим безперервним виконанням тренувальної роботи. Інтервальний метод передбачає виконання вправ поліцейським із регламентованими паузами відпочинку. Інтервальний метод тренування, що передбачає рівномірне виконання вправ однакової тривалості з постійною інтенсивністю і суворо регламентованими паузами є типовим для даного методу. При даному методі напрацьовувався елемент вправи – винесення зброї на прицільну лінію. Змагальний метод передбачає спеціально організовану змагальну діяльність, яка в даному випадку виступає в якості оптимального способу підвищення результативності тренувального процесу.

У процесі практичних вправ зі стрільби ми широко використовуємо елементи снайпінгу. На сьогодні снайпінг – найпопулярніший вид спортивної стрільби, який активно розвивається. Змагання мають місце як на світовому, так й на місцевому рівні. Вогонь студенти ведуть по невеликих мішенях тільки з гвинтівки із звичним прицілом. Допускається два постріли по одній цілі. Студент, промахнувшись, виконує 2-й постріл виносом і дуже швидко. Тому навички побачити результативність 1-го пострілу і відразу ж провести 2-й до того як умови змінилися виступають ключовими в снайпінгу. На практичних стрільбах нами використовується стрільба з верстата або бенчрест (від англ. benchrest shooting) – вид стрілецько-технічного спорту, що відноситься до високоточної стрільби.

Снайпінг це, в першу чергу, змагання нервів та розуму, оскільки для занять снайпінгу необхідно мати, в першу чергу, терпіння та наполегливість, іноді необхідно пролежати в одній позі більше години щоб зробити в певний час єдиний точний постріл. Хоча снайпінг й не передбачає великої рухової активності, такі речі як правильне дихання, вміння швидко й точно обчислювати складні траєкторії, робить його дуже складним як фізично, так морально [6].

Основні методи тренувань включають настанови із армійських підручників з снайпінгу – правильні методи дихання, вміння пролежати в одній позиції не змінивши положення, навички знаходити важливі деталі, та відрізати відстань за допомогою зору [7]. Нами в навчальному процесі широко використовуються досить різноманітні вправи спортивного снайпінгу. Їх мета – оцінка стрілецьких умінь та навичок. Учасникам надається обмежений час на підготовку і безпосередньо саму стрільбу. Вогонь ведеться з різних положень, деякі з яких дуже незручні. Для розвитку загальних навичок ми практикуємо різні вправи, пов'язані з точністю, швидкістю і адаптацією до проблем.

Рекомендовані нами в даній статті методи, прийоми і правила стрільби можуть і повинні бути доповнені керівниками занять, виходячи з аналізу досвіду та фактів застосування зброї в вогневих конфліктах.

Висновки. Отже, снайпінг – це вид спорту для якого необхідні великі як фізичні, так і розумові здібності, вміння швидко перераховувати дистанцію та силу вітру, знати на пам'ять всі необхідні таблиці та довіряти своїй зброї. Снайпінг також є одним найважчих видів стрільби та вимагає певної кількості тренувань, для того, щоб можна було зватися стрільцем.

У період особливого правового режиму воєнного стану, під час підготовки майбутніх поліцейських доцільно змінити підхід до поняття «заняття стрільбою» і зробити такі заняття систематичними та регулярними. На жаль, для цього в сучасних умовах навчальними планами передбачено досить мало годин на заняття з вогневої підготовки.

Разом з тим досвід викладання вогневої підготовки серед майбутніх поліцейських, в тому числі, практичні заняття з членами Всеукраїнської федерації прикладних стрілецьких видів спорту дає підстави стверджувати, що підхід до методик підготовки та заліків зі стрілецької підготовки правоохоронців потребує вдосконалення навичок поведінки ними зі зброєю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Наказ МВС України від 26 січ. 2016 р. № 50. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260>
2. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб. Наказ Національної поліції України від 20.09.2016 р. № 900 URL: nakaz_npu_900_vid_20_09_2016.pdf (yurist-online.org)
3. Ануфрієв М. І. Службова підготовка працівників органів внутрішніх справ. Київ: РВВ МВС України, 2003. 440 с.
4. Основи техніки швидкісної стрільби з пістолета для працівників органів внутрішніх справ: навч.-метод. посібник / Запорожанов О. В., Лобода А. М., Нестеренко А. В., Максимов С. П. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 112 с.
5. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т.П., 2018. 524 с.
6. Вогнева підготовка: навчальний посібник / Дідковський В. А. та ін. Київ: НАВС, 2015. 320 с.
7. Пластер Джон Досконалий снайпер. Сучасний навчальний посібник для армійських та поліцейських снайперів. 2-ге вид. оновл. та розшир. Київ: КНТ, 2013. 786 с.

REFERENCES:

1. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu sluzhbovoyi pidhotovky pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine]. Nakaz MVS Ukrayiny 26.01.2016 No50. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennya Kursu stril'b dlya politseyskykh ta norm vytrat boyeprypasyv, postriliv, vybukhovyykh paketiv i hranat politseyskymy pid chas provedennya praktychnykh strilb [Course for police officers and the standards for consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practice shootings]. Nakaz Natsionalnoyi politsiyi Ukrayiny vid 20.09.2016. № 900. Retrieved from nakaz_npu_900_vid_20_09_2016.pdf (yurist-online.org) [in Ukrainian].
3. Anufriyev, M. I. (2003). Sluzhbova pidhotovka pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Service training of employees of internal affairs bodies]. Kyiv, RVV MVS Ukrayiny [in Ukrainian].
4. Zaporozhanov, O. V., Loboda, A. M., Nesterenko, A. V., Maksymov, S. P. (2011). Osnovy tekhniky shvydkisnoyi strilby z pistoleta dlya pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav: navch.-metod. Posibnyk [Basics of the technique of high-speed shooting from a pistol for employees of internal affairs bodies: teaching method. manual]. Kyiv: FOP O. S. Lipkan [in Ukrainian].
5. Bondarenko, V. V. (2018). Profesiyna pidhotovka pratsivnykiv patrol'noyi politsiyi: zmist i perspektyvni napryamy: monohrafiya [Professional training of patrol police officers: content and prospective directions: monograph]. Kyiv: FOP Kandyba T.P. [in Ukrainian].
6. Didkovskyy, V. A., Lukyanov, D. V., Mazur, I. M., Polikarpov, Ye. V. & Svintsitskyy, V. V. (2015). Vohneva pidhotovka: navchal'nyy posibnyk [Fire training: a study guide]. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
7. Plaster, Dzhon (2013). Doskonalyy snayper. Suchasnyy navchal'nyy posibnyk dlya armiyskykh ta politseyskykh snayperiv [Modern training manual for army and police snipers]. 2-he vyd. onovl. ta rozshyr. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 343.150.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-186-192

Скляренко Ігор Васильович,
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: ivass195@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2104-6721>

ПРАВОВА ПРИРОДА ВМОТИВОВАНOSTІ ВИРОКУ ЯК ВИМОГИ ТА ОЗНАКИ

Стаття присвячена дослідженню категорії вмотивованості вироку суду як документу, що остаточно вирішує питання про кримінальну відповідальність особи. Проаналізовано різні підходи вчених щодо визначення поняття та

сутності вмотивованості судового рішення. Досліджено філософсько-правові підходи до категорії вмотивованості та мотивування як певного мисленнєвого процесу. Звернуто увагу на особливий характер судової влади як цивілізованого способу вирішення правових спорів. Акцентовано увагу на тому, що метою кримінального судочинства є вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Доведено, що зрозумілість ясність мотивів ухваленого судом вироку є запорукою його правосудності. Розглянуто нормативні вимоги кримінального процесуального законодавства України до вмотивованості вироку суду. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини в частині вимог до мотивування судових рішень. Визначено, що невиконання судом вимог щодо належного мотивування свого вироку ставитиме під сумнів його правосудність як для сторони, що програла, так і для інших учасників кримінального провадження.

Ключові слова: суд, вмотивованість, мотивування, судові рішення, вирок, кримінальна справа

Skliarenko I. DEPUTY OF THE LOCAL COUNCIL AS A SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE

The article is devoted to the study of the motivational category of the court verdict as a document that finally resolves the issue of a person's criminal responsibility. Various approaches of scientists regarding the definition of the concept and essence of the motivation of a court decision have been analyzed. Philosophical and legal approaches to the category of motivation and motivation as a certain thought process have been studied. Attention is drawn to the special character of the judiciary as a civilized way of resolving legal disputes. Attention is focused on the fact that the purpose of criminal proceedings is to resolve the issue of bringing a person to criminal responsibility. It has been proven that the clarity and clarity of the motives of the verdict passed by the court is a guarantee of its justice. The normative requirements of the criminal procedural legislation of Ukraine for the motivation of the court verdict are considered. The practice of the European Court of Human Rights in terms of requirements for the motivation of court decisions has been analyzed. It was determined that the court's failure to fulfill the requirements regarding the proper reasoning of its verdict will call into question its justice both for the losing party and for other participants in the criminal proceedings.

Key words: court, motivation, motivation, court decision, sentence, criminal case

Постановка проблеми Кримінальна відповідальність за своєю суттю є найбільш тяжким видом правової відповідальності, що вимагає виваженого підходу суб'єктів, що здійснюють притягнення особи до такого роду відповідальності до перевірки його умов та підстав.

Однією із сфер, у якій вмотивованість своєї позиції відіграє вирішальну роль, є право, зокрема в ситуаціях змагального правового протистояння в межах кримінально-правового судового розгляду, що є необхідним для доведення своєї позиції як сторін обвинувачення та захисту, так і суду, як органу, що вирішує питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Основним завданням кримінального судочинства є захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення соціальної стабільності та законності, і має здійснюватися відповідно до закону та законними засобами.

Окрім того, актуальність питання вмотивованості судового рішення в Україні набуває особливого характеру у зв'язку з наданням судовим рішенням Верховного Суду статусу судового прецеденту, обов'язкового для врахування судами нижчих інстанцій.

При цьому, вмотивованість є результатом діяльності, заснованої на певних принципах і правилах, що застосовуються з урахуванням конкретних ситуацій, цінностей та суспільних інтересів, а не механічно, а тому окрім адекватного та розумного використання методів правового мотивування можуть також виникають випадки зловживань з боку суду. Вимога вмотивованості судового рішення є теоретичним та практичним викликом для пояснювальних і формальних можливостей суду, а тому і не дивно, що у деяких випадках судові рішення у кримінальних справах можуть бути недостатньо вмотивованими, щоб адекватно відобразити мотиви та аргументи суду, які привели його до певної конкретної позиції. Відтак, необхідно звернути увагу на ті вимоги, що висувуються як національним законодавством, так і міжнародними документами до вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі та на сутність вмотивованості як певної ознаки вироку суду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика мотивування судових рішень раніше вже розглядалась у наукових роботах вітчизняних і зарубіжних вчених.

Так, Е. Фетеріс [1] досліджувала теорії та способи мотивування судових рішень. Р. Сарторіус [2] зосереджував увагу на логічних прийомах особливостях мотивування, в той час як С. Шуман [3] на філософсько-правових, звертаючи при цьому увагу на важливість та необхідність такого мотивування у правовій державі. А. Аарніо [4] акцентує увагу на раціональному характеру мотивування, що визначає матеріальні умови прийнятності для кінцевого результату. Окрім теоретичних досліджень слід звернути увагу і на практичні дослідження. Так, А. Дімішковська [5] дослідила діалогічний метод мотивування шляхом аналізу мотивування рішення Конституційного Суду Македонії.

Проблеми належного мотивування судових рішень не лишили осторонь і українські вчені. Так, Я.О. Берназюк проаналізував розуміння мотивування судових рішень в українському процесуальному законодавстві, в тому числі і кримінально-процесуальному [6]. Л.П. Брич та О. Калачова розглядали право на вмотивоване судові рішення у кримінальному процесі крізь призму практики Європейського суду з прав людини [7, 8].

Мета статті полягає в дослідженні правових аспектів вмотивованості вироків суду у кримінальному процесі як одночасно і важливої вимоги так і ознаки справедливого судового рішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вбачається з Тлумачного словника української мови дієслово вмотивувати (умотивувати) означає наводити аргументи, докази, які пояснюють, виправдовують

певні дії, вчинки тощо або доводять їх необхідність; обґрунтовувати [9, с. 446]. Тобто вмотивованість є результатом певної діяльності, яка полягає у наведенні доказів та аргументів на користь істинності тієї чи іншої думки, позиції, теорії, тощо.

У правовій науці під вмотивованістю судового рішення як правило розуміють судове рішення, в якому належним чином зазначені підстави, на яких воно ґрунтується [8, с. 82]. Також під умотивованістю пропонується розуміти повне та всебічне відображення в судовому рішенні мотивів, якими суд керувався при ухваленні свого рішення, при оцінці доказів для встановлення наявності чи відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень, із зазначенням, чому певні докази були прийняті до уваги або відхилені, з відображенням мотивів щодо позиції суду відносно застосування норм матеріального та процесуального права [10, с. 255].

У філософських науках процес мотивування визначають як когнітивне обґрунтування позицій, що вважаються істинними чи надійними, шляхом формулювання причин їх визнання такими.

Відтак, мотивування судового рішення ми можемо визначити як мисленнєвий процес суду при ухваленні ним судового рішення, результатом якого є відображення у відповідному судовому рішенні мотивів прийнятого ним рішення. Тобто, вмотивованість по суті є результатом такого мисленнєвого процесу суду.

У дослідженнях правової аргументації виділяють три основні способи раціонального мотивування правових рішень: логічний, риторичний та діалогічний [5, с. 161].

Логічний спосіб полягає в наведенні дійсно логічно аргументів та доводів, що є прийнятними відповідно до чинних правових стандартів. Риторичний спосіб акцентує увагу на змісті аргументів та їх прийнятності для аудиторії. При діалогічному способі правовий аргумент розглядається як частина діалогу про прийнятність тієї чи іншої правової точки зору.

Звернемо увагу на те, що будь-яке дослідження вмотивованості судового рішення як певної вимоги чи ознаки повинно виходити з фундаментальної засади правової держави, яка полягає в тому, що основним способом вирішення правового конфлікту (спору, питання про наявність вини) є судовий, а альтернативи цьому способу, у тій чи іншій мірі будуть химерними, примхливими, непрозорими, або безрозсудними.

Р. Сарторіус визначає судові рішення як остаточний висновок суду щодо питання права, яке було порушено перед ним [2, с. 355].

Вироком є судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті. Він може бути обвинувальним чи виправдувальним [11].

Тому, судові рішення у кримінальній справі є не просто відповіддю на питання про наявність чи відсутність в діях особи складу кримінального правопорушення або про ступінь відповідальності такої особи, а є результатом застосування відповідної правової норми до спірних правовідносин.

Слід погодитися з думкою С. Шумана, що оскільки право не є випадковим, а навпаки має постійний, всепроникаючий та часто вирішальний вплив на життя як людини так і суспільства в цілому, було б неправильно не вимагати належного правового мотивування судового рішення як органу, що вирішує правові спори [3, с. 718]. Розвиваючи дану думку відзначимо, що у своєму цивілізаційному розвитку людство пройшло шлях від спрощених релігійно-міфологічних уявлень про способи вирішення спорів (око за око, суд випробуванням (поєдинком), інквізиційний (тобто односторонній) суд з обвинувальним ухилом, тощо), що залежали від випадку та суб'єктивних поглядів суддів, до заснованого на верховенстві права неупередженого змагального рівного кримінального процесу, однією з ознак якого є в тому числі й вмотивованість прийнятого судом рішення (вироку).

Сама по собі констатація наявності в діях особи складу кримінального правопорушення без аргументів та доводів, на підставі яких суд дійшов до того чи іншого висновку, буде свідчити або про некомпетентність суду або про фактичну відсутність в нього відповідних аргументів чи доводів на підтримку висловленої ним позиції. Такий вирок в повній мірі не задовольнить всіх учасників кримінального провадження, оскільки залишає без відповіді та оцінки доводи сторони, що прогнала.

Для правової держави така ситуація є неприпустимою, оскільки відкриватиме шлях для зловживань судом своїм особливим статусом як органу, що остаточно вирішує питання наявності в діях особи складу кримінального правопорушення та його вини і буде своєрідним кроком назад у цивілізаційному розвитку.

Тому вмотивованість вироку є його важливою ознакою, що свідчить про його правосудність, оскільки зрозумілість та ясність мотивів ухвалення такого вироку демонструватиме відсутність в діях суду будь-якого натяку на зловживання своїм особливим статусом органу, що відправляє правосуддя у кримінальному судочинстві.

У зв'язку з цим, у багатьох сучасних правових системах суди мають законодавчо закріплений обов'язок обґрунтовувати (мотивувати) свої рішення.

Так, згідно з ч.ч. 1, 4 ст. 370 Кримінального процесуального кодексу України судові рішення повинні бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення [11].

Більш того, Кримінальний процесуальний кодекс України (на відміну від інших процесуальних кодексів) містить аж 38 згадок про необхідність вмотивованого процесуального акту (постанови прокурора, слідчого, ухвали слідчого судді, суду, тощо). Однак, на нашу думку таке зосередження уваги законодавця на

вмотивованості відповідних актів нівелює дану вимогу, оскільки тоді за його ж логікою решта процесуальних актів може бути невмотивованими. Відтак, вимогу про вмотивованість процесуальних актів (в тому числі і вироків) достатньо закріпити в одній або кількох загальних нормах.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [12]. Особливої уваги заслуговує такий елемент права на справедливий судовий розгляд, як вмотивованість судових рішень, оскільки Конвенція текстуально не регламентує вимоги зазначати у вироків суду відповідні підстави та мотиви, ґрунтуючись на яких національна судова установа дійшла висновків у конкретній ситуації. Вказана вимога інтерпретована в рішеннях Європейського суду з прав людини [8, с. 79]. Слід відзначити, що у висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів серед іншого звертається увага на те, що у викладі підстав для прийняття рішення необхідно надати відповідь на аргументи сторін та доречні доводи, які здатні вплинути на вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності, та звертається увага на те, що згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини очікуваний обсяг обґрунтування залежить від різних доводів, що їх може наводити кожна зі сторін, а також від різних правових положень, звичаїв та доктринальних принципів, а крім того, ще й від різних практик підготовки та представлення рішень у різних країнах [13].

Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення (справа «Серявін та інші проти України» рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2010 року) [14].

З погляду Європейського суду з прав людини, у рішенні суду мають бути викладені причини, достатні для відповіді на фактичні та правові (матеріально-правові або процесуальні) доводи сторін у всіх суттєвих аспектах. Суді мають вивчити основні аргументи сторін (рішення у справі «Бузеску проти Румунії») [15].

Отже, судові рішення з точки зору ст. 6 Конвенції має дати відповіді на основні й важливі для сторони аргументи. Слід вимагати від вироку мотивованої оцінки кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику.

Європейський суд з прав людини дійсно констатував, що рівень мотивування рішення суду може бути різним в залежності від характеру рішення. Однак наведене зовсім не наділяє суд правом не надавати відповіді на «незручні» для загальної канви судового рішення аргументи учасників провадження. Особа, яка звертається до суду, має право на те, щоб її було заслухано та надано об'єктивну оцінку її доводам і міркуванням.

Більш того, в Україні на суд касаційної інстанції – Верховний Суд в силу положень ч. 6 ст. 368 КПК України у своїх судових рішеннях викладає висновки щодо застосування норм права, що повинні обов'язково враховуватися національними судами під час вибору і застосування норми закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку [11]. Відтак, підвищені вимоги до мотивування судового рішення слід висувати до судів вищих інстанцій, оскільки на них покладено завдання належним чином підтвердити чи спростувати рішення судів нижчої інстанції.

Так, суд апеляційної інстанції, як і суд касаційної інстанції, повинен надати власну правову оцінку наведеним доводам і наданим сторонами доказів, неприпустимо формально посилатися лише на те, що сторона не довела своїх аргументів чи доводів. Суд вищої інстанції повинен здійснити правову оцінку усіх фактичних обставин справи та доводів сторін та не обмежуватися лише формальними висновками про те, що сторони не подали суду доказів на підтвердження своїх вимог та заперечень.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях вказує на те, що «при застосуванні процедурних правил, національні суди повинні уникати як надмірного формалізму, який буде впливати на справедливість процедури, так і зайвої гнучкості, яка призведе до нівелювання процедурних вимог, встановлених законом (рішення у справі Вальчі проти Франції) [16].

Європейський суд з прав людини також зазначає, що хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень (рішення у справі «Суомінен проти Фінляндії» від 01 липня 2003 року) [17]. Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає у тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватися публічний контроль здійснення правосуддя (рішення у справі «Гірвісарі проти Фінляндії» від 27 вересня 2001 року) [18].

У зв'язку з цим, погоджуємося з тезою Е. Фетеріс, що прийнятність правової (юридичної) позиції залежить від якості її мотивування [19].

Слід відзначити, що ретельний аргументований аналіз мотивування конкретних судових рішень може виявити важливі аспекти юридичної аргументації, які зазвичай залишаються неявними. Ці аспекти зазвичай включають заплутані аксіологічні вибори, зроблені суддями, прийняття ними певних правових філософій і застосування аргументованих маневрів для обґрунтування бажаних висновків.

Ухвалення судового рішення, яке не відповідає умовам мотивованості (обґрунтованості) може призвести до прийняття неправосудного рішення, а у перспективі й до свавілля судової влади [6].

Слід погодитися з думкою Л.П. Брич, що використана ЄСПЛ термінологія не дає можливості чітко з'ясувати яким саме має бути конкретний зміст таких аргументів. Дослідник вказує, що у рішеннях ЄСПЛ не виявлено узагальнених вказівок щодо конкретного змісту таких аргументів, що має отримати відображення в судовому рішенні, не сформульовано й їхнє поняття. Зазначене свідчить про відсутність будь-яких обмежень щодо змісту аргументів сторони, на які національний суд зобов'язаний дати відповідь у судовому рішенні [7, с. 276].

На нашу думку, національне кримінально-процесуальне законодавство дає досить конкретні відповіді на питання про зміст та якість аргументів у кримінальному процесі. Так, ч. 1 ст. 368 КПК України містить 16 своєрідних орієнтирів-питань, на які суд повинен дати відповідь при ухваленні вироку [7, с. 276]. Рівень глибини та деталізації оцінки аргументів сторін залежатиме від кожної конкретної ситуації, однак він повинен задовольнити обидві сторони. Зрозуміло, що у разі відсутності заперечень з боку іншої сторони та відносної зрозумілості тієї чи іншої позиції, вона додаткової мотивації не потребує. І навпаки, у разі наявності заперечень або іншої позиції з того чи іншого питання суд повинен мотивувати чому він схилився до однієї з них.

Висновки Належна вмотивованість вироку є одним із найважливіших інструментів гарантування правової визначеності та справедливості як фундаментальних цінностей правового порядку, зокрема і кримінального судочинства.

Вмотивованість вироку є важливою ознакою такого рішення суду, який виступає в якості суб'єкта, що в процесі вирішення конфлікту правових позицій сторони обвинувачення та сторони захисту вирішує питання про істинність тієї чи іншої правової позиції. У свою чергу, сутність вмотивованості як вимоги до вироку полягає у необхідності демонстрації відповідності прийнятого судом рішення правовим нормам та дійсним обставинам конкретної правової ситуації, а також їх відповідності цінностям, що лежать в основі правової системи.

Неналежно вмотивований вирок суду не буде достатнім актом справедливості як для сторони, що програла, так і для сторони, що виграла, оскільки воно не повній мірі продемонструє правоту однієї із сторони. Неналежне мотивування вироку саме по собі ставитиме під сумнів правильність висловленої судом позиції щодо наявності в діях особи складу кримінального правопорушення та може призвести до тривалого перегляду у вищих судових інстанціях, що ставитиме під сумнів його правосудність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Feteris Eveline T. Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions Dordrecht, Netherland: Springer Verlag (2017)
2. Sartorius R. The Doctrine of Precedent and the Problem of Relevance. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy Vol. 53, No. 3. 1967. pp. 343-366.
3. Shuman Samuel I. Justification of Judicial Decisions. California Law Review. № 59. 1971. pp. 715-732.
4. Aarnio A. The Rational as Reasonable: A Treatise on Legal Justification. Dordrecht/Boston/Lancaster/Tokyo: D. Reidel Publishing Company (Law and Philosophy Library). 1987.
5. Dimiškova A. (Dia)logical Reconstruction of Legal Justification. Revus. № 19. 2013. p. 155-178.
6. Берназюк Я. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права. Блог на сайті Судово-юридичної газети. 09.01.2019. URL: <http://bitly.ws/A2EL>
7. Брич Л.П. Право на вмотивоване судові рішення у кримінальному провадженні як складова права на справедливий суд в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 268-281.
8. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 4. С. 78-84.
9. Словник української мови: в 11 томах. Том 10. 1979.
10. Цувина Т.А. Мотивированность решений суда и право на суд в гражданском судопроизводстве. *Проблемы законности*. 2013. Вып. 121. Харьков. С. 245- 256.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Серявін та інші проти України» від 10 лютого 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бузеску проти Румунії» від 24.05.2005 року URL: <http://bitly.ws/A2BL> (дата звернення: 07.04.2023)
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вальчі проти Франції» від 26.07.2007 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-81921%22%5D%7D>
17. Рішення Європейського суду з прав людини Суомінен проти Фінляндії від 01 липня 2003 року URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01074>
18. Рішення Європейського суду з прав людини Гірвіссарі проти Фінляндії від 27 вересня 2001 року URL: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_49684-99
19. Feteris Eveline T. Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions, Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers (Argumentation Library), 1999, № 1.

REFERENCES:

1. Feteris Eveline, T. (2017) Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions Dordrecht, Netherland: Springer Verlag [in English].
2. Sartorius, R. (1967) The Doctrine of Precedent and the Problem of Relevance. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* Vol. 53, No. 3. 343-366. [in English].
3. Shuman Samuel, I. (1971) Justification of Judicial Decisions. *California Law Review*. № 59. 715-732. [in English].
4. Aarnio, A. (1987) The Rational as Reasonable: A Treatise on Legal Justification. Dordrecht/Boston/Lacaster/Tokyo: D. Reidel Publishing Company (Law and Philosophy Library). [in English].
5. Dimishkovska, A. (2013) (Dia)logical Reconstruction of Legal Justification. *Revus*. № 19. 155-178. [in English].
6. Bernaziuk, Ya. (2019) Poniattia ta kryterii motyvovanosti sudovoho rishennia yak odniiei z harantii dotrymanna sudamy pryntsyphu verkhovenstva prava [The concept and criteria of the motivation of a court decision as one of the guarantees of compliance by the courts with the principle of the rule of law]. *Bloh na saiti Sudovoyurydychnoi hazety*. Retrieved from: <http://bitly.ws/A2EL> [in Ukrainian].
7. Brych L.P. (2017). Pravo na vmotyvovane sudove rishennia u kryminalnomu provadzhenni yak skladova prava na spravedyvyi sud v interpretatsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The right to a reasoned court decision in criminal proceedings as a component of the right to a fair trial as interpreted by the European Court of Human Rights]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 3. 268-281. [in Ukrainian].
8. Kalachova, O. (2016) Vmotyvovanist sudovykh rishen yak harantiia zakhystu prav i osnovopolozhnykh svobod liudyny [Reasoning of court decisions as a guarantee of protection of human rights and fundamental freedoms]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 4. 78-84. [in Ukrainian].
9. Slovyk ukrainskoi movy (1979) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomakh. Tom 10. [in Ukrainian].
10. Tsuvina, T.A. (2013) Motyvyrovannost reshenyi suda i pravo na sud v hrazhdanskom sudoproizvodstve [Reasons for court decisions and the right to trial in civil proceedings]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 121. 245- 256. [in Russian].
11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2012, April 13). [Criminal procedural Code of Ukraine]: *Zakon Ukrainy № 4651-VI*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
12. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 roku [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
13. Vysnovok № 11 (2008) Konsultativnoi rady yevropeyskykh suddiv [Opinion No. 11 (2008) of the Advisory Council of European Judges]. Retrieved from: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf [in Ukrainian].
14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Seriavin ta inshi proty Ukrainy» vid 10 liutoho 2010 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Seryavin and others v. Ukraine"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text [in Ukrainian].
15. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Buzesku proty Rumunii» vid 24.05.2005 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Buzesky v. Romania"]. Retrieved from: <http://bitly.ws/A2BL> [in Russian].
16. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Valchi proty Frantsii» vid 26.07.2007 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Valchi v. France"]. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-81921%22%5D%7D> [in English].
17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Suominen proty Finliandii vid 01 lypnia 2003 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Suominen v. Finland"]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01074> [in Russian].
18. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Hirvissari proty Finliandii vid 27 veresnia 2001 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case "Hirvissari v. Finland"]. Retrieved from: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_49684-99 [in English].

19. Feteris Eveline T. (1999) Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions, Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers (Argumentation Library), № 1. [in English].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 343.01

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-192-197

Андросович Любов Григорівна,
викладач Національної академії Служби безпеки України
e-mail: life2301freedom@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3315-4068>

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У наш час міжнародна організована злочинність у фінансовій системі стала великою глобальною проблемою. Однією із основних причин такої ситуації є відсутність факторів, за яких об'єднались би зусилля органів влади та правоохоронних органів держави із діяльністю аналогічних структурних підрозділів інших країн в боротьбі та протидії їй проявам.

Сьогодні правове забезпечення боротьби з організованою злочинністю є пріоритетним завданням кримінально-правової політики в Україні, що характеризується наступними доволі суперечливими тенденціями: намаганням впровадити міжнародні стандарти протидії злочинності, без врахування особливостей її виникнення та існування на українських теренах; набуттям ознак відродження кримінально-правової політики репресивного типу, яка панувала в умовах квазіукраїнської державності. У науці кримінального права наукове трактування таких тенденцій оцінюється вкрай негативно. Тому актуальним питанням є вивчення проблем боротьби з організованою злочинністю, зокрема у фінансовій системі, в умовах, коли Україна проходить нелегкий шлях свого становлення та розвитку як суверенна, незалежна та права держава.

Зважаючи на досвід роботи за часів незалежності України, правоохоронні органи і надалі залишаються надто консервативними та повільно адаптують свої дії та системи у питанні надання належної правової допомоги у кримінальному провадженні, що призводить до їх незадовільної роботи, зокрема і у питанні міжнародного співробітництва у сфері протидії організованим злочинностям.

Мета статті дослідити проблеми боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі в Україні на сучасному етапі її розвитку та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: протидія організованій злочинності, фінансова система, кримінальні правопорушення у фінансовій системі, проблеми боротьби з організованими злочинними угрупованнями, шляхи вирішення.

Androsovich L. PROBLEMS OF FIGHTING ORGANIZED CRIME IN THE FINANCIAL SYSTEM AT THE PRESENT STAGE AND THE WAYS OF THEIR SOLUTION

Nowadays, international organized crime in the financial system has become a major global problem. One of the main reasons for this situation is the lack of factors that would unite the efforts of the authorities and law enforcement agencies of the state with the activities of similar structural divisions of other countries in the fight against its manifestations.

Today, legal support for the fight against organized crime is a priority task of the criminal law policy in Ukraine, which is characterized by the following rather contradictory trends: an attempt to implement international standards for combating crime, without taking into account the peculiarities of its occurrence and existence on Ukrainian territory; the acquisition of signs of revival of the repressive type of criminal law policy that prevailed in the conditions of quasi-Ukrainian statehood. In the science of criminal law, the scientific interpretation of such trends is evaluated extremely negatively. Therefore, studying the problems of combating organized crime, in particular in the financial system, is an urgent issue, in the conditions when Ukraine is going through a difficult path of its formation and development as a sovereign, independent and legal state.

However, taking into account the experience of work during the independence of Ukraine, law enforcement agencies continue to be too conservative and slowly adapt their actions and systems in the matter of providing proper legal assistance in criminal proceedings, which leads to their unsatisfactory work, in particular with regard to international cooperation in the field of countering organized crime.

The purpose of the article is to investigate the problems of combating organized crime in the financial system in Ukraine at the current stage of its development and ways of solving them.

Key words: combating organized crime, financial system, criminal offenses in the financial system, problems of combating organized criminal groups, solutions.

Постановка проблеми. Однією із фундаментальних проблем в Україні на сьогодні є протидія організованій злочинності (далі – ОЗ), криміногенні фактори якої найчастіше пов'язані з політичним і соціальним розвитком суспільства. ОЗ є явищем доволі поширеним, що пустило своє коріння у всі сфери

функціонування держави, завдаючи щодня величезної шкоди для її належного функціонування та розвитку. Тому боротьба з цим негативним явищем перетворюється в надзвичайно складну проблему, що становить загрозу для стабільності і безпеки держави та суспільства, сприяє підризу основних демократичних інститутів, правових та моральних цінностей. Організована злочинність в Україні сьогодні загрожує національній безпеці, а також негативно впливає на діяльність органів влади, ускладнює відносини з іноземними державами.

Незважаючи на проведенні останнім часом організаційні заходи щодо протидії ОЗ, досягти помітних ефективних результатів не вдалося. Зокрема, не було усунуто передумови, що сприяють ОЗ. Гальмується проведення адміністративної, економічної та соціальної реформи. Діяльність правоохоронних органів є часто малоефективною у цій сфері та потребує зміни механізму правового регулювання. Тому актуальним є визначення проблем боротьби з ОЗ у фінансовій системі та пропозицій їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням боротьби з організованою злочинністю приділяли увагу такі вчені, як: О.М. Бандурка, В.С. Буркаль, М.Б. Бучко, Л.М. Давиденко, А.І. Долгова, О.Г. Кальман, В.В. Коваленко, О.М. Костенко, В.Д. Ларичев, С.Ю. Лукашевич, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, С.С. Чернявський та ін. Проте, малодослідженими є проблеми боротьби із організованою злочинністю в фінансовій системі, що зумовлює необхідність їх вивчення та вирішення.

Метою статті є правовий аналіз проблем боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі в Україні на сучасному етапі її розвитку та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організована злочинність – це самостійне негативне суспільно небезпечне явище, що полягає у злитті різних кримінальних правопорушень у єдину складну діяльність; також це система багаторівневих та стійких злочинних зв'язків, що призводять до об'єднання різних суспільно небезпечних діянь. Основу ОЗ становить корисний мотив поведінки окремих соціальних груп та осіб. Мета ОЗ полягає в отриманні постійної значної наживи. Тому ОЗ нерідко виникає у фінансовій системі. Організована злочинна діяльність в Україні, зокрема, існує в зовнішньоекономічній торгівлі, у банківській системі, наркобізнесі тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-ХІІ «під організованою злочинністю слід розуміти сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [1].

Поняття організованої злочинності вчені тлумачать по-різному. Так, О.М. Джу́жа визначає ОЗ «як системно пов'язаний комплекс злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), які підтримують та узгоджують діяльність один одного. Метою цих угруповань є отримання максимального прибутку від злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що перебуває під їх контролем» [2].

Як бачимо, організована злочинність – це діяльність групи осіб (п'яти або більше), що відзначається ієрархічними зв'язками і/або особистими відносинами, з метою отримання прибутку та здійснення контролю певних територій, внутрішніх та зовнішніх ринків, застосовуючи при цьому насильство та корупцію для здійснення злочинної діяльності, а також задля проникнення у різні галузі легальної економіки держави.

Окрім того, науковці виділяють суттєві ознаки ОЗ. Їх спробував узагальнити та синтезувати німецький вчений-кримінолог Г. Шнайдер:

- «організована злочинність задовольняє потреби населення у нелегальних товарах і послугах;
- її діяльність раціональна і планомірна, у злочинних діях керуються міркуваннями низького ризику і великої виручки;
- мафіозна група ґрунтується на суворому розподілі ролей;
- всі представники організованої злочинності – професіонали. Вони розвивають у своєму колі кримінальну систему цінностей;
- будь-який злочинний синдикат підпорядкований невеликій групі людей, яка веде пошук можливостей для кримінальних дій, зважає ризики, вартість і вигідність злочинних проєктів, контролює їх виконання. Маючи в своєму розпорядженні величезні фінансові можливості, злочинна конфедерація може не поспішати у виборі цілей і проведенні операцій;
- злочинна організація має свої керівні принципи (безумовна лояльність всіх членів, заборона на будь-які злочинні дії без наказу керівництва);
- організована злочинність ґрунтується на нейтралізації державного кримінального переслідування.

Це досягається ізоляцією керівної групи від виконавців, а також за рахунок систематичного підкупу представників влади» [3, с. 49-50].

Підтримуємо твердження К.Б. Марисюк та В.В. Черепущак, що «ОЗ - це «історично обумовлене, негативне соціальне явище, що являє собою ієрархічно побудовану структуру, яка спирається на створений злочинний капітал і корупцію, що мають на меті забезпечити власне функціонування і задоволення власних потреб за допомогою збільшення капіталу, “відмивання” останнього та отримання влади» [4].

Як бачимо, ОЗ створює небезпеку для суспільства, особливо за умов, коли воно знаходиться в стані реформування державної та правової системи, розвитку ринкової економіки. Така ситуація є сприятливою для організованої злочинності та містить загрозу її проникнення у всі галузі суспільних відносин.

Окрім того, організована злочинність, зокрема у фінансовій системі, не може існувати без корупції представників державних та контролюючих органів. Йдеться не про їх пряму співучасть у кримінальних правопорушеннях, а про можливість чинити певні дії чи утриматися від них, що вигідно учасникам злочинних угруповань, або про сприяння їм чи прихильне ставлення до них.

Незважаючи на корисну спрямованість ОЗ, вона нерідко відбувається із застосуванням насилля, зокрема для неї характерні такі тяжкі його форми як: вбивства, завдання тілесних ушкоджень, вимагання, незаконне позбавлення волі, катування, викрадення та торгівля людьми тощо. Насилля при цьому стає механізмом у боротьбі злочинних груп, способом залякування та фізичного усунення «непотрібних людей», як правило – свідків, політиків, журналістів тощо. Члени організованих злочинних груп часто добре озброєні та за першої необхідності готові застосувати зброю.

Варто відзначити, що організована злочинність в Україні охоплює найприбутковіші ринки (сфера господарської діяльності та економіки, фінансів, у т.ч. банківської діяльності, видобування корисних копалин, використання бюджетних коштів і т.д.). Сьогодні ОЗ проявляється у функціонуванні організованих злочинних груп (далі – ОЗГ) і злочинних організацій (далі – ЗО) у фінансовій системі. Щоб їй протистояти та оцінити криміногенну обстановку боротьби з нею потрібно проаналізувати узагальнення судової практики.

Так, згідно статистичних звітів, складених Офісом Генерального прокурора, «у 2020, 2021, 2022 р.р. зареєстровано 61724 кримінальних правопорушень учинених організованими групами і злочинними організаціями. У 2022 році державними органами, які здійснюють правоохоронну діяльність (Служба безпеки України, Прокуратура, Національна поліція, Бюро економічної безпеки та інші), було викрито 225 осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у складі ОЗГ, що менше, у порівнянні із 2020-2021 роками (у 2021 р. – 266, у 2020 – 311)» [5].

Слід відмітити, що у джерелах не зазначена кількість осіб, які були притягнуті до відповідальності за кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності та кількість обвинувальних актів направлених до суду. Тобто фіксується лише реєстрація в ЄРДР кримінальних правопорушень, що вчинені ОЗГ і ЗО. Тому вважаємо, що надані статистичні дані у повній мірі не відтворюють криміногенну ситуацію в Україні, що вимагає застосування узагальнень судової практики.

Судова влада щороку звітує про розгляд матеріалів кримінального провадження, у тому числі що стосуються організованої злочинної діяльності. Згідно «звіту про розгляд матеріалів кримінального провадження», за 2021 рік розглянуто 1896 кримінальних проваджень по всій Україні, з яких: Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України) – 384 кримінальних проваджень; Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України (стаття декриміналізована) – 434 кримінальних проваджень; Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців (ст. 205-1 КК України) – 325 кримінальних проваджень; Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України) – 252 кримінальних проваджень; Ухилення від сплати податків, доходів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) – 469 кримінальних проваджень; Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1 КК України) – 26 кримінальних проваджень; Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК України) – 1 кримінальне провадження» [6].

Водночас, відповідно до статистичних даних, до місцевих загальних судів м. Києва за 2021 р. надійшли: «192 кримінальних провадження, що стосуються ОЗ у сфері господарської діяльності. А саме: 162 кримінальних провадження про кримінальні правопорушення, які вчинені у складі ОЗГ і 30 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, що вчинені у складі ЗО. Найбільше кримінальних проваджень зазначеної категорії надійшло до Голосіївського (48 кримінальних проваджень) і Шевченківського районних судів м. Києва (22 кримінальних проваджень). До Печерського районного суду м. Києва такі кримінальні провадження надійшли у найменшій кількості (2 кримінальних провадження). У зазначений період районними судами м. Києва було розглянуто 52 кримінальних провадження із постановленням вироку, де кількість засуджених становила 154 особи. Проте, щодо 83-х осіб судами не підтверджено вчинення кримінального правопорушення у складі ОЗГ чи ЗО» [6].

Як бачимо, аналіз статистичних даних про стан ОЗ в Україні свідчить, що зазначена злочинна діяльність стає більш згуртованою і переважає у ній корислива мотивація. Тому кримінальних правопорушень, пов'язаних з отриманням незаконного збагачення, як правило, переважна більшість. «У 2021 році 37 осіб засуджені за участь в ОЗГ, проте вирок відносно них законної сили не набрав (доказової бази було не достатньо для їх засудження). Також 15 осіб, які обвинувачувались у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності у складі ОЗГ, було виправдано» [6]. Це свідчить про відсутність доказів, що призвело до їх виправдання.

Слід відзначити, оскільки ОЗ згідно вимог часу трансформується, відповідно змінюються і вдосконалюються методи вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, можна спостерігати, що злочинці все частіше використовують мережу Інтернет, наприклад, для здійснення шахрайства щодо фінансів або злочинів у сфері інформаційних технологій тощо. Тому важливим є питання боротьби з ОЗ у

фінансовій системі, із застосування найновіших методів її попередження та протидії.

В Україні боротьбу із ОЗ здійснює низка державних органів, що утворюють систему, зокрема:

«1. спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю: Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України; спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України;

2. державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю у межах виконання покладених на них інших основних функцій: органи Національної поліції і Служби безпеки України; органи прокуратури України; органи доходів і зборів, органи прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю; органи та установи виконання покарань і слідчі ізолятори; розвідувальний орган Міністерства оборони України; Служба зовнішньої розвідки України; Національне антикорупційне бюро України» [7, с. 321].

Ці органи взаємодіють з метою підвищення ефективності боротьби із ОЗ. Також вони можуть взаємодіяти із аналогічними органами безпеки інших держав, зокрема, за ст. 16 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ «для вирішення покладених завдань Служба безпеки України може встановлювати контакти з органами безпеки іноземних держав і взаємодіяти з ними на підставі норм міжнародного права, відповідних договорів та угод» [8].

Окрім того, перспективними напрямками цієї боротьби є: «створення правової основи, організаційних, матеріально-технічних та інших умов для ефективної боротьби з організованою злочинністю, організація міжнародного співробітництва у цій сфері; виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй; запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі; запобігання виникненню організованих злочинних угруповань; виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваним учасниками організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності; запобігання встановленню корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність тощо» [9].

Як бачимо, серед основних завдань держави є, насамперед, викриття зазначених вище організованих злочинних груп та припинення їх діяльності, підвищення ефективності боротьби із злочинними співтовариствами, які використовують міжнародні конфлікти, що пов'язані з „тіньовою” економікою, та із організованими злочинними групами, що здійснюють діяльність за кордоном.

Окремо необхідно вказати на недоліки боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі:

1) оперативні підрозділи і слідчі органи, які ведуть боротьбу з ОЗ у фінансовій системі використовують застарілі, тому малоефективні методи викриття і розслідування злочинів, що вчиняють організовані угруповання;

2) існують недоліки обліку і звітності органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ, щодо результатів їх діяльності;

3) не здійснюється належна оцінка стану ОЗ у фінансовій системі та рівня криміногенної ситуації, незадовільний аналіз результатів боротьби з нею;

4) відсутність сьогодні належної правової бази боротьби з ОЗ, тоді, коли стрімкими темпами змінюється кримінальна ситуація, трансформується і «приспосовується» до вимог часу ОЗ;

5) не визначено пріоритетні напрями боротьби з ОЗ у фінансовій системі, не здійснювалося планування заходів протидії цьому негативному явищу та відповідне ресурсне забезпечення;

6) погано проводяться профілактичні та запобіжні заходи, які спрямовані на усунення злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами;

5) не відповідає вимогам часу професійна підготовка фахівців правоохоронних органів, які часто не мають належного досвіду у сфері боротьби з ОЗ, зокрема, у галузі фінансів [10].

Отже, незалежно від спеціалізації, організована злочинність – це найскладніше та найнебезпечніше протисуспільне явище, яке не має кордонів, а його учасники знаходяться у різних куточках світу. Тому в умовах розвитку телекомунікаційних та комп'ютерних технологій протидія ОЗ вимагає нових методик.

Для ОЗ в фінансовій системі характерними рисами є:

- проникнення в економіку держави, здійснення заходів щоб її перетворити на тіньову економіку, з метою вільного відмивання грошей та неможливості відслідковування відповідними органами руху коштів;
- контроль щодо діяльності фінансових установ;
- блокування ефективних реформ, що не «відповідають» інтересам її злочинних угруповань;
- проникнення у правоохоронні органи й органи державної влади;
- взаємодія або злиття з аналогічними закордонними групами для розширення своєї діяльності, впливу та контролю тощо.

У наш час країни Європи, насамперед, прагнуть удосконалити систему боротьби із організованою злочинністю у фінансовій системі, поглиблюючи активну співпрацю з різними країнами світу. Зокрема, для покращення боротьби з ОЗ держави ЄС актуалізують власне законодавство. Це зумовлено тим, що в ОЗ появляються нові методи і способи здійснення діяльності. Тому старі методики боротьби та протидії мафії стають просто неефективними.

Тому щоб змінити ситуацію, яка склалась в Україні, необхідно сформувати нову стратегію і тактику

боротьби з ОЗ, забезпечивши системну і ефективну діяльність державних органів у сфері запобігання та протидії ОЗ. Стратегія, зокрема, повинна визначити пріоритетні напрямки та комплекс основних дій, які мають бути спрямовані на викорінення цього антисуспільного явища, а також причин і обставин, що його породжують.

Стратегія має визначити основні цілі, що передбачають: «розмежування кримінальних груп та структур, а також зниження їх діяльності; запобігання появі нових злочинних груп; зменшення впливу на громадськість; протидію росту зв'язків між тероризмом і організованою злочинністю» [11]. Стратегія має стати корисним механізмом для усіх органів державної влади, які спрямовують свою діяльність на забезпечення безпеки країни.

Головною метою стратегії має бути аналіз криміногенної ситуації в суспільстві, порядок вжиття необхідних запобіжних заходів і контролю над створенням нових і діяльністю діючих злочинних угруповань, подолання тенденцій росту ОЗ, усунення причин та умов, що її породжують, скорочення, а у перспективі і нейтралізація її проявів шляхом комплексного задіяння усіх державних та правоохоронних органів, та максимального забезпечення їх роботи шляхом внесення змін з метою вдосконалення чинного законодавства, а також наданням відповідного ресурсного та матеріально-технічного забезпечення виконання ними завдань, зокрема у сфері протидії ОЗ.

Необхідно визначити основні напрями щодо вирішення проблем боротьби з ОЗ у фінансовій системі:

4. запобігання і прогнозування загроз (цей напрям полягає у сприянні попередження та розслідуванню злочинів проти економічної і фінансової структури, а також у недопущенні отримання незаконної вигоди, як способу нейтралізації ОЗ);

5. боротьба з кримінальними ринками (полягає у вжитті заходів у сфері протидії: відмиванню грошей; незаконному обороту наркотиків; кіберзлочинності; торгівлі людьми; злочинам, пов'язаним із корупцією; контрабанді мігрантів; злочинами проти інтелектуальної власності; шахрайству тощо);

6. адаптація законодавства України до вимог часу та прийняття нових законів (сузь напрямку полягає в удосконаленні законодавства, адаптації правових інститутів до потреб боротьби з новими формами ОЗ);

7. міжнародне співробітництво в координації (полягає у встановленні взаємовідносин та взаємодопомоги між органами, що здійснюють боротьбу з ОЗ у фінансовій системі у різних країнах світу, з метою передачі важливої інформації та надання допомоги у запобіганні та розслідуванні злочинів;

8. професійне навчання, набуття практичного досвіду (полягає у навчанні та тренуванні співробітників правоохоронних органів як в Україні, так і за кордоном, з метою перейняття досвіду зарубіжних країн у протидії ОЗ).

Як бачимо, необхідно створити відповідні політичні, соціально-економічні умови, належну правову базу, що сприятиме ефективній боротьбі з ОЗ. Аналіз зведень щодо стану криміногенної ситуації та результатів боротьби з ОЗ, дозволить дійсно контролювати її рівень в Україні, що сприятиме забезпеченню захисту громадян, запобіганню фінансово-економічним втратам держави та суспільства від дій учасників злочинних угруповань, а також удосконаленню діяльності правоохоронних органів та органів державної влади у боротьбі з ОЗ.

Висновки. Як бачимо, організована злочинність - це згуртування кримінального середовища у масштабі певної території, окремої галузі господарства, ринку чи у сферах управління шляхом створення стійких, ієрархічно побудованих злочинних співтовариств, що орієнтовані на довготривалу спільну злочинну діяльність задля отримання постійних значних доходів, нерідко із використанням фінансово-економічних структур та корумпованих суб'єктів державного апарату.

У наш час, коли стан організованої злочинності створює загрозу безпеці держави та суспільства, одним із основних та першочергових завдань має бути ефективна боротьба та протидія їй у контексті реформування законодавства та системи державного управління, вивчення сучасного досвіду зарубіжних країн щодо співробітництва та взаємодопомоги у сфері протидії міжнародній організованій злочинності, зокрема щодо тероризму, наркобізнесу, торгівлі людьми, контрабанди, відмивання грошей, створення фіктивного підприємництва, ухилення від сплати податків, нелегальної міграції тощо.

Актуальними сьогодні залишаються питання виявлення колізій чи прогалів у чинному законодавстві, обґрунтування необхідності прийняття нових законів та внесення змін до існуючих, розроблення основних напрямів та елементів Стратегії боротьби з ОЗ. Варто зазначити, що створення ефективної нормативно-правової бази та інституційного механізму боротьби з ОЗ повинно ґрунтуватись на пізнанні та аналізі кримінологічних коренів цього негативного явища, через вивчення умов та причин, що до нього призводять, існуючих процесів криміногенної ситуації.

Окрім того, доцільно створити ефективну електронну систему обліку статистичних даних, що допоможе зменшити кількість помилок у звітах, адже контроль буде здійснюватися за допомогою відповідного програмного забезпечення; доповнити існуючу форму статистичних даних показниками, що якісно розкриватимуть інформацію про ефективність та результативність боротьби з ОЗ; створити окремий розділ щодо кожного виду кримінальних правопорушень (зокрема і щодо ОЗ у фінансовій системі); організаційно та науково-методологічно опрацьовувати верифікацію інформації на усіх етапах її отримання,

обробки та надання.

Отож, важливим є створення продуманої системи заходів та методів протидії ОЗ у фінансовій системі, визначення єдиного наукового підходу щодо тлумачення сутності та змісту ОЗ, її видів, юридичної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчиненні її суб'єктами, гармонізації законодавства України з міжнародно-правовими нормами та стандартами у сфері протидії та боротьби з організованою злочинністю у фінансовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>
2. Кримінологія: навчальний посібник. / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Прецедент, 2006. 208 с.
3. Шнайдер Г. Кримінологія. Москва: Прогресс-Универс, 1994. 502 с.
4. Марисюк К. Б., Черепушак В. В. До питання про поняття “організована злочинність” (2019). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20948/16.pdf>
5. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>
6. Звіт судів про розгляд матеріалів кримінального провадження. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
7. Перелигіна Р.В., Дмитришак Ю.І. Щодо стратегії боротьби з організованою злочинністю (на прикладі України та Іспанії). *Часопис Київського університету права*. 2019. №4. С. 320-324.
8. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>
10. Кулаковський Р. В. Сучасні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією (2022). URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5179
11. Боротьба з організованою злочинністю та корупцією: актуальні проблеми та шляхи вирішення (6.10.2010). URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10607/>

REFERENCES:

1. *Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [On the organizational and legal basis of combating organized crime]:* Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 roku № 3341-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> [in Ukrainian].
2. *Kryminolohiia: navchalnyi posibnyk [Criminology: study guide]* (2006) / za zah. red. O.M. Dzhuzhi. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].
3. Shnaider, H. (1994). *Kryminolohiia [Criminology]*. Moskva: Prohress-Unyvers [in Russian].
4. Marysiuk, K. B. & Cherepushchak, V. V. (2019). *Do pytannia pro poniattia «orhanizovana zlochynnist» [On the issue of the concept of «organized crime»]*. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20948/16.pdf> [in Ukrainian].
5. *Statystychna informatsiia Ofisu Heneralnoho prokurora [Statistical information of the Prosecutor General's Office]*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2> [in Ukrainian].
6. *Zvit sudiv pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhenia [Report of the courts on consideration of materials of criminal proceedings]*. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].
7. Pereyhina, R.V. & Dmytryshak, Yu. I. (2019). *Shchodo stratehii borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu (na prykladi Ukrainy ta Ispanii) [Regarding the strategy of combating organized crime (on the example of Ukraine and Spain)]*. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava — Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 320-324 [in Ukrainian].
8. *Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [About the Security Service of Ukraine:]*: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2229-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> [in Ukrainian].
9. *Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [On the organizational and legal basis of combating organized crime]:* Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 roku № 3341-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> [in Ukrainian].
10. Klakovskiy, R. V. (2022). *Suchasni problemy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu ta koruptsiiei1u [Modern problems of combating organized crime and corruption]* (2022). Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_5179 [in Ukrainian].
11. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu ta koruptsiiei1u: aktualni problemy ta shliakhy vyrishennia [Fight against organized crime and corruption: actual problems and solutions]* (6.10.2010). Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10607/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

Скорейко Василь Васильович,

аспірант Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

e-mail: skoreyv@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-2066-5581>

КОГНІТИВНА ОЦІНКА ДОКАЗІВ СУДОМ (НА ПРИКЛАДІ ВПЛИВУ НЕДОПУСТИМИХ ДОКАЗІВ НА ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІВ)

У статті досліджено роль та особливості когнітивної оцінки доказів судом на прикладі впливу недопустимих доказів на формування внутрішнього переконання суддів. Дуалізм логічного й психологічного у доказуванні, свідчить, що такий процес постає своєрідним перцептивним полем сприйняття юридично значимих обставин справи, а їхня оцінка – методологічним засобом об'єктивного та справедливого розгляду та вирішення кримінального провадження по суті. Акцентовано увагу, що у доказуванні поєднуються розумова та процесуальна сторони, де перша підпорядкована законам логіко-когнітивного мислення, а друга – нормам процесуального права. Оперування логіко-гносеологічними прийомами у судовому доказуванні вибудовується в особливий й процесуальний формі шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів. Водночас, когнітивні ресурси доказування істотно відрізняються від схематизму простого формально логічного висновку. Оцінка доказів, яка зводиться до логічно-когнітивної операції виходить за межі процесуальних дій із доказування. Зауважено, оскільки розумовий процес протікає перш за все за законами мислення, а не права, оцінка доказів не може бути виключно об'єктом правового регулювання, де площина психологічних механізмів пізнавальної діяльності судді не врахована. Досліджено базові функціональні характеристики доказу як належність, достовірність, достатність і допустимість. Доведено, що на перший погляд, з позиції формалізму недопустимості доказів представлена більш-менш спрощена система оцінки доказів, мінімізуюча психологічні фактори судової помилки. Проте її результативність унаслідок догматизму не настільки ефективна.

Ключові слова: докази; доказування; належність, допустимість, достовірність і достатність доказів; формально-логічна оцінка доказів; когнітивна оцінка доказів; внутрішнє переконання судді.

Skorejko V. COGNITIVE EVALUATION OF EDIVENCE BY THE COURT (ON THE EXAMPLE OF THE INFLUENCE OF INADMISSIBLE EVIDENCE ON THE FORMATION OF THE INTERNAL CONVICTION OF JUDGES)

The article examines the role and features of cognitive evaluation of evidence by the court using the example of the influence of inadmissible evidence on the formation of the internal conviction of judges. The dualism of the logical and the psychological in poof indicates that such a process appears as a king of perceptual field of perception of legally significant circumstances of the case and their assessment is a methodological means of objective and fair consideration and resolution of criminal proceedings on the merits. It is emphasized that the mental and procedural sides are combined in the proof where the first is subject to the laws of logical-cognitive thinking and the second is subject to the norms of procedural law. The use of logical and epistemological techniques in court evidence is built in a special and procedural form by collecting checking and evaluating evidence. At the same time the cognitive resources of proof differ significantly from the schema of a simple formally logical conclusion. The evaluation of evidence which is reduced to a logical-cognitive operation goes beyond the procedural action of poof. It is noted that since the mental process proceeds primarily according to the laws of thinking not law the evaluation of evidence cannot be exclusively the object of legal regulation where the level of psychological mechanisms of the judge's cognitive activity is not taken into account. The basic functional characteristics of evidence such as propriety reliability sufficiency and admissibility have been studied. It is proved that at first glance, from the standpoint of the formalism of inadmissibility of evidence, a more or less simplified system of evidence evaluation minimizing the psychological factors of judicial error, is presented. However, its effectiveness due to dogmatism is not so effective.

Key words: evidence; proving; propriety; admissibility; reliability and sufficiency of evidence; internal conviction of the judge.

Постановка проблеми. Доказування в праві – фундаментальний елемент його змісту, значення якого традиційно велике як для практичної сфери діяльності, так і для теорії. Доказування – це сукупність процесуальних дій щодо виявлення, закріплення й безпосереднього вивчення доказів. За своєю природою ця діяльність двояка – вона здійснюється суб'єктами права в певному порядку і з певною метою, тобто являє собою, з одного боку, юридичний механізм, а з іншого – фактичну діяльність із розв'язання пізнавальних задач. У доказуванні поєднуються розумова (внутрішня) та процесуальна (зовнішня) сторони, де перша підпорядкована законам логіко-когнітивного мислення, а друга – нормам процесуального права. У такому процесі далеко не байдуже, як мислить суддя та що впливає на формування його переконання у судовому провадженні. Водночас для об'єктивності доказування важливе виконання такої засади кримінального процесу, як неможливість прийняття процесуальних рішень на підставі доказів, отриманих з порушенням процесуальної форми.

Логіка доказування визначається як логічна процедура, де вираз, щодо якого поки невідомо,

істинний він чи ні, логічно виводиться з висловлювань, істинність яких уже встановлена. З позиції логіки, доказування – це зрозумілий і беззаперечний процес, його правильність не може залежати від згоди тієї чи іншої особи. Він може бути представлений механічним шляхом, оскільки в аксіоматичній системі неможливо одночасно доводити за і проти, тобто і стверджувати і заперечувати одне і те саме. Показання свідків, обвинувачених, потерпілих, висновки експертів являють собою відомості про факти. В цьому полягає їх пізнавальне призначення. Формально-логічний зміст вищезгаданих доказів установлює строгу залежність між істинністю засновків та істинністю висновку. Центральним у такому процесі є логічне слідування: довести деяку тезу означає логічно вивести її з інших, безсумнівно істинних, положень. При цьому слід враховувати таке: формально-логічна характеристика доказу може вказати лише на технологію доказування у сфері використання готових пропозицій. Поза розумінням залишиться таке когнітивне обґрунтування пропозицій доказування в ході судового розгляду як його оцінка. Враховуючи вищезазначене, очевидно, що ключ до проникнення у сутність окресленої у цій публікації проблеми лежить в площині психологічних механізмів діяльності суддів у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Принципові моменти зазначеної тематики, пов'язані із характеристиками судового доказування у світлі теорії логіки аргументації, юридичної психології, риторики судового дискурсу, специфіки прийомів психолінгвістичного впливу при оцінці доказів присвятили свої праці Д. Бочаров, В. Волошина, Н. Гураленко, В. Марчак, Т. Мирошніченко, А. Панова, К. Пільков, О. Черновський та ін.

Мета статті – проаналізувати роль та особливості когнітивної оцінки доказів судом на прикладі впливу недопустимих доказів на формування внутрішнього переконання суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що діяльність людини, зокрема у сфері пізнання, включає когнітивно-вольові механізми. З цього погляду доказування також насичене ними, оскільки весь шлях пізнання фактичних обставин справи опосередкований психологічними елементами – різноманітними комплексами відчуттів і сприйнятів, механізмами пам'яті, уявлень та оцінок, смислами й логічними умовиводами. Незважаючи на те, що в спеціальній літературі здебільшого не розкриваються детально значення і роль психологічних станів у судовому доказуванні, очевидно, що в ньому, крім суто логіко-нормативних механізмів, детермінованих специфікою самої правозастосовної діяльності, діють також механізми ненормативні, ірраціональні, зумовлені ґносеологічними й психологічними особливостями мислення судді.

Когнітивні ресурси доказування істотно відрізняються від схематизму простого формально логічного висновку. Суддя має бути об'єктивним, неупередженим і водночас не повинен байдуже ставитися до того, чи будуть встановлені обставини, що підлягають доказуванню, в кожному конкретному випадку. Інакше він перетвориться на простого фіксатора судового рішення, що впливатиме з наданих сторонами доказів, а його рольове значення в пошуках істини та справедливості буде знівельоване [1, с. 224]. Щоб запобігти останньому, слід погодитися з позицією А. В. Панової про те, що оцінка доказів, яка постає самостійним цілісним видом пізнавальної діяльності суду, повинна ґрунтуватися на методологічних засадах об'єктивного та справедливого розгляду та вирішення кримінального провадження по суті [6].

Незважаючи на те, що термін «оцінка» за своїм семантичним значенням стосується переважно висновку щодо належності, допустимості, достовірності, достатності використання того чи іншого доказу в кримінальному процесі, однак саме від умовиводу, який зробіть суд у процесі дослідження доказів у такий спосіб, залежить формування кінцевої позиції щодо прийняття рішення у кримінальному провадженні. Правильна оцінка доказів та їх джерел має найважливіше значення не тільки для прийняття окремих процесуальних рішень, але і для вирішення кримінального провадження у цілому. Помилка суб'єкта доказування під час оцінки доказів та їх джерел може призвести до ухвалення незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян, покарання невинуватого або виправдання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Докази та власне сам процес доказування використовуються сторонами з метою доведення власної правової позиції та правоти, а тому від якості та повноти оцінки доказів залежить здатність суду скласти коректне враження про реальне вирішення правової ситуації. Будь-які фактичні дані, на підставі яких суд може й повинен ухвалити обґрунтоване рішення у справі, підлягають об'єктивному дослідженню. За таких умов оцінка доказів виступає певним фільтром для фактичних обставин, що дає змогу залишити лише ті, які демонструють реальний стан речей у кримінальному провадженні, а також відкинути ті, які можуть бути використані з метою формування хибного уявлення суду про окремі обставини кримінального провадження.

Проблема оцінки доказів – одне з найбільш детально розроблених питань теорії доказування, але, з огляду на введення законодавцем у положення кримінального процесу низки принципово нових норм щодо визнання як доказу показання з чужих слів (ст. 97 КПК), умов і порядку визнання доказів недопустимими (ст. 87), проведення дистанційного досудового розслідування (ст. 232 КПК), можна стверджувати, що вона остаточно не вичерпала себе й потребує подальших доктринальних досліджень та наукових доробок. У такій ситуації розв'язання окресленої нами проблеми набуває ще більшої гостроти, у зв'язку з тим, що юридична практика застосування поняття оцінки доказів в усі часи також не характеризувалася однозначністю, підтвердженням чого є відсутність його нормативного визначення у чинному законодавстві. Більше того, як видно із змісту ст. 94 КПК України, законодавець не тільки не конкретизує змісту самого

поняття «оцінка доказів» як різновиду кримінальної процесуальної діяльності, але жодних спеціально розроблених правил оцінки доказів не передбачає.

Виходячи зі змісту ст. 94 КПК, можна дійти висновку, що свої вимоги щодо правил оцінки доказів законодавець адресує перш за все повноважним органам кримінального провадження. Так, відповідно до вказаної статті, «слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд... оцінюють кожний доказ...». Однак, за справедливим зауваженням Т. М. Мирошниченко, це ще не означає, що оцінка доказів – монополія державних органів. Учасники процесу, що відстоюють свої інтереси, також оцінюють докази. Але, якщо у перших оцінка доказів передуює прийняттю владних рішень, то для других вона створює базу для заявлення клопотань, скарг, наведення заперечень, подачі заяв про відводи тощо [4, с. 129]. Діючий КПК України називає слідчого, прокурора, слідчого, суддю, суд суб'єктами кримінального провадження, для яких оцінка доказів є не тільки правом, а й обов'язком. Вищезгадані суб'єкти приймають процесуальні рішення під час кримінального провадження та за результатами доказування, керуючись законом, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження; оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності [2, с. 332], а їх сукупність – з позиції достатності й взаємопов'язаності.

Належність, допустимість, достовірність і достатність доказів є показниками зовнішніх ознак та якостей структури кримінально-процесуального доказування, що складається з їх змісту і процесуальної форми. Змісту доказів властиві належність і достовірність, процесуальній формі – допустимість, а ознакою достатності характеризуються докази, які вже володіють допустимістю, відносністю і достовірністю. Якщо належність, допустимість, достовірність доказів визначають кожний окремо взятий доказ і виражають його доброякісність відповідно з точки зору зв'язку цього доказу з обставинами предмета доказування, законності процесуальної форми і достовірності відображення ним пізнавального факту, то достатність доказів характеризує всю отриману і використовувану у справі сукупність доказів.

Керуючись таким нормативно визначеним методологічним підходом, базовими функціональними характеристиками доказу є належність, достовірність, достатність і допустимість. Як результат можна припустити, що кожний доказ має щонайменше триелементну функціональну будову: відсилає до свого референта (предмет доказу; цей зв'язок іменується «належністю»), існує як репрезентативний (матеріалізоване в належній процесуальній формі повідомлення чи матеріальний об'єкт; характеризується «допустимістю»), набуває значення завдяки інтерпретації (витворений доказовий факт; має певні рівні «достовірності» та «достатності») [1, с. 189].

Перед слідчим суддею і судом, які здійснюють кримінальне провадження, у нерозривному зв'язку із завданням забезпечити збирання всіх необхідних фактичних даних про істотні обставини справи постає також завдання з'ясувати, чи зібрана ця інформація з дотриманням вимог процесуального закону; чи стосується вона предмета доказування; чи можуть служити зібрані в справі докази підставою для прийняття процесуальних рішень (повідомлення про підозру, затримання, обшук і т.д.); чи достатньо доказів для достовірних висновків про обставини, які становлять предмет доказування, і в кінцевому підсумку, чи подають вони достовірну і повну інформацію про досліджувану подію в цілому й окремі його елементи [2, с. 333].

У процесі обґрунтування та пошуку відповіді на поставлені питання формується суб'єктивне відчуття впевненості в доведеності або недоведеності факту. Саме це відчуття й становить зміст внутрішнього переконання. Оцінити докази за внутрішнім переконанням, а системі зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, означає, крім визначення належності, допустимості, достовірності ще й визначити їх значимість, придатність, силу, переконливість, доброякісність, повноту для встановлення істини у кримінальному провадженні. При цьому в законі не вказуються формальні умови, що заздалегідь визначали б цінність і значення кожного доказу окремо та їх сукупності.

Характеризуючи оцінку доказів у гносеологічному аспекті, деякі вчені зауважують, що свобода оцінки доказів не передбачає типовість при оцінці всіх властивостей доказів. Так, відповідно до вимог ст. 85 КПК України, належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Належність є ознакою не стільки доказу, скільки того зв'язку, який існує між ним (певною доказовою інформацією) та обставинами, які потребують доказування. Такий підхід яскраво підкреслює суб'єктивний чинник у визнанні належності доказу, адже він ґрунтується на відповідному його сприйнятті особою. При цьому, якщо вирішення питання про належність, вагу доказів у теорії доказування підпорядковується законам логіки і не врегульоване формальними правилами (адже ці питання стосуються змісту доказів, фактичних даних), то допустимість пов'язана, передусім, із процесуальною формою доказів, тобто засобами доказування [7, с. 92]. Без наявності належності та допустимості відповідний матеріал не має бути прийнятий як доказ. При цьому вирішенню питання про допустимість завжди передують з'ясування належності матеріалу, адже немає потреби з'ясовувати правову можливість використання певного матеріалу як доказу, якщо цей матеріал не стосується суті кримінального провадження. Водночас допустимість доказу

ще не гарантує йому доказової сили, тобто певної ваги.

Допустимість доказу – це характеристика ознаки способу отримання фактичних даних, які розкривають предмет доказування або мають до нього відношення й отримані в законний спосіб. Зміст оцінки допустимості доказів складається із чотирьох правил: по-перше, про належний суб'єкт, уповноважений проводити процесуальні дії, спрямовані на отримання доказів; по-друге, про належне джерело відомостей, що утворюють зміст доказів (у судовому провадженні в кримінальних справах документи, подані в судові засідання сторонами або витребувані судом, можуть бути на підставі постанови судді досліджені і приєднані до матеріалів кримінальної справи); по-третє, про належні процесуальні дії, що використовуються для отримання доказів (докази повинні бути отримані тільки за допомогою дій, які передбачені в нормах права; недопустимими доказами у кримінальній справі є відомості про обставини вчиненого злочину, отримані шляхом проведення дій, які не передбачені в законі, тобто таких дій, які не належать до категорії процесуальних (слідчих чи інших процесуальних)); по-четверте, про належний порядок (спосіб) проведення процесуальних дій, використовуваних як засіб отримання доказів [5, с. 390].

Правила допустимості доказів мають формальний характер, і, визначаючи допустимість доказу, слідчий суддя або суд застосовує формальні вимоги закону щодо джерел доказу, способу його збирання, порядку збирання, суб'єкта отримання, процесуального оформлення. Елементи внутрішнього переконання в цьому випадку наявні при використанні асиметрії правил допустимості доказів, а оцінка доказів виявляється в процесуальних діях і піддається у визначених межах правовому регулюванню, впливу норм права. Враховуючи вищезазначене, заслуговує на увагу думка К. Пількова про те, що «питання допустимості доказу є питанням права в тому значенні, що висновок про недопустимість можна зробити із застосуванням норми права. Саме норми права встановлюють умови, мету оцінки судових доказів, зовнішнє відображення в процесуальних документах результатів оцінки [7, с. 97]. Відповідно, перевіряючи дотримання норм права, що встановлюють порядок збирання доказів, їх дослідження, чи допустимі вони законом, суддя керується передусім принципом формальної (легальної) оцінки доказів. Суть вищезазначеного полягає в тому, що доказова сила окремих засобів доказування визначається законом, а не суддями. Законодавець із самого початку за рахунок установа жорсткої та однозначної системи отримання доказів, по суті, усуває фактичну роль індивідуальності психологічних факторів у процесі доказування та правозастосування по справі.

Враховуючи вищевикладене, на перший погляд, з позиції формалізму недопустимості доказів представлена більш-менш спрощена система оцінки доказів, мінімізуюча психологічні фактори судової помилки. Проте, як демонструє практика, її результативність унаслідок догматизму не настільки значуща й ефективна. Так, із метою вивчення впливу недопустимих доказів на формування внутрішнього переконання суддів нами було проведено дослідження, під час якого суддів першої та апеляційної інстанцій просили сформулювати своє рішення за умовами кейсового завдання, вказавши рівень своєї впевненості у винуватості особи за 10-бальною шкалою, де 1 – мінімальна впевненість, 10 – максимальна.

Під час проведення експериментального дослідження всіх суддів було поділено на три відокремлених групи, які не знали про існування одна одної. Відповідно першій групі було запропоновано прийняти рішення в такій ситуації: громадянин Василенко 30 грудня 2014 р. у вечірній час після вживання алкогольних напоїв прийшов до будинку за певною адресою, де мешкали його знайомі Петренко, 1942 року народження, та його співмешканка Іваненко, 1958 року народження. Під час розмови між Василенком та Петренком виникла сварка, в результаті якої обвинувачений відчув неприязнь до Петренка, на ґрунті якої в нього виник злочинний намір на вбивство останнього. Знаходячись на території вказаного домоволодіння, Василенко взяв металевий предмет – колун і, утримуючи його у руці, будучи в стані алкогольного сп'яніння, навмисно, з метою протиправного заподіяння смерті іншій особі, завдав не менше 8 ударів у ділянку голови Петренка, заподіявши потерпілому відкрити черепно-мозкову травму: вдавненні переломи кісток склепіння та основи черепа, забій-розтриття речовини головного мозку, множинні пошкодження твердої мозкової оболонки, забиті рани центру тім'яно-потилочної ділянки, лівої тім'яної ділянки, лобової ділянки справа, в проекції правої надбрівної дуги, лобової ділянки зліва, масивні синці повік обох очей із переходом на виличні ділянки та ділянки щік; крововилив під м'які мозкові оболонки; набряк головного мозку, від чого смерть Петренка настала на місці. Василенко зізнався у скоєнні цього злочину.

На розгляд другої групи суддів була запропонована ідентична задача, в умови якої введено недопустимий доказ – Василенко зізнався у скоєнні цього тяжкого злочину внаслідок побиття його працівниками поліції.

Третя група суддів працювала з варіантом другої групи, доповненим інструкцією про те, що це зізнання, згідно зі ст. 87 КПК України, є недопустимим доказом та його не слід враховувати.

За результатами опрацювання первинних даних було отримано наступні результати.

У першому варіанті, який є базовим та контрольним, професійні судді призначали покарання у вигляді від 12 до 15 років позбавлення волі, рівень впевненості при цьому в них досягав 7,75 балів.

Друга група присяжних, яка працювала з недопустимим доказом, показала такі результати: 33,3 % вже не змогли відповісти, 50% призначили покарання у вигляді від 7 до 10 років позбавлення волі з рівнем впевненості – 9,3 бала, 16,6% призначили довічне позбавлення волі, рівень впевненості – 10 балів.

Третя група суддів, яка вивчала варіант із недопустимим доказом, але вже з інструкцією про те, що

таке зізнання на підставі ст. 87 КПК України є недопустимим доказом та його не слід враховувати, ухвалила такі рішення: 37,5 % суддів не змогли призначити покарання взагалі, 12,5 % – довічне позбавлення волі, з рівнем впевненості 10 балів, 50 % суддів призначили середнє покарання 10,3 років позбавлення волі, рівень впевненості при цьому у них сягав 9,6 бала.

Висновки. Отже, незважаючи на всю значимість системи легальних доказів, отримання формальної істини по справі в кінцевому вигляді, включаючи навіть випадки наявності недопустимого доказу – застосування забороненого негуманного арсеналу заходів фізичного й психічного примусу обвинуваченого, для суду в представленій нами кейсовій ситуації було не таким уже й однозначним. Безумовно, для того, щоб суддя зміг повною мірою об'єктивно підійти до прийняття рішення у кримінальному провадженні, необхідне максимальне дотримання критерію недопустимості при оцінюванні доказів. Проте процедурно такої вимоги дотриматися досить непросто.

Результати проведеного експериментального дослідження демонструють складність дотримання вимоги формалізму в процесі доказування, оскільки судді, вирішуючи питання допустимості доказів, керувались внутрішнім переконанням. Факт останнього означає те, що судді склали думку про обставини справи вже на етапі оцінки доказів, що в подальшому могло трактуватись як упередженість. І хоча така упередженість не створила за своєю природою особливого ставлення до якоїсь зі сторін кримінального провадження, однак очевидно, що вона могла вплинути на подальший процес вирішення справи.

Для того, щоб внутрішнє переконання не переходило в особистий свавільний розсуд, доктринально та нормативно встановлено, що внутрішнє переконання судді повинно ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин провадження в їх сукупності, керуючись законом. Водночас, не можна ігнорувати той факт, що визначення повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин конкретного провадження покладене на того самого суддю, який визначає, які з наданих сторонами доказів стосуються конкретної справи, а які ні, які з доказів мають значення, а які потрібно залишити без уваги. За таких умов оцінка доказів зводиться до логічно-когнітивної операції і тому виходить за межі процесуальних дій із доказування. Іншими словами, оскільки розумовий процес протікає перш за все за законами мислення, а не права, оцінка доказів не може бути виключно об'єктом правового регулювання, де площина психологічних механізмів пізнавальної діяльності судді не врахована.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бочаров Д. Юридичний доказ як динамічна знакова конструкція. *Право України*. 2011. № 2. С. 186–192.
2. Волошина В. К. Принцип вільної оцінки доказів та його роль у доказуванні. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2013. Вип. 70. С. 331–336.
3. Гураленко Н. А. Суддівське правопізнання: праксеологічний вимір : монографія. Чернівці : Технодрок, 2013. 352 с.
4. Мирошніченко Т. М. Щодо питання правової регламентації оцінки доказів. *Перший Харківський кримінальний процесуальний полілог*. 2016. Вип. 1. С. 124–129.
5. Палюх А. І. Особливості оцінки допустимості та відносності доказів під час доказування при розслідуванні кримінальної справи слідчо-оперативною групою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична. 2011. Вип. 3. С. 383–394.
6. Панова А. В. Допустимість доказів у кримінальному провадженні України: нормативно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 152–154.
7. Пільков К. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 4. С. 86 – 99.

REFERENCES:

1. Bocharov D. Jurydychnyj dokaz jak dynamichna znakova konstrukcija [Legal evidence as a dynamic symbolic construction]. *Pravo Ukrainy*. 2011. 2. 186–192 [in Ukrainian].
2. Voloshyna V. K. Pryncyp vil'noji ocinky dokaziv ta jogho rolj u dokazuvanni [The principle of free assessment of evidence and its role in proving]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Odesa, 2013. 70. 331–336 [in Ukrainian].
3. Ghuralenko N.A. Suddivsjke pravopiznannja: prakseologichnyj vymir [Judicial jurisprudence praxeological dimension]. Chernivci : Tekhnordruk, 2013. 352 [in Ukrainian].
4. Myroshnychenko T.M. Shhodo pytannja pravovoji reghlamentaciji ocinky dokaziv. Pershyj Kharkivskyj kryminalnyj procesualnyj polilogh. 2016. 1. 124–129 [in Ukrainian].
5. Paljukh A. I. Osoblyvosti ocinky dopustymosti ta vidnosnosti dokaziv pid chas dokazuvannja pry rozsliduvanni kryminalnoji spravy slidcho-operatyvnoju ghrupoju [Regarding the issue of legal regulation of evidence evaluation]. *Naukovyj visnyk Ljvivskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav*. Serija Jurydychna. 2011. 3. 383–394 [in Ukrainian].
6. Panova A. V. Dopustymistj dokaziv u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy: normatyvno-pravovyj aspekt [Admissibility of evidence in criminal proceeding of Ukraine regulatory and legal aspect]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*. Serija Jursprudencija. 2014. 10-2. 2. 152–154 [in Ukrainian].

7. Piljkov K. Vlastyvoli dokaziv ta kryteriji jikh ocinjuvannja [Properties of evidence and criteria for their evaluation]. Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. 2020. 4. 86 – 99 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.962

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-204-209

Рябовол Лілія Тарасівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: lryabovol8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>

НАУКОВА ДИСКУСІЯ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

У статті викладено результати аналізу наукових праць з питань організації та функціонування судової влади, а також засад професійної діяльності суддів в Україні та зарубіжних країнах. Встановлено, що ця проблематика ґрунтовно розробляється вченими, при цьому, з деяких питань в її межах не вироблено єдиної наукової позиції, окремі її аспекти залишаються дискусійними. Виявлено, що реалізуються різні підходи до визначення категорії «судова влада», проте, переважно, застосовується універсальний підхід, який дозволяє відобразити сутність судової влади з огляду на її функціональне призначення, носія або суб'єкта влади, принципів і форм організації та діяльності, тощо. Констатовано, що не існує єдиної наукової позиції і щодо сутності поняття «судова система», що інколи ототожнюється з поняттями «судоустрій», «судівництво», «система судів», «система правосуддя», або, навпаки, протиставляється їм. Зауважено, що відсутність уніфікованого термінологічного апарату може спричинити ускладнення не лише під час теоретичної розробки цих питань, але й у процесі упровадження результатів відповідних наукових досліджень у практику. Запропоновано розглядати питання організації та діяльності судової влади, як багатоаспектного й багатofункціонального інституційного утворення, з позицій системного підходу. Так, усвідомлення системного характеру цього феномену є умовою проведення комплексного вдосконалення судової влади. З'ясовано, що дискусійним залишається питання структури судової системи, до елементів якої, поряд із судами, відносять і прирівняні до них органи, та органи, створені для обслуговування судової системи, тощо. Не дійшли вчені єдиної думки і щодо моделей судової системи, у тому числі кількості її ланок / рівнів, а також спеціалізації судів та суддів. Встановлено, що етичні стандарти діяльності суддів (стандарти суддівської етики) це – сукупність норм, правил, цінностей, а також особистих уявлень суддів про етику суддівської діяльності, якими керуються судді при виборі моделі своєї поведінки у професійній діяльності та позапрофесійному житті.

Ключові слова: судова система в Україні, моделі судової системи в зарубіжних країнах, захист прав людини, верховенство права, етичні стандарти діяльності суддів.

Ryabovol L. SCIENTIFIC DISCUSSION ON THE POWER OF THE ORGANIZATION AND FUNCTION OF THE JUDICIARY

The article presents the results of the analysis of scientific works on the organization and functioning of the judiciary, as well as the principles of the professional activity of judges in Ukraine and foreign countries. It has been established that this issue is being thoroughly developed by scientists, while a single scientific position has not been developed on some issues within its limits, some of its aspects remain debatable. It was found that various approaches to defining the category «judicial power» are implemented, however, a universal approach is used, which allows to reflect the essence of judicial power in view of its functional purpose, the bearer or subject of power, the principles and forms of organization and activity, etc. It was established that there is no single scientific position regarding the essence of the concept of «judicial system», which is sometimes equated with the concepts of «judiciary», «court system», «justice system», or, on the contrary, opposed to them. It is noted that the lack of a unified terminological apparatus can cause complications not only during the theoretical development of these issues, but also in the process of implementing the results of relevant scientific research into practice. It is proposed to consider the issue of the organization and activity of the judiciary, as a multifunctional institutional formation, from the standpoint of a systemic approach. Thus, awareness of the systemic nature of this phenomenon is a condition for comprehensive improvement of the judiciary. It was found that the question of the structure of the judicial system remains debatable, the elements of which, along with the courts, include bodies equated to them, and bodies created to serve the judicial system, etc. Scientists have not reached a consensus regarding the models of the judicial system, including the number of its levels, as well as the specialization of courts and judges. It has been established that the ethical standards of judges (standards of judicial ethics) are a set of norms, rules, values, as well as personal ideas of judges about the ethics of judicial activity, which are guided by judges when choosing a model of their behavior in professional activity and non-professional life.

Key words: judicial system in Ukraine, models of the judicial system in foreign countries, protection of human rights, rule of law, ethical standards of judges.

Formulation of the problem. An urgent issue at the current stage of the development of our country is the establishment / formation of the national judicial system as an independent, accessible, democratic, one that meets the interests and satisfies the needs of the legal state and civil society, and is consistent with generally recognized standards in this field. One of the conditions for its optimal solution, in particular ensuring the effectiveness of judicial reform, is the scientific justification of the foundations of its implementation. In this regard, the research of domestic scientists on the issues of judicial power and the judicial system does not lose its relevance.

Analysis of recent research and publications. The issue of judicial power is of considerable scientific interest. It is being developed by specialists in the theory and history of the state and law (L. Luts, O. Murashin, Yu. Oborotov, O. Ryhina, T. Strus-Dukhnych, etc.), constitutional law of Ukraine and foreign countries, international law, administrative and other branches of Ukrainian law (S. Bilostotskyi, V. Yehorova, O. Zakharova, I. Ivanochko, S. Obrusna, T. Pustovoi, O. Rosolyak, A. Stryzhak, V. Tatsii, V. Topchii, V. Fedorenko, V. Cheban, E. Chernyak, V. Shapoval, N. Shaptala, etc.), judicial system (V. Bryntsev, O. Burak, V. Horodovenko, M. Kryzhanivskyi, M. Lyakh, I. Marochkin, L. Moskvych, H. Murashyn, I. Nazarov, S. Overchuk, S. Prylutskyi, D. Prytyka, M. Rudenko, M. Savenko, V. Serdyuk, N. Slobodianyk, L. Skomorokha, D. Fedina, L. Fesenko, A. Shevenko, V. Shishkin, N. Yuzikova, etc.).

The purpose of the article is to determine certain debatable aspects of this issue based on the results of the analysis of the scientific works of domestic scientists on the organization of the judiciary and the functioning of the judicial system.

Presenting main material. The provisions of normative legal acts create a basis for understanding the judiciary as a separate branch of government, states D. Fedyna. Her analysis of the scientific output of domestic scientists led to the conclusion that views on the legal category «judicial power» were divided [11, p. 41]. Domestic jurisprudence has developed different approaches to its definition. As a result of their systematization, I. Nazarov established that the content of this category is interpreted through: 1) the appointment of the judiciary and its inherent functions; 2) its bearer is the system of special bodies (courts with specific competence); 3) forms and principles of its organization and activity; 4) determination of the largest possible number of investigated parties and aspects of judicial power (universal approach) [7, p. 8]. The latter approach allows the most complete disclosure of the essence of this legal, political, social, cultural (historical-cultural) phenomenon, which is denoted by the concept of «judicial power».

Most of the relevant definitions are formulated on the basis of this approach. In the interpretation of D. Fedina, the judicial power is an independent, independent branch of state power, which guarantees natural and legal entities the right to a fair trial by implementing a set of powers to administer justice, as well as to ensure the activities of judicial bodies, interpretation of legal norms, rule-making and control powers etc. This concept, the scientist emphasizes, has a broad meaning, which is associated with sufficient institutional capacity, the possibility of independent protection of human rights and interests, and the impact on society as a whole [11, p. 43].

I. Usenko broadly interprets the meaning of this concept. According to the scientist's definition, judicial power is a functionally and institutionally separate sphere of public power; the totality of the powers of courts and other authorized subjects, legitimized by the will of the people or another specific historical subject of legitimation, the content of which is: the administration of justice in special procedural forms with the aim of maintaining law and order, ensuring social harmony and the interests of the ruling classes of society; interpretation of legal norms and control over state bodies and officials [10, p. 32].

Implementing a universal approach to defining the concept of «judicial power», domestic scientists usually use the term «judicial system», while the corresponding context in their works differs. Thus, after summarizing the main essential features of judicial power, I. Hrytsenko and M. Pohoretskyi formulated the following definition: judicial power is an independent branch of power that belongs to the courts that make up the judicial system, the unity of which is ensured by the uniform principles of the organization and operation of courts. Its main tasks are: law-based resolution of social conflicts between the state and citizens, citizens themselves, citizens and legal entities, legal entities among themselves; control over the constitutionality of laws; protection of citizens' rights in their relations with executive authorities and officials; control over the observance of the rights of citizens during the investigation of crimes and conducting investigative activities, establishing the most significant legal facts [3, p. 27].

Agreeing with the fact that judicial power is a broad concept that covers all aspects of judicial legal relations, T. Strus-Dukhnych emphasizes that it should not be associated only with the judicial system, on the contrary, it covers the body of judges, court apparatus, premises, in which courts are located, subjects of organizational and resource support and can be implemented not only through justice, but also through other forms (functions) [9, p. 6].

In the scientific community, there is no single position regarding the essence of the very concept of «judicial system». Sometimes it is equated with the concepts of «court system», «judiciary», «justice system», or, on the contrary, they are opposed. According to M. Fomina, for example, it is unacceptable to identify the judicial system with the system of courts or the system of judicial authorities or judicial instances. In addition, the scientist put forward the opinion that the term «judicial system» historically arose in Soviet times and is inherent in the totalitarian regime, therefore, at the present time it has lost its relevance and evolved into a broader concept – «judicial system» as a set of norms that determine the fundamental principles organization and activities, tasks, internal structure and competence of courts and bodies equivalent to them (arbitration courts, arbitrations), as well as

directly the system of state courts and the system of bodies created to serve this system. She proposes to define the court system as a single, interdependent, hierarchically structured set of courts in the state, in addition, to minimize the use of such terms in scientific circulation as «judiciary», «justice system», «system of courts and judicial instances», «structure of courts» [13, p. 67].

We cannot agree that the term «judicial system» has lost its relevance. It is obvious that the totalitarian regime left its mark on all spheres of life in society, including the judicial system, however, such a complex, multifaceted and multifunctional entity, denoted by this term, cannot be considered otherwise than from the standpoint of a systemic approach. Currently, the opinion of I. Nazarov deserves attention that the judicial system is not a collection of any bodies (state, municipal, other), but rather a system that has close internal connections between elements, is built on the basis of certain principles, unified and mandatory for every court, must meet the requirements of society and the state. The scientist defines two types of connections of this system: internal – between courts within the national judicial system; external – with courts and non-judicial bodies of foreign states [7, p. 11].

It is as a result of maintaining external relations that, as L. Moskvych notes, the judicial system reflects the peculiarities of the organization of the country's judicial power, corresponds to the level of socio-economic development, views prevailing in society on the place of the court in the mechanism of state power, accumulated experience and traditions. The scientist points to such factors of development and formation, formation of judicial systems as: historical conditions of states; the level of social and economic development; form of government and state structure; traditions, customs, mentality of the people, the level of household, professional, political legal awareness, the legal culture of society in general (internal factors); degree of integration of the state into the European and world community, recognition and implementation at the internal state level of democratic principles and standards of judicial power, which ensure the implementation of the principle of the rule of law (external factors) [6, p. 76, 77].

Understanding the systemic nature of this phenomenon is especially important for improving the organization of the judiciary. So far, L. Moskvych has determined the directions of optimization of the judicial system of Ukraine, based on the theory of systems, in particular, the theory of social systems. The scientist characterized the judicial system as a societal open system that interacts with other systems and is an element of the metasystem (society and the state). Therefore, the effective functioning of the judicial system, its production of services for the resolution of legal conflicts depends on obtaining from the external environment the necessary and sufficient resources for high-quality work and proper internal organization, as well as on its stability in a single mechanism. On this basis, the scientist identified two aspects of improving the judicial system: 1) external – optimization of the court's interaction with state bodies, society, at the same time, the state must provide the judicial system with financial, informational, and personnel resources necessary for its functioning; 2) internal – improvement of organizational conditions for the court to properly fulfill its purpose, which involves choosing the optimal structure of the judicial system, solving issues of its centralization-decentralization, introducing the principle of specialization [5, p. 25, 26, 28]. The way L. Moskvich uses the terms «judicial system», «judicial system» shows that she equates them.

Based on the fact that judicial power is a phenomenon that can be considered not only in legal, but also in socio-philosophical and political aspects, the authors of the monograph – [10] also use the terms «judicial system» and «judiciary» as synonyms, instead, the term «judiciary» is used to denote the legal status of judicial power, which is manifested in its interrelated institutional characteristics (judicial system) and legal forms of exercise of judicial power (judiciary) [10, p. 34].

The analysis of the content of the concepts «judicial power», «judicial system», «court system», «judicial system», «judiciary», carried out by O. Bezpala, led her to the conclusion that the all-encompassing concept, which characterizes the peculiarities of the organization of judicial power and the administration of justice with the purpose of protecting the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen, legal entities, the state, is the concept of «judicial system», for the definition of which the scientist uses the term «court system». Thus, the judicial system is a component of the state mechanism, a hierarchical, structured and differentiated system of courts, which in their activities adhere to the principles and rules defined at the level of the relevant normative legal acts, are connected and interact with each other to fulfill the tasks assigned to them of tasks [1, p. 9].

When defining the concept of «judicial system», researchers, as a rule, start from a certain main feature or feature of this system. The most justified, I. Nazarov believes, is the definition that emphasizes the nature of the judicial system as an instrument of judicial power, the internal unity and general features of judicial bodies [7, p. 11].

The structure of the judicial system is another debatable issue from the issues outlined in the topic of the article. In general, it is understood as a set of interconnected elements, however, there are different opinions about these elements themselves. Based on the above scientific position of M. Fomina, such elements are courts and bodies equated to them (arbitration courts, arbitrations), as well as bodies created to service this system [13, p. 8]. R. Kuybida, R. Prytyk, L. Sushko, I. Turkina and others are in similar positions.

In foreign countries, L. Moskvych established, a broad interpretation of the judicial system has been formed, in the composition of which three subject elements are distinguished: courts (of general and specialized jurisdiction), quasi-courts and special bodies of judicial power, which administer justice, are differentiated by

jurisdiction and function in system according to a certain hierarchy. At the same time, in the context of the search for the optimal model of managing the judicial system, the scientist points to only one of its elements – the courts [6, p. 79; 4, p. 30].

According to I. Nazarov, the court is the only element of the judicial system. Accordingly, the scientist defines the judicial system as a system of special state bodies (courts), which are the bearers of judicial power, created to meet the need for consideration and resolution of legal disputes, have general tasks, principles of organization and activity [7, p. 11]. Sharing the expressed opinion, O. Bezpala also defines the judicial system as a set of its elements – courts that exercise judicial power on the territory of the state [1, p. 5, 9].

Sometimes scientists in the same work express different views on the structure of the judicial system. Thus, in the content of his candidate's thesis, T. Strus-Dukhnych points out that courts are not the only bodies of judicial power. At the same time, revealing the issue of the principles of organization and functioning, the status of the judiciary, the scientist operates purely with the term «court», for example: «... the principles of the organization and functioning of the judiciary characterize the content of the activity of the judiciary in general and individual courts», «The independence of the courts...», « ... courts are not part of any other system of state bodies», etc. In addition, the conclusions from the dissertation state: «Courts form a judicial system, which, like every system, is characterized by its connections and relations between its individual elements (courts), as well as such properties as hierarchy, multi-level, structured» [9, p. 6, 7, 10].

It is obvious that when examining the question of the structure of the judicial system, one should start from the provisions of the legislation. According to Part 1 of Art. 1 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», judicial power in Ukraine is exercised by independent and impartial courts established by law. In accordance with Part 1 of Art. 3 of the same document, the courts of Ukraine form a single system [8]. It should be noted that in the mentioned act, the legislator uses the terms «judiciary» and «judicial system», however, does not fix their definitions.

Consideration of the judicial system as a set of all courts raises the question of the number of links / levels of such a system, an unequivocal answer to which has not yet been formed in the domestic academic community. According to V. Tatsius, a three-level system of courts is optimal. This position is shared by V. Kononenko, V. Horodovenko, and others. On the other hand, according to B. Gulka, the three-tier judicial system has historically not justified itself. In the context of solving this issue, O. Vinogradova and A. Leontovych indicate that, for example, in Europe there are no discussions about the number of links in the judicial system, since the decisive circumstances of its construction are the ability to ensure the unity of judicial practice [4, p. 75, 79, 80, 84, 93].

Domestic scientists have developed the issue of functional models of the judicial system in sufficient depth, however, the current stage of its development is also characterized by a lack of unity in the relevant scientific positions. Thus, describing the state of scientific research on the foundations of the judiciary in Ukraine and foreign countries, V. Fedorenko states that two main models are mainly distinguished – Anglo-American (Anglo-Saxon) and Romano-Germanic (European, continental), sometimes – socialist and Muslim [12, p. 88]. Taking into account the methodology of the theory of systems and the comparative legal analysis of the organization and functioning of the judicial systems of different countries, L. Moskvych singled out four types of modern judicial systems: 1) Romanesque; 2) German; 3) English; 4) mixed [6, p. 77]. It is obvious that this division of judicial systems is based on the corresponding division of legal systems of states.

I. Nazarov, on the other hand, believes that the type of legal system cannot be used as a criterion for the classification of judicial systems. The scientist justified this position by the fact that the models of judicial systems of different European countries, despite belonging to the same legal family, have distinctive features. His analysis of the formation of judicial systems of the Romano-Germanic legal system testifies to the absence of a single model of the judicial system for all states for all time. Such models existed only temporarily. The judicial system of the country that had a dominant military, political or economic position in the region at one or another period of time was taken as a sample. At the same time, in its pure form, without changes, such a model has never been transferred to another state. Historical and legal traditions of the recipient country, which changed the original judicial model, were always taken into account. The judicial system has particularly significant differences when it comes to the types and competence of specialized courts. That is why, the scientist emphasizes, the classification of judicial systems of different countries should be carried out according to criteria that indicate the specificity of the object of research – the judicial system, and not the state as a whole. Such criteria are: the number of levels of the judicial system and judicial instances, the degree of specialization of courts, the number of higher judicial institutions and the order of administration in the field of judicial activity [7, p. 8, 13].

In response to the urgent need to improve the national judicial system, the question of the structure of the judicial system in view of its mono / polysystemicity, when the system of general and specialized courts function autonomously in the country, headed by its highest courts, was also covered in the researches of domestic scientists. The most common among the latter is the system of administrative justice, the task of which is to consider complaints from private individuals about the decisions and actions of state administration bodies and officials [12, p. 89].

It is the developed system of specialized courts, which is characteristic of most countries of the European Union, that is a means of increasing the efficiency of the judicial system, the quality and accessibility of justice for the population, emphasizes I. Nazarov. At the same time, the types and competences of specialized courts in

different countries lead to significant differences in their judicial system, the scientist continues. At the same time, the functioning of the system of specialized courts does not contradict the principle of the unity of the judicial system [7, p. 15, 16, 19].

Addressing the issue of specialization of courts, the vast majority of domestic scientists agree that such specialization is an achievement of the national judicial system (V. Kuznetsov), the only correct decision of the state (D. Prytika), an important step in the administration of justice, as it provides additional guarantees of the adoption of motivated, legal and fair decisions (E. Yevgrafova). V. Kravchuk also advocates the specialization of courts. In general, while supporting the specialization of courts, Yu. Shemshuchenko warns that absolutization and the distorted embodiment of judicial specialization can lead to negative consequences. Thus, the introduction of complete specialization of the judicial system can cause the rupture of the entire «body» of the judicial power, and as a result, the loss of its independence. The scientist sees that the specialization of courts should be subsidiary, auxiliary to courts of general jurisdiction, and the availability of judicial protection should be ensured in accordance with the rules of a single «entry window». Even more radical is the position of V. Kononenko, who believes that the creation of specialized courts has not improved the state of justice in Ukraine. The judicial system has become cumbersome, and most importantly, there have been obstacles to the consideration of the case by an impartial court [4, p. 85-86, 90]. At the moment, the position of V. Horodovenka, who rejects the specialization of courts in favor of the specialization of judges, deserves attention. E. Yevgrafova also believes that real specialization is carried out by judges, each of whom, based on their professional knowledge, experience and legal awareness, specializes in specific cases and the application of relevant norms of current legislation [4, p. 93, 94].

Regarding the ethical standards of judges' activities or standards of judicial ethics, A. Biryukova and I. Kondratova define them as «a system of universal norms, values, rules and formulas that guide judges in choosing a model of their behavior under specific circumstances, taking into account personal ideas about morality, ethics judicial activity, ideals of justice and the significance of the professional status of a judge in society». These scientists single out three groups of subjects for whom these standards are significant. They are: judges themselves, who in their professional and daily activities must adhere to these standards, which determine the model of their desired or necessary behavior; bodies of judicial power, for which the ethical standards of judges' activity play the role of a regulator through the prism of which the specific situation faced by a judge in his activity is analyzed, evaluated and resolved; a society for which the degree of compliance by judges with ethical standards appears as a criterion for evaluating the judiciary [2, p. 28].

Conclusions and suggestions. As a result of the conducted research, it was established that the issues outlined in the topic of the article, as a subject of research, are thoroughly developed by domestic scientists, at the same time, a unified scientific position has not been developed within its limits on some issues, some of its aspects remain debatable. Thus, views on the legal category «judicial power» were divided. This is explained by the fact that scientists implement different approaches to its definition. Preferably, a universal approach is used, which allows you to cover the content of judicial power in view of its functional purpose, medium, forms and principles of organization and activity, etc. There is no single scientific position regarding the essence of the concept of «judicial system», which is sometimes equated with the concepts of «judiciary», «court system», «justice system», or, on the contrary, they are contrasted. For all the diversity of positions of domestic scientists regarding the relationship of these concepts, it is appropriate and necessary to consider the relevant multi-aspect and multifunctional education from the standpoint of a systemic approach. Only the awareness of the systemic nature of this phenomenon will allow comprehensive improvement of the organization of judicial power. The question of the structure of the judicial system is debatable, the elements of which, along with the courts, include bodies equated to them (arbitration courts, arbitrations), bodies created to serve the judicial system, etc. Scientists have not reached a consensus regarding the models of the judicial system, including the number of its links/levels, as well as the specialization of courts and judges.

The active development by specialists in the theory of the state and law, constitutional and administrative law, etc., of debatable issues within the outlined issues positively characterizes the current state of its research, and indicates the formation of relevant scientific schools. At the same time, the lack of a unified terminological apparatus can cause complications not only during the theoretical development of these issues, but also in the process of implementing the results of research in this field into practice. It is obvious that the scope of the article does not allow to analyze all the debatable issues on the outlined issues. In the context of the ongoing judicial reform, further development is needed, for example, issues of the principles of justice, which are generally recognized but not enshrined in the Constitution of Ukraine, such as: access to justice, etc.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безпала О. І. Роль судової системи України в інституційному забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 5-14.
2. Бірюкова А. М., Кондратова І. Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 21-29. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3226>
3. Гриценко І., Погорецький М. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23-27.
4. Інтерв'ю учасників Всеукраїнського форуму учених правознавців та суддів «Утвердження європейської моделі судочинства і верховенства права – пріоритети судової реформи та відновлення

суспільної довіри до суддів в Україні». *Право України*. 2014. № 11. С. 74-135.

5. Москвич Л. М. Напрями оптимізації судоустрою України. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4 (128). С. 25-31.

6. Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем. *Вісник Вищої Ради юстиції*. 2010. № 3. С. 73-81.

7. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2011. 39 с.

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://surl.li/hffnp> (дата звернення: 20.05.2023).

9. Струс-Духнич Т. В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 18 с.

10. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / В. С. Бігун та ін.; за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наук.-виробн. підпр. «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2014. 503 с.

11. Федина Д. І. Судова влада як конституційно-правова категорія. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 3. С. 39-44.

12. Федоренко В. В. Характеристика стану наукових досліджень засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 86-90.

13. Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 67-69.

REFERENCES:

1. Bezpala, O. I. (2014). Rol sudovoi systemy Ukrainy v instytutsiinomu zabezpechenni realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy [The role of the judicial system of Ukraine in the institutional provision of the implementation of the law enforcement function of the state]. *Administrativne pravo i protses*. № 3(9). 5-14. [in Ukrainian].

2. Biriukova, A. M., & Kondratova I. D. (2021). Etychni standarty diialnosti suddiv: poniattia ta rol [Ethical standards of a judge's activity: concept and role]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 91. 21-29. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3226> [in Ukrainian].

3. Hrysenko, I., & Pohoretskyi, M. (2012). Sudova vlada v Ukraini: do vyznachennia poniattia [Judiciary in Ukraine: to the definition of the concept]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. 23-27. [in Ukrainian].

4. Interviu uchastykiv Vseukrainskoho forumu uchenykh pravoznavtsiv ta suddiv «Utverdzhennia yevropeiskoi modeli sudochynstva i verkhovenstva prava – priority sudovoi reformy ta vidnovlennia suspilnoi doviry do suddiv v Ukraini» (2014). [Interviu uchastykiv Vseukrainskoho forum uchenykh pravoznavtsiv ta suddiv «Utverdzhennia yevropeiskoi modeli sudochynstva i verkhovenstva prava – priority sudovoi reformy ta vidnovlennia suspilnoi doviry do suddiv v Ukraini»]. *Pravo Ukrainy*. № 11. 74-135. [in Ukrainian].

5. Moskvych, L. M. (2011). Napriamy optymizatsii sudoustroiu Ukrainy [Directions of optimization of the judicial system of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2011. № 4 (128). 25-31. [in Ukrainian].

6. Moskvych L. M. Napriamy optymizatsii sudoustroiu Ukrainy [Formation and development of judicial systems]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 4 (128). 25-31. [in Ukrainian].

7. Nazarov, I. V. (2011). Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: porivnialno-pravovy analiz [Judicial systems of the countries of the European Union and Ukraine: a comparative legal analysis]: *avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk*. Kharkiv. 39. [in Ukrainian].

8. Pro sudoustrii i status suddiv (2016, June 2). [On the judiciary and the status of judges]. *Zakon Ukrainy № 1402-VIII*. Retrieved from: <http://surl.li/hffnp> [in Ukrainian].

9. Strus-Dukhnych, T. V. (2012). Sudova vlada v period rozbudovy hromadianskoho suspilstva: teoretyko-pravovi aspekty [Judicial power in the period of development of civil society: theoretical and legal aspects]: *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. Lviv. 18. [in Ukrainian].

10. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku [Judicial power in Ukraine: historical origins, regularities, peculiarities of development] / V. S. Bihun ta in.; za red. I. B. Usenka. Kyiv: Nauk.-vyrobn. pidpr. «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy», 2014. 503. [in Ukrainian].

11. Fedyna, D. I. (2015). Sudova vlada yak konstytutsiino-pravova katehoriia [Judicial power as a constitutional and legal category]. *Pravo i suspilstvo*. № 5-2. Ch. 3. 39-44. [in Ukrainian].

12. Fedorenko, V. V. (2014). Kharakterystyka stanu naukovykh doslidzhen zasad sudochynstva v Ukraini ta zarubiznykh krainakh [Characterization of the state of scientific research on the principles of justice in Ukraine and foreign countries]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*. Vyp. 1. T. 1. 86-90. [in Ukrainian]

13. Fomina, M. A. (2013). Do pytannia rozmezhuвання poniat «sudova systema» ta «sudoustrii» [Regarding the issue of distinguishing between the concepts of «judicial system» and «judiciary»]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. 67-69. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023

Боса Ірина Вадимівна,

аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ

e-mail irinabosa3@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-2913-8366>

ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено з'ясуванню змісту гарантій адвокатської діяльності, визначення їх ознак та механізму реалізації. З метою реалізації поставленого завдання проаналізовано публікації науковців-адміністративістів, які здійснювали досліджували окресленої проблеми. Актуалізовано що адвокатура, виступаючи одним із складових елементів системи правосуддя, потребує нагального застосування реформаційних заходів, покликаних забезпечити дотримання гарантій адвокатської діяльності з боку державних інституцій. З'ясовано зміст дефініції «гарантії адвокатської діяльності».

Сформульовано авторське визначення дефініції «гарантії адвокатської діяльності», гарантії адвокатської діяльності – визначаються як елемент правового статусу, яким наділений адвокат як учасник системи органів відправлення правосуддя, що представляє собою встановлені або санкціоновані державою на рівні закону способи та умови провадження адвокатської діяльності, які забезпечують повноцінну реалізацію професійних та соціальних завдань інституту адвокатури, гарантують її автономію від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Констатовано що складниками гарантій адвокатської діяльності є правова форма регламентації гарантій, суб'єкти що застосовують гарантії адвокатської діяльності, повноваження суб'єктів, які застосовують гарантії.

Визначено що має місце неузгодженість положень матеріального і процесуального права, якими врегульовано процес реалізації гарантій адвокатської діяльності, крім того, для створення належних умов забезпечення дотримання гарантій має повноцінно реалізовуватись дія принципів незалежності адвокатури та конфіденційності її діяльності.

Встановлено що рівень повноти дотримання гарантій адвокатської діяльності безпосередньо пов'язаний із рівнем розвитку правової свідомості суспільства та досконалістю політичної системи, саме ці складові чинять основний вплив на ступінь розвитку інституту адвокатури та рівень професійності адвокатів.

Ключові слова: адвокатура, гарантії адвокатської діяльності, захист особи, механізм реалізації, правомірне поведінка.

Bosa I. WARRANTIES OF LAWYER ACTIVITY: SIGNS AND IMPLEMENTATION MECHANISM.

The article is devoted to clarifying the content of guarantees of advocacy, defining their features and the implementation mechanism. In order to implement the task, the publications of administrative scientists who researched the outlined problem were analyzed. It has been updated that the legal profession, acting as one of the constituent elements of the justice system, needs the urgent application of reform measures designed to ensure compliance with the guarantees of lawyer activity by state institutions. The content of the definition of "lawyer's guarantee" has been clarified.

The author's definition of the definition of "guarantee of advocacy" has been formulated, guarantees of advocacy are defined as an element of the legal status conferred on a lawyer as a member of the system of justice administration bodies, which is the methods and conditions of advocacy established or sanctioned by the state at the level of law, which ensure a full-fledged implementation of professional and social tasks of the Institute of Advocacy, guarantee its autonomy from state authorities, local self-government bodies and their officials.

It has been established that the legal form of guarantee regulation, the entities that apply the guarantees of advocacy, and the powers of the entities that apply the guarantees are the components of the guarantees of advocacy.

It was determined that there is an inconsistency between the provisions of substantive and procedural law, which regulate the process of implementing the guarantees of advocacy, in addition, in order to create the proper conditions for ensuring compliance with the guarantees, the principles of the independence of the legal profession and the confidentiality of its activities must be fully implemented.

It was established that the level of complete compliance with the guarantees of advocacy activity is directly related to the level of development of the legal consciousness of the society and the perfection of the political system, it is these components that have the main influence on the degree of development of the advocacy institute and the level of professionalism of lawyers.

Key words: advocacy, guarantees of advocacy, personal protection, implementation mechanism, lawful behavior.

Постановка проблеми. В умовах реформаційного сьогодення, триваючих євроінтеграційних процесів всіх без виключення інституцій в Україні, сфера надання професійної правничої допомоги також зазнала певних змін, що проявляється в перерозподілі ролі між правовими інститутами, які функціонально покликані здійснювати реалізацію функцій держави щодо захисту конституційно гарантованих прав і свобод людини й громадянина. Одним з таких інститутів виступає адвокатура, саме тому діяльність законодавця, практиків та наукової спільноти наразі направлено на пошук нових підходів адміністративно-правового

регулювання питань адвокатської діяльності, створення належних умов її здійснення з боку державних інституцій, оскільки роль адвокатури у житті правового суспільства залишається надзвичайно важливою.

Світова спільнота визнає інститут адвокатури як професійне об'єднання незалежних самозайнятих правників, які покликані забезпечити провадження важливого завдання - реалізацію права на захист свобод та інтересів, шляхом надання правової допомоги. Варто відзначити, що для належної реалізації такої задачі, необхідна наявність ініціативи та дієвих кроків з боку держави по формуванню належних умов функціонування інституту адвокатури, що в свою чергу підкреслює особливий статус адвоката, як особи, що забезпечує надання професійної правової допомоги.

Адвокатура, виступаючи одним із складових елементів системи правосуддя, потребує нагального застосування реформаційних заходів, покликаних забезпечити дотримання гарантій адвокатської діяльності з боку державних інституцій. Проте в сучасних умовах, враховуючи запроваджені на території України воєнний стан, питання створення належних умов і дотримання гарантій функціонування адвокатури лише дискутується, що свідчить про актуальність теми дослідження та поставлених задач.

Розробка теоретичної складової проблем забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності в Україні має важливе практичне значення, оскільки за результатами її здійснення уявляється можливим з'ясувати дієві механізми реалізації гарантій та запропонувати шляхи з вдосконалення чинного законодавства та практичні аспекти його застосування під час провадження адвокатської діяльності.

Стан дослідження проблеми. Дослідженню питань адвокатської діяльності та забезпечення дотримання гарантій в свої роботах приділили увагу М. Антонович, Н.М. Бакаянова, М.Ю. Баршевський, А.М. Бірюкова, Т. Варфоломеева, Є.В. Васьковський, Т.Б. Вільчик, С. Гончаренко, О.С. Деханов, С.О. Іваницький, В.В. Заборовський, А.Г. Кучерена, С.М. Логінова, М.М. Михеєнко, С.В. Прилуцький, М. Погорельський, Н.Ю. Сакара, О.Д. Святоцький, Л.В. Тацій, Д.П. Фіолевський, С.Я. Фурса, П.В. Хотенець, О.Г. Яновська та інші вчені.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності «гарантії адвокатської діяльності», ознак що їх характеризують, засад функціонування гарантій та визначення елементів механізму реалізації гарантій адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно нормі статті 5 «Адвокатура і держава» Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності [1].

Гарантії адвокатської діяльності України виражаються, насамперед, у нормах чинного законодавства, що конкретизують механізм захисту професійних прав адвокатів. Однак далеко не всі правові норми є правовими гарантіями адвокатської діяльності, а лише ті з них, що містять визначені умови та засоби, за допомогою яких досягається безперешкодне користування адвокатом професійними правами й виконання обов'язків при наданні правничої допомоги [2, с. 88].

Як відзначається в багатьох працях дослідників правових аспектів адвокатської діяльності та забезпечення дотримання встановлених гарантій, правовий статус адвоката та відсутність втручання в його роботу з боку державних інституцій є певним показником розвитку суспільства, його демократичності та правового рівня. Чинне законодавство визначає головну роль адвокатури, яка полягає у захисті прав, свобод та законних інтересів особи, забезпеченні рівного та вільного доступу до правосуддя. Кожна правова держава на рівні основного закону визнає адвокатуру високопрофесійним незалежним інститутом та гарантує відсутність будь-якого втручання в її діяльність. Професійна правова допомога адвоката може мати високий рівень ефективності лише за умови відсутності будь-яких перешкод з боку держави та її органів в ході провадження ним своєї діяльності по захисту інтересів клієнта. Адвокатська діяльність наділена певною специфікою, яка полягає у наявності постійних конфліктів та протистояння, проте не з клієнтом а з інституціями чи особами яким клієнт протистойть. При цьому адвокат законодавчо наділений не великим арсеналом засобів і можливостей, щоб забезпечити захист прав та інтересів свого клієнта. Тож він має хоча б сам зазнавати мінімального тиску та втручання в роботу, що перешкоджатимуть йому професійно захищати інтереси довірителя.

З урахуванням зазначеного, вважаємо за потрібне з'ясувати зміст дефініції «гарантії адвокатської діяльності».

Гарантії – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [3, с. 311].

Словники не містять безпосередньо тлумачення поняття гарантії адвокатської діяльності, проте дають визначення сутності самого інституту «гарантія» у різних сферах суспільних відносин.

Так, на думку авторів енциклопедичного словника, «державні гарантії» 1) забезпечення чогонебудь, запорука чому-небудь; 2) у цивільному праві – один із способів забезпечення виконання юридичною чи фізичною особою обов'язків, зобов'язань, передбачених нормативно-правовим актом чи певною угодою. Державні гарантії – спосіб забезпечення цивільно-правових зобов'язань, взятих державою перед своїми громадянами [4, с. 161].

Автори тлумачного словника визначають «гарантом» державу, організацію чи особу, які гарантують що-небудь; «гарантувати» - давати гарантію у чому-небудь, від чого, захищати; «юридичні гарантії» - законодавчо закріплені засоби охорони суб'єктивних прав громадян і організацій, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності і охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства і держави [5, с. 222].

Гарантії виступають основоположним елементом будь-якої діяльності та правового статусу, зокрема адвоката як процесуального учасника та адвокатської діяльності в цілому.

Свою позицію щодо гарантії адвокатської діяльності висловив С.Н. Братусь, в якій відзначається, що правові норми самі по собі безсилі, необхідні якісь правові гарантії, тобто інші правові норми, для того, щоб перші могли б бути застосовані і реалізовані на практиці [6, с. 78-79].

Пункт 1.6 Загальних положень затвердженого рішенням Ради адвокатів України № 182 від 27.07.2013 року «Положення про комітет захисту прав адвокатів та гарантії адвокатської діяльності» містить визначення «гарантії адвокатської діяльності» - це система умов і заходів правового характеру, передбачених у відповідних нормативно-правових актах, які забезпечують ефективну реалізацію адвокатом покладених на нього повноважень щодо надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва у їх повному обсязі, зокрема, але не виключно, встановленими ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», іншими законами, підзаконними актами, міжнародними угодами, згода на ратифікацію яких надана Верховною Радою України [7].

Гарантії адвокатської діяльності в правовому суспільстві, за умови їх належної реалізації і дотримання, мають неочіненне значення. Інститут адвокатури, виступаючи гарантом законності у відносинах між державою та особою, виконує ряд надважливих завдань, тож запроваджені на законодавчому рівні гарантії варто визнати базисом, що покладено в основу поваги та беззаперечної довіри до адвоката як фахівця і адвокатури в цілому.

В.В. Заборовський, досліджуючи дане питання доходить до висновку, що під гарантіями адвокатської діяльності слід розуміти один із елементів правового статусу адвоката, який являє собою сукупність умов, способів та засобів передбачених законодавством про адвокатуру, що спрямовані на забезпечення належної реалізації всіх інших елементів такого статусу, з метою створення відповідних умов надання професійної правничої допомоги [8, с. 146].

Н.А. Бедюк під правовими гарантіями адвокатської діяльності розуміє встановлені нормами закону засоби та умови, які спрямовані на забезпечення можливості здійснення та реалізації адвокатом його професійних повноважень з метою надання ефективної правової допомоги своєму клієнту [9, с. 160].

В юридичній літературі визначено характерні для гарантії адвокатської діяльності ознаки, до яких віднесено:

- політична значущість (процесуальні гарантії діяльності адвоката являють собою не лише юридичне, а й політичне явище; вони слугують показником рівня законності й дотримання прав людини, свого роду індикатором, за яким можна визначати рівень демократії в країні);
- загальний характер (питання про існування гарантії має вирішуватись безвідносно до конкретних обставин конкретної справи, незалежно від того, були чи не були допущені якісь порушення прав адвокатів, були чи не були задіяні засоби, покликані забезпечити правовий статус адвоката);
- вираженість у праві (гарантія має бути закріпленою в одній або низці нормі національного законодавства);
- спрямованість на досягнення одного з таких завдань: а) забезпечення реалізації якогось інтересу; б) захист інтересу від посягань на нього; в) сприяння ліквідації посягань та їх негативних наслідків;
- наявність чітко визначеного предмета і ясно вираженої спрямованості впливу [10, с. 104-105].

Тож гарантії адвокатської діяльності – визначаються як елемент правового статусу, яким наділений адвокат як учасник системи органів відправлення правосуддя, що представляє собою встановлені або санкціоновані державою на рівні закону способи та умови провадження адвокатської діяльності, які забезпечують повноцінну реалізацію професійних та соціальних завдань інституту адвокатури, гарантують її автономію від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

З'ясувавши сутність гарантії адвокатської діяльності вважаємо за необхідне розширити перелік визначених в літературі характеризуючих ознак.

По-перше, гарантіям адвокатської діяльності має бути притаманна ефективність. Саме дана ознака сприятиме дієвості гарантії і допоможе уникнути їх декларативності, адвокат повинен отримати реальну можливість повноцінно користуватись наданими йому правами під час надання професійної правової допомоги клієнту, це в свою чергу забезпечить належний захист прав, свобод і законних інтересів особи, яка звертається за юридичною допомогою до адвокатів.

По-друге, гарантіям адвокатської діяльності притаманний універсальний характер, оскільки коло суб'єктів, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані або вчинити певну дію або навпаки утриматися від вчинення дії яка суперечить законодавству та перешкоджає належному виконанню обов'язків адвоката, є невизначеним. Проте, з іншого боку, і адвокат в ході надання професійної правової допомоги, не повинен виходити за межі наданих гарантії і не втручатись в роботу органів державної влади, суду та слідства.

По-третє, гарантіям адвокатської діяльності властива беззаперечність, тобто світова спільнота визнає гарантії основоположною умовою функціонування інституту адвокатури, як важеля протистояння інтересів особи інтересам держави, про що свідчить наявність міжнародних нормативних актів в цій сфері, які Україна ратифікувала, надавши їм статус джерела права. Як приклад, можна розглянути Основні положення про роль адвокатів (Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року), де визначено, що Уряди мають забезпечити адвокатам: а) можливість здійснювати їх професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання турботи й недоречного втручання; б) можливість вільно пересуватися і консультувати клієнта у своїй країні та за кордоном; в) виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм [11; 14].

Процесуальні права і обов'язки адвоката різноманітні за своєю суттю, призначенням та процесуальним порядком реалізації, їм кореспондується обов'язок держави, в особі її органів та посадових осіб, забезпечити належні умови реалізації визначених законом прав та обов'язків адвокатів. Саме ці відносини становлять предмет правових гарантій адвокатської діяльності.

Вагомим важелем впливу на ситуацію в питаннях забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності на сьогодні залишається Європейський суд з прав людини та прийняті ним рішення.

Зміст нормативно-правових актів, у яких містяться положення про гарантії адвокатської діяльності, відповідають загальноєвропейським стандартам у цій сфері та вимогам міжнародних документів. Проблема порушення прав адвокатів лежить в площині відсутності дієвих механізмів реалізації гарантій адвокатської діяльності. Неузгодженість між нормами процесуального законодавства і відповідними положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI [1] щодо гарантій адвокатської діяльності створює підстави для їх ігнорування. У зв'язку з цим особливого значення набуває діяльність адміністративних та судових органів, які мають і повинні на основі закону створити прогресивну практику встановлення порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності та відповідного реагування, у тому числі шляхом притягнення до відповідальності винних осіб [12, с. 287].

Досліджуючи механізм реалізації гарантій адвокатської діяльності, який має важливе значення для забезпечення дотримання встановлених гарантій, відзначимо що він включає в себе ряд взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів: 1) правова форма регламентації гарантій – тобто закріплення на рівні закону способів та умов провадження адвокатської діяльності, які забезпечують повноцінну реалізацію професійних та соціальних завдань інституту адвокатури, гарантують її автономію від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. При цьому варто відзначити, закріплені на рівні національного законодавства гарантії мають відповідати нормам міжнародного права та базуватись на сформованій практиці Європейського суду з прав людини; 2) ефективність дієвості механізму реалізації гарантій адвокатської діяльності залежить від кола суб'єктів, які застосовують гарантії та покликані забезпечити дотримання цих гарантій. Суб'єктами, що застосовують гарантії адвокатської діяльності, на нашу думку виступають особи визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, а саме адвокат, його помічник, стажист, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також особа, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю. Суб'єктами покликаними забезпечити дотримання гарантій адвокатської діяльності виступають, на підставі цього ж Закону, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи [1]; 3) важливим елементом функціонування механізму є – повноваження суб'єктів, які застосовують гарантії та покликані забезпечити дотримання цих гарантій а також процедура реалізації цих повноважень.

Розбудова правової держави є неможливою без створення гарантій для захисту й забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура. І хоча інститут адвокатури не уповноважений на те, аби спеціально стежити за дотриманням прав і свобод людини, не може застосовувати заходи примусу в разі їх порушення, але він за своєю сутністю є специфічним засобом контролю за дотриманням законів у процесі здійснення правосуддя. Тому держава зі свого боку має захищати незалежну адвокатську діяльність [13, с. 575].

Висновки. Підсумовуючи варто відзначити, що регламентована чинним законодавством система гарантій адвокатської діяльності побудована з урахуванням міжнародних нормативних актів, судової практики та запроваджених світових стандартів функціонування інституту адвокатури. Проте, має місце неузгодженість положень матеріального і процесуального права, якими врегульовано процес реалізації гарантій адвокатської діяльності, крім того, для створення належних умов забезпечення дотримання гарантій має повноцінно реалізовуватись дія принципів незалежності адвокатури та конфіденційності її діяльності.

Рівень повноти дотримання гарантій адвокатської діяльності безпосередньо пов'язані із рівнем розвитку правової свідомості суспільства та досконалістю політичної системи, саме ці складові чинять основний вплив на ступінь розвитку інституту адвокатури та рівень професійності адвокатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості

- Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
- 2.Козлов О.О. До питання щодо визначення ознак гарантій адвокатської діяльності. Юридичний бюлетень. 2018. Випуск 7 Ч. 1. С. 86-91. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_1/14.pdf
- 3.Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2001. 776 с.
- 4.Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ. 2010. 820 с.
- 5.Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпін: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
- 6.Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М.: Юрид.лит., 1976. 216 с.
- 7.Положення про комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності. Рішення Ради адвокатів України № 182 від 27.07.2013 року (зі змінами і доповненнями). URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.10.25-pologennya-181.pdf>
- 8.Заборовський В.В., Манзюк В.В. До дефініції поняття «гарантії адвокатської діяльності». Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15-16 лютого 2019 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет. 2019. С. 144-147. URL: <https://cutt.ly/0wyRdfm3>
- 9.Бедюк Н.А. Гарантії адвокатської діяльності в Україні: сучасний стан та проблеми реалізації. Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки: матеріали наукової конференції 20-21 березня 2015 р. (м. Івано-Франківськ). 2015. С. 158-161
- 10.Витрук Н.В. Процессуальные формы реализации и охраны прав и обязанностей граждан. Юридическая процессуальная форма / под ред. П.Е. Недбайло и В.М. Горшенева. Москва, 1976. 279 с.
- 11.Основні положення про роль адвокатів. Положення. Міжнародний документ. Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#top
- 12.Горбань Н.С. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, генеза, значення. Часопис Київського університету права. 2018. № 2. С. 284-289. URL: <https://cutt.ly/lwyRs8vh>
- 13.Гайворонська В.В., Водолазкий С.Г., Микитюк О.С. Процесуальні гарантії адвокатської діяльності й деонтологічні стандарти в рішеннях Європейського суду з прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 572-575.
- 14.Соболь Є.Ю., Звенигородська О.В. Основні складові елементи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. Наукові записки. Серія: Право. 2022. Випуск 13. С. 70-74.

REFERENCES:

1. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist. (2012, July 5). [On advocacy and advocacy]. *Zakon Ukrainy № 5076-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 27, 282*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
2. Kozlov, O.O. (2018). Do pytannia shchodo vyznachennia oznak harantii advokatskoi diialnosti. [To the issue of determining the features of guarantees of advocacy]. *Yurydychnyi biuletyn. Vypusk 7 Ch. 1*. 86-91. Retrieved from: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_1/14.pdf [in Ukrainian].
3. Matuzova, N.I. & Malko, A.V. [Ed.]. (2001). *Teoriya gosudarstva i prava: kurs lektsiy*. [Theory of state and law: a course of lectures]. 2-e izd., pererab. i dop. M.: Yurist'. 776. [in Russian].
4. Kovbasiuk, Yu.V., & Troshchynskyi V.P., & Curmin, Yu.P., & Bakumenko V.D., & Mykhnenko A.M. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia*. [Encyclopedic dictionary of public administration]. 820. [in Ukrainian].
5. Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplements and supplements)].1728. [in Ukrainian].
6. Bratus, S.N. (1976). *Yuridicheskaya otvetstvennost i zakonnost*. [Legal responsibility and legitimacy], Yurid.lit. 216. [in Russian].
7. Polozhennia pro komitet zakhystu prav advokativ ta harantii advokatskoi diialnosti. (2013, July 27). [Regulations on the Committee for the Protection of Lawyers Rights and Guarantees of Lawyers Activity]. *Rishennia Rady advokativ Ukrainy № 182 (zi zminamy i dopovnenniamy)*. Retrieved from: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.10.25-pologennya-181.pdf> [in Ukrainian].
8. Zaborovskyi, V.V., & Manziuk, V.V. (2019). Do definitsii poniattia «harantii advokatskoi diialnosti». [To the definition of the concept of "lawyers guarantee"]. *Pravova derzhava: istoriia, suchasnist ta perspektyvy formuvannia v Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii*. 144-147. Retrieved from: <https://cutt.ly/0wyRdfm3> [in Ukrainian].
9. Bediuk, N.A. (2015). *Harantii advokatskoi diialnosti v Ukrainy: suchasnyi stan ta problemy realizatsii*. [Guarantees of lawyer activity in Ukraine: current state and problems of implementation]. *Perspektyvnyi napriamky rozvytku suchasnoi yurydychnoi nauky: materialy naukovoi konferentsii 20-21 bereznia 2015*. (m. Ivano-Frankivsk). 158-161 [in Ukrainian].

10. Vitruk, N.V. (1976). Protssesualnyie formy realizatsii i ohrany prav i obyazannostey grazhdan. [Procedural forms of realization and protection of the rights and obligations of citizens], *Yuridicheskaya protssesualnaya forma*. 279. [in Russian].
11. Osnovni polozhennia pro rol advokativ. (1990, August 1). [Basic provisions on the role of lawyers]. *Mizhnarodnyi dokument. Pryiniaty VIII Konhresom OON po zapobihanniu zlochynam*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#top [in Ukrainian].
12. Horban, N.S. (2018). Harantii advokatskoi diialnosti: poniattia, heneza, znachennia. [Guarantees of advocacy: concept, genesis, meaning]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. 284-289. Retrieved from: <https://cutt.ly/lwyRs8vh> [in Ukrainian].
13. Haivoronska, V.V., & Vodolazkyi, S.H., & Mykytiuk, O.S. (2021). Protssesualni harantii advokatskoi diialnosti y deontologichni standarty v rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. [Procedural guarantees of advocacy and deontological standards in decisions of the European Court of Human Rights]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. 572-575. [in Ukrainian].
14. Sobol, Ye.Iu., & Zvenyhorodska, O.V. (2022). Osnovni skladovi elementy administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav i svobod liudyny. [The main constituent elements of the administrative and legal provision of human rights and freedoms]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*. Vypusk 13. 70-74. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-216-219

Окопник Олена Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail:olenaokopnik@gmail.com

[https:// orcid.org/0000-0003-0598-0557](https://orcid.org/0000-0003-0598-0557)**ДЕЯКІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА**

Інститут відповідальності з найдавніших часів і до наших днів є одним із способів забезпечення порядку у міжнародних відносинах.

Питання відповідальності в міжнародному праві є однією з найбільш складних проблем, яка породжує значні суперечності та має виняткове значення для формування міжнародного права як окремої і самостійної системи сучасної правової науки. Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи в цілому.

Джерелом міжнародної відповідальності є згода держав дотримуватися норм міжнародного співтовариства, що за своєю природою дуже схожі на інші види юридичної відповідальності. Поняття міжнародної відповідальності є одним із ключових у міжнародному праві. Це логічний зв'язок між нормою та санкцією за її невиконання, який прямо пов'язаний з ефективністю міжнародного права та його авторитетом. Зважаючи на природу суб'єктів міжнародного права питання міжнародної відповідальності є дуже складним та дискусійним.

Надійно закріплений основний принцип міжнародної відповідальності передбачає, що кожне міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Ідея, що лежить в основі відповідальності, гарантує нормативність міжнародного права та відводить положенням про відповідальність держави одне із центральних місць у міжнародному праві. Водночас право міжнародної відповідальності потребує детального врегулювання задля вирішення багатьох теоретичних дискусій та практичних складнощів.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних проблемних питань міжнародної відповідальності, а також тенденції її розвитку

Ключові слова: воєнні злочини, злочини проти людства, злочини проти людяності, міжнародна відповідальність, міжнародне право, норма міжнародного права

Okopnyk O. SOME ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST HUMANITY

The institution of responsibility from ancient times to the present day is one of the ways to ensure order in international relations.

The question of responsibility in international law is one of the most complex problems, which generates significant contradictions and is of exceptional importance for the formation of international law as a separate and independent system of modern legal science. Responsibility in international law plays an important role in ensuring the stable functioning of the international system as a whole.

The source of international responsibility is the agreement of states to comply with the norms of the international community, which by their nature are very similar to other types of legal responsibility. The concept of international responsibility is one of the key concepts in international law. This is a logical connection between the norm and the sanction for its non-fulfillment, which is directly related to the effectiveness of international law and its authority. Considering the nature of subjects of international law, the issue of international responsibility is very complex and debatable.

The well-established basic principle of international responsibility assumes that every internationally wrongful act of a state entails international legal responsibility. The idea underlying responsibility guarantees the normativity of international law and gives the provision of state responsibility one of the central places in international law. At the same time, the law of international responsibility needs detailed regulation in order to solve many theoretical discussions and practical difficulties.

The purpose of the article is to study the current problematic issues of international responsibility, as well as the trends of its development.

Key words: war crimes, crimes against humanity, crimes against humanity, international responsibility, international law, rule of international law

Постановка проблеми. Однією з основних тенденцій розвитку міжнародного права на сьогоднішній день є становлення та розвиток міжнародно-правової відповідальності. Міжнародно-правова відповідальність являє собою одну із найбільш складних галузей сучасного міжнародного публічного права, оскільки саме від її розвитку безпосередньо залежить подальший вектор міжнародних відносин. Питання, пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю, є найменш дослідженими, хоча, з кожним роком,

проблема міжнародно-правової відповідальності набуває все більшого значення в практиці міжнародних відносин як один із основних інститутів, що сприяють підтримці світового правопорядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема міжнародної відповідальності є найбільш заплутаною темою у дослідженнях з міжнародного права. Серед вчених, які робили спробу ґрунтовно дослідити міжнародну відповідальність, варто виокремити М.В.Буроменського, В.А.Василенко, М. М.Гнатівського, С. О.Коваленко, І.І.Лукашука, О. В. Сердюк та інших.

Метою статті є дослідження сучасних проблемних питань міжнародної відповідальності, а також тенденції її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародно-правова відповідальність – це визначена нормами міжнародного права відповідальність суб'єктів цього права, що настає за вчинення міжнародно-правового делікту. Передбачає обов'язок суб'єкта міжнародного права ліквідувати шкоду, яка була заподіяна ним іншому суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання, або обов'язок відшкодувати матеріальний збиток заподіяний в результаті дій, що не порушують норм міжнародного права, якщо таке відшкодування передбачається спеціальним міжнародним договором [9, с.98].

Злочини проти людяності або злочини проти миру та безпеки людства, як вони визначені в пояснювальній записці до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [7], є «найбільш ненависними злочинами, так як являють собою серйозний руйнівний вплив на людську гідність, принижують та спричиняють деградацію особистості». Вони не є ізольованими чи одиничними випадками, а є частиною або однієї урядової політики (хоча винні не повинні ідентифікувати себе з цією політикою), або широкого розповсюдження звірства, яке замовчується чи виправдовується урядом чи де-факто владою. Вбивство, масове винищення людей, тортури, зґвалтування, політичне, расове або релігійне переслідування та інші нелюдські акти поведінки досягають критичного рівня в злочинах проти людства тільки якщо вони є частиною широкомасштабної або систематичної практики. Окремі нелюдські дії такого роду, а також, залежно від обставин, – воєнні злочини, можуть являти собою серйозні порушення прав людини, але останні не підпадають під визначення злочинів проти людяності.

На сьогоднішній день увесь світ спостерігає за війною, що відбувається в Україні. Але в законодавстві нашої країни існують питання щодо поняття міжнародно-правової відповідальності та її складових, та мають різне тлумачення.

Наприклад, в українській юриспруденції паралельно вживають два переклади терміну – «злочини проти людства» та «злочини проти людяності».

Якщо звернутись до Української Великої енциклопедії, то у міжнародно-правовому документі «Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства», що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 26 листопада 1968 року, вживається слово «людство» [3]. А у тексті «Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів» прийнятої Радою Європи 25 січня 1974 вживається слово «людяність» [2].

З філологічної точки зору, обидва терміни є правильними, але мають трохи різне значення.

Так, Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду стаття 7 пояснює, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: вбивство; винищення; оборнення в рабство; депортація або насильницьке переміщення населення; ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; катування; зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; насильницьке зникнення осіб; злочин апартеїду; інші нелюдські дії подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [7].

Натомість «злочини проти людства» несуть загрозу не конкретній людині, а людській спільноті, довікллю, порушують правила людського співжиття.

Львівський філолог Ліліана Кудрик з обласного Інституту післядипломної педагогічної освіти, зазначає, що «людство – це всі люди на землі, людська спільнота. Злочини проти людства караються не тільки законами певної країни, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового знищення, піратство, хуліганство на вулиці, наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, забруднення довкілля, створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт» [4].

Схожу точку зору підтримує С. О. Торош у статті «Нормативно-правовий механізм врегулювання злочинів проти людства: історико-теоретичний аспект». Він зазначає, що «термін «злочини проти людства» у сучасному світі став загальноживим і визначається за такими критеріями: підвищена небезпека для всього суспільства, фактор тяжкості вчиненого умисного діяння, важливість порушених норм та наслідків.

Зокрема, сьогодення показує, що такий вид злочинів становить підвищену небезпеку не тільки для існування держави, але й для міждержавних відносин взагалі.

В українському суспільстві для назви цього виду злочинів іноді використовують термін – «злочини проти людяності». Однак це неправильна назва, тому що в українській мові слово «людяність» характеризує позитивні людські якості, які притаманні кожній людині, так само як доброта, скромність та порядність. А тому, зазвичай, таке ставлення проявляється у прагненні допомогти, любові до ближнього, повазі до нього. А людство – це всі люди на землі, тобто людська спільнота та її співіснування. Отже, термін – «злочини проти людяності» слід розуміти як окремий вид правопорушення» [8].

Таким чином, злочини проти людства є одночасно злочинами проти людяності, але не всі злочини проти людяності є одночасно злочинами проти всього людства.

Отже, переклад деяких міжнародних документів на українську мову є некоректним.

Значну роль у систематизації цих норм відіграє Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [6].

Комісія є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у галузі міжнародного гуманітарного права. І відповідно до покладених на неї завдань: вивчає та аналізує законодавство України на предмет його відповідності положенням міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права, учасницею яких є Україна, та готує пропозиції щодо усунення розбіжностей; бере участь у розгляді, проведенні аналізу та розробленні проектів нормативно-правових актів з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, вносить пропозиції щодо їх удосконалення, проводить експертні оцінки, утворює з цієї метою підкомісії, робочі групи; бере участь у проведенні наукових досліджень та наданні експертних оцінок щодо відповідності нормативно-правових актів нормам міжнародного гуманітарного права; вносить пропозиції щодо скасування прийнятих центральними органами виконавчої влади нормативно-правових актів, які суперечать нормам міжнародного гуманітарного права.

Отже, вищезазначена комісія повинна вивчити проблему паралельного використання термінів: «злочини проти людства» та «злочини проти людяності» та внести зміни в офіційний переклад міжнародних документів в Україні для усунення суперечностей між вітчизняним законодавством і міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Адже наша держава у першу чергу зацікавлена, щоб механізм застосування міжнародно-правової відповідальності був чітким та відповідав міжнародним стандартам. І це є необхідним у сфері підтримання міжнародного правопорядку, покарання держав за неправомірні діяння та відшкодування шкоди потерпілим державам. Удосконалення механізму застосування відповідальності сприятиме зменшенню кількості «ухилень» держав від відповідальності за міжнародні правопорушення й посиленню «авторитету» міжнародного права. Функціонування інституту міжнародно-правової відповідальності здатне забезпечувати світовий мир і правопорядок у міжнародній системі

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гнатовський М. М., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. 2-ге вид., до-повн. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.
2. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів: Конвенція Ради Європи від 25.01.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text
3. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. Конвенція ООН від 26.11.1968. URL: <https://vue.gov.ua/>
4. Межва Л. Як правильно: «злочин проти людяності» чи «проти людства». *Gazeta.ua*. 07 березня 2014. URL: https://gazeta.ua/articles/chistota-movlennya/_ak-pravilno-zlochyn-proti-lyudyanosti-chi-proti-lyudstva/546145
5. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду / Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, 2019. 43с..
6. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329. Дата оновлення: 17.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-n#Text>
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Статут Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 року № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
8. Торош С. О. Нормативно-правовий механізм врегулювання злочинів проти людства: історико-теоретичний аспект URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4854/torosh.pdf>
9. Шемшученко Ю. С. Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни. Київ 2019. 102 с.

REFERENCES:

1. Hnatovskyi, M. M., & Korotkyi, T. R., & Khendel, N. V. (2015). Mizhnarodne humanitarne pravo. [International humanitarian law]. *Dovidnyk dlia zhurnalistiv*. 2-he vyd., do-povn. 92. [in Ukrainian].
2. Yevropeiska konventsiiia pro nezastosuvannia strokiv davnosti do zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv. (1974, January 25). [European Convention on Non-Application of Statute of Limitations to

Crimes against Humanity and War Crimes]. *Konventsiiia Rady Yevropy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text [in Ukrainian].

3. Konventsiiia pro nezastosuvannia stroku давности до voiennykh zlochyniv i zlochyniv proty liudstva. (1968, November 26). [Convention on Non-Application of the Statute of Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity]. *Konventsiiia OON*. Retrieved from: <https://vue.gov.ua/> [in Ukrainian].

4. Mezhva, L. (2014, March 7). Yak pravylno: «zlochyn proty liudianosti» chy «proty liudstva». [How is it correct: "crime against humanity" or "against humanity"]. *Gazeta.ua*. Retrieved from: https://gazeta.ua/articles/chistota-movlennya/_ak-pravilno-zlochin-proti-lyudyanyosti-chi-proti-lyudstva/546145 [in Ukrainian].

5. Posibnyk zi zboru dokaziv dlia Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. (2019). [Evidence Collection Guide for the International Criminal Court]. Ministerstvo z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchenykh osib Ukrainy. 43. [in Ukrainian].

6. Pro utvorennia Mizhvidomchoi komisii z pytan zastosuvannia ta realizatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Ukraini. (2017, April 26). [On the formation of the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 329. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-n#Text> [in Ukrainian].

7. Rymnyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu. (1998, July 17). [Rome Statute of the International Criminal Court]. *Statut Mizhnarodnoho sudu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii № 995_588*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

8. Torosh, S. O. (2015). Normativno-pravovy mekhanizm vrehuliuvannia zlochyniv proty liudstva: istoryko-teoretychnyi aspekt». [Normative and legal mechanism of settlement of crimes against humanity: historical and theoretical aspect"]. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4854/torosh.pdf> [in Ukrainian].

9. Shemshuchenko, Yu. S. (2019). Planuvannia, pidhotovka, rozviazuvannia ta vedennia ahresyvnoi viiny. [Planning, preparation, resolution and conduct of an aggressive war]. 102. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 347.63

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-219-

Чернік Світлана Дмитрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка,
e-mail: s.d.chernik@cuspu.edu.ua
[https:// orcid.org/0000-0003-3290-1797](https://orcid.org/0000-0003-3290-1797)

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ (ПЕРЕГЛЯНУТА): ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена вивченню змісту Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) та характеристик проблемних аспектів реалізації окремих її положень в Україні. Проаналізовано основні праці вчених, об'єктом дослідження яких стало міжнародно-правове регулювання усиновлення. Визначено, що Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) була схвалена 7 травня 2008 року на заміну Конвенції Ради Європи з питань усиновлення 1967 року задля прийняття спільних переглянутих принципів та практики стосовно усиновлення дітей з урахуванням відповідного розвитку в цій сфері протягом останніх десятиріч. Положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) застосовуються до усиновлення дитини, яка на момент звернення усиновлювача про її усиновлення ще не досягла вісімнадцяти років, не перебуває й не перебувала в шлюбі, не перебуває й не перебувала в зареєстрованому партнерстві й не досягла повноліття. Встановлено, що основною метою при прийнятті рішення компетентного органу про усиновлення є його відповідність найвищим інтересам дитини. Визначено перелік осіб, яким надається право на усиновлення, мінімальний вік, різницю у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною, можливість повторного усиновлення, окремі аспекти процедури усиновлення за Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутою) та національним законодавством. Встановлено проблемні аспекти реалізації Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) в Україні, зокрема, відсутність поняття «зареєстрованого партнерства», дозволу на усиновлення одностатевим парам тощо. Зроблено висновок, що Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) є важливим міжнародним документом, який регулює відносини усиновлення з метою захисту прав дитини та забезпечення належної процедури усиновлення.

Ключові слова: Європейська конвенція, усиновлення, усиновлена дитина, усиновлювач, умови усиновлення.

Chernik S. THE EUROPEAN CONVENTION ON THE ADOPTION OF CHILDREN (REVISED): PROBLEMATIC ASPECTS

The article is devoted to the study of the content of the European Convention on the Adoption of Children (revised) and characterization of problematic aspects of implementation of some of its provisions in Ukraine. The author analyzes the main works of scholars whose research has focused on the international legal regulation of adoption. It is determined that the European Convention on Intercountry Adoption (revised) was adopted on May 7, 2008, to replace the 1967 Council of Europe Convention on Intercountry Adoption with a view to adopting common revised principles and practices relating to intercountry adoption, taking into account the relevant developments in this area over the past decades. The provisions of the European Convention on the Adoption of Children (revised) apply to the adoption of a child who, at the time of the adoptive parent's application for adoption, has not yet reached the age of eighteen, is not and has not been married, is not and has not been in a registered partnership, and has not reached the age of majority. It is established that the main purpose of the decision of the competent authority on adoption is to ensure that it meets the best interests of the child. The author defines the list of persons entitled to adoption, the minimum age, the age difference between the adoptive parent and the adopted child, the possibility of repeated adoption, and certain aspects of the adoption procedure under the European Convention on the Adoption of Children (revised) and national legislation. The author identifies problematic aspects of the implementation of the European Convention on the Adoption of Children (Revised), in particular, the absence in Ukraine of the concept of "registered partnership", the permission to adopt for same-sex couples, etc. It is concluded that the European Convention on Adoption (Revised) is an important international instrument regulating adoption relations with a view to protecting the rights of the child and ensuring a proper adoption procedure.

Key words: European Convention, adoption, adopted child, adoptive parent, conditions of adoption.

Постановка проблеми. Кожна дитина заслуговує на належні умови життя та виховання у сім'ї. Однією з форм влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, є усиновлення. У зв'язку з російською агресією проти України кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, збільшилася. Враховуючи це, завданням держави має стати посилення контролю за дотриманням умов, процедури усиновлення та захист дитини від можливих порушень її прав. Міжнародне та національне законодавство покликане врегулювати питання усиновлення та, першочергово, захистити права усиновленої дитини. В Україні питання усиновлення регулюється Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутою) 2008 р., Сімейним кодексом України, Законами України «Про міжнародне приватне право», «Про охорону дитинства» та іншими нормативно-правовими актами. Важливе місце серед них посідає Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), оскільки значна увага в ній приділена механізму регулювання відносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною. Проте при її імplementації виникають проблеми, пов'язані із відмінностями у міжнародному та національному законодавствах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання міжнародного усиновлення стали об'єктом досліджень праць вчених: К.І. Березовської, В.Я. Калакури, О.В. Розгон, Т.А. Стоянової, Т.С. Томляк, К.Б. Черневої та інших. Так, К.І. Березовська аналізувала особливості правового регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом на основі міжнародно-правових актів [1]. О.В. Розгон досліджувала способи розв'язання колізій у законодавстві щодо усиновлення та з'ясування оптимальних шляхів узгодження правових питань та усунення колізійних моментів [2], значення імplementації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство, основні проблеми, які виникають в процесі усиновлення [3]. Т.А. Стоянова вивчала роль конвенцій у регулюванні міжнародного усиновлення [4], розгляд судами справ про усиновлення у зв'язку з ратифікацією Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) [5]. В.Я. Калакура розглядав проблеми міжнародно-правового регулювання міждержавного усиновлення [6]. Проте у зв'язку з необхідністю приведення національного законодавства до законодавства Європейського Союзу міжнародні нормативно-правові акти потребують більш детального вивчення, зокрема Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута).

Мета статті – проаналізувати зміст Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) та розкрити проблемні аспекти реалізації окремих її положень в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) була прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 7 травня 2008 року на заміну Конвенції Ради Європи з питань усиновлення 1967 року. Перегляд документу пов'язують з наявністю певних положень в Конвенції 1967 р., які є застарілими та суперечать прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. 15 лютого 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» [7].

У Європейській конвенції про усиновлення дітей (переглянутій) (далі – Конвенція) однією з цілей її створення визначено прийняття спільних переглянутих принципів та практики стосовно усиновлення дітей з урахуванням відповідного розвитку в цій сфері протягом останніх десятиріч, що допоможе зменшити труднощі, викликані різницею між національними законодавствами Держав-учасниць, і водночас відповідатиме інтересам усиновлених дітей [8].

У ст. 1 Конвенції зазначено, що її положення застосовуються до усиновлення дитини, яка на момент звернення усиновлювача про її усиновлення ще не досягла вісімнадцяти років, не перебуває й не перебувала в шлюбі, не перебуває й не перебувала в зареєстрованому партнерстві й не досягла повноліття [8].

Відповідно до Сімейного кодексу України (далі – СК України), у виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування [9]. Отже, повнолітньої особи серед осіб, які можуть бути усиновленими, в Конвенції немає та її положення на неї не поширюються.

Конвенція визначає основні засади усиновлення, зокрема дійсність усиновлення підтверджується лише за умови, що його здійснено рішенням суду або адміністративного органу; компетентний орган приймає рішення про усиновлення, лише за умови переконання, що усиновлення відповідатиме найвищим інтересам дитини і забезпечить її стабільними та гармонійними домашніми умовами; обов'язкова наявність згоди на усиновлення батьків або осіб, які уповноважені на це, дитини, іншого з подружжя [8]. Необхідно підкреслити, що головний критерій для прийняття рішення компетентного органу про усиновлення є відповідність його найвищим інтересам дитини, що є фундаментальним, комплексним принципом інституту усиновлення, що включає дотримання усиновлюючим усіх умов усиновлення та здатність надати дитині належне сімейне виховання [4, с.161].

У Конвенції окремо визначено перелік осіб, яким надається право на усиновлення, а саме двом особам різної статі, які перебувають у шлюбі між собою або які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує, та одній особі. Дію Конвенції Держави-учасниці можуть поширювати на одностатеві пари, які одружені або перебувають у зареєстрованому партнерстві, а також на різностатеві й одностатеві пари, які разом проживають у постійних стосунках [8].

Слід відмітити, інститут зареєстрованого партнерства в сімейному законодавстві України відсутній. У ст. 211 СК України зазначено, що усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі, а ст. 212 СК України вказує, що дитина не може бути усиновлена іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини [9]. Вказані норми суперечать положенням Конвенції. У зв'язку з цим, Україна ратифікувала Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянута) із застереженнями та залишила за собою право не дозволяти усиновлювати дитину двом особам різної статі, які перебувають у зареєстрованому партнерстві [7].

Відмітимо, що у Конвенції визначено особи, згода на усиновлення яких є обов'язковою, та процедуру її отримання. Зокрема, для усиновлення потрібні: згода матері й батька; або в разі відсутності й батька, й матері, які могли б надати згоду, згода будь-якої особи чи установи, які вповноважені надати таку згоду замість них; згода дитини, яка відповідно до закону вважається такою, що має достатній рівень розуміння; дитину вважають такою, що має достатній рівень розуміння, після досягнення віку, який визначено законом та який не повинен перевищувати 14 років; згода другого з подружжя чи зареєстрованого партнера усиновлювача. Особам, згода на усиновлення яких вимагається, повинні бути надані консультації, які можуть бути необхідними, і належним чином повідомлено про наслідки їхньої згоди, зокрема чи призведе усиновлення дитини до припинення правових відносин між дитиною та сім'єю її походження. Згоду повинно бути надано вільно в установленій правовій формі й висловлено чи засвідчено письмово. Якщо батько чи мати позбавлені батьківських прав стосовно дитини або принаймні права давати згоду на усиновлення, закон може передбачати, що одержання його чи її згоди не є обов'язковим [8].

Згода матері на усиновлення її дитини є дійсною, коли її надано в передбачений законом час після народження дитини, але не менше, ніж через шість тижнів, або, якщо не встановлено такого часу, у такий час, який, на думку компетентного органу, надає їй можливість достатньо відновитися від наслідків, пов'язаних з народженням дитини [8]. В Україні, відповідно до ст. 217 СК України, згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку [9]. Отже, національне законодавство встановлює більшу тривалість часу після народження дитини для батьків, які можуть надати згоду на її усиновлення.

Ст. 8 Конвенції не дозволяє усиновлювати усиновлену дитину повторно, окрім визначених випадків: коли дитину усиновлює другий з подружжя або зареєстрований партнер усиновлювача; коли попередній усиновлювач помер; коли усиновлення скасовано; коли попереднє усиновлення завершується або незабаром завершиться; коли повторне усиновлення виправдано серйозними підставами, а попереднє усиновлення відповідно до закону не може бути припинено [8]. Перелік підстав повторного усиновлення є вичерпним. Національне законодавство не містить поняття повторного усиновлення, тому положення Конвенції розширюють можливості осіб, які виявили бажання стати усиновлювачами, щодо усиновлення дитини за визначеними вище обставинами.

Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) визначає мінімальний вік усиновлювача, який не може бути меншим за 18 років і більшим за 30 років. Між усиновлювачем і дитиною повинна бути відповідна різниця у віці, урахуовуючи найвищі інтереси дитини, бажано, щоб різниця становила принаймні 16 років. Однак у найвищих інтересах дитини закон може дозволити відступ від вимоги стосовно мінімального віку або різниці у віці: коли усиновлювач є другим з подружжя або зареєстрованим партнером батька чи матері дитини або у силу виняткових обставин [8]. Т.А. Стоянова відмічає відсутність чіткого визначення поняття «виняткових обставин» та вказує на необхідність його тлумачення, оскільки залишення такого поняття на розгляд суду може призвести до неоднакового застосування та можливих зловживань [5, с.374].

Сімейне законодавство України також містить норми щодо встановлення мінімального віку усиновлювача та різниці у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною, які певною мірою різняться з положеннями Конвенції. Ст. 211 Сімейного кодексу України встановлює мінімальний вік усиновлювача – двадцять один рік, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини, різниця у віці між усиновлювачем та дитиною становить не менше 15 років [9]. У таких випадках слід згадати ст. 18 Конвенції, яка визначає, що Держави-учасниці зберігають за собою право приймати положення, більш сприятливі для усиновленої дитини. Отже, Україна може застосовувати норми, які є більш сприятливими для усиновленої дитини, що не буде вважатися порушенням Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої).

Усиновлення дитини допускається лише за умови попереднього встановлення обставин стосовно усиновлювача, дитини та її сім'ї компетентним органом, яке дозволяє оцінити його можливість. Під час такого встановлення обставин і після цього дані можуть збиратися, оброблятися й розповсюджуватися лише відповідно до правил, які стосуються професійної конфіденційності й захисту персональних даних. Після прийняття рішення судом або адміністративним органом про усиновлення дитина стає повноправним членом сім'ї усиновлювача (усиновлювачів) і має стосовно усиновлювача (усиновлювачів) та його або їхньої сім'ї такі самі права й обов'язки, як і діти усиновлювача (усиновлювачів), батьківство яких установлено законом.

Важливою щодо захисту прав усиновленої дитини є ст. 19 Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої), яка дозволяє її забезпечити та оперативно реагувати на можливі порушення прав. Так, Держави-учасниці можуть вимагати, щоб дитину було передано під опіку усиновлювача до прийняття рішення про усиновлення на період, який є достатньо тривалим для того, щоб компетентний орган міг об'єктивно оцінити їхні майбутні відносини в разі прийняття рішення про усиновлення. У цьому контексті найвищі інтереси дитини мають перевагу [8].

Висновки. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) є важливим міжнародним документом, спрямованим на захист прав дітей, які усиновлюються. Основною метою Конвенції є забезпечення найвищих інтересів дитини. Її положення регулюють відносини усиновлення, здійснене за рішенням лише судового або адміністративного органу, що забезпечує можливість контролювати процедуру усиновлення щодо дотримання прав дитини. Конвенція визначає умови усиновлення, вимоги до усиновлювачів, їх мінімальний вік, різницю у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною, можливість повторного усиновлення тощо. Окремі положення Конвенції суперечать нормам національного законодавства, що стало причиною її ратифікації Україною із застереженнями. Водночас Держави-учасниці зберігають за собою право приймати положення, більш сприятливі для усиновленої дитини. Конвенція створює можливості до застосування норм, які захищають права дитини та осіб, які виявили бажання стати усиновлювачами. Дотримання норм міжнародного законодавства сприятиме врегулюванню відносин щодо усиновлення та удосконаленню національного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березовська К.І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 22 с.
2. Розгон О.В. Проблеми колізійного регулювання відносин міжнародного усиновлення. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 115-119.
3. Розгон О.В. Роль конвенцій у регулюванні міжнародного усиновлення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 3. С. 132-135.
4. Стоянова Т.А. Аналіз впливу окремих положень Європейської конвенції про усиновлення при розгляді судами справ про усиновлення. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 159-162.
5. Стоянова Т.А. Розгляд судами справ про усиновлення у світлі ратифікації Європейської конвенції про усиновлення дітей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 371-375.
6. Калакура В.Я. Проблеми міжнародно-правового регулювання міждержавного усиновлення. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 69-75.
7. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Закон України від 15 лютого 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3017-17#Text>
8. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 07 травня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text
9. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

REFERENCES:

1. Berezovska, K.I. (2019). Pravove rehulivannia vidnosyn usynovlennia z inozemnym elementom. [Legal regulation of adoption relations with a foreign element]. avtoref. dys ... kand. yuryd. nauk. 22. [in Ukrainian].
2. Rozghon, O.V. (2016). Problemy koliziinoho rehulivannia vidnosyn mizhnarodnoho usynovlennia. [Problems of conflict regulation of international adoption relations]. *Pravova derzhava*. № 23. 115-119. [in Ukrainian].
3. Rozghon, O.V. (2016). Rol konventsii u rehulivanni mizhnarodnoho usynovlennia. [The role of conventions in regulating international adoption]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 3. 132-135. [in Ukrainian].
4. Stoianova, T.A. (2016). Analiz vplyvu okremykh polozhen Yevropeiskoi konventsii pro usynovlennia

pry rozghliadi sudamy sprav pro usynovlennia. [Analysis of the influence of certain provisions of the European Convention on Adoption in the consideration of adoption cases by the courts]. *Pravova derzhava*. № 21. 159-162. [in Ukrainian].

5. Stoianova, T.A. (2012). Rozghliad sudamy sprav pro usynovlennia u svitli ratyfikatsii Yevropeiskoi konventsii pro usynovlennia ditei. [Court consideration of adoption cases in light of the ratification of the European Convention on Adoption of Children]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 66. 371-375. [in Ukrainian].

6. Kalakura, V.Ia. (2013). Problemy mizhnarodno-pravovoho rehuluvannia mizhderzhavnogo usynovlennia. [Problems of international legal regulation of interstate adoption]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Yurydychni nauky*. № 3. 69-75. [in Ukrainian].

7. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi konventsii pro usynovlennia ditei (perehlianutoi). (2011, February 15). [On the ratification of the European Convention on Adoption of Children (revised)]. *Zakon Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3017-17#Text> [in Ukrainian].

8. Yevropeiska konventsiiia pro usynovlennia ditei (perehlianuta). (2008, May 7). [European Convention on the Adoption of Children (Revised)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text [in Ukrainian].

9. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 342.92

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-223-227

Luo Zhengrong,

Postgraduate student specialty “Law”

West Ukrainian National University

tanya.drakohrust@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-5553-110X>

HOW STATELESS PERSON BECOMES A CHINESE CITIZEN

This article is part of the aforementioned recent international interest in the issue of statelessness, more specifically as a result of a research project commissioned by the UNHCR office in China in 2016. As the most populous country and the second largest economy in the world. Does China have a statelessness problem? How does China feel about it? Is there a gap between China's actions and international law, especially human rights requirements? These questions have not been studied much. Therefore, it makes sense and even needs to be examined more closely.

The article is devoted to the protection of stateless persons in China, which has two levels of objectives: first, to examine whether China has a legal and policy framework to prevent and/or reduce statelessness; second, while there are stateless cases, to study how stateless persons are treated in China. For both missions, this study will examine China's actions in light of international law, particularly international human rights standards, including the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons, the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, and all relevant international human rights treaties. and UN instruments.

This article analyzes the legal basis and requirements for obtaining Chinese citizenship and citizenship certificates, including the Constitution, the Nationality Law, the Law on the Management of Exit and Entry, the Law on the Resident Identity Card, the Household Registration Ordinance and Temporary Provision on Residence Permit and other relevant laws and regulations.

The article examines possible situations where people are de jure or de facto stateless in China and attempts to identify the main obstacles and challenges for possible resolution.

The article analyzes the problems of statelessness in China from the point of view of international law and indicates China's obligations regarding statelessness in accordance with the international human rights system.

Key words: statelessness, Chinese persons, citizens, nationality, international protection

Formulation of the problem. A stateless person is a person who does not have the nationality of any country or who is not considered to be a citizen under the law of any country. The emergence of stateless persons is mainly caused by the legislative conflicts in various countries, or it may be determined by their own will, or as the result of the deprivation of nationality. Stateless persons are not protected internationally under the diplomatic protection of any country.

Analysis of recent research and publications. Questions of determining statelessness in China are not always in the field of scientific research by domestic scientists. Among the latter, the works of such scientists as Liu Jiang Xizi, Yanfang Long, Cao imeng, Gao Yuanyuan and some others. The scientific works of these researchers definitely have theoretical and practical significance, however, taking into account the current conditions, it is

necessary to revise conceptual approaches to understanding the essence of statelessness, the peculiarities of its understanding.

Statement of purpose of the article is analysis causes and current situation and measures of Chinese stateless persons and giving further recommendations for improving Chinese laws and regulations on stateless persons.

The main material of the research. There are main causes such as:

Abandoned babies: Infants whose parents cannot be determined in the countries of origin are considered stateless if no one is adopted.

Birth: The child of a stateless person in a country of descent is also stateless.

Marriage: If a person of a country marries a foreigner, he loses his nationality. On the other hand, another country law requires the retrieval of the nationality for different nationals' marriages.

War: After the demise of a regime, there is no new regime in the country, this period will cause the phenomenon of statelessness.

Deprivation: Being deprived of his national nationality for some political reason is a stateless person.

Sometimes it may be after the nationality previously given them is terminated and no new nationality. If they were born in a disputed territory, if they were born in an area not ruled by an internationally recognized entity, or if they were born in a region under which no modern state claims. In addition, there is no legal passport, or an expired passport, and no new documents.

There are two million stateless people living in Thailand. Before the transfer of sovereignty in Hong Kong, people of South Asian descent had to become stateless because of their non-Chinese status. Later, the British United Kingdom extended the program to give these people so that they could acquire British citizenship. The plan also benefited a number of non-Chinese residents whose parents came from Indonesia and Iran [1].

The Bedouin tribe, living in Kuwait, has an estimated 120,000 people. Muslims living in Myanmar, about 5,100-8,000 people. He lived in India and was naturalized, but the Pakistani government did not take him in soon. More than 200,000 people still live in refugee camps in Bangladesh.

In 1992, the Slovenian government secretly erased many Gypsies from the list of permanent settlers to avoid giving national treatment to their newly established countries. These people thus become de facto stateless people. The government said it erased 29,064 records, but other independent agencies claimed around 80,000.

Article 15 of the Universal Declaration of Human Rights in 1948 provided that everyone is entitled to nationality.

The official figure for the refugee commissioner is that there are 5.8 million stateless people worldwide, but I believe the true figure is close to 15 million.

Nationality can be granted by having a birth record on the territory of a country, by being a descendant of another citizen, or by marrying a citizen of that country. You may also be naturalized after staying in the country for the specified time or for other special reasons. The rules vary between countries.

Two separate United Nations conventions were directly focused on the issue of stateless: the 1954 Convention on the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention on the Reduction of stateless states, but only 62 countries ratified the former and 34 countries ratified the latter [2].

Some stateless persons are also refugees, but most are not. Some groups or individuals are often deprived of their nationality in the process of persecution, then become refugees while fleeing, or are punished deprived of their nationality. However, many stateless people were not persecuted (and never moved in), and some refugees retained their nationality while fleeing abroad.

Statelessness is not insoluble: significant political and legislative breakthroughs in Sri Lanka, Bangladesh and Nepal. Nepal, in particular, granted citizenship certificates to 2.6 million people in 2007 in just four months.

There are more than 12,000 stateless people in China, and the sixth census in December 2021 showed that as of December 2021, there were more than 12,000 stateless people nationwide. A stateless person is a person who does not have the nationality of any country, or who is not considered to be a citizen under the law of any country. The emergence of stateless persons is mainly caused by the legislative conflicts in various countries, or it may be determined by their own will, or as the result of the deprivation of nationality. Stateless persons are not protected internationally under the diplomatic protection of any country. In China, stateless people are in equal status with foreigners. Stateless persons do not enjoy the diplomatic protection of any country internationally.

The Chinese courts will accept the case. International law has a series of guarantees for stateless persons, which China also recognizes. Stateless persons are subject to both Chinese laws and protection by Chinese laws on Chinese territory. Chinese citizens are protected by Chinese laws and regulations. Economic crimes are criminal crimes recognized by humanity, and the fundamental task of the existence of the state and laws is to maintain the normal economic order of all members.

Legal Basis: Article 6 of the Criminal Law of the People's Republic of China This Law shall apply to any crime in the territory of the People's Republic of China, except as otherwise provided for by law. This Law shall also apply to a ship or aircraft of the People's Republic of China. Any act or result of a crime occurring in the territory of the People's Republic of China is considered to be a crime within the territory of the People's Republic of China [3].

After the deportation applies to a stateless person alone or separately, it shall be reported to the foreign affairs department or public security organ to identify the close contact place of the criminal through diplomatic channels and seek the country willing to receive him. At the same time, in view of the court can decide whether to apply deportation to foreign criminals according to the specific situation of the case, for foreigners and stateless persons who cannot be identified, the deportation punishment should be used with caution, in order to avoid the phenomenon of "empty sentence" and damage the authority and credibility of Chinese judicial organs;

It should be noted that deportation is not applicable to all foreigners who commit crimes, but according to the nature of the crime. Deportation may be applied to the circumstances and the circumstances of the criminal himself, in light of the needs of international relations and the needs of the fighting situation; deportation may be applied independently, or with additional deportation; .2.33 If a foreigner commits theft in China, he may be sentenced to deportation or fixed-term imprisonment. A foreigner who commits the crime of espionage in China may be sentenced to imprisonment, along with the additional application of expulsion, or without additional deportation.

The personal status of a stateless person shall be governed by the law of the country where he has his domicile and, if not, it shall be governed by the law of the country where he lives. The previous rights of a stateless person by virtue of his personal identity, especially with respect to marriage, shall be subject to the respect of the Contracting State and, if necessary, to observe the ceremonies required by the law of that State, provided that if he is not a stateless person he is also recognized by the law of that State. States shall grant the acquisition and other rights of movable and immovable property and their leases and other contracts to stateless persons, and in any case, be no less than that given to ordinary foreigners under the same circumstances.

With respect to the protection of industrial property, such as to inventions, designs or models, trademarks, trade names, and rights to literary, artistic, and scientific works, stateless persons shall enjoy the same protection in the country in which they often live. He shall, in the territory of any other Contracting State, give the same protection as the nationals in which he regularly lives.

With regard to non-political and non-profit societies and trade associations, the contracting States have stateless persons legally resident in their territory

Stateless persons have the right to appeal to the courts in the territory of all States. A stateless person in the Contracting Party where he regularly resides shall enjoy the same treatment as his nationals on matters appealed to the courts, including litigation relief and exemption from litigation guarantee. A stateless person, in a country other than the country in which he regularly lives, shall receive the treatment of the nationals of the country in which he regularly lives [4].

States shall give as preferential treatment as possible to the right of stateless persons who legally live in their territory to work in exchange for wages, which in any case shall be no less than that enjoyed by ordinary foreigners under the same circumstances. The Contracting States shall give sympathetic consideration to the right of all stateless persons to be paid for wages equal to that of their nationals, in particular to stateless persons entering their territory under a labor recruitment scheme or immigration scheme.

States shall give as much preferential treatment as possible to stateless persons legally in their territory for their own operation of agriculture, industry, handicrafts, commerce and the establishment of industrial and commercial companies. States have stateless persons legally resident in their territory who hold a diploma recognized by the competent authorities of that country and are willing to work themselves. States shall give stateless persons the same treatment as their nationals enjoy in primary education. Countries should be given preferential treatment to stateless persons with respect to education beyond primary education, especially academic opportunities, recognition of certificates, diplomas and degrees in foreign schools, reduction of tuition fees, and granting of scholarship.

According to the provisions of relevant Chinese laws, if a natural person has no nationality or an unknown nationality, the law of his habitual residence shall apply, so the laws of China shall apply to the stateless person living in China. The General Principles of the Civil Law of the People's Republic of China

Article 8 [Scope of Application] The laws of the People's Republic of China shall apply to the field of the People's Republic of China, except as otherwise provided by the laws. The provisions of this Law on citizens shall apply to foreigners or stateless persons within the territory of the People's Republic of China, except as otherwise provided for by law. Law of the People's Republic of China on the Application of Laws on Foreign-Related Civil Relations

Article 19 The law of the country of nationality applies according to this Law, and the law of the country of nationality with an habitual residence shall apply; in the country of nationality without a habitual residence, the law of the country of nationality having the most close connection with it shall apply. Where a natural person has no nationality or whose nationality is unknown, the law of his habitual residence shall apply.

If a stateless person exercises a right normally requiring assistance from a foreign authority where he cannot assist, the State party to the residence of the stateless person shall arrange for such assistance by the own authority. It shall be given to stateless persons normally by documents or certificates of the national authorities of the country or through their own authorities to foreigners, or for such documents or certificates to be given to stateless persons under their supervision. Documents or certificates so issued shall be in lieu of official documents

issued to foreigners by or through the local authorities of the person of the country, and the effect of proof shall be given in the absence of evidence to the contrary.

For the poor, it may be equal to the charge levied to the nationals for similar services. States shall grant to stateless persons lawfully within their territory the choice of residence and freedom of movement within their territory, subject to the regulations that apply to ordinary foreigners under the same circumstances. States shall issue identification documents to any stateless persons who do not hold valid travel documents in their territory. States shall issue travel documents to stateless persons legally resident in their territory, except for important reasons of national security or public order. The provisions of the annex to the Convention shall apply to the above documents. The Contracting States may issue any other stateless travel documents in their territory, and the Contracting States shall give sympathetic consideration in particular to the issuance of such travel documents to stateless persons in their territory who cannot obtain travel documents from the country of their lawful residence.

In the first 50 years of the 20th century, many stateless people were created. Therefore, on 20 September 1954, the United Nations formulated the Convention on the Status of stateless Persons in order to protect people from becoming or continue to remain stateless persons. On August 30, 1961, the United Nations enacted the Convention on the Reduction of stateless status to reduce stateless status because of the two world wars.

Article 1. A stateless person as defined in the Convention on the State of Stateless, born in his territory and not granted nationality, or stateless, shall be granted the nationality of that country.

Article 3. All States parties must observe that any person born on the ship shall be deemed as born in the territory of the country in which the national flag shall be deemed to be born in the territory of the registered country of the aircraft, and shall be deemed as born of the territory of the country.

Paragraph 4 of Article 1. A State Party shall grant the nationality of a person not born in the territory of a Contracting State and not granted nationality, to the nationality of the country at the birth of the person. If his parents are not of the same nationality at the birth of the person, the question of the nationality of the father shall be settled under the law of the Contracting State. To be granted by law at birth or by himself or by others in a manner prescribed by domestic law.

Paragraph 5 of Article 1. For parties to the Convention on the State of stateless nationality, the granting of nationality must be limited by one or more of the following conditions:

The applicant must propose before the age set by the Contracting State, which shall not be less than 23;

The applicant regularly resides in the territory of the Contracting State and has completed the period specified in that State.

The applicant is not judged to be detrimental to national security;

The applicant is a stateless person.

According to the Nationality Law of the People's Republic of China, there are several ways to obtain Chinese nationality

1. People of Chinese descent shall acquire Chinese nationality. Article 4 of the Nationality Law stipulates that: both or one of the parents are Chinese citizens, and they are born in China and have Chinese nationality.

Article 5: If both or one parents are Chinese citizens who are born in a foreign country and have Chinese nationality; but both or one parents are Chinese citizens and settled in a foreign country, he shall not have Chinese nationality.

2. There is no Chinese descent to obtain Chinese nationality. Article 6 of the Nationality Law stipulates that parents who are stateless or unknown nationality have settled in China. I were born in China and have Chinese nationality. Article 7: A foreigner or stateless person, who is willing to abide by the Constitution and laws of China and has the following conditions, may become a Chinese nationality upon application: 1. Close relatives of a Chinese person; 2. Settlement in China; 3. other justifiable reasons.

Stateless persons basically belong to the category without Chinese descent and can become Chinese nationality according to the provisions of the Nationality Law.

However, the conditions for Chinese nationality in the Nationality Law are very general. In practice, the approval of Chinese nationality is generally based on the Measures for the Examination and Approval of Foreigners' Permanent Residence of Foreigners in China jointly issued by the Ministry of Public Security on August 15, 2004. Article 6 stipulates:

Foreigners who apply for permanent residence in China shall abide by Chinese laws, be in good health, have no criminal record, and meet one of the following conditions:

Direct investment in China, stable investment for two consecutive years and good tax record;

In China, as deputy general manager, deputy general director or above, or as associate professor or associate researcher or above, and enjoy the same treatment, I have stayed in China for four consecutive years with a good tax record those who have made significant or outstanding contributions to China or to the special needs of the state; the spouses of the persons referred to in items 1, 2 and 3 of this paragraph and their unmarried children under the age of 18; the spouse of a Chinese citizen or a foreigner who has obtained permanent residence qualification in China, who has been married for at least five years, has lived in China for at least five consecutive years, has stayed in China for no less than nine months each year and has a stable living guarantee and residence; unmarried children under the age of 18 taking refuge with their parents; those who have no immediate family members outside China, have joined their immediate family members in China, and have reached the age of 60, have lived in China for five

consecutive years, have resided in China for no less than nine months per year, and have a stable living security and residence

Article 7: Article 6 has been supplemented. The registered capital actually paid by the foreigners referred to in paragraph 1 of Article 6 of these Measures for their investment in China shall meet the following conditions

(1) The total investment in the encouraged industries of the Foreign Investment Industry Guide Base promulgated by the state is more than US \$500,000

(2) Invest a total of more than us \$500,000 in the western region of China and key counties in the work of national support capital development,

(3) Total investment of more than US \$1 million in central China

(4) Total investment of more than US \$2 million in China

Article 8: The foreigner referred to in paragraph 1 of Article 6 of the Measures shall meet one of the following conditions:

(1) Departments under the State Council or institutions under the people's governments at the provincial level

(2) Key institutions of higher learning

(3) New and high technology enterprises of enterprises and institutions that implement key state engineering projects or major scientific research projects

(4) Encouraged foreign investment enterprises foreign-invested advanced technology enterprises or foreign-invested Guangzhou export enterprises [5].

Conclusions and recommendations for further research. To sum up, stateless people can join Chinese nationality, but the applicant needs to meet very strict conditions, so it is difficult for stateless people to join Chinese nationality.

A foreigner or a stateless person applying for Chinese citizenship must have two requirements and meet the requirements prescribed by law. These two premises are as follows: (1) the applicant must be willing to abide by the Constitution and laws of China; and (2) it must be on his own accord. The legal requirements are: (1) the applicant is a close relative of a Chinese citizen; (2) the applicant settles in China; (3) has other justifiable reasons, such as the right to political asylum in China. As long as they meet the above conditions and meet the above conditions, they can apply for Chinese nationality.

Stateless people may be deported at any time, because stateless people have in principle no right to stay in China, but China may also accept some stateless persons who may contribute to China. When China departs stateless persons, it will first find the country or region willing to take in, find them and then safely escort them, or send people from the country or region to pick them up. That is the answer to the question "How does China deal with stateless people".

A foreigner or a stateless person applying for Chinese citizenship must have two requirements and meet the requirements prescribed by law. These two premises are as follows: (1) the applicant must be willing to abide by the Constitution and laws of China; and (2) it must be on his own accord. The legal requirements are: (1) the applicant is a close relative of a Chinese citizen; (2) the applicant settles in China; (3) has other justifiable reasons, such as the right to political asylum in China. As long as they meet the above conditions and meet the above conditions, they can apply for Chinese nationality.

REFERENCES:

1. Liu Jiang Xizi. Negative nationality conflicts and solutions of natural persons under the perspective of private international law [J].Legal botake a look at.2015 (4): 83-84.

2. Yanfang Long. On the Methods of Solving the Negative Conflicts of Natural Persons [J].Legal expo.2015. (5): 256- -256.

3. Liu Jia. On the methods and claims of resolving the nationality conflicts of natural persons [J].Legal expo. 2014(2): 96-97.

4. Cao imeng. Study on the Stateless Population of Ethnic Minorities on the China-Myanmar Border [J].Bagui Overseas Chinese Magazine, 2013, (3):27-33.

5. Gao Yuanyuan. Protection of stateless State [J].China Forum Today, 2013, (1): 423-424.

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**УДК 340.01; 34.01-027.21(092)****DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-228-232****Вдовічен Віталій Анатолійович,**

доктор юридичних наук, професор кафедри публічного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

e-mail: v.vdovschen@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4496-6435>**Щербанюк Оксана Володимирівна,**

доктор юридичних наук, професор кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

e-mail: o.shcherbanyuk@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1307-2535>**ДЕЦИЗІЙНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ І НОРМИ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ**

В статті дається відповідь на питання про те, в якому обсязі судові рішення є нормативно зумовленими (проблема децизійної детермінованості), яке продовжується в питанні про те, в чому, власне кажучи, полягає ця нормативна зумовленість. Показано, що пошуки відповіді на ці два питання були особливо активними в німецькомовних країнах в перші три десятиліття минулого ХХ століття. На перше питання існує три несумісні теоретичні відповіді: судові рішення повністю нормативно зумовлені, повністю нормативно незумовлені і нормативно зумовлені частково. На друге питання одну із відповідей надав С. Ерліх, запропонувавши концепцію норм для вирішення, яка не втратила свого значення і сьогодні. Ця відповідь стосується часткової децизійної детермінованості. Її суть зводиться до того, що поряд зі зв'язаним правознаходженням існує вільне правознаходження, причому в обох випадках йдеться про формування норми для вирішення як результату репродуктивного зважування інтересів у першому випадку і продуктивного у другому.

Продemonстровано, що питання про повну нормативну зумовленість в наші дні належним чином розв'язав Р. Алексі, причому з посиланням на норми для вирішення С. Ерліха. Йдеться про побудову так званої правило/принципи-моделі правової системи, з одного боку, і про використання поняття внутрішнього і зовнішнього виправдання, з іншого. Норма для вирішення в такому разі стає результатом зважування принципів.

Показано, що відповідь на питання про повну нормативну незумовленість судового рішення на практиці існувати не може, якщо судові рішення вважати нормою. Це пояснюється тим, що суддя може долучити – експліцитний чи імпліцитний – деонтичний предикат в резолютивній частині судового рішення тільки за рахунок іншої норми, а саме норми для вирішення в тій чи іншій формі.

Зроблено загальний висновок про те, що потенціал ідеї норм для вирішення С. Ерліха є достатнім для – позитивного чи негативного – розв'язання проблеми децизійної детермінованості у всіх трьох випадках, тобто у разі повної детермінованості, повної недетермінованості і часткової детермінованості.

Ключові слова: судові рішення, нормативна зумовленість, С. Ерліх, Р. Алексі, юридична методологія, правознаходження, теорія норм для вирішення, теорія юридичної аргументації.

Vdovschen V., Shcherbanyuk O. DECISIONAL DETERMINISM AND NORMS FOR DECISION

The article under studies answers the question to what extent judicial decisions may be regarded as normatively determined (the issue of decisional determinism), as well as the question of the essence of the latter concept. It also outlines that the search for the answers to the above two questions was particularly active in German-speaking countries in the first three decades of the XX century. There are three incompatible theoretical answers to the first question: judicial decisions can be fully normatively determined, fully normatively non-determined, and partially normatively determined. One of the answers to the second question was ensured by E. Ehrlich, who introduced still significant concept of norms for decision. This answer concerns partial decisional determinism. Its essence lies in the fact that along with bound lawmaking, there also exists free lawmaking, and both of them deal with the formation of a norm for decision, resulting from reproductive weighing of interests in the first case and productive weighing of interests in the second.

The article points out that today the issue of full normative determinism has been properly studied by R. Alexy, with reference to E. Ehrlich's norms for decision. What is meant here is the construction of the so-called rule / principle model of the legal system, on the one hand, and the use of the concept of internal and external justification, on the other. In this case, a norm for decision is the result of weighing the principles.

It is essential that there can be no possible solution of the issue of full normative non-determinism of a judicial decision in practice provided that the latter decision is considered to be a norm. This is due to the fact that a judge may include either

explicit or implicit deontic predicate in the resolute part of a court judgment only at the expense of another norm, namely, the norm for decision in one form or another.

In conclusion, the article claims that the potential of E. Ehrlich's idea of norms for decision is sufficient to solve (both positively and negatively) the problem of decisional determinism in all three cases, i.e., in the case of full normative determinism, full normative non-determinism, and partial normative determinism.

Key words: judicial decision, normative determinism, E. Ehrlich, R. Alexy, juridical methodology, lawmaking, theory of norms for decision, theory of juridical argumentation.

Постановка проблеми. Питання про те, в якому обсязі судові рішення зумовлені нормативно, (далі як синонім: проблема децизійної детермінованості) продовжується в питанні про те, в чому, власне кажучи, полягає ця нормативна зумовленість. Пошуки відповіді на ці два питання були особливо активними в німецькомовних країнах в перші три десятиліття минулого ХХ століття. На перше питання існує три несумісні теоретичні відповіді: судові рішення повністю нормативно зумовлені, повністю нормативно незумовлені і нормативно зумовлені частково. На друге питання одну із відповідей надав одним із перших Є. Ерліх, запропонувавши концепцію норм для вирішення, яка не втратила свого значення і сьогодні, проте вона стосується тільки або переважно часткової децизійної детермінованості. Все це дозволяє сказати, що розгляд відношення децизійної детермінованості в цілому і норм для вирішення становить *актуальну тему* для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан дослідження такої проблематики в Україні характеризується зацікавленістю теорією норм для вирішення, яку проявляють передусім В. П. Марчук, В.Г.Савчук [1; 2]. Водночас питання про співвідношення децизійної детермінованості і таких норм, як можна бачити, не було поставлене. В Німеччині питання про норми для вирішення цікавило таких авторів, як: М. Ребіндер, Ш. Фогль, Р. Алексі, Я. Шредер, Ф. Мюллер та ін. Що стосується децизійної детермінованості, то найбільш важливою теорією в цьому плані є теорія ступеневої будови правового порядку А. Меркля і Г. Кельзена, відповідно до якої судові рішення вважаються індивідуальною нормою, яка є ступенем в процесі застосування загальної норми.

В Німеччині питання про відношення децизійної детермінованості і норм для вирішення поставив Я. Шредер у статті ««Суддівське право» і поняття права в ранньому ХХ столітті» (2006): «Тому, якщо взагалі не осперювати існування прогалін позитивного права, то тоді ми маємо тільки дві можливості: або, якщо вирок судді був детермінований також у разі прогалін позитивного права, то тоді мусимо визнавати все ж поряд з позитивним законним і звичаєвим правом, ще інше (принаймні) субсидіарне право, різновид нового природного права (2) [4, с. 1258]. Тобто, маємо такий стан справ, що якщо існує певний недолік позитивного права, то можна виходити із того, що поряд з ним існує субсидіарне (не)позитивне право, а тому судові рішення буде повністю детермінованим (2), якщо ж такого субсидіарного права не існує, то тоді рішення буде тільки частково детермінованим правом, яке створює суддя у формі норм для вирішення.

Мета статті – розкрити обумовлювальний або аргументаційний потенціал норм для вирішення у випадку (а) часткової децизійної детермінованості, (б) повної децизійної детермінованості і (с) повної децизійної недетермінованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання проблеми відношення норм для вирішення і часткової децизійної детермінованості описує, як зазначено вище, уже Я. Шредер, автор до того ж фундаментальної праці «Право як наука. Історія юридичної методології в Новий час (1500-1990)» [5; 6], яка надає докладні відомості про той контекст, в якому вирішувалося це питання в перші десятиліття минулого ХХ століття, тобто тоді коли активно працював Є. Ерліх.

Так, Я. Шредер, з одного боку, узагальнює такі методологічні і філософсько-правові підходи, як юриспруденція інтересів, рух вільного права, неокантіанство, неогегельянство та ін. в частині їхнього позитивного ставлення до питання про неповну детермінованість і правотворчий характер вироку судді [4, с. 1258-1264], а з іншого, прямо при цьому згадує норму для вирішення [4, с. 1261, 1264]. Серед цих підходів докладніше слід зупинитися на русі вільного права ([7]) і нормотеоретичному здобутку його засновника Є. Ерліха [8; 9, с. 35], як хоч і не винахідника норм для вирішення, але того автора, який зробив їх широко відомими принаймні після того, як одна із глав його «Соціології права» була названа «Норми для вирішення» (Die Entscheidungsnormen) [10, с. 97-109].

Що стосується Є. Ерліха, то відмічається, що, на думку останнього, право виникає само собою в самому суспільстві (воно впливає «з безумовною необхідністю із будови союзів і їхнього господарського укладу») і розвивається потім широко до – сформульованих юристами – «норм для вирішення» і, нарешті, до державного права. Суддя повинен, якщо йому бракує державного права, діставати своє рішення із традиції і суспільних відносин. Попри все те, «будь-яке правознаходження ... з необхідністю є творчим», вочевидь через те, що суспільне право хоч і є в соціологічному сенсі правом, але не є обов'язковим для судді і також право юристів для нього надає тільки повчання, а не віддає накази [4, с. 1261].

Сказане Я. Шредером потребує деякого уточнення або посилення, яке полягає в тому, що, по перше, Є. Ерліх використовує норми для вирішення не тільки продуктивно, як про це сказано вище, але й репродуктивно: «суддя завжди сам мусить знайти норму для вирішення, чи він вирішує без правоположення чи на підставі правоположення; тільки в другому випадку суддівська норма для вирішення визначається вміщеною в правоположенні нормою для вирішення, в першому випадку вона, навпаки, знаходиться цілком

вільно» [10, с. 140], тобто функціонал норм для вирішення в частині зумовлення судового рішення не обмежується частковою децизійною детермінованістю. По-друге, власне часткова децизійна детермінованість полягає в тому, якщо опиратися на погляди пізнього Ерліха, що норми для вирішення утворюються в результаті зважування інтересів: норми для вирішення – це норми, згідно з якими суддя вирішує правовий спір, використання яких для побудови правових понять могло б виводитися із загальних принципів, які запозичуються із правоположень завдяки індукції, для інших, ніж вміщених уже в правоположеннях рішень, виводитися тільки за допомогою повторного зважування інтересів [11, с. 320].

Сказане вище можна підсумувати так: поряд зі зв'язаним правознаходженням існує вільне правознаходження, причому в обох випадках йдеться про формування норми для вирішення як результату репродуктивного зважування інтересів у першому випадку і продуктивного у другому. Саме в останньому випадку і має місце те, що називається частковою децизійною детермінованістю, тобто зумовленістю судового рішення нормою (для вирішення), продуктивно і креативно створеною суддею.

Питання про відношення повної нормативної зумовленості в аспекті відношення норм для вирішення і судового рішення Я. Шредер не ставить [4, с. 1264-1266], що наводить на думку, що норми для вирішення в такому разі не мають ніякого значення. Проте таке уявлення було б хибним, оскільки і в сучасній юридичній методології взагалі, і в теорії юридичної аргументації зокрема існує підхід, який цю проблему вирішує позитивно, тобто бере до уваги норми для вирішення і в такому разі. Йдеться про теорію юридичного і загального практичного дискурсу Р. Алексі, яка вперше опублікована в 1978 році [12] та доповнена в 1991 році [13], після чого кілька разів перевидавалася як стереотипне видання. Водночас питання, яке нас цікавить вирішено у статті «Логічний аналіз юридичних рішень» [14], перша публікація якої мала місце в 1980 році [15, с. 189].

Перш ніж показати, як Р. Алексі пов'язує норми для вирішення і повну децизійну детермінованість, слід коротко пояснити два питання: по-перше, як Р. Алексі розуміє структуру правової системи, і, по-друге, що таке, на його думку, зовнішнє і внутрішнє виправдання. Так, в першому випадку йдеться про те, що Р. Алексі дотримується підходу, що правило-модель правової системи, – тобто таке розуміння, яке зводить правову систему до системи тільки правил, які Р. Алексі вважає такими нормами, які можуть або застосовуватися, або не застосовуватися [16, с. 88], тобто бути дефінітивними (остаточними) веліннями [17, с. 40], – не є адекватною моделлю правової системи [17, с. 40-41], і пропонує рахуватися з правило/принципи-моделлю правової системи [17, с. 41-43], яка може бути розширена до правил/принципи/процедура-моделі правової системи [17, с. 43]. Для наших цілей візьмемо за основу правило/принципи-модель правової системи, оскільки вона дозволяє говорити про повну децизійну детермінованість.

Під правило/принципи-моделлю Р. Алексі розуміє теорію правової системи, згідно з якою така система складається – що стосується рівня норм – як із правил, так й із принципів [17, с. 42]. Цього достатньо для того, щоб сказати, що в такому разі йдеться про перманентну наявність абстрактних правових норм. Але навіщо тоді потрібні норми для вирішення, про які Р. Алексі прямо згадує з посиланням на Є. Ерліха [14, с. 33]? Відповідь стає зрозумілою, якщо врахувати, що поряд з так званім внутрішнім виправданням, існує зовнішнє виправдання: «можна розрізняти два аспекти обґрунтування юридичних присудів: *внутрішнє виправдання*, в якому йдеться про те, чи впливає присуд із наведених для обґрунтування положень, і *зовнішнє виправдання*, предметом якого є істинність, правильність або акцептабельність засновків внутрішнього виправдання» [14, с. 17-18].

Зовнішнє виправдання відбувається у формі зважування принципів як велінь оптимізації [17, с. 40], результатом якого має бути формування правила, яке в такому разі виконує функцію норми для вирішення, тобто функцію більшого засновку в юридичному силізімі, або у внутрішньому виправданні. Приклад такої норми можна знайти у Р. Алексі [14, с. 33].

Таким чином, питання про повну нормативну зумовленість в наші дні належним чином розв'язав Р. Алексі, причому з посиланням на норми для вирішення Є. Ерліха. Йдеться про побудову так званої правило/принципи-моделі правової системи, з одного боку, і про використання поняття внутрішнього і зовнішнього виправдання, з іншого, для того, щоб у результаті зважування принципів отримати дефінітивну норму, тобто правило і/або норму для вирішення.

Залишається питання про повну децизійну недетермінованість. Попередня відповідь на це питання видається негативною, що однак потребує докладного обґрунтування. Таке обґрунтування можна провести за таким планом: чи можлива децизійна недетермінованість взагалі; яка – нормативна чи емпірична? – природа судового рішення; як судові рішення може отримати нормативне значення з погляду теорії аргументації.

При відповіді на питання про нормативну незумовленість судового рішення взагалі можна навести аргументи «за» і «проти». Так, «за» недетермінованість говорить рамкова теорія Г. Кельзена або теорія невідповідності зовнішнього обґрунтування і внутрішнього мотивування ухвалення рішення тощо. Проте набагато цікавішим перше питання стає тоді, коли ми отримаємо відповідь на друге питання про те, яка природа судового рішення.

З погляду результату процедури ухвалення судового рішення воно є фактом, а тому це емпіричне питання. Проте з погляду свого значення воно є нормою – Кельзен сказав би індивідуальною нормою –

незалежно від того, експліцитно чи імпліцитно проявляється нормативний характер судового рішення. В такому разі виникає аргументаційне питання про те, звідки береться нормативний характер у судового рішення.

Теорія юридичної аргументації на це питання надає однозначну відповідь, якщо судові рішення вважати нормою, – тільки від іншої норми або із поєднання норми і факту. Так, зокрема, Р. Алексі аналізуючи теорію мови моралі Хеара писав: накази і твердження мають однакову фрастику, вони розрізняються лише стосовно своєї нойстики. Ця відмінність утворює ядро аргументу Хеара проти виводжуваності імперативів із чисто дескриптивних висловлень. З множини засновків може впливати тільки те, що в ній вміщено. Чисто дескриптивні висловлення не містять *per definitionem* ніякої імперативної нойстики. Тому імперативи не можуть впливати з чисто дескриптивних висловлень [13, с. 84]. Сказане про імперативи стосується, на наш погляд, принаймні в релевантному аспекті судових рішень.

Отже, судовому рішення завжди має передувати якась з норм, яка може називатися нормою для вирішення. Відповідно, теоретична можливість повної децизійної недетермінованості є можливістю, яка на практиці не може бути реалізована, оскільки кожного разу порушується питання про нормативне обґрунтування судового рішення.

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити загальний висновок про те, що потенціал ідеї норм для вирішення Є. Ерліха є достатнім для – позитивного чи негативного – розв'язання проблеми децизійної детермінованості у всіх трьох випадках, про які йшлося вище, тобто у разі повної детермінованості, повної недетермінованості і часткової детермінованості.

1. Норми для вирішення Є. Ерліха виникають в рамках часткової децизійної детермінованості, проте в тісному поєднанні з повною децизійною детермінованістю, з одного боку, і як результат зважування інтересів, з іншого.

2. Питання про відношення норм для вирішення і власне повної децизійної детермінованості належним чином вирішує Р. Алексі. Норми для вирішення при цьому є правилами, які формулюються суддею в результаті зважування принципів.

3. В рамках повної децизійної недетермінованості проблема норм для вирішення нівелюється, проте тільки тоді, коли судові рішення вважати виключно фактами. В протилежному разі відбувається перехід до або часткової, або повної децизійної детермінованості.

4. Подальший розвиток теми про норми для вирішення можливий у напрямку поглибленого і спеціального аналізу часткової децизійної детермінованості, повної децизійної детермінованості і повної децизійної недетермінованості, зокрема в частині відношення норм для вирішення і компетенційних норм тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Савчук В. Г. Аналітична, нормативна і емпірична правильність ідеї норм для вирішення. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 37-41.
2. Савчук В. Г. Універсальність та комплексність норм для вирішення, або Три чи сім? *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 4 (45). С. 36-41.
3. Merkl A. Prolegomena einer Theorie des rechtlichen Stufenbaues. *Gesellschaft, Staat und Recht* ; hrsg. von Alfred Verdross unter Mitarb. von Josef Dobretsberger, 1931. S. 252-294.
4. Schröder J. "Richterrecht" und Rechtsbegriff im frühen 20. Jahrhundert. *Zivil- und Wirtschaftsrecht im europäischen und globalen Kontext* ; hrsg. von Klaus Peter Berger, 2006. S. 1255-1270.
5. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 1 1500-1933. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. XX, 511 S.
6. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990) Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. XVIII, 347 S.
7. Riebschläger K. Die Freirechtsbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule. Berlin : Duncker & Humblot, 1968. 124 S.
8. Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. März 1903. Leipzig : Hirschfeld, 1903. VI, 40 S.
9. Ehrlich E. Die freie Rechtsfindung. *Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben*. 1906. Jg. 4/5. No. 3. S. 35-41.
10. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 S.
11. Ehrlich E. Die juristische Logik. Tübingen : Mohr, 1918. VII, 337 S.
12. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main Göttingen, 1978. 396 S.
13. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 S.
14. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Alexy R. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51.
15. Alexy R. Recht, Vernunft, Diskurs Studien zur Rechtsphilosophie. 1. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. 292 S.

16. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
17. Alexy R. Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart : Steiner, 1991. S. 30-44.
18. Alexy R. Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation : Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys / Laura Clérico, Jan-Reinard Sieckmann. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2009. S. 21-38.
19. Alexy R. Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht : Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag / Saliger, Frank. Heidelberg : C.F. Müller, 2017. S. 17-30.
20. Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung : Argumentation - Beweis - Wertung. München : Beck, 2006. XVIII, 281 S.

REFERENCES:

1. Savchuk, V. H. (2022). Analitichna, normatyvna i empirychna pravynist idei norm dlia vyrishennia. [Analytical, normative and empirical correctness of the idea of norms for solution]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. 37-41. [in Ukrainian].
2. Savchuk, V. H. (2022). Universalnist ta kompleksnist norm dlia vyrishennia, abo Try chy sim? [Universality and complexity of norms to solve, or Three or seven?]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 4 (45). 36-41. [in Ukrainian].
3. Merkl, A. (1931). Prolegomena einer Theorie des rechtlichen Stufenbaues. Gesellschaft, Staat und Recht. 252-294. [in Deutsch].
4. Schröder, J. (2006). "Richterrecht" und Rechtsbegriff im frühen 20. Jahrhundert. Zivil- und Wirtschaftsrecht im europäischen und globalen Kontext. 1255-1270. [in Deutsch].
5. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 1 1500-1933. 3., überarb. und wesentlich erw. XX. 511. [in Deutsch].
6. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990) Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. XVIII. 347. [in Deutsch].
7. Riebschläger, K. (1968). Die Freirechtsbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule. 124. [in Deutsch].
8. Ehrlich, E. (1903). Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. 40. [in Deutsch].
9. Ehrlich, E. (1906). Die freie Rechtsfindung. *Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben*. 190. 4/5. No.3. 35-41. [in Deutsch].
10. Ehrlich, E. (1913). Grundlegung der Soziologie des Rechts. 409. [in Deutsch].
11. Ehrlich, E. (1918). Die juristische Logik. 337. [in Deutsch].
12. Alexy, R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 396. [in Deutsch].
13. Alexy, R. (1991). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 435. [in Deutsch].
14. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie*. 13-51. [in Deutsch].
15. Alexy, R. (1995). Recht, Vernunft, Diskurs Studien zur Rechtsphilosophie. 1. 292. [in Deutsch].
16. Alexy, R. (1985). Theorie der Grundrechte. 548. [in Deutsch].
17. Alexy, R. (1991). Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. *Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute*. 30-44. [in Deutsch].
18. Alexy, R. (2009). Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation: Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys. 21-38. [in Deutsch].
19. Alexy, R. (2017). Ideales Sollen und Optimierung. *Rechtsstaatliches Strafrecht: Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70*. 17-30. [in Deutsch].
20. Riehm, T. (2006). Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung : Argumentation - Beweis - Wertung. 281. [in Deutsch].

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-233-237

Бунчук Оксана Борисівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

e-mail: o.bunchuk@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7094-4934>

ТЕОЛОГІЧНА РЕДУКЦІЯ В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ОЦІНОК КАРЛА ЛАРЕНЦА

В статті йдеться про розгляд К. Ларенцом (1903-1993), найвідомішим представником юриспруденції оцінок, – одного із традиційних методологічних напрямків, – такої аргументаційної форми, як телеологічна редукція. У статті актуалізовано три питання: про межу можливого словесного сенсу, про телеологічну редукцію в архітектоніці юриспруденції оцінок К. Ларенца, про телеологічну редукцію К. Ларенца як таку.

В першому випадку констатується, що для розрізнення тлумачення в вузькому і широкому сенсі найкраще підходить поняття межі можливого словесного сенсу правової норми. В такому разі телеологічна редукція як елемент тлумачення в широкому сенсі, на відміну від обмежувального тлумачення і телеологічного тлумачення як елементів тлумачення в вузькому сенсі, виходить за межі можливого словесного сенсу. Встановлено, що телеологічна редукція є методом мислення, що пов'язаний з «конкретизацією», «типізацією» і «аналогією». Зауважено, що телеологічна редукція звужує не тільки можливий, але й однозначний словесний сенс правової норми. Констатується, що телеологічна редукція, поняття прихованої прогалини, межа можливого словесного сенсу, поділ на широке і вузьке тлумачення сприяють поглибленню і розширенню методологічного арсеналу юриспруденції.

Ключові слова: межа можливого словесного сенсу, телеологічне тлумачення, обмежувальне тлумачення, іманентне творення права, юридична методологія, юридична герменевтика.

Bunchuk O. THEOLOGICAL REDUCTION IN JURISPRUDENCE ASSESSMENT OF KARL LARENTZ

The article deals with the consideration by K. Larentz (1903-1993), the most famous representative of the jurisprudence of evaluations, one of the traditional methodological directions, of such an argumentative form as teleological reduction. The article addresses three questions: about the limit of possible verbal meaning, about teleological reduction in the jurisprudence architecture of K. Larentz's assessments, about K. Larentz's teleological reduction as such.

In the first case, it is stated that the concept of the limit of the possible verbal meaning of a legal norm is best suited for distinguishing interpretation in the narrow and broad sense. In this case, teleological reduction as an element of interpretation in a board sense, in contrast to restrictive interpretation and teleological interpretation as elements of interpretation in a narrow sense, goes beyond the limits of possible verbal meaning. It has been established that teleological reduction is a method of thinking associated with «concretization», «typification» and «analogy». It is noted that the teleological reduction narrow not only the possible, but also the unambiguous verbal meaning of the legal norm. It is noted that teleological reduction, the concept of a hidden gap, the limit of possible verbal meaning, the division into broad and narrow interpretation contribute to the deepening and expansion of the methodological arsenal of jurisprudence.

Key words: limit of possible verbal meaning, teleological interpretation, restrictive interpretation, immanent creation of law, legal methodology, legal hermeneutics.

Постановка проблеми. Юриспруденція оцінок К. Ларенца тісно пов'язана з питанням про можливий словесний сенс як межу між тлумаченням і так званім подальшим творенням права, до якого належить, серед іншого, аргументаційна форма [1, с. 159], або аргумент [2, с. 116] телеологічної редукції.

На практиці питання про вихід за межі словесного сенсу правової норми становить інтерес і для вітчизняної юриспруденції. Окреслене свідчить про *актуальність обраної теми* для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан дослідження в Україні питання про телеологічну редукцію як в цілому, так і в контексті юриспруденції оцінок К. Ларенца не можна вважати задовільним. Проте існують деякі базові відомості, на які можна опиратися чи орієнтуватися. Так, вкажемо на цикл статей О. Настасійчука, які присвячені юриспруденції оцінок К. Ларенца [3; 4], проте в них телеологічна редукція окремо не розглядається. Помічається проблема телеологічної редукції в працях Т. Дудаш, яка згадує її в контексті коректувального тлумачення за А. Печеніком [5, с. 158]. Важливими є також публікації, які мають своїм предметом теорію принципів (монографія О. Уварової «Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика» [6]), оскільки «виправдання телеологічної редукції полягає у вимозі справедливості ставитися до неоднакового неоднаково, тобто здійснювати потрібні з погляду оцінки диференціювання» (К. Ларенц). Разом із тим, назважаючи на вищезгадані наукові доробки, у вітчизняній правовій доктрині питання про телеологічну редукцію не знаходить належної уваги.

Зовсім інша ситуація складається в німецькій юридичній літературі, де питання телеологічної редукції досліджували, крім К. Ларенца і посилаючись на нього, такі автори, як: К.-В. Канаріс, Я. Шредер, Р. Алексі, Р. Ціммерман, Б. Рютерс, Ф. Бідлінські, М. Павчнік, Т. Кунтц та багато інших ін.

Мета статті – здійснити історико-критичний аналіз аргументаційної форми телеологічної редукції в розумінні К. Ларенца. Для досягнення поставленої мети було зосереджено увагу на трьох питаннях: про межу можливого словесного сенсу, про телеологічну редукцію в архітектоніці юриспруденції оцінок К. Ларенца, про телеологічну редукцію К. Ларенца як таку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння телеологічної редукції ключове значення має поняття словесного сенсу (Wortsinn: сенс, значення слова): «Всяке тлумачення тексту розпочинається зі словесного сенсу. Під ним слід розуміємоти значення слова або словосполучення в загальному слововжитку або, якщо такий може бути встановлений, в особливому слововжитку відповідного мовця, тут – в слововжитку релевантного закону» (К. Ларенц) [1, с. 320]. Поряд з цим існує поняття можливого словесного сенсу (möglicher Wortsinn): «Під «можливим словесним сенсом» я розумію все те, що ще можна розуміти – згідно з загальним слововжитком або ... міродатним слововжитком ... законодавця ... – як те, що маєтсья на увазі під цим висловом» (К. Ларенц) [1, с. 322]. Аналізуючи вищезазначене, словесний сенс можна розуміти як те значення, яке має відповідне формулювання, або текст норми. Відповідно можна говорити про можливий словесний сенс, межа якої є водночас межею тлумачення правової норми: «Іншу межу між тлумаченням і таким, що доповнює і перетворює закон дальшим творенням права, ніж межу лінгвістично можливого словесного сенсу знайти не можна» (К. Ларенц) [1, с. 323]. Водночас існують і критичні зауваження щодо абсолютизації К. Ларенцом значення межі можливого словесного сенсу. Так, наприклад, Т. Кунтц, автор статті «Межа між тлумаченням і дальшим творенням права з перспективи філософії мови» (2015) [7], вважає, що «не існує ніяких твердих значень, які існують «до» початку читання норми і які обмежують тлумачення слова [8, с. 267].

На думку К. Ларенца, існує область однозначного словесного сенсу [1, с. 321]. Все це дозволяє сказати, що «серед різних значень «вузьким» має називатися те, яке порівняно з іншими можливими значеннями має вужчу область застосування, «широким» – те, яке має ширшу область застосування [1, с. 354]. Сфері однозначного словесного сенсу відповідає буквальне (дослівне) і/або обмежувальне тлумачення. Розширювальне тлумачення (про відповідні види тлумачення в Україні [9, с. 254]) залишається в межах можливого словесного сенсу, але вже не входить до області однозначного словесного сенсу.

Так, слово «діти» означає, на перший погляд, буквально: діти – це рідні сини і дочки, в широкому сенсі – це ще й деякі нерідні діти, у вузькому сенсі – тільки рідні діти, які є одруженими або заміжними тощо. Проте К. Ларенц не цілком погоджується з таким попереднім уявленням про значення слова «діти», а вважає, що тлумачення цього слова у вузькому сенсі, яке опирається на загальний слововжиток, охоплює рідних дітей особи, а в рамках широкого – ще й, скажімо, пасинків. Залучення також онуків виходило б за межу можливого словесного сенсу, тут бралася б до уваги тільки аналогія. Так само мало словесний сенс допускав би тлумачення цього слова так, щоб під нього підпадали б навіть не всі рідні діти, наприклад, одружені діти не підпадали б. Доповнення, яке обмежує словесний сенс в його можливому мінімальному обсязі, завдяки якому одружені діти б виключалися, уже було б не тлумаченням, а було б зміною норми, яка була б можливою тільки шляхом «телеологічної редукції» [1, с. 354].

Отже, тлумачення в описаному вище сенсі – це випадок телеологічної екстенсії (телеологічна екстенсія – це спеціальний випадок аналогії [10, с. 553], який докладно аналізує учень К. Ларенца К.-В. Канаріс [11, с. 74 і далі]) або телеологічної редукції, які мають місце тоді, коли відбувається додавання слову того значення, яке *вже не є* можливим (телеологічна екстенсія) або виключення того значення, яке *це є* можливим (телеологічна редукція).

Як проміжний висновок можна сказати, що К. Ларенц опирається на розрізнення тлумачення в вузькому і широкому сенсі, – тлумачення в широкому сенсі включає подальше правотворення [8, с. 267-268]. В такому разі телеологічна редукція як елемент тлумачення в широкому сенсі, на відміну від передусім обмежувального тлумачення, а також розширювального і телеологічного тлумачення як елементів тлумачення в вузькому сенсі, виходить за межі можливого словесного сенсу, а обмежувальне, розширювальне і телеологічне тлумачення залишаються в його межах.

Так питання «Чи можна виходити за межі можливого словесного сенсу?» перетворюється на питання «Як саме відбувається вихід за межі можливого словесного сенсу?». К. Ларенц позитивно, як можна зрозуміти із вже викладеного вище, відповідає на перше питання і дає розгорнуту відповідь на друге. Отже, слід розглянути, як він впорався з цим завданням. Проте перш ніж це зробити, слід охарактеризувати те місце, яке займає телеологічна редукція в архітектоніці юриспруденції оцінок К. Ларенца.

2. Широке тлумачення, про яке йшлося вище, К. Ларенц розділяє на «творення права в межах законодавчої норми» і «дальше творення права, що виходить за закон» [1, с. 366]. Останнє дальше правотворення можна називати трансцендентним щодо закону, проте не щодо права взагалі [12, с. 421-423]. Тлумачення і подальше творення права відрізняються, на думку К. Ларенца, не якісно, а тільки за ступенем: «Тлумачення закону та суддівське подальше творення права не дозволено розглядати як суттєво різні, а потрібно розуміти тільки як один від одного відмінні ступені одного й того ж самого мисленнєвого процесу» [1, с. 366].

Юриспруденція оцінок К. Ларенца має відношення до іманентного і трансцендентного подальшого правотворення, – тобто творення у певних випадках права суддею, а не законодавцем, – в рамках відповідно закону і права, тоді як юридична методологія включає в себе ще й питання тлумачення. Незважаючи на те,

що у великій за обсягом бібліографії робіт К. Ларенца, яка нараховує 266 пунктів [12, с. 539-566], окремої публікації про телеологічну редукцію немає, проте відповідна рубрика існує в головному творі К. Ларенца – «Методології правознавства». Така рубрика є як в першому його виданні 1960 р. [13, с. 296-300], так і у всіх наступних виданнях, в т.ч. в останньому шостому виданні «Методології» 1991 р. [1, с. 381-396]. З самого початку і до останнього видання телеологічна редукція розглядається в рубриці, орієнтованій на проблеми заповнення прогалин закону.

Так, в 6-му виданні «Методології» питання про телеологічну редукцію містяться в окремому підрозділі, який називається «Заповнення «прихованих» прогалин, зокрема за допомогою телеологічної редукції» [1, с. 381-396] і який перебуває в розділі «Заповнення прогалин закону (законоіманентне дальше правотворення)», який, зі свого боку, міститься в главі «Методи суддівського дальшого правотворення», а ця глава входить до «Систематичної частини» «Методології» на противагу «Історико-критичній частині», яка має підзаголовок «Теорія права і методологія в Німеччині з часу Савінії» (всього в «Методології» дві частини). Відмітимо, що саме Савінії вводить в німецьку юридичну методологію поняття «дальшого творення права» в роботі «Система сучасного римського права» (1840, т. 1) [14, с. 238; 8, с. 267]. Окремі питання, які стосуються, телеологічної редукції можна знайти й поза рамками спеціальної рубрики, наприклад, в контексті вчення про правоположення [1, с. 270], загальної характеристики юриспруденції [1, с. 234] тощо.

Так, в останньому випадку К. Ларенц, говорить, що «правова догматика буде утверджуватися й виконувати свою функцію тоді й тільки тоді, коли їй вдається щораз більшою мірою розробляти й застосовувати форми ціннісно-орієнтованого мислення, – як-от: правовий тип, функціонально мислиме поняття права, – і методи мислення – «конкретизації» і «типізації», «аналогії» і «телеологічної редукції»» [1, с. 234].

Використання терміну «телеологічна редукція» К. Ларенц пояснює так: «Оскільки ... вміщене в законі правило, яке виражене ... занадто широко згідно зі своїм однозначним словесним сенсом, зводиться, редукується до підхожої йому згідно з метою регулювання або сенсовим взаємозв'язком закону області застосування, то ми говоримо про «телеологічну редукцію». Уживаним є також слово «рестрикція» (Restriktion). Телеологічна редукція співвідноситься з обмежувальним тлумаченням подібно до того, як одинична аналогія з розширювальним тлумаченням [1, с. 391]. К. Ларенц відмічає герменевтичну природу телеологічної редукції, констатуючи, що «використані для характеристики юриспруденційних методів вислови – як-от обмежувальне, розширювальне тлумачення, аналогія, телеологічна редукція, конкретизація масштабу для оцінки – мають. ... специфічно герменевтичний сенс» [1, с. 248].

В рамках такого герменевтичного підходу утворюється, на думку К. Ларенца, певна послідовність методів, оскільки «у всіх випадках, у яких суди підкреслюють, що сенс і мета припису йде попереду також «лінгвістично однозначного» дослівного тексту (Wortlaut), тлумачення не обмежується словесним сенсом (Wortsinn)» [1, с. 322].

Підсумувати питання про місце, яке телеологічна редукція має в структурі юридичної методології і герменевтики, складовою частиною яких є юриспруденція оцінок К. Ларенца, можна словами Р. Алексі: «Будь-яка інтерпретація змінює право і, отже, є дальшим творенням права в широкому сенсі. Від цього поняття подальшого творення права в широкому сенсі потрібно відрізнити подальше творення права в вузькому сенсі. Воно відбувається тоді, коли вирішують не в рамках дослівного тексту норми. Існує чотири групи випадків подальшого творення права в вузькому сенсі: норма може, по-перше, оголошуватися невалідною або незастосовною (*екстинкція*) (Extinktion, послаблення), що, зокрема, трапляється у разі конфлікту норм. Норма може, по-друге, по-новому створюватися суддею (*креація*) (Kreation, створення). По-третє, фактичний склад норми доповнюється групою випадків, так що вона стає застосовною до обставин справи, які не були охоплені її первісним дослівним текстом (*екстенсія*) (Extension, розширення). Екстенсія є найчастіше результатом аналогії. І нарешті, до фактичного складу норми додається обмежувальна умова, так що вона уже не буде охоплювати обставини справи, до яких вона була застосовна згідно з своїм первісним дослівним текстом (*редукція*) (Reduktion, скорочення)» [15, с. 91].

Таким чином, зміст телеологічної редукції зводиться до такого: допустимість подальшого творення права можна сформулювати як проблему ранжування аргументів тлумачення, причому йдеться передусім про силу лінгвістичних аргументів. Це демонструє, що подальше творення права в вузькому сенсі є інтерпретацією. За проблемою ранжування аргументів тлумачення приховується колізія фундаментальних принципів або цінностей. У разі подальшого творення права в вузькому сенсі це передусім колізія між принципами демократії, поділу влад і правової певності, з одного боку, які підтримують авторитет законодавця, і, з іншого боку, принципами когерентності і змістової правильності, які вимагають справедливого рішення. Розв'язання колізії залежить від чинного права і репрезентованої інтерпретатором філософії [15, с. 91-92].

Структура підрозділу «Заповнення «прихованих» прогалин, зокрема за допомогою телеологічної редукції» «Методології» К. Ларенца, датованої 1991 р., доволі проста: спочатку розглядається поняття «прихованої» прогалини закону як передумови телеологічної редукції, потім деякі загальні положення, про які вже йшлося вище, наприклад, вибір релевантного терміну тощо. Поряд з «прихованими» прогалинами існують «відкриті» прогалини, якій мають тісний стосунок до аналогії або телеологічної екстенсії [1, с. 381-

391]. Наприкінці К. Ларенцом наводиться приклад різновиду телеологічної редукції із практики Швейцарського федерального суду:

Згідно зі швейцарським правом, суддя в кримінальних справах у випадку засудження підсудного через поширення розпусних предметів наказує «знищити» ці останні. У відповідній справі йшлося про художньо дуже цінні японські рельєфи й відтиски. Федеральний суд вважав, беручи до уваги високу мистецьку цінність, що знищення тут заходило б надто далеко. Для мети припису було б достатньо, якщо відтиски передалися б музею з умовою зробити їх доступними тільки для спеціалістів в області мистецтва. Вольферс це вважає тлумаченням слова «знищувати» (*vernichten*), а саме тим, що федеральний суд начебто витлумачив це слово з огляду на принцип пропорційності. Проте такого роду значення перебуває, на думку К. Ларенца, далеко по той бік межі можливого словесного сенсу. Суд не тлумачив закон, а шляхом телеологічної редукції скорегував з огляду на принцип пропорційності [1, с. 397].

Телеологічна редукція коригує закон відповідно до його мети. Від обмежувального тлумачення вона відрізняється, згідно з панівним вченням, тим, що вона все ж таки відстає від найвужче можливого словесного сенсу, від правознаходження *contra legem*. Вона поважає мету закону. З огляду на це її можна називати ще дальшим правотворенням *praeter legem*. Численні приклади можна знайти в юдикатурі. Зразковим вважається рішення Федерального верховного суду щодо § 400 німецького ЦК. Цей припис забороняє відступлення вимог, які не підлягають арешту, для того, щоб зберегти цеденту його прожитковий мінімум і не обтяжувати загал домаганнями соціальної допомоги. Але ця мета не порушується, якщо цесіонер надає цеденту «поточні доходи ... у розмірі відповідно відступлених вимог, строк виконання яких настав». Отже, § 400 нім. ЦК слід обмежити всупереч його дослівному тексту.

Отже, розгляд телеологічної редукції веде до констатації, що К. Ларенц співвідносить поняття телеологічної редукції з поняттям «прихованої» прогалини, заповнення якої відбувається шляхом додавання обмеження, якого бракує і яке виходить за межі можливого словесного сенсу взагалі і однозначного словесного сенсу зокрема.

Висновки. Як підсумок можна сказати, що телеологічна редукція, поняття прихованої прогалини, межа можливого словесного сенсу, поділ на широке і вузьке тлумачення заслуговують на увагу представників вітчизняної правової доктрини, які бажають поглибити і розширити свій методологічний арсенал.

1. Розвиток юридичної методології в Україні наштовхується на понятійні (концептуальні) питання про можливий словесний сенс як межу тлумачення та питання про «приховані» прогалини закону. Пошук відповіді на них спонукає до історико-критичних досліджень вже існуючих відповідей, в т.ч. і передусім К. Ларенца як юриста, який формує в рамках своєї юриспруденції оцінок на основі згаданих понять поняття телеологічної редукції.

2. Телеологічна редукція – це аргументаційна форма, або аргумент, завдяки якій (якому) можна методично чітко виходити за межі можливого словесного сенсу, точніше: звужувати існуючі межі однозначного словесного сенсу правової норми, і закривати «приховані» прогалини закону.

3. Телеологічна редукція у К. Ларенца – це метод мислення (метод широкого тлумачення, іманентного закону подальшого творення права), без якого його юриспруденція оцінок як аксіологічна методологія обійтися не може, оскільки така юриспруденція має місце тоді, коли інструменти тлумачення у вузькому сенсі виявляються недостатніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Berlin etc. : Springer, 1991. XVIII, 494 S.
2. Pavčnik M. Juristisches Verstehen und Entscheiden : vom Lebenssachverhalt zur Rechtsentscheidung ; ein Beitrag zur Argumentation im Recht. Wien : Springer, 1993. X, 182 S.
3. Настасійчук О. Творча біографія Карла Ларенца: неогегельянство, чинність права, юриспруденція оцінок, методологія правознавства, правильне право. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. 2017. Nr. 2 (24). С. 31-34.
4. Настасійчук О. В. Перехід від імпліцитної до експліцитної юриспруденції оцінок : Карл Ларенц, Клаус-Вільгельм Канаріс, Томас Рім. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2021 Вип. № 4 (74). С. 123-128.
5. Дудаш Т. Діалектичний підхід до правового аргументування й правової аргументації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. N. 2. С. 145-165.
6. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні : загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. 196 с.
7. Kuntz T. Die Grenze zwischen Auslegung und Rechtsfortbildung aus sprachphilosophischer Perspektive. *Archiv für die civilistische Praxis*. 2015. Vol. 215. Iss. 3/4. S. 387-449.
8. Zimmermann R. Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Rechtszeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. 2019. Vol. 83. Iss. 2. S. 241-287.
9. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Вайте, 2015. 392 с.
10. Rüthers B. Rechtslehre und juristische Methodenlehre. München : C.H. Beck, 2022. XXVIII, 627 S.
11. Canaris C.-W. Gesammelte Schriften. Bd. 1: Rechtslehre. Berlin : De Gruyter, 2012. XII, 990 S.
12. Hüpers B. Karl Larenz - Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart. Berlin : Berliner Wissenschafts-Verl., 2010. XXVI, 646 S.

13. Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Berlin : Springer, 1960. XI, 381 S.
14. Savigny F. C. v. System des heutigen römischen Rechts. In 8 (9) Bdn. Bd. 1. Berlin : Veit u. Comp., 1840. L, 429 S.
15. Alexy R. Juristische Interpretation. *Recht, Vernunft, Diskurs* : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 71-92.
16. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 2: 1933-1990. München : C.H. Beck, 2020. 347 S.

REFERENCES:

1. Larenz, K. (1991). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 494. [in Deutsch].
2. Pavčnik, M. (1993). Juristisches Verstehen und Entscheiden: vom Lebenssachverhalt zur Rechtsentscheidung ; ein Beitrag zur Argumentation im Recht. 182. [in Deutsch].
3. Nastasiichuk, O. (2017). Tvorchа biohrafii Karla Larentsa: neohegelianstvo, chynnist prava, yurysprudentsiia otsinok, metodolohiia pravoznavstva, pravylne pravo. [Creative biography of Karl Larentz: neo-Hegelianism, validity of law, jurisprudence of evaluations, methodology of jurisprudence, correct law]. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. Nr. 2 (24). 31-34. [in Ukrainian].
4. Nastasiichuk, O. V. (2021). Perekhid vid implitsynoi do eksplitsynoi yurysprudentsii otsinok: Karl Larents, Klaus-Vilhelm Kanaris, Tomas Rim. [Transition from implicit to explicit jurisprudence of evaluations: Karl Larenz, Klaus-Wilhelm Canaris, Thomas Reem]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*. Vyp. № 4 (74). 123-128. [in Ukrainian].
5. Dudash, T. (2020). Dialektychnyi pidkhid do pravovoho arhumentuvannia y pravovoi arhumentatsii. [Dialectical approach to legal argumentation and legal argumentation]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. N.2. 145-165. [in Ukrainian].
6. Uvarova, O. O. (2012). Pryntsypy prava u pravozastosuvanni: zahalnoteoretychna kharakterystyka. [Principles of law in law enforcement: general theoretical characteristics]. Monohrafiia. 196. [in Ukrainian].
7. Kuntz, T. (2015). Die Grenze zwischen Auslegung und Rechtsfortbildung aus sprachphilosophischer Perspektive. *Archiv für die civilistische Praxis*. Vol. 215. Iss. 3/4. 387-449. [in Deutsch].
8. Zimmermann, R. (2019). Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. Vol. 83. Iss. 2. 241-287. [in Deutsch].
9. Koziubra, M.I. (Ed) (2015). Zahalna teoriia prava. [Zahalna teoriia prava]. Pidruchnyk. 392. [in Ukrainian].
10. Rütters, B. (2022). Rechtstheorie und juristische Methodenlehre. 627. [in Deutsch].
11. Canaris, C.-W. (2012). Gesammelte Schriften. Bd. 1: Rechtstheorie. 990. [in Deutsch].
12. Hüpers, B. (2010). Karl Larenz - Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart. *Berliner Wissenschafts-Verl.* XXVI, 646. [in Deutsch].
13. Larenz, K. (1960). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 381. [in Deutsch].
14. Savigny, F. C. v. (1840). System des heutigen römischen Rechts. In 8 (9) Bdn. Bd. 1. 429. [in Deutsch].
15. Alexy, R. (1995). Juristische Interpretation. *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie*. 71-92. [in Deutsch].
16. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 2: 1933-1990. 347. [in Deutsch].

Стаття надійшла до редакції: 19.05.2023

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК: 342.726-055

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-238-243

Кисильова Кристина Володимирівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

e-mail: kisileva.k@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6872-5209>**ПРОБЛЕМАТИКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ СУЧАСНОГО
СУСПІЛЬСТВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

Статтю присвячено дослідженню гендерних стереотипів у сучасному світі. Зазначено, що питання гендерної рівності постійно перебуває у полі зору держави. Акцентовано увагу, що будь-яке суспільство, що проголошує себе демократичним, мусить забезпечувати надання рівних можливостей кожному зі своїх членів.

Встановлено, що термін «гендер» вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю і сексуальністю, але проявляються лише у взаємодії з іншими людьми. Багатокomпонентна структура гендеру визначається чотирма групами характеристик: біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерні норми і гендерні стереотипи. Наголошено на тому, що гендерні стереотипи відрізняються різною життєстійкістю. Їх укоріненість у свідомості великої частини населення сприяє відтворенню стереотипів із покоління в покоління в процесі соціалізації. Виокремлено умовні групи гендерних стереотипів. Аналіз результатів соціологічних досліджень дозволяє виокремити найбільш поширені гендерні стереотипи – ті, які стосуються професійної діяльності.

Встановлено, що гендерні стереотипи є спадщиною, яка дісталася сучасному суспільству через певні особливості його історичного розвитку. Це негативне явище сягає корінням у давнину і залишається у свідомості суспільства.

Визначено, що гендерні стереотипи мають великий резонанс і суттєво впливають як на життєдіяльність сім'ї, так і на особистісну самореалізацію як чоловіка, так жінки, призводять до негативних явищ у суспільстві. Налагодження взаємозв'язку потребує розробки належних програм, які б за основну мету ставили подолання гендерних стереотипів, акцентуючи увагу на тому, що соціальні ролі чоловіків і жінок у сучасному світі стають більш схожими, ніж у минулому, хоча проблема нерівності та асиметрії ролей чоловіків і жінок у суспільстві, як бачимо, залишається.

Ключові слова: права людини, гендер, стереотипи, гендерні стереотипи, захист прав людини, гарантії прав людини, соціальні норми.

Kysylova K. PROBLEM OF GENDER STEREOTYPES IN MODERN SOCIETY: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

The article is devoted to the study of gender stereotypes in the modern world. It is noted that the issue of gender equality is constantly in the field of view of the state. The author emphasises that any society that proclaims itself democratic must ensure equal opportunities for each of its members.

It is established that the term "gender" indicates the social status and socio-psychological characteristics of a personality which are related to gender and sexuality, but are manifested only in interaction with other people. The multicomponent structure of gender is determined by four groups of characteristics: biological sex, gender identity, gender norms and gender stereotypes. It is emphasised that gender stereotypes are remarkably resilient. Their rootedness in the minds of a large part of the population contributes to the reproduction of stereotypes from generation to generation in the process of socialisation. The author identifies conditional groups of gender stereotypes. The analysis of the results of sociological research allows us to identify the most common gender stereotypes - those related to professional activities.

It is established that gender stereotypes are a legacy inherited by modern society due to certain features of its historical development. This negative phenomenon has its roots in antiquity and remains in the minds of society.

It is determined that gender stereotypes have a great resonance and significantly affect both family life and personal self-realisation of both men and women, and lead to negative phenomena in society. Establishing this relationship requires the development of appropriate programmes that would aim to overcome gender stereotypes, focusing on the fact that the social roles of men and women in the modern world are becoming more similar than in the past, although the problem of inequality and asymmetry of the roles of men and women in society remains.

Key words: human rights, gender, stereotypes, gender stereotypes, human rights protection, human rights guarantees, social norms.

Постановка проблеми. Рівноправність є головною умовою демократії. Будь-яке суспільство, що проголошує себе демократичним, мусить забезпечувати надання рівних можливостей кожному зі своїх членів. Воно має поважати гідність та чесноти кожної жінки і кожного чоловіка, так само як і право всіх – жінок і чоловіків – на самовиявлення та самореалізацію. Рівноправність між жінками і чоловіками є не лише

умовою соціальної справедливості та справжньої демократії, для функціонування якої вона необхідна; рівноправність слід розглядати також з позицій ефективної реалізації прав людей – жінок і чоловіків.

Розв'язання проблеми забезпечення рівних прав жінок і чоловіків потребує, з одного боку, наявності відповідних законодавчих актів, а з іншого – механізмів їх реалізації. Однак, поряд із цим, не менш важливим є рівень усвідомлення цієї проблеми якнайширшим колом громадян у суспільстві.

Проте, з іншого боку, на сучасному етапі перетворень, що відбуваються у різних сферах суспільного життя, ініціативи, спрямовані на затвердження рівності й рівноправності між жінками та чоловіками, наражаються на перешкоди, впадковані від певних особливостей, що були закладені суспільству у минулому. Це, зокрема, псевдотрадиції, які пропагуються старими гаслами, глузливе ставлення до рівності за ознакою статі, вирізнення пріоритетів для окремих груп населення, а також спотворені й хибні знання про реальні форми і справжні розміри дискримінації, з якими стикаються чоловіки й жінки в сучасному житті. Як наслідок, сьогодні кожен другий наш співвітчизник стверджує, що в суспільстві існує гендерна нерівність [1, с. 33]. Величезну роль у цьому відіграють гендерні стереотипи, які стають на заваді розвитку суспільства і сповільнюють еволюцію людства. Саме тому, дослідження гендерних стереотипів, виявлення їх негативного впливу на людину є нагальним питанням сьогодення, оскільки дозволить ефективно протидіяти цьому негативному явищу сьогодення і проводити превентивні заходи у їх існуванні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання гендерної рівності постійно перебуває у полі зору як вітчизняних так і закордонних дослідників, що свідчить про актуальність означеної тематики. Наразі, досліджуючи питання гендерної рівності, ми торкаємося питання гендерних стереотипів, що наріжним каменем стають на шляху забезпечення прав людини. Недарма, питанням гендерних стереотипів присвячено наукові доробки Л. Андрушко, Г. Бежнар, К. Борща, О. Кікінежді, В. Лапшиної, О. Літвінової, М. Ляшко, О. Нежинської, О. Уварової, О. Харченко та інших дослідників. Водночас, варто означити, що питання гендерних стереотипів не є розв'язаним і потребує подальшої уваги з боку науковців.

Метою статті є дослідження особливостей гендерних стереотипів у сучасному суспільстві, виокремлення основних характеристик та обґрунтування необхідності їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини визнаються універсальною формою взаємовідносин між людиною, суспільством і сучасною державою. Саме з допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації [2, с. 67; 3 с. 34]. Ступінь їх гарантування визначає ступінь демократичного розвитку будь-якого суспільства. Особливе місце в системі прав і свобод людини і громадянина посідають конституційні права і свободи, які разом із відповідними обов'язками встановлено в основному законі кожної держави [4, с. 381; 5, с. 71] і які є гарантіями людини.

Останнім часом, у науці прийнято чітко розмежовувати конституціональні і соціокультурні аспекти в розрізненні чоловічого і жіночого, пов'язуючи їх із поняттями статі і гендеру [6, с. 28]. Термін «стать» фіксує біологічні розходження між людьми, обумовлені генетичними особливостями будови клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками і дітородними функціями. Термін «гендер» вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю і сексуальністю, але проявляються лише у взаємодії з іншими людьми.

Суспільство визначає засоби і межі прояву активності організму, а культура надає систему знаків, за допомогою яких людина позначає свої природні якості, наділяє їх певним змістом. Отже, культура може розглядатися як організуюча і системоутворююча ознака поведінки, те, що ми позначаємо як чоловіче або жіноче. Іншими словами, саме культурні визначення окремих людських якостей і спроможностей виступають підставою для класифікації чоловічих, жіночих або нейтральних (тобто властивих обом статям) ознак [6, с. 28]. Виходячи з означеного, поняття гендеру потрібно розглядати як суспільний процес, що характеризується соціокультурністю в суспільстві, суть якого розкриває соціально-рольовий статус особистості, визначає соціальні правомочності й можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади [7, с. 115; 8, с. 175-176].

Таким чином, гендер може розглядатися як одна з базових характеристик особистості, що обумовлює соціальний і психологічний розвиток людини. Багатокомпонентна структура гендеру визначається чотирма групами характеристик: біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерні норми і гендерні стереотипи.

Гендерна ідентичність – це аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. Вона є однією з базових характеристик особистості, яка формується в результаті інтеріоризації чоловічих або жіночих рис, у процесі взаємодії «Я» з іншими, у ході соціалізації. Входячи в структуру соціальної ідентичності, гендерна виступає особливим її видом, який співіснує в само свідомості людини в єдності з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний і інші статуси. Відомо, що гендерна ідентичність – продукт соціального конструювання. Вона починає формуватися з народження дитини, коли запускається процес гендерної соціалізації, у ході якої дитину цілеспрямовано виховують таким чином, щоб вона відповідала прийнятим у даному суспільстві уявленням про «чоловіче» і «жіноче». Саме на підставі існуючих у суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність і роль, її поведінка, а також самооцінка.

Далі відбувається процес, важливою складовою якого стає статево рольова соціалізація.

Диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків індивідів у залежності від їх статевої приналежності відноситься до категорії «гендерна роль». Гендерні ролі – нормативні, вони виражають певні соціальні очікування, виявляються в поведінці. Вони завжди пов'язані з якоюсь нормативною системою, котру особистість переломлює у своїй свідомості і поведінці. Частина цих норм сприймається у свідомості через засоби масової інформації і популярну літературу, ряд інших ми одержуємо безпосередньо, наприклад, у вигляді традицій, звичаїв, настановлень батьків, або зазнаючи несхвалення з боку суспільства, коли припускаємо відхилення від очікуваної статево-рольової поведінки.

Отже, гендерні стереотипи фактично можна розглядати як соціальні норми. В усіх нас є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, що переважна більшість людей притримується цієї точки зору і що звичайно ми усвідомлюємо, яка поведінка вважається правильною для представників тієї чи іншої статі.

Такі стереотипи відрізняються різною життєстійкістю. Їх укоріненість у свідомості великої частини населення сприяє відтворенню стереотипів із покоління в покоління в процесі соціалізації [6, с. 28-29].

Заради справедливості треба зазначити, що гендерні стереотипи можуть чинити негативний вплив не лише на жінок, але і на чоловіків. До компонентів традиційної чоловічої ролі відносять норми успішності статусу, розумової, фізичної й емоційної твердості, антижіночності. Для багатьох чоловіків повна відповідність цим нормам недосяжна, що викликає стрес і призводить до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливого прагнення до змагання й успіху і т. ін.

Отже, гендерні стереотипи – це спрощені, стійкі, емоційно «забарвлені» уявлення про поведінку і риси характеру чоловіків або жінок. [6, с. 29]. Вони містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам і жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Гендерні стереотипи проявляються насамперед як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності й різноманітності ролей і видів діяльності чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних і поведінкових характеристик. Ці два компоненти пов'язані між собою. Прийняття якої-небудь ролі для людини певної статі залежить від міри наявності в неї певних рис і характеристик.

Гендерні стереотипи виникають на ґрунті різних статусів і ролей, яких чоловіки і жінки набувають і відтворюють в суспільстві. Усталені стереотипи в подальшому набувають якості норм для чоловіків і жінок, стають моделями для гендерно-рольової соціалізації підростаючого покоління [9, с. 127].

Стереотипи довгий час сприймалися як позаюридичне явище. Однак все більшого визнання здобуває позиція, відповідно до якої правового регулювання потребують випадки, коли стереотипне уявлення спрямовується на конкретну людину через її належність до певної соціальної групи (за статтю, за віком, за етнічним походженням тощо), щодо якої сформувався той чи інший стереотип, і це впливає на юридичне врегулювання ситуації. Так, узагальнені уявлення про характеристики, ролі, якості чоловіків чи жінок переносяться на конкретного чоловіка або на конкретну жінку. Багато уваги гендерним стереотипам та їх впливу на здійснення правосуддя приділено у Загальних рекомендаціях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок від 25 липня 2015 р. (CEDAW/C/GC/33) [10, с. 129], що ще раз підтверджує проблематику означеного явища.

У сучасній юриспруденції, ряд дослідників, виокремлюють три умовні групи гендерних стереотипів. Перша група стереотипів базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок – стереотипи “maschile – femminile”. Згідно з цими стереотипами чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активне, творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіноче ж начало – природно-репродуктивне і тому жінка повинна бути покірною, залежною, емоційною.

Більш загально розглянути вплив гендерних стереотипів на сімейне життя можна крізь аналіз чоловічих та жіночих сімейних ролей. Зміст цих ролей визначається не лише історичним і культурним контекстом, але й значною мірою гендерними стереотипами, які панують в соціальному середовищі тієї чи іншої людини. Саме відповідно до панування гендерних стереотипів у родині можна виділити три типи сімей: традиційна, егалітарна, змішана [11, с. 31]. Це також суттєво впливає на розвиток суспільних відносин.

Необхідно підкреслити і той факт, що лідерство жінки у сім'ї найчастіше обумовлено не лише пасивністю чоловіків у сім'ї, але й впливом гендерних стереотипів на рівні сім'ї. Як бачимо, гендерні стереотипи мають великий резонанс і суттєво впливають як на життєдіяльність сім'ї, так і на особистісну самореалізацію жінки, призводять до негативних явищ у суспільстві. Краще за все, негативні наслідки можна простежити через аналіз гендерних проблем професійних відносин. У цій сфері панують гендерні стереотипи, які беруть свій початок з минулого. Йдеться про стереотипи, які пов'язані зі змістом праці. Асиметричне розташування жінок в професійній структурі суспільства призводить до нерівності в оплаті праці, дискримінації при наймі на роботу, нерівномірного розподілу чоловіків та жінок у різних галузях (горизонтальна сегрегація) та дискримінація щодо розподілу посад у рамках однієї професійної групи. Всупереч конституційним нормам, стать є критерієм, який диференціює можливості професійного росту [11, с. 32].

Аналіз результатів соціологічних досліджень дозволяє виділити такі найбільш поширені гендерні

стереотипи, які стосуються професійної діяльності: «істинна жінка не прагне кар'єри»; «кар'єра – це доля самотніх жінок»; «у бізнесу не жіноче обличчя»; «жінки недостатньо амбітні»; «керувати повинен чоловік»; «сім'я і кар'єра не сумісні»; «жінки самі обирають низькооплачувані роботи, отримуючи взамін кращі умови праці» і т.ін. [12, с. 121].

Ще одним показником впливу гендерних стереотипів на професійну діяльність є вертикальна сегрегація – концентрація жінок і чоловіків на певних рівнях професійної ієрархії. Поширеним способом вимірювання вертикальної сегрегації є аналіз ступеня фемінізації посад високого рівня, що передбачають прийняття рішень. Жінки продовжують домінувати у найнижчому ешелоні кар'єрної драбини й продовжують бути недостатньо представленими у вищому керівництві [9, с. 129]. У першу чергу, це відображається в створенні уявних бар'єрів для опанування тієї чи іншої професії, яка не відповідає уявленням суспільства про «чоловічу» чи «жіночу» роль, і може викликати осуд або скептичне ставлення. По-друге, уявлення про «жіночу» роль в суспільстві для багатьох людей асоціюється зі створенням сім'ї, народженням дітей, а не зі сходженням кар'єрними сходинками. По-третє, яскраво представлені як горизонтальна, так і вертикальна сегрегації за ознакою статі. Все це свідчить про те, що попри наявність законодавчих гарантій і програм забезпечення гендерної рівності, дискримінація жінок в сфері праці все ж має свій прояв. Не останню роль у підтримці цієї тенденції відіграють гендерні стереотипи, що закріплюються і відтворюються різними соціальними інститутами. На нашу думку, одним із ефективних шляхів забезпечення гендерної рівності в суспільстві є руйнування і трансформація гендерних стереотипів, як це відбувається у високорозвинутих суспільствах [9, с. 132].

Досліджуючи питання гендерних стереотипів, А. Петрова стверджує, що вони створюються лише на основі певних характеристик. Дослідниця наголошує на тому, що кожен стереотип має такі характеристики:

1. стереотипи завжди простіші, ніж реальність;
2. складні характеристики, які «укладаються» в дві-три пропозиції;
3. люди переймають стереотипи (від знайомих, засобів масової інформації та ін.), а не формують їх самі завдяки особистому досвіду; наприклад, це може бути уявлення про ідеальну жінку, а саме про її зовнішність - вона повинна бути блондинкою, з блакитними очима, без зайвої ваги, з великим бюстом і довгими ногами, але цьому ідеалу буквально відповідає лише лялька Барбі, яка також є гендерним стереотипом про привабливу жінку;
4. всі стереотипи помилкові; більшою чи меншою мірою вони завжди приписують конкретній людині якісь «межі» чи «рамки» лише через свою належність до певної групи;
5. стереотипи дуже «живучі»: навіть, якщо люди переконуються в тому, що стереотип не відповідає дійсності, вони схильні не відмовитися від нього, а стверджувати, що виняток лише підтверджує правило; наприклад, зустріч зі струнким чоловіком лише переконує жертву стереотипу в тому, що вся решта населення - з надмірною вагою [13, с. 97].

Найбільш чітко визначену градацію характеристик стереотипів включають:

1. культурні канони (ідеальні образи) чоловіка та жінки;
2. уявлення про притаманні кожній статі риси характеру;
3. сфери, способи, стиль самореалізації чоловіка та жінки (у межах конкретного етнокультурного середовища);
4. особливості процесів соціалізації хлопчиків і дівчаток;
5. поведінкові моделі (норми, приписи, очікування щодо поведінки особи певної статі у стандартній ситуації та соціальні санкції за їх порушення);
6. гендерну стратифікацію (градацію соціальних статусів і ролей чоловіків та жінок, що визначає суспільний престиж статі) [13, с. 97].

Таким чином, можна стверджувати, що поруч з необхідністю законодавчого забезпечення рівних прав жінок та чоловіків, не менш важливим є рівень усвідомлення цієї проблеми якнайширшим колом громадян у суспільстві. Громадська думка та стереотипи пересічних громадян щодо соціальних ролей жінки у суспільстві певною мірою відображають ситуацію, що склалася. Для того, щоб ситуація докорінно змінилась, поряд із заходами які застосовуються органами державної влади необхідно змінити традиційні уявлення та стереотипи, що існують у свідомості людей, особливо відносно прийнятих у суспільстві поглядів стосовно соціальних ролей жінок та чоловіків [11, с. 33]. Однак варто зважати й на те, що гендерні стереотипи є досить живучими і суттєво впливають на суспільство в цілому та на його окремі сфери [14, с. 10].

Висновки. Вищевикладене дає підставу для таких висновків:

1. Гендерні стереотипи є спадщиною, яка дісталася сучасному суспільству через певні особливості його історичного розвитку. Це негативне явище сягає корінням у давнину і залишається у свідомості суспільства.
2. Маємо констатувати, що гендерні стереотипи мають великий резонанс і суттєво впливають як на життєдіяльність сім'ї, так і на особистісну самореалізацію як чоловіка, так жінки, призводять до негативних явищ у суспільстві. Отже, гендерні стереотипи негативно впливають на обидві статі: і чоловіків, і жінок, розвиток суспільства і держави. А це становить загрозу якісному розвитку суспільства, оскільки у світі існує значна кількість гендерних стереотипів, які можуть призвести до ряду непорозумінь і виникнення

конфліктних ситуацій між представниками різних статей. Тому налагодження взаємозв'язку потребує розробки належних програм, які б за основну мету ставили подолання гендерних стереотипів, акцентуючи увагу на тому, що соціальні ролі чоловіків і жінок у сучасному світі стають більш схожими, ніж у минулому, хоча проблема нерівності та асиметрії ролей чоловіків і жінок у суспільстві, як бачимо, залишається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві : монографія / за ред. І. Саєнко. Київ, 2007. 145 с.
2. Загоруй І. С. Поняття «права людини» : теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 66-82.
3. Лазарев В. В. Сучасний науковий дискурс про типологію прав людини. *Становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 1-2 трав. 2020 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 34-36.
4. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381-384.
5. Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 71-73.
6. Лапшина В. Л. Гендерні стереотипи в професійній сфері: витоки, стан та перспективи існування. *Український соціум*. 2005. № 4(9). С. 27-34. DOI : <https://doi.org/10.15407/socium2005.04.027>
7. Юровська Г., Жданкіна Л. Людська гідність і гендерна рівність: конституційні метаморфози. *Вісник Конституційного Суду країни*. 2021. № 1. С. 106-119.
8. Лазарев В. В. Питання гендерної рівності у рішеннях Конституційного Суду України. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 жовт. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 175-178.
9. Медіна Т., Назарова В. Гендерні стереотипи та їх вплив на професійну діяльність в Україні. *Релігія та соціум*. 2015. № 1-2 (17-18). С. 127-133.
10. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність : навч. посіб. Київ, 2018. 204 с.
11. Борщ К. К., Ляшко М. М. Гендерні стереотипи як соціальна проблема сучасних жінок. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 1. С. 31-34.
12. Луб М. Л. Гендерні стереотипи у професійній діяльності в Україні. *Гендерна конструкція соціуму: історія і сучасність* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 20-21 трав. 2020 р.) Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2020. С. 118-124.
13. Петрова А. В. Сучасні дослідження гендерології: зіставлення понять «гендерний стереотип» і «лінгвокультурний типаж». *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія "філологічні науки" мовознавство*. 2018. № 10. С. 95-98.
14. Магдюк Л. Гендерні стереотипи. Вплив гендерних стереотипів на представлення жінок і чоловіків на ринку праці. *Маркетинг в Україні*. 2011. № 5-6. С. 7-10.

REFERENCES:

1. Saienko, I. (2007) Henderni stereotypy ta stavlennia hromadskosti do hendernykh problem v ukrainskomu suspilstvi: monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
2. Zahorui, I. S. (2016). Poniattia «prava liudyny» : teoretyko-pravovi pidkhody do rozuminnia prav liudyny. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, issue, 2, 66-82* [in Ukrainian].
3. Lazarev, V. V. (2020). Suchasnyi naukovyi dyskurs pro typolohiiu prav liudyny. *Stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini - The emergence of civil society in Ukraine*. [in Ukrainian].
4. Prots, I. M. (2020). Okremi orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy obmezhenia osnovnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna za zakonodavstvom Ukrainy. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law, 1, 381-384* [in Ukrainian].
5. Lazarev, V. V., Malynovska, T. M. (2022). Osoblyvosti harantuvannia prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu - Training of law enforcement officers in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law, 71-73* [in Ukrainian].
6. Lapshyna, V. L. (2005). Henderni stereotypy v profesiinii sferi: vytoky, stan ta perspektyvy isnuvannia. *Ukrainskyi sotsium - Ukrainian society, 4, 27-34* [in Ukrainian].
7. Yurovska, H., Zhdankina, L. (2021). Liudska hidnist i henderna rivnist: konstytutsiini metamorfozy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu krainy - Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 1, 106-119* [in Ukrainian].
8. Lazarev, V. V. (2022). Pytannia hendernoii rivnosti u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Sotsialno-humanitarni vymiry pravovoi derzhavy - Social and humanitarian dimensions of the rule of law, 175-178* [in Ukrainian].
9. Medina, T., Nazarova, V. (2015). Henderni srereotypy ta yikh vplyv na profesiinu diialnist v Ukraini. *Relihiia ta sotsium - Religion and society, 1-2, 127-133* [in Ukrainian].

10. Uvarova, O. O. (2018). Prava zhinok ta henderna rovnist : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
11. Borshch, K. K., Liashko, M. M. (2017). Henderni stereotypy yak sotsialna problema suchasnykh zhinok. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya : Pedagogika. Sotsialna robota - Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1, 31-34 [in Ukrainian].
12. Lub, M. L. (2020). Henderni stereotypy u profesiinii diialnosti v Ukraini. *Henderna konstruktivna sotsiumu: istoriia i suchasnist - Gender construction of society: history and modernity*, 118-124 [in Ukrainian].
13. Petrova, A. V. (2018). Suchasni doslidzhennia henderolohii: zistavlennia poniat «hendernyi stereotyp» i «linhvokulturnyi typazh». *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "filologichni nauky" movoznavstvo - Scientific Bulletin of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series "philological sciences", linguistics*, 10, 95-98 [in Ukrainian].
14. Mahdiuk, L. (2011). Henderni stereotypy. Vplyv hendernykh stereotypiv na predstavlennia zhinok i cholovikiv na rynku pratsi. *Marketing v Ukraini - Marketing in Ukraine*, 5-6, 7-10 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-243-246

Сокурєнко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
email: olena7842@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8169-3720

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ

У статті досліджено організаційно-правові засади та проблеми реалізації пенсійної реформи. Зазначено, що в Україні функціонують два з трьох рівнів пенсійної системи. Перший рівень є солідарною системою в рамках якої працівники щомісячно сплачують 22% ЄСВ. Другий рівень, який ще не був впроваджений в Україні, передбачає обов'язкову накопичувальну систему. Третій рівень - добровільно-накопичувальна пенсійна система, яка введена в Україну з 2005 року.

Наголошено, що починаючи з 2021 року, пенсійний вік для жінок збільшився, що прирівняло вік та правила виходу на пенсію за віком для чоловіків і жінок. Це також призвело до рівного стажу для обох статей, необхідних для отримання пенсії.

Акцентовано увагу, що в Україні Верховна Рада зареєструвала законопроект про впровадження обов'язкової системи накопичувального пенсійного забезпечення, згідно з запропонованим проектом, усі працюючі особи будуть зобов'язані брати участь у системі накопичувального пенсійного забезпечення до досягнення ними 55-річного віку. Крім того, зобов'язання роботодавців будуть сплачувати обов'язкові пенсійні внески за своїх найманих працівників.

Висловлено підтримку щодо реформування в галузі пенсійного забезпечення і відкладати реформу далі неможливо, але її введення має бути продуманим і планованим.

Ключові слова: організаційно-правові засади, реалізація, пенсійна реформа, заробітна плата, пенсійні виплати, накопичувальне пенсійне забезпечення, індексація пенсії.

Sokurenko O. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES AND PROBLEMS OF PENSION REFORM IMPLEMENTATION

The article examines certain organizational and legal principles and problems of pension reform implementation. It is noted that two out of three levels of the pension system operate in Ukraine. The first level is a solidarity system in which employees pay 22% of the social insurance monthly. The second level, which has not yet been implemented in Ukraine, provides for a mandatory savings system. The third level is the voluntary accumulative pension system, which was introduced in Ukraine in 2005.

It was emphasized that starting from 2021, the retirement age for women increased, which equalized the age and retirement age rules for men and women. It also resulted in equal length of service for both sexes required to receive a pension.

Attention is drawn to the fact that in Ukraine the Verkhovna Rada has registered a draft law on the introduction of a mandatory accumulated pension system, according to the proposed project, all working people will be required to participate in the accumulated pension system until they reach the age of 55. In addition, employers will be obliged to pay mandatory pension contributions for their employees.

Support has been expressed for the reform in the field of pension provision and it is impossible to postpone the reform further, but its introduction must be thought out and planned.

Key words: organizational and legal principles, implementation, pension reform, wages, pension payments,

Випуск 14. 2023

© О.А.Сокурєнко, 2023

accumulative pension provision, pension indexation.

Постановка проблеми. У нашій країні наразі проводиться поступове впровадження широкомасштабної реформи пенсійної системи. Щоб здійснити цю реформу відповідно до світових стандартів, необхідно вирішити деякі проблеми, зокрема значного зростання заробітної плати та інших доходів населення. Ці проблеми взаємопов'язані і розв'язуються комплексно. Головною метою реформи є забезпечення справедливості при визначенні пенсійних виплат, як сьогодні, так і в майбутньому. Впровадження європейських стандартів у роботу Пенсійного фонду України є одним з основних напрямів реформування. Застосування сучасних інформаційних та управлінських технологій, а також встановлення єдиної системи стандартів у пенсійному забезпеченні спрямовані на забезпечення зручності, якості та ефективності обслуговування громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем адміністративно-правового механізму пенсійного реформування приділено увагу в працях таких вчених-правників як: В. Андрієва, Н.Болотіної, С. Вавженчука, В. Венедіктова, С. Венедіктова, С. Вишновецької, Ю. Гришина, І. Жигалкіна, І.Зуб, Т. Занфірової, М. Іншина, С. Кобернюка, В. Костюка, Н. Мельничука, А. Новикової, О. Обушенка, П.Пилипенка, С. Попова, О. Тищенко, І. Ткача, В. Щербина, І. Чапко та ін.

Метою статті є аналіз організаційно-правових засад реалізації пенсійної реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день в Україні вперше виникла ситуація, коли громадяни віком до одного року становлять менший відсоток від усього населення, ніж будь-яка інша вікова група. Наша країна також має один з найнижчих показників народжуваності у світі. Вже зараз українському Пенсійному фонду сплачують внески за 13 мільйонів осіб, тоді як кількість пенсіонерів становить 11,2 мільйона. За 30 років через демографічні тенденції ця ситуація лише погіршиться [1]. Тому державна політика щодо пенсійного забезпечення потребує удосконалення. Це означає продовження проведення пенсійної реформи, яка включає комплекс заходів, спрямованих на поліпшення структури та механізму функціонування державної політики щодо пенсійного забезпечення.

Більшість країн світу мають пенсійну систему, яка складається з двох компонентів: державного (солідарного) та індивідуального накопичувального. На практиці індивідуальний склад становить основну частину пенсійних виплат, тоді як державний компонент гарантує мінімальний рівень, встановлений державою. Проте в усіх країнах із солідарною пенсійною системою виникає спільна проблема: з плином часу кількість пенсіонерів перевищує кількість працюючих людей, а ресурсів на виплату пенсій стає недостатньо, або витрати з державного бюджету зростають [2].

Пенсійна реформа відрізняється від багатьох інших за тим, що вона не є прямими вимогами Міжнародного валютного фонду. Проте, в будь-якому випадку, уряд буде змушений здійснити цю реформу, адже наразі Пенсійний фонд, не позбавлений проблем, зокрема недостатності коштів і відповідно постає питання щодо більшого фінансування з державного бюджету. Це означає, що на певному етапі пенсії в Україні можуть помітно зменшитися, або ж додатково зрости податки на них. Обидві ситуації можуть спричинити фінансову кризу та викликати масові протести, як стверджують деякі експерти [3].

Метод реформи пенсійного забезпечення, який пропонується відповідними міністерствами та комітетом Верховної Ради, є забезпечення майбутніх пенсіонерів гідним рівнем життя. Однак громадяни також повинні розуміти, що їх поточні «білі зарплати» та відрахування з них на майбутнє є своїм родом страховкою від економічних труднощів при досягненні пенсійного віку.

Система накопичувальних пенсій не представляє собою новизни або унікальності, після чого у світовій практиці існує багато прикладів такого методу забезпечення людей у похилому віці.

На сьогоднішній день в Україні функціонують два з трьох рівнів пенсійної системи. Перший рівень є солідарною системою (поточною), в рамках якої працівники щомісячно сплачують 22% ЄСВ (єдиного соціального внеску). Другий рівень, який ще не був впроваджений в Україні, передбачає обов'язкову накопичувальну систему. Третій рівень - добровільно-накопичувальна пенсійна система, яка введена в Україну з 2005 року [4]. У цьому 2023 році планується введення накопичувальної системи.

Більшість людей в Україні отримують пенсію за солідарною системою, це пов'язано з тим, що накопичувальна система ще не функціонує повністю, а приватне пенсійне забезпечення не є дуже популярним. Проте, будь-хто, хто здатен сплачувати пенсійні внески на рахунок фонду (зазвичай, кілька відсотків від доходу), може бути приєднаний до цього рівня [5].

Починаючи з 2021 року, пенсійний вік для жінок збільшився до 60 років, що прирівняло вік та правила виходу на пенсію за віком для чоловіків і жінок. Це також призвело до рівного стажу для обох статей, необхідних для отримання пенсії [5].

Згідно із законом, щороку поетапно збільшуються вимоги щодо нарахування страхового стажу для отримання пенсії, і це встановлюється наступним чином:

- Для отримання пенсії у віці 60 років потрібно мати не менше 30 років стажу (у 2022 році цей показник становив 29 років).
- Для отримання пенсії у віці 63 років необхідний вік від 20 до 30 років (у 2022 році - від 19 до 29 років).

- Для отримання пенсії у віці 65 років потрібна мати вік від 15 до 20 років (у 2022 році - від 15 до 19 років).

В даний час уряд спільно з народними депутатами активно працює над значною реформою пенсійної системи. Основним засобом цієї реформи є впровадження системи обов'язкового пенсійного накопичення, що передбачає створення власних пенсійних накопичувальних рахунків для громадян України. Розробка нового підходу до забезпечення пенсійної системи є однією з головних завдань уряду на 2023 рік [6].

Починаючи з 1 березня, в Україні розпочалася індексація пенсій, що призвело до зростання пенсій на 20%. Це позначилося на 10,5 мільйонів пенсіонерів. Пенсіонерам, які свого часу працювали у силових структурах, також було підвищено пенсійні виплати. Безумовно, слід зазначити, що збільшилися і пенсійні виплати які були нараховані громадянам у 2020-2022 році. Зважаючи на обмежені ресурси держави в умовах війни, фінансування національної оборони залишається першочерговим завданням. У зв'язку з цим було прийнято рішення, відповідно до якого максимальне підвищення пенсії становить 1500 гривень. У той же час, навіть якщо розрахункова сума індексації є меншою, обов'язкове мінімальне підвищення всеодно становить 100 гривень [6].

На даному етапі в Україні Верховна Рада зареєструвала законопроект про впровадження обов'язкової системи накопичувального пенсійного забезпечення. Законопроект під назвою «Про накопичувальне пенсійне забезпечення» (№9212) опубліковано на сайті парламенту [7].

За змістом пояснювальної записки цей проект розроблено з метою перетворення пенсійної системи громадян України шляхом запровадження обов'язкової нарахувальної системи. Ця система надає можливість громадянам забезпечити додаткові особливості нарахування на пенсію [7].

У поточному проекті закону, який в даний час переходить на етапі доопрацювання з великою кількістю доступних сторінок, вимагається, що роботодавці та держава будуть вимагати зовнішні на рівних умовах. Це не призведе до зростання податкового навантаження. Навпаки, на першому етапі держава бере на себе шлях до основного напрямку, враховуючи відповідальність за впровадження накопичувальної системи. Внески будуть використовуватися за рахунок зменшення відповідного податкового навантаження на фонд оплати праці. Громадяни мають можливість добровільно брати участь у цій накопичувальній системі, що сприяє збільшенню коефіцієнта заміщення [8].

Таким чином, основною компенсацією накопичувальної пенсійної системи є збільшення пенсійного доходу кожного окремого громадянина, який сплачує внески. Завдяки цій системі, окрім солідарної пенсії, яка буде гарантована незалежно від участі в накопичувальній системі, додаткова частина пенсії, що сплачується з нарахування, має стати доплатою до загального пенсійного доходу.

Більше того, чим більшу суму внесків роботодавців, держава і сам громадянин будуть сплачувати до накопичувальної системи, тим більша персональна вигода допоможе кожному громадянину досягти пенсійного віку. У солідарній системі витрати, які сьогодні сплачуються у вигляді внесків, розподіляються серед усіх пенсіонерів, які отримують пенсії. Проте, у накопичувальній системі особа накопичує власні внески, і ці кошти доступні тільки самій людині, інші не можуть їх отримати [8].

Згідно з запропонованим проектом, усі працюючі особи будуть зобов'язані брати участь у системі накопичувального пенсійного забезпечення до досягнення ними 55-річного віку. Крім того, зобов'язання роботодавців будуть сплачувати обов'язкові пенсійні внески за своїх найманих працівників. Відсоток внесків, сплачуваних роботодавцями, буде зростати з часом: 1% у 2023 році, 1,5% у 2024 році та 2% у 2025 році, обчислюючись від розміру заробітної плати працівникам. Держава буде також співфінансувати ці внески на рівних умовах за рахунок коштів державного бюджету України [7].

Основні проблеми, пов'язані з пенсійною реформою в Україні, включають дефіцит бюджету Пенсійного фонду, спостерігається значно помітний розрив між пенсійними виплатами і заробітною платою, низька зацікавленість населення до участі у формуванні власних пенсійних нарахувань. Безперечно впливають певні проблеми економічного характеру, в тому числі і військовий стан. Наступною проблемою є ухилення платників податків від сплати страхових внесків шляхом отримання тіньової заробітної плати, а також збільшення непрацездатного населення.

Вжиття заходів, таких як підвищення пенсійного віку, може сприяти частковому переодоленню дефіциту фонду, зменшенню навантаження на платників внеску та забезпеченню рівноправності трудових та пенсійних прав громадян, незалежних від статі.

Проведений аналіз статистичних даних вказує на неприпустимість підвищення пенсійного віку в Україні, адже на сьогоднішній день основні втрати тривалості життя в Україні спостерігаються саме в працездатний віковий період, що призводить до того, що більша частина населення не досягає пенсійного віку.

Пенсійна система не може працювати незалежно від інших аспектів суспільного життя, адже вона піддається впливу кожної.

Дія воєнного стану в нашій державі осолово впливає на пенсійне реформування та взагалі пенсійне забезпечення, адже наразі частина територій України є окупованою, підприємства, які діяли на цих територіях втрачені, що призводить до зменшення надходжень у Пенсійний фонд. Населення на окупованих територіях продовжує отримувати пенсійне забезпечення, хоча їх внески не надходять безпосередньо до

нашої держави.

Іншими словами, працездатне населення країни продовжує фінансувати пенсії громадян, які проживають на окупованих територіях, тоді як Україна має значні витрати на ресурсне забезпечення армії. Такий стан речей, відповідно впливає на фінансування, а саме його збільшення і стосується усіх сфер суспільного життя. У світлі фінансово-економічних та воєнних проблем України, ми схильні думати, що значне підвищення рівня пенсійного забезпечення населення в найближчому майбутньому є проблематичним.

Висновки. Дослідивши деякі аспекти організаційно-правових засад та проблем реалізації пенсійної реформи, ми висловлюємо підтримку щодо реформування в галузі пенсійного забезпечення як необхідного заходу. Але в той же час, на сьогоднішній день, у нашій державі не має міцної та стабільної економіки і держава не виконує у повній мірі функції гарантування безпеки вкладів. Відповідно, Пенсійний Фонд виконує цілісний спектр правових засобів, створюючи певний механізм регулювання, але цього не достатньо і відкладати реформу далі неможливо, але її введення має бути продуманим і планомірним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Міністр соцполітики: «У нас є п'ять пріоритетних програм допомоги людям у період пандемії та карантину». URL: <https://mind.ua/publications/20213327-ministr-socpolitiki-u-nas-e-p-yat-prioritetnih-program-dopomogi-lyudyam-u-period-pandemiyi-ta-karanti>
2. Гідне пенсійне забезпечення. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma>
3. Пенсійна пастка: для реформи бракує коштів – експерти. URL: <https://cutt.ly/HwyFGMrh>
4. Міністерка соціальної політики Марина Лазебна: про пенсійну реформу і запровадження накопичувальної системи. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20328.html>
5. Пенсійне забезпечення: які види пенсії можна оформити. URL: <https://kosht.media/pensiyne-zabezpechennia-iaki-vydy-pensii-mozhna-oformyty/>
6. Шмигаль назвав одне з ключових завдань уряду на 2023 рік: стосується пенсій. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/shmigal-nazvav-odne-z-klyuchovih-zavdan-uryadu-na-2023-rik-stosuyetsya-pensiy-12162777.html>
7. До Ради внесли законопроект про накопичувальну пенсію: що він передбачає. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-vr-zareyestruvali-zakonoproekt-pro-nakopichuvalne-pensiyne-zabezpechennya-shcho-vin-peredbachaye-1222423.html>
8. Накопичувальні пенсії: у Мінсоцполітики розповіли, що передбачає пенсійна реформа. URL: <https://suspilne.media/356294-nakopichuvalni-pensii-u-minsocpolitiki-rozpovili-so-peredbachae-pensijna-reforma/>

REFERENCES:

1. Ministr sotspolityky. «U nas ye piat priorytetnykh prohram dopomohy liudiam u period pandemii ta karantynu». (2020). [Minister of Social Policy. "We have five priority programs to help people during the pandemic and quarantine". *Mind*. Retrieved from: <https://mind.ua/publications/20213327-ministr-socpolitiki-u-nas-e-p-yat-prioritetnih-program-dopomogi-lyudyam-u-period-pandemiyi-ta-karanti> [in Ukrainian].
2. Hidne pensiyne zabezpechennia. (2020). [A decent pension]. *Uriadovi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma> [in Ukrainian].
3. Pensiina pastka: dlia reformy brakuie koshtiv – eksperty. (2021). [Pension trap: lack of funds for the reform - experts]. *Padio Svoboda*. Retrieved from: <https://cutt.ly/HwyFGMrh> [in Ukrainian].
4. Ministerka sotsialnoi polityky Maryna Lazebna: pro pensiiu reformu i zaprovadzhenia nakopychuvalnoi systemy. (2021). [Minister of Social Policy Maryna Lazebna: about the pension reform and introduction of the accumulation system]. *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/20328.html> [in Ukrainian].
5. Pensiine zabezpechennia: yaki vydy pensii mozhna oformyty. (2023). [Pension security: what types of pension can be issued]. *KOSH.T*. Retrieved from: <https://kosht.media/pensiyne-zabezpechennia-iaki-vydy-pensii-mozhna-oformyty/> [in Ukrainian].
6. Shmyhal nazvav odne z kliuchovykh zavdan uriadu na 2023 rik: stosuietsia pensii. (2023). [Shmyhal named one of the governments key tasks for 2023: it concerns pensions]. *UNIAN*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/economics/finance/shmigal-nazvav-odne-z-klyuchovih-zavdan-uryadu-na-2023-rik-stosuyetsya-pensiy-12162777.html> [in Ukrainian].
7. Do Rady vnesly zakonoproekt pro nakopychuvalnu pensiiu: shcho vin peredbachaie. (2023). [The draft law on accumulative pension was submitted to the Council: what does it provide]. *UNIAN*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-vr-zareyestruvali-zakonoproekt-pro-nakopichuvalne-pensiyne-zabezpechennya-shcho-vin-peredbachaye-1222423.html> [in Ukrainian].
8. Nakopychuvalni pensii: u Minsotspolityky rozpovily, shcho peredbachaie pensiiu reforma. (2023). [Accumulated pensions: the Ministry of Social Policy explained what the pension reform entails]. *SUSPILNE NOVYNY*. Retrieved from: <https://suspilne.media/356294-nakopichuvalni-pensii-u-minsocpolitiki-rozpovili-so-peredbachae-pensijna-reforma/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-247-250

Теремецький Владислав Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції
НДІ ППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;
завідувач кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права Академії праці,
соціальних відносин і туризму
e-mail: vladvokat333@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Попович Тетяна Григорівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
учений секретар Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
e-mail: tgpvip@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2292-4530>

ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ НА ОБІГ ТОВАРІВ КОМЕРЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Цивільно-правові, господарсько-правові та процесуальні засоби забезпечують обіг товарів комерційного призначення в Україні. В цілому можна навіть говорити про окреме правове забезпечення за допомогою певної системи. Значна частина таких засобів визначена, хоча динамічний характер цивільного обороту час від часу виявляє необхідність створювати нові та удосконалювати існуючі. Усталеність суспільних відносин в умовах різного роду збурень зовнішнього середовища значною мірою залежить від рівня правової культури в суспільстві.

Там, де є закон, є намагання його обійти. У всі часи контрабанда є одним із явищ у сфері суспільного життя, яке не обходить жодну з країн світу, а у зв'язку з воєнним станом та завдяки процесам світової інтеграції, стала проблемою без кордонів. Незаконне переміщення через митний кордон наркотичних засобів, зброї, боєприпасів, культурних та історичних цінностей традиційно перебувало в центрі уваги кримінальних угруповань як один із способів швидкого збагачення.

Зловживання в процесі обігу товарів комерційного призначення в умовах війни можна розглядати як військовий злочин, який не має виправдання та несе пряму загрозу національній безпеці України. Зловживання ж в митній сфері не лише знекровлюють економіку держави, а й послаблюють обороноздатність України.

Ключові слова: військовий стан, комерційні товари, обіг, судова практика, контрабанда, порушення обігу товарів, безпека, охорона прав, митна сфера

Teremetskyi V., Popovych T. THE IMPACT OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE ON THE CIRCULATION OF COMMERCIAL GOODS

Civil-legal, economic-legal and procedural means ensure the circulation of commercial goods in Ukraine. In general, we can even talk about a separate legal provision with the help of a certain system. A significant part of such means is defined, although the dynamic nature of civilian turnover from time to time reveals the need to create new ones and improve existing ones. The stability of social relations in the conditions of various types of disturbances in the external environment largely depends on the level of legal culture in society.

Where there is a law, there are efforts to circumvent it. At all times, smuggling is one of the phenomena in the sphere of social life, which does not bypass any of the countries of the world, and in connection with the state of war and thanks to the processes of world integration, it has become a problem without borders. Illegal movement across the customs border of narcotics, weapons, ammunition, cultural and historical values has traditionally been the focus of criminal groups as one of the ways to get rich quickly.

Abuse in the process of circulation of commercial goods in wartime can be considered as a war crime that has no justification and poses a direct threat to the national security of Ukraine. Abuses in the customs sphere not only bleed the state's economy, but also weaken Ukraine's defense capabilities.

Key words: martial law, commercial goods, circulation, judicial practice, smuggling, violation of circulation of goods, security, protection of rights, customs sphere

Problem setting. The circulation of commercial goods can be the subject of research in various fields of law, including economic, administrative (customs), civil, agricultural, etc. In this study, we will try to determine the

Випуск 14. 2023

© В.І.Теремецький, Т.Г.Попович, 2023

questions that arise in this field in the conditions of war. Ways to solve the issue of circumventing legislative requirements will be proposed, including in the form of smuggling of goods through the customs border of Ukraine.

Analysis of recent research in this field. Since the beginning of the Russian-Ukrainian war, some scientific publications have considered the circulation of commercial goods. For example, V. Lysenko and G. Kurilov [1] analyzed the situation in Ukraine with the spread of counterfeit and falsified goods. The authors focused attention on the conditions that contribute to the spread of illegal circulation of goods and suggested ways to counter the crime. In their opinion, in order to effectively solve the issue of circumvention of legislative requirements, a complex of measures of both law enforcement and control bodies is necessary, strengthening the role of the state in controlling the production and circulation of goods in Ukraine.

V. Drapailo [2] studied the concepts and features of goods in customs law, and also analyzed the types of goods in customs law. He investigated legislative and scientific approaches to product definition. He determined that the main set of legal norms, dedicated to the definition of goods and their features, is concentrated in the acts regulating financial and customs relations. The study also deals with the relationship between goods in customs law and commercial vehicles as separate objects of customs control.

The collective of authors in the collection of scientific works "Stability of civil turnover in Ukraine: problems of provision. Issue two" [3] talks about the creation of an interdisciplinary theory of the stability of civil (property) turnover in Ukraine and its legal support with the help of a system of civil-legal, economic-legal and procedural means. The authors emphasize that a significant part of such means is defined by the current Ukrainian legislation, although the dynamic nature of civil turnover from time to time reveals the need to create new ones and improve existing ones. The stability of social relations in the conditions of various kinds of disturbances of the external environment largely depends not only on an adequate, scientifically based model of regulatory and legal regulation of these relations, but also on the stable practice of applying the norms of substantive procedural law. To some extent, the stability of civil turnover and the protection of the rights and legitimate interests of its participants also depends on the level of legal culture in society.

Presenting main material. At the current stage, the economic development of Ukraine has a rather ambiguous character: on the one hand, it is the presence of a significant range of problems related to political instability, on the other hand, it is certain achievements and positive developments thanks to the gradual reform of domestic legislation in the process of European integration. In this regard, the development of entrepreneurship in Ukraine takes place in a very complex system of uncertainties (economic, political, legal, ideological, etc.).

Even if we imagine an ideal model of entrepreneurship, built on relatively complete and accurate knowledge of this type of social activity as an object of research, there will still be uncertainty in predicting the development of its behavior, especially in the distant future. Modern Ukrainian legislation is far from meeting the requirements of the current stage of development of the state and entrepreneurship. Therefore, the development of entrepreneurship in our country becomes one of the indispensable conditions for the stability of the economic situation and, as a result, the weakening and overcoming of social tensions in society.

The main component of entrepreneurship as the fundamental basis of the constitutional system is the constitutional right of citizens to entrepreneurial activity. The Constitution of Ukraine enshrines the right of everyone to entrepreneurial activity, which is not prohibited by law, the possibility of certain behavior of a person and citizen in the sphere of production for the purpose of obtaining profit. By content, these are certain material goods in the field of production and the rights to these goods, namely: the right to their exchange, distribution, possession, use, disposal, and profit. By form, it is a measure or image, method, form of behavior, manifestation of will, interests, capabilities of a person and a citizen in the sphere of production. That is, it refers to the legal consolidation of a person's exercise of his natural and inalienable right to social freedom and creative activity in society, provided that the exercise of this right does not harm other subjects or society as a whole. Article 21 of the Constitution of Ukraine enshrines the principle of inalienability and inviolability of human rights and freedoms, according to which it is unacceptable not only to deprive a person of his legal rights and freedoms, which a person possesses, but also to violate them, that is, to limit the content and create obstacles to their realization.

A condition for the normal development of legal relations of civil turnover is the creation of the necessary level of legal certainty (certainty) as an element of the rule of law. Affirmation of the supremacy of law, which Ukrainian society strives for, presupposes its implementation in both law-making and law-enforcement activities, first of all, in laws whose content should correspond to the ideas of social justice, freedom, and equality. Legislation and law enforcement based on such principles create a state of legal certainty (certainty) in each participant in civil relations, which means, first of all, awareness, predictability of the determined legal consequences (legal result) of their normative behavior. Legal certainty (certainty) is achieved both through compliance with substantive requirements for the legal norms themselves (understandability, non-contradiction of legislative norms, minimally necessary and sufficient density of normative and legal regulation, reasonable stability of legislation and inheritance of general principles of regulation of relations when it is changed), and through compliance requirements for the application of normative legal acts (primarily, uniformity of application of the law as a manifestation of legal equality and stability of court decisions).

Ensuring the minimum necessary level of legal order in the country as a basis for the stability of economic turnover is directly related to the implementation of the rule of law and legal certainty as its element, proclaimed by Article 8 of the Constitution of Ukraine, in all spheres of public life. In the precedent practice of the European Court

of Human Rights, the principle of legal certainty was embodied in a number of ideas, in particular, the idea of ensuring the clarity and consistency of normative legal acts, which enables the subjects of legal relations to foresee the specified legal consequences of their behavior, its legal result, which corresponds to the existing in society to regulations.

A norm cannot be considered a "law" if it is not formulated with sufficient clarity, which gives the citizen the opportunity to be guided by it in his actions: he must be able (if necessary, with the help of appropriate consultations) to foresee sufficiently, under certain circumstances, the consequences that may be caused by such action. Predictability of these consequences with absolute certainty is not required: experience shows that this cannot be achieved.

Traditional legal positivism formulates a kind of request for the creation of a closed and axiomatic legal system, but the provision of complete, consistent and self-sufficient legislative regulation of all possible relationships is in principle impossible as such, which is incompatible with the market type of management with its multiplicity of autonomous decision-making centers and the mechanism of contractual self-regulation relations. An economic obligation, which arises on the basis of certain legal facts or legal structures and within which the transfer of property from one person to another in the field of business is organized and carried out, is an element of a complex system of legal relations that is covered by the concept of economic turnover. In turn, every contractual obligation is not a "fixed" construction and unfolds over time.

In the ideal model of any contractual obligation as a legal relationship aimed at the achievement by the parties of a goal that is not prohibited by law, its dynamics, movement - from the moment of its origin to its termination by properly carried out performance - depends, first of all, on autonomous, independent from the outside the influence of the actions of its parties (their unilateral or concerted expression of will) of the price, thereby restraining the monopoly.

At the current stage, the economic development of Ukraine has a rather ambiguous character: on the one hand, it is the presence of a significant range of problems related to political instability, on the other hand, it is certain achievements and positive developments thanks to the gradual reform of domestic legislation in the process of European integration. In this regard, the development of entrepreneurship in Ukraine takes place in a very complex system of uncertainties (economic, political, legal, ideological, etc.). Even if we imagine an ideal model of entrepreneurship, built on relatively complete and accurate knowledge of this type of social activity as an object of research, there will still be uncertainty in predicting the development of its behavior, especially in the distant future. Modern Ukrainian legislation is far from meeting the requirements of the current stage of development of the state and entrepreneurship. Therefore, the development of entrepreneurship in our country becomes one of the indispensable conditions for the stability of the economic situation and, as a result, the weakening and overcoming of social tensions in society.

Of course, in the conditions of war, there is not only the risk of disrupting the circulation of goods within the country. Often it is about the smuggling of goods, which is "justified" from a social point of view, since these goods are then transferred to the military.

At all times, smuggling is one of the phenomena in the sphere of social life, which does not bypass any of the countries of the world, and in connection with the state of war and thanks to the processes of world integration, it has become a problem without borders. Illegal movement across the customs border of narcotics, weapons, ammunition, cultural and historical values has traditionally been the focus of criminal groups as one of the ways to get rich quickly.

Traditionally, objects of smuggling are: (1) cultural and historical values, (2) poisonous, powerful, explosive substances and radioactive materials, (3) weapons or ammunition (except for smoothbore hunting weapons or ammunition for them), (4) strategic important raw materials for which the relevant rules for export outside Ukraine are established by law, (5) narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, (6) counterfeit national currency of Ukraine and foreign currency, (7) state or other securities.

During a full-scale invasion, all of Ukraine rallied to repel this attack on the frontline and volunteer front, and smugglers rob the state's treasury using customs schemes. Here, the situation is quite simple and typical when it comes to smuggling of excise goods and consumer goods, in particular, under the guise of postal transportation. Bypassing the filling out of customs declarations and avoiding the payment of taxes occurs through the mechanism of assessment of the shipment with a value of up to 100 euros, which is issued to fictitious natural persons. These goods are then delivered to retail outlets and sold for cash. In the best case, they go to the front, but a year after the start of a full-scale invasion, such a situation is rare. In fact, the state budget loses hundreds of millions of hryvnias, which affects the least protected sections of the population. Customs duties are one of the key sources of filling the budget for the payment of pensions, social assistance, wages, etc. Therefore, in fact, the victims of smugglers are primarily the most socially vulnerable and unprotected strata of Ukrainians.

Conclusion. Abuse in the process of circulation of commercial goods in wartime can be considered as a war crime that has no justification and poses a direct threat to the national security of Ukraine. Abuses in the customs sphere not only bleed the state's economy, but also weaken Ukraine's defense capabilities.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лисенко В., Курілов Г. Незаконний обіг товарів в Україні: характеристика способів злочинної діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015.

№2(70). С. 277-285. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/793>.

2. Драпайло В. В. Поняття, ознаки та види товарів у митному праві. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 4 (54). С. 58-62. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2016/13.pdf.

3. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення: збірник наукових праць. Випуск другий / Беляневич О. А., Берестова І. Е., Гриняк А. Б. та ін. / За ред. О. А. Беляневич. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 217 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0BwuVse3YcpX9UWJxRVU1NDBDQm8/view?resourcekey=0-3JLEd0vDb35R-QWOVI6nIA>.

REFERENCES:

1. Lysenko V., Kurilov G. Illegal circulation of goods in Ukraine: description of methods of criminal activity. Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko 2015. No. 2(70). P. 277-285. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/793>.

2. Drapailo V.V. Concepts, signs and types of goods in customs law. State and regions. Series: Law. 2016. No. 4 (54). P. 58-62. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2016/13.pdf.

3. Stability of civil turnover in Ukraine: problems of provision: a collection of scientific papers. The second issue / Belyanovich O. A., Berestova I. E., Hrynyak A. B. and others. / Under the editorship O. A. Belyanovich. K.: Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2014. 217 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/0BwuVse3YcpX9UWJxRVU1NDBDQm8/view?resourcekey=0-3JLEd0vDb35R-QWOVI6nIA>.

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 346.9:347.121.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-250-255

Талдонова Карина Геннадіївна,
старший викладач кафедри теоретичної юриспруденції,
доктор філософії з галузі знань «Право» (Ph.D)
Київського національного економічного університету
ім. Вадима Гетьмана
e-mail: taldonovakarina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4491-8521>

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЦИФРОВІЙ СФЕРІ

Наша країна протистоїть найсерйознішому безпековому виклику за всі роки своєї незалежності та є державою, що зазнала зовнішньої агресії з боку російської федерації під час збройного конфлікту. В умовах економічної нестабільності є потенційна загроза для основних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, і у сфері захисту прав споживачів, саме тому законодавство України містить низку важливих гарантій охорони прав людини. Захист прав людини і громадянина як споживача - є однією з найважливіших ознак демократичного суспільства та напрямом захисту конституційних прав громадян. Стаття присвячена перспективам розвитку законодавства про захист прав споживачів у цифровій сфері.

Дотримання пріоритету інтересів споживачів поряд з інтересами окремих господарюючих суб'єктів є одним з найважливіших принципів ринкової економіки демократичної держави, яка повинна прагнути до забезпечення ефективного контролю за якістю і безпекою продукції, усіх видів робіт та послуг, удосконалення законодавства про захист прав споживачів. Подальших досліджень потребують питання розробки та прийняття сучасного законодавства про захист прав споживачів, яке б відповідало практиці Європейського Союзу.

В статті розглянуто Проєкт Закону України «Про захист прав споживачів» від 05.10.2021 року. В Проєкті зазначається, що він покликаний регулювати відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та суб'єктами господарювання незалежно від форми власності, які виробляють, продають товари чи харчові продукти, виконують роботи чи надають послуги, встановлює права споживачів, а також визначає механізми їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів. Законопроєкт суттєво посилює захист прав споживачів, оскільки адаптує базові стандарти захисту прав споживачів, що ефективно працюють в Європейському Союзі, зокрема, у таких специфічних сферах, як захист споживачів е-комерції, продаж товарів з цифровим вмістом, економічні права покупців харчових продуктів та інше.

Ключові слова: споживач; захист прав споживачів; цифрова сфера; цифрова трансформація.

Taldonova K. LEGAL ANALYSIS OF CONSUMER RIGHTS PROTECTION IN THE DIGITAL SPHERE

Our country is facing the most serious security challenge for all the years of its independence and is a state that has

suffered external aggression from the Russian Federation during the armed conflict. In conditions of economic instability, there is a potential threat to the basic rights and freedoms of a person and a citizen, in particular, in the field of consumer rights protection, which is why the legislation of Ukraine contains a number of important guarantees for the protection of human rights. The protection of human rights and the citizen as a consumer is one of the most important features of a democratic society and the direction of protection of the constitutional rights of citizens. The article is devoted to the prospects for the development of legislation on the protection of consumer rights in the digital sphere.

Adherence to the priority of the interests of consumers along with the interests of individual business entities is one of the most important principles of the market economy of a democratic state, which must strive to ensure effective control over the quality and safety of products, all types of work and services, and the improvement of legislation on the protection of consumer rights. The issue of development and adoption of modern legislation on the protection of consumer rights, which would correspond to the practice of the European Union, requires further research.

The article discusses the Draft Law of Ukraine "On the Protection of Consumer Rights" dated October 5, 2021. The Project states that it is intended to regulate relations between consumers of goods, works and services and business entities, regardless of the form of ownership, that produce, sell goods or food products, perform work or provide services, establishes the rights of consumers, and also determines the mechanisms of their protection and the basis of implementation of state policy in the field of consumer rights protection. The draft law significantly strengthens the protection of consumer rights, as it adapts the basic standards of consumer rights protection that work effectively in the European Union, in particular, in such specific areas as the protection of e-commerce consumers, the sale of goods with digital content, the economic rights of food buyers, and others.

Key words: consumer; consumer rights protection; digital sphere; digital transformation.

Постановка проблеми. Задоволення потреб споживачів у продовольчих та промислових товарах, побутових і комунальних послугах має здійснюватись на основі безумовного дотримання вимог щодо їх якості та безпеки, постійного контролю за цим з боку держави. Особливого значення при виконанні даного завдання держава набуває в умовах збільшення обсягів споживання та насичення ринку продовольчими і непродовольчими товарами, побутовими роботами та послугами, коли часто постають питання забезпечення їх відповідності вимогам щодо якості та безпеки. Поряд зі збільшенням обсягів реклами побутових товарів, робіт, та послуг, потребує підвищення рівня об'єктивності та достовірності інформації про їх реальні споживчі характеристики. За таких обставин метою держави є забезпечення прав споживачів, а також створення дієвого правового механізму їх захисту [10, с. 85].

Основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів закладені в системі нормативно-правових актів з питань захисту прав споживачів. Нормативно-правова база сфери захисту прав споживачів складається із Конституції України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про захист прав споживачів», Закону України «Про стандартизацію», Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та інших нормативно-правових актів, що містять положення про захист прав споживачів [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Фундаментальним законодавчим актом у сфері захисту прав споживачів є Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 року [4]. У ньому встановлено основні права та обов'язки споживачів та виробників і продавців товарів, виконавців робіт і надавачів послуг, визначено правовий механізм їх захисту, а також правові засади діяльності органів державної виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, на які покладено державний контроль за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, забезпечення реалізації державної політики щодо захисту прав споживачів.

Основним недоліком цього Закону є те, що його було прийнято далекого 1991 року - в часи, коли про цифрову трансформацію мова взагалі не велась. Як наслідок, на сьогоднішній день до сучасних реалій він слабо пристосований – інтернет-магазини стали реальністю не так давно, а високотехнологічні товари раніше не мали такого широкого вжитку. Відповідно для нас речі перебувають в «сірій зоні» законодавства України. Багато правових явищ, таких як: цифрова послуга, комерційна гарантія та маркетплейс – не визначені на законодавчому рівні або прописані надто примітивно та слабо для захисту прав споживачів. Разом з тим слід згадати зобов'язання, взяті Україною перед Європейським Союзом, які включають у себе і реформу цієї сфери також.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників, які здійснили вагомий внесок у дослідження питань захисту прав споживачів та формування дієвих організаційно-економічних важелів розвитку торгівлі, слід виокремити наступних вчених: І.О.Дудлюю проведено дослідження питань класифікації споживачів у системі правовідносин виробник-споживач; Косінов С.А. вивчав питання захисту прав споживачів в Україні за договором купівлі-продажу; Т.О. Кагал досліджував організаційно-правові питання, пов'язані із забезпеченням захисту прав споживачів в сфері якості товарів; питанням цивільно-правового захисту прав споживачів за законодавством України приділено належну увагу у роботі Осетинської Г.А.; дослідженню правовідносин, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), присвятила свою роботу О.П.Письменна та ін. Незважаючи на наукові результати у цій сфері, подальших досліджень все одно потребують питання розробки та прийняття нового сучасного законодавства про захист прав споживачів, яке б відповідало практиці Європейського Союзу та умовам цифрової трансформації сьогодення.

Метою статті є проведення ґрунтовного юридичного аналізу змісту прав споживачів у цифровій сфері та удосконалення чинного законодавства України щодо захисту прав споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З часу отримання Україною незалежності фактично

зберігся застарілий підхід до побудови та розвитку системи захисту прав споживачів, коли у відповідній сфері переважають контрольно-наглядові функції держави з фіксацією фактичного становища щодо порушення прав споживачів на внутрішньому ринку. При цьому, не застосовується превентивний підхід для недопущення та попередження таких порушень. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення прав споживачів не забезпечує попередження повторних порушень таких прав [8].

В Україні право на захист прав споживачів закріплено ст. 42 Конституції України, яка передбачає, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [1]. Одним із важливих питань у цьому контексті є забезпечення права громадян-споживачів на вільний доступ до інформації про якість продуктів та послуг. Захист права споживача на повну і достовірну інформацію про товари та послуги є пріоритетним завданням для кожної країни відповідно до ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» [4].

Перейдемо до детальнішого аналізу загальних положень прав споживачів.

Поняття споживачів наведено у п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів». Відповідно до якого споживачами є фізичні особи, які придбавають, замовляють, використовують або мають намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [4].

Права споживачів під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт та послуг) на території України встановлено у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів». Серед основних прав споживачів визначено право на: захист своїх прав державою; належну якість продукції та обслуговування; безпеку продукції; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; обслуговування державною мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону; звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів) [4].

Варто наголосити, що вказаний перелік прав не є вичерпним. У ч. 2. ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» закріплено, що споживачі також мають інші права, встановлені законодавством про захист прав споживачів. Поряд із правами в ч. 3 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» визначено ряд обов'язків споживачів, дотримання яких є необхідною умовою для здійснення споживачами їхніх прав [4].

Зокрема такими обов'язками є: перед початком експлуатації товару уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації на товар; в разі необхідності роз'яснення умов та правил використання товару – до початку використання товару звернутися за роз'ясненнями до продавця (виробника, виконавця) або до іншої вказаної в експлуатаційній документації особи, що виконує їх функції; користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням та дотримуватися умов (вимог, норм, правил), встановлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації та інше [4].

З метою забезпечення права споживача на належну якість та безпеку продукції в ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено обов'язок продавця (виробника, виконавця) передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію. На вимогу споживача продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний також надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів») [4].

На підставі вище викладеного, чинний Закон України «Про захист прав споживачів» не регулює права споживачів у цифровій сфері взагалі. Це, безумовно, є значною прогалиною у законодавстві України, адже по-перше, такі правові явища, як цифрова послуга, комерційна гарантія та маркетплейс – взагалі не визначені даним Законом, а по-друге, його правові норми не відповідають основним засадам функціонування та практиці Європейського Союзу. Також, важливим аспектом неактуальності сучасного закону є те, що він не поширюється на мережу інтернет, в якому все більше і більше фізичних осіб замовляють товари та послуги.

Саме тому слід зазначити, що ще в жовтні 2021 року до Верховної Ради України було внесено Проект Закону про захист прав споживачів № 6134 від 05.10.2021 року, який Верховна Рада ухвалила в другому читанні [7].

Перейдемо до детальнішого аналізу положень Проекту Закону про захист прав споживачів № 6134 від 05.10.2021 року.

Проект Закону про захист прав споживачів № 6134 від 05.10.2021 року в ст. 1 містить велику кількість нових термінів, серед яких є цифрова послуга, комерційна гарантія та маркетплейс. Відповідно до цієї статті, цифрова послуга - це послуга, що дозволяє споживачеві створювати, обробляти, зберігати або отримувати доступ до даних у цифровій формі; послуга, яка дозволяє поширювати або будь-яким іншим чином використовувати дані в цифровій формі, що завантажені або створені споживачем або іншими користувачами цієї послуги. Комерційна гарантія - будь-яка додаткова гарантія до передбаченого законодавством гарантійного зобов'язання, яка пропонується споживачу суб'єктом господарювання з

власної ініціативи безоплатно або за додаткову плату, та яка полягає, зокрема у відшкодуванні вартості, заміні, ремонті чи будь-якому гарантійному обслуговуванні продукції відповідно до умов, передбачених у комерційній гарантії. Електронний торговельний майданчик (маркетплейс) - інформаційно-телекомунікаційна система (веб-сайт, частина веб-сайту, застосунок тощо), за допомогою якої суб'єкт господарювання надає споживачам можливість укласти дистанційні договори щодо придбання ними продукції інших суб'єктів господарювання, інформацію про яку розміщено на такому електронному торговельному майданчику [7].

Проект Закону про захист прав споживачів № 6134 від 05.10.2021 року розширив права споживачів, зокрема додано такі права, як: право споживача на споживчу освіту та/або просвіту (ст. 12); права споживача під час торговельного та інших видів обслуговування (ст.14); права споживача на інформацію у разі укладання договору поза торговельними чи офісними приміщеннями або дистанційного договору (ст. 16); права споживача під час придбання продукції шляхом електронної торгівлі (ст. 17); право споживача на доставку товару, придбаного шляхом укладання договору поза торговельними чи офісними приміщеннями або дистанційного договору (ст. 19) [7].

Тобто, на відміну від чинного сьогодні Закону України «Про захист прав споживачів», законопроект значно розширює коло прав споживачів, зокрема, вперше закріплюється право споживача на освіту, ввічливе обслуговування, вибір способу оплати, захист своїх прав та вільний вибір механізмів захисту своїх прав; об'єднання в громадські об'єднання споживачів (об'єднання споживачів); право здійснювати фото та/або відеофіксацію порушень своїх прав, якщо це не суперечить закону.

Стаття 21 згаданого Проекту Закону про захист прав споживачів містить обов'язки споживачів в електронній торгівлі, що і є початком регулювання даного питання у цифровій сфері [7]. Це є дуже позитивним та перспективним кроком нашої держави в питанні імплементації норм міжнародного права та відповідності до практики Європейського Союзу. Відповідно до цієї статті, споживач зобов'язаний надати згоду на придбання продукції шляхом електронної торгівлі, про що він повідомляє суб'єкта господарювання у визначений таким суб'єктом господарювання спосіб. Спосіб повідомлення визначається суб'єктом господарювання у зрозумілій для споживача формі [7].

Також, важливим положенням згаданого Проекту Закону про захист прав споживачів є те, що Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів у разі ненадання суб'єктом господарювання достовірної інформації на веб-сайті про його найменування, місцезнаходження, що унеможливило здійснення заходу державного нагляду (контролю) відповідно до вимог Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з метою поновлення порушених прав споживачів, має право звертатися до провайдера інтернет-послуг щодо обмеження доступу до веб-сайту (частини веб-сайту, програмного забезпечення) такого суб'єкта господарювання (ст. 31) [7].

Окрім цього, зазначеним законопроектом, на відміну від чинного Закону України «Про захист прав споживачів», вперше передбачено запровадження механізму досудового (альтернативного) врегулювання споживчих спорів. Так, статтю 39 проекту Закону визначено, що захист прав споживачів може здійснюватися органами позасудового розв'язання спорів між споживачем та суб'єктом господарювання, порядок створення, статус та умови функціонування яких визначаються окремим законодавством [7]. Як влучно зазначають Н.В. Ільків та М.С. Долинська, можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом [13, с. 56].

Окремої уваги заслуговує те, що споживче право є однією із найбільш розвинених галузей права Європейського Союзу в умовах сьогодення. Відповідно до ст. 153 Договору про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) та ст. 38 Хартії основних прав Європейського Союзу, до пріоритетних завдань Європейського Союзу належить забезпечення високого рівня захисту прав споживачів. [11, с. 71; 12, с. 38]. За законодавством Європейського Союзу встановлено принциповий момент у взаємовідносинах споживача та держави. Так, вважаючи споживача слабшою стороною в зобов'язанні, європейський законодавець визначає захист його прав своїм безпосереднім обов'язком. Намір України набути членства в Європейському Союзі зумовлює необхідність приведення її законодавства до вимог законодавства Європейського Союзу. Відповідне зобов'язання визначене в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, – з іншої сторони від 27.06.2014 року [9; 12, с. 38].

Висновки. Отже, на підставі вище викладеного, можна зробити висновки, що прийняття нового Закону про захист прав споживачів дозволить досягти відповідності між системами захисту прав споживачів України та Європейським Союзом; забезпечити однакову інтерпретацію правових норм; підвищити рівень захисту прав споживачів, шляхом розширення їх прав; зменшити зловживання шляхом встановлення мінімального гарантійного строку та чітких вимог до позначення цін на товари; підвищити рівень захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі та передбачити запровадження механізму досудового (альтернативного) врегулювання споживчих спорів тощо.

Слід зазначити, що законопроектом також визначено принципи, на яких ґрунтується захист прав споживачів відповідно до принципів Європейського Союзу; звільнено суб'єктів господарювання від

обов'язку створювати обмінний фонд товарів; впроваджено надання суб'єктами господарювання документів, що підтверджують гарантійні зобов'язання, в електронній формі, що позитивно вплине на захист прав споживачів у цифровій сфері після набрання його чинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=uk#Text>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року № 1023-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#top>
5. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 року № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
6. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 року № 4004- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>
7. Про захист прав споживачів: проект Закону України реєстраційний номер 6134 від 05.10.2021 року (6 сесія IX скликання) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72932
8. Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 217-р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text>
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, – з іншої сторони від 27.06.2014 року (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
10. Іваненко Л.М., Язвінська О.М. Захист прав споживачів : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2014. 496 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/zakhist-prav-spozvivachiv-pidruchnik.pdf>
11. Саванець Л. Гармонізація європейського колізійного та матеріального права у сфері захисту прав споживачів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 71-76.
12. Саванець, Л. Права споживача у разі придбання товару неналежної якості за законодавством Європейського Союзу та України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 1. С. 36-42.
13. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія / Н. В. Ільків, М. С. Долинська та ін.; за заг. ред. д. ю. н. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с. URL: <https://cutt.ly/GwpdFGSe>

REFERENCES:

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No.254k/96-BR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=uk#Text> [in Ukrainian].
2. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
3. Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
4. On the protection of consumer rights: Law of Ukraine dated May 12, 1991 No. 1023-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#top> [in Ukrainian].
5. On standardization: Law of Ukraine dated June 5, 2014 No. 1315-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> [in Ukrainian].
6. On ensuring sanitary and epidemic well-being of the population: Law of Ukraine dated February 24, 1994 No. 4004-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> [in Ukrainian].
7. On the protection of consumer rights: draft Law of Ukraine registration number 6134 dated 05.10.2021 (6th session of the IX convocation). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72932 [in Ukrainian].
8. On the approval of the Concept of state policy in the field of consumer rights protection for the period up to 2020. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 29, 2017 No. 217, Kyiv]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated June 27, 2014 (the Agreement was ratified with a statement by Law No. 1678-VII dated September 16, 2014). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
10. Ivanenko L.M., Yazvinska O.M. (2014) Protection of consumer rights: a textbook]. K.: Yurinkom Inter, 2014. 496 p. Retrieved from <https://jurkniga.ua/contents/zakhist-prav-spozvivachiv-pidruchnik.pdf> [in Ukrainian].
11. L. Savanets (2016) Harmonization of European conflict of laws and substantive law in the field of consumer rights protection]. UDC 341.96:340.137 Actual problems of jurisprudence, Ternopil: TNEU, 2016. Issue 2. P. 71-76. [in Ukrainian].

12. L. Savanets (2017) Consumer rights in case of purchase of goods of inadequate quality according to the legislation of the European Union and Ukraine.]. УДК 341.96:340.137:347.4 Актуальні проблеми правознавства [UDC 341.96:340.137:347.4 Actual problems of jurisprudence]. Ternopil: TNEU 2017. № 1. Р. 36-42. [in Ukrainian].

13. N. V. Ilkiv, M. S. Dolynska and others; in general ed. D. Yu. N. M. S. Dolynska (2020) Non-jurisdictional forms of protection of the rights and interests of business entities: monograph] Lviv: "Halytska Publishing Union" LLC, 2020. 174 p. Retrieved from <https://cutt.ly/GwpdFGSe> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.05.2023

УДК 343.9:343.35

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-255-259

Воронятніков Олександр Олександрович,

доктор юридичних наук

Начальник відділу проектування та впровадження

систем управління інформаційних технологій

Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки

Національна поліція України

e-mail: voronyatnikov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

Зінов'єв Нікіта Едуардович,

прокурор Оболонської окружної прокуратури м. Києва

<https://orcid.org/0009-0005-3210-3893>

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

У даній статті розкрито особливості публічно-правових відносин в сфері запобігання корупції.

Визначено, що публічно-правові відносини в сфері запобігання корупції – це урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають між суб'єктами декларування, уповноваженими органами влади та органами місцевого самоврядування під час виконання ними функцій держави та місцевого самоврядування.

Особливості публічно-правових відносин в сфері корупції є: 1) нормативно-правовою основою виникнення даних відносин є Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, які ратифікувала Україна та які урегульовують питання запобігання корупції та законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти в сфері запобігання корупції; 2) варто розрізняти два поняття «суб'єкти публічно-правових відносин в сфері корупції» та «учасники публічно-правових відносин в сфері корупції»; 3) об'єктом є суспільні відносини, що пов'язані з корупцією; 4) виникають у зв'язку з виникнення публічного інтересу; 5) предметом є надання публічних послуг; 6) має місце виникнення реального та потенційного конфлікту інтересів між суб'єктами публічно-правових відносин в сфері корупції; 7) з метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції утворюються уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції; 8) мають вольовий характер; 9) охороняються державою; 10) відрізняються індивідуалізованістю суб'єктів, суворого визначеністю їх взаємного поведіння, персоніфікацією прав і обов'язків; 11) можуть мати примусовий, обмежувальний, заохочувальний характер; 12) складаються із суб'єкта, об'єкта, змісту, юридичних фактів.

Наявність статусу учасника публічно-правових відносин в сфері запобігання корупції створює для останніх цілу низку адміністративно-правових обмежень, що створюють додаткові обов'язки та правила поведінки. Обмежувальний характер публічно-правових відносин в сфері запобігання корупції зменшує кількість підстав, за якими їх можна диференціювати. Це зумовлено передусім специфікою суб'єктів даних відносин, а також їх об'єктом.

Ключові слова: публічно-правові відносини, суб'єкти публічно-правових відносин, публічний інтерес, корупція, запобігання корупції, органи державної влади, суб'єкти декларування, обмеження.

Voronyatnikov O., Zinoviev N. PECULIARITIES OF PUBLIC-LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF CORRUPTION PREVENTION

This article reveals the peculiarities of public-legal relations in the field of corruption prevention.

It was determined that public-legal relations in the field of corruption prevention are social relations regulated by law, which arise between the subjects of declaration, authorized authorities and local self-government bodies during their performance of the functions of the state and local self-government.

Peculiarities of public-legal relations in the field of corruption are: 1) the normative-legal basis for the emergence of these relations is the Constitution of Ukraine, international legal acts ratified by Ukraine and which regulate the issue of corruption prevention, and legislative and sub-legal normative-legal acts in the field of corruption prevention ; 2) it is worth

distinguishing between the two concepts "subjects of public-legal relations in the field of corruption" and "participants of public-legal relations in the field of corruption"; 3) the object is social relations related to corruption; 4) arise in connection with the emergence of public interest; 5) the subject is the provision of public services; 6) there is a real and potential conflict of interests between subjects of public-law relations in the field of corruption; 7) for the purpose of organization and implementation of measures for the prevention and detection of corruption, authorized units (authorized persons) for the prevention and detection of corruption are formed; 8) have a volitional character; 9) are protected by the state; 10) are distinguished by individualization of subjects, strict determination of their mutual behavior, personification of rights and duties; 11) may have a coercive, restrictive, encouraging character; 12) consist of subject, object, content, legal facts.

Having the status of a participant in public-legal relations in the field of corruption prevention creates for the latter a whole series of administrative-legal restrictions that create additional obligations and rules of conduct. The restrictive nature of public-law relations in the field of corruption prevention reduces the number of grounds on which they can be differentiated. This is caused primarily by the specificity of the subjects of these relations, as well as their object.

Key words: public-legal relations, subjects of public-legal relations, public interest, corruption, prevention of corruption, state authorities, subjects of declaration, restrictions.

Постановка проблеми. Публічно-правові відносини урегульовані нормами адміністративного права. Особливим видом даних відносин є суспільні відносини, що виникають між суб'єктами декларування та суб'єктами, які наділені публічно-владними повноваженнями в сфері запобігання корупції. Даний вид відносин є особливим з огляду на те, що суб'єкти декларування наділені повноваженнями здійснювати завдання і функції від імені держави та органів місцевого самоврядування, тобто мають особливий адміністративно-правовий статус.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання запобігання корупції було предметом дослідження І.Д. Пастуха, О. Г. Боднарчук, Т. Е. Василевська, В.Г. Чорної, Д. В. Гудков, І. В. Діденко, Т. С. Курило, С. В. Рівчаченко, О. В. Токар-Остапенко та інших.

Мета статті – розкрити особливості публічно-правових відносин в сфері запобігання корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сферою виникнення публічно-правових відносин запобігання корупції є відносини, що урегульовані нормами Конституції України, міжнародними нормативно-правовими актами, які ратифікувала Україна та які урегульовують питання запобігання корупції та законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти в сфері запобігання корупції.

В теорії адміністративного права науковці неоднозначно підходять до визначення адміністративно-правових відносин. Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук та О. В. Дзяченко зазначають, що адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [1, с. 50].

В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко визначають адміністративно-правові відносини як стійкі правові зв'язки між суб'єктами й об'єктами публічного (в основному – державного) управління, що виникають у результаті дії адміністративно-правових норм [2, с. 34].

Таким чином, адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, що виникають в сфері публічного адміністрування в процесі реалізації суб'єктами публічно-владних повноважень. Публічно-правові відносини в сфері запобігання корупції – це урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають між суб'єктами декларування, уповноваженими органами влади та органами місцевого самоврядування під час виконання ними функцій держави та місцевого самоврядування.

Теоретики права виділяють такі ознаки адміністративних правовідносин: 1) вони виникають, змінюються або припиняються тільки на основі правових норм, які безпосередньо їх породжують (викликають до життя), і реалізуються через них; між цими явищами існує причинно-наслідковий зв'язок: немає норми – немає і правовідносини; вони являють собою певну єдність; 2) суб'єкти правових відносин взаємопов'язані юридичними правами і обов'язками, які в правовій науці прийнято називати суб'єктивними. Цей зв'язок, власне, і є правовідношенням, в рамках якого праву однієї сторони кореспондує (відповідає) обов'язок іншої і навпаки. Їх можна назвати зустрічними. Учасники правовідносин виступають відносно один одного як уповноважені і правозобов'язані особи, інтереси одного можуть бути реалізовані лише за посередництвом іншого; 3) мають вольовий характер: по-перше, тому, що через норми права в них відбивається державна воля; по-друге, оскільки навіть за наявності юридичної норми правовідносини не можуть автоматично виникати і потім функціонувати без волевиявлення його учасників, принаймні одного з них, необхідний вольовий акт, який дає початок явищу; 4) вони охороняються державою; 5) відрізняються індивідуалізованістю суб'єктів, суворою визначеністю їх взаємного поведіння, персоніфікацією прав і обов'язків; це не безособовий абстрактний зв'язок, а завжди конкретне відношення «когось» із «кимось» [3, с. 184–185].

На публічній сфері адміністративно-правових відносин акцентує увагу В. Г. Чорна, яка пропонує під адміністративно-правовими відносинами розуміти суспільні відносини, що виникають на основі норм адміністративного права між суб'єктами адміністративного права, де один суб'єкт наділений владно-управлінськими повноваженнями, а другий є підконтрольним, з метою впливу на поведінку підконтрольного суб'єкта в публічно-правовій сфері [4, с. 138].

Публічно-управлінських відносинах, які являють собою систему відносин, що характеризуються взаємодією, взаємсприйняттям або суперечностями (що можуть бути викликані диспропорціями розвитку складників публічної сфери) між суспільством як принципом та органами публічної влади як агентом, де

самоутворювальним фактором є суспільно визначені цілі розвитку суспільства [5, с. 95].

У публічно-правових відносинах можуть проявлятися інтереси держави, народу, національної меншини, територіальної громади, окремих осіб. Ці інтереси є неоднорідними і нерідко можуть суперечити один одному (інтереси держави – інтересам територіальної громади, інтереси територіальної громади – інтересам конкретної особи і т. д.). Інтерес, що є основою публічно-правових відносин, може бути визначений як прагнення забезпечити блага, які мають загальносуспільну вагу, тобто блага, що є важливими не для однієї окремої особи, а для значної кількості людей. Інтереси держави, що є різновидом публічного інтересу, проявляються, зокрема, в потребі гарантувати національну безпеку, суверенітет, територіальну цілісність тощо [6, с. 147].

І.Д. Пастух визначає адміністративно-правові відносини – це вид соціальних відносин, що виникає між суб'єктами адміністративного права з приводу реалізації останніми прав та обов'язків у публічній сфері та урегульовані нормами адміністративного права. Особливостями таких відносин, на нашу думку, є: суб'єктний склад – однією із сторін обов'язково є суб'єкт владних повноважень; сфера дії – публічно-правова; урегульовуються нормами адміністративного права.

Одним з видів адміністративно-правових відносин є публічно-правові відносини, що виникають у сфері запобігання корупції.

Особливості публічно-правових відносин в сфері корупції, на нашу думку, зумовлені наступними чинниками:

1) нормативно-правовою основою виникнення даних відносин є Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, які ратифікувала Україна та які урегульовують питання запобігання корупції та законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти в сфері запобігання корупції;

2) варто розрізнити два поняття «суб'єкти публічно-правових відносин в сфері корупції» та «учасники публічно-правових відносин в сфері корупції». Перше поняття значно ширше – це носій адміністративних прав та обов'язків, який наділений відповідною адміністративною деліктоздатністю. Тоді як учасником публічно-правових відносин в сфері запобігання корупції пропонуємо розуміти спеціального суб'єкта адміністративного права на якого поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції». В даному випадку, маємо на увазі, особливість адміністративно-правового статусу учасника: - уповноважений виконувати функції держави та функції органів місцевого самоврядування; - має право приймати владно-управлінські рішення; - є представником держави та органів місцевого самоврядування; - може бути притягнутий до адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень пов'язаних з корупцією та корупційних правопорушень відповідно; - належать, в тому числі, особи, які не перебувають на державній службі, не працюють у державних підприємствах і організаціях, здійснюють приватну, у тому числі підприємницьку, діяльність, але вона пов'язана із наданням публічних послуг;

3) об'єктом є суспільні відносини, що пов'язані з корупцією;

4) виникають у зв'язку з виникнення публічного інтересу;

5) предметом є надання публічних послуг. Де суб'єктом надання є уповноважена посадова чи службова особа органів державної влади та органів місцевого самоврядування. В Листі Міністерства юстиції України від 18.12.2009 № 967-0-2-09-22 «Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення”» зазначається, що сферу публічних послуг становлять послуги, які надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, що перебувають в їх управлінні. Залежно від суб'єкта розрізняють державні та муніципальні послуги. *Державні послуги* надаються органами державної влади (переважно виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень за рахунок коштів державного бюджету. *Муніципальні послуги* надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету [7];

6) має місце виникнення реального та потенційного конфлікту інтересів між суб'єктами публічно-правових відносин в сфері корупції.

7) з метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції утворюються (визначаються) уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції. Уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції утворюються (визначаються) в: Офісі Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; апаратах Ради національної безпеки і оборони України, Рахункової палати, Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, Конституційного Суду України, Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; секретаріатах Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; апаратах та територіальних органах міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України (крім Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства); апараті Ради міністрів Автономної Республіки Крим, апаратах органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим; обласних, Київській та Севастопольській міських,

районних, районних у місті Києві державних адміністрацій; апаратах Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських рад, Севастопольської міської ради, секретаріаті Київської міської ради; на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу (крім юридичних осіб, у яких відповідно до цього Закону затверджуються антикорупційні програми); у державних цільових фондах [8, ст.13-1].

Керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) підзвітний і підконтрольний керівнику відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування. Керівник відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування забезпечує гарантії незалежності уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) від впливу чи втручання у його роботу [8].

Основними завданнями уповноважених підрозділів (уповноваженої особи) є: 1) розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією; 2) організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення керівнику такого органу відповідних пропозицій; 3) надання методичної та консультативної допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції; 4) здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідного органу та Національного агентства про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання; 5) перевірка факту подання суб'єктами декларування декларацій та повідомлення Національного агентства про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій; 6) здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства; 7) забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції», від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів; 8) інформування керівника відповідного органу, Національного агентства або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції [8];

8) мають вольовий характер: по-перше, тому, що через норми права в них відбивається державна воля; по-друге, в силу того, що навіть за наявності юридичної норми правовідносини не можуть автоматично виникати і потім функціонувати без волевиявлення його учасників, принаймні одного з них. Необхідний вольовий акт, який дає початок явищу;

9) охороняються державою;

10) відрізняються індивідуалізованістю суб'єктів, суворого визначеністю їх взаємного поведіння, персоніфікацією прав і обов'язків.

11) можуть мати примусовий, обмежувальний, заохочувальний характер;

12) складаються із суб'єкта, об'єкта, змісту, юридичних фактів.

Висновки. Узагальнюючи вище викладене можемо відзначити, що публічно-правові відносини в сфері запобігання корупції є специфічним видом адміністративних правовідносин, які мають притаманні лише їм характерні риси. Наявність статусу учасника даних відносин створює для останніх цілу низку адміністративно-правових обмежень, що створюють додаткові обов'язки та правила поведінки. Обмежувальний характер публічно-правових відносин в сфері запобігання корупції зменшує кількість підстав, за якими їх можна диференціювати. Це зумовлено передусім специфікою суб'єктів даних відносин, а також їх об'єктом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
2. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
3. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. 250 с.
4. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві: дис. на здобуття наук. ступ. докт. юр. наук зі спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, ХНУВС, 2019. 517 с.
5. Образцова В. В. Теоретичні засади конфлікту інтересів у публічно-управлінських відносинах. Державне управління. 2017. № 2 (58). С. 93–96.
6. Банчук О. А. Підстави розмежування публічного та приватного права в Україні. Публічне право № 2. 2011. С. 143–151.
7. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»: Лист Міністерства юстиції України 18.12.2009 № 967-0-2-09-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09#Text>
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Відомості Верховної Ради, 2014. № 49. Ст.2056.

REFERENCES:

1. Bytiak, Yu. P. (2005). *Administratyvne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. 544. [in Ukrainian].

2. Kolpakov, V. K., & Kuzmenko, O. V. (2003). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine.]. Pidruchnyk. 544. [in Ukrainian].
3. Malko, A. V. (2003). *Stimuly i ogranicheniya v prave*. [Incentives and restrictions in law]. 2-e izd., pererab. i dop. 250. [in Russian].
4. Chorna, V. H. (2019). *Obmezhennia v administrativnomu pravi*. [Restrictions in administrative law]. *Dys. na здобuttia nauk. stup. dokt. yur. nauk zi spets. 12.00.07 «administrativne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo»*. 517. [in Ukrainian].
5. Obraztsova, V. V. (2017). *Teoretychni zasady konfliktu interesiv u publichno-upravlinskykh vidnosynakh*. [Theoretical foundations of the conflict of interests in public-management relations]. *Derzhavne upravlinnia*. № 2 (58). 93–96. [in Ukrainian].
6. Banchuk, O. A. (2011). *Pidstavy rozmezhuvannia publichnoho ta pryvatnoho prava v Ukraini*. [Grounds for distinguishing between public and private law in Ukraine]. *Publichne pravo* № 2. 143–151. [in Ukrainian].
7. Shchodo nadannia roziasnennia terminiv, yaki zastosovuiutsia u Zakoni Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia». (2009, December 18). [Regarding clarification of the terms used in the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Liability for Corruption Offenses"]. *Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy № 967-0-2-09-22*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zapobihannia koruptsii. (2014, October 14). [On prevention of corruption]. *Zakon Ukrainy № 1700-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady*. № 49. 2056. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 342.95:331.45

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-259-264

Личенко Ірина Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Національний університет «Львівська політехніка»,
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
e-mail: lychenko7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4838-3579>

Брода Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету
e-mail: gudyma.alina24@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2843-3353>

КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ УМОВ ОХОРОНИ ПРАЦІ В СФЕРІ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

У даній статті розглянуто поняття та види контролю за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування.

Визначено, що контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування є видовим елементом контролю в сфері харчування та контролю за дотриманням роботодавцем умов охорони праці.

Державний контроль являє собою управлінську діяльність органів державної влади різних рівнів, які мають повноваження здійснювати контрольні-наглядові функції на підприємствах сфери виробництва та обігу дитячого харчування. До таких суб'єктів на рівні центральних органів виконавчої влади належать: Міністерство охорони здоров'я України та Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування здійснюють також органи місцевого самоврядування в межах виконання власних та делегованих повноважень.

Громадський контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування здійснюють профспілкові організації. Завданнями яких є: взаємодія з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, роботодавцями та їх об'єднаннями з питань трудового, соціально-економічного захисту членів профспілки; формування на всіх рівнях (національному, регіональному, підприємствах) ефективної системи соціального партнерства; надання

безоплатної юридичної допомоги членам профспілки; відновлення трудових прав у разі їх порушення, представлення інтересів в судах та інших державних органах тощо.

Формами контролю за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування є: перевірка, моніторинг та нагляд.

Пропонуємо під контролем за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування розуміти нормативно регламентовану діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації та громадських інституцій, що здійснюється в інтересах захисту прав працівників сфери виробництва та обігу дитячого харчування з метою перевірки дотримання вимог законодавства щодо охорони праці роботодавцями.

Ключові слова: охорона праці, захист прав дітей, дитяче харчування, виробництво та обіг харчування, органи публічної адміністрації, громадський контроль, контроль та нагляд, роботодавець, захист прав працівників в сфері охорони праці.

Lychenko I., Broda A. CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR PROTECTION CONDITIONS IN THE FIELD OF CHILD NUTRITION

Abstract: this article examines the concepts and types of control over compliance with labor protection conditions in the field of child nutrition.

It was determined that control over compliance with labor protection conditions in the field of child nutrition is a specific element of control in the field of nutrition and countermeasures against the employer's compliance with labor protection conditions.

State control is the management activity of state authorities of various levels, which have the authority to carry out control and supervision functions at enterprises in the sphere of production and distribution of baby food. Such entities at the level of central executive bodies include: the Ministry of Health of Ukraine and the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection. Control over compliance with labor protection conditions in the field of child nutrition is also carried out by local self-government bodies within the scope of their own and delegated powers.

Public control over compliance with labor protection conditions in the field of child nutrition is carried out by trade union organizations. The tasks of which are: interaction with bodies of executive power, local self-government, employers and their associations on issues of labor, social and economic protection of trade union members; formation of an effective system of social partnership at all levels (national, regional, enterprises); provision of free legal assistance to trade union members; restoration of labor rights in case of their violation, representation of interests in courts and other state bodies, etc.

Forms of control over compliance with labor protection conditions in the field of child nutrition are: inspection, monitoring and supervision.

We propose to understand under the control of compliance with the conditions of labor protection in the field of baby nutrition to be understood as the normatively regulated activity of authorized subjects of public administration and public institutions, which is carried out in the interests of protecting the rights of workers in the field of production and circulation of baby food in order to check compliance with the requirements of the legislation on labor protection by employers.

Key words: labor protection, protection of children's rights, baby food, production and distribution of food, public administration bodies, public control, control and supervision, employer, protection of workers' rights in the field of labor protection.

Постановка проблеми. Працівники є тією категорією суб'єктів, які безпосередньо задіяні в виробничих процесах в сфері дитячого харчування. На них поширюється дія норм трудового законодавства, і відповідно, держава в особі уповноважених суб'єктів повинна забезпечити захист їх прав та інтересів в трудових відносинах. Роботодавець повинен гарантувати безпечні умови праці всім працівникам та гарантії їх соціального захисту. Одним з дієвих інструментів захисту прав працівників в сфері дитячого харчування є контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання сфери харчування та сфери дитячого харчування, зокрема, були предметом дослідження: О.В. Запотоцької, Т. В. Маланчука, С.М. Орехова, Д.Ф. Крисанов, Л.В. Дейнеко, Н.А. Головіної, О.В. Булгакова, Г.С. Поліщук, Н.С. Юрченко та ін.

Метою статті є визначення особливостей здійснення контролю за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контроль теоретики адміністративного права відносять до одного з найефективніших засобів публічного адміністрування.

О.Ф. Андрійко зазначає, що, виходячи з розуміння сутності державного контролю у сфері управління як спостереження за відповідністю діяльності керованого об'єкта тим приписам, які він отримав від керуючого суб'єкта, та виконанням прийнятих рішень, він є конкретним самостійним. Крім того, автор, визначає контроль в ролі останньої фази, стадії управлінського процесу [1, с.12].

Під контролем прийнято також розуміти перевірку виконання прийнятих рішень чи обов'язків, покладених державою і суспільством на підприємства, установи, організації, посадових осіб і громадян, дотримання правових і соціальних норм, ліквідацію відхилень від заданих програм діяльності і нормативних вимог [2, с.44].

Дуже поширеним є «спостережливе» розуміння контролю [3, с.56]. У цьому випадку основною його метою є дослідження, констатація фактичного стану справ та інформування компетентних органів про ці спостереження, але без права прийняття відповідних контролюючих рішень про зміну діяльності об'єктів перевірки.

В.М. Горшенев та І.Б. Шахов розглядають державний контроль як правову форму діяльності [4, с.218].

М.М. Тищенко – як одну із вимог підтримання режиму законності, дисципліни, порядку й організованості, забезпечення прав і свобод громадян у процесі діяльності держави [4, с.215].

Контроль як засіб публічного адміністрування є одним з дієвих інструментів захисту прав та інтересів працівників в сфері дитячого харчування. Предметом даного виду контролю є не лише відповідність умов праці, але й соціальне забезпечення працівників, виконання роботодавцем виконання умов трудового договору, перевірка на дотримання норм законодавства в сфері охорони праці тощо.

Таким чином, контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування – це нормативно регламентована діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації та громадських інституцій, що здійснюється в інтересах захисту прав працівників сфери виробництва та обігу дитячого харчування з метою перевірки дотримання вимог законодавства щодо охорони праці роботодавцями.

Таким чином, контроль в досліджуваній сфері залежно від суб'єкта здійснення може бути державним та громадським. Розглянемо дані види контролю.

Державний контроль являє собою управлінську діяльність органів державної влади різних рівнів, які мають повноваження здійснювати контрольно-наглядові функції на підприємствах сфери виробництва та обігу дитячого харчування. До таких суб'єктів на рівні центральних органів виконавчої влади належать: Міністерство охорони здоров'я України та Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

До контрольно-наглядових повноважень Міністерства охорони здоров'я України відповідно до покладених на нього завдань у сфері виробництва та обігу дитячого харчування належить: затверджує норми харчування для дітей у закладах дошкільної освіти, фізіологічні норми харчування для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; затверджує показники безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів; здійснює державну реєстрацію та веде державні реєстри новітніх харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, ензимів, вод питних мінеральних відповідно до встановлених критеріїв; визначає допустимі відхилення між зазначеними в інформації про харчовий продукт величинами енергетичної цінності, кількості поживних речовин та фактичними значеннями цих параметрів, визначеними під час проведення державного контролю; визначені перевідні коефіцієнти для визначення вмісту вітамінів і мінеральних речовин у харчових продуктах; визначає вимоги до інформації для споживачів про харчові продукти, що надається в добровільному порядку; затверджує порядок проведення всіх видів випробування, дослідження, спеціалізованої оцінки у разі проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи, гігієнічної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів у нехарчовій продукції, дезінфекційних засобів, а також порядок проведення аналізу небезпечних для здоров'я людини факторів на всіх етапах виробництва та реалізації нехарчової продукції [5].

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспожислужба) – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки, який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці й функцій щодо здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування [6]. Досліджуючи питання контролю в сфері виробництва та обігу дитячого харчування Н.Г. Колбіна акцентувала увагу на відсутності в структурі даного суб'єкта підрозділу, який би безпосередньо здійснював контроль в досліджуваній сфері [7].

Окрім органів державної влади контроль за дотриманням законодавства в сфері охорони праці на підприємствах сфери харчування має право здійснювати і органи місцевого самоврядування. Так, органи місцевого самоврядування уповноважені здійснювати контрольно-наглядові власні та делеговані повноваження. Зокрема, до власних належать повноваження здійснювати: встановлення зручного для населення режиму роботи підприємств комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад. До делегованих повноважень відносяться: здійснення відповідно до законодавства контролю за належною експлуатацією та організацією обслуговування населення підприємствами житлово-комунального

господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування, за належними, безпечними і здоровими умовами праці на цих підприємствах і об'єктах; прийняття рішень про скасування даного ними дозволу на експлуатацію об'єктів у разі порушення нормативно-правових актів з охорони праці, екологічних, санітарних правил, інших вимог законодавства; встановлення за погодженням з власниками зручного для населення режиму роботи розташованих на відповідній території підприємств, установ та організацій сфери обслуговування незалежно від форм власності [8, ст.30].

На нашу думку, контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування є не лише державним та комунальним. Захист прав працівників може бути предметом здійснення громадського контролю, тобто контролю з боку профспілкових організацій представників працівників.

Профспілки, їх об'єднання здійснюють контроль за виконанням колективних договорів, угод. У разі порушення роботодавцями, їх об'єднаннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування умов колективного договору, угоди профспілки, їх об'єднання мають право направляти їм подання про усунення цих порушень, яке розглядається в тижневий термін. У разі відмови усунути ці порушення або недосягнення згоди у зазначений термін профспілки мають право оскаржити неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб до місцевого суду [9, ч.7, ст.20].

Профспілки, їх об'єднання захищають право громадян на працю, беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту. Проекти законів з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин подаються відповідними органами виконавчої влади з урахуванням пропозицій всеукраїнських профспілок, їх об'єднань. Профспілки, їх об'єднання мають право вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи і відповідним державним органам про прийняття або внесення змін до законів і інших нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [9, ст.21].

Профспілки здійснюють громадський контроль за виплатою заробітної плати, додержанням законодавства про працю та про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників профспілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих ділянках, у цехах та інших структурних підрозділах або на підприємстві в цілому на час, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників. Профспілки мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектується, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам з питань охорони праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і профзахворювань на виробництві та давати свої висновки про них. Для здійснення цих функцій профспілки, їх об'єднання можуть створювати служби правової допомоги та відповідні інспекції, комісії, затверджувати положення про них. Уповноважені представники профспілок мають право вносити роботодавцям, органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування подання про усунення порушень законодавства про працю, які є обов'язковими для розгляду, та в місячний термін одержувати від них аргументовані відповіді [9, ст.21].

У разі виявлення порушень умов законодавства працівників роботодавцями, профспілки мають право судового оскарження рішень, дій та бездіяльності уповноважених суб'єктів.

Ст.41 Закону України «Про охорону праці» також встановлено правові підстави здійснення громадського контролю за дотриманням умов охорони праці роботодавцями. Так, громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників. Професійні спілки здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників професійні спілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих ділянках, у цехах та інших структурних підрозділах або на підприємствах чи виробництвах фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, в цілому на період, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників [10, ст.41].

Професійні спілки також мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектується, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам про охорону праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них, вносити роботодавцям, державним органам управління і нагляду подання з питань охорони праці та одержувати від них аргументовану відповідь. У разі відсутності професійної спілки на підприємстві громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснює уповноважена найманими працівниками особа [10, ст.41].

В Україні громадський контроль за дотриманням прав працівників в сфері охорони праці на підприємствах виробництва та обігу дитячого харчування здійснює Всеукраїнська профспілка торгівлі, яка

об'єднує працівників і підприємців торгівлі, ресторанного господарства, послуг та інших суміжних сфер діяльності, малого та середнього бізнесу, фізичних осіб – підприємців, учнів та студентів учбових закладів. Всеукраїнська профспілка торгівлі представлена в усіх адміністративно-територіальних одиницях України. Головні завдання профспілки: взаємодія з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, роботодавцями та їх об'єднаннями з питань трудового, соціально-економічного захисту членів профспілки; формування на всіх рівнях (національному, регіональному, підприємствах) ефективної системи соціального партнерства; надання безоплатної юридичної допомоги членам профспілки; відновлення трудових прав у разі їх порушення, представлення інтересів в судах та інших державних органах тощо.

Висновки. Таким чином, контроль за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування може бути державним, місцевим, громадським. Формами здійснення контролю є: перевірка, моніторинг та нагляд.

Пропонуємо під контролем за дотриманням умов охорони праці в сфері дитячого харчування розуміти нормативно регламентовану діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації та громадських інституцій, що здійснюється в інтересах захисту прав працівників сфери виробництва та обігу дитячого харчування з метою перевірки дотримання вимог законодавства щодо охорони праці роботодавцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. К. 1999. 38 с.
2. Цветков В. В. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. К. : Орієнтири. 1998. 79 с.
3. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. Х. : НПКФ «Консум». 1996. 136 с.
4. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підруч. [для вищ. навч. закл.] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. К. : Літера ЛТД, 2001. 336 с.
5. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>
6. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>
7. Колбіна Н.Г. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. №2 (30). С.51-56.
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1997. № 24. Ст.170.
9. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. Відомості Верховної Ради України, 1999. № 45. Ст.397.
10. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 49. Ст.668.

REFERENCES:

1. Andriiko, O.F. (1999). Orhanizatsiino-pravovi problemy derzhavnoho kontroliu u sferi vykonavchoi vldy. [Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora yuryd. nauk : spets. 12.00.07. 38. [in Ukrainian].
2. Tsvietkov, V. V. (1998). Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy. [Reforming public administration in Ukraine: problems and prospects]. 79. [in Ukrainian].
3. Venediktov, V. S. (1996). Teoreticheskie problemyi yuridicheskoy otvetstvennosti v trudovom prave. [Theoretical problems of legal liability in labor law]. 136. [in Russian].
4. Bandurka, O. M. (2001). Administratyvnyi protses. [Administrative process]. pidruch. 336. [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. (2015, March 25). [On the approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 267. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv. (2015, September 2). [On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 667. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Kolbina, N.H. (2022). Subiekty administratyvno-pravovoho rehuliuвання vyrobnytstva ta obihu dytiachoho kharchuvannia. [Subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food]. Aktualni problemy pravoznavstva. №2 (30). 51-56. [in Ukrainian].
8. Pro mistseve samovriadiuvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 24. 170. [in Ukrainian].

9. Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti. (1999, September 15). [On trade unions, their rights and guarantees of activity]. Zakon Ukrainy № 1045-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 45. 397. [in Ukrainian].

10. Pro okhoronu pratsi. (1992, October 14). [On labor protection]. Zakon Ukrainy № 2694-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 49. 668. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2023

УДК 338.637.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-264-267

Колбіна Наталія Григорівна,
аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
факультету міжнародної торгівлі та права
Київського торговельно-економічного університету
e-mail: kolbina-n1987@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6139-9279>

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

У даній статті розкрито поняття та елементи механізму адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Механізм адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування - це система взаємопов'язаних елементів, які здійснюють правовий вплив на поведінку суб'єктів за допомогою спеціальних правових засобів з метою забезпечення дітей грудного та раннього віку достатнім, високоякісним та безпечним дитячим харчуванням та їх конституційного права на життя та охорону здоров'я.

Механізм адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування є системоутворюючою правовою категорією, що складається з відповідних елементів. До елементів механізму адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування віднесено: 1. адміністративно-правові норми, тобто сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які урегульовують відносини щодо виробництва та обігу дитячого харчування. Адміністративно-правові норми встановлюють правила поведінки суб'єктів; визначають засади державного регулювання і державного стимулювання виробництва та обігу дитячого харчування; встановлюють основні вимоги щодо виробництва та обігу дитячого харчування; встановлюють відповідальність за порушення законодавства про дитяче харчування тощо. 2. Суб'єкти адміністративно-правових відносин – це відносини, що складаються між компетентними суб'єктами публічної адміністрації та фізичними та юридичними особами щодо виробництва та обігу дитячого харчування. Предметом таких відносин є вчинення відповідних операцій в сфері щодо виробництва та обігу дитячого харчування з метою забезпечення конституційних прав дитини на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я і життя, безпечне та якісне дитяче харчування. 3. акти реалізації адміністративно-правових норм, тобто процес практичного вираження (перенесення) в життя суб'єктами адміністративного права волі, вираженої в адміністративно-правових нормах.

Виокремлено особливості адміністративно-правових відносин, що виникають в сфері виробництва та обігу дитячого харчування.

Ключові слова: дитяче харчування, дитячі суміші, міжнародно-правове регулювання, механізм адміністративно-правового регулювання, суб'єкти публічного адміністрування сфери дитячого харчування, нормативно-правове регулювання сфери дитячого харчування.

Kolbina N. CONCEPTS AND ELEMENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PRODUCTION AND CIRCULATION OF BABY FOOD

Abstract: this article describes the concepts and elements of the mechanism of administrative and legal regulation of the production and circulation of baby food.

The mechanism of administrative and legal regulation of the production and circulation of baby food is a system of interconnected elements that exercise legal influence on the behavior of subjects with the help of special legal means in order to provide infants and young children with sufficient, high-quality and safe baby food and their constitutional right for life and health care.

The mechanism of administrative and legal regulation of the production and circulation of baby food is a system-forming legal category consisting of relevant elements. The elements of the mechanism of administrative-legal regulation of the production and circulation of baby food include: 1. administrative-legal norms, i.e. a set of normative-legal acts of different legal force, which regulate relations regarding the production and circulation of baby food. Administrative and legal norms establish the rules of behavior of subjects; determine the principles of state regulation and state stimulation of the production and

circulation of baby food; establish basic requirements for the production and circulation of baby food; establish liability for violation of legislation on child nutrition, etc. 2. Subjects of administrative and legal relations are relations formed between competent subjects of public administration and natural and legal persons regarding the production and circulation of baby food. The subject of such relations is the execution of appropriate operations in the field of production and circulation of baby food in order to ensure the constitutional rights of the child to a sufficient standard of living, health and life protection, safe and high-quality baby food. 3. acts of implementation of administrative and legal norms, i.e. the process of practical expression (transfer) into life by the subjects of administrative law of the will expressed in administrative and legal norms.

Peculiarities of administrative and legal relations arising in the sphere of production and distribution of baby food are highlighted.

Key words: baby food, baby formula, international legal regulation, mechanism of administrative and legal regulation, subjects of public administration in the field of baby food, regulatory and legal regulation of the field of baby food.

Постановка проблеми. Виробництво та обіг дитячого харчування являє собою складну область виробничих та логістичних процесів, що відбуваються з приводу виробництва широкого асортименту безпечних та якісних продуктів харчування для дітей різного віку. Дані процеси урегульовані відповідними адміністративно-правовими нормами, відбуваються між публічними та приватними суб'єктами адміністративного права, які є суб'єктами публічних відносин, тобто в даному випадку мова йде про механізм адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. Наразі розкриємо зміст даного поняття та його елементи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання сфери дитячого харчування були предметом наукових досліджень О.В. Запотоцької, О.С. Крушук, Л.В. Лосюк, Т. В. Маланчук, С.М. Орехов, Т.Л. Мостенської, О.В. Медведенко, А.О. Зайчківського, В.І. Смоляр, О.П. Сологуб, Д.Ф. Крисанов, Л.В. Дейнеко, Н.Г. Слободян, Н.А. Головіна, О.В. Булгакова, Г.Є. Поліщук, Н.С. Юрченко, М.П. Гуліч, Л.Ф.Павлоцька, Н.В. Дуденко, В.В. Євлаш, Т.В. Маланчук, Н.М. Сіренко.

Метою статті є розкриття поняття та елементів механізму адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання є складовою частиною соціального регулювання, що виступає як одна «з форм впливу права на суспільні відносини – впливу за допомогою спеціальних правових засобів». Механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання і втілення різних форм реалізації правових норм, передусім правозастосування.

На думку О.Ф. Скакун механізм правового регулювання – це узятя в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [1, с.498].

Отже, механізм правового регулювання – це система публічно-правових засобів, які реалізуються уповноваженим суб'єктом з метою впливу та регулювання суспільних відносин.

Механізм правового регулювання складається з елементів. Одним з видів механізмів правового регулювання є механізм адміністративно-правового регулювання.

С.Г. Стеценко вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [2, с.63].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко під механізмом адміністративно-правового регулювання пропонують розуміти здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [3, с. 154].

О.В. Надьон доходить висновку, що своєрідність механізму адміністративно-правового регулювання визначається не лише у особливостях адміністративних норм, а у тому, що «адміністративне право дає можливість розкрити форми та методи діяльності органів державної влади» [4, с. 18-19].

В більшій мірі нам імпонує точка зору авторів підручника «Курс лекцій з адміністративного права», де механізм адміністративно-правового регулювання визначається як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації адміністративних зобов'язань публічної адміністрації. Водночас, до структури цього механізму входять наступні елементи: - норми адміністративного права, об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; - адміністративно-правові відносини; - акти застосування норм адміністративного права; - акти тлумачення норм адміністративного права; - правосвідомість; - правова культура; - законність [5].

В ряді дисертаційних досліджень поняття «механізм адміністративно-правового регулювання» розуміється як:

- система елементів (обов'язкових та факультативних), які урегульовують суспільні відносини, що виникають в сфері публічного управління в процесі виконання владними суб'єктами своїх прав та обов'язків з метою задоволення публічних інтересів громадян [6, с.94];

- сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких урегульовуються суспільні відносини, відповідно до загальноприйнятих європейських стандартів, які направлені на задоволення публічних інтересів та потреб суспільства;

- система взаємопов'язаних елементів за допомогою яких урегульовуються суспільні відносини, які

направлені на задоволення публічних інтересів та потреб суспільства [7, с.89].

Таким чином, на нашу думку, головними характеристиками механізму адміністративно-правового регулювання є: нормативна основа; наявність суб'єктів публічного адміністрування, які вступають в адміністративно-правові відносини.

Отже, під механізмом адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування пропонуємо розуміти систему взаємопов'язаних елементів, які здійснюють правовий вплив на поведінку суб'єктів за допомогою спеціальних правових засобів з метою забезпечення дітей грудного та раннього віку достатнім, високоякісним та безпечним дитячим харчуванням та їх конституційного права на життя та охорону здоров'я.

Механізм адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування є системоутворюючою правовою категорією, що складається з відповідних елементів. Саме тому, особливу увагу, на нашу думку, варто приділити елементам даного механізму, розкриття яких дасть в повній мірі розуміння того, який чином здійснюється адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Традиційно в науці теорії держави та права виділяють класичну структуру механізму правового регулювання, яку складають чотири основні блоки: юридичні норми; індивідуальні приписи застосування права (факультативний елемент); правовідносини; акти реалізації прав та обов'язків [8, с. 627; 9, с. 220].

О.Ф. Скакун до механізму правового регулювання відносить наступні елементи, обов'язкові на окремих його стадіях: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права і обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права [1, с.499].

А.М. Вітченко до елементів механізму правового регулювання відносить норми права різного призначення, акти застосування права і діяльність організацій та посадових осіб по втіленню їх у життя [10, с. 42].

В.В. Копейчиков, до елементів механізму правового регулювання відносить: норми права, правові відносини та акти реалізації прав і обов'язків. Також автор зазначає, що існує низка явищ, які на всіх етапах правового регулювання суттєво впливають на процес правового регулювання суспільних відносин. Такими чинниками є: а) законність; б) правосвідомість; в) правова культура [9, с.220].

Таким чином, науковці теоретики притримуються класичної чотирьох елементної структури механізму правового регулювання: норма права, суспільні відносини, акти реалізації. Відповідно якщо розглядати механізм правового регулювання в публічно-правовій площині, то дана правова категорія наділяється певними особливостями, що зумовлено предметом регулювання.

Висновки. Пропонуємо до елементів механізму адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування відносити:

1. Адміністративно-правові норми, тобто сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які урегульовують відносини щодо виробництва та обігу дитячого харчування.

Як елемент механізму адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування адміністративно-правові норми встановлюють правила поведінки суб'єктів; визначають засади державного регулювання і державного стимулювання виробництва та обігу дитячого харчування; встановлюють основні вимоги щодо виробництва та обігу дитячого харчування; встановлюють відповідальність за порушення законодавства про дитяче харчування тощо.

2. Суб'єкти адміністративно-правових відносин – це відносини, що складаються між компетентними суб'єктами публічної адміністрації та фізичними та юридичними особами щодо виробництва та обігу дитячого харчування.

Предметом таких відносин є вчинення відповідних операцій в сфері щодо виробництва та обігу дитячого харчування з метою забезпечення конституційних прав дитини на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я і життя, безпечне та якісне дитяче харчування.

Особливостями адміністративно-правових відносин, що виникають в сфері виробництва та обігу дитячого харчування є: 1) являються підвидом адміністративно-правових відносин; виникають, змінюються та припиняються в публічно-правовій сфері безпосередньо щодо вчинення певних дій (операцій) пов'язаних з виробництвом та обігом дитячого харчування; 2) знаходять своє вираження з моменту виникнення юридичних фактів, які визначені адміністративно-правовими нормами; 3) мають ієрархічну структуру, тобто однією з сторін в даних відносинах обов'язково є носій владних повноважень (публічна адміністрація); 4) наявна імперативність приписів владного суб'єкта (наприклад, відносини між районною державною адміністрацією та органами місцевого самоврядування); 5) спори між сторонами таких відносин щодо притягнення винних осіб за порушення вимог законодавства про дитяче харчування вирішуються в адміністративному порядку, який визначений нормами Кодексу адміністративного судочинства України.

3. Акти реалізації адміністративно-правових норм, тобто процес практичного вираження (перенесення) в життя суб'єктами адміністративного права волі, вираженої в адміністративно-правових нормах.

Окрім цього, на нашу думку, до додаткових елементів механізму виробництва та обігу дитячого

харчування слід відносити: правову свідомість; правову культуру; законність. Де, - правова свідомість являє собою популяризацію інформації про цінність та необхідність раціонального харчування дітей, якості та безпечності дитячого харчування, наборів дитячого харчування та порядку безкоштовного і пільгового забезпечення дітей грудного та раннього віку дитячим харчуванням тощо; - правова культура – розуміння кожним членом суспільства необхідності здорового харчування дітей як запоруки зростання здорової нації; - законність, тобто відповідний адміністративно-правовий режим, за допомогою якого учасники адміністративних правовідносин в сфері виробництва та обігу дитячого харчування реалізують відповідні адміністративно-правові норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.
2. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : [навч. посіб.]. К. : Атіка, 2007. 624 с.
3. Загальна теорія держави і права: основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції : [навч. посіб.] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
4. Надьон О. В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 39(2). С. 17-21.
5. Курс адміністративного права України : підруч. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
6. Антонова Т.Л. Адміністративно-правове регулювання поведінки з відходами: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 244 с.
7. Погребняк М.М. Адміністративно-правове регулювання галузі ветеринарної медицини: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.07. ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», Київ, 2020. 226 с.
8. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва : Юрист, 1997. 672 с.
9. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 320 с.
10. Витченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура. *Вопросы теории государства и права*. Саратов. 1968. Вып. 1. С. 65-92.

REFERENCES:

1. Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava*. [Theory of the state and law]. pidruch. per. z ros. 656. [in Ukrainian].
2. Stetsenko, S. H. (2007). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. navch. posib. 624. [in Ukrainian].
3. Zaichuk, O.V., & Onishchenko, N.M. (Ed.). (2008). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: osnovni poniattia, katehorii, prav. konstrukttsii ta nauk. kontseptsii*. [General theory of the state and law: basic concepts, categories, rights. design and science. concepts]. navch. posib. 400. [in Ukrainian].
4. Nadon, O. V. (2016). *Administrativno-pravove zabezpechennia finansovoi bezpeky bankiv: poniattia ta neobkhidni oznaky*. [Administrative and legal provision of financial security of banks: concepts and necessary features]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*. Vyp. 39(2). 17-21. [in Ukrainian].
5. *Kurs administrativnoho prava Ukrainy*. (2013). [Course of administrative law of Ukraine]. Pidruch. 2-he vyd., pererob. i dopov. 872. [in Ukrainian].
6. Antonova, T.L. (2017). *Administrativno-pravove rehuliuвання povodzhennia z vidkhodamy*. [Administrative and legal regulation of waste management]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.07. Kyiv. 244. [in Ukrainian].
7. Pohrebniak, M.M. (2020). *Administrativno-pravove rehuliuвання haluzi veterynarnoi medytsyny*. [Administrative and legal regulation of the field of veterinary medicine]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.07. Kyiv. 226. [in Ukrainian].
8. Matuzov, N.I., & Valko, A.V. (1997). *Teoriya gosudarstva i prava*. [Theory of Government and Rights]. Kurs lektsiy . 672. [in Russian].
9. Kopeichikov, V.V. (1998). *Zahalna teoriia derzhavy i prava*. [General theory of the state and law]. 320. [in Ukrainian].
10. Vitchenko, A. M. (1968). *Mehanizm pravovogo regulirovaniya sotsialisticheskikh obschestvennyih otnosheniy, ego ponyatie i struktura*. [The mechanism of legal regulation of socialist social relations, its concept and structure]. *Voprosy teorii gosudarstva i prava*. Vyip. 1. 65-92. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2023

УДК 340 (477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-268-272

Падалка Марія Анатоліївна,
заступник начальника юридичного відділу
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: mashapadalka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2036-6072>

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З НАЦІОНАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

Ця стаття розглядає вплив глобалізації на правову сферу, зосереджуючись на зростанні впливу міжнародного права і міжнародних правових систем на національне право та національні правові системи. Встановлено, що на науковому полі виділяються дві основні теорії, які визначають співвідношення між міжнародним і національним правом, - дуалістичну і моністичну.

З'ясовано, що дуалістична теорія передбачає самостійні сфери застосування міжнародного та національного права, де міжнародне право регулює відносини між державами, а національне право - внутрішні відносини кожної окремої держави. У свою чергу, визначено, що відповідно до моністичної теорії міжнародне і національне право утворюють одну єдину правову систему, де правові норми мають однакову силу та важливість, а конфлікти між ними вирішуються шляхом узгодження та інтерпретації.

Стаття підкреслює, що в контексті глобалізації самостійність і розмежування між міжнародним і національним правом стають менш чіткими, що спонукає до пошуку нових підходів у врегулюванні їх взаємозв'язку. Вона також наголошує на тому, що динаміка інтеграційних процесів вимагає розробки нових концепцій для вивчення взаємодії міжнародного і національного права.

У статті зазначається, що деякі конституції визнають пріоритет міжнародного права над національним, тоді як інші законодавства практично реалізують дуалізм у правовому регулюванні суспільних відносин. Завершуючи, підкреслюється важливість пошуку нових підходів для врегулювання взаємозв'язку міжнародного і національного права в контексті сучасних глобальних викликів.

Зазначається, що міжнародне право зобов'язує держави дотримуватись своїх міжнародно-правових зобов'язань, і внутрішньодержавні нормативно-правові акти не можуть використовуватись як виправдання для їхнього невиконання. Однак методи і способи реалізації міжнародно-правових зобов'язань національним рівнем залежать від компетенції самої держави.

Стаття звертає увагу на те, що взаємозв'язок між нормами міжнародного і національного права залежить від джерела, в якому закріплено міжнародні норми. Вказується, що коли норма міжнародного права закріплена в міжнародному договорі, для її безпосереднього застосування національними судами може потрібне перенесення цієї норми в національне законодавство. Але існують випадки, коли деякі норми міжнародного права мають безпосередню дію в національному праві без перенесення у внутрішні правові акти.

Стаття розглядає співвідношення між міжнародним і національним правом в контексті Конституції України. Зазначається, що в Україні ратифіковані міжнародні договори стають частиною національного законодавства і можуть безпосередньо застосовуватись національними правозастосовними органами. Конституція України не обмежує цей процес і не вимагає перенесення положень договору в національне законодавство.

Таким чином, стаття підкреслює важливість розуміння взаємозв'язку між міжнародним і національним правом, а також ролі ратифікованих міжнародних договорів у національній правовій системі, зокрема в контексті Конституції України.

Ключові слова: національний правопорядок, міжнародне право, співвідношення, взаємодія, міжнародний договір.

Padalka M. INTERACTION OF INTERNATIONAL LAW WITH THE NATIONAL SYSTEM OF UKRAINE

This article examines the impact of globalization on the legal sphere, focusing on the growing influence of international law and international legal systems on national law and national legal systems. It has been established that two main theories that determine the relationship between international and national law stand out in the scientific field - dualistic and monistic.

It was found that the dualistic theory provides for independent spheres of application of international and national law, where international law regulates relations between states, and national law - internal relations of each individual state. In turn, it is determined that according to the monistic theory, international and national law form one single legal system, where legal norms have the same force and importance, and conflicts between them are resolved by agreement and interpretation.

The article emphasizes that in the context of globalization, the independence and distinction between international and national law are becoming less clear, which prompts the search for new approaches in regulating their relationship. She also emphasizes that the dynamics of integration processes require the development of new concepts for studying the interaction of international and national law.

The article notes that some constitutions recognize the priority of international law over national law, while other legislation practically implements dualism in the legal regulation of social relations. In conclusion, the importance of finding new approaches for regulating the relationship between international and national law in the context of modern global challenges is

emphasized.

It is noted that international law obliges states to comply with their international legal obligations, and domestic legal acts cannot be used as an excuse for their non-fulfillment. However, the methods and ways of implementing international legal obligations at the national level depend on the competence of the state itself.

The article draws attention to the fact that the relationship between the norms of international and national law depends on the source in which the international norms are established. It is indicated that when a norm of international law is enshrined in an international treaty, its direct application by national courts may require the transfer of this norm into national legislation. But there are cases when some norms of international law have direct effect in national law without being transferred into domestic legal acts.

The article examines the relationship between international and national law in the context of the Constitution of Ukraine. It is noted that international treaties ratified in Ukraine become part of national legislation and can be directly applied by national law enforcement bodies. The Constitution of Ukraine does not limit this process and does not require the transfer of the provisions of the agreement into national legislation.

Thus, the article emphasizes the importance of understanding the relationship between international and national law, as well as the role of ratified international treaties in the national legal system, particularly in the context of the Constitution of Ukraine.

Key words: national legal order, international law, relationship, interaction, international agreement.

Постановка проблеми. Головною метою національної міжнародної політики є зміцнення суверенітету та розвиток рівноправних відносин з іншими країнами. Зміни, що відбуваються в українському праві, пов'язані з орієнтацією на євроінтеграцію та потребою адаптувати національне законодавство до європейських норм. В рамках цих завдань, важливими є дослідження, спрямовані на вивчення взаємозв'язку між національним та міжнародним правом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У формуванні та розвитку національного та міжнародного права існує тісний взаємозв'язок. Багато вчених-правників, таких як М. Баймуратов, В. Буткевич, В. Денисов, О. Задорожній, М. Коростаренко, І. Лукашук, В. Мицик, В. Муравйов, В. Плавич, П. Рабінович, М. Черкес та інші приділяють достатньо уваги дослідженню питань, пов'язаних з вирішенням правових конфліктів та забезпеченням взаємодії між національним та міжнародним правом. Однак питання про взаємозв'язок національного та міжнародного права в умовах глобалізаційних процесів у світі залишається недостатньо врегульованим.

Метою статті є висвітлення рівня співвідношення національного і міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із визначних аспектів глобалізації в правовій сфері полягає у зростанні впливу міжнародного права і міжнародних правових систем на національне право. Напрямки та методи цього впливу залежать від взаємодії національного та міжнародного права, яка в свою чергу значною мірою визначається концепцією взаємозв'язку між ними. Відомі дві основні концепції або теорії - дуалістична і моністична.

Незважаючи на те, що розмежування між ними стає все складнішим (через саму глобалізацію), існують певні різниці між цими теоріями, які зберігаються [9, с. 6].

Дуалістична теорія відображає співвідношення між міжнародним і національним правом, виходячи з їх самостійності та окремого застосування. Згідно з цією теорією, міжнародне право регулює відносини між міжнародними організаціями, судами, інститутами та державами, тоді як національне право застосовується національними органами, організаціями та громадянами.

За підходом дуалістичної теорії, існує ясна розмежувальна лінія між міжнародним і національним правом, які діють у своїх сферах застосування. Міжнародне право має пріоритет у відносинах між державами, тоді як національне право регулює внутрішні відносини та справи кожної окремої держави [11, с. 255].

Проте варто відзначити, що в контексті глобалізації та зростаючої взаємозалежності, самостійність і розмежування між міжнародним і національним правом стають менш чіткими. У зв'язку з цим і виникає потреба в пошуку нових підходів для врегулювання взаємозв'язку між цими двома правовими системами.

Моністична теорія, на відміну від дуалістичної, передбачає, що міжнародне і національне право утворюють єдину правову систему. За цим підходом міжнародне і національне право є складовими частинами одного світового правового порядку.

Згідно з моністичною теорією, правові норми, що містяться як у міжнародних документах, так і в національних законах, мають однакову силу та важливість. Вирішення конфліктів між ними здійснюється шляхом їх узгодження та інтерпретації [9, с. 6].

За такою концепцією держави повинні приводити своє національне законодавство у відповідність з міжнародними зобов'язаннями, а рішення міжнародних органів і судів повинні мати прямий вплив на внутрішні правові системи держав.

Динаміка інтеграційних процесів, як результат міжнародної співпраці держав, спонукає до розробки нових концептуальних підходів у вивченні взаємодії національного і міжнародного права. Наприклад, у конституціях деяких країн визнається пріоритет міжнародного права над національним, при цьому відзначається дуалізм міжнародних норм і національного законодавства. У інших випадках конституції містять положення, що передбачають єдність взаємодії міжнародного і національного права, проте фактично спостерігається дуалізм у правовому регулюванні суспільних відносин [10, с. 183].

Міжнародне право зобов'язує держави дотримуватись своїх міжнародно-правових зобов'язань і не дозволяє їм використовувати внутрішньодержавні нормативно-правові акти як виправдання для невиконання цих зобов'язань. Проте визначення методів та способів реалізації міжнародно-правових зобов'язань на національному рівні належить до компетенції самої держави [6, с. 29]. Тому вираз "безпосередня дія норм міжнародного права" у правовій системі країни має умовний характер і означає, що правила, що містяться в цих нормах, можуть бути безпосередньо застосовані після надання їм відповідної юридичної сили внутрішнім правом.

Взаємозв'язок між нормами міжнародного права та національного права залежить від того, в якому джерелі закріплено норму міжнародного права. Це може бути міжнародний договір, міжнародний звичай, загальні принципи права або обов'язкові нормативні резолюції міжнародних організацій [7, с. 25].

У багатьох країнах, коли норма міжнародного права закріплена в міжнародному договорі, для її безпосереднього застосування національними судами необхідне перенесення цієї норми в національне законодавство. У цьому випадку міжнародна норма має прямий вплив на національне право лише після її втілення у внутрішніх правових актах. Проте положення міжнародного договору можуть безпосередньо застосовуватися у випадку його ратифікації без необхідності втілення його положень в окремі внутрішньодержавні акти [5, с. 9].

Таким чином, співвідношення між міжнародним і національним правом визначається джерелом, в якому закріплено норму міжнародного права, і може варіюватися в залежності від правової системи країни та її конституційних норм.

Конституція України в статті 9 передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [1]. З цього конституційного положення можна зробити принаймні два важливі висновки.

По-перше, коли Верховна Рада України погоджується з обов'язковістю міжнародного договору (це відбувається шляхом прийняття закону про ратифікацію міжнародного договору), такий договір стає частиною національного законодавства України. Це означає, що положення міжнародного договору безпосередньо застосовуються національними правозастосовними органами. Конституція України не містить жодних обмежень або застережень щодо цього. Таким чином, правозастосовним органам України не потрібно чекати, поки положення договору будуть втілені в акти внутрішнього законодавства. Вони зобов'язані негайно застосовувати положення міжнародного договору після його набрання чинності шляхом ратифікації.

По-друге, ратифікований міжнародний договір має подвійний характер. З одного боку, він залишається джерелом міжнародного права, яке регулює зовнішні зобов'язання України. З іншого боку, він стає джерелом внутрішнього, національного права України. Формулювання частини першої статті 9 Конституції України не залишає сумнівів щодо цього питання [10, с. 183].

Однак, питання про співвідношення між нормами національного законодавства України та нормами ратифікованих міжнародних договорів у випадку колізій між ними є складнішим для українських юристів.

У Конституції України, на відміну від конституцій багатьох європейських держав, питання про співвідношення норм міжнародних договорів і національного законодавства залишається недостатньо визначеним, що призводить до різних, часом протилежних підходів до його інтерпретації.

Більшість експертів з міжнародного права вважають, що у випадку конфлікту між нормами ратифікованих міжнародних договорів і національним законодавством, пріоритетним є застосування норм міжнародних договорів. Основні аргументи на користь цієї позиції базуються на конституційному принципі добросовісного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Цей принцип впливає з укріплення універсальних тенденцій у сучасному міжнародному співтоваристві, включаючи застосування примату міжнародного права.

Проте, відсутність чіткого визначення у Конституції України створює простір для різних тлумачень та розбіжностей в підходах до цього питання.

- Статті 26 і 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, які встановлюють принцип "pacta sunt servanda" (договори підлягають виконанню) і забороняють сторонам договору посилаючись на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання договору [2].
- Частину третю статті 22 Конституції України, відповідно до якої при прийнятті нових законів або внесенні змін до існуючих законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [1].
- Частину друга статті 19 Закону України "Про міжнародні договори України", згідно з якою якщо міжнародним договором України, який набув чинності відповідно до встановленого порядку, передбачені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України [4].
- Статтю X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, яка визнає пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права України [3].

- Статтю 18 Конституції України, яка визначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [1].

Що стосується принципів міжнародного права, то сучасне міжнародне право визнає загальновизнані принципи міжнародного права як важливі складові свого системного порядку. Ці принципи, які виникають і розвиваються в процесі міжнародної практики, включають принципи державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи держав, розв'язання спорів шляхом мирних засобів, дотримання прав людини та інші [8].

У багатьох країнах загальновизнані принципи міжнародного права визнаються як частина їхнього національного права. В такому разі ці принципи мають пріоритет перед іншими нормами національного права і повинні застосовуватись в разі конфлікту. Однак, в ієрархії норм міжнародного права саме міжнародні договори мають вищу силу, а загальновизнані принципи міжнародного права мають характер загальних орієнтирів, які допомагають в тлумаченні та застосуванні інших норм.

Отже, місце загальновизнаних принципів міжнародного права в ієрархії норм міжнародного права визначається їхньою природою як загальних принципів та практикою держав. У будь-якому випадку, це питання не має однозначної відповіді і може розглядатись залежно від конкретних умов, контексту та практики держав і міжнародних організацій.

Висновки. Можна зробити висновок, що Конституція України не врегулювала повністю питання взаємодії міжнародного права та внутрішнього права. Вона містить лише загальні положення щодо пріоритету міжнародного права перед національним правом, але не визначає конкретних механізмів та процедур для їхнього застосування.

Цей недолік у конституційному закріпленні місця міжнародного права в українській правовій системі вказує на необхідність більш системного та деталізованого регулювання цього питання. В процесі розробки Конституції та після її прийняття фахівці з міжнародного права наголошували на необхідності більш просунутих положень, які б уточнювали місце, юридичну силу та механізм застосування загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у внутрішньому праві України.

Цей недолік може створювати неоднозначність та розбіжності в інтерпретації питань взаємодії міжнародного та внутрішнього права в Україні. Тому, для більш чіткого та однозначного регулювання цих питань, можуть бути необхідні подальші зміни до конституційних положень або прийняття відповідних законів, що б детальніше регламентували співвідношення міжнародного та внутрішнього права в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. № 31. Ст.429.
4. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
5. Атаманова Н. В. Роль та значення міжнародних договорів у національній правовій системі України. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 7-13.
6. Вербицька К. Взаємодія міжнародного права з національною правовою системою України. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року). Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 28-31.
7. Каленіченко, Л. І. Співвідношення національного та міжнародного права в розрізі адаптації національної системи законодавства до європейського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 24-27. DOI : http://www.lsej.org.ua/6_2019/5.pdf
8. Задорожня С.М. Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного, наднаціонального і національного права. *Правові горизонти*. 2019. №1. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.il4.pl25>.
9. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. *Наукові записки НАУКМА*. 2016. №1. С. 3-11.
10. Міма І. В. Порівняльно-правовий аналіз взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах інтеграційних процесів. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 181-185.
11. Шахова О.А., Баранова Н.В. Міжнародне право в національній правовій системі України. *Травневі правові читання* : матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти, м. Черкаси, 7 травня 2019 р. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 254–256.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Videnska konventsia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv. (1969). [Vienna Convention on the Law of International Treaties]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118# [in Ukrainian].
3. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. (1990, July 16). Declaration on State Sovereignty of Ukraine. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR). № 31. 429. [in Ukrainian].
4. Pro mizhnarodni dohovory. (2004, June 29). [On international agreements]. *Zakon Ukrainy № 1906-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukrainian].
5. Atamanova, N. V. (2020). Rol ta znachennia mizhnarodnykh dohovoriv u natsionalnii pravovii systemi Ukrainy. [The role and significance of international treaties in the national legal system of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. 7-13. [in Ukrainian].
6. Verbytska, K. (2022). Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava z natsionalnoi pravovoiu systemoiu Ukrainy. [Interaction of international law with the national legal system of Ukraine]. *Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v konteksti yevrointehratsii: zbirnyk tez dopovidei uchastykiv uchastykiv VIII Vseukrainskoho kruhloho stolu (m. Lviv, 08 hrudnia 2022 roku)*. 28-31. [in Ukrainian].
7. Kalienichenko, L. I. (2019). Spivvidnoshennia natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava v rozrizi adaptatsii natsionalnoi systemy zakonodavstva do yevropeiskoho zakonodavstva. [Correlation of national and international law in terms of adaptation of the national legal system to European legislation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. 24-27. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/6_2019/5.pdf [in Ukrainian].
8. Zadorozhnia, S.M. (2019). Suchasni pryntsyipy mizhnarodnoho prava v iierarkhii norm mizhnarodnoho, nadnatsionalnoho i natsionalnoho prava. [Modern principles of international law in the hierarchy of norms of international, supranational and national law]. *Pravovi horyzonty*. №1. Retrieved from: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.il4.pl25> [in Ukrainian].
9. Koziubra, M. I. (2016). Spivvidnoshennia natsionalnykh i mizhnarodnykh pravovykh system. [Correlation of national and international legal systems]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. №1. 3-11. [in Ukrainian].
10. Mima, I. V. (2020). Porivnialno-pravovyi analiz vzaiemozviazku natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava v umovakh intehtatsiinykh protsesiv. [Comparative legal analysis of the relationship between national and international law in the context of integration processes]. *Juris Europensis Scientia*. Vyp. 4. 181-185. [in Ukrainian].
11. Shakhova, O.A., & Baranova, N.V. (2019). Mizhnarodne pravo v natsionalnii pravovii systemi Ukrainy. [International law in the national legal system of Ukraine]. *Travnevi pravovi chytannia: materialy Mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv ta vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity*. 254-256. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.05.2023

УДК 336.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-272-277

Богдан Богдана Володимирівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічного та міжнародного права

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

e-mail: bvbgodan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0422-7021>

Шуліка Євген Євгенович,

Перший заступник голови правління АТ «АСВІО БАНК»

e-mail: shulikayevhen@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-8731-1897>

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Наукова стаття містить результати правового аналізу норм чинного законодавства України, яким визначено такі терміни, як: «банківська діяльність», «банківські послуги», «банківські операції», «фінансові послуги», а також наведено спробу розкрити сутність даних термінів у доктринальному та правовому аспекті, виявити їх співвідношення та взаємозв'язок.

Досліджено історичне становлення правового регулювання визначення терміну «банківська діяльність»,

проаналізовано еволюційні зміни, яких протягом тривалого часу зазнавали відповідні норми чинного законодавства, проаналізовано їх переваги та недоліки.

Акцентовано увагу на тому, що «банківська діяльність» як об'єкт фінансово-правового регулювання досліджувалась науковцями в широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні наразі відсутня єдність наукових поглядів щодо змісту терміну «банківська діяльність», яка розглядається як сукупність видів операцій, що можуть здійснюватись не лише банками, а й іншими фінансовими установами. У вузькому розумінні банківська діяльність здійснюється лише через надання банківських операцій, завдяки яким банки виокремлюються серед інших фінансових установ, які надають фінансові послуги. Така наукова позиція кореспондує з нормами чинного законодавства в контексті «виключності» і особливості банківських послуг та змісту банківської діяльності.

Зазначено, що держава в особі Національного банку України через імперативні норми здійснює регулювання банківської діяльності, яке регламентується фінансово-правовими нормами.

Доведено, що наразі чинне законодавство України досі містить неузгоджені змістовно між собою норми, а виявлені невідповідності змістовного термінологічного наповнення потребують внесення суттєвих змін, оскільки впливають на коло суб'єктів здійснення банківських послуг.

Виявлено неузгодженість окремих норм банківського та господарського законодавства України, внаслідок чого обґрунтовано необхідність уніфікації термінології, якою визначається сутність банківської діяльності та зміст банківських послуг.

Ключові слова: банківська діяльність, банківські послуги, банківські операції, фінансові послуги, державне регулювання

Bohdan B., Shulika Ye. BANKING ACTIVITY AND BANKING SERVICES: QUESTIONS OF TERMINOLOGICAL RELATIONSHIP AND INTERCONNECTION

Abstract. The scientific article contains the results of legal analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, which defines such terms as: "banking activity", "banking services", "banking operations", "financial services," as well as an attempt to reveal the essence of these terms in the doctrinal and legal aspect, to identify their relationship and interconnection.

The historical formation of the legal regulation of the definition of the term "banking activity" has been investigated, evolutionary changes have been analyzed, which have been subjected to the relevant norms of the current legislation for a long time, their advantages and disadvantages have been analyzed.

Emphasis is placed on the fact that "banking activity" as an object of financial and legal regulation was studied by scientists in a broad and narrow sense. In the broad sense, there is currently no unity of scientific views on the meaning of the term "banking activity", which is considered as a set of types of transactions that can be carried out not only by banks, but also by other financial institutions. In a narrow sense, banking activity is carried out only through the provision of banking operations, thanks to which banks are allocated among other financial institutions that provide financial services. This scientific position corresponds with the norms of the current legislation in the context of "exclusivity" and the peculiarities of banking services and the content of banking activities.

It is noted that the state represented by the National Bank of Ukraine through imperative norms regulates banking activity, which is regulated by financial and legal norms.

It has been proved that the current legislation of Ukraine still contains non-consistent substantive norms, and the identified inconsistencies in the content of terminological content require significant changes, since they affect the circle of subjects of banking services.

The inconsistency of certain norms of banking and economic legislation of Ukraine has been revealed, as a result of which the necessity of unification of terminology, which determines the essence of banking activity and the content of banking services, has been substantiated.

Key words: banking activities, banking services, banking operations, financial services, government regulation

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли Україна зазнає військової агресії з боку російської федерації, особливої уваги та значення набуває державне регулювання банківської діяльності, що впливає на забезпечення фінансової стабільності функціонування банківської системи в державі. Правові засади здійснення банківської діяльності, їх колізійність, обумовлюють виникнення та наявність теоретико-правових дискусій, які стосуються проблем банківського регулювання здійснення діяльності банками.

Діяльність банків шляхом надання банківських послуг сприяє економічній ефективності розвитку держави та стабільності функціонування банківської системи в цілому. Тому важливими залишаються питання удосконалення правового регулювання банківської діяльності в державі.

Необхідність провести правовий аналіз правових основ банківської діяльності та співвідношення категоріального апарату, визначеного на законодавчому рівні, обумовлено неоднозначністю та суперечливістю термінів, зміст яких визначено чинним законодавством України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню сутності банківської діяльності та окремих її аспектів присвячували свої наукові праці П.Д. Біленчук, Ю.М. Дмитренко, А.А. Коваленко, О.П. Орлюк, Н.А. Фукс та деякі інші. Але попри значну кількість наукових доробок питання термінологічного співвідношення залишається актуальним та потребує подальших наукових пошуків.

Метою статті є правовий аналіз співвідношення та взаємозв'язку термінів «банківська діяльність», «банківські послуги» на законодавчому та доктринальному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зародження та формування сутності терміну «банківська діяльність» на наш погляд доцільно розглядати в історико-правовому і доктринальному аспектах. В історико-правовому аспекті необхідно звернутись до дефініційної статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» в редакції 2000 року [1] (далі – Закон про банки), в якій визначення «банківської діяльності» надавалось через перерахування операцій, що здійснювались банками. До таких

операцій законодавець відносив: 1) залучення грошових коштів фізичних і юридичних осіб у вклади; 2) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; 3) відкриття банківських рахунків фізичних і юридичних осіб та їх ведення.

Як слушно зазначає Н. А. Фукс, національному законодавству притаманне порушення вимог юридичної техніки щодо уніфікації термінології [2, с. 96]. Спостерігається нехтування вимогою щодо точності та однакового розуміння базових понять в тексті нормативно-правового акту, що ускладнює подальший розвиток законодавства, знижує рівень його ефективності під час регулювання відповідних правовідносин, заважає своєчасній гармонізації національного законодавства з законодавством Європейського Союзу.

Проаналізувавши зміст та плінність змін, яких зазнала стаття 47 Закону про банки, можна дійти висновку, що законодавець фактично ототожнював поняття «діяльність банку» та «банківські операції», розкриваючи діяльність банку через банківські операції, які банки мають право здійснювати. Статтею 47 Закону про банки було закріплено значний перелік інших операцій, таких як: операції з валютними цінностями; емісія власних цінних паперів; організація купівлі і продажу цінних паперів за дорученням клієнтів; здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (в тому числі андеррайтинг); надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб; придбання права вимоги на виконання зобов'язання у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги; лізинг; послуги відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів; випуск, купівлю, продаж та обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів; випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток; надання консультативних та інформаційних послуг щодо банківських операцій та інші.

Аналіз сучасного змісту Закону про банки свідчить, що стаття 47 зазнала суттєвих змін. Так, термін «банківські операції» було перетворено на термін «банківські та інші фінансові послуги», а частина 2 статті 47 Закону про банки на сьогодні конкретизує поняття «банківська діяльність», закріплюючи норму про те, що банк має право здійснювати банківську діяльність через надання банківських послуг (курсив – авт.). Підставою здійснення банківської діяльності визначено наявність ліцензії. При цьому законодавцем частиною 4 статті 47 Закону про банки визначено, що банківські послуги дозволяється надавати виключно банку [1].

Наразі до банківських послуг чинна редакція статті 47 Закону про банки, як і перша її редакція, відносить ті ж самі три основні банківські операції, які було визначено історично, але з певною деталізацією. Так, банківська послуга щодо залучення у вклади коштів доповнена словосполученням, яке свідчить про наявну можливість залучати у вклади не лише кошти, а й банківські метали. За правовою природою публічного договору така банківська послуга може бути реалізована від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб. Щодо банківської послуги «відкриття та ведення рахунків», то дана норма теж зазнала істотних змін, які стосуються закріплення видів банківських рахунків (поточні, кореспондентські, умовного зберігання ескроу), а також можливості відкриття та ведення рахунків у тому числі у банківських металах. Розміщення залучених у вклади коштів як банківська послуга теж на сьогодні можливе не лише через використання грошових коштів, а й через використання банківських металів.

Безсистемне застосування термінології зокрема в банківському законодавстві та відсутність законодавчо закріпленого терміну «банківська послуга» призвело до того, що термін «банківські послуги» вживається у значенні, ширшому від розуміння поняття «банківська послуга». Крім того, в чинному Законі про банки містяться синонімічні до даного терміну категорії, а саме: «послуги банку», «послуги, що надаються банком». При цьому ці категорії за змістом не є тотожними поняттю «банківська послуга», оскільки банківські послуги визначаються не за суб'єктом їх надання, а за об'єктом, яким виступають фінансові активи [2, с. 98].

На сьогодні відповідно до частини 5 статті 47 Закону про банки банк має право надавати фінансові послуги, перелік яких визначається Національним банком України. Зі змісту статті 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (далі – Закон про фінансові послуги) зрозуміло, що банківські послуги віднесено законодавцем до складу фінансових послуг [3].

Крім надання фінансових послуг, банк відповідно до частини 8 статті 47 Закону про банки, має право здійснювати діяльність щодо інвестицій; випуску власних цінних паперів; зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; інкасації коштів та перевезення валютних цінностей; надання консультативних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

На підставі викладеного вище, можна резюмувати, що загалом банківська діяльність наразі має досить виважений законодавчо закріплений зміст, а завдяки становленню та тривалому функціонуванню банківської системи, суттєвих змін зазнали ключові норми, які визначають її правову природу.

Проте вважаємо, що на сучасному етапі розвитку банківського законодавства України необхідно розмежовувати такі категорії, як «банківська діяльність», яка реалізується через «банківські послуги», «банківські операції» та «фінансові послуги». В глобальному масштабі відсутність уніфікованих норм, які б однаково визначали дефініційні норми, гальмує процес належної гармонізації національного законодавства з європейським.

Окремі науковці характеризують банківські операції як правочини, тобто дії банку, які спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Об'єктами таких правочинів визначають фінансові активи [4, с. 300]. При цьому не слід оминати увагою і норми Господарського кодексу України (далі – ГК України), зокрема частину 2 статті 334, в якій законодавець складові елементи «банківських послуг», раніше визначених в Законі про банки, визначає «функціями» фінансових установ-банків [5]. Банківські ж послуги розглядаються як різновид фінансових послуг, які врегульовані в Законі про фінансові послуги [3].

Фінансові послуги відповідно до статті 1 Закону про фінансові послуги визначені як «операції з фінансовими активами». Ці операції здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у передбачених законодавством випадках – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів. Мета фінансових послуг – отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (пункт 5 частини 1 статті 1 Закону). До фінансових активів віднесено кошти, фінансові інструменти, боргові зобов'язання і право вимоги боргу, не віднесене до цінних паперів.

Аналізуючи зміст частини восьмої статті 47 Закону про банки, необхідно акцентувати на тому, що банки, крім надання банківських та фінансових послуг, мають право здійснювати і іншу діяльність: інвестиційну, емісійну, ощадну, консультаційну. При цьому якщо Закон про банки нормативно отожднює терміни «банківські послуги» та «банківські операції», майже не розрізняючи їх та вживаючи у тотожному значенні в різних частинах тексту Закону, то чинна редакція ГК України містить окрему статтю 339 «Банківські операції» [5]. До основних видів банківських операцій статтями 340-341, 345, 350, 351 ГК України віднесено: 1) депозитні – операції щодо залучення коштів у вклади; 2) розрахункові – операції, які мають на меті забезпечення взаємних розрахунків; 3) кредитні – операції щодо розміщення банками залучених від юридичних та фізичних осіб коштів; 4) факторингові – операції щодо відступлення права грошової вимоги; 5) лізингові – операції придбання засобів виробництва за власні кошти для подальшої їх передачі у лізинг, який згідно статті 292 ГК України спрямований на інвестування власних або залучених фінансових коштів і передбачає надання майна у платне користування (тобто за умови сплати лізингових платежів).

При детальному аналізі змісту наведених норм прослідковується певна невідповідність норм окремих актів: ГК України включає до переліку основних видів банківських операцій факторингові та лізингові (стаття 339) [5]. В той же час Закон про фінансові послуги відносить лізинг та факторинг до фінансових послуг (стаття 4) [3]. Внаслідок цього виникає слушне та логічне запитання: до яких послуг належать названі послуги – до банківських чи фінансових послуг. Оскільки, якщо ці послуги належать до банківських, то можуть надаватись виключно банками, а якщо – до фінансових послуг, то необхідно внести відповідні зміни у статтю 339 ГК України. Незрозумілим, на нашу думку, вбачається і те, яка норма превалюватиме в даному випадку: норма загального чи норма спеціального закону.

При цьому частина друга статті 339 ГК України містить бланкетну норму, що відсилає до Закону про банки, яким визначено перелік банківських операцій. Тобто семантично банківська діяльність, яка відповідно до Закону про банки здійснюється шляхом надання банківських послуг, господарським законодавством визначається як «банківські операції».

Слід також зауважити, що за результатами аналізу змісту статті 339 ГК України є підстави дійти наступного висновку: законодавець визначає банківські операції як «форму фінансового посередництва». Фінансове ж посередництво, в свою чергу, частиною 3 статтею 333 ГК України визначається через діяльність установ банків та інших фінансово-кредитних організацій, яка безпосередньо пов'язана з отриманням фінансових коштів та їх перерозподілом (курсив - авт.).

Аналізуючи зміст депозитних, розрахункових, кредитних операцій банку, визначених статтями 340-341, 345, 350-351 ГК України та статтями 47-49 Закону про банки, на нашу думку, законодавець чітко не розмежовує види операцій банків. Оскільки, як вже зазначено вище, нормою статті 339 ГК України визначаються види банківських операцій, серед яких окремо закріплюють «кредитні», «факторингові», «лізингові», а іншою нормою – статтею 49 Закону про банки законодавець відносить факторинг та лізинг до кредитних операцій банку [1]. Тобто, факторингові та лізингові операції є складовою частиною кредитних операцій банку, про що теж, на наш погляд, необхідно було б внести відповідні зміни до ГК України.

Доктринальний підхід до визначення терміну «банківська діяльність» відрізняється від законодавчого закріплення.

На думку А. А. Коваленко, банківська діяльність розглядається в науці в кількох аспектах: 1) як особливий вид господарської діяльності; 2) як право банків здійснювати визначений законодавством перелік банківських операцій або надавати банківські послуги; 3) як систематична підприємницька діяльність [6, с. 137]. При цьому, вважаємо доцільним погодитись з науковцем в тому, що не можна спиратись лише на одну рису, притаманну банківській діяльності, або критерій (суб'єктний чи об'єктний склад), оскільки у такий спосіб відбуватиметься звуження тлумачення терміну «банківської діяльності».

Крім того, банківська діяльність здійснюється за участі держави, яка виступає в банківських правовідносинах в особі Національного банку України, тому, на наш погляд, банківську діяльність також доцільно розглядати крізь призму публічної фінансової діяльності.

О.П.Орлюк, досліджуючи банківську діяльність як елемент фінансової діяльності держави,

зазначала, що фінансова діяльність держави в банківській сфері має сприяти розвитку кредитно-фінансових інститутів. А розвиток останніх, в свою чергу, буде підтримувати стабільність банківської системи, в тому числі і довіру населення до неї [7, с. 49]. І, хоча в науковій доктрині у взаємозв'язку з банківською діяльністю, як терміном, досить часто вживаються такі юридичні конструкції, як «правові основи», «правове регулювання», «засади регулювання», «фінансово-правове регулювання», вважаємо, що лише «державне регулювання діяльності банків» згідно статті 66 Закону про банки та «банківське регулювання» діяльності банків статті 1 Закону України «Про Національний банк України» [8] мають своїм підґрунтям нормативно-правове забезпечення банківської діяльності.

Банківська діяльність виступає об'єктом фінансово-правового регулювання, оскільки банки є суб'єктами правовідносин, які складаються під час здійснення публічної фінансової діяльності. Фінансово-правове регулювання банківської діяльності відбувається також під час виникнення, зміни і припинення відносин: 1) між Національним банком України та органами державної влади; 2) між Національним банком України та комерційними банками; 3) між Національним банком України та міжнародними організаціями. В свою чергу фінансово-правове регулювання є частиною державного регулювання, яке шляхом застосування імперативних норм має на меті захист публічних фінансових інтересів держави.

Як слушно зазначає Ю. М. Дмитренко, норми фінансового права відіграють важливу роль під час визначення суті організації та руху публічних фінансів [9, с. 188]. Публічні фінанси тісно пов'язані з рухом грошових коштів, а останні, в свою чергу, є предметом грошового обігу, суб'єктом якого завжди є банки. Вважаємо, що термін «діяльність» в контексті банківської діяльності має розкриватись крізь призму поняття «дія», тому, на нашу думку, законодавче закріплення банківської діяльності через словосполучення «*мають право здійснювати*» буде більш повним, ніж лише зазначений перелік банківських послуг.

Деякі науковці розглядали спроби визначити банківську діяльність як систему правових дій, які здійснюються спеціальними суб'єктами – учасниками єдиної банківської системи [10, с. 229]. Проте наразі така теза не відповідає чинному законодавству України, яким окремими нормами закріплено, що деякі види банківських операцій можуть здійснювати і «інші фінансові установи». Це свідчить про складність визначеності банківських правовідносин, їх фінансово-правову природу і необхідність внесення уточнень у зміст терміну «банківська діяльність» не лише на методологічному, а й на законодавчому рівні.

Слід також зауважити, що в економічній літературі термін «банківської діяльності» визначають переважно через розкриття виконуваних банком функцій. В той же час юридична література в контексті визначеності змісту банківської діяльності оперує термінами «послуги» та «операції».

Висновок. Термін «банківська діяльність» сучасним законодавством України належним чином не визначений, оскільки цей термін відсутній в чіткому та конкретному його формулюванні, проте закріплюється через перелік операцій, які можуть здійснюватись виключно банком.

Аналіз масиву нормативно-правових актів, що регулюють надання банківських послуг та фінансових послуг банками дав підстави зробити висновок про відсутність застосування єдиної термінології в сфері банківської діяльності. Окремі норми загального та спеціального законодавства не кореспондують між собою, що призводить до невизначеності або неоднозначного тлумачення законодавства. Тому вважаємо, що існує нагальна потреба уніфікації термінологічного змісту, яким має визначатись діяльність банків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
2. Фукс Н.А. Уніфікація термінології як передумова подальшого удосконалення банківського законодавства України. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 11-12 серпня 2017 р.). Одеса. 2017. С. 96-99.
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#n84>
4. Фінансове право: навч. посіб. / Л. К. Воронова, Н. Ю. Пришва, Н. Я. Якимчук та ін./ за загальною редакцією проф. Пришви Н. Ю. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 376 с.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
6. Коваленко А. А. Фінансово-правові питання банківської діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 136-140.
7. Орлюк О. П. Банківська діяльність як елемент фінансової діяльності держави. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 3. С. 41-46.
8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
9. Дмитренко Ю. М. Банківська діяльність як інститут фінансового права. *Форум права*. 2012. № 2. С. 188-195.
10. Біленчук П. Д. Банківське право: українське і європейське : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, О. Г. Диннік, І. О. Лютий, О. В. Скороход ; за заг. ред.. П. Д. Біленчука. К. Атака. 1999. 400 с.

REFERENCES:

1. Pro banky i bankivsku diialnist. (2000, December 7). [On banks and banking activities]. *Zakon Ukrainy № 2121-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].
2. Fuks, N.A. (2017). Unifikatsiia terminolohii yak peredumova podalshoho udoskonalennia bankivskoho zakonodavstva Ukrainy. [Unification of terminology as a prerequisite for further improvement of banking legislation of Ukraine]. *Aktualni pytannia pravovoi teorii ta yurydychnoi praktyky: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 11-12 serpnia 2017 r.)*. 96-99. [in Ukrainian].
3. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuivannia rynkiv finansovykh posluh. (2001, July 12). [On financial services and state regulation of financial services markets]. *Zakon Ukrainy № 2473-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#n84> [in Ukrainian].
4. Pryshva, N.Iu. (Ed), & Voronova, L.K., Yakymchuk, N.Ia. (2018). *Finansove pravo*. [Finance law]. Navch. posib. 376. [in Ukrainian].
5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 436-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
6. Kovalenko, A.A. (2015). Finansovo-pravovi pytannia bankivskoi diialnosti v Ukraini. [Financial and legal issues of banking in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 5. 136-140. [in Ukrainian].
7. Orliuk, O.P. (2003). Bankivska diialnist yak element finansovoi diialnosti derzhavy. [Banking activity as an element of the financial activity of the state]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. 41-46. [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy. (1999, May 20). [On the National Bank of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 679-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [in Ukrainian].
9. Dmytrenko, Yu.M. (2012). Bankivska diialnist yak instytut finansovoho prava. [Banking activity as an institution of financial law]. *Forum prava*. № 2. 188-195. [in Ukrainian].
10. Bilenchuk, P. D. (Ed), & Dynnik, O.H., & Liutyi I.O., Skorokhod, O.V. (1999). *Bankivske pravo: ukrainske i yevropeiske*. [Banking law: Ukrainian and European]. navch. posib. 400. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.05.2023

УДК 347.218

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-277-281

Стріяшко Галина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент
заступник директора центру післядипломної освіти
та заочного (дистанційного) навчання
Державного податкового університету
e-mail: striashko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6773-025X>

Черненко Олексій Вікторович,

магістр з економічної безпеки
e-mail: avard4@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-1267-0834>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ З ДЕРЖАВНОЮ ЧАСТКОЮ ВЛАСНОСТІ

У статті розглянуто функціональна природа діяльності підприємств в умовах інституційних обмежень і організаційних змін. Визначені стратегії розвитку діяльності, включаючи стан внутрішніх потреб, менеджмент і маркетинг державних підприємств. Проаналізовано механізм формування і реалізації розвитку підприємств з врахуванням державної частки власності. Кожна із цих позицій спирається на власне теоретичне підґрунтя, сформоване в рамках тієї чи іншої галузі юридичної науки. Як наслідок, висновки, зроблені дослідниками, не завжди узгоджуються між собою, а іноді виключають один одного. Зазначене відбивається й на правозастосовній практиці, що проявляється, зокрема, у застосуванні суперечливих підходів до визначення судової підвідомчості окремих категорій спорів, які виникають у ході управління об'єктами державної власності.

Авторами акцентовано увагу на необхідності удосконалення системи управління підприємствами які мають державну частку, а саме: покращити рівень менеджменту шляхом підбору ефективних і компетентних кадрів; підвищити рівень кваліфікації управлінського персоналу; закріпити відповідальність керівників підприємств за прийняті рішення; розробити чітку систему державного регулювання та контролю за діяльністю цих підприємств як на

загальнодержавному, так і на рівні самого підприємства.

Відзначено, що природа діяльності підприємств з державною часткою власності є неоднорідною: зазначена діяльність має комплексний міжгалузевий характер і належить до предметів регулювання різних галузей права. Характерними рисами управління об'єктами державної власності, що вказують на часткову приналежність цієї діяльності до предмета господарсько-правового регулювання.

У багатьох аспектах державні підприємства мають такі самі мегатенденції, можливості та загрози, що й приватні компанії, проте із певними суттєвими відмінностями. Зокрема, державні підприємства мають інше призначення, місію та стратегічні цілі з точки зору реалізації національних інтересів та максимізації соціального ефекту.

Ключові слова: господарська діяльність підприємств; державна частка; діяльність підприємств; державна власність; капітал; функції.

Striyashko H., Chernenko O. CURRENT ISSUES OF THE LEGAL NATURE OF THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES PARTLY STATE-OWNED

The article examines the functional nature of enterprise activity in conditions of institutional restrictions and organizational changes. Identified strategies for the development of activities, including the state of internal needs, management and marketing of state-owned enterprises. The mechanism of formation and implementation of the development of enterprises, taking into account the state share of ownership, is analyzed. Each of these positions is based on its own theoretical basis, formed within the framework of one or another branch of legal science. As a result, the conclusions drawn by researchers are not always consistent with each other, and sometimes exclude each other. This is also reflected in law enforcement practice, which is manifested, in particular, in the application of contradictory approaches to determining the jurisdiction of certain categories of disputes that arise during the management of state-owned objects.

The authors focused attention on the need to improve the management system of enterprises that have a state share, namely: to improve the level of management by selecting effective and competent personnel; to increase the level of qualification of management personnel; to establish the responsibility of enterprise managers for the decisions made; to develop a clear system of state regulation and control over the activities of these enterprises both at the national level and at the level of the enterprise itself.

It was noted that the nature of the activities of enterprises with a state-owned share is heterogeneous: the specified activity has a complex cross-sectoral nature and belongs to the subjects of regulation of various branches of law. Characteristic features of the management of state-owned objects, indicating the partial affiliation of this activity to the subject of economic and legal regulation.

In many ways, SOEs share the same megatrends, opportunities, and threats as private companies, but with some significant differences. In particular, state-owned enterprises have a different purpose, mission and strategic goals from the point of view of realizing national interests and maximizing social impact.

Keywords: economic activity of enterprises; state share; activities of enterprises; state property; capital; functions.

Постановка проблеми. За однією з наявних у юридичній науці доктринальних позицій управління об'єктами державної власності характеризується як суто адміністративна, розпорядча діяльність, що проявляється у відносинах «влади-підпорядкування» і належить до предмету регулювання адміністративного права. Зокрема, така позиція простежується у висновках вчених-юристів, котрий зазначав, що управління державним майном, яке здійснюється державними органами у порядку загального керівництва певною галуззю господарства та у порядку безпосереднього планування і регулювання певного кола державних підприємств, може бути підведено під загальноприйняте у юридичній літературі поняття управління як «адміністративної діяльності», як виконавчорозпорядчої діяльності органів державного управління.

Між тим дослідження управління об'єктами державної власності через призму лише адміністративно-правового або «дуалістичного» підходу є недостатнім для всебічного розкриття юридичної природи цієї діяльності та забезпечення її належного правового регулювання.

Процес трансформації національної інституції свідчить про те, що держава здатна приймати довгострокові, стратегічні рішення в умовах економічної нестабільності. Досвід переконливо доводить високу ефективність управління державним сектором лише за умов виконання державою своїх функцій та оптимального управління державними підприємствами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання юридичної природи діяльності підприємств з державною часткою власності були предметом дослідження: С. В. Мочерного, Я. С. Ларіної, О. А. Устенко, О. С. Жданової, О. Ф. Мельничука, М. О. Мельничука, М. І. Пипяка, О. М. Головінова, О. О. Кравчука, В. В. Джарти та ін.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем юридичної природи діяльності підприємств з державною часткою власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатоаспектність і складність діяльності, що позначається у законодавстві і науковій літературі як «управління об'єктами з державною часткою власності», зумовили появу різних доктринальних позицій щодо юридичної природи цієї діяльності, на основі чого їй даються відповідні характеристики.

Підприємства, фірми, компанії, які перебувають у державній власності, а їх соціально-економічна природа визначається існуючим типом економічної системи (передусім відносинами власності на засоби виробництва) і характером політичної влади, соціальних, правових, ідеологічних відносин. У політекономічному контексті вони виражають відносини економічної власності між державою (представленою менеджерами цих підприємств) і найманими працівниками та іншими суб'єктами з приводу

привласнення необхідного і додаткового продуктів у всіх сферах суспільного відтворення [1, с. 309].

Необхідність удосконалити систему управління підприємствами які мають державну частку, а саме: покращити рівень менеджменту шляхом підбору ефективних і компетентних кадрів; підвищити рівень кваліфікації управлінського персоналу; закріпити відповідальність керівників підприємств за прийняті рішення; розробити чітку систему державного регулювання та контролю за діяльністю цих підприємств як на загальнодержавному, так і на рівні самого підприємства.

Особлива важливість правового механізму регулювання державного управління у сфері правових відносин обумовлена реаліями війни та ситуацією коли значна кількість вітчизняних підприємств фактично опинилися під корпоративним контролем представників бізнесу країни-агресора.

Водночас, у сучасній юридичній літературі робляться лише перші спроби вирішення проблем у галузі корпоративного права на галузевому адміністративно-правовому рівні. Раніше ці проблеми відносили виключно до предмету дослідження господарського та цивільного права.

За існуючим нормативно-правовим визначенням управління об'єктами державної власності – це здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними у законодавстві.

Держава є найбільшим власником активів в Україні. Всього зареєстровано майже 3 500 об'єктів державної власності різної організаційно-правової форми. 40% цих підприємств зупинили роботу, є робочими лише на папері. Кожне третє підприємство є збитковим та виступає потенційним джерелом фінансових ризиків. Через недостатню якість механізмів контролю та незадовільний рівень прозорості діяльності державних підприємств є джерелом корупційних ризиків та збитків держави [3].

Питання правової природи фінансово-господарської діяльності підприємств з державною часткою власності в Україні необхідно розглядати у контексті загальної дискусії щодо предмета правового регулювання господарського, цивільного та адміністративного права.

У багатьох аспектах державні підприємства мають такі самі мегатенденції, можливості та загрози, що й приватні компанії, проте із певними суттєвими відмінностями. Зокрема, державні підприємства мають інше призначення, місію та стратегічні цілі з точки зору реалізації національних інтересів та максимізації соціального ефекту.

Можна виокремити ряд спільних властивостей, які притаманні підприємствам, що перебувають у власності держави:

- дані підприємства створюються державою для досягнення певних цілей, переважно суспільних;
- види господарської діяльності підприємств державного сектора економіки законодавчо визначаються державою у встановленому порядку;
- держава як засновник повинна мати можливість впливати на діяльність кожного з них;
- частка держави в капіталі державних підприємств різних організаційно-правових форм залежить від мети створення. Якщо основна мета – виробництво суспільно-необхідних товарів і надання послуг в межах визначеної прибутковості, то держава повинна бути одноосібним власником, а підприємство як суб'єкт господарювання – унітарним. Якщо підприємство створюється з певним завданням і припускається можливість отримання прибутку без додаткових державних інвестицій, функціонує конкурентоспроможною, в ринкових умовах на рівні з приватним, то підприємство засновується у формі господарського (акціонерного) товариства. Мінімальний розмір державної частки в капіталі підприємства законодавчо закріплено, для надання можливості державі права впливати на ухвалення рішень у його діяльності;
- підприємства, які входять до складу державного сектора, мають подвійний характер: більша їх частина повинна створювати суспільно-необхідні блага, а інша – отримувати прибуток [5].

Можна виокремити окремі сфери діяльності, в яких мають функціонувати державні підприємства, а саме:

1. Державні підприємства створюються в тих сферах, де приватні підприємства є неефективними;
2. У власності держави залишаються ті підприємства, які потребують її підтримки;
3. Підприємства, які є стратегічно важливими та забезпечують цілісність і безпеку держави загалом;
4. Підприємства, які виробляють суспільні товари і послуги мають перебувати у державній власності [6].

Державні підприємства у своїй діяльності виконують ряд функцій, основними з яких є:

- оздоровлення тих галузей, які перебувають у кризі за допомогою таких державних інструментів: надання субсидій, проведення оновлення, спеціалізації;
- забезпечення діяльності підприємств і галузей, які малорентабельні і не привабливі для приватних підприємств;
- допомога важливим галузям економіки з метою забезпечення необхідного рівня економічної життєдіяльності та прискорення НТП;
- охорона навколишнього середовища шляхом впровадження безвідходних технологій, будівництво очисних споруд та інше [6].

Погоджуємося з думкою тих вчених, які стверджують, що уряду країни не слід прагнути повного роздержавлення економіки. Деякі стратегічні та суспільні сфери мають залишитися у державній власності.

Досліджуючи проблему ефективності державних підприємств думки науковців розійшлися. Ряд науковців вважають, що державні підприємства і функціонування державної власності загалом може бути ефективною, інші стверджують про однакову ефективність державної і приватної власності. Деякі науковці переконують, що форма власності не є суттєвим критерієм, що впливає на ефективність діяльності підприємств. Однак, більшість вчених запевняють про низьку ефективність державної власності по відношенню до приватної [6].

У цьому контексті на увагу заслуговує і думка О. О. Кравчука, який у своїх працях [7] наголошував на тому, що з урахуванням сутнісних особливостей держави як власника, реалізація її права власності (володіння, користування, розпорядження певними майновими об'єктами) завжди здійснюється не безпосередньо номінальним власником (державою), а державними органами, підприємствами, організаціями, установами, які перебувають між собою в субординаційних та координаційних взаємозв'язках, і здійснюють безпосередньо відповідні правомочності як результат особливого об'єктивно необхідного організуючого владного впливу, що являє собою публічну управлінську діяльність – управління державною власністю. З ґносеологічної точки зору, це дозволяє розглядати державну власність як об'єкт управління, а відповідно управління державною власністю – як об'єкт адміністративно-правового регулювання [9].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що природа діяльності підприємств з державною часткою власності є неоднорідною: зазначена діяльність має комплексний міжгалузевий характер і належить до предметів регулювання різних галузей права. Характерними рисами управління об'єктами державної власності, що вказують на часткову приналежність цієї діяльності до предмета господарсько-правового регулювання.

Проведений аналіз не вичерпує всього комплексу питань, що стосуються функціональної природи управління об'єктами державної власності. Вищенаведені положення, які характеризують цю діяльність, можуть стати підґрунтям для подальшої наукової дискусії та опрацювання шляхів удосконалення господарсько-правового регулювання зазначеної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко та ін. ; за ред. С. В. Мочерного. Л.: Світ, Т. 2. 2006. 563 с.
2. Господарський Кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>
3. Жданова О.С. Зарубіжний досвід управління державною власністю. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 108–110.
4. Мельничук О.Ф., Мельничук М.О., Пипяк М.І. Адаптація правового регулювання управління державними підприємствами до кращих світових стандартів. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С.47-58.
5. Головінов О.М. Загальнотеоретичні засади функціонування державного сектора. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. №1 (79). С. 5-17.
6. Мотриченко В.М. Сфери діяльності та функції державних підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. №5 (71). С. 120-128.
7. Кравчук О. О. Деякі питання господарського відання та оперативного управління майном державної власності. *Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 52. С. 218–224.
8. Кравчук О. О. Проблеми правового регулювання процедур закріплення державного майна на праві оперативного управління та господарського відання. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право: Зб. наук. праць*. 2011. №1. С. 183–188.
9. Джарти В. В. Управління об'єктами державної власності в Україні: правова природа та механізм реалізації : монографія / В. В. Джарти. Харків: Діа плюс, 2014. 270 с.
10. Цивільне право : підручник: у 2-х т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 1. 656 с.

REFERENCES:

1. Mochernyi, S. V. (Ed.), & Larina, Ya.S., & Ustenko, O.A. (2006). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Economic encyclopedic dictionary]. U 2 t. T. 2. 563. [in Ukrainian].
2. Hospodarskyi Kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15> [in Ukrainian].
3. Zhdanova, O.S. (2013). *Zarubizhnyi dosvid upravlinnia derzhavnoi vlasnistiu*. [Foreign experience of state property management]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 4. 108–110. [in Ukrainian].
4. Melnychuk, O.F., & Melnychuk, M.O., & Pypiak, M.I. (2019). *Adaptatsiia pravovoho rehuliuвання upravlinnia derzhavnymy pidpriemstvamy do krashchykh svitovykh standartiv*. [Adaptation of the legal regulation of the management of state enterprises to the best global standards]. *The Journal of Eastern European Law. Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 70. 47-58. [in Ukrainian].

5. Holovinov, O.M. (2008). Zahalnoteoretychni zasady funktsionuvannia derzhavnoho sektora. [General theoretical principles of the functioning of the public sector]. *Aktualni problemy ekonomiky. №1 (79)*. 5-17. [in Ukrainian].
6. Motrychenko, V.M. (2007). Sfery diialnosti ta funktsii derzhavnykh pidpriemstv. [Areas of activity and functions of state enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky. №5 (71)*. 120-128. [in Ukrainian].
7. Kravchuk, O. O. (2011). Deiaki pytannia hospodarskoho vidannia ta operatyvnoho upravlinnia mainom derzhavnoi vlasnosti. [Some issues of economic management and operational management of state-owned property]. *Derzhava i pravo: Zb. nauk. prats. Yurydychni i politychni nauky. Vyp. 52*. 218-224. [in Ukrainian].
8. Kravchuk, O. O. (2011). Problemy pravovoho rehuliuвання protsedur zakriplennia derzhavnoho maina na pravi operatyvnoho upravlinnia ta hospodarskoho vidannia. [Problems of legal regulation of procedures for securing state property under the right of operational management and economic management]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: Zb. nauk. prats. №1*. 183-188. [in Ukrainian].
9. Dzharty, V. V. (2014). Upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti v Ukraini: pravova pryroda ta mekhanizm realizatsii. [Management of state-owned objects in Ukraine: legal nature and implementation mechanism]. *Monohrafiia. Kharkiv: Dysa plus*. 270. [in Ukrainian].
10. Borysova, V.I., & Spasybo-Fatieieva, I.V., & Yarotskyi, V.L. & Baranova, L.M., & Biehoa. T.I. (2011). Tsyvilne pravo. [Civil law]. *Pidruchnyk: u 2-kh t. T. 1*. 656. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.05.2023

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-281-286

Артюхов Євгеній Сергійович,

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

e-mail: artukhov@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0008-9975-9135>

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

У даній статті розкрито поняття та виокремлено елементи механізму адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні.

Визначено, що механізм адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні містить всі ознаки та характерні риси більш загального поняття та включає певні особливості і являє собою систему взаємопов'язаних динамічних елементів, що урегульовують суспільні відносини, які виникають при реалізації суб'єктом адміністративного права своїх прав та законних інтересів в публічно-правовій сфері.

Зазначено, що механізм адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні має свої особливості:

- 1) враховує особливості положення суб'єктів в системі публічної влади;
- 2) норма права мають ієрархічну вертикаль та визначають місце уповноваженого в системі публічної влади, його повноваження та компетенцію та взаємозв'язки з іншими суб'єктами;
- 3) сприяє захисту прав та свобод людини та громадянина, юридичних осіб публічного права;
- 4) уповноважений вступає в матеріальні та процесуальні відносини;
- 5) належать принципи діяльності уповноваженого як спеціально уповноваженого суб'єкта з захисту прав та свобод людини і громадянина;
- 6) визначають місце уповноваженого в системі публічної влади;
- 7) наділяють уповноваженого правами та обов'язками в системі органів публічної влади та судів;
- 8) наділяють компетенцією застосовувати в своїй діяльності дозволені та управлінські адміністративно-правові засоби та бути учасником судового процесу.

Наявність виокремлених особливостей механізму адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні дає можливість визначити наступні елементи: 1) норми права, які визначають адміністративно-правовий статус уповноваженого; 2) адміністративно-правові відносини, що виникають між уповноваженим та іншими суб'єктами адміністративного права; 3) акти тлумачення норм права; 4) акти реалізації норм права; 5) правова свідомість та правова культура.

Ключові слова: омбудсмен, захист прав людини і громадянина, механізм адміністративно-правового регулювання, норма права, акти реалізації, адміністративні правовідносини, правова свідомість.

Artukhov Ye. CONCEPT AND ELEMENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE OMBUDSMAN INSTITUTE IN UKRAINE

This article reveals the concept and highlights the elements of the mechanism of administrative and legal regulation of

the ombudsman institute in Ukraine.

It was determined that the mechanism of administrative and legal regulation of the institution of the ombudsman in Ukraine contains all the signs and characteristics of a more general concept and includes certain features and is a system of interconnected dynamic elements that regulate social relations that arise when the subject of administrative law implements its rights and legitimate interests in the public legal sphere.

It is noted that the mechanism of administrative and legal regulation of the ombudsman institute in Ukraine has its own peculiarities:

- 1) takes into account the peculiarities of the position of subjects in the system of public authority;
- 2) legal norms have a hierarchical vertical and determine the place of the authorized person in the system of public authority, his powers and competence and relationships with other subjects;
- 3) contributes to the protection of human and citizen rights and freedoms, legal entities under public law;
- 4) the authorized person enters into material and procedural relations;
- 5) belong to the principles of activity of the authorized person as a specially authorized entity for the protection of human and citizen rights and freedoms;
- 6) determine the position of the authorized person in the system of public authority;
- 7) grant the authorized person rights and duties in the system of public authorities and courts;
- 8) confer the competence to apply permissive and managerial administrative-legal means in their activities and to be a participant in the judicial process.

The presence of specific features of the mechanism of administrative and legal regulation of the ombudsman institute in Ukraine makes it possible to determine the following elements: 1) legal norms that determine the administrative and legal status of the commissioner; 2) administrative-legal relations arising between the authorized person and other subjects of administrative law; 3) acts of interpretation of legal norms; 4) acts of implementation of legal norms; 5) legal awareness and legal culture.

Key words: ombudsman, protection of human and citizen rights, mechanism of administrative and legal regulation, rule of law, acts of implementation, administrative legal relations, legal consciousness.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність потребує правового регулювання, тобто наявності норм права, які визначають можливість вчинення певної дії та правила поведінки, яких повинна дотримуватися особа. Правове регулювання становить собою систему норм права, які урегульовують поведінку суб'єктів адміністративного права, визначають зобов'язання та дозволи, заборони та обмеження, встановлюють паритетність та субординаційність учасників адміністративних правовідносин. Інститут уповноважених та їх представників є досить розгалуженим, а вони виконують різні завдання та повноваження в межах свого адміністративно-правового статусу омбудсмена (Уповноваженого Верховної Ради України з захисту прав людей), Уповноваженого Президента України, Урядового уповноваженого та представників уповноваженого. Їхня діяльність потребує відповідного правового регулювання за допомогою системи адміністративно-правових засобів.

Досліджуючи питання механізму адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні варто зазначити, що діяльність уповноважених може бути різних органів публічної влади: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, і навіть, муніципального уповноваженого (омбудсмена). Більш того, діяльність уповноважених може визначатися напрямком діяльності органу виконавчої влади, а уповноваженим може бути іноземець та особа без громадянства (наприклад, бізнес-омбудсмен).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу питанням інституту омбудсмена досліджено багатьма авторами, до яких слід віднести Ю.Г. Барабаша, І.Л. Зелінського, О.В. Марценяк, Ю.М. Тодику, В. Довбиша, О.О. Майданника, Г.О. Мурашина, Ю.С. Шемшученка, В.Я. Тація та інших науковців.

Метою статті є розкриття поняття та елементів механізму адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання є ключовою категорією соціального управління. Правове регулювання має місце як в публічно-правовій сфері, так і в приватно-правовій. Одним з видів правового регулювання суспільних відносин в публічно-правовій сфері є адміністративно-правове регулювання.

С.Г. Стеценко вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [1, с.63].

В.Г. Чорна механізм адміністративно-правового регулювання визначає як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких урегульовуються суспільні відносини, відповідно до загальноприйнятих європейських стандартів, які направлені на задоволення публічних інтересів та потреб суспільства [2, с.79].

С.Г. Стеценко до елементів механізму адміністративно-правового регулювання поділяються на дві групи: органічні та функціональні. Органічними складовими частинами даного механізму можуть уважатися ті, що визначають суть самого явища, тобто без яких не може відбуватися сам механізм адміністративно-правового регулювання. До них, на думку вченого, варто віднести: норми права; акти реалізації норм права; правовідносини. В свою чергу, функціональними складовими частинами механізму можуть уважатися ті, які значною мірою впливають на механізм адміністративно-правового регулювання, на його вираженість та ефективність, водночас вони не є обов'язковими елементами. До таких складових належать: юридичний факт; правова свідомість; законність; акти тлумачення норм права; акти застосування норм права [1, с.64-66]. Такої ж точки зору притримується Т.О. Коломоєць [3].

Т. О. Коломосьць та П. С. Лютіков органічними складовими частинами механізму адміністративно-правового регулювання визначають: 1. Норми права. 2. Акти реалізації норм права. 3. Правові відносини. Функціональні складові частини механізму адміністративно-правового регулювання у визначенні науковців охоплюють: 1. Юридичний факт. 2. Правова свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання. 3. Законність. 4. Акти тлумачення норм права. 5. Акти застосування норм права [4, с. 13]. Механізм адміністративно-правового регулювання, об'єднуючи органічну (норми права, акти його реалізації, форми, методи, правові відносини) та функціональну (юридичні факти, правова свідомість, акти тлумачення права, акти застосування норм права) складові забезпечує втілення адміністративно-правового регулювання у правовій поведінці учасників адміністративних правовідносин на основі сприйняття та наступного відображення у соціально значущій діяльності адміністративних норм у формах дотримання та застосування [3, с. 277].

Механізм адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні має свої особливості:

- 1) враховує особливості положення суб'єктів в системі публічної влади;
- 2) норма права мають ієрархічну вертикаль та визначають місце уповноваженого в системі публічної влади, його повноваження та компетенцію та взаємозв'язки з іншими суб'єктами;
- 3) сприяє захисту прав та свобод людини та громадянина, юридичних осіб публічного права;
- 4) уповноважений вступає в матеріальні та процесуальні відносини;
- 5) належать принципи діяльності уповноваженого як спеціально уповноваженого суб'єкта з захисту прав та свобод людини і громадянина;
- 6) визначають місце уповноваженого в системі публічної влади;
- 7) наділяють уповноваженого правами та обов'язками в системі органів публічної влади та судам;
- 8) наділяють компетенцією застосовувати в своїй діяльності дозвільні та управлінські адміністративно-правові засоби та бути учасником судового процесу.

Наявність виокремлених особливостей механізму адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні дає можливість визначити наступні елементи:

1) *норми права, які визначають адміністративно-правовий статус уповноваженого.* Адміністративно-правові норми як елемент механізму адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмена в Україні мають свої особливості: являє собою загальнообов'язкове встановлене державою правило поведінки; мають форму державно-владного припису, який є обов'язковим для всіх членів суспільства та уособлює державну волю; мають матеріальне вираження у вигляді декларативності в певному нормативно-правовому акті, що урегульовує відповідну групу суспільних відносин та виступає як джерело права; можуть мати як правонаділяючий, так і правозвужуючий (обмежувальний) характер; дотримання норми права забезпечується шляхом застосування примусу з боку держави в особі її компетентних органів до відповідних суб'єктів (в даному випадку, не мається на увазі примусовий характер норм права); надає свободу дій задля задоволення своїх законних прав; встановлює рамки можливої, необхідної і забороненої поведінки суб'єкта права; має системний, взаємоузгоджений характер: норми права не повинні суперечити одна одній, а суспільні відносини, які урегульовує одна норма, інша не повинна трактувати по-іншому [5, с. 117-118].

2) *адміністративно-правові відносини, що виникають між уповноваженим та іншими суб'єктами адміністративного права.* Під іншими суб'єктами адміністративного права ми розуміємо фізичні та юридичні особи органи судової влади, органи публічної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, центральні та місцеві органи влади). Залежно від предмету дані відносити можуть мати контрольний, правозахисний, наглядовий характер.

3) *акти тлумачення норм права* являє собою систему актів міжнародного законодавства, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які встановлюють засади діяльності уповноваженого в системі публічної влади;

4) *акти реалізації норм права* отримують своє вираження через застосування адміністративно-правових засобів. Реалізація норм права пов'язана з правомірною поведінкою суб'єктів. Б.В. Малишев відзначав, що процес перетворення положень норми права в конкретні обов'язки та права суб'єктів у межах відповідних правовідносин має назву – реалізація норм права [6, с. 8]. Реалізація норм права пов'язана з такою поведінкою суб'єктів, яка регулюється нормативними правилами. У правомірних діях суб'єктів право має можливість повноцінно реалізовуватись, а не у правомірних – лише порушується. Звідси слідує, що реалізація норм права пов'язана з визначенням абстрактних положень норми права до конкретної особи чи декількох осіб стосовно їх поведінки в окремо взятій життєвій ситуації. Реалізація норм права – це реальне, практичне втілення в життя норм права у правомірній поведінці суб'єктів права [7].

Ознаки реалізації норм права: 1) правомірність дій, тобто їх відповідність нормам права (неправомірні дії, вчинення правопорушення не можуть вважатися реалізацією норм права); 2) соціальна корисність дій – їх спрямованість на задоволення приватних і публічних потреб та інтересів людини, суспільства і держави; 3) процедурний характер дій, регламентованість нормами права процесу (стадійності) діяльності суб'єктів права; 4) вольовий характер дій, тобто їх усвідомлення, знаходження аргументів на користь балансу між суб'єктивними інтересами і нормами; настанова на дії, що відповідають нормам і

принципам права; 5) забезпеченість державою процесу і результату реалізації права.

Діяльність уповноважених в сфері публічної влади здійснюється на всіх рівнях публічної влади. Особливості виконуваних ними завдань та функцій обумовлені їхніми нормативно визначеними повноваженнями та компетенцією. Безумовно, діяльність уповноважених є соціально корисною, адже, спрямована на захист прав та інтересів людини і громадянина у відносинах з усіма суб'єктами публічної адміністрації. Можливість, наприклад, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини має ряд процесуальних прав, зокрема: бути учасником судового процесу та складати адміністративний протокол про притягнення особи до адміністративної відповідальності. В той же час, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини своїми актами реагування (приписами) створює додаткові обов'язки для посадових осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності (ч.1 ст.255 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Форми реалізації норм права – це юридичне явище, яке має особливе значення для врегулювання суспільних відносин і забезпечення правопорядку, містить різні види прояву в залежності від критеріїв класифікації (за суб'єктом, у залежності від зовнішнього прояву, у відповідності до поділу норм права), що сприяє усвідомленню суб'єктами права його цінності та винятковості соціально-нормативного призначення. 1) за суб'єктами, які реалізують право: – індивідуальна форма реалізації норм права – активна чи пасивна діяльність конкретного суб'єкта права шляхом здійснення правомірних дій з реалізації прав і обов'язків. Особливість цієї форми полягає в тому, що при реалізації прав та обов'язків суб'єкт не вступає у правовідносини з іншими суб'єктами права, він діє самостійно, слідуючи нормам права.

Формами реалізації адміністративно-правових норм права уповноваженими в системі публічної влади є: виконання, використання, дотримання та застосування.

Адміністративісти В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко, які реалізацію норм адміністративного права визначають як практичне використання правил поведінки, що містяться в них, з метою регулювання управлінських відносин, тобто втілення у життя волевиявлення, що вони містять [8, с. 58]. Вони виокремлюють чотири способи реалізації норм права: *виконання* – це активна поведінка суб'єкта адміністративних правовідносин щодо виконання юридичних обов'язків. До цього виду реалізації адміністративно-правових норм уповноваженим в системі публічної влади належать такі дії, як: захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; *використання* – це активна поведінка суб'єкта адміністративних правовідносин щодо здійснення наданих йому юридичних прав (можливостей). Діями щодо використання уповноваженим адміністративно-правових норм є: організації здійснення Кабінетом Міністрів України повноважень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; участь відповідно до компетенції у координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; проведення моніторингу щодо врахування Кабінетом Міністрів України принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів [9]; вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків [10]; *додержання* – це пасивна поведінка суб'єкта адміністративних правовідносин, який не допускає порушень адміністративно-правових заборон, наприклад, бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим [10]; *застосування* – це діяльність державних виконавчо-розпорядчих органів з вирішення управлінських справ і видання індивідуальних юридичних актів, що ґрунтуються на вимогах матеріальних або процесуальних норм [11, с.76], наприклад, уповноважені особи секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (статті 188⁻³⁹, 188⁻⁴⁰, 212⁻³ (крім порушень права на інформацію відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»); звертатися до Конституційного Суду України з поданням: про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина; про офіційне тлумачення Конституції України; вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина [10].

5) *правова свідомість та правова культура* – внутрішня мотивація уповноваженого щодо підвищення рівня довіри людини і громадянина до інституту уповноважених та прозорості функціонування органів публічної влади; підвищення рівня довіри та поваги до органів публічної адміністрації; розвиток інституту демократії; модернізація інститутів розгляду звернень громадян та захисту їх прав та інтересів в системі органів публічної влади.

За час існування інституту Омбудсмена Європейського Союзу істотно підвищився рівень довіри громадян ЄС до цього органу як ефективного засобу захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Про це свідчить факт суттєвого щорічного зростання кількості справ, що подаються на розгляд Омбудсмена ЄС, а також важливість питань, в рішенні яких він бере участь. На сьогодні перед ЄС постають нові виклики,

обумовлені політикою глобалізації, яку проводить більшість країн-членів ЄС, трудовою міграцією та іншими глобальними процесами. В нових умовах, захист прав людини набуває принципово нового значення. Тож питання ролі Омбудсмана ЄС в процесі захисту прав осіб і контролю за діяльністю органів влади постає вельми актуальним. Наразі мова йде про необхідність реформи даний орган, наділивши його більш широким колом повноважень, які дозволили б йому ефективніше виконувати покладені на нього завдання [12]. При тому, що правова свідомість та правова культура уповноваженого акцентують увагу на його внутрішньому співпереживанні, співчутті та мотивації виконання своїх прав та обов'язків.

Висновки. Отже, видовим елементом механізму адміністративно-правового регулювання є механізм адміністративно-правового регулювання інституту омбудсмана в Україні, який на нашу думку, містить всі ознаки та характерні риси більш загального поняття та включає певні особливості і являє собою систему взаємопов'язаних динамічних елементів, що урегульовують суспільні відносини, які виникають при реалізації суб'єктом адміністративного права своїх прав та законних інтересів в публічно-правовій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : [навч. посіб.]. К. : Атіка, 2007. 624 с.
2. Чорна В.Г. Адміністративно-правове регулювання позашкільної освіти в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец.12.00.07. К.: НАВС, 2011. 220 с.
3. Адміністративне право України : [навч. посіб.] / Г. Ю. Гулевська, Т. О. Коломоєць. К. : Істина, 2008. 216 с.
4. Адміністративне право України: Підручник. Вид. 2, змін, і доп. / За заг. ред. Т. О. Коломоєць. К: Істина, 2012. 528 с.
5. Чорна В.Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... докт. юрид. наук зі спец. 12.00.07. Харків : Харк. ун-т вн. Справ, 2019. 517 с.
6. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / За заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. С. 8.
7. Правозастосування : навч. посіб. / О. А. Назаренко та ін. / За заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с. URL: <http://surl.li/jkxnj>
8. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
9. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2017-%D0%BF#Text>
10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1998. № 20. Ст.99.
11. Колпаков В. К. Адміністративне право України. Київ, 1999. 736 с.
12. Маринів І.І. Роль європейського омбудсмана щодо захисту прав громадян ЄС та забезпечення належного управління інституційного механізму Європейського Союзу. URL: <https://cutt.ly/FwgVIF97>

REFERENCES:

1. Stetsenko, S. H. (2007). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrativne pravo Ukrainy]. Navch. posib. 624. [in Ukrainian].
2. Chorna, V.H. (2011). *Administrativno-pravove rehuliuвання pozashkilnoi osvity v Ukraini*. [Administrative and legal regulation of extracurricular education in Ukraine]. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk zi spets.12.00.07. 220. [in Ukrainian].
3. Hulievskaya, H.Iu. & Kolomoiets, T.O. (2008). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. navch. posib. 216. [in Ukrainian].
4. Kolomoiets, T.O. (2012). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. Vyd. 2, zmin, i dop. 528. [in Ukrainian].
5. Chorna, V.H. (2019). *Obmezhenia v administrativnomu pravi*. [Restrictions in administrative law]. dys. ... dokt. yuryd. nauk zi spets. 12.00.07 «Administrativne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». Kharkiv Khark. un-t vn. sprav. 517. [in Ukrainian].
6. Malyshev, B. V. (Ed), & Moskaliuk, O. V. (2010). *Zastosuvannia norm prava (teoriia i praktyka)*. [Application of legal norms (theory and practice)]. navch. posib. 8. [in Ukrainian].
7. Husarev, S.D. (Ed.), & Nazarenko, O.A., ta inshi..(2020). *Pravozastosuvannia*. [Law enforcement]. Navch. posib. Kyiv. NAVS. 160. Retrieved from: <http://surl.li/jkxnj> [in Ukrainian].
8. Kolpakov, V. K., & Kuzmenko, O. V. (2003). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. 544. [in Ukrainian].
9. Pro Uriadovoho upovnovazhenoho z pytan hendernoi polityky. (2017, June 7). [On the Government Commissioner for Gender Policy]. *Postanova Kabinetu Miistriv Ukrainy № 390*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. (1997, December 23). [On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 776/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 20. 99*. [in Ukrainian].
11. Kolpakov, V.K. (1999). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. Kyiv. 736. [in Ukrainian].

12. Maryniv, I.I. (2020). Rol yevropeiskoho ombudsmena shchodo zakhystu prav hromadian YeS ta zabezpechennia nalezhnoho upravlinnia instytutsiinoho mekhanizmu Yevropeiskoho Soiuzu. [The role of the European Ombudsman in protecting the rights of EU citizens and ensuring the proper management of the institutional mechanism of the European Union]. *Pravo ta innovatsii* № 3 (31). 38-45. URL: <https://cutt.ly/FwgVIF97> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.05.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-286-291

Кичинська Анастасія Олександрівна,
магістр права, помічник адвоката
e-mail: ki4inskaya@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-1817-387X>

Сердюков Олексій Сергійович,
аспірант кафедри теоретичної юриспруденції
Юридичного інституту Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: serdiukovalexey@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7255-1344>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У даній науковій статті досліджено питання практичних аспектів оподаткування грального бізнесу в Україні в умовах воєнного стану.

Взаємозв'язок між гральним бізнесом і податками є складним і має значний вплив на економіку та фінанси держави. Податки на гральний бізнес можуть бути важливим джерелом доходів для держави, а також можуть впливати на сам гральний ринок та поведінку гравців.

Ефективний контроль, збирання та адміністрування податків з грального бізнесу є невід'ємним аспектом його існування. Держава повинна мати механізми для відстеження доходів гральних компаній та забезпечення сплати ними податків. Практичні та теоретичні аспекти оподаткування грального бізнесу мають бути збалансованими, враховуючи економічні, фінансові, соціальні та етичні аспекти. Метою державного втручання є забезпечення стабільного функціонування галузі та захист інтересів громадян. Держави часто вивчають різні підходи та практики для оптимального вирішення цих питань.

Своє повторне становлення система оподаткування грального бізнесу в Україні розпочала з моменту легалізації цього виду діяльності у 2020 році та мала низку невирішених питань щодо надмірності податкового навантаження на суб'єктів організації та проведення азартних ігор.

24 лютого 2022 року на території всієї держави було оголошено режим воєнного стану у зв'язку з загрозою національній безпеці через повномасштабне вторгнення російської федерації. Теперішнє положення має значний вплив в цілому на економіку та окремо на бізнес. Задля підтримки галузі грального бізнесу, збільшення економічної стабільності та активності, зменшення фінансових витрат та ризику бізнес-операцій керівництвом держави було внесено ряд змін до податкового законодавства. Період провадження діяльності в таким умовах породив ряд позитивних та негативних аспектів, дослідженню та аналізу яких присвячена дана стаття.

Ключові слова: азартні ігри, гральний бізнес, воєнний стан, податкове навантаження, нормативно-правові акти, гемблінг.

Kychynska A., Serdiukov O. PRACTICAL ASPECTS OF TAXATION OF GAMBLING BUSINESS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

This scientific article examines the issue of practical aspects of taxation of gambling business in Ukraine under martial law.

The interrelation between the gambling business and taxes is complex and has a significant impact on the economy and state finances. Taxes on the gambling business can be an important source of revenue for the state, and can also influence the gambling market itself and the behavior of players.

Effective control, collection and administration of taxes from the gambling business is an integral aspect of its existence. The state must have mechanisms to track the income of gambling companies and ensure that they pay taxes. The practical and theoretical aspects of taxation of the gaming business must be balanced, taking into account economic, financial, social and ethical aspects. The goal of state intervention is to ensure the stable functioning of the industry and protect the interests of citizens. States often explore different approaches and practices to best address these issues.

The system of taxation of the gambling business in Ukraine began its re-formation after the legalization of this type of

activity in 2020 and had a number of unresolved issues regarding the excessive tax burden on the subjects of the organization and conduct of gambling.

On February 24, 2022, martial law was declared throughout the country due to a threat to national security due to a full-scale invasion of the Russian Federation. The current situation has a significant impact on the economy as a whole and on business in particular. In order to support the gambling industry, increase economic stability and activity, reduce financial costs and risk of business operations, the state leadership made a number of changes to the tax legislation. The period of activity in such conditions gave rise to a number of positive and negative aspects, the research and analysis of which is devoted to this article.

Key words: gambling, gambling business, martial law, tax burden, legal acts, gambling.

Постановка проблеми. Досконале оподаткування бізнесу в період дії воєнного стану в Україні має важливе значення не лише для збереження певної сфери діяльності, а й для підтримки економіки країни. Вивчення теоретичного аспекту змін в оподаткуванні та практичного досвіду їх впровадження має велике значення для подальшого удосконалення законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оподаткування грального бізнесу в Україні в умовах воєнного стану розглядалися в роботах І.В. Стояненко, Н.В. Грабовської, І.В. Ксьонжика, Г.В.Мацькова, М.О. Слатвінської, В.В. Бурдоля, П.П. Латковського, О.М. Лутак та інших вчених.

Метою статті є розкриття практичних аспектів оподаткування грального бізнесу в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Азартні ігри є доволі популярною та прибутковою діяльністю у всьому світі. Наприклад, відповідно до оприлюдненої Комісією з азартних ігор Великобританії останньої статистики у звітному періоді з квітня 2021 року по березень 2022 року загальний валовий прибуток від азартних ігор із кількістю гральних приміщень, які нараховують понад 8408 одиниць, становив 14,1 мільярда фунтів стерлінгів, що в гривневому еквіваленті складало більш ніж 637 мільярдів гривень [11]. Зумовлений такий результат великим попитом через психологічний елемент шансу та ризику виграшу матеріальних цінностей, а також, зокрема, через низькі витрати на утримання грального бізнесу в порівнянні з великою кількістю грошей, які гравці вкладають у гру.

Дефініція поняття «азартна гра», що походить від француз. «jeux de hazard», більшістю держав визначається як гра, результат якої залежать не від майстерності чи спритності гравців, а від випадку, за умови, що при цьому ставиться ставка у формі певного предмету, до програшу чи виграшу якого гравці не ставляться байдуже [13, с. 239]. Отже, аналізуючи це поняття можна зробити висновок, що в його основі лежить стан, який викликає у гравців захоплення грою як процесом в супроводі з емоційною напругою та має назву «азарт».

Історія становлення правового регулювання азартних ігор в Україні мала в собі низку кардинальних змін та трансформацій. Передумовою таких змін став неналежний контроль за дотриманням вимог законодавства при провадженні діяльності з організації та проведення азартних ігор, який призвів до загибелі людей. Після інциденту в одному з гральних закладів державою було накладено мораторій на даний вид діяльності [7]. Держава мала на меті зменшити відсоток осіб із ігровою залежністю, подолати високий рівень злочинності пов'язаний із цією сферою, підвищити добробут громадян. Згодом, на законодавчому рівні було прийнято рішення про повну заборону грального бізнесу. Відтак, з 2009 року на підставі Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 25 травня 2009 року цей вид діяльності не провадився, що призвело до втрати доволі великих надходжень до державного бюджету та до його тінізації [6]. Так, заборона азартних ігор в Україні на законодавчому рівні не призвела до бажаного результату і з кожним роком негативно впливала на економіку країни, позбавляючи державний бюджет мільйонних надходжень з оподаткування цього виду діяльності. Голова комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Данило Гетманцев ще у 2020 році зазначав, що державний бюджет нашої держави може отримувати понад 4,5 млрд грн за рік від оподаткування азартних ігор в Україні [16].

Питання повторної легалізації грального бізнесу було доволі дискусійним. Причини таких суперечок були доволі логічними – в сфері азартних ігор надто складно розмежувати інтереси власників та ризику залежності від ігор, які з'являються для гравців. Проте, після чисельних суперечок в суспільстві та вивчення позитивного іноземного досвіду Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» від 14.07.2020 року гральний бізнес в Україні було знову легалізовано, встановивши вичерпний перелік дозволених видів діяльності. Через місяць, 13 серпня 2020 року, він набрав чинності [5]. З вищезазначеними змінами відбулись зміни і в податковому законодавстві, які стосувались оподаткування діяльності з організації та проведення азартних ігор, так як взаємозв'язок між податками і гральним бізнесом є складним і має значний вплив на економіку та фінанси держави. В цілому, ефективна податкова політика в гральному бізнесі повинна збалансовувати економічні, фінансові та соціальні аспекти, забезпечуючи адекватний дохід для держави, захищаючи інтереси гравців та попереджуючи негативні наслідки зловживань азартними іграми.

Після легалізації грального бізнесу суттєві та позитивні зміни для економіки відбулися лише в 2021 році, адже тоді було видано першу ліцензію оператору на ведення діяльності.

До квітня 2022 року система оподаткування грального бізнесу передбачала диверсифікований податок на дохід в залежності від виду діяльності. Зокрема, встановлювалась ставка 10% – з ігрових

автоматів, 18% – від різниці між доходом і виплаченими виграшами для беттінгу, 30% – для організаторів лотерей. Окремо для всіх операторів незалежно від виду проведення азартних ігор передбачався податок на прибуток підприємств у розмірі 18%, податок на виграш, податок на доходи фізичних осіб - 18% та військовий збір - 1,5% [2]. Встановлена система мала низку проблем, основною з яких було надмірне податкове навантаження для суб'єктів грального бізнесу. Задля оптимізації та покращення цієї системи було внесено 5 відповідних законопроектів щодо оподаткування доходів від діяльності з організації та проведення азартних ігор (№ 2713-1, № 2713, № 2713-3, № 2713-2, № 2713-д). Основним законопроектом, прийняття якого очікується із 2020 року, є законопроект № 2713-д. Аналіз тексту цього документу свідчить про те, що зміни, запропоновані цим законопроектом, не вирішують питання вагомого зменшення податкового навантаження на суб'єктів грального бізнесу, але його прийняття є важливим етапом завершення реформи з легалізації грального бізнесу в Україні та створення більш сприятливого середовища для його розвитку [9].

24 лютого 2022 року указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан на всій території України [8]. В умовах повномасштабної воєнної агресії російської федерації відбулися зміни в нормативно-правовому регулюванні низки питань задля стабілізації та підтримки бізнесу в нашій державі, які проявлялись у впровадженні податкових пільг. Введення податкових пільг мало на меті простимулювати надходження інвестицій та стабілізувати стан економіки, адже введення воєнного стану могло призвести до повного або часткового припинення діяльності вітчизняного бізнесу через ризики та загальну невизначеність. Податкові пільги були спрямовані на заохочення підприємств продовжувати діяльність, зберігати робочі місця та сплачувати податки до державного бюджету.

Законом України Про внесення змін до розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України та розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України № 2192-IX від 14 квітня 2022 року суб'єктам господарської діяльності, що відповідно до отриманих ліцензій здійснюють діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора) надавався дозвіл перебувати на спрощеній системі оподаткування на період воєнного стану [3]. Відповідні зміни до Податкового кодексу України набрали чинності 26.04.2022 року. Тобто, оператори практично всієї сфери гемблінгу перейшли на спрощену систему оподаткування, сплачуючи лише 2% єдиного податку, чим значно знизили своє податкове навантаження.

Станом на 31.08.2022 р. на спрощену систему оподаткування перейшло вісім суб'єктів із категорії організації та проведення азартних ігор. При цьому, використовувалась вищезазначена пільга не лише добросовісними платниками податків для зменшення податкового навантаження яких вона була передбачена, а й суб'єктами, які у 2022 році не сплачували податок на прибуток, єдиний податок, податок на майно в частині земельного податку та податок на додану вартість [10].

У 2022 році до державного бюджету надійшло понад 1,9 млрд грн податкових надходжень від плати за ліцензії та оподаткування грального бізнесу. Тобто, навіть в період дії воєнного стану ця сфера користується попитом серед українців, має високий дохід, але і відносно невеликі податкові відрахування до державного бюджету України порівнюючи з доходами. Головою комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Данилом Гетманцевим за підсумкам засідання Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради було виокремлено вагомий проблематику в цьому питанні. Так, державою було недоотримано понад 25-30 млрд грн податків від проваджень у сфері грального бізнесу, адже зазначені вище 1,9 млрд грн становлять не більше 2% від всіх операцій у сфері грального бізнесу в нашій державі, який Національним банком України оцінюється у понад 180 млрд грн [12]. Зокрема, в довоєнний період до переходу на спрощену систему оподаткування сплата єдиного податку становила 200 тис грн в день, а після значно менше - приблизно 23 тис грн в день [10].

Такі рекордні розміри недоотриманих податків пов'язані не тільки із наданням податкових пільг для організаторів азартних ігор у вигляді зменшення та відміни податкових ставок і відповідно податкового навантаження, а й через системне ухилення останніх від сплати податків. Реалізація злочинного задуму відбувалась, зокрема, за допомогою електронних технологій розрахунків, банківських установ. Доволі популярними способами ухилення від сплати податків в цій сфері в період воєнного стану стали схеми під назвами «метчинг» та «міскодінг». Суть зазначених схем полягає в тому, що відповідно до першої схеми ті грошові кошти, які відправляються гравцем організатору азартних ігор, виводяться на карткові рахунки фізичних осіб, а не надходять на рахунок гральної компанії. Реалізація зазначених дій відбувається за участю банківської установи та дозволяє значно мінімізувати оподатковуваний дохід. Інша схема пов'язана з протиправними діями якими вказується не код платежу, якому відповідає код транзакцій по азартних іграх, а інший - за яким відсоток податкових вирахувань значно менший. Так, за 2021 рік онлайн-казино сплатили лише 34,5 млн грн податків. В результаті реагування правоохоронних органів на такі незаконні дії вже у 2022 році податкові платежі стрімко зросли і цими суб'єктами було сплачено вже 549,7 млн грн [14].

Описані вище незаконні дії викликали відповідну реакцію правоохоронних органів. Бюро економічної безпеки було порушено низку кримінальних справ за статтями 212 Кримінального кодексу України (ухилення від оподаткування), 209 Кримінального кодексу України (легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом) та 203-2 Кримінального кодексу України (провадження незаконної діяльності з

організації або проведення азартних ігор, лотерей) [1]. За результатами проведення слідчих оперативних дій детективами Бюро економічної безпеки були організовані офіційні звернення до Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, Національного банку України, Державної податкової служби щодо виявлених схем ухилення від сплати податків та з метою прийняття відповідних дій в межах повноважень зазначених органів щодо боротьби із такою незаконною діяльністю.

З початком розслідування правоохоронними органами вищеписаних схем ухилення від сплати податків суб'єктами організації та проведення азартних ігор останні сплатили до державного бюджету податків в чотири рази більше, ніж за минулий рік. В результаті злагодженої роботи працівників Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки, прокуратури та Національного банку України станом на 1 червня 2023 року сплата податкових платежів склала понад 2,2 млрд грн в той час як за 2022 рік ця сума не перевищувала 550 млн грн. Як позитивний результат можна розглядати і окрему статистику по податку на прибуток від букмекерської діяльності та онлайн-казино, яка склала понад 526 млн грн за п'ять місяців 2023 року [14].

Іншим способом впливу на організаторів азартних ігор, які ухиляються від сплати податків є передбачена законодавством санкція у вигляді позбавлення ліцензії за порушення податкового законодавства. Внаслідок вчасного реагування на протиправні діяння частина суб'єктів провадження грального бізнесу припинили свою діяльність так як втратили раніше отримані ліцензії. Здійснення перевірок та притягнення винних осіб до відповідальності справи превентивний ефект на діяльність інших суб'єктів провадження азартних ігор, що призвело до більш сумлінного відношення до сплати податків.

Отже, із початком повномасштабного вторгнення протягом майже року азартні ігри в Україні оподатковувались за спрощеною системою, відраховуючи 2% від свого загального обігу. Всупереч встановленим державою податковим пільгам суб'єктами реалізовувались схеми ухилення від сплати податків. В результаті таких діянь до державного бюджету не надійшла очікувана кількість податкових надходжень, зріс відсоток кримінальних правопорушень у сфері ухилення від сплати податків. Вказані негативні наслідки стали причиною ініціювання скасування раніше встановлених пільг та повернення довоєнної системи оподаткування грального бізнесу.

Верховна Рада України 12 січня 2023 року за результатами голосування 303 народних депутатів ухвалила Закон України про внесення змін до підрозділу 8 розділу XX Податкового кодексу України щодо заборони перебування грального бізнесу на спрощеній системі оподаткування [3].

Після набуття вищезазначеним нормативно-правовим актом чинності суб'єкти організації та проведення азартних ігор втрачають можливість відраховувати лише 2% від прибутку як податок до державного бюджету і мають сплачувати:

- ЄСВ — 22%.
- військовий збір — 1,5%.
- податок на валовий ігровий дохід — в межах 10-18%.
- податок з суми виграшу клієнта — 19,5%.
- ПДВ — 20%.
- податок на прибуток підприємств — 18% [2].

Станом на 2023 рік спостерігається позитивна динаміка збільшення надходжень від оподаткування грального бізнесу. За інформацією, яку зазначив Перший заступник Голови комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Ярослав Железняк у квітні до державного бюджету було сплачено понад 452 млн грн податків, у березні – понад 423 млн грн, а у травні суми надходжень вже становили 851 мільйон гривень, що в 4 рази перевищують розміри надходжень за весь 2021 рік. Таке зростання було зумовлено злагодженою роботою правоохоронних органів у розслідуванні та запобіганні правопорушень у сфері ухилення від сплати податків та встановленням строків сплати податку на прибуток [12].

Висновки. Отже, аналізуючи питання оподаткування грального бізнесу в період дії воєнного стану в Україні можна зробити висновок, що станом на серпень 2023 року було повернено довоєнні ставки, які критикувались своїми значними розмірами та зупинено дію податкових пільг однією з причин якої є високий рівень ухилення від сплати податків суб'єктами організації та проведення азартних ігор. Вирішити це питання могло б ухвалення профільного законопроекту №2713-д з питань оподаткування цього виду діяльності, що дозволило б впровадити позитивні зміни для стабілізації ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Податковий кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393- VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Про внесення змін до розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України та розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2192-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

4. Про внесення змін до розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України щодо відновлення обмеження перебування грального бізнесу на спрощеній системі оподаткування: Закон України від 12 січня 2023 року № 2876-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2876-20#Text>
5. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 року № 768-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text>
6. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 25 травня 2009 року № 1334-VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1334-17>
7. Про зупинення дії ліцензій Міністерства фінансів України на провадження організації діяльності з проведення азартних ігор : Наказ Міністерства фінансів України від 08.09.2009 № 650 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0650201-09>
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
9. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо оподаткування доходів від діяльності з організації та проведення азартних ігор та лотерей URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69206
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до підрозділу 8 розділу XX Податкового кодексу України щодо заборони перебування грального бізнесу на спрощеній системі оподаткування» URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1487433>
11. Industry Statistics – November 2022 URL: <https://cutt.ly/vwgVICTB>
12. До держбюджету за місяць надійшло в 4 рази більше податків від азартних ігор, ніж за 2021 рік, – нардеп URL: <https://biz.censor.net/n3422280>
13. Манзюк В.В., Заборовський В.В. Динаміка становлення грального бізнесу в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 237-240.
14. Після початку розслідування БЕБ гральний бізнес вже сплатив в чотири рази більше податків ніж за весь минулий рік URL: <https://cutt.ly/ewgVz99X>
15. Рада заборонила гральному бізнесу перебувати на спрощеній системі оподаткування URL: <https://cutt.ly/YwgVzLU3>
16. Рада легалізувала гральний бізнес в Україні URL: <https://cutt.ly/rwgVzYvW>

REFERENCES:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2341-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Podatkovi kodeks Ukrainy. (2011, May 19). [Tax Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №3393-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do rozdil VI "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy ta rozdil XX "Perekhidni polozhennia" Podatkovoho kodeksu Ukrainy. (2022, April 14). [On Amendments to Chapter VI "Final and Transitional Provisions" of the Budget Code of Ukraine and Chapter XX "Transitional Provisions" of the Tax Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2192-IX* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do rozdil XX "Perekhidni polozhennia" Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo vidnovlennia obmezhenia перебування грального бізнесу на спрощеній системі оподаткування. (2023, January 12). [On making changes to Chapter XX "Transitional Provisions" of the Tax Code of Ukraine regarding the restoration of the restriction on the stay of gambling businesses on the simplified taxation system]. *Zakon Ukrainy № 2876-IX* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2876-20#Text> [in Ukrainian].
5. Pro derzhavne rehuliuвання діяльності shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor. (2020, July 14). [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling]. *Zakon Ukrainy №768-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zaboronu hralnogo biznesu v Ukraini. (2009, May 25). [On banning gambling business in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1334-VI (vtratyv chynnist)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1334-17> [in Ukrainian].
7. Pro zupynennia dii litsenzii Ministerstva finansiv Ukrainy na provadzhennia orhanizatsii diialnosti z provedennia azartnykh ihor. (2009, September 8). [On the suspension of the licenses of the Ministry of Finance of Ukraine for the organization of gambling activities]. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 650 (vtratyv chynnist)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0650201-09> [in Ukrainian].
8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, February 24). [On the introduction of martial law in Ukraine]. *Ukaz Prezidenta Ukrainy № 64/2022* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].
9. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo opodatkuvannia dokhodiv vid diialnosti z orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor ta loterei. (2020, June 19). [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on taxation of income from the organization and conduct of gambling and lotteries]. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69206 [in Ukrainian].

10. Poiasniuvana zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do pidrozdilu 8 rozdlu KhKh Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo zaborony perebuvannia hralnoho biznesu na sproshchenii systemi opodatkovannia». (2022, September 27). [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to Subsection 8 of Chapter XX of the Tax Code of Ukraine on Prohibition of Gambling Businesses on the Simplified Taxation System"]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1487433> [in Ukrainian].
11. Industry Statistics. (2022, November) Retrieved from: <https://cutt.ly/vwgVICTB> [in English].
12. Do derzhbiudzhetu za misiats nadiishlo v 4 razy bilshe podatkiv vid azartnykh ihor, nizh za 2021 rik, – nardep. (2023). [The state budget received 4 times more taxes from gambling in a month than in 2021, - peoples deputy]. *BIZNES TsENZOR*. Retrieved from: <https://biz.censor.net/n3422280> [in Ukrainian].
13. Manziuk, V.V., & Zaborovskiy, V.V. (2020). Dynamika stanovlennia hralnoho biznesu v Ukraini. [The dynamics of the development of gambling business in Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo. № 1*. 237-240. [in Ukrainian].
14. Pislia pochatku rozsliduvannia BEB hralnyi biznes vzhe splatyv v chotyry razy bilshe podatkiv nizh za ves mynuliy rik. (2023). [After the beginning of the BEB investigation, the gambling business has already paid four times more taxes than for the whole of last year]. *Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy*. Retrieved from: <https://cutt.ly/ewgVz99X> [in Ukrainian].
15. Rada zaboronyla hralnomu biznesu perebuvaty na sproshchenii systemi opodatkovannia. [The council prohibited the gambling business from being on the simplified taxation system]. (2023). *UNIAN*. Retrieved from: <https://cutt.ly/YwgVzLU3> [in Ukrainian].
16. Rada lehalizovala hralnyi biznes v Ukraini. (2020). [The council legalized the gambling business in Ukraine]. *UNIAN*. Retrieved from: <https://cutt.ly/rwgVzYvW> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.05.2023

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-291-295

Федорченко Роман,

аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

<https://orcid.org/0009-0002-1381-4241>

e-mail: 610roman@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ВИКОНАВЦЯ СТОРОНАМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У даній статті розглянуто особливості оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця сторонами виконавчого провадження.

Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, якими регулюється примусове виконання рішень суду та виділено види оскарження, дій або бездіяльності державного виконавця сторонами виконавчого провадження.

Досліджено питання оскарження, дій або бездіяльності державного виконавця сторонами виконавчого провадження до безпосереднього керівника державного виконавця.

Охарактеризовано чинне законодавство, яким регулюється здійснення оскарження, дій або бездіяльності державного виконавця сторонами виконавчого провадження.

Виділено основні види рішень, дій або бездіяльності державного виконавця, що підлягають оскарженню.

В ході дослідження встановлено коло осіб, котрі мають право представляти сторони виконавчого провадження з правом на оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця.

Виокремлено механізм дій сторони виконавчого провадження спрямованих на усунення порушень чинного законодавства, що виникають в ході примусового виконання.

Ключові слова: оскарження рішень, дій або бездіяльності, державний виконавець, приватний виконавець, скарга, судове провадження.

Fedorchenko R. PECULIARITIES OF APPEALING DECISIONS, ACTIONS OR INACTION OF THE STATE EXECUTIVE BY PARTIES TO EXECUTIVE PROCEEDINGS

This article examines the specifics of appealing the decisions, actions or inaction of the state executive by the parties to the executive proceedings.

The current legal acts, which regulate the enforcement of court decisions, are analyzed and the types of appeals, actions or inaction of the state executive by the parties to the enforcement proceedings are highlighted.

The issue of appeals, actions or inaction of the state executive by the parties to executive proceedings to the direct manager of the state executive was investigated.

The current legislation, which regulates the appeal, actions or inaction of the state executive by the parties to executive proceedings, is characterized.

The main types of decisions, actions or inaction of the state executive that are subject to appeal are highlighted.

In the course of the study, a circle of persons who have the right to represent the parties to executive proceedings with the right to appeal decisions, actions or inaction of the state executive was established.

The mechanism of actions of the party to the enforcement proceedings aimed at eliminating violations of the current legislation arising in the course of enforcement is singled out.

Key words: appeal of decisions, actions or inaction, state executor, private executor, complaint, court proceedings.

Постановка проблеми. Під час здійснення примусового виконання рішень судів державними виконавцями, виникають спірні питання законності їх дій чи бездіяльності. В свою чергу, Законом України «Про виконавче провадження» сторонам виконавчого провадження забезпечено право на оскарження дій чи бездіяльності виконавців шляхом направлення скарги до безпосереднього керівника державного виконавця або в судовому порядку. Провівши аналіз та систематизацію матеріалів наукових досліджень у вищезазначеній сфері ми встановили відсутність визначеного механізму дій сторони виконавчого провадження спрямованих на усунення порушень чинного законодавства, отже в ході дослідження постановлено вивести даний механізм, котрий допоможе сторонам виконавчого провадження ефективно захищати свої права та підвищити

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця сторонами виконавчого провадження, розглянуто в працях В. Авер'янова, О. Чумак, П. Макушев, а, І.Голосніченка, Є. Додіна, Р. Ігоніна, Р. Калюжного, Л. Ковалюта М. Тищенко, С.Фурси, В.Шкарупи та інших вчених.

Мета статті є дослідження особливостей оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця сторонами виконавчого провадження та виокремлення механізму дій сторони виконавчого провадження спрямованих на усунення порушень чинного законодавства, що виникають в ході примусового виконання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ході примусового виконання виконавчих проваджень державними виконавцями виникають спірні питання, щодо неупередженого, ефективного, своєчасного вчинення виконавцем виконавчих дій спрямованих на повне фактичне виконання виконавчих документів.

Дані правовідносини врегульовуються Законом України «Про виконавче провадження» [1] та Інструкцією з організації примусового виконання рішень [2], Цивільно процесуальним кодексом України [3], Кодексом адміністративного судочинства України [4], Господарсько процесуальним кодексом України [5].

Ч.1 ст.15 Закону України «Про виконавче провадження» [1] визначено, що сторонами виконавчого провадження є стягувач і боржник.

Відповідно ч.1 ст.15 Закону України «Про виконавче провадження» стягувачем є фізична або юридична особа чи держава, на користь чи в інтересах яких видано виконавчий документ, в свою чергу боржником є визначена виконавчим документом фізична або юридична особа, держава, на яких покладається обов'язок щодо виконання рішення.

Ч.2 ст.18 Законом України «Про виконавче провадження» визначено, що виконавець в ході примусового виконання зобов'язаний:

- 1) здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом і цим Законом;
- 2) надавати сторонам виконавчого провадження, їхнім представникам та прокурору як учаснику виконавчого провадження можливість ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження;
- 3) розглядати в установлені законом строки заяви сторін, інших учасників виконавчого провадження та їхні клопотання;
- 4) заявляти в установленому порядку про самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Законом;
- 5) роз'яснювати сторонам та іншим учасникам виконавчого провадження їхні права та обов'язки;
- 6) невідкладно, не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідного звернення від Державного концерну "Укроборонпром", акціонерного товариства, створеного шляхом перетворення Державного концерну "Укроборонпром", державного унітарного підприємства, у тому числі казенного підприємства, яке є учасником Державного концерну "Укроборонпром" або на момент припинення Державного концерну "Укроборонпром" було його учасником, господарського товариства в оборонно-промисловому комплексі, визначеного частиною першою статті 1 Закону України "Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності", вчинити дії щодо зняття арешту з майна, щодо якого було здійснено заходи із заміни майна, передбачені ст.11 Закону України "Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності".

Проаналізувавши судову практику ми виділили найпоширеніші скарги сторін виконавчого провадження на рішення, дії чи бездіяльність виконавця:

- 1) відмова у відкритті виконавчого провадження;
- 2) накладення та зняття арешту з майна боржників;
- 3) вилученням виконавцем описаного майна та визначенням його вартості;
- 4) оскарження оцінки описаного майна та його подальша реалізація через електронні торги;

5) скарга щодо належності майна, на яке накладено арешт іншій особі, а не боржникові;
6) відшкодування завданої шкоди рішеннями, діями чи бездіяльністю державного виконавця під час проведення виконавчого провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [1] рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів ДВС щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом.

Законом України «Про виконавче провадження» [1] встановлено, що рішення, дії або бездіяльність державного виконавця також можуть бути оскаржені стягувачем та іншими учасниками виконавчого провадження (крім боржника) до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець.

Рішення, дії та бездіяльність начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, можуть бути оскаржені до керівника органу державної виконавчої служби вищого рівня.

Начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, при здійсненні контролю за рішеннями, діями державного виконавця під час виконання рішень має право у разі, якщо вони суперечать вимогам закону, своєю постановою скасувати постанову або інший процесуальний документ (або їх частину), винесені у виконавчому провадженні державним виконавцем, зобов'язати державного виконавця провести виконавчі дії в порядку, встановленому цим Законом.

Начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або виконавець з власної ініціативи чи за заявою сторони виконавчого провадження може виправити допущені у процесуальних документах, винесених у виконавчому провадженні, граматичні чи арифметичні помилки, про що виноситься відповідна постанова.

Керівник вищого органу державної виконавчої служби у разі виявлення порушень вимог закону визначає їх своєю постановою та надає доручення начальнику відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець.

Скарги на рішення, дії або бездіяльність виконавців мають відповідати загальним вимогам щодо форми та змісту позовної заяви, передбачених положеннями Цивільно процесуального кодексу України [3], Кодексу адміністративного судочинства України [4], Господарсько процесуального кодексу України та містити відомості, перелічені п. 4 ст. 74 Закону «Про виконавче провадження».

Згідно п. 4 ст. 74 Закону «Про виконавче провадження» скарга у виконавчому провадженні подається виключно у письмовій формі та має містити:

- 1) найменування органу державної виконавчої служби, до якого вона подається;
- 2) повне найменування (прізвище, ім'я та по батькові) стягувача та боржника, їхні місця проживання чи перебування (для фізичних осіб) або місцезнаходження (для юридичних осіб), а також найменування (прізвище, ім'я та по батькові) представника сторони виконавчого провадження, якщо скарга подається представником;
- 3) реквізити виконавчого документа (вид документа, найменування органу, що його видав, день видачі та номер документа, його резолютивна частина);
- 4) зміст оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності та посилання на порушену норму закону;
- 5) викладення обставин, якими скажник обґрунтовує свої вимоги;
- 6) підпис скажника або його представника із зазначенням дня подання скарги.

Рішення та дії виконавця, посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені протягом 10 робочих днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи законних інтересів. Рішення виконавця про відкладення проведення виконавчих дій може бути оскаржене протягом трьох робочих днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи законних інтересів.

У зв'язку з тим, що оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців має складатися з певної кількості послідовних етапів, нами виокремлено механізм дій сторони виконавчого провадження спрямованих на усунення порушень чинного законодавства, що виникають в ході примусового виконання.

Механізм дій сторони виконавчого провадження спрямованих на усунення порушень чинного законодавства, що виникають в ході примусового виконання:

- 1) Визначення рішення, дії або бездіяльності виконавця, яку сторона виконавчого провадження вважає здійсненою з порушенням чинного законодавства. Для цього, дуже важливо, щоб сторона виконавчого провадження ознайомилася з матеріалами виконавчого провадження, а лише після ознайомлення зверталася з оскарженням дій виконавця. Право сторін виконавчого провадження ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження забезпечено шляхом відвідання особистого прийому виконавця в прийомні години Відділу, котрі визначені правилами внутрішнього трудового розпорядку. В той же час, сторона виконавчого провадження або його уповноважений представник має право ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження, внесеними до автоматизованої системи виконавчого провадження, за адресою в мережі Інтернет <https://asvpweb.minjust.gov.ua>. Додатково слід зазначити, що етап ознайомлення необхідний для встановлення чітких строків, коли особа дізналася про порушення її прав, та мала 10 денний термін на їх оскарження. Окремо зазначимо, що для подачі скарги до Суду, сторони

виконавчого провадження необхідно подати копію рішення виконавця, яке буде в подальшому оскаржуватись, у разі якщо з тих чи інших причин скаржник не отримував паперовий варіант оскаржуваних постанов, то він має право зняти їх копії. В свою чергу, слід зазначити, що виходячи з системного тлумачення норм Закону України «Про виконавче провадження», суд касаційної інстанції прийшов до висновку, що закон надає право стороні у виконавчому провадженні одержати інформацію про його стан шляхом реалізації права на ознайомлення з матеріалами виконавчого провадження, а на державного виконавця покладає обов'язок надати таку можливість, а не надавати копії матеріалів виконавчого провадження на письмовий запит сторони.

2) Визначення органу або посадової особи куди буде направлено скаргу. Скарга може бути подана до суду, що видав виконавчий документ, або до адміністративного суду у випадку оскарження постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору, постанов приватного виконавця про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів. Додатково слід зазначити про можливість направлення скарги до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець. Рішення, дії та бездіяльність начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, можуть бути оскаржені до керівника органу державної виконавчої служби вищого рівня. Однак право оскарження дій чи бездіяльності виконавця до його начальника може здійснити лише стягувач в оскаржуваному провадженні.

3) Формування та направлення скарги у відповідності до положень Цивільно процесуального кодексу України [3], Кодексу адміністративного судочинства України [4], Господарсько процесуального кодексу України, та Закону «Про виконавче провадження».

4) Участь сторони виконавчого провадження в процесі розгляду скарги в судовому порядку, яка здійснюється з дотриманням вимог Цивільно процесуального кодексу України [3], Кодексу адміністративного судочинства України [4], Господарсько процесуального кодексу України, та Закону «Про виконавче провадження». В той же час, у разі оскарження дій чи бездіяльності до безпосереднього керівника державного виконавця, стягувач не приймає безпосередню участь в розгляді скарги. Керівник у відповідності до вимог Закону України «Про виконавче провадження» [1] та Інструкції з організації примусового виконання рішень [2] проводить перевірку матеріалів виконавчого провадження в рамках якого було здійснено порушення. За результатами перевірки керівником виноситься відповідна постанова про визнання дій виконавця такими які були виконані з дотриманням вимог чинного законодавства, або ж виконані з його порушенням. В залежності від висновку зробленого перевіркою матеріалів виконавчого провадження, керівник зобов'язує виконавця усунути виявлені порушення.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що в ході примусового виконання виконавчих документів, виникають правові спори, котрі можливо вирішити виключно оскарженням рішень, дій та бездіяльності виконавця. Проаналізувавши судову практику можна зробити висновок, що більшість скарг пов'язані з діями виконавця з арештованим майном, тобто накладення арешту на майно боржників та його подальший опис і реалізація. Якщо брати до уваги саме оскарження бездіяльності виконавців, то не вжиття виконавцями всіх можливих заходів примусового стягнення, котрі спрямовані на виконання рішень судів, призводить до великої кількості скарг, щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди сторони виконавчого провадження, які нерідко суди задовольняють, що приводить до незапланованих витрат бюджету. В ході проведення дослідження, нами виокремлено механізм дій сторони виконавчого провадження спрямованих на усунення порушень чинного законодавства, що виникають в ході примусового виконання, який складається з: 1) Визначення рішення, дії або бездіяльності виконавця, яку сторона виконавчого провадження вважає здійсненою з порушенням чинного законодавства; 2) Визначення органу або посадової особи куди буде направлено скаргу; 3) Формування та направлення скарги у до положень Цивільно процесуального кодексу України [3], Кодексу адміністративного судочинства України [4], Господарсько процесуального кодексу України, та Закону «Про виконавче провадження»; 4) Безпосередня участь сторони виконавчого провадження в процесі розгляду скарги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 №1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
2. Інструкції з організації примусового виконання рішень від 02.04.2012 №512/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 8 вересня 2005 року №2875-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
5. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року №1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

REFERENCES:

1. Pro vykonavche provadzhennia. (2016, June 2). [On executive proceedings]. *Zakon Ukrainy №1404-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].

2. Instruksii z orhanizatsii prymusovoho vykonannia rishen (2012, April 4). [Instructions on the organization of enforcement of decisions]. № 512/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text> [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2005, September 8). [Civil Procedure Code of Ukraine]. №2875-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July 6). [Administrative Judicial Code of Ukraine]. №2747-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (1991, November 6). [Economic Procedural Code of Ukraine]. №1798-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.05.2023

УДК 342.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-295-299

Щербатюк Олексій Олегович,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: oleksii.shcherbatiuk@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-3378-7857>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ (ТЕХНОЛОГІЙ) В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

В даній статті висвітлено питання актуальним питанням запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні.

Автором акцентовано увагу, що запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні є дієвим та необхідним юридичним інструментом, який використовують в своїй діяльності суб'єкти публічної адміністрації. Відзначено, що його використання повинно мати чітку правову регламентацію та в повній мірі захищати конституційні права фізичних та юридичних осіб в процесі збирання, обробки, використання, поширення інформації.

Визначено, що напрямки запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні повинні реалізовуватися в двох площинах: 1. Законодавчій та 2. Практичній (наприклад, підвищення рівня користування публічними службовцями сучасними технологіями та технічними пристроями, програмами обробки інформації для оптимізації управлінських процесів, скорочення часу управлінських процесів; забезпечення навчання та підвищення кваліфікації публічних службовців для надання їм можливостей в повній мірі користуватися сучасними технологіями без наявності в них спеціальної технічної освіти та зі збереженням заробітної плати та інших соціальних гарантій; технічне забезпечення для впровадження та використання цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні).

Запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні являє собою складний технологічно побудований процес, який потребує наявності людського ресурсу з відповідними технічними знаннями, уміннями та навичками. Держава повинна всіляко сприяти як на законодавчому рівні, так і з практичної точки зору використанню цифрових інструментів (технологій) в усіх сферах публічного адміністрування. Разом з тим, на нашу думку, потрібно обмежити участь та втручання іноземних суб'єктів в процеси запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні.

Відзначено, що запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні – це діяльність суб'єктів публічної адміністрації по розробленню, впровадженню та практичній реалізації сучасних цифрових інструментів та вжиття заходів щодо навчання та підвищення кваліфікації публічних службовців, які їх використовують в своїй професійній діяльності.

Ключові слова: діджиталізація, цифровізація, технологічний процес, публічне адміністрування, публічна адміністрація.

Shcherbatiuk O. CURRENT ISSUES OF IMPLEMENTATION OF DIGITAL TOOLS (TECHNOLOGIES) IN PUBLIC ADMINISTRATION

This article highlights the topical issue of the introduction of digital tools (technologies) in public administration.

The author emphasized that the introduction of digital tools (technologies) in public administration is an effective and necessary legal tool used by public administration subjects in their activities. It was noted that its use should have clear legal regulations and fully protect the constitutional rights of individuals and legal entities in the process of collecting, processing, using, and disseminating information.

It was determined that the directions for the introduction of digital tools (technologies) in public administration should be implemented in two planes: 1. Legislative and 2. Practical (for example, increasing the level of use of modern technologies and technical devices by public servants, information processing programs to optimize management processes, reducing time

management processes; provision of training and professional development of public servants to enable them to fully use modern technologies without special technical education and with preservation of wages and other social guarantees; technical support for the introduction and use of digital tools (technologies) in public administration).

The introduction of digital tools (technologies) in public administration is a complex technologically constructed process that requires the availability of human resources with appropriate technical knowledge, skills and abilities. The state should promote the use of digital tools (technologies) in all spheres of public administration both at the legislative level and from a practical point of view. At the same time, in our opinion, it is necessary to limit the participation and interference of foreign entities in the processes of introducing digital tools (technologies) in public administration.

It was noted that the introduction of digital tools (technologies) in public administration is the activity of public administration subjects to develop, implement and implement modern digital tools and take measures to train and improve the qualifications of public servants who use them in their professional activities.

Key words: digitalization, digitalization, technological process, public administration, public administration.

Постановка проблеми. Технічний прогрес та розвиток сфер публічного життя змушують органи державної влади та органи місцевого самоврядування мобільно реагувати на ті всі трансформаційні процеси, які проходять в державі. Розвиток діджиталізаційних процесів та цифровізація інформації ставлять перед суб'єктами публічної адміністрації нові завдання. Кожна сфера публічного адміністрування здійснює цифровізацію та максимально діджиталізує свою діяльність. Особливо гостро питання запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні постало з початком COVID та в подальшому набуло стрімкого розвитку після 24 лютого 2022 року. Слід відзначити, повномасштабне запровадження цифрових інструментів в публічному адмініструванні безумовно має свої переваги, однак, на сьогоднішній день, підтримання та подальший розвиток даних процесів є ускладнений.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні були предметом наукових праць: О. Кібенко, М. Прохоров, Давід Браун, І. Смілянський, Н. Ковальова, С. Погребна, А. Івасів, О. Кузьменко, В. Чорна та інші.

Метою статті є висвітлення питання запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемами діджиталізації в сфері права займалися О. Кібенко, яка відзначала, що діджиталізація передбачає зміни в процедурах, врегульованих законодавством та пов'язаних з переходом від процесів у паперовій формі, під час яких присутність особи заявника перед компетентним органом є обов'язковою, до прямих он-лайн процедур, які не потребують безпосередньої участі посередника чи компетентного органу (end-to-end direct online procedure). М. Прохоров відзначає, що діджиталізація в сфері права - це більш вибране слово для хайпу. Насправді називається це цифрова трансформація. Давід Браун, І. Смілянський, Н. Ковальова, С. Погребна, А. Івасів, відзначають, що діджиталізація процес, який є неминучим та отримує життя як у публічному, так і у приватному праві. Діджиталізація дає можливість вдосконалити і прискорити роботу, а також підвищити продуктивність.

Сучасні німецькі вчені Thomas Ochsta Ute Anna Riemann вбачають у діджиталізації впровадження цифрових технологій у повсякденне життя шляхом оцифрування всього того, що може бути діджиталізовано [1].

Діджиталізація є каталізатором змін та перетворень, що відбуваються у світі внаслідок використання ІКТ [2].

О.В. Кузьменко та В.Г. Чорна, досліджуючи питання діджиталізації в публічному управлінні, акцентували увагу, що діджиталізація в праві передбачає переформатування та внесення якісно нових змін в процедурах, врегульованих національним законодавством та пов'язаних з переходом від процесів у паперовій формі, під час яких присутність особи заявника перед компетентним органом є обов'язковою, до прямих он-лайн процедур, які не потребують безпосередньої участі посередника чи компетентного органу (end-to-end direct online procedure) [3, с.44]. Окрім цього, звертаючи увагу на позитивності діджиталізації в публічному адмініструванні автори наголошують на необхідності існування архівного сховища для інформації, що оброблюється, зберігається та накопичується в процесі електронного переформатування [3, с.47].

Цифровізація публічного врядування є процесом реалізації цифрових трансформацій у публічній сфері (у контексті докорінного перетворення діяльності органів публічної влади), що приведе до стрибкоподібного переходу до цифрового врядування шляхом застосування цифрових технологій (інструментів цифрового робочого місця, штучного цифрового інтелекту прийняття типових управлінських рішень, blockchain-, smart-, portal-, cloud-, network-сервісів тощо). Тобто у більш вузькому розумінні цифровізація публічного врядування є стрибкоподібним процесом цифрових трансформацій публічного врядування у цифрове врядування (цифрове управління) [4, с. 7–8]. Таким чином, можемо визначити діджиталізацію публічного управління як процес докорінної зміни механізмів публічного управління загалом та діяльності державних органів зокрема, що базується на впровадженні цифрових технологій у всі аспекти діяльності та призводить до прогресивного розвитку цифрових трансформацій у країні. Авторкою запропоновано розробити стратегію формування цифрової грамотності серед населення України та цифрових компетентностей у професійній сфері, особливо серед державних службовців, що буде базуватися не лише на онлайн-серіалах, але й навчальних дисциплінах у середній та вищій школах, курсах підвищення

кваліфікації та безперервного навчання [5, с.144].

Т.І.Биркович, В.І.Биркович, О.С. Кабанець відзначають, що для покращення механізмів публічного управління та адміністрування у сфері цифрових трансформацій необхідно розробляти на державному рівні загальнонаціональні програми, які були б спрямовані на підтримку та розвиток інфраструктури українського суспільства загалом. Для цього з боку держави необхідна підтримка стимулювання та розвитку цифрових технологій, зокрема, системи культивування цифрових навичок на рівні початкової, середньої та вищої освіти. Важливо для цього розглянути можливість отримання освіти для літніх людей, які зможуть отримати додаткові знання, що відповідали б їхнім потребам та інтересам, користування новими можливостями цифрових технологій [6].

Запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні приходить на заміну старим засобам електронної комунікації – телефону, факсу, телеграфу. Нові цифрові технології дозволяють створювати і поширювати величезні обсяги інформації майже необмеженому колу осіб – швидко, якісно, без будь-яких істотних витрат. При цьому робиться акцент на трьох базових елементах: он-лайн процедура (on-line) – процедура, яка може здійснюватись через веб-мережу і є доступною для кінцевих споживачів послуг; пряма он-лайн процедура (direct) – процедура, яка може бути проведена напямку самостійно кінцевим споживачем, тобто без втручання посередника чи компетентного органу; безперервна он-лайн процедура (end-to-end) – процедура, всі етапи чи дії якої відбуваються виключно он-лайн, жодний елемент не передбачає необхідності використання паперового носія чи фізичної присутності [7].

Основними цифровими інструментами (технологіями) в публічному адмініструванні є: – хмарні технології; – портали державних адміністративних послуг; – національна інформаційна система конференцій; – відкриті дані; – мобільні послуги та додатки; – ідентифікація особи в онлайн режимі; – IoT Blockchain Architecture для державних інформаційних мереж; – навчання державних службовців на теми кібербезпеки, в тому числі курси кіберграмотності; – цифрові робочі місця, де громадяни взаємодіють з державою через соціальні мережі.

Отже, запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні являє собою складний технологічно побудований процес, який потребує наявності людського ресурсу з відповідними технічними знаннями, уміннями та навичками. Держава повинна всіляко сприяти як на законодавчому рівні, так і з практичної точки зору використанню цифрових інструментів (технологій) в усіх сферах публічного адміністрування. Разом з тим, на нашу думку, потрібно обмежити участь та втручання іноземних суб'єктів в процеси запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні.

Напрямки запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні повинні реалізовуватися, на нашу думку, в двох площинах: 1. Законодавчій та 2. Практичній.

Основою законодавчої площини, на нашу думку, є прийняття на рівні законів норм, які б урегульовували питання запровадження та подальшого використання цифрових інструментів в публічному адмініструванні; захисті інформаційних прав фізичних та юридичних осіб. Особливо актуальним є внесення змін до законів України: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації»; розроблення стратегії запровадження цифрових інструментів в публічному адмініструванні; розроблення програм впровадження заходів по поширенню та удосконаленню користування цифрових інструментів в публічному адмініструванні в системі центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Практична площина, вважаємо, повинна ґрунтуватися на наступному:

1) сфера адміністративних послуг. Слід відзначити, що безумовно, діджиталізація в дослідженому напрямку вже пройшла певний часовий період та має свої позитивні результати. Однак, з розвитком сучасних технологій та виникненням перешкод в отриманні адміністративних послуг, все ж таки, подальшого удосконалення потребує реалізація принципів доступності, швидкості, мобільності та універсальності;

2) підвищення рівня користування публічними службовцями сучасними технологіями та технічними пристроями, програмами обробки інформації для оптимізації управлінських процесів, скорочення часу управлінських процесів;

3) забезпечення навчання та підвищення кваліфікації публічних службовців для надання їм можливостей в повній мірі користуватися сучасними технологіями без наявності в них спеціальної технічної освіти та зі збереженням заробітної плати та інших соціальних гарантій;

4) забезпечення мережевого системного доступу до інформаційних баз державними службовцями та службовцями органів місцевого самоврядування для виконання поставлених завдань з використанням цифрових інструментів;

5) технічне забезпечення для впровадження та використання цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні.

Висновки. Отже, запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні – це діяльність суб'єктів публічної адміністрації по розробленню, впровадженню та практичній реалізації сучасних цифрових інструментів та вжиття заходів щодо навчання та підвищення кваліфікації публічних службовців, які їх використовують в своїй професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Thomas, Ochs, Ute Anna, Riemann. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition (2019).8104. URL:www.igi-global.com/chapter/it-strategy-follows-digitalization/183799.
2. Nilufer, Serenikli. Handbook of Research on Strategic Fit and Design in Biziness Ecosystems (2020).669. URL:www.igi-global.com/chapter/transformation-of-biziness-with-digital-processes/235568.
3. Кузьменко О.В., Чорна В.Г. Актуальні проблеми отримання послуг в режимі діджиталізації в сфері обігу лікарських засобів. *Київський часопис права*. 2021. № 2. С.42-47. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.2.7>
4. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместник В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2018. № 1. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3.
5. Разумей Г. Ю. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України / Г. Ю. Разумей, М. М. Разумей. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2(25). С. 139 – 145. DOI <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.25>
6. Биркович Т.І., Биркович В.І., Кабанець О.С. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.9.2.
7. Кібенко О. Діджиталізація як нова ера розвитку корпоративного права. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava>

REFERENCES:

1. Thomas, Ochs, & Ute, Anna Riemann. (2019). Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition.8104. Retrieved from: www.igi-global.com/chapter/it-strategy-follows-digitalization/183799 [in English].
2. Nilufer, Serenikli. (2020). Handbook of Research on Strategic Fit and Design in Biziness Ecosystems. 669. Retrieved from: www.igi-global.com/chapter/transformation-of-biziness-with-digital-processes/235568 [in English].
3. Kuzmenko, O.V., & Chorna, V.H. (2021). Aktualni problemy otrymannia posluh v rezhymy didzhitalizatsii v sferi obihu likarskykh zasobiv. [Actual problems of obtaining services in the digitalization mode in the field of circulation of medicinal products]. *Kyivskyi chasopys prava*. № 2. 42-47. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/klj/2021.2.7> [in Ukrainian].
4. Kuibida, V.S.,& Karpenko, O.V., & Namestnik, V.V. (2018). Tsyfrove vriaduvannia v Ukraini: bazovi definitsii poniatiino-katehorialnoho aparatu. [Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual and categorical apparatus]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia*. № 1. 5–10. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3 [in Ukrainian].
5. Razumei, H. Yu.,& Razumei, M.M. (2020). Didzhitalizatsiia publichnoho upravlinnia yak skladnyk tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. [Digitization of public administration as a component of digital transformation of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*. № 2(25). 139 – 145. Retrieved from: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.25> [in Ukrainian].
6. Byrkovich, T.I.,& Byrkovich, V.I., & Kabanets, O.S. (2019). Mekhanizmy publichnoho upravlinnia u sferi tsyfrovoykh transformatsii. [Mechanisms of public management in the field of digital transformations]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 9. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.9.2. [in Ukrainian].
7. Kibenko, O. (2019). Didzhitalizatsiia yak nova era rozvytku korporatyvnoho prava. [Digitalization as a new era of corporate law development]. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.05.2023

УДК 343.342

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-299-303

Задерейко Світлана Юріївна,

професор кафедри публічного та міжнародного права

ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана,

кандидат юридичних наук, доцент

e-mail: zadereikosvitlana@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0336-0023>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

У даній статті розглянуто актуальні проблеми кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх в контексті запровадження ювенальної юстиції в Україні.

Розглянуто можливість реформування чинного кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх у контексті запровадження ювенальної юстиції в Україні. Обґрунтовано потребу у запровадженні оновленої моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні.

Розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні. Доведено, що інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні побудований за радянським зразком, основа якого була закладена в 30-ті роки XX століття. Прийнятий 2012 року КПК України не усунув усіх прогалин цього провадження.

Визначено, що одним із позитивних моментів у створенні таких судів стало запровадження традиції вивчення особи неповнолітнього правопорушника, систематизація даних про нього, які використовувались у судочинстві після ліквідації цих судових органів.

До негативних сторін такого суду можемо віднести велику кількість повноважень і завантаженість, адже до його функцій належали як правопорушення малолітніх, так і делікти, вчинені проти них; крім цього судді суду у справах неповнолітніх здійснювали нагляд за роботою установ, що здійснювали перевиховання неповнолітніх злочинців.

Відмічено, що в Україні судочинство у справах неповнолітніх здійснюють судді, які працюють у суді загальної юрисдикції і обираються зборами суддів. До них законодавством визначено вимоги щодо стажу роботи; досвіду та морально-ділових та професійних якостей. Вважаємо таку вимогу закону занадто «м'якою» і такою, що не враховує вимоги міжнародних стандартів і позитивний досвід зарубіжних країн.

Автором відзначено, що на сьогодні в Україні існують лише окремі складові частини ювенальної юстиції у вигляді органів і служб у справах неповнолітніх, центрів пробачії та надання соціальної і психологічної допомоги, у зв'язку з чим пропонується дореформування вже існуючої моделі.

Ключові слова: слідчий, прокурор, слідчий суддя, кримінальне провадження, неповнолітній, заходи виховного характеру, досудове розслідування, особливості.

Zadereiko S. ACTUAL PROBLEMS OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION REGARDING MINORS IN THE CONTEXT OF THE INTRODUCTION OF JUVENILE JUSTICE IN UKRAINE

This article examines the current problems of criminal procedural legislation regarding minors in the context of the introduction of juvenile justice in Ukraine.

The possibility of reforming the current criminal procedural legislation regarding minors in the context of the introduction of juvenile justice in Ukraine is considered. The need to introduce an updated model of criminal proceedings against minors in Ukraine is substantiated.

Theoretical provisions and practical recommendations regarding the peculiarities of criminal proceedings against minors in Ukraine have been developed. It has been proven that the institution of criminal proceedings against minors in Ukraine is built according to the Soviet model, the foundation of which was laid in the 30s of the 20th century. The Criminal Procedure Code of Ukraine adopted in 2012 did not eliminate all the gaps in this proceeding.

It was determined that one of the positive points in the creation of such courts was the introduction of the tradition of studying the identity of a minor offender, the systematization of data about him, which were used in court proceedings after the liquidation of these judicial bodies.

The negative sides of such a court include a large number of powers and workload, because its functions included both juvenile offenses and torts committed against them; in addition, juvenile court judges supervised the work of institutions that reeducated juvenile criminals.

It is noted that in Ukraine, juvenile justice is conducted by judges who work in the court of general jurisdiction and are elected by the assembly of judges. The legislation defines the requirements for them regarding work experience; experience and moral, business and professional qualities. We consider such a requirement of the law to be too "soft" and one that does not take into account the requirements of international standards and the positive experience of foreign countries.

The author noted that today in Ukraine there are only separate components of juvenile justice in the form of bodies and services for juvenile affairs, probation centers and the provision of social and psychological assistance, in connection with which the pre-reform of the existing model is proposed.

Key words: investigator, prosecutor, investigating judge, criminal proceedings, minor, educational measures, pre-trial investigation, peculiarities.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх не тільки відрізняється за своїм процесуальним режимом, правилами та процедурами від загального порядку кримінального провадження, а й здійснюється з урахуванням власних засад та притаманних йому завдань. Чинний КПК України містить розширену систему кримінальних процесуальних гарантій прав неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, а також у більшій мірі намагається врахувати особливості участі цих осіб у кримінальному провадженні. Те, що з прийняттям КПК України були здійснені перші практичні кроки на шляху формування елементів кримінального провадження, а саме кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, вказується у юридичній літературі.

Крім цього, у Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні вказано, що ця система повинна забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою. Натомість у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року зазначається про необхідність запровадження цілісної системи заходів, що включатиме забезпечення дієвого правосуддя, соціально-виховні та реабілітаційні програми для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, профілактичні та освітні програми, адресні соціальні послуги, що можуть допомогти дитині набути навичок з розв'язання соціальних, побутових проблем, створення можливостей для навчання керувати власною поведінкою та виваженого ставлення до своїх вчинків, професійного розвитку та налагодження стосунків у сім'ї та громаді.

Отже, вивчення та детальний аналіз існуючих реформ в правовій та судовій сферах, визначення подальших кроків у впровадженні позитивного зарубіжного досвіду щодо процесуального порядку кримінального провадження у справах неповнолітніх, створення спеціалізованих інституцій, які займатимуться такими справами, є актуальними питаннями на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідність реформування чинного кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх в контексті запровадження ювенальної юстиції в Україні підтверджується результатами, отриманими вченими Є. М. Гідуляною, А. Є. Голубова, С. М. Зеленського, Ю. І. Ковальчука, О. М. Крукевич, В. В. Романюка, С. В. Оверчука, А. В. Савченка, Є. Б. Мельникової та інших авторів.

Метою статті є розкриття актуальних кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх в контексті запровадження ювенальної юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто погодитися з В. Мозговою, яка наголошує на необхідності проведення подальших історико-правових досліджень у цій сфері, адже вироблення оптимальної національної моделі спеціалізованих судів, які здійснюватимуть судочинство у справах неповнолітніх, можливе лише за умови чітко визначеного концептуального підходу до формування нормативно-правової бази у сфері кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх, належне обґрунтування положень якого обов'язково потребує врахування історичного досвіду [1].

В історії вітчизняного кримінального процесу здійснення судового провадження щодо неповнолітніх спеціально уповноваженими на це суддями (спеціалізованими складами судів) не є чимось новим. Така практика вже застосовувалася на українських землях, що перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперії на початку ХХ століття.

Всебічне вивчення історичного досвіду варто здійснити з метою кращого розуміння витоків і напрямів розвитку, зміни інституту кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, що у майбутньому може забезпечити від поспішних рішень органами державної влади і реформами, які вони здійснюють.

У 1880 році у Санкт-Петербурзі відбувся Міжнародний тюремний конгрес, на якому було розглянуто ідею особливого становища неповнолітніх у кримінальному провадженні. Десять років потому на Третньому з'їзді представників російських виправних закладів для малолітніх (Москва, 1891 рік) обговорювалася спеціальна доповідь керівника Московського міського рукавишніковського притулку про спрощення форм і порядку судочинства у справах малолітніх та неповнолітніх і було прийнято рішення про порушення відповідного клопотання. У доповіді, зокрема, йшлося про шкідливий вплив на дітей-обвинувачених «складної обрядовості суду та урочистості його прийомів, що спричиняють велику зарозумілість неповнолітнього або справляють на нього болісно-гнітюче враження». Клопотання Третнього з'їзду представників російських виправних закладів для неповнолітніх було передано міністру юстиції, голові Комісії зі складання акта нового Кримінального уложення. Враховуючи майже одностайне схвалення його положень старшими головами і прокурорами судових палат, а також погоджуючись з позицією міжнародних тюремних конгресів, з'їздів міжнародного союзу криміналістів про те, що питання про відповідальність малолітніх та неповнолітніх необхідно розглядати з позиції виховно-виправної, а не каральної, міністр юстиції визнав за необхідне розпочати «найбільш невідкладні виправлення у зазначених сферах законодавства», «не чекаючи закінчення робіт з написання нового Кримінального уложення» [2, с. 9].

Результатом також діяльності став Закон від 2 червня 1897 року «Про зміни форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх та неповнолітніх», в якому є низка відступів від загального порядку судочинства і встановлено певні гарантії прав молодих правопорушників як суб'єктів судово-процесуальних дій. Зокрема, цим законом було внесено істотні зміни у відповідне законодавство, насамперед – у Статут кримінального судочинства 1864 року. Попри доволі суперечливу правову оцінку зазначеного закону, він став своєрідною спробою організації відправлення правосуддя в узгодженому поєднанні публічного начала з началом

індивідуальним. З-поміж найістотніших нововведень закону було виокремлення в особливе провадження справ про співучасть неповнолітніх, що відповідало одній з центральних ідей реформи – особливому кримінальному процесуальному становищу юних обвинувачених [1].

Варто зауважити, що така державно-правова політика стала підґрунтям у створенні спеціалізованих судів, які розглядали справи неповнолітніх.

У 1912 році окремі категорії проваджень щодо неповнолітніх були передані в підсудність дільничним мировим суддям, й кримінальне правосуддя щодо неповнолітніх стало існувати більше на папері, ніж на практиці.

Апеляційною інстанцією для рішень ювенальних судів було особливе відділення з'їздів мирових суддів.

До Жовтневої революції 1917 року на зразок Санкт-Петербурзького були створені суди у справах неповнолітніх, зокрема – в Москві, Саратові, Томську, Ризі, Любаві, в українських містах – Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі (Дніпропетровську) та Миколаєві [1, с. 125].

Діяльність перших ювенальних судів у Російській імперії належала до локального правового регулювання, а ефективність здійснення правосуддя щодо неповнолітніх значною мірою визначалась особистістю судді. З цього приводу відомий американський суддя кінця XIX – початку XX століття Франк Берроу наголошував, що особистість судді – найголовніший інструмент для досягнення успіху ювенальним судом, оскільки таке судочинство не може здійснюватися за автоматичними моделями. Досвідчений юрист зі знаннями дитячої психології, педагогіки є тією людиною, яка потрібна для цієї справи [3, с. 10].

Створення суду у справах неповнолітніх на території України історично зумовлене ще й тим, що Київський патронат ще у 1911 році вирішив зосередити свою діяльність на організації протидії дитячій злочинності в м. Києві.

27 квітня 1912 року, заслухавши доповідь В. М. Левитського «Про суд для малолітніх», загальні збори патронату визнали введення останнього в місті Києві вкрай необхідним і доручили правлінню розробити проєкт положення про нього та провести роботу з організації допоміжних йому установ. 7 серпня 1912 року мотивованою доповідною запискою правління клопотало перед Київською міською думою про асигнування допомоги у розмірі п'яти тисяч рублів на витрати, пов'язані з уведенням суду для малолітніх.

До 1 січня 1913 року правлінням Патронату було закінчено розробку проєкту організації ювенального суду і положення про його введення. 12 січня 1913 року ці проєкти були подані на розгляд Київському з'їзду мирових суддів. Зважаючи на децентралізований порядок створення ювенальних судів, який логічно привів до появи локального правового регулювання їх організації та функціонування (нормативно-правові акти міських дум, повітових земств, з'їздів мирових суддів), у травні 1913 року Київський з'їзд мирових суддів затвердив «Правила для організації Особливого суду у справах малолітніх в місті Києві», «Правила про організацію піклувальників при Особливому суді для малолітніх, який засновується у місті Києві», «Правила про організацію притулку при Особливому суді у справах про малолітніх у місті Києві» [4, с. 127].

Згідно з «Правилами для організації Особливого суду у справах малолітніх у місті Києві» встановлювалася така його підсудність:

а) усі справи, за якими малолітні віком від 10 до 17 років звинувачуються у вчиненні злочинного діяння, підсудного мировим судам;

б) справи про порушення особистої недоторканності та нанесення легких тілесних ушкоджень, де потерпілим є малолітній;

в) справи про злочинні діяння щодо малолітніх, передбачені Статутом про покарання, які накладаються мировими суддями, Уложенням про покарання кримінальні та виправні й деякими іншими законами, а саме: допуск дітей до жебрацтва та до розпивання міцних спиртних напоїв; підкидання дитини; невиконання обов'язків щодо відповідального нагляду за дитиною; залишення без допомоги дитини, яка досягла семирічного віку; порушення трудових прав малолітніх (використання дитини як прислуги у закладах для розпивання спиртних напоїв, порушення правил охорони праці малолітніх, у тому числі – перешкоджання отриманню освіти). Як наголошує Н. М. Крестовська, ця категорія справ з'явилася у предметній підсудності суду для малолітніх не випадково [4]. Враховуючи свій досвід роботи у суді, В. М. Левитський зазначав, що «малолітній обвинувачений багато разів був потерпілим. Ніхто ніколи не охороняв його інтересів». Така ж тенденція зберігається і зараз, ще раз підтверджуючи істинність того, що запобігання дитячій злочинності має розпочинатися із захисту прав дитини;

г) справи про порушення обов'язкових постанов міських дум, земських зборів та адміністративної влади, які видаються з метою забезпечення охорони життя, здоров'я, моральності малолітніх або забезпечення їм можливості отримувати належні освіти та виховання [4, с. 128].

Загалом компетенцію ювенального суду міста Києва Н. М. Крестовська оцінює як комплексну: до його провадження належали як правопорушення малолітніх, так і делікти, вчинені проти них. Така конфігурація підсудності дає змогу вирішити одразу кілька проблем, зокрема, забезпечити: 1) режим законності при провадженні у справах про злочини неповнолітніх; 2) ранню профілактику злочинності шляхом оперативного правового реагування на незлочинні правопорушення неповнолітніх; 3) надійний захист неповнолітніх потерпілих від злочинів, жорстокого поводження, експлуатації тощо; 4) «завантаження» судді справами на однаковому рівні з його колегами [4, с. 128].

Зауважимо, що до кінця 1917 року мировий суддя у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх

здійснював також судовий нагляд за роботою установ, що здійснювали перевиховання неповнолітніх злочинців. Для проведення необхідних виховних заходів і надання допомоги таким злочинцям суд у справах неповнолітніх користувався допомогою призначуваних суддею піклувальників (у тому числі таких, що працюють безоплатно, на громадських засадах), підбір яких був дуже ретельним, а також допомогою платних лікарів (зокрема, психіатра) та благодійних товариств і установ [3, с. 67]. Саме у зв'язку з цим тогочасні юристи розглядали суд для неповнолітніх як орган «державного піклування про неповнолітніх, що діє в судовому порядку».

Поряд з тим, враховуючи кількість функцій таких піклувальників, допомогу в справі виправлення неповнолітніх почали шукати в товаристві патронату. Як наслідок цього почали засновувати місцеві товариства патронату над неповнолітніми з метою надання всебічної допомоги малолітнім та неповнолітнім обвинуваченим, а також тим особам, яких було виправдано або хто вже відбув покарання.

Однак, незважаючи на певні успіхи товариств патронату, судді не були достатньо задоволені станом громадської роботи у сфері ювенальної юстиції. В. М. Левитський писав: «На відміну від США, де дитячий суд оточений масою громадських організацій ... навіть у великих містах Росії особливий суд для малолітніх був би зараз одиницею. У нього немає підґрунтя, яке живило б та підтримувало його слабкий молодий організм».

За часів радянської влади, а саме – 14 січня 1918 року, було прийнято Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР «Про комісії для неповнолітніх». Відповідно до цього документа до кримінальної відповідальності притягали особи лише з 17 років, у зв'язку з чим спеціалізовані суди у справах неповнолітніх були скасовані.

Щодо судів у справах неповнолітніх на українських землях, які перебували у складі Австро-Угорської імперії, можна зазначити, що вони створювалися за ініціативою громадянського суспільства, а не держави, однак від початку цей процес набув централізованого характеру. Зокрема, вимога про створення судів у справах неповнолітніх прозвучала на Першому конгресі із захисту дітей, який відбувся у Відні в 1907 році і зібрав найкращих представників юридичної та педагогічної еліти країни, адміністраторів, політиків. Згодом Міністерство юстиції Австро-Угорщини циркуляром від 21 жовтня 1908 року ввело суди для неповнолітніх.

Згідно із цим циркуляром усі справи про малолітніх передавалися опікунським суддям, які діяли як окремий склад кримінального суду. Апеляційною інстанцією для таких судів був юнацький сенат. І суд у справах неповнолітніх, і юнацький сенат мали розміщуватися окремо від інших судових установ.

Під час судового розгляду малолітньому віком до 14 років мав бути наданий законний представник або призначений судом захисник, для осіб віком від 15 до 18 років такі преференції визначалися судом. У всьому іншому розгляд справи опікунським суддею був модифікацією «дорослого» процесу: він був публічним, формалізованим (мантія судді, лава підсудних тощо), державне обвинувачення підтримувалося прокурором. Одним з недоліків у розвитку австрійської ювенальної юстиції була нерозвинутість громадських організацій, від успіху роботи яких багато в чому залежить ефективність діяльності суду у справах неповнолітніх [4, с. 132].

І хоча ці недоліки були законодавчо усунені, з 1914 року, початком Першої світової війни, реформа судів у справах неповнолітніх зупинилася.

Незважаючи на вагомі досягнення перших судів у справах неповнолітніх на українських землях, вони так і не утворили єдиної системи і їхня діяльність не поширилася на всю країну. Вказане можна пояснити тим, що громадські ініціативи створення судів у справах неповнолітніх, хоч і не викликали активного опору влади, однак і офіційної підтримки з її боку не мали.

Висновки. Отже, аналізуючи історичний досвід створення судів у справах неповнолітніх на території України, ми можемо відмітити суттєвий крок вперед, адже дані суди були створені ще на початку XX століття. Одним із позитивних моментів у створенні таких судів стало запровадження традиції вивчення особи неповнолітнього правопорушника, систематизація даних про нього, які використовувались у судочинстві після ліквідації цих судових органів.

До негативних сторін такого суду ми можемо віднести велику кількість повноважень і завантаженість, адже до його функцій належали як правопорушення малолітніх, так і делікти, вчинені проти них; крім цього судді суду у справах неповнолітніх здійснювали нагляд за роботою установ, що здійснювали перевиховання неповнолітніх злочинців.

Отже, в Україні судочинство у справах неповнолітніх здійснюють судді, які працюють у суді загальної юрисдикції і обираються зборами суддів. До них законодавством визначено вимоги щодо стажу роботи; досвіду та морально-ділових та професійних якостей. Вважаємо таку вимогу закону занадто «м'якою» і такою, що не враховує вимоги міжнародних стандартів і позитивний досвід зарубіжних країн.

На сьогодні в Україні існують лише окремі складові частини ювенальної юстиції у вигляді органів і служб у справах неповнолітніх, центрів пробації та надання соціальної і психологічної допомоги, у зв'язку з чим пропонується дореформування вже існуючої моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мозгова В. Досвід створення та функціонування ювенальних судів в Україні на початку XX століття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 108–115. URL: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2014/108-mozgova.pdf>
2. Харсеева О. В. Реформирование института уголовной ответственности несовершеннолетних в России в 1897 году. *Историко-правовые проблемы: новый ракурс*. 2011. № 4. С. 1–20.
3. Мачужак Я. В., Лавровська І. Б. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 9–14.

4. Ювенальна юстиція: навч. посіб. За заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

REFERENCES:

1. Mozghova, V. (2014). Dosvid stvorennia ta funktsionuvannia yuvenalnykh sudiv v Ukraïni na pochatku KhKh stolittia. [The experience of the creation and functioning of juvenile courts in Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Naukovyĭ chasopys Natsionalnoï akademii prokuratury Ukraïny*. № 1. 108–115. Retrieved from: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2014/108-mozghova.pdf> [in Ukrainian].
2. Harseeva, O. V. (2011). Reformirovanie instituta ugovnoï otvetstvennosti nesovershennoletnih v Rossii v 1897 godu. [Reforming the institution of criminal liability of minors in Russia in 1897]. *Istoriko-pravovye problemy: novyiĭ rakurs*. № 4. S.1–20. [in Russian].
3. Machuzhak, Ya. V., & Lavrovska, I. B. (2005). Formuvannia systemy yuvenalnoï yustytzii v Ukraïni: perspektyvy stvorennia yuvenalnykh sudiv. [Formation of the juvenile justice system in Ukraine: prospects for the creation of juvenile courts]. *Vidnovne pravosuddia v Ukraïni*. № 3. 9–14. [in Ukrainian].
4. Krestovska, N.M. (Ed.), (2006). Yuvenalna yustytziia. [Juvenile justice]. navch. posib. 243. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.05.2023

УДК 342.533

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-303-308

Крупнова Любов Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права і правосуддя,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет

ім. академіка Степана Демянчука

e-mail: zakhist@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1789-0647>

Артеменко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук, професор,

доцент кафедри адміністративного та фінансового права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

e-mail: artolena11@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2041-8925>

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті здійснюється аналіз сучасного розуміння дискреційних повноважень місцевого самоврядування. З'ясовується, що в умовах децентралізації влади органи місцевого самоврядування були наділені широкими повноваженнями щодо управління територією та необхідним ресурсом для їхнього забезпечення. Для реалізації цих повноважень повною мірою необхідним є формування ефективної та гнучкої структури управління, що зможе адаптуватись як до місцевих умов та особливостей території, так і до умов динамічного зовнішнього середовища. Визначено, що дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування – це сукупність прав та обов'язків: органів місцевого самоврядування; осіб, уповноважених на виконання функцій місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта. Запропоновано закріплення чіткого визначення, принципів та ознак адміністративної дискреції в профільному спеціалізованому законі для органів місцевого самоврядування як гарантії їхньої діяльності на вільне вирішення будь-якого питання, не вилученого зі сфери їхньої компетенції в межах чинного законодавства. Під час розроблення такого спеціалізованого нормативно-правового акта необхідно виходити з розуміння чіткого визначення меж застосування та реалізації дискреційних повноважень, що зумовлює необхідність запровадження певної формули, конструкції, моделі відповідно до якої буде здійснюватися оцінювання конкретної ситуації щодо можливості реалізації органами місцевого самоврядування дискреційних повноважень.

Ключові слова: дискреція, повноваження, місцеве самоврядування, децентралізація, управління. муніципальні відносини, адміністративний розсуд.

Krupnova L., Artemenko O. DISCRETIONARY POWERS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES SUMMARY

The article analyzes the modern understanding of discretionary powers of local self-government. It turns out that under the conditions of decentralization of power, local self-government bodies were endowed with broad powers to manage the territory and the necessary resources for their provision. In order to fully implement these powers, it is necessary to form an effective and flexible management structure that can adapt to local conditions and features of the territory, as well as to the conditions of a dynamic external environment. It was determined that the discretionary powers of local self-government bodies are a set of rights and obligations: of local self-government bodies; persons authorized to perform the functions of local self-government, which provide the opportunity to determine at their own discretion the type and content of the management decision to be made, or the opportunity to choose at their own discretion one of several options for management decisions provided for by a regulatory legal act, a draft regulatory legal act. It is proposed to enshrine a clear definition, principles and signs of administrative discretion in a profile specialized law for local self-government bodies as a guarantee of their activity to freely resolve any issue not removed from their sphere of competence within the limits of current legislation. During the development of such a specialized legal act, it is necessary to proceed from an understanding of the clear definition of the limits of the application and implementation of discretionary powers, which necessitates the introduction of a certain formula, construction, model, according to which the assessment of a specific situation will be carried out regarding the possibility of the implementation of discretionary powers by local self-government bodies.

Key words: discretion, authority, local self-government, decentralization, management, municipal relations, administrative discretion.

Постановка проблеми. Процеси децентралізації влади в Україні визначають тенденції розмежування повноважень органів публічної влади різних рівнів та передбачають розширення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Важливе місце в умовах зміни функцій та повноважень органів публічної влади належить питанню дискреційних повноважень та обґрунтування підходів до регулювання суспільних відносин в процесі їх реалізації.

Дискреція – це важливий елемент діяльності суб'єктів владних повноважень різного рівня та сфери діяльності. Також вона є одним із передбачених законом засобів здійснення влади, оскільки закон, уповноважуючи владних суб'єктів на виконання відповідних функцій і завдань, закріплюючи ту чи іншу форму такої діяльності, надає їм певний ступінь свободи розсуду оцінювати ситуації, здійснювати правомірний вибір між кількома варіантами рішень, у межах компетенції органу чи особи.

В умовах децентралізації влади органи місцевого самоврядування були наділені широкими повноваженнями щодо управління територією та необхідним ресурсом для їхнього забезпечення. Для реалізації цих повноважень повною мірою необхідним є формування ефективної та гнучкої структури управління, що зможе адаптуватись як до місцевих умов та особливостей території, так і до умов динамічного зовнішнього середовища. Таким чином виникає об'єктивна необхідність у здійсненні дослідження, предметом якого стануть дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дискреційних повноважень в діяльності органів місцевого самоврядування стали предметом аналізу низки праць науковців. До такої проблематики у своїх роботах зверталися, зокрема: В.Б.Авер'янов, Л.В.Аллахвердова, Н.А.Бааджи, О.М.Бандурка, О.С.Лагода, А.Н.Одарченко, С.А.Резанов, А.О.Селіванов, О.М.Семеній, О.В.Тодощак, Т.М.Фуфалько, І.С.Шкурська та інші. Значна за обсягом кількість публікацій свідчить про те, що питання і нині не втрачає своєї актуальності та була присвячена лише окремим аспектам проблеми розсуду в муніципальному праві.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу сучасного розуміння дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місцеве самоврядування вважається відносно новим конституційно-правовим інститутом. Його розвиток протягом історії України був значною мірою переривчастим, не відзначався лінійною поступальністю. Водночас, акумулювання національних інтересів та елементів зарубіжного досвіду для конструювання раціональної й життєздатної моделі місцевого самоврядування в Україні є нагальним науково-теоретичним та практичним завданням. Від його вирішення залежить успішність демократизації політичної системи, використання економічного і соціального потенціалу територіальних громад, активізація участі населення у вирішенні питань місцевого значення та у здійсненні самоврядної публічної влади тощо [1, с.14].

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України [2]. Це положення стосується будь-якої діяльності суб'єкта публічної адміністрації, включаючи реалізацію дискреційних повноважень.

Для початку необхідно визначити, що собою являє поняття дискреційних повноважень в межах законодавчих актів та доктринальних праць.

Ратифікована Законом України Європейська хартія місцевого самоврядування (є частиною національного законодавства України) визначає, що органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, що не вилучене зі сфери їхньої компетенції й вирішення якого не доручене жодному іншому органу [3]. Такого роду підхід до визначення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування передбачає й Основний Закон, визначаючи в статті 140, що "місцеве самоврядування" – це право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого

значення в межах Конституції й законів України [2].

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених проблемам реалізації дискреційних повноважень, базовими положеннями, що перебувають в основі розуміння змісту дискреційних повноважень, є положення рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень. Відповідно до цих рекомендацій, під дискреційними повноваженнями варто розуміти повноваження, що адміністративний орган, який ухвалює рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду (рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2, 1980 р.). Таким чином, дискреційними повноваженнями («discretionary power») називають повноваження, що надають адміністративному органу певну свободу в прийнятті рішень, наділяючи орган правом вибрати з декількох законних рішень таке, що він вважає найприйнятнішим [4].

У національному законодавстві поняття “дискреційні повноваження” міститься в Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженій наказом Міністерства юстиції України, де його тлумачать як сукупність прав та обов’язків органів державної влади й місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити цілком або частково вид і зміст управлінського рішення, що приймають, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта [5].

Відповідно до пункту 2.4 Наказу, дискреційні повноваження мають такі ознаки: вони дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд оцінювати юридичний факт (фактичний склад), унаслідок чого можуть виникати, змінюватися або припинятися правовідносини; дозволяють на власний розсуд обирати одну з декількох запропонованих у нормативно-правовому акті, проекті нормативно-правового акта форм реагування на цей юридичний факт; дають можливість органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд вибрати захід публічно-правового впливу щодо фізичних і юридичних осіб, його вид, розмір, спосіб реалізації; дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) обрати форму реалізації своїх повноважень – видання нормативного або індивідуально-правового акта, вчинення (утримання від вчинення) адміністративної дії; наділяють орган (особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) правом повністю або частково визначати порядок здійснення юридично значущих дій, у тому числі строк і послідовність їх здійснення; дають можливість органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд визначати спосіб виконання управлінського рішення, у тому числі передавати виконання прийнятого рішення підлеглим особам, іншим органам державної влади та місцевого самоврядування, установлювати строки й процедуру виконання [5].

Таким чином, виходячи з положень цього Наказу можливість вибору органом місцевого самоврядування завжди обмежується рамками закону.

Автори підручника “Адміністративне право України. Академічний курс” дискреційними повноваженнями називають повноваження щодо реалізації адміністративного розсуду, коли вони не передбачають обов’язків органу узгоджувати (в будь-якій формі) свої рішення з будь-яким іншим суб’єктом. Адміністративний розсуд має місце тоді, коли правовий припис, не встановлюючи конкретного варіанта дій, наділяє орган певним ступенем свободи у вирішенні конкретної справи і прийнятті відповідного рішення, тобто він означає можливість вибору в межах, встановлених правовими нормами [6, с. 268].

Найчастіше дискреційні повноваження виявляються як “права”. Права відповідних органів виконавчої влади, як елемент, що входять до структури їх дискреційних повноважень, мають виступати визначальним чинником для дослідження змісту таких повноважень. Д. І. Голосніченко називає право “спеціально-соціальним”, що інтегрується в повноваження як юридичне явище. При цьому він вказує лише на ту його частину, що називається “публічним правом” [7, с. 26]. Наявність публічних прав також може тлумачитися як свобода розсуду в їх використанні.

Слід зауважити, що дискреційні повноваження можуть полягати у виборі (дії чи бездіяльності), а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення, що прямо або опосередковано закріплене у законодавстві. Суттєва ознака такого вибору – здійснення його без необхідності узгодження варіанту вибору із будь-ким, тобто цілком самостійно. Зазвичай, для позначення дискреційних повноважень можуть використовуватися наступні терміни: “може”, “на свій розсуд”, “має право”, “встановлює”, “за власної ініціативи”, “забезпечує”, “визначає”. Хоча варто пам’ятати, що навіть присутність такого терміну у законі автоматично не свідчить про наявність у суб’єкта владних повноважень дискреційного повноваження.

В науці адміністративного права виділяють дві форми здійснення дискреційних повноважень:

- колективна форма (притаманна реалізації дискреційних повноважень органом виконавчої влади (владного суб’єкта), який діє на колегіальних засадах);

- індивідуальна форма (стосується одноособового (посадовою особою) прийняття рішення і може передбачати застосування норм заборонного, зобов’язуючого і уповноважуючого характеру) [8, с. 138].

Дискреційні повноваження опосередковано закріплені в нормативно-правових актах наступним чином: 1) через використання оціночних понять, типу: «за наявності поважних причин орган вправі надати ...», «у виключних випадках особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого

самоврядування, може дозволити...», «рішення може бути прийнято, якщо це не суперечить суспільним інтересам...» тощо; 2) шляхом перерахування видів рішень, що приймаються органом (особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), не вказуючи підстав прийняття того чи іншого рішення або шляхом часткового визначення таких підстав; 3) шляхом надання права органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) при виявленні певних обставин (настанні конкретних юридичних фактів) приймати чи не приймати управлінське рішення залежно від власної оцінки цих фактів; 4) за допомогою нормативних приписів, що містять лише окремі елементи гіпотези чи диспозиції правової норми, що не дозволяють зробити однозначного висновку про умови застосування нормативного припису або правові наслідки застосування такого припису [9, с.143].

Ключові причини застосування дискреційних повноважень органами місцевого самоврядування мають абсолютний характер: відсутність єдиного варіанту реалізації компетенції щодо конкретно-визначених суспільних відносин та конкретно визначеного їх складу; наявність оціночних понять, відкритих правових переліків, прогалів у праві, що містять відносно визначені або альтернативні санкції, що потребує використання гнучких механізмів правового впливу з боку суб'єкта публічної адміністрації [10, с.18].

Тому можливо припустити, що реалізація дискреційних повноважень органами місцевого самоврядування пов'язується з неврегульованістю деяких аспектів їхньої діяльності на рівні законодавчих актів.

Зокрема, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду 15 грудня 2021 року схвалив рішення (справа № 1840/2970/18), цікаве з точки зору визначення дискреційних повноважень як явища у контексті процедури преміювання посадових осіб та службовців органів місцевого самоврядування. У цьому рішенні суд зробив кілька важливих висновків, які органам місцевого самоврядування варто враховувати у своїй діяльності. Так, Суд зазначив, що одним із критеріїв оцінювання судами рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень є прийняття ними рішень обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії). При цьому суд, перевіряючи рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень на відповідність закріпленям частиною другою статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України критеріям, не може втручатися у дискрецію суб'єкта владних повноважень поза межами перевірки за названими критеріями [11].

Як зазначає М.О. Баймуратов, дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування виникають на стику трьох складових частин: 1) наявності специфічних інтересів територіальної спільноти та її членів, що пов'язані з їхніми індивідуальними, груповими, колективними, віковими, статевими, професійними, рольовими й іншими екзистенційними потребами та які формуються через складну та багаторівневу соціально-нормативну систему імпресій, інтенцій, життєвих устремлінь, потреб, – а у підсумку – через соціалізацію особистості; 2) об'єктивної й усвідомленої державою та соціумом необхідності наявності в органів місцевого самоврядування відповідних – реальних, оптимальних, самодостатніх, ефективних, фінансово та ресурсно забезпечених повноважень; 3) трансформації сфери місцевого самоврядування з переважно сфери самоорганізації населення в більш широкую сферу – сферу реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків, які завдяки домінантній локальній ознаці їх реалізації й отримання соціального ефекту перетворюються на муніципальні права особи, людини, члена територіального колективу [12, с.33-34].

Таким чином, дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування – це сукупність прав та обов'язків: органів місцевого самоврядування; осіб, уповноважених на виконання функцій місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта.

Проте, слід зауважити, що стан такого визначення не буде ефективний, оскільки Основним Законом водночас встановлено обов'язковість додержання органами місцевого самоврядування принципу законності й право на застосування власного розсуду в практичній діяльності.

Висновки. Незважаючи на те, що на рівні законодавства закріплена можливість (право) органів місцевого самоврядування в певних випадках приймати рішення на власний розсуд (застосовувати дискрецію), їхні рішення мають не виходити за рамки Закону. Також необхідним є закріплення чіткого визначення, принципів та ознак адміністративної дискреції в профільному спеціалізованому законі для органів місцевого самоврядування як гарантії їхньої діяльності на вільне вирішення будь-якого питання, не вилученого зі сфери їхньої компетенції в межах чинного законодавства. Під час розроблення такого спеціалізованого нормативно-правового акта необхідно виходити з розуміння чіткого визначення меж застосування та реалізації дискреційних повноважень, що зумовлює необхідність запровадження певної формули, конструкції, моделі відповідно до якої буде здійснюватися оцінювання конкретної ситуації щодо можливості реалізації органами місцевого самоврядування дискреційних повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шаповал Н.В. Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 234 с.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. (редакція від 16 листопада 2009 р.). *Офіційний вісник України*. 2015. № 39.
4. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : наказ Міністерства юстиції України від 24 квіт. 2017 р. № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#n8>
5. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень від 11 березня 1980 р.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / редкол. : В. Б. Авер'янов (голова). Київ. Видавництво "Юридична думка", 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
7. Голосніченко Д.І. Повноваження та компетенція: спільні риси; відмінності. Правове регулювання суспільних відносин у сфері культури. *Сучасний стан та перспективи розвитку*: статті і тези Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 15 травня 2007 р.). Київ. КНУКІМ, 2007. С. 26–27.
8. Тримбашевська Х.М., Краковська А.Є. Питання дискреційних повноважень органів публічної влади. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Том 1 № 14 (2022). С.137-140 URL: <https://cutt.ly/owlphV2z>
9. Колесник В.А. Дискреційні повноваження органів державної влади як предмет розгляду публічно-правових спорів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5-6. С. 141–146. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5-6_2020/24.pdf
10. Тодощак О.В. Дискреційні повноваження суб'єктів публічної адміністрації. *Правове життя сучасної України*. 2020., №1, т. 2. С. 17–20. URL: <https://cutt.ly/jwlp4SS>
11. Постанова Верховного Суду у справі № 1840/2970/18 від 15 грудня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101923134>
12. Баймуратов М.О., Боярський О.О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_2_6

REFERENCES:

1. Shapoval, N.V. (2021). Munitsypalna reforma v suchasniy Ukraini: konstytutsiyno-pravovyy analiz.[Municipal reform in modern Ukraine: constitutional and legal analysis]. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 234. [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
3. Yevropeyska khartiia mistsevoho samovriaduvannya vid 15 zhovtnia 1985 r. (redaktsiia vid 16 lystopada 2009 r.). (2015). [European Charter of Local Self-Government dated October 15, 1985 (edition dated November 16, 2009)]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. № 39. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Metodolohii provedennia antykoruptsiynoi ekspertyzy. (2017, April 24).[On the approval of the Methodology of anti-corruption examination]. *Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy № 1395/5*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#n8> [in Ukrainian].
5. Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy stosovno zdiysnennia administratyvnymy orhanamy vlady dyskretsiiynkh povnovazhen. (1980, March 11). [Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe regarding the exercise of discretionary powers by administrative authorities]. *Rekomendatsii № R (80) 2*. [in English].
6. Averjanov, V.B. (Ed). ta inshi.... (2004). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs. [Administrative law of Ukraine. Academic course]. pidruch. u 2 t. Kyiv. Vydavnytstvo "Iurydychna dumka", T. 1. Zahalna chastyna. 584. [in Ukrainian].
7. Holosnichenko, D. I. (2007). Povnovazhennia ta kompetentsiia: spilni rysy; vidminnosti. [Authority and competence: common features; differences]. *Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn u sferi kultury. Suchasnyy stan ta perspektivy rozvytku: statii i tezy Vseukraïnskoi naukovoï konferentsii (m. Kyiv, 15 travnia 2007 r.)*. Kyiv. KNUKIM. 26–27. [in Ukrainian].
8. Trymbashevska, Kh.M., & Krakovska, A.Ie. (2022).Pytannia dyskretyiynkh povnovazhen orhaniv publichnoi vlady. [The issue of discretionary powers of public authorities]. *Visnyk studentskoho naukovoï tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa. Tom 1 № 14(2022)*. 137-140. Retrieved from: <https://cutt.ly/owlphV2z> [in Ukrainian].
9. Kolesnyk, V.A. (2020). Dyskretyiini povnovazhennia orhaniv derzhavnoi vlady yak predmet rozghliadu publichno-pravovykh sporiv.[Discretionary powers of state authorities as the subject of consideration of public legal disputes]. *Investytzii: praktyka ta dosvid*. № 5-6. 141–146. Retrieved from: http://www.investplan.com.ua/pdf/5-6_2020/24.pdf
10. Todoshchak, O.V. (2020). Dyskretyiini povnovazhennia subiektiv publichnoi administratsii. [Discretionary powers of subjects of public administration]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. №1, t. 2*. 17–20. Retrieved from: <https://cutt.ly/jwlp4SS> [in Ukrainian].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 1840/2970/18. (2021, December 15). [Resolution of the Supreme Court in case No. 1840/2970/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101923134> [in Ukrainian].

12. Baʼmuratov, M.O., & Boiarskyĭ, O.O. (2019). Dyskretsiĭni povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v sferi zakhystu prav liudyny: metodolohichni pidkhody do rozuminnia ta vyznachennia. [Discretionary powers of local self-government bodies in the field of human rights protection: methodological approaches to understanding and definition]. *Publichne pravo*. № 2. 31–41. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_2_6 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.05.2023

УДК 347.19(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-308-313

Захарчук Руслан Анатолійович,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана
e-mail: ruslan.zakharchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-7832-842X>

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ & ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ЗМІСТ ТА ФОРМА

У даній статті розкрито поняття «благодійної діяльності» та «волонтерської діяльності». Автором акцентовано увагу на єдиній природі даних видів діяльності та різному змістовному наповненні. З огляду на зазначене запропоновано під благодійною діяльністю розуміти суспільно-корисну, добровільну, активну, мотивовану, альтруїстичну діяльність фізичних та юридичних осіб, що направлена на надання благодійної допомоги її отримувачу з метою його підтримки в складних життєвих ситуаціях та їх захисту прав та інтересів. Тоді як волонтерська діяльність – це добровільні, безкорисливі, активні дії волонтера та волонтерських організацій, які направлені на психологічну, матеріальну, правову допомогу бенефіціару чи групі бенефіціарів.

Визначено, що волонтерська діяльність є проявом активної діяльності особи, яка направлена на виконання активних дій на користь та в інтересах іншої людини, живої істоти. Волонтерська діяльність має вкрай важливе значення з огляду на її орієнтацію та можливість всесторонньої допомоги суб'єктам отримувачам. Наявність альтруїстичних міркувань та бажання безкорисно надати різного роду допомоги дає можливість стверджувати про високі моральні якості волонтерів та організаційні, фінансові та безкорисні можливості волонтерських організацій. Водночас, особливого значення волонтерська діяльність набула з початком повномасштабної збройної агресії після 24 лютого 2022 року, коли волонтерська допомога стала одним з найефективніших засобів боротьби з агресором, а участь волонтерів та волонтерських організацій набула не аби яких масштабів. На нашу думку, рівень розвитку волонтерської діяльності є індикатором організованості та реагування на сучасні виклики та загрози в громадському суспільстві.

Окрім цього, 1) надання благодійної допомоги не передбачає особисту участь та присутність суб'єкта благодійної діяльності, тоді як при волонтерській допомозі така присутність є обумовленою активними діями волонтера; 2) волонтерська діяльність, на відміну від благодійної чітко визначає активні дії волонтера у вигляді суспільно корисної праці на благо інших осіб, які потребують волонтерської допомоги.

Ключові слова: волонтерська діяльність, волонтер, волонтерська організація, волонтерська допомога, отримувач волонтерської допомоги, напрямки волонтерської діяльності, благодійна діяльність, доброчинна діяльність.

Zakharchuk R. CHARITABLE ACTIVITY & VOLUNTEER ACTIVITY: CONTENT AND FORM

This article describes the concepts of "charitable activity" and "volunteer activity". The author emphasized the unified nature of these types of activities and different content. In view of the above, it is suggested that charitable activity should be understood as socially useful, voluntary, active, motivated, altruistic activity of individuals and legal entities, aimed at providing charitable assistance to its recipient in order to support him in difficult life situations and protect his rights and interests. While volunteering is voluntary, selfless, active actions of a volunteer and volunteer organizations, which are aimed at providing psychological, material, and legal assistance to a beneficiary or a group of beneficiaries.

It was determined that volunteer activity is a manifestation of active activity of a person, which is aimed at performing active actions for the benefit and in the interests of another person, a living being. Volunteer activity is extremely important in view of its orientation and the possibility of comprehensive assistance to recipient entities. The presence of altruistic considerations and the desire to selflessly provide all kinds of help makes it possible to assert the high moral qualities of volunteers and the organizational, financial and selfless capabilities of volunteer organizations. At the same time, volunteer activity gained special importance with the beginning of full-scale armed aggression after February 24, 2022, when volunteer assistance became one of the most effective means of fighting the aggressor, and the participation of volunteers and volunteer organizations gained considerable scale. In our opinion, the level of development of volunteer activity is an indicator of organization and response to modern challenges and threats in civil society.

In addition, 1) the provision of charitable assistance does not involve the personal participation and presence of the

subject of charitable activity, while in the case of volunteer assistance, such presence is conditioned by the active actions of the volunteer; 2) volunteer activity, in contrast to charitable activity, clearly defines the volunteer's active actions in the form of socially useful work for the benefit of other persons who need volunteer assistance.

Keywords: volunteer activity, volunteer, volunteer organization, volunteer assistance, recipient of volunteer assistance, areas of volunteer activity, charitable activity, charitable activity.

Постановка проблеми. Волонтерська діяльність є однією з форм благодійної діяльності та, відповідно, наділена ознаками та особливостями останнього. Втім, ряд авторів намагаються розмежовувати поняття «благодійна діяльність» та «волонтерська діяльність». На наше переконання не можна розмежовувати загальне поняття та форму вираження його змісту. Вони за своєю природою є взаємообумовленими, так загальним поняттям є благодійна діяльність, а її проявом є волонтерська діяльність. Аргументуємо визначене нами твердження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у становлення теорії волонтерства, розробку його теоретичних та методологічних засад зроблено російськими (І. Айнутдинова, О. Акімова, Л.Вандишева, В. Пестрикова), українськими (О. Безпалько, І. Зверева, Н. Заверико, Г. Лактіонова, Л. Міщик, І.Мигович, С. Пальчевський, В. Петрович, Ю. Поліщук, А. Рижанова, М. Тименко) й зарубіжними (Р. Лінч, С. Маккарлі (США), Л. Питка, Є. Матерна (Польща) дослідниками, які визначили сутність, ознаки, особливості, напрями та принципи волонтерської роботи.

Метою статті є розкриття понять «благодійна діяльність» та «волонтерська діяльність» та виокремлення особливостей волонтерської діяльності саме як форми благодійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В словниковій літературі поняття «благодійність» в загальному вигляді наведено як надання матеріальної допомоги нужденним (як окремим особам, так і організаціям). Благодійність може бути спрямована на заохочення і розвиток будь-яких суспільно значущих форм діяльності (напр., захист навколишнього середовища, охорона пам'яток культури) [1].

О.М.Донік визначає «благодійність» як діяльність, завдяки якій громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя [2, с. 199].

Дещо розмите визначення надає Ф.Я. Ступак, який вважає, що «благодійність» - це багатоаспектна людська діяльність з метою надання певної допомоги [3, с. 15].

А.О. Гудзь благодійну діяльність визначає як одноразову чи систематичну участь благодійника у наданні майнової (фінансової) допомоги або здійсненні обслуговування, виконання інших робіт для досягнення визначених законодавством цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику (окрім випадків, коли таке майно передається на пільгових умовах) від імені або за дорученням бенефіціара [4, с.62]. Не можна погодитися з такими особливостями як системність надання благодійної допомоги та компенсацію благодійнику будь-яких матеріальних витрат. На нашу думку, благодійна допомога не наділена такими ознаками, адже, по-перше, альтруїстичність намірів та дій може бути одноразовим проявом бажання допомогти бенефіціару; по-друге, суб'єкт бенефіціар та інші треті особи не відшкодовують благодійнику суму витрачених коштів.

О. П. Льченко розглядає благодійність як діяльність, що формується на громадських засадах або приватній ініціативі, здійснюється фізичними та юридичними особами, і має такі суттєві ознаки: 1) наявність суспільно значущої мети; 2) добровільний, безкорисливий характер роботи; 3) високі моральні принципи благодійників, «громадський рівень розуміння необхідності здійснення програм соціальної реабілітації тих категорій населення, які потребують підтримки» [5, с. 89].

О.Ю. Вінніков визначає, що благодійна діяльність розглядається, як дія соціального призначення, метою якого є надання будь-яких видів соціальної допомоги членам суспільства, позбавленим, з тієї чи іншої причини, можливості власними зусиллями забезпечити собі мінімально прийнятні умови життєдіяльності, згідно прийнятих у конкретному суспільстві соціальних норм [6].

В Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» визначено, що благодійна діяльність – це добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара [7, ст.1]. Законодавець наділяє благодійну діяльність індивідуальним характером та безкомпенсаційністю благодійної допомоги.

Таким чином, благодійна діяльність, на наше переконання, є суспільно-корисною, добровільною, активною, мотивованою, альтруїстичною діяльністю фізичних та юридичних осіб, що направлена на надання благодійної допомоги її отримувачу з метою його підтримки в складних життєвих ситуаціях та їх захисту прав та інтересів.

Ю.В. Кривенко, досліджуючи сутність благодійної діяльності та волонтерської діяльності здійснює розмежування даних понять та акцентує увагу на тих особливостях, що їх відрізняють: «для благодійної діяльності характерні наступні ознаки, а саме: безоплатність, добровільність, усвідомленість та цільовий характер. Щодо волонтерської діяльності, то визначаються не ознаки, а принципи законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості» [8, с.595]. Ці ж самі ознаки притаманні і для волонтерської діяльності, втім вони є ширшими ніж ті, що виокремив автор.

Волонтерська діяльність ґрунтується на вільній праці, що не вимагає оплати. Отже, його мотиви не в

матеріальному заохоченні, а в задоволенні соціальних і духовних потреб. Праця волонтерів зазвичай зводиться до різних видів громадських робіт, організація суспільно корисних заходів благодійних концертів, збору коштів на підтримку нужденних), індивідуальної нематеріальної допомоги окремим особам, чи організаціям (інвалідам, дітям - сиротам, ветеранам війни, некомерційним структурам), і так далі. Науковець-економіст Є. Шекова підкреслює, що добровільність праці аж ніяк не припускає хаотичного характеру роботи. Відносини між волонтером та наймаючою організацією регулюються, як правило, договорами при цьому суворо визначають обсяг робіт [9, с. 53]. Слід відзначити, що на законодавчому рівні також закріплено необхідність волонтерів діяти лише на підстав договору та за наявності їх в Реєстрі волонтерів, що на нашу думку, є обмеженням безкорисливою праці волонтерів. Натомість, якщо мова йде про волонтерські організації, то в післявоєнний час може виникнути питання оподаткування волонтерської допомоги.

Волонтерська діяльність може розглядатися як пожертвування в натуральній формі (тобто у вигляді часу або праці), а не у формі товарів, готівки або інших цінних активів. Волонтерам повинно бути дозволено надавати будь-які послуги, дозволені законом. У деяких країнах закон обумовлює, що певні послуги не можна надавати за розцінками нижче встановленого мінімуму (наприклад, юридичні консультації, медичні послуги). Ставлячи собі за мету регулювання волонтерської діяльності, законодавці повинні враховувати потенційну користь від усіх можливих видів волонтерської діяльності.

В науковій літературі існує декілька визначень поняття «волонтерська діяльність».

У широкому розумінні, на думку науковців В. Дибайло та Ш. Малеріуса «волонтерська діяльність» – це вчинки людини, які не приносять їй матеріальної користі, це її добровільна діяльність з метою покращання добробуту певної спільноти чи суспільства [10, с.15-20]. Вона може набувати будь-яких форм: від звичайної допомоги до зусиль, спрямованих на вирішення соціальних конфліктів та проблем бідності. За кількісними та якісними показниками волонтерська діяльність відіграє важливу роль у прогресивному розвитку всіх країн світу та відображає громадську позицію населення, рівень правової свідомості, співчуття до оточуючих, сприяє соціалізації категорії осіб, які опинилися в складних життєвих ситуаціях і яким потрібна допомога та підтримка.

В сучасних умовах феномен «волонтерська діяльність» трактується як форму громадянської участі в суспільно корисних справах, спосіб колективної взаємодії й ефективний механізм розв'язання актуальних соціально-педагогічних проблем [11, с.128-137].

М. Олчман, П. Джордан, визначають «волонтерську діяльність» як неоплачувану, свідому, добровільну діяльність на благо інших. Будь-який, хто свідомо і безкорисливо трудиться на благо інших, може називатися волонтером [12].

С. Маккарлі, Р. Лінч, вважають, що «діяльність, яка є непримусовою; ґрунтується на прагненні допомогти; як справа, зроблена без попередньої думки про фінансову винагороду; як робота, а не гра – це волонтерська діяльність» [13, с. 152]. Ми вважаємо, що дане визначення досить вузько трактує поняття «волонтерська діяльність» та не охоплює всі його сторони.

І. Д. Зверева визначає «волонтерську діяльність» як добровільний вибір діяльності, який відображає особисті погляди й позиції; активну долю громадянина в суспільному житті, що виражається, зазвичай, у спільній діяльності в межах різного роду асоціацій, сприяє покращенню якості життя, особистому провіттанню та поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху утвердження справедлившого й мирного суспільства, більш збалансованому економічному та соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і професій, а також як національну ідею - ідею милосердя та доброчинності [14, с. 62].

Дуже нам імпонує точка зору, при якій волонтерську діяльність пропонується розглядати з точки зору філантропії. На нашу думку, філантропія є основою природи волонтерської діяльності. Т. Ф. Яркіна та В. Г. Бочарова зазначають, що «волонтерська діяльність» є ресурсом філантропії - «людинолюбства, добродійності, благодійної діяльності, соціальної підтримки, заступництва й захисту знедолених громадян через милосердя» [15, с. 216].

В Законі України «Про волонтерську діяльність» визначено, що волонтерська діяльність – це добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги [17, ст.1].

Таким чином, волонтерська діяльність – це добровільні, безкорисливі, активні дії волонтера та волонтерських організацій, які направлені на психологічну, матеріальну, правову допомогу бенефіціару чи групі бенефіціарів.

К.О. Сидоренко виокремлює наступні ознаки волонтерської діяльності: 1) є формою благодійництва; 2) відсутність фінансового прибутку або часткова фінансова винагорода, які працюють у технічній, економічній, соціальній сферах, мають права на отримання матеріальної допомоги для забезпечення щомісячного прожиткового мінімуму, на покриття витрат на місцевий транспорт і підготовку до роботи; 3) обов'язково через вчинення активних дій суб'єкта надання волонтерської допомоги; 4) добровільний характер діяльності; 5) принесена користь, яка поширюється не тільки на волонтера та його найближче оточення, а й на суспільство загалом; 6) відбувається шляхом надання допомоги «іншому». Волонтерська діяльність формує усвідомлення громадської солідарності і суспільного блага; 7) громадське охоплення; 8)

правовою підставою здійснення волонтерської діяльності є укладення договорів про надання волонтерської допомоги та про провадження волонтерської діяльності; 9) важливим елементом волонтерської діяльності є здійснення волонтерської роботи за рахунок витрачання власного вільного часу; 10) волонтерська допомога надається лише тим, хто її потребує; волонтери виступають захисниками тих, хто не може захистити себе сам; 11) ціль – створення суспільства, в якому кожен зможе відчувати себе в безпеці та під захистом правосуддя [16, с.18].

Волонтерство, як вид діяльності в кожній країні має свої особливості. Закон України «Про волонтерську діяльність» [17], визначає волонтерство, як форму благодійності, хоча в Законі «Про благодійну діяльність та благодійні організації ззагалі волонтерство, ні як форма, сфера, вид не згадується.

К.О. Сидоренко відзначає, що основна відмінна риса, яка чітко відмежовує «благодійну діяльність» від «волонтерської діяльності» є можливість надання «неужденним» не лише фізичної, моральної допомоги, але й матеріальної допомоги, надання фінансової підтримки [16, с.12].

Цікавою є думка С.Чолій, яка визначає «благодійну діяльність» (пожертву коштів на потреби інших людей або організацій) та «волонтерську діяльність» (безкоштовну добровільну працю на користь інших людей чи організацій) як види просоціальної економічної активності. Поняттям, що об'єднує волонтерство та благодійництво, є альтруїзм. Дискусійним питанням залишається з'ясування того, наскільки людина, яка дає пожертви чи допомагає, керується альтруїстичним настановленням. І дослідження волонтерства, і дослідження благодійництва дають змогу стверджувати, що в будь-якому разі людина отримує певну вигоду від такої поведінки незалежно від того, чи є свідомо скерованою на її отримання. У контексті волонтерства такими опосередкованими позитивними ефектами може бути отримання нового досвіду, знань, можливостей розвиватися в цій сфері, підвищення своєї самооцінки, соціального статусу чи почуття власної важливості [18, с.284].

Волонтерство як добровільна безкоштовна праця на користь інших людей, організацій або суспільства загалом є чи не найпоширенішою формою соціальної активності та соціальної поведінки особистості. Здебільшого волонтерство є одним зі способів виконання певної роботи в неприбуткових або громадських організаціях, які загалом мають украй обмежені фінансові ресурси на реалізацію громадських ініціатив переважно гуманітарного характеру. На відміну від волонтерства, благодійництво має більший зв'язок із реальними грошима, оскільки пожертви зазвичай є грошовими. Водночас воно також належить до просоціальної економічної активності, оскільки скероване на благо людей, які потребують допомоги. Головною відмінністю цих двох видів активності є те, що за благодійництва люди жертвують кошти, а за волонтерства – власний час і працю. Як і у вивченні волонтерства, одним із центральних питань, що вивчалось психологами, є з'ясування того, наскільки альтруїстичною є благодійна активність [18, с.288].

В науковій літературі існують поодинокі точки зору щодо визначення волонтерської діяльності не як форми, а як виду благодійної діяльності. Так, Р.А. Сербин волонтерство називає видом благодійної діяльності [19, с. 16]. Втім, в науці існують і інші точки зору які є тотожними твердженню законодавця визначеному в ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність», де визначено що волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [17]. Схожої точки зору притримується А.О. Гудзь та К.О. Сидоренко, які називають волонтерство саме формою здійснення благодійної діяльності, а не її видом як це визначає законодавець.

Висновки. Таким чином, на нашу думку, головною відмінною ознакою, що дає від відмежувати поняття «благодійної діяльності» від «волонтерської діяльності» є форма її надання. В першому випадку, це надання фінансових ресурсів, а в другому це не монетизована форма, тобто суспільно корисна праця в інтересах інших осіб.

Суб'єктами здійснення благодійної та волонтерської діяльності є широке коло осіб: фізичні особи та юридичні особи, які в з огляду на власне бажання та принципи вчиняють активні дії спрямовані на допомогу. Так, згідно Закону України «Про благодійну діяльність» благодійник - дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності. Тоді як волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Таким чином, ще однією відмінною рисою є те, що суб'єктами надання благодійної допомоги можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. В той же час, суб'єктами надання волонтерської допомоги лише фізичні особи.

Окрім цього, 1) надання благодійної допомоги не передбачає особисту участь та присутність суб'єкта благодійної діяльності, тоді як при волонтерській допомозі така присутність є обумовленою активними діями волонтера; 2) волонтерська діяльність, на відміну від благодійної чітко визначає активні дії волонтера у вигляді суспільно корисної праці на благо інших осіб, які потребують волонтерської допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юридический энциклопедический словарь / [глав. ред. А. Я Сухарев]; [ред. кол. : М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др.]. Сов. энцикл., 1984. 415 с.
2. Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). К. : Інститут історії України НАН України, 2008. 271 с.
3. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX - поч. XX ст.). К.: «Хрещатик», 1998. 220 с.

4. Гудзь А. О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. №1. С. 61-64. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-15>
5. Ільченко О. П. Феномен благодійності в історії Києво-Могилянської академії. *Гуманізація навчального процесу*. Слов'янськ, 2010. Вип. ЛІІ. Ч. ІІ. С. 88-98.
6. Вінніков О.Ю. Як здійснювати благодійну діяльність в Україні згідно з новим Податковим кодексом / О.Ю. Вінніков, М.В. Лациба; Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Мережа розвитку європ. права. К.: Агентство «Україна», 2011. 124 с.
7. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. Відомості Верховної Ради, 2013. № 25. Ст.252.
8. Кривенко Ю.В. Благодійна та волонтерська діяльність: спільне та відмінне. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 594-597. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/139.pdf>
9. Шекова Є. Добровольчі трудові відносини: основні визначення. *Людина і праця*. 2003. № 4. С.6 - 7.
10. Розширення можливостей недержавних організацій через залучення волонтерів та створення мереж / За ред. В. Дибайло, Ш. Малеріус К., 2004. 98 с.
11. Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності / Волонтерство: поради для організатора волонтерського руху в Україні / Уклад.: Т. Л. Лях; авт. кол.: О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверева. К.: ВГЦ «Волонтер», 2001.
12. Олчман М., Джордан П. Добровольці - цінне джерело. Університет Д. Хопкінса, 1997. 119 с.
13. Маккарлі С. Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства / С. Маккарлі, Р. Лінч ; пер. з англ. О. Винничук. К. : Ресурсний центр розвитку громадських організацій «Гурт», 1998. 160 с.
14. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Д. Зверєвої. К.: Центр навч. літ-ри, 2006. 316 с.
15. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт : в 2 т. / [ред. Т. Ф. Яркіна, В. Г. Бочарова]. М. : Изд-во АСОПир, 1993. Т. 1. 461 с.
16. Сидоренко К.О. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К. : НАВС, 2013. 205 с.
17. Про волонтерську діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 42, ст. 435.
18. Чолій С. Волонтерство та благодійність як види просоціальної економічної активності. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 9. С. 284–290. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.36>
19. Сербин Р.А. Форми благодійної діяльності в Україні. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти* : матеріали підсумк. наук.-теорет. інтернет-конф., м. Київ, 23 квітня 2015 р. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 16–17.

REFERENCES:

1. Suharev, A.Ya. (Ed.), & Boguslavskiy, M.M., & Kozyir, M.I., & Minkovskiy, G.M. (1984). *Yuridicheskiy entsiklopedicheskiy slovar*. [Legal Encyclopedic Dictionary]. 415. [in Russian].
2. Donik, O. M. (2008). *Kupetstvo Ukrainy v imperskomu prostori (XIX st.)*. [Merchants of Ukraine in the imperial space (XIX century)]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 271. [in Ukrainian].
3. Stupak, F. Ya. (1998). *Blahodiini tovarystva Kyieva (dr. pol. XIX - poch. XX st.)*. [Charitable societies of Kyiv (late 19th - early 20th centuries)]. 220. [in Ukrainian].
4. Hudz, A. O. (2019). *Klasyfikatsiia form i vydiv blahodiinoi diialnosti v Ukraini*. [Classification of forms and types of charitable activity in Ukraine]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. №1. 61-64. Retrieved from: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-15> [in Ukrainian].
5. Ilchenko, O. P. (2010). *Fenomen blahodiinosti v istorii Kyievo-Mohylianskoj akademii*. [The phenomenon of charity in the history of the Kyiv-Mohyla Academy]. *Humanizatsiia navchalnoho protsesu*. Vyp. LII. Ch. II. 88-98. [in Ukrainian].
6. Vinnikov, O.Iu., & Latseba, V.M. (2011). *Yak zdiisniuvaty blahodiinu diialnist v Ukraini zghidno z novym Podatkovym kodeksom*. [How to carry out charitable activities in Ukraine according to the new Tax Code]. *Ukr. nezalezh. tsentr polit. doslidzh., Merezha rozvytku yevrop. prava*. K.: Ahentstvo «Ukraina». 124. [in Ukrainian].
7. *Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii*. (2012, July 5). [On charitable activities and charitable organizations]. *Zakon Ukrainy № 5073-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady*. № 25. 252. [in Ukrainian].
8. Kryvenko, Yu.V. (2016). *Blahodiina ta volonterska diialnist: spilne ta vidminne*. [Charity and volunteering: common and different]. *Molodyi vchenyi*. № 12.1 (40) 594-597. Retrieved from: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/139.pdf> [in Ukrainian].
9. Shekova, Ye. (2003). *Dobrovolchi trudovi vidnosyny: osnovni vyznachennia*. [Voluntary labor relations: basic definitions]. *Liudyna i pratsia*. № 4. 6 -7. [in Ukrainian].

10. Dybailo, V., & Malerius, Sh. (2004). Rozshyrennia mozhlivostei nederzhavnykh orhanizatsii cherez zaluchennia volonteriv ta stvorennia merezh. [Empowerment of non-governmental organizations through the involvement of volunteers and the creation of networks]. 98. [in Ukrainian].
11. Bezpalko, O. V. (2001). Pidhotovka volonteriv do provedennia orhanizatsiinykh form sotsialno-pedahohichnoi diialnosti. [Training of volunteers to carry out organizational forms of socio-pedagogical activity]. *Volonterstvo: poradyk dlia orhanizatora volonterskoho rukhu v Ukraini*. [in Ukrainian].
12. Olchman, M., & Dzhordan, P. (1997). Dobrovoltsi tsinne dzhherelo. [Volunteers are a valuable resource]. 119. [in English].
13. Makkarli, S. (1998). Upravlinnia diialnistiu volonteriv. Yak zaluchyty hromadskist do vyrishennia problem suspilstva. [Management of volunteer activities. How to involve the public in solving society's problems]. (O Vynnychuk, Trans). 160. [in Ukrainian].
14. Zvierieva, I.D. (Ed.) (2006). Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii. [Social pedagogy: theory and technology]. 316. [in Ukrainian].
15. Yarkina, T.F., & Bocharova, V.G. (1993). Teoriya i praktika sotsialnoy raboty: otechestvennyi i zarubezhnyi opyt: v 2 t. [Theory and practice of social work: domestic and foreign experience: in 2 volumes]. T.1. 461. [in Russian].
16. Sydorenko, K.O. (2013). Administrativno-pravove rehuliuвання волонтерської діяльності в Україні. [Administrative and legal regulation of volunteer activity in Ukraine]. *Dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk zi spets. 12.00.07 «administrativne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo»*. K: NAVS. 205. [in Ukrainian].
17. Pro volontersku diialnist. (2011). [on volunteering]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) № 42, 435*. [in Ukrainian].
18. Choli, S. (2021). Volonterstvo ta blahodiinist yak vydy prosotsialnoi ekonomichnoi aktyvnosti. [Volunteering and charity as types of prosocial economic activity]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psikhologichni nauky*. Vypusk 9. 284–290. Retrieved from: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.36> [in Ukrainian].
19. Serbyn, R.A. (2015). Formy blahodiinnoi diialnosti v Ukraini. [Forms of charitable activity in Ukraine]. *Stan, problemy ta perspektyvy suchasnoi yurysprudentsii Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: pravovi ta suspilni aspekty : materialy pidsumk. nauk.-teoret. internet-konf., m. Kyiv, 23 kvitnia 2015 r.* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. 16–17. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.05.2023

УДК 349.41

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-313-318

Марченко Світлана Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: marchenkos_i@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9169-3233>

Сюйва Ірина Сергіївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: irynas@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5001-2750>

Медведська Вікторія Валеріївна,

доктор філософії,
старший викладач кафедри транспортного права та логістики
Національного транспортного університету
e-mail: victoriyavv@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5579-4600>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЕТЕРИНАРНО-САНІТАРНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню правових засад ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в Україні.

Випуск 14. 2023

© С.І.Марченко, І.С.Сюйва, В.В.Медведська, 2023

Виділено основні нормативно-правові акти, які регламентують особливості ветеринарно-санітарного контролю в Україні. В науковій роботі авторами значну увагу приділено останнім змінам до нормативно-правових актів, що регулюють досліджувану сферу, оскільки саме ці зміни повинні комплексно врегулювати питання ветеринарно-санітарного контролю та нагляду і сприяти забезпеченню епізоотичного благополуччя країни, безпеки та якості харчових продуктів. Визначено тенденції розвитку ветеринарного законодавства України. Проаналізовано правові засади ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в умовах воєнного стану.

Ключові слова: ветеринарно-санітарний контроль, ветеринарно-санітарний нагляд, якість та безпечність харчових продуктів, карантин тварин, захист тварин від жорстокого поводження, благополуччя тварин, сільськогосподарська продукція, побічні продукти тваринного походження.

Marchenko S., Syuyva I., Medvedska V. LEGAL BASIS OF VETERINARY SANITARY CONTROL AND SUPERVISION IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the legal basis of veterinary and sanitary control and supervision in Ukraine. The main legal acts that regulate the peculiarities of veterinary and sanitary control in Ukraine are highlighted. In the scientific work, the authors paid considerable attention to the latest changes to the regulatory and legal acts regulating the researched field, since these changes should comprehensively regulate the issues of veterinary and sanitary control and supervision and contribute to ensuring the epizootic well-being of the country, the safety and quality of food products. Trends in the development of veterinary legislation of Ukraine have been determined. The legal principles of veterinary and sanitary control and supervision under martial law are analyzed.

Key words: veterinary-sanitary control, veterinary-sanitary supervision, quality and safety of food products, animal quarantine, protection of animals from cruelty, animal welfare, agricultural products, by-products of animal origin.

Постановка проблеми. Прагнення України до входження до Європейського союзу та виконання Україною своїх зобов'язань в межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Угоди про вільну торгівлю з ЄС зумовило також необхідність реформування системи державного контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів та приведення законодавства України у сфері ветеринарно-санітарних вимог до відповідності правовим актам ЄС.

Реформування системи державного контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів набуло принципової актуальності, адже забезпечення захисту життя та здоров'я особи, дотримання прав і законних інтересів споживачів продукції є одним із найголовніших принципів європейської політики, до досягнення стандартів якої наразі прагне Україна.

Правові засади ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в Україні є базисом та джерелом досягнення високих стандартів в даній сфері, оскільки в сучасних умовах законодавство України супроводжується низкою недоліків правового й організаційного характеру через наявність застарілих норм, прогалин, дублювання та інших юридичних дефектів.

Чинне законодавство про ветеринарний контроль, зокрема Закон України «Про ветеринарну медицину», ґрунтується ще на застарілих радянських підходах, не відповідає викликам сьогодення і потребує комплексних змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичною основою цього дослідження стали наукові праці О.В. Гафурової, В.М. Єрмоленка, І.В. Лучко, Н.В. Карпінської, Т.О. Коваленко, С.І.Марченко та інших вчених.

Метою статті є визначення нових правових засад, виробленні теоретичних підходів до суб'єктів, об'єктів та видів ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в Україні, відображення їх в законодавстві України та застосування у практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ветеринарно-санітарний контроль та нагляд в Україні здійснюється органами виконавчої влади в межах повноважень, визначених законодавством України, та регламентується законами України «Про ветеринарну медицину», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин», «Про безпечність та гігієну кормів» та іншими нормативно-правовими актами, які закріплюють основні засади правового регулювання ветеринарно-санітарного контролю та нагляду.

Згідно ст. 1 Закону України «Про ветеринарну медицину» від 25.06.1992 р. № 2498-ХІІ (далі – Закон № 2498-ХІІ), державний ветеринарно-санітарний контроль – функції, що виконуються державними ветеринарними інспекторами та/або офіційними ветеринарними лікарями і полягають у постійному забезпеченні виконання встановлених чинним законодавством ветеринарно-санітарних заходів та технічних регламентів, а державний ветеринарно-санітарний нагляд – функції, що виконуються державними ветеринарними інспекторами та/або офіційними ветеринарними лікарями і полягають у періодичній перевірці дотримання вимог чинного законодавства в галузі ветеринарної медицини. В теорії аграрного права І. Лучко звертає увагу на відсутності на законодавчому рівні чіткого розмежування контролю та нагляду, при цьому, на думку дослідниці, ветеринарно-санітарний нагляд є ширшим за ветеринарно-санітарний контроль [1, с. 76]. Такий підхід підтримується і в спеціальній літературі [2] та ґрунтується на проведенні порівняльного аналізу мети та основних цілей ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, суб'єктного складу, засобів та механізмів здійснення тощо.

Аналізуючи Закон № 2498-ХІІ можна виділити такі основні напрямки державного ветеринарно-

санітарного контролю: 1) державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд за переміщенням тварин (ст. 15); 2) державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд на ринках (ст. 16); 3) державний контроль та нагляд за безпечністю і якістю ветеринарних препаратів, субстанцій та засобів ветеринарної медицини (ст. 17); 4) державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд на державному кордоні України та транспорті (ст. 18); державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд під час полювання (ст. 19).

Об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, відповідно до ст. 1 Закону № 2498-ХІІ, виступають товари, потужності (об'єкти), засоби ветеринарної медицини, засоби догляду за тваринами та супутні об'єкти. До органів, які здійснюють державне управління в галузі ветеринарної медицини належать Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики (Міністерство аграрної політики та продовольства України), Державний департамент ветеринарної медицини з державною інспекцією ветеринарної медицини, його територіальні органи (ст. 4 Закону).

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2246-ІХ, через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25.06.1992 № 2498-ХІІ втратить чинність у зв'язку із набранням чинності Законом України «Про ветеринарну медицину» від 4 лютого 2021 року № 1206-ІХ (далі – Закон № 1206-ІХ).

Закон № 1206-ІХ, з урахуванням законодавства ЄС, визначає правові та організаційні засади здійснення діяльності у сферах забезпечення захисту здоров'я та благополуччя тварин, ветеринарної практики, виробництва, обігу та застосування ветеринарних препаратів, а також обігу побічних продуктів тваринного походження та містить помітні зміни. Оновлення законодавства про ветеринарну медицину шляхом впровадження в Україні стандартів ЄС (Закон імплементує норми 14 актів ЄС) дозволить виробникам тваринницької продукції отримати ще більше конкурентних переваг для виходу на міжнародні ринки [3].

Проведення порівняльного аналізу нині діючого законодавства у сфері ветеринарно-санітарного контролю та нагляду та оновленого законодавства, яке діятиме саме після закінчення воєнного стану, дозволяє показати еволюцію його розвитку та подальші перспективи.

Так, в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин» [4] зокрема зазначено, що «необхідність імплементації актів законодавства ЄС, на основі яких розроблено проект Закону України «Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин» передбачена Всеохоплюючою стратегією імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 228-р. Враховуючи вищевикладене, законодавство в сфері ветеринарної медицини потребує системного та комплексного вдосконалення».

На відміну від Закону № 2498-ХІІ, новим Законом № 1206-ІХ значна увага приділена термінології, конкретизовано законодавство про ветеринарну медицину та благополуччя тварин, уточнено сферу дії Закону, визначено основні напрями державної політики у сфері ветеринарної медицини, органи державного управління у сфері ветеринарної медицини, принципи розроблення, затвердження, перегляду і застосування ветеринарно-санітарних заходів та інше.

Зупинимось на основних відмінностях, які наводимо нижче.

Закон № 1206-ІХ доповнено окремим розділом, який присвячений правовим питанням забезпечення благополуччя тварин (розділ VI), вперше представлено визначення поняття «благополуччя тварин», а саме благополуччя тварин – стан забезпечення фізіологічних та етологічних потреб тварин шляхом створення належних умов для їх розведення, утримання та транспортування, включаючи систематичний догляд, належне годування, поїння та гуманне поводження з тваринами, що виключає страх, біль і страждання, у тому числі під час забою, та забезпечує свободу прояву твариною типової для неї поведінки.

Детально врегульовано основні засади забезпечення благополуччя тварин під час утримання, вимоги до утримання сільськогосподарських тварин на потужностях, вимоги до потужностей, на яких утримуються сільськогосподарські тварини, вимоги до годування, поїння та використання інших речовин, вимоги до забезпечення благополуччя сільськогосподарських тварин під час їх розведення, вимоги до забезпечення благополуччя тварин під час їх транспортування, вимоги до забезпечення благополуччя тварин під час забою. Певним чином, Законом № 1206-ІХ конкретизовано окремі принципи поводження з тваринами, які закріплені Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 року № 3447-ІV, та закладено основні правові засади становлення законодавства у сфері використання тварин у сільському господарстві (законодавство про здоров'я та благополуччя тварин), яке охоплює вимоги щодо розведення та утримання сільськогосподарських тварин; ветеринарного обслуговування; транспортування сільськогосподарських тварин; первинної переробки продукції тваринництва (забій тварин) [5, с. 245-248].

В цілому, на наш погляд, запровадження Законом № 1206-ІХ розділу «Благополуччя тварин» є позитивною динамікою в сфері ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в Україні, що наближує нашу державу до врахування усіх принципів Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (МЕБ) щодо

благополуччя тварин, які базуються на керівних принципах і ґрунтуються на розроблених в 1965 році та широко визнаних принципах «п'ять свобод» [6], що описують очікування суспільства щодо умов, у яких тварини мають перебувати під контролем людини, а саме свобода від голоду, недоїдання та спраги, свобода від страху і страждань, звільнення від теплового стресу або фізичного дискомфорту, свобода від болю, травм і хвороб та свобода вираження нормальних моделей поведінки.

Зазначене підтверджує визначені в теорії аграрного права тенденції розвитку ветеринарного законодавства. Як вірно зазначає Н.В. Карпінська, у зв'язку з євроінтеграційними перетвореннями традиційне ветеринарне законодавство України наразі перебуває на етапі еволюційного перетворення в законодавство щодо добробуту тварин унаслідок зміни методологічного підходу: з позицій антропоцентризму (передусім з метою захисту інтересів людини) до позицій анімоцентризму (першочергово зосереджує увагу на гуманному відношенні до тварин) [7, с. 35-36]. Сподіваємось на фактичне застосування положень Закону щодо благополуччя тварин на практиці та подальше керування виробниками сільськогосподарської продукції принципами створення належних умов для їх розведення, утримання та транспортування.

Правові засади ветеринарно-санітарного контролю та нагляду враховують загальні тенденції дерегулювання господарської діяльності, зокрема, це стосується основних змін щодо переліку дозвільних документів, ліцензування та державної реєстрації, профілактичного карантину тварин тощо.

Як відомо, одним із недоліків регуляторного середовища у сфері ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в Україні є наявність великої кількості документів дозвільного характеру. Так, в Законі № 2498-XII передбачено, що об'єкти державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, крім випадків, встановлених цим Законом, супроводжуються такими ветеринарними документами як міжнародні ветеринарні сертифікати (для країн СНД – ветеринарні свідоцтва форми № 1, № 2 та № 3), ветеринарні свідоцтва, ветеринарні довідки, а також ветеринарні картки та/або ветеринарно-санітарні паспорти на тварин. В Законі № 1206-IX вказаний перелік звужено і відповідно до ст. 40, такими документами є міжнародний ветеринарний сертифікат, ветеринарні свідоцтва та ветеринарний паспорт.

Наразі відповідно до Закону № 2498-XII діяльність, пов'язана з виробництвом ветеринарних препаратів, підлягає ліцензуванню, а ветеринарні препарати до початку їх обігу та використання в Україні проходять державну реєстрацію. Максимальний термін дії реєстрації становить п'ять років.

Законом № 1206-IX передбачено державну реєстрацію ветеринарних лікарських засобів, яка є безстроковою, додатково ліцензування оптової і роздрібною реалізації ветеринарних лікарських засобів. Зазначені новели відповідають Регламенту ЄС 2019/6 про ветеринарні лікарські засоби, що в перспективі має позитивно вплинути на стан міжнародної торгівлі та конкурентоспроможність експортерів та виробників ветеринарних препаратів.

Заслугують підтримки запроваджені Законом № 1206-IX обмеження щодо застосування протимікробних ветеринарних лікарських засобів, які спрямовані на належне лікування тварин та сприятимуть запобіганню антибіотикорезистентності серед тварин, яка, через харчовий ланцюг, призводить до поширення антибіотикорезистентності серед людей і ставить їх життя під загрозу. Зокрема, встановлено, що забороняється застосування протимікробних ветеринарних лікарських засобів на постійній основі або для подолання наслідків неналежної гігієни, неналежної практики вирощування тварин або недостатнього догляду за ними, заборонено застосування протимікробних ветеринарних лікарських засобів для посилення росту та продуктивності тварин, а також заборонено застосування протимікробних ветеринарних лікарських засобів у профілактичних цілях. В Законі № 2498-XII такі положення були відсутні.

Законом № 1206-IX конкретизовано порядок та необхідність проведення профілактичного карантину, який залежить від ветеринарно-санітарного статусу територій, потужностей та інших місць перебування тварин.

Водночас, під час дії воєнного стану в Україні правові засади ветеринарно-санітарного контролю та нагляду зазнали певних змін та мають особливості, зумовлені необхідністю створення сприятливих умов для агробізнесу з метою безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарських товарів в умовах воєнного стану; максимально безпечних умов при здійсненні ветеринарно-санітарних заходів і процедур в умовах воєнного стану; здійснення окремих процедур стосовно об'єктів ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, що імпортуються. Зокрема, відповідно до Закону України від 12.05.2022 № 2246-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» на час воєнного стану при ввезенні живих тварин на територію України транспортування таких тварин не заборонено через територію, щодо якої існують обмеження, підтверджені відповідною міжнародною організацією або ветеринарною адміністрацією країни походження чи транзиту.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 537 (далі – Постанова), встановлено, що на період воєнного стану заходи державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин проводяться з урахуванням таких особливостей: 1) заходи державного контролю у пунктах пропуску на державному кордоні України та зонах митного контролю на митній території України проводяться за наявності можливостей (умов) для їх проведення; 2) у разі ввезення вантажів з продуктами заходи

державного контролю проводяться у формі документальної перевірки та перевірки відповідності на державному кордоні, крім деяких вантажів; 3) у разі ввезення вантажів з харчовими продуктами нетваринного походження та кормами нетваринного походження заходи державного контролю проводяться у формі документальної перевірки, крім певних вантажів.

Крім того, Постановою встановлено, що на період воєнного стану заходи державного ветеринарно-санітарного контролю проводяться з урахуванням таких особливостей: у разі ввезення ветеринарних препаратів та субстанцій для виготовлення ветеринарних препаратів заходи державного ветеринарно-санітарного контролю проводяться на підставі інформації щодо наявності у Державному реєстрі ветеринарних препаратів;

Також Постановою встановлено, що на період воєнного стану ввезення вантажів на митну територію України дозволяється з урахуванням таких особливостей:

- ввезення вантажів з продуктами з держав, щодо яких було введено обмеження у зв'язку із спалахом на їх території хвороб, внесених до списку хвороб, затвердженого Всесвітньою організацією охорони здоров'я тварин (МЕБ), чи інших хвороб, які становлять загрозу для здоров'я людини та/або тварини, визначених законодавством України або міжнародним законодавством, дозволяється за умови, що такі продукти були достатньо оброблені, що гарантує знищення збудника відповідних хвороб.

- ввезення вантажів з кормовими добавками без їх державної реєстрації в Україні дозволяється за умови, що такі добавки зареєстровані (дозволені) в Європейському Союзі і призначені для виробництва кормів для продуктивних тварин;

- ввезення вантажів з фасованими (запакованими) кормами для продуктивних тварин, виготовленими з використанням кормових добавок, зареєстрованих (дозволені) у Європейському Союзі, дозволяється за умови, що такі корми походять з потужностей, розташованих в державах - членах Європейського Союзу або інших державах, за умови, що потужності в таких державах мають дозвіл на ввезення кормів до Європейського Союзу;

- ввезення вантажів з продуктивними тваринами та генетичним матеріалом від них з потужностей, щодо яких не встановлено відповідність законодавству України, дозволяється за умови, що такі вантажі ввозяться (пересилаються) на митну територію України з держав, стосовно потужностей яких протягом двох років до дня набрання чинності цією постановою було встановлено їх відповідність законодавству України, та з урахуванням епізоотичної ситуації у державі походження вантажу;

- ввезення вантажів з продуктивними тваринами та генетичним матеріалом від них у разі їх транзиту через територію держав, де підтверджено наявність особливо небезпечної хвороби, внесеної до списку хвороб, затвердженого Всесвітньою організацією охорони здоров'я тварин (МЕБ), до якої такі тварини є сприйнятливими, дозволяється за умови, що такі вантажі не були вивантажені та/або перевантажені на території зазначених держав.

Висновки. Отже, на сьогодні правові засади ветеринарно – санітарного контролю та нагляду в Україні є застарілими та потребують комплексних змін. «Новий» Закон України «Про ветеринарну медицину» частково охоплює передовий досвід європейських країн та вимоги міжнародних стандартів та може дозволити здійснювати належний державний контроль за дотриманням вимог у сфері благополуччя тварин, проте воєнний стан в Україні ввів корективи у даній сфері, що призводить до необхідності адаптації законодавства саме на такий період.

Очевидною стає потреба у застосуванні нових правових засад, теоретичних підходів до ветеринарно – санітарного контролю та нагляду в Україні, їх доопрацювання, але, ймовірно, практичне застосування нового законодавства буде повністю можливим після закінчення воєнного стану та перемоги України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лучко І. Поняття державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №5. С. 74-77.
2. Довгань В. І. Теоретико-методичні аспекти ветеринарно-санітарного нагляду та контролю. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2012. № 4 (40) С. 10–11.
3. Парламент ухвалив Закон України «Про ветеринарну медицину». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/parlament-uhvaliv-zakon-ukrayini-pro-veterinarnu-medicinu>
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин» URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68554&pf35401=525504>
5. Сюйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245 – 248.
6. Animal Welfare URL: <https://www.woah.org/en/what-we-do/animal-health-and-welfare/animal-welfare/>
7. Карпінська Н.В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 492 с.

REFERENCES:

1. Luchko, I. (2021). Poniattia derzhavnoho veterynarno-sanitarnoho kontroliu ta nahliadu. [The concept of state veterinary and sanitary control and supervision]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. №5. 74-77. [in Ukrainian].
2. Dovhan, V. I. (2012). Teoretyko-metodychni aspekty veterynarno-sanitarnoho nahliadu ta kontroliu. [Theoretical and methodological aspects of veterinary and sanitary supervision and control]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Derzhavne upravlinnia*. № 4 (40). 10–11. [in Ukrainian].
3. Parlament ukhvalyv Zakon Ukrainy «Pro veterynarnu medytsynu». (2021, February 4). [The Parliament adopted the Law of Ukraine "On Veterinary Medicine"]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/parlament-uhvaliv-zakon-ukrayini-pro-veterinarnu-medicinu> [in Ukrainian].
4. Poiasniuvanna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro veterynarnu medytsynu ta blahopoluchchia tvaryn». [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Veterinary Medicine and Animal Welfare"]. Retrieved from: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68554&pf35401=525504>
5. Siuiva, I. S. (2018). Pravove rehuliuвання vykorystannia tvaryn u silskomu hospodarstvi. [Legal regulation of the use of animals in agriculture]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Vyp. 4. 245 – 248. [in Ukrainian].
6. Animal Welfare. Retrieved from: <https://www.woah.org/en/what-we-do/animal-health-and-welfare/animal-welfare/> [in English].
7. Karpinska, N.V. (2021). Kontseptualno-pravovi zasady zastosuvannya sanitarnykh ta fitosanitarnykh zakhodiv u silskomu hospodarstvi Ukrainy v konteksti vymoh SOT ta YeS. [Conceptual and legal principles of application of sanitary and phytosanitary measures in the agriculture of Ukraine in the context of WTO and EU requirements]. *Dys... d.iu.n.; 12.00.06 -zemelne pravo; ahrarne pravo; ekolohichne pravo; pryrodoresursne pravo. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia»*. 492. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 24.05.2023

УДК 343.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-318-321

Павловська Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент

e-mail: wwwpav@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕЛІКТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У даній статті визначено, що у сучасних умовах дефініція «деліктоздатність» набуває особливого значення, дозволяючи визначити ступінь відповідальності учасників будь-яких правовідносин, у тому числі їх можливість зазнати визначені законом несприятливі наслідки за скоєне правопорушення (делікт). У соціальному аспекті деліктоздатність передбачає реалізацію справедливості, а також дозволяє вирішити питання щодо можливості відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів.

Деліктоздатність – поняття, яке відображає здатність суб'єкта брати участь у правових відносинах, тобто, визначає ступінь володіння правосуб'єктності. Так звані «дефекти правосуб'єктності» та відсутність деліктоздатності викликають серйозні проблеми, пов'язані із суттєвими обмеженнями у здібності особи брати участь в окремих правовідносинах, зокрема, адміністративно-правових. Будучи одним із складових елементів правосуб'єктності, деліктоздатність виступає показником того, наскільки суб'єкт правовідносини потенційно здатний нести юридичну відповідальність за свою поведінку та поведінку інших осіб, а також у яких обсягах вона може бути реалізована. Однак і в теорії, і на практиці нерідко виникають питання, що пов'язані із неоднозначністю розуміння дефініції «деліктоздатність» та наявністю її різновидів, які мають галузеві та суб'єктивні особливості. Деліктоздатна особа в одних правовідносинах, може виявитися нездатною відповідати за свої дії, і, навпаки, маючи всі юридичні ознаки правосуб'єктності, деякі особи можуть фактично залишатися неделіктоздатними практично у всіх відносинах.

Відзначено, що деліктоздатність є частиною дієздатності і може мати самостійне існування, як окремий інститут адміністративно-деліктозного права, цілком допустимим і навіть методологічно корисним є її окреме дослідження з обов'язковим врахуванням наведеної соціально-правової природи.

Виходячи з аналізу наукових досліджень правосуб'єктності, можна із впевненістю сказати, що абсолютно вся юридично-значима поведінка (дії чи бездіяльність) суб'єктів права обумовлена змістом її елементів.

Ключові слова: суб'єкти правових відносин, суб'єкти адміністративного правопорушення (делікту), адміністративна правосуб'єктність, адміністративна деліктоздатність, адміністративно-правова відповідальність, адміністративний проступок, адміністративне судочинство, правомірна та неправомірна дія, деліктологія.

Pavlovskaya N. CHARACTERISTICS AND SIGNIFICANCE OF TORTIOUSNESS OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS

Випуск 14. 2023

© Н.В.Павловська, 2023

by law for the committed offense (tort). In the social aspect, tort capacity provides for the implementation of justice, and also allows to resolve the issue of the possibility of restoring violated rights, freedoms and legitimate interests.

Tort capacity - a concept that reflects the subject's ability to participate in legal relations, i.e., determines the degree of possession of legal personality. The so-called "defects of legal personality" and the lack of tortious capacity cause serious problems associated with significant limitations in a person's ability to participate in certain legal relations, in particular, administrative-legal ones. Being one of the constituent elements of legal personality, tort capacity is an indicator of the extent to which the subject of the legal relationship is potentially capable of bearing legal responsibility for his behavior and the behavior of other persons, as well as to what extent it can be realized. However, both in theory and in practice, questions often arise related to the ambiguity of the definition of "delict ability" and the presence of its varieties, which have sectoral and subjective features. A person capable of delict in one legal relationship may be incapable of being responsible for his actions, and, on the contrary, having all the legal features of legal personality, some persons may actually remain non-delict capable in almost all relationships.

It is noted that tortious capacity is a part of legal capacity and can have an independent existence as a separate institution of administrative tort law, its separate study is completely permissible and even methodologically useful, with mandatory consideration of the given socio-legal nature.

Based on the analysis of scientific research on legal personality, we can say with confidence that absolutely all legally significant behavior (actions or inaction) of legal subjects is determined by the content of its elements.

Key words: subjects of legal relations, subjects of an administrative offense (delict), administrative legal personality, administrative tortiousness, administrative legal liability, administrative misdemeanor, administrative proceedings, lawful and unlawful action, delictology.

Постановка проблеми. Сучасні науковці досліджують проблему деліктоздатності вже досить давно. Однак домінують дослідження, що присвячені деліктоздатності окремих суб'єктів права, а також деліктоздатності в окремих галузях правового регулювання. Вивченням актуальних питань, що пов'язані із дефініцією «деліктоздатності» займаються як фундаментальні, так і галузеві науки.

На сьогоднішній день є монографії, що присвячені деліктних правовідносинам та вивченню деліктології. Однак, цілісного теоретичного та практичного висвітлення визначена дефініція «деліктоздатність» в науці адміністративного права та процесу, практично, не отримала. В теорії права розроблено поняття деліктоздатності, охарактеризовано її види за суб'єктним та галузевим критеріями. Але ж, у сучасній доктрині не повною мірою досліджено питання співвідношення деліктоздатності та дієздатності, деліктоздатності та правоздатності, деліктоздатності та юридичного обов'язку, враховується лише фактична сторона деліктоздатності, не визначено критерії повної деліктоздатності, а також не вирішено проблему правових наслідків за відсутності деліктоздатності. Теоретичне вирішення цих питань встановлює діяльність законодавця та правозастосовника, що, з-рештою, позначається на якості закону та правопорядку. Необхідно визначити специфічні ознаки та обсяг деліктоздатності, саме від цього залежить повноцінність юридичного профілю суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Таким чином, у вивченні дефініції «деліктоздатності» в адміністративно-правових відносинах виявляються суттєві прогалини, на усунення яких і спрямоване наукове дослідження автора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми адміністративно-правової науки, що пов'язані із розвитком та значенням деліктоздатності суб'єктів адміністративно-деліктних відносин, досліджували такі вчені: В. Авер'янов, І. Арістова, Д. Бахрах, В. Білоус, І. Бородин, І. Голосніченко, В. Гошовський, І. Грибок, Е. Демський, О. Дугенець, В. Колпаков, С. Корось, С. Кузніченко, О. Кузьменко, В. Лорія, Д. Лук'янець, О. Остапенко, С. Петков, А. Подоляка, Т. Проценко, В. Рядінська, О. Соколова, Г. Шевчук, та інші.

Мета статті – дослідження дефініції «деліктоздатність» у адміністративно-правових відносинах та її сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефініція «деліктоздатність» є структурним елементом дієздатності, що встановлює здатність суб'єктів правовідносин нести юридичну відповідальність за завдані правопорушення (делікти), передбачені нормами права. Під деліктом у юриспруденції спочатку розумілися виключно цивільні проступки, але вже на початку 21 століття все більшого поширення набуло трактування, згідно з яким, деліктом розуміють порушення правових норм у будь-яких галузях права. Під здатністю у цьому контексті слід розуміти можливість бути притягнутим до юридичної відповідальності.

Поняття «деліктоздатність» виникло на початку 19 століття і було визначено в Кодексі Наполеона, потім розробники використовували його у німецькому Цивільному уложенні 1896 року [1, с.44].

У сучасних правових системах також спостерігається інституалізація даного поняття шляхом його законодавчого закріплення. Зокрема, ст. 13 Закону Ліхтенштейна «Про міжнародне приватне право» від 1996 р. свідчить, що «деліктоздатність фізичної особи визначається згідно із законом тієї держави, в якій були здійснені дії, що заподіяли шкоду».

На сьогоднішній день, ця дефініція застосовується не тільки у приватному праві, а й у публічному, а саме, у адміністративно-правових відносинах.

Так, наприклад, ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) встановлює, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [2].

Тобто, особа вважається деліктоздатною - здатною нести адміністративно-правову відповідальність за адміністративний делікт, при наявності кваліфікуючих ознак, а саме: протиправність; наявність вини; дія або бездіяльність; посягання на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління; наявність в законі прямої вказівки на адміністративну відповідальність за конкретне діяння.

Крім дослідження дефініції «деліктоздатність» у межах окремих галузей права, воно ставало предметом вивчення таких наук, як деліктологія та теорія права. Як зазначає у своїй монографії В.Колпаков, «деліктологія представляє систему знань про деліктність, фактори, що детермінують її розвиток та відтворення; про генезу деформації особистості та механізм порушення норм позитивного права; про залежність між окремими видами деліктів; про засоби та способи впливу на окремі види деліктів та деліктність в цілому; а також про критерії оцінки стану деліктності та ефективності заходів впливу на неї» [3].

Однак у сучасних науковців, що досліджують поняття «деліктоздатність» з позиції теорії правовідносин, немає єдності у поглядах на співвідношення правосуб'єктності та деліктоздатності. Переважно це стосується структурних елементів правосуб'єктності.

Серед адміністративістів, існує думка, що деліктоздатність, поряд з правоздатністю, дієздатністю та осудністю, є елементом правосуб'єктності. У цьому під деліктоздатністю вони пропонують розуміти «можливість суб'єкта мати права та обов'язки, здатність здійснювати їх своїми особистими діями, відповідати за наслідки, бути учасником правових відносин».

Досить велика група науковців вважає, що основними елементами дієздатності є правоздатність та деліктоздатність. Даний структурний поділ ґрунтується на схожості змісту деліктоздатності і дієздатності (вік, свідомість тощо).

Т.І. Ілларіонова та В.Ф. Яковлев визначають деліктоздатність більш змістовно. На їх думку, вона є «правосуб'єктністю у відносинах, що виникають внаслідок протиправної поведінки». Тобто деліктоздатність складається із здатності мати права та обов'язки у сфері відповідальності (правоздатності) та здатності їх самостійно реалізовувати (дієздатності). Її самостійний характер Т.І. Ілларіонова обґрунтовує специфічним характером обов'язків, які суб'єкт може нести, і способом їх виконання [4, с.63].

Своєрідні обов'язки та способи їх реалізації можуть бути передбачені не лише нормами, що регулюють питання притягнення особи до відповідальності, а й іншими інститутами права. Прикладом може слугувати чинне законодавство, що регулює діяльність природних монополій. Зокрема, Законом України «Про адміністративні послуги» встановлено такі специфічні обов'язки відповідних суб'єктів права, як необхідність ведення окремого бухгалтерського обліку за кожним видом діяльності; дотримання обмежень при здійсненні комерційної діяльності; виконання приписів закону щодо специфічної процедури формування цін на окремі види діяльності тощо [5].

Для виникнення відносин відповідальності лише деліктоздатності замало. Необхідна наявність складу правопорушення (делікту), відповідного індивідуально-правового акту уповноваженого державного органу – тобто певного юридичного складу, який буде підставою виникнення правовідносин відповідальності. Тому відсутність хоча б одного з елементів вказаного юридичного складу унеможливить притягнення особи до відповідальності, зокрема, адміністративно-правової. У вищевказаному прикладі відсутньою є постанова про накладення штрафу (це обумовлюється наданням уповноваженому органу дискреційних повноважень щодо вирішення питання про притягнення особи до відповідальності). До того ж, у діях порушника є склад правопорушення (делікту). Тобто є суб'єкт і об'єктивна сторона, що передбачають наявність певного органу управління чи посадової особи, яка наділена відповідними повноваженнями і вчинила юридично значимі протиправні дії чи бездіяльність. Є об'єкт правопорушення (делікту), а головне – є суб'єктивна сторона – психічне (вольове) ставлення відповідного представника банку, які усвідомлюють протиправність дій банку та їх (дій) обумовленість власною поведінкою.

Підставою звільнення особи від відповідальності є не правові властивості юридичної особи, а вірогідність переваги негативних наслідків притягнення до неї над позитивними (що виражаються у реалізації функцій відповідальності). Більше того, чинні норми встановлюють, що у разі незастосування штрафів з метою забезпечення виправлення ситуації або запобігання подальшим порушенням чи подальшій втраті банком своїх активів Національний банк України має застосовувати інші адекватні заходи впливу відповідно до «Про банки і банківську діяльність». Тобто особа все ж є здатною до несення відповідальності, за умови прийняття уповноваженим органом відповідного рішення.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що деліктоздатність є частиною дієздатності і може мати самостійне існування, як окремий інститут адміністративно-деліктного права, цілком допустимим і навіть методологічно корисним є її окреме дослідження з обов'язковим врахуванням наведеної соціально-правової природи.

Виходячи з аналізу наукових досліджень правосуб'єктності, можна із впевненістю сказати, що абсолютно вся юридично-значима поведінка (дії чи бездіяльність) суб'єктів права обумовлена змістом її елементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Публічні правовідносини: відповідальність за правопорушення / за заг.ред. Петкова С.В. К.: «КНТ», 2021. 120 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/law/show/>
3. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія]. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
4. Адміністративне процесуальне право / За заг. редак. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 321 с.
5. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

REFERENCES:

1. Pietkov, S.V. (Ed.) (2021). Publichni pravovidnosyny: vidpovidalnist za pravoporushennia. [Public legal relations: liability for offenses]. 120. [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/law/show/> [in Ukrainian].
3. Kolpakov, V.K. (2004). Administratyvno-deliktnyi pravovy fenomen. [Administrative-delict legal phenomenon]. 528. [in Ukrainian].
4. Minka, T.P. (Ed.) (2017). Administratyvne protsesualne pravo. [Administrative procedural law]. 321. [in Ukrainian].
5. Pro administratyvni posluhy. (2012, September 6). [On administrative services]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 24.05.2023

УДК 347.62 (477+4/8)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-321-326

Плюшко Дмитро Сергійович,

аспірант кафедри цивільного права Національного університету

«Одеська юридична академія»

e-mail: gkm2016@ukr.net<https://orcid.org/0000-0002-1676-5425>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄС

У запропонованій статті визначається, що специфіку відносин з приводу належного подружжю майна у багатьох державах прийнято розкривати через категорію «правовий режим майна подружжя» (matrimonial property regimes), проте деяким правовим системам цей термін сам по собі невідомий, незважаючи на присутність в законодавстві відповідних правових норм.

В цьому відношенні представляє інтерес автономне тлумачення, без посилання на національні законодавства, дане судом Європейських Співтовариств, уповноваженим Радою спільнот в 1971 року здійснювати таку діяльність стосовно Брюссельської конвенції 1968 року.

Режим майнових відносин між подружжям, що включає сукупність норм, що регулюють майнові відносини подружжя, інакше, ніж це робить загальне право щодо осіб, які не перебувають у шлюбі.

Подружній режим майна впливає з існування сімейних відносин між подружжям. Подружній режим власності настільки тісно пов'язаний із шлюбом, що, незважаючи на те, що вони стосуються майнових відносин між подружжям та між подружжям і третіми особами, вони повинні розглядатися як частина сімейного права.

Майнові відносини подружжя слідують за долею шлюбу (виникають з факту шлюбу і припиняються у разі припинення шлюбу).

Законне регулювання (законний режим майна подружжя) являє собою таку сукупність правових засобів регулювання майнових відносин подружжя, в якій основне значення мають законодавчі норми, акти державної влади, правила, вироблені судовою практикою (судовий прецедент), що встановлюють загальні правила поведінки подружжя в майновій сфері.

Ключові слова: цивільні відносини, шлюб, майно, припинення шлюбу, розірвання шлюбу, режим майна подружжя, розлучення, сім'я, сімейні відносини, шлюбні відносини, сімейне право.

Plushko D. CERTAIN ISSUES OF LEGAL REGULATION OF MARITAL PROPERTY IN UKRAINE AND SOME EU COUNTRIES

The proposed article states that the specifics of the relationship regarding the property of the spouses in many countries is disclosed through the category of "matrimonial property regimes", but some legal systems do not know this term in itself, despite the presence in the legislation of the relevant legal norms.

Випуск 14. 2023

© Д.С.Плюшко, 2023

In that regard, the autonomous interpretation given, without reference to national law, by the Court of Justice of the European Communities, authorized by the Council of the Communities in 1971 to carry out such activities in relation to the 1968 Brussels Convention, is of interest.

The regime of property relations between spouses, which includes a set of rules governing the property relations of spouses, is different from the common law for persons who are not married.

The marital property regime follows from the existence of family relations between spouses. Marital ownership is so closely linked to marriage that, although it relates to property relations between spouses and between spouses and third parties, they should be considered as part of family law.

The property relations of the spouses follow the fate of the marriage (arise from the fact of marriage and are terminated in case of divorce).

Legal regulation (legal regime of marital property) is a set of legal means of regulating property relations of spouses, in which the main importance of legislation, acts of state power, rules developed by case law (judicial precedent), establishing general rules of conduct of spouses in the property sphere.

Key words: civil relations, marriage, property, divorce, marital property regime, family, family relations, marital relations, family law.

Постановка проблеми. Специфіку відносин з приводу належного подружжю майна у багатьох державах прийнято розкривати через категорію «правовий режим майна подружжя» (matrimonial property regimes), проте деяким правовим системам цей термін сам по собі невідомий, незважаючи на присутність в законодавстві відповідних правових норм.

В цьому відношенні представляє інтерес автономне тлумачення, без посилання на національні законодавства, дане судом Європейських Співтовариств, уповноваженим Радою спільнот в 1971 року здійснювати таку діяльність стосовно Брюссельської конвенції 1968 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких науковців, як С.С. Алексєєв, М.В. Антокольська, С.М. Братусь, С.Б. Булеца, Є.М. Ворожейкін, Д.В. Генкін, К.М. Глиняна, В.С. Гопанчук, К.А. Граве, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, О.М. Калітенко, В.В. Луць, З.В. Ромовська, Є.А. Суханов, О.І. Сафончик, В.А. Тархова, Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний та інші.

Метою статті є науковий аналіз загальних положень окремих країн ЄС та України, які регулюють майнові правовідносини подружжя.

Викладення основного матеріалу дослідження. Режим майнових відносин між подружжям, що включає сукупність норм, що регулюють майнові відносини подружжя, інакше, ніж це робить загальне право щодо осіб, які не перебувають у шлюбі.

Подружній режим майна впливає з існування сімейних відносин між подружжям. Подружній режим власності настільки тісно пов'язаний із шлюбом, що, незважаючи на те, що вони стосуються майнових відносин між подружжям та між подружжям і третіми особами, вони повинні розглядатися як частина сімейного права.

Майнові відносини подружжя слідують за долею шлюбу (виникають з факту шлюбу і припиняються у разі припинення шлюбу).

Законне регулювання (законний режим майна подружжя) являє собою таку сукупність правових засобів регулювання майнових відносин подружжя, в якій основне значення мають законодавчі норми, акти державної влади, правила, вироблені судовою практикою (судовий прецедент), що встановлюють загальні правила поведінки подружжя в майновій сфері.

В зарубіжних країнах сьогодні сформувалися три основні види законних режимів майна подружжя:

- 1) спільність подружнього майна (Франція, Іспанія, Нідерланди);
- 2) роздільне майно подружжя (Великобританія, ФРН, Австрія, Греція);
- 3) режим умовної «відкладеної» спільності (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія).

Наприклад у Франції до складу загального майна подружжя включається все майно, придбане в період шлюбу (але не в дар і не в спадщину), включаючи надходження від власних професійних занять, а також рахунок плодів і доходів від роздільного майна («Спільність придбань» - ст. 1401 ЦК Франції [6, 18, с. 48-54, 23, 9, с. 36-47]).

Стаття 262-2 ЦК Франції [11] передбачає, що будь-яке договірне зобов'язання, укладене одним з подружжя в отримання спільного майна, всяке відчуження спільного майна, вироблене одним з них в межах своїх повноважень після первинного заяви про розлучення, буде оголошено недійсним, якщо доведено, що мало місце порушення прав іншого з подружжя [10, с. 369-371, 12, 21].

Згідно ст. 1421 ЦК Франції угоди, сумлінно укладені одним з подружжя, поширюються і на іншого. Відповідно до ст. 220 ЦК Франції кожен з подружжя має право самостійно укладати договори, що стосуються ведення домашнього господарства або виховання дітей: будь боргове зобов'язання, прийняте на себе одним з подружжя, покладається на іншого солідарно. Борги входять до складу пасивів спільності майна подружжя (ст. 1409 ЦК Франції) [19].

Представляють інтерес правила розподілу майна подружжя на випадок зловживання з боку одного з них. Так, ст. 1477 ЦК Франції [11] передбачає, що «той з подружжя, хто розкрадав майно спільності або вкриває його, позбавляється своєї частки на це майно. Той, хто навмисне приховав існування загального боргу, повинен взяти його в повному обсязі на себе». Приховування не обов'язково містить в собі акт

присвоєння, але може впливати з будь-якої поведінки, з якого можна зробити висновок про навмисному позбавленні частки другого з подружжя. Приховування може бути скоєно до або після припинення спільності спільних власників, але до кінця розділу. Дії з приховування повинні характеризуватися як умисні, приховування та незаконне заволодіння існують, оскільки є факти, що вказують на намір зазіхати на рівність поділу майна. Санкцією за зловживання є визнання виняткової власності другого з подружжя на укриті речі, а також її плоди і доходи від її використання [24].

В Іспанії також встановлена спільність спільних активів (*Sociedad de gananciales*). Зміна режиму майна в період шлюбу можливо, тільки якщо така зміна не буде порушувати права третіх осіб, включаючи права дітей [25]. Регламентуючи спільність майна, порушується питання і про оплату побутових витрат - вони оплачуються за рахунок спільного майна подружжя (ст. 1318) [13]. Дане зобов'язання підкріплено можливістю його примусового виконання в судовому порядку з використанням такої забезпечувальної заходи, як авансові платежі. З урахуванням майнового стану подружжя суд може звільнити одного з них (менш економічно забезпеченого) від зобов'язань побутового характеру. У подібних випадках ці витрати покладаються на другого з подружжя або відшкодовуються за рахунок загального майна подружньої пари, якщо така є.

У відповідно до місцевих звичаїв і сімейними обставинами в відношенні звичайних потреб сім'ї діє презумпція сумлінності поведінки кожного з подружжя (п. 1 ст. 1319). У випадках вчинення дій з управління або розпорядження майном одним з подружжя, коли закон вимагає згоди другого з подружжя, а воно не було отримано, такі дії можуть бути анульовані в судовому порядку за вимогу чоловіка, чия згода не було отримано, або на вимогу його спадкоємців (п. 1 ст. 1322). Вважаються абсолютно недійсними безоплатні угоди з спільним майном, вчинені без згоди другого з подружжя (п. 2 ст. 1322) [13].

Заслуговує на увагу ст. 1320, що встановлює можливість спільного користування предметами домашньої обстановки та вжитку, включаючи меблі, незалежно від того, кому з подружжя належить дане майно на праві власності. У разі смерті одного з подружжя ці речі переходять у спадок до пережили дружину (ст. тисяча триста двадцять одна). Не діє дана норма щодо ювелірних виробів і майна, що має історичну або художню цінність, і інших дорогих речей.

В іспанському законодавстві прямо врегульовано, що подружжя може укласти будь-які договори один з одним (ст. 1323). Подарунки регулюються звичайними правилами, за винятком випадків, встановлених законом (ст. 1336 і ст. 1337). Дарування подружжю передбачає виникнення загальної власності в рівних частках на предмет дару, якщо інше не визначить дарувальник (ст. 1339) [13].

Також встановлено майно, яке вважається особистою власністю чоловіка: речі і майнові права, які належали до вступу в шлюб; майно, придбане відповідно до шлюбним договором; майно, придбане за рахунок або в якості особистої (виключної) власності; майно, придбане відповідно до правом переважного придбання одного з подружжя; майно, придбане в порядку спадкування; компенсація збитку одного з подружжя (вважаємо, що маєтись на увазі відшкодування шкоди здоров'ю одного з подружжя); одяг і предмети особистого користування, які не є розкішшю (особливо цінними речами); інструменти, необхідні для здійснення професійної діяльності одного з подружжя.

Цікава є і ст. 1357: «у разі придбання майна одним з подружжя до вступу в шлюб в розстрочку, воно визнається особистим майном цього дружина, навіть якщо оплата (повністю або частину) проводилася грошима загального користування». Цінні папери вважаються приватною власністю дружина, на чий ім'я вони оформлені, але, разом з тим, дивіденди (інший дохід) від цінних паперів надходять в загальні активи. Подружжя несуть солідарну відповідальність за недоговірних зобов'язань, якщо хоча б один з них діяв у спільних інтересах (ст. 1366) [13].

Участь в азартних іграх законом не заохочується, за такими зобов'язаннями чоловік відповідає своїм особистим майном, звернення стягнення на загальну подружню власність неможливо (ст. 1371 і ст. 1372) [15, с. 178-182].

Управління та розпорядження подружнього власністю здійснюється подружжям спільно, якщо інше не визначено шлюбним договором. При цьому подружжя зобов'язане інформувати один одного про отримувані доходи (ст. 1383).

При здійсненні термінових витрат, презюмується згода другого з подружжя. В силу ст. 1386 достатньо згоди лише одного з подружжя, щоб провести термінові витрати. Якщо один з подружжя діяв без згоди другого з подружжя і його дії призвели до економічної вигоди, той з подружжя, чия згода не була отримана, не має права оскаржувати такі акти (ст. 1390) [13].

Сутність режиму роздільності полягає в тому, що незалежно від часу і способів придбання майна воно не об'єднується в єдине ціле, а юридично закріплюється за кожним з них. Кожному з подружжя належить не тільки його дошлюбне майно, а й те, що він придбав у шлюбі. При такому положенні один з подружжя-невласник не набуває прав на майно другого з подружжя, навіть якщо воно було отримано в період спільного життя [15, с. 178-182].

Сімейне право Великобританії (Сімейний закон 1996 року – *Family Law Act*) визначає режим роздільного майна подружжя в як законний. В англійському праві, ще починаючи з 1882 року, заміжні жінки не придбали ніяких особливих прав власності на шлюб.

Роздільний режим майна припускав, що жінка, яка не внесла жодної майновий внесок при вступі в

шлюб, нічого в шлюбі і не набувала. Таким чином, єдиний власник майна в шлюбі був чоловік. Законом про власність заміжніх жінок (Married Women's Property Act) [22, 7, с. 59-87] всяке майно заміжньої жінки, коли б і як би воно не було придбано, становить її власне майно [8, с. 228-232].

До видання цього закону заміжня жінка була практично позбавлена майнової самостійності. Роздільне майно могло виникнути тільки в силу прямого застереження в документах, на підставі яких власність передавалася заміжній жінці або її довірчим власникам. «Загальне право» виходить з обов'язки чоловіка утримувати дружину, тобто надавати їй продукти харчування, одяг, житло, кошти на лікування. Тому суми, що видаються чоловіком дружині для ведення господарства, повинні вважатися власністю чоловіка. Згідно з положеннями цивільного права Англії, майно, набуте одним особою за власний кошт, дані іншим особою, належить останньому. Отже, якщо, як це зазвичай було раніше, чоловік працює, а дружина займається господарством і дітьми, при системі роздільності практично все майно, що належить подружжю у шлюбі, є власністю чоловіка. Крім того, англійське цивільне право визнає, що грошові витрати однієї особи на майно іншого не дають першого прав на це майно [20, 14, с. 37-57].

Таким чином, якщо дружина вносить в власність чоловіка будь-які поліпшення за рахунок своїх коштів, вона по загальним правилам не отримує ніяких прав на це майно. В останні роки ряд законодавчих актів пом'якшив це положення. Тепер, якщо один з подружжя вносить поліпшення в житло, що належить іншому з подружжя, то право на ці поліпшення належить їм обом в рівних частках. У 1970 році був виданий закон, що надав суду можливість визнати за одним з подружжя, який зробив суттєвий внесок, що має грошовий вираз, в удосконалення майна, що належить іншому з подружжя, права бенефіціанта, причому в такому розмірі, який суд визнає справедливим. Однак все майно не стає спільною власністю, як це сталося б за українським законодавством.

Права подружжя захищає і судова практика, яка, пристосовуючи режим роздільності до реальних життєвих ситуацій, виходить з того, що якщо кожен з подружжя вніс гроші на придбання речі, вони стають суб'єктами права спільної власності на куплену річ, і що належна кожному з них частка залежить від вкладеної суми, а якщо один з подружжя придбав власним коштом майно на загальне ім'я, то він, тим самим, мав намір зробити дарування половини цього майна.

Судовою практикою врегульована досить поширена ситуація, коли будинок купувався на гроші одного з подружжя, а оформлявся на ім'я іншого. В такому випадку один з подружжя, який сплатив вартість придбаного майна, стає його бенефіціантом. Це впливає з наступного загального правила, що існує в англійському праві: якщо будь-яке майно, що купується на гроші однієї людини, оформляється на ім'я іншої, то при відсутності доказів іншого встановлюється так званий «логічно виведений траст» (resulting trust), так як передбачається, що саме такою була воля набувача [16, с. 279-287].

У 1973 році новий Закон про шлюбні справи надав суду право здійснювати перерозподіл майна подружжя у разі розлучення з метою досягнення справедливого результату. Так, рішенням у справі *White v. White* в країні був фактично запроваджений принцип рівності часток подружжя при розподілі майна. При цьому було визнано, що відсутність самостійного заробітку у одного з подружжя не дає підстав для відступу від цього принципу (*Lambert v. Lamber*), адже турбота про сім'ю і домашнє господарство розглядається згідно ст. 25 (2) (Закону про шлюбні справи як внесок у добробут сім'ї, рівноцінний отриманню заробітку).

Висновки. Отже, законодавством багатьох країн Європи в якості законного режиму майна подружжя передбачений режим спільної власності майна подружжя без виділення часток, за яким загальним вважається: майно, набуте подружжям разом чи порізно під час шлюбу, за винятком особистих речей; доходи від власного майна кожного з подружжя; доходи від професійної діяльності кожного з подружжя; господарство, кероване кожним з подружжя і засноване після укладення шлюбу. До особистого майна подружжя належить майно, що: належало кожному з них на праві власності до укладення шлюбу; отримане в шлюбі за заповітом або в дар, якщо в заповіті або в договорі дарування не вказано про входження цього майна до складу загального майна; призначене для особистого користування або професійної діяльності; отримане в якості відшкодування збитку, в тому числі, допомоги по тимчасовій непрацездатності або інвалідності; придбане за рахунок коштів, виручених від продажу майна, що підлягає державній реєстрації і зареєстрованого на ім'я кожного з подружжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 40-44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.
4. Всезагальна декларація прав людини: прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948 р. (Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя (Гаага, 14.10.1978 р.)
5. Європейська конвенція з прав людини (з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 1, 4, 6, 7, 11 12, 13 та Протоколу № 14, (CETS no. 194), з дати набрання ним чинності 01.06.2010 р.). URL: http://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf
6. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text. Набрання чинності для України міжнародного договору, відбулась 01.02.2008, підстава - v1401321-07 (Лист Міністерства

закордонних справ України від 03.05.2007 № 71/14-612/1-1401). Закон України «Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей» від 14 вересня 2006 № 136-V (136-16) від 14.09.2006, ВВР, 2006, № 43, ст.417 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1401321-07#Text> (дата звернення: 24.05.2021).

7. Бен Гріффін. Клас, стаття та лібералізм у парламенті, 1868-1882: випадок актів про власність заміжніх жінок, Історичний журнал, Вип. 46, № 1 (березень, 2003), С. 59–87.

8. Білик О.О. Питання, пов'язані з розірванням шлюбу, у практиці європейського суду з прав людини. Проблеми цивільного, господарського, трудового права та права соціального забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2020/2. С. 228-232.

9. Болотіна Н. Б., Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36–47.

10. Довгерт А. С., Захватаєв В. М. Цивільний кодекс Франції (Code Civil des Français), Кодекс Наполеона (Code Napoléon) // *Юридична енциклопедія*: В 6-ти тт. - Т. 6: Т - Я. К., 2004. 768 с.

11. Кодекс Наполеона // *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3: К - М. 792 с.

12. Кодекс Наполеона в теоретических и исторических исследованиях: сборник статей / Министерство внутренних дел Республики Беларусь, Академия МВД; научный редактор С. В. Липень. Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2007. 258 с.

13. Королівський указ від 24 липня 1889 року про опублікування Цивільного кодексу. «Гасета де Мадрид» 206 від 25.07.1889. Вступ у силу: 16.08.1889. Міністерство благодаті і юстиції. URL: [https://www.boe.es/eli/es/rd/1889/07/24/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/rd/1889/07/24/(1)/con)

14. Майданик Р. А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття). *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 37–57.

15. Мельниченко О.В. Правове регулювання режиму власності подружжя у проекті Регламенту Європейської комісії про юрисдикцію, застосовуване право, визнання та застосування рішень у справах щодо правового режиму майна подружжя. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 178 – 182.

16. Рябчинська А.О. Право довірчої власності в англо-американській та континентальній системах права: порівняльно-правова характеристика. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 279-287.

17. Справа К. і Т. проти Фінляндії (K. and T. v. Finland) (скарга № 25702/94, § 150, ECHR 2001 VII): постанова Великої палати ЄСПЛ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_056#Text

18. Федорова А.Л. Основні тенденції та проблеми розвитку міжнародних механізмів захисту соціальних прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117(1). С. 48-54.

19. Цивільний кодекс Франції // *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т - Я. 768 с.

20. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн Навч. посіб. (Курс лекцій). К.: КНЕУ, 2004. 220 с.

21. Katarzyna Sójka-Zielińska. Kodeks Napoleona. Historia i współczesność. Wydanie 2. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis Polska, 2008. 585 s.

22. Married Women's Property Act 1882. UK Public General Acts 1882 c. 75 (Regnal. 45_and_46_Vict) URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/45-46/75/contents>

23. The Turin process for the European Social Charter. The Council of Europe. URL: <http://www.coe.int/en/web/portal/high-level-conference-esc-2014>

24. Venandet, G. Code Civil Cent-Dexieme Edition 110, Pascale Guimard / G. Venandet, F. Jacob, X. Henry, A. Tisserand-Martin, G. Wiederkehr. Dalloz, 2011. P. 1003.

25. Xavier O'Calaghan «Leyes civiles de España», 3a edición, cerrada al 1 de enero de 1999, vol 1, Editorial Centro de Estudios Ramón Areces SA, Madrid, 1999, p. 30.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy*. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 30. 141. [in Ukrainian].

2. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy. (2003, January). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy* № 40-44. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

3. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002). [Family Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 21. 135. [in Ukrainian].

4. Vsezahalna deklaratsiia prav liudyny. (1948, December 10). [Universal Declaration of Human Rights]. Pryiniata na tretii sesii Heneralnoi Asamblei OON rezoliutsiiei 217 A (III) r. Konventsiia pro pravo, shcho zastosovuietsia do rezhymiv vlasnosti podruzzhzia (1978, October 14). [Convention on the Law Applicable to Matrimonial Property Regimes]. [in Ukrainian].

5. Yevropeiska konventsiia z prav liudyny (z popravkami, vnesenymi vidpovidno do polozhen Protokoliv № 1, 4, 6, 7, 11 12, 13 ta Protokolu № 14, (CETS no. 194). (2010, June 1). [European Convention on Human Rights]. Retrieved from: http://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro yurysdyktsiiu, pravo, shcho zastosovuietsia, vyznannia, vykonannia ta spivrobitnytstvo shchodo batkivskoi vidpovidalnosti ta zakhodiv zakhystu ditei. (2008, February 1). [Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation in Respect of Parental Responsibility and Child Protection Measures]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text *Zakon Ukrainy* «Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro yurysdyktsiiu, pravo, shcho zastosovuietsia, vyznannia, vykonannia ta spivrobitnytstvo shchodo batkivskoi vidpovidalnosti ta zakhodiv zakhystu ditei» (2006, September 14). [Law of Ukraine "On Ukraines

Accession to the Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation Regarding Parental Responsibility and Child Protection Measures"]. № 136-V (136-16). VVR. N 43, 417. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1401321-07#Text>. [in Ukrainian].

7. Ben, Hriffin. (2003). Klas, stat ta liberalizm u parlamenti, 1868-1882: vypadok aktiv pro vlasnist zamizhnikh zhinok. [Class, Gender and Liberalism in Parliament, 1868-1882: The Case of the Married Womens Property Acts]. *Istorychnyi zhurnal*, Vyp. 46, № 1 59–87. [in English].

8. Bilyk, O.O. (2020). Pytannia, poviazani z rozirvanniam shliubu, u praktytsi yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Problemy tsyvilnoho, hospodarskoho, trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia. [Issues related to divorce in the practice of the European Court of Human Rights. Problems of civil, economic, labor law and social security law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2. 228-232. [in Ukrainian].

9. Bolotina, N. B., & Feskov, M. M. (2011). Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliana) i Ukraina. [European Social Charter (revised) and Ukraine.]. *Yurydychna nauka*. № 3. 36–47. [in Ukrainian].

10. Dovhert, A. S., & Zakhvataiev, V. M. (2004). Tsyvilnyi kodeks Frantsii (Code Civil des Français), Kodeks Napoleona (Code Napoléon). [Civil Code of France (Code Civil des Français), Napoleonic Code (Code Napoléon)]. *Yurydychna entsyklopediia: V 6-ty tt. - T. 6: T - Ya*. 768. [in Ukrainian].

11. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed), ta in. (2001). Kodeks Napoleona. [Code Napoleon]. *Yurydychna entsyklopediia : [u 6 t.] Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana*. T. 3 : K - M. 792. [in Ukrainian].

12. Lipen, S.V. (Ed). (2007). Kodeks Napoleona v teoreticheskikh i istoricheskikh issledovaniyah: sbornik statey. [The Napoleon Code in theoretical and historical research: a collection of articles]. Ministerstvo vnutrennih del Respubliki Belarus. Akademiya MVD. 258. [in Russian].

13. Korolivskiy ukaz vid 24 lypnia 1889 roku pro opublikuvannia Tsyvilnoho kodeksu. (1889, July 25). [Royal Decree of July 24, 1889 on the publication of the Civil Code]. «Haseta de Madryd» 206. Vstup u sylu: 16.08.1889. Ministerstvo blahodati i yustytzii. Retrieved from: [https://www.boe.es/eli/es/rd/1889/07/24/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/rd/1889/07/24/(1)/con) [in English].

14. Maidanyk, R. A. (2004). Dovircha vlasnist u tsyvilnomu pravi Ukrainy (formuvannia, porivnialnyi analiz i poniattia). [Trust property in the civil law of Ukraine (formation, comparative analysis and concepts)]. *Ukrainske komertsiiine pravo*. № 5. 37–57. [in Ukrainian].

15. Melnychenko, O.V. (2014). Pravove rehuliuвання rezhymu vlasnosti podruzzhzia u proekti Rehlementu Yevropeiskoi komisii pro yurysdyktsiiu, zastosovuvane pravo, vyznannia ta zastosovannia rishen u spravakh shchodo pravovoho rezhymu maina podruzzhzia. [Legal regulation of the regime of marital property in the draft Regulation of the European Commission on jurisdiction, applicable law, recognition and application of decisions in cases regarding the legal regime of marital property]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. 178 – 182. [in Ukrainian].

16. Riabchynska, A.O. (2018). Pravo dovirchoi vlasnosti v anhlo-amerykanskii ta kontynentalnii systemakh prava: porivnialno-pravova kharakterystyka. [The right of trust property in the Anglo-American and continental legal systems: comparative legal characteristics]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*. № 17. 279-287. [in Ukrainian].

17. Sprava K. i T. proty Finliandii. (2000, April 27). [The case of K. and T. v. Finland]. *Skarha № 25702/94, postanova Velykoi palaty YeSPL*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_056#Text [in Ukrainian].

18. Fedorova, A.L. (2013). Osnovni tendentsii ta problemy rozvytku mizhnarodnykh mekhanizmiv zakhystu sotsialnykh prav liudyny. [The main trends and problems of the development of international mechanisms for the protection of social human rights]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 117(1). 48-54.

19. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed), ta in. (2004). Tsyvilnyi kodeks Frantsii. [French Civil Code]. *Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.] Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana*. T. 6 : T - Ya. 768 [in Ukrainian].

20. Shymon, S. I. (2004). Tsyvilne ta torhove pravo zarubizhnykh krain. Navch. posib. (Kurs lektsii). [Civil and commercial law of foreign countries. Education manual (Course of lectures)]. K.: KNEU. 220. [in Ukrainian].

21. Katarzyna, Sójka-Zielińska. (2008). Kodeks Napoleona. Historia i współczesność. [Codex Napoleon. History and modernity]. Wydanie 2. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis Polska. 585. [in Polish].

22. Married Womens Property Act. (1882). UK Public General Acts. 75 (Regnal. 45_and_46_Vict) Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/45-46/75/contents> [in English].

23. The Turin process for the European Social Charter. (2014). The Council of Europe. Retrieved from: <http://www.coe.int/en/web/portal/high-level-conference-esc-2014> [in English].

24. Venandet, G. (2011). Code Civil Cent-Dexieme [Civil Code]. Edition 110. 1003. [in French].

25. Xavier OCallaghan. (1999). «Leyes civiles de España». [Civil laws of Spain]. 3a edición, cerrada al 1 de enero de 1999, vol 1, Editorial Centro de Estudios Ramón Areces SA, Madrid. 30. [in Spanish].

Стаття надійшла до редакції: 24.05.2023

Балинська Ольга Михайлівна,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права,
проректор Львівського державного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
e-mail: olga_bal@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1632-1784>

РІЗНОМАНІТНІ ПРЕДМЕТИ І ОДНОМАНІТНИЙ РЕЗУЛЬТАТ ЗВАЖУВАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕЛЯЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ

У статті аналізується розвиток ідеї юридично-релевантного зважування і теорії норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха в аспекті формування сучасної реляційної техніки. Експліковано можливості, які ідея зважування і її нормотворетичний корелят можуть запропонувати в процесі еволюції реляційної техніки в сенсі Г. Даубеншпека. Досліджено питання про те, як інтереси, блага і принципи як веління оптимізації послідовно стали предметом юридично-релевантного зважування, чому і як норми для вирішення в сенсі Є. Ерліха можуть бути одноманітним результатом такого зважування і як все це може вплинути на еволюцію реляційної техніки.

Встановлено, що ідея зважування виникає на початку XX століття в ранній соціологічній юриспруденції, зокрема в так званій юриспруденції інтересів Ф. Гекка, а також у Е. Штампе, представника руху за вільне право, як – в обох випадках – ідея зважування інтересів. Цю ідею активно запозичує в свою творчість і пізній Ерліх. Відзначено, що практично з самого початку зважування інтересів імплікує норми для вирішення в сенсі Є. Ерліха. Головним недоліком ранньої теорії зважування (інтересів) є недооцінка проблеми оцінки (Wertung) в процесі зважування. Ця недооцінка оцінки виправляється в рамках юриспруденції оцінок (К. Ларенц, Т. Рім та ін.), в якій розвивається поняття зважування благ, проте при цьому не можна говорити про прогрес теорії норм для вирішення. Новелою в розвитку як ідеї зважування, так і теорії норм для вирішення є аргументативна юриспруденція, точніше теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, в якій розвивається далі, з одного боку, теорія норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха, а з іншого боку, будується оригінальна теорія зважування принципів як веління оптимізації, тобто як норм, які можуть бути виконані різною мірою, на протигагу правилам як нормам, які або можуть бути або виконані, або не виконані.

Продемонстровано, що, незважаючи на загальне визнання в реляційній техніці ідеї зважування, ні різноманіття предметів зважування (інтерес, благо, принцип як веління оптимізації), ні теорія норм для вирішення як одноманітний результат процесу зважування інтересів, благ чи принципів як веління оптимізації все ще не знайшли належного місця в цій техніці. Це веде до того, що все ще можна тільки очікувати на належне залучення до реляційної техніки теорії зважування і популяризованої передусім Є. Ерліхом чи Р. Алексі теорії норм для вирішення. Таке залучення водночас свідчитиме про доречну інкорпорацію до реляційної техніки принципу пропорційності.

Ключові слова: юридична методологія, теорія юридичної аргументації, Г. Даубеншпек, норми для вирішення, юриспруденція інтересів і оцінок, аргументативна юриспруденція, інтерес, благо, принцип як веління оптимізації, принцип пропорційності

Balynska O. DIVERSE OBJECTS AND A UNIFIED RESULT OF WEIGHING IN TERMS OF RELATIONAL TECHNIQUE

The article under studies reveals the issue of the evolution of the ideas of juridical-relevant weighing and theory of norms for decision (in the sense of E. Ehrlich) in terms of the formation of modern relational technique. The purpose of the article is to explicate the possibilities that the idea of weighting and its normative-theoretical equivalent can offer in course of evolution of relational technique in the sense of H. Daubenspeck etc. In order to achieve his goal, it is essential to find out how interests, benefits and principles (as optimization imperatives) have consistently become the subject of juridical-relevant weighing, why and how norms for decision in the sense of Ehrlich can become a unified result of such weighing, and how all this can affect the evolution of relational technique.

From its very beginning, the article highlights that the idea of weighing emerges in the early XX century in sociological jurisprudence, in particular, in the so-called jurisprudence of interests of Ph. Heck, as well as in the movement for free law and its representative E. Stampe as the idea of weighing interests. This idea has been actively applied by the late Ehrlich in his works. It is important that almost from the very beginning, the weighing of interests implicates norms for decision in the sense of Ehrlich. The main drawback of the early theory of weighing (interests) is the underestimation of the problem of assessment (Wertung) in the process of weighing. This underestimation of assessment has been eliminated within the jurisprudence of evaluation (K. Larenz, Th. Riehm, etc.), which promotes the concept of weighing benefits. However, it is not expedient in this case to dwell upon the progress of the theory of norms for decision. The latest accomplishment in the development of both the idea of weighing and the theory of norms for decision is argumentative jurisprudence or, to be more specific, the theory of rational legal discourse by R. Alexy. On the one hand, it stipulates the development of the theory of norms for decision in the sense of E. Ehrlich, and on the other hand, it offers an innovative theory of weighing principles as optimization imperatives. The latter can be fulfilled to different extents, unlike rules as norms, which can either be fulfilled or not fulfilled.

In addition, the article emphasizes that, despite the general recognition of the idea of weighing in relational technique, neither the diversity of objects of weighing (interest, benefit, principle as an optimization imperative) nor the theory of norms for decision (as a unified result of the process of weighing interests, benefits or principles as optimization imperatives) have yet

found a proper place with in this technique. It results in the fact that we can still only expect the proper involvement of the theory of weighing and the theory of norms for decision (popularized primarily by E. Ehrlich or R. Alexy) in relational technique. Such involvement will indicate at the same time the appropriate incorporation of the principle of proportionality into relational technique.

Key words: juridical methodology, theory of juridical argumentation, H. Daubenspeck, norms for decision, jurisprudence of interests, jurisprudence of evaluation, argumentative jurisprudence, interest, benefit, principle as an optimization imperative, principle of proportionality.

Постановка проблеми. Реляційна техніка в широкому розумінні – це бінарна (матеріально- і процесуально-правова) методика складання реляції (реферат, експертний висновок (вотум), присуд), тоді як реляційна техніка у вузькому розумінні – це ізольована і небінарна (тільки матеріально-правова) методика складання експертного висновку. Реляційна техніка найкраще проявляє себе в рамках такої форми застосування права, як субсумція. Проте зважування як ще одна форма застосування права (Р. Алексі) [1] також може мати значення в рамках реляційної техніки. Юридично-релевантне зважування характеризується, як може бути показано, різноманіттям своїх предметів, а також одноманітним результатом, яким воно може закінчуватися. Так виникає актуальна тема для дослідження.

Проблеми, які виникають в процесі субсумції та зважування як складових юридичної техніки, становлять актуальну тему для дослідження, зокрема, якщо врахувати, що і й сьогодні питання їх синтезу в правовій доктрині мало досліджене.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, про які йдеться в цій статті, в Україні зацікавили низку авторів: зокрема, матеріально-правовий вимір реляційної техніки, а також питання так званого зовнішнього виправдання (правового рішення) ($\approx$ зважування) в рамках цієї техніки досліджує О.Г.Степенюк, тема реляційної техніки в цілому і загалом становить інтерес для С.В.Савчука, Н.А.Гураленко та ін., проблеми так зв. експертного стилю опрацювання правової справи аналізують В.В.Трутеня, А. Г. Павлюк, В. Г. Савчук, Р. А. Майданик та ін., питання теорії юридичної аргументації Р.Алексі – С. І. Максимов, Т. І. Дудаш та ін., питання застосування принципів – О. О. Уварова та ін., питання зважування благ в рамках юриспруденції оцінок – О. В. Настасійчук та ін., питання зважування інтересів розглядаються, наприклад, під час дослідження творчості пізнього Ерліха – В. П. Марчуком та ін., питання норм для вирішення – В. Г. Савчук та ін. Окреслена тематика ґрунтується на роботах таких іноземних авторів, як: К.-Ф. Штукенберг, Ф. Ранієрі, Хр. Фішер, Г. Даубеншпек, П. Заттельмахер, В. Зірп, В.Шушке, М. Кессен, Б. Гьольте, Р. Алексі, К. Ларенц, Т. Рім, Є. Ерліх, Ф. Гекк, Е. Штампе, Й. Рюкерт та ін. Відкритим питанням при цьому є, з одного боку, проблематика різноманіття предметів юридично-релевантного зважування, а з іншого, питання про те, як одноманітно закінчується таке зважування: все це в контексті реляційної техніки.

Мета статті – експлікувати можливості, які ідея зважування і її нормотеоретичний корелят можуть запропонувати в процесі еволюції реляційної техніки в сенсі Г. Даубеншпека.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридично-релевантне зважування є частиною проблематики застосування принципу пропорційності (про це див. на своєму місці нижче). Це дозволяє, замінивши те, що треба замінити, сказати про зважування словами А. Барака, які цитує Р. Алексі, – дещо їх узагальнивши, доповнивши і скоротивши, – те, що говориться про територіальне поширення згаданого принципу: в сучасних юридичних дебатах мова по «міграцію пропорційності», „migration of proportionality“, чи то по Європі, чи то по усьому світі, стала поширеною метафорою. Пропорційність мандрувала спочатку із Німеччини в Європейське право, звідти далі в право західної і південно-європейських держав, ..., після краху комунізму – до центральної і східної Європи ... [2, с. 75].

Питання про поняття зважування в структурі принципу пропорційності і про його територіальне поширення можна надолужити питанням про історію виникнення власне поняття юридично-релевантного зважування, яке мало місце, схоже (див. вище виділення «із Німеччини»), в Німеччині в перші роки ХХ століття. Так, Й. Рюкерт, відомий німецький історик юридичної методології, зазначає, що методичне заголовне слово «зважування» прийшло від грайфсвальдського професора *Е. Штампе*. Він написав в 1905 році три статті в провідній тоді «Газеті німецьких юристів». [3; 4; 5] У другій статті [4] він позитивно виступає за всеосяжне «правознаходження завдяки зважуванню інтересів». Ця стаття особливо цікавить Й. Рюкерта і нас, оскільки в ній заголовний вислів «зважування інтересів» міститься уже в заголовку. «Важення» (*Wägung*) і «зважування» (*Abwägung*) піднесли в ній до гасла й, що звучало дуже сучасно, вимагалася «соціальна юриспруденція». [6, с. 914-915] Далі Й. Рюкерт згадує більш відомого колегу Е. Штампе, який був представником заснованого Є. Ерліхом (програмна робота 1903 року [7], пролегомени 1906 року [8], найбільш відомі результати 1913 [9] і 1917/1918 рр. [10; 11], див. також [12]) руху за вільне право [13, с. 37-39], зазначаючи при цьому, що *Штампе* був супутником можливо самого знаменитого методичного юриста раннього ХХ сторіччя: *Філіпа Гекка*. Обидва стали в Грайфсвальді на деякий час колегами ще до 1900 року. *Гекк* якраз розроблював свою знамениту «юриспруденцію інтересів». Критичним при цьому стало питання вірності закону. Отже, *Гекк* відповів ще в 1905 році за допомогою «юриспруденції інтересів і вірності закону». [14, с. 1140 і далі]. Цим були встановлені дві так само вирішальні, як і протилежні лінії. Вони існують по цей день: Е. Штампе говорить про загальний процес зважування, Ф. Гекк – про зусилля щодо субсумції разом з розумінням характерів інтересів, разом з конкретизацією правових

поняття на підставі порівняння певних і менш певних груп випадків й щодо справжнього зважування тільки секундарно й як допомоги при так званих прогалинах [6, с. 915].

Отже, ідея зважування виникає на початку XX століття в ранній соціологічній юриспруденції, зокрема в так званій юриспруденції інтересів Ф. Гекка, а також у Е. Штампе, представника руху за вільне право, як – в обох випадках – ідея зважування інтересів. Інакше кажучи, авторами відповідної ідеї є Е. Штампе і Ф. Гекк.

Тепер потрібно вказати головний, – на думку К. Ларенца, відомого критика юриспруденції інтересів Ф. Гекка, [про нього див. 15; 16, с. 320 і далі], яку ми підтримуємо, – недолік ранньої юриспруденції інтересів: таким недоліком є те, що юриспруденція інтересів Ф. Гекка страждала від неясного застосування слова «інтерес»: це останнє розумілося, по-перше, як каузальний фактор, який мотивує законодавця, по-друге, як предмет затіяної ним оцінки й, при нагоді, навіть як масштаб для оцінки [17, с. 119].

Далі К. Ларенц констатує [17, с. 119], що уже прихильники юриспруденції інтересів також усвідомили цей недолік. У такий спосіб один з них, Гаррі Вестерман, підкреслює, що поняття інтересу необхідно «обмежувати уявленнями на основі прагнень, які мають або мусять мати учасники, які беруть участь в правовому спорі, якщо вони добиваються для них сприятливого правового наслідку», і різко відрізняти поняття інтересів у цьому сенсі від законних масштабів для оцінки [18, с. 14 і далі]. Ці останні самі не знову є інтересами, а, врешті-решт, зробленими законодавцем «висновками з ідеї справедливості». Судочинство є, «по суті, застосуванням законних оцінок, на протипагу самостійній оцінці» (судді) [18, с. 21].

Отже, головним недоліком ранньої теорії зважування (інтересів) є недооцінка проблеми оцінки (Wertung) в процесі зважування. Її виправляє Г. Вестерман в рамках юриспруденції інтересів, а її коректура продовжується в цілому і загалом вже в рамках юриспруденції оцінок (про континуальність соціологічної юриспруденції і юриспруденції оцінок див. докладно [19]).

Перед тим як показати, як це відбувається, слід продемонструвати те, що можна назвати головним здобутком теорії зважування інтересів. Таким здобутком можна вважати ідею норм для вирішення, яку пропонує пізній Ерліх, який все прихильніше ставиться до процедури зважування інтересів. Так, в 1918 році в «Юридичній логіці» Є. Ерліх надає таке визначення поняття цих норм: норми для вирішення – це норми, згідно з якими суддя вирішує правовий спір, використання яких для побудови правових понять могло б виводитися із загальних принципів, які запозичуються із правоположень завдяки індукції, для інших, ніж вміщених уже в правоположеннях рішень, виводитися тільки за допомогою повторного зважування інтересів [11, с. 320; про ці норми див. 20]. Щойно викладене підтверджує, що Є. Ерліх і справді активно запозичує ідею зважування в свою творчість, причому це дозволяє сказати, що практично з самого початку зважування інтересів імплікує норми для вирішення.

Юриспруденція оцінок як один із традиційних методологічних напрямків [21, с. 109-139] бере до уваги той факт, що обговорення справи бачиться в сучасності уже не тільки як проста «субсумція», а як багатогранний мисленнєвий процес, результат якого не залишає недоторканим також й зміст правоположення. [17, с. IX] Поворот до «юриспруденції оцінок» здобуває своє повне значення тільки внаслідок того, що він зв'язаний у більшості авторів з визнанням «надзаконних» або «передпозитивних» цінностей або масштабів для оцінки, які покладені в основу законним правилам і які теж мусять залучатися до їх тлумачення й доповнення, щонайменше, за певних умов. [17, с. 122]

Що стосується норм для вирішення, то в юриспруденції оцінок відбувається нівелювання значення теорії норм для вирішення, оскільки К. Ларенц говорить про них в основному тільки в історичному контексті (Є. Ерліх, Фр. Мюллер, В. Фікенчер та ін.) [17, с. 64, 134, 142 та ін.]. Причому, здається, що особливу симпатію у нього викликає позиція сучасного німецького автора Фр. Мюллера, який виступає проти строгого протиставлення належного і буттєвого, норми і реальності, яка її стосується. К. Ларенц цитує думку Фр. Мюллера про те, що норма, яка перебуває в законі, є «текстом норми», а не нормою, згідно з якою нарешті вирішується справа, не «нормою для вирішування», а тільки вихідним пунктом для її утворення тим, хто опрацьовує справу. [17, с. 133] В систематичній, тобто оригінальній авторській частині своєї методології К. Ларенц згадує норми для вирішення тільки дуже стисло [17, с. 250], причому в сенсі якраз Є. Ерліха, а не, скажімо, Фр. Мюллера.

Про зважування благ К. Ларенц говорить, що широкий обсяг, у якому судочинство використовує цей метод, пояснюється, головним чином, відсутністю різкого встановлення меж фактичного складу певних прав, відсутністю здатних бути вказаними ознак, приміром, для того, що є «допустимим». Права, межі яких не установлені раз і назавжди, а є певною мірою «відкритими», «рухомими», й такі самі принципи можуть легко вступати в конфлікт один з одним якраз тому, що їх межі дії не є твердо встановленими з самого початку. Тоді у конфліктному випадку, якщо правовий мир повинен знову відновлюватися, одне або інше право (або одно з зачеплених правових благ) повинно певною мірою поступатися перед іншим або кожне перед іншим. Судочинство досягає цього завдяки «зважуванню» (Abwägung) прав, що перебувають у грі, або правових благ згідно з «вагою» (Gewicht), яку воно надає відповідному благу у відповідній ситуації. [17, с. 404] Вагомим внеском в розвиток ідеї зважування благ в рамках школи К. Ларенца вніс Т. Рім у монографії «Зважувальні рішення в практичному правозастосуванні: аргументація, доказ, оцінка» (2006) [22]. Цікаво, однак, що в цій публікації норми для вирішення жодного разу не згадуються.

Отже, недооцінка оцінки виправляється в рамках юриспруденції оцінок (К. Ларенц, Т. Рім та ін.), в

якій розвивається поняття зважування благ, проте при цьому не можна говорити про прогрес теорії норм для вирішення. Важливо, що юриспруденція оцінок К. Ларенца орієнтується на норми, які нездатні бути застосовані у формі субсумції (типи, конкретні поняття тощо) [17, с. 461 і далі, 457 і далі] і саме тому К. Ларенц чи Т. Рім не будують свої теорії норм і зважування на основі ідеї норм для вирішення.

Так можна поставити питання про побудову оригінальної юриспруденції оцінок, яка була б прихильною до норм для вирішення. І така теорія справді існує, проте вона є не стільки розвитком традиційної теорії, скільки її істотною трансформацією і модифікацією. Йдеться про теорію раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, яка будується на основі теорії норм, в основі якої лежить поділ норм на правила і принципи. Ця теорія синтезує і зважування, і норми для вирішення в теорії зважування принципів.

Так, слід відразу навести думку Р. Алексі, яка підтверджує сказане нами вище: теорія принципів – це теорія цінностей, очищена від хистких припущень [23, с. 18], що означає, що теорія Р. Алексі, зокрема, – це деонтологічний бік аксіологічної теорії К. Ларенца.

Тепер прийшов час сказати, що основоположення пропорційності з його трьома субосновоположеннями придатності, потрібності і пропорційності в вузькому сенсі логічно впливає із характеру принципів, а цей характер із нього. Субосновоположення придатності і потрібності вимагають оптимізації відносно фактичних можливостей. При цьому йдеться не про зважування. У випадку з основоположенням пропорційності (Verhältnismäßigkeit) в вузькому сенсі йдеться всупереч цьому про оптимізацію відносно правових можливостей. Правові можливості істотно визначаються, крім правил, зворотними принципами. Це поле зважування, оскільки зважування зводиться не до чогось іншого, як до оптимізації відносно зворотних принципів. Тому теорія принципів – це передусім теорія зважування. [24, с. 165]

Теорія зважування цікава колізійним законом, технічне формулювання якого гласить:

Умови, за яких якийсь принцип перевершує інший принцип, утворюють фактичний склад правила, яке проголошує правовий наслідок пріоритетного принципу. [23, с. 84]

Власне зважування принципів Р. Алексі розуміє як різновид оптимізації: так, у разі оптимізації відносно фактичних можливостей йдеться про витрати, яких можна уникнути. Проте витрат не можна уникнути тоді, коли принципи входять в колізію. Тоді стає необхідним зважування. Зважування є, як уже сказано, предметом третього субосновоположення основоположення пропорційності, основоположення пропорційності в вузькому сенсі. Це основоположення виражає те, що означає оптимізація відносно правових можливостей. Воно ідентичне з правилом, яке може називатися «законом зважування» (Abwägungsgesetz). Воно гласить:

Чим вищий ступінь невиконання або умалення одного принципу, тим більшою мусить бути важливість виконання іншого.

Закон зважування виражає сутність зважування і має велике практичне значення. Якщо ми бажаємо отримати точний і повний аналіз структури зважування, то мусимо закон зважування, певна річ, розробляти далі. Результатом такого широкого зважування є формула ваги. [25] Про формулу ваги див. однойменну статтю Р. Алексі 2003 року [26].

Що стосується значення норм для вирішення у Р. Алексі, то тут слід послатися на статтю «Логічний аналіз правових рішень», в якій Р. Алексі не тільки запозичує ідею норм для вирішення у Є. Ерліха, але й докладно її визначає і формалізує. В цій статті Р. Алексі наводить і приклад такої норми для вирішення [27, с. 33]

Отже, новим словом в розвитку як ідеї зважування, так і теорії норм для вирішення є аргументативна юриспруденція [28, с. 590-594], точніше теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, в якій розвивається далі, з одного боку, теорія норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха, а з іншого боку, будується оригінальна теорія зважування принципів як веління оптимізації, тобто як норм, які можуть бути виконані різною мірою, на протипагу правилам як нормам, які або можуть бути або виконані, або не виконані.

Так ми дійшли до питання, як теорія зважування, яка знає три предмети зважування: інтереси, блага і принципи як веління оптимізації, може вплинути на еволюцію реляційної техніки?

Реляційна техніка – це, за походженням, методика колегіального розгляду судової справи, особливістю якого є призначення судді-доповідача (про неї див. [29; 30; 31, с. 347-388]). Реляційна техніка може бути синкретичною, тобто бути методикою застосування як процесуального, так і матеріального права, або несинкретичною методикою застосування тільки матеріального права. В останньому випадку йдеться про експертний стиль опрацювання правової справи (див., наприклад, [32]).

Стандартним керівництвом з синкретичної реляційної техніки є започаткований в 1884 році Г. Даубеншпеком посібник, який називався «Реферат, експертний висновок і присуд» [33]. Цей посібник видається із істотними змінами і донині: передостаннє видання мало місце в 2013 році [34], а останнє в 2023 році [35] (про історію видань див. [36]). Існування цього керівництва, чи посібника деякою мірою дозволяє говорити про сучасну реляційну техніку, якій протиставляється традиційна реляційна техніка з приблизно 1500 року до приблизно 1850 року. В цілому і загалом, поняття «реляційна техніка» означає правила щодо побудови і змісту *актової реляції* і може вважатися методично/систематичним допоміжним засобом для підготовки колегіально-судового рішення. Як письмовий виклад вона стосується підготування предметної і

правової ситуації щодо судової справи, тобто опису обставин справи (*доповідь справи (Sachbericht)*), правової оцінки (*експертний висновок (Gutachten)*), а також пропозиції рішення (*вотум (Votum)*). Ця робоча техніка по-особливому присутня в німецькій судовій і навчальній традиції. Вона клониться до передання низки мовних і синтаксичних правил для оформлення письмових формулювань міркувань, які використовуються для впорядкованого юридичного обговорення справи і повинні вести до пропозиції розв'язання. [29, с. 1157]

Можна обґрунтовано стверджувати, що зважування інтересів все ще не знайшло належного втілення в реляційній техніці. Так, хоча, скажімо, в виданому в 2013 році посібнику з реляційної техніки Г. Даубеншпека *etc.* сказано, що мова експертного висновку є зважувальною (*abwägend*), той, хто опрацьовує релевантний матеріал обґрунтовує не свій результат, а крок за кроком працює в напрямку результату, який встановлюється лише наприкінці обмірковування [34, с. 101], але з цього не випливає автоматично, що теорія зважування знайшла гідне місце в реляційній техніці.

І справді, в стандартному посібнику Г. Даубеншпека *etc.* все ще немає належного місця для такої форми застосування права, як зважування. Якщо ж на основі викладеного вище потрібно було б відповісти на питання, яку теорію зважування можна взяти за основу для розвитку реляційної техніки, то, на наш погляд, такою теорією є теорія зважування принципів як веління оптимізації Р. Алексі.

Таким чином, незважаючи на загальне визнання в реляційній техніці ідеї зважування, ні різноманіття предметів зважування (інтерес, благо, принцип як веління оптимізації), ні теорія норм для вирішення як одноманітного результату процесу зважування інтересів, благ чи принципів як веління оптимізації все ще не знайшли належного місця в цій техніці. Це веде до того, що все ще можна тільки очікувати на належне залучення до реляційної техніки теорії зважування і популяризованої передусім Є. Ерліхом чи Р. Алексі теорії норм для вирішення. Таке залучення водночас свідчитиме про доречну інкорпорацію до реляційної техніки принципу пропорційності.

Висновки. Предметом юридично-релевантного зважування є інтереси, блага або принципи як веління оптимізації, причому теорія зважування принципів і справді є найкраще розробленою сьогодні теорією зважування. Така розробка відбувається в рамках теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, що спонукає до пошуку шляхів синтезу цієї теорії і синкретичної та несинкретичної сучасної реляційної техніки.

Юридично-релевантне зважування може одноманітно закінчуватися формуванням норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха. Саме цей факт дозволяє оптимально розширити сучасну реляційну техніку за рахунок залучення до неї юридично-релевантного зважування (принципів).

Подальше дослідження може мати предметом не тільки залучення юридично-релевантного зважування до реляційної техніки, але й розгортатися у напрямку тісного поєднання реляційної техніки і принципу пропорційності в цілому, тобто не обмежуючись тільки питаннями зважування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

- 1 Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433-449.
- 2 Alexy R. Die absolute und die relative Dimension der Grundrechte. Vlastimil Göttinger (Hg.), *European Constitutionalism in the Context of Judicial Dialogue*. Prag, 2016. S. 74-86.
- 3 Stampe E. Rechtsfindung durch Konstruktion. *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1905. Jg. 10. S. 417/418 - 419/420.
- 4 Stampe E. Rechtsfindung durch Interessenwägung. *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1905. Jg. 10. S. 713/714 - 717/718.
- 5 Stampe E. Gesetz und Richtermacht. *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1905. Jg. 10. S. 1017/1018 - 1019/1020.
- 6 Rückert J. Abwägung - die juristische Karriere eines unjuristischen Begriffs oder: Normenstrenge und Abwägung im Funktionswandel. *JuristenZeitung*. 2011. Jg 66. No. 19. S. 913-923.
- 7 Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. Maerz 1903. Leipzig : Hirschfeld, 1903. VI, 40 S.
- 8 Ehrlich E. Die freie Rechtsfindung. *Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben*. 1906. Jg. 4/5. No. 3. S. 35-41.
- 9 Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München ; Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 S.
- 10 Ehrlich E. Die juristische Logik. *Archiv für die civilistische Praxis*. 1917. No. 115. S. 125-439.
- 11 Ehrlich E. Die juristische Logik. Tübingen : Mohr, 1918. VII, 337 S.
- 12 Kantorowicz H. Der Kampf um die Rechtswissenschaft. 1. u. 2. Tsd. Heidelberg : Winter, 1906. 50 S.
- 13 Riebschläger K. Die Freirechtsbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule. Berlin : Duncker & Humblot, 1968. 124 S.
- 14 Heck P. Interessenjurisprudenz und Gesetzestreue. *DJZ*, 1905. S. 1140-1142.
- 15 Canaris C.-W. Karl Larenz. Stefan Grundmann & Karl Riesenhuber (Hrsg.) *Zivilrechtslehrer des 20. Jahrhunderts in Berichten ihrer Schüler*. Band 2. Berlin, 2010. S. 263-308.

- 16 Hüpers B. Karl Larenz - Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart. Berlin : Berliner Wissenschafts-Verl., 2010. XXVI, 646 S.
- 17 Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6., neu bearb. Aufl. Berlin etc. : Springer, 1991. XVIII, 494 S.
- 18 Westermann H. Wesen und Grenzen der richterlichen Streitentscheidung im Zivilrecht. Münster, Westf. : Aschendorff, 1955. 40 S
- 19 Rückert J. Vom „Freirecht“ zur freien „Wertungsjurisprudenz“ - eine Geschichte voller Legende. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. 2008. Vol. 125. No. 1. S. 199-255, <https://doi.org/10.7767/zrsga.2008.125.1.199>.
- 20 Савчук В. Г. Ерліхівські норми для вирішення з погляду нотаріуса : до питання термінології. *Ерліхівський журнал*. Випуск 3. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2019. С. 46-51.
- 21 Bydlinski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. 2., erg. Aufl. Wien ; New York : Springer, 1991. XV, 671 S.
- 22 Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung Argumentation, Beweis, Wertung. München : Beck, 2006. XVIII, 281 S.
- 23 Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
- 24 Alexy R. Hauptelemente einer Theorie der Doppelnatur des Rechts. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 2009. Bd. 95. S. 151-166.
- 25 Alexy R. Ein nichtpositivistischer Grundrechtsbegriff. Zum Verhältnis von Prinzipientheorie, Grundrechten und Moral (2015) [Online]. - https://www.fundacionmgimenezabad.es/sites/default/files/Publicar/images/Documentos/2015/20150324_epp_alexys_r_de_o.pdf
- 26 Alexy R. Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim. Berlin, 2003. S. 771-792.
- 27 Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51.
- 28 Rückert J. Methodik des Zivilrechts - von Savigny bis Teubner. 3., erweiterte Auflage. Baden-Baden : Nomos, 2017. 659 S.
- 29 Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 7: Pos-Rhet. Tübingen, 2005. S. 1157-1161.
- 30 Stuckenberg C.-F. Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. Georg Freund et. al. (Hrsg.): Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems. FS für W. Frisch. Berlin, 2013. S. 165-186.
- 31 Fischer C. Topoi verdeckter Rechtsfortbildungen im Zivilrecht. Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. XXVI, 611 S.
- 32 Степенюк О. Г. Реляційна техніка Германа Даубеншпека і основні форми правозастосування. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 270-275.
- 33 Степенюк О. Г. Герман Даубеншпек і реляційна техніка: експертний стиль і основні норми. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2022. Вип. 1. С. 27-33.
- 34 Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. 6., überarb. und aktualisierte Aufl. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S.
- 35 Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
- 36 Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. München : Vahlen, 2013. XXII, 492 S.
- 37 Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Votum, Urteil, Aktenvortrag, Anwaltsgutachten. 36., neu bearbeitete Auflage. München : Verlag Franz Vahlen, 2023. XXVI, 484 S.
- 38 Gusseck L. Zu Relation und Rationalität richterlichen Entscheidens. Festschrift für Ulrich Spellenberg. München, 2010. S. 83-98.

REFERENCES:

- 1 Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433-449. [in Deutsch].
- 2 Alexy R. Die absolute und die relative Dimension der Grundrechte. Vlastimil Göttinger (Hg.), *European Constitutionalism in the Context of Judicial Dialogue*. Prag, 2016. S. 74-86. [in Deutsch].
- 3 Stampe E. Rechtsfindung durch Konstruktion. *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1905. Jg. 10. S. 417/418 - 419/420. [in Deutsch].
- 4 Stampe E. Rechtsfindung durch Interessenwägung. *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1905. Jg. 10. S. 713/714 - 717/718.
- 5 Stampe E. Gesetz und Richtermacht. *Deutsche Juristen-Zeitung*. 1905. Jg. 10. S. 1017/1018 - 1019/1020. [in Deutsch].

- 6 Rückert J. Abwägung - die juristische Karriere eines unjuristischen Begriffs oder: Normenstrenge und Abwägung im Funktionswandel. JuristenZeitung. 2011. Jg 66. No. 19. S. 913-923. [in Deutsch].
- 7 Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. März 1903. Leipzig : Hirschfeld, 1903. VI, 40 S. [in Deutsch].
- 8 Ehrlich E. Die freie Rechtsfindung. Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben. 1906. Jg. 4/5. No. 3. S. 35-41. [in Deutsch].
- 9 Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München ; Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 S. [in Deutsch].
- 10 Ehrlich E. Die juristische Logik. Archiv für die civilistische Praxis. 1917. No. 115. S. 125-439. [in Deutsch].
- 11 Ehrlich E. Die juristische Logik. Tübingen : Mohr, 1918. VII, 337 S. [in Deutsch].
- 12 Kantorowicz H. Der Kampf um die Rechtswissenschaft. 1. u. 2. Tsd. Heidelberg : Winter, 1906. 50 S. [in Deutsch].
- 13 Riebschläger K. Die Freirechtsbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule. Berlin : Duncker & Humblot, 1968. 124 S. [in Deutsch].
- 14 Heck P. Interessenjurisprudenz und Gesetzestreue. DJZ, 1905. S. 1140-1142. [in Deutsch].
- 15 Canaris C.-W. Karl Larenz. Stefan Grundmann & Karl Riesenhuber (Hrsg.) Zivilrechtslehrer des 20. Jahrhunderts in Berichten ihrer Schüler. Band 2. Berlin, 2010. S. 263-308.
- 16 Hüpers B. Karl Larenz - Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart. Berlin : Berliner Wissenschafts-Verl., 2010. XXVI, 646 S. [in Deutsch].
- 17 Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6., neu bearb. Aufl. Berlin etc. : Springer, 1991. XVIII, 494 S. [in Deutsch].
- 18 Westermann H. Wesen und Grenzen der richterlichen Streitentscheidung im Zivilrecht. Münster, Westf. : Aschendorff, 1955. 40 S. [in Deutsch].
- 19 Rückert J. Vom „Freirecht“ zur freien „Wertungsjurisprudenz“ - eine Geschichte voller Legende. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. 2008. Vol. 125. No. 1. S. 199-255, <https://doi.org/10.7767/zrgga.2008.125.1.199>. [in Deutsch].
- 20 Савчук В. Г. Ерліхівські норми для вирішення з погляду нотаріуса : до питання термінології. Ерліхівський журнал. Випуск 3. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2019. С. 46-51. [in Ukrainian]
- 21 Bydlinski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. 2., erg. Aufl. Wien ; New York : Springer, 1991. XV, 671 S. [in Deutsch].
- 22 Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung Argumentation, Beweis, Wertung. München : Beck, 2006. XVIII, 281 S. [in Deutsch].
- 23 Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S. [in Deutsch].
- 24 Alexy R. Hauptelemente einer Theorie der Doppelnatur des Rechts // Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 2009. Bd. 95. S. 151-166. [in Deutsch].
- 25 Alexy R. Ein nichtpositivistischer Grundrechtsbegriff. Zum Verhältnis von Prinzipientheorie, Grundrechten und Moral (2015) [Online]. - https://www.fundacionmgimenezabad.es/sites/default/files/Publicar/images/Documentos/2015/20150324_epp_alexyn_r_de_o.pdf [in Deutsch].
- 26 Alexy R. Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim. Berlin, 2003. S. 771-792. [in Deutsch].
- 27 Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51. [in Deutsch].
- 28 Rückert J. Methodik des Zivilrechts - von Savigny bis Teubner. 3., erweiterte Auflage. Baden-Baden : Nomos, 2017. 659 S. [in Deutsch].
- 29 Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 7: Pos-Rhet. Tübingen, 2005. S. 1157-1161. [in Deutsch].
- 30 Stuckenberg C.-F. Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. Georg Freund et. al. (Hrsg.): Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems. FS für W. Frisch. Berlin, 2013. S. 165-186. [in Deutsch].
- 31 Fischer C. Topoi verdeckter Rechtsfortbildungen im Zivilrecht. Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. XXVI, 611 S. [in Deutsch].
- 32 Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. 6., überarb. und aktualisierte Aufl. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S.
- 33 Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
- 34 Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von

Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. München : Vahlen, 2013. XXII, 492 S.

35 Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Votum, Urteil, Aktenvortrag, Anwaltsgutachten. 36., neu bearbeitete Auflage. München : Verlag Franz Vahlen, 2023. XXVI, 484 S.

36 Gusseck L. Zu Relation und Rationalität richterlichen Entscheidens. Festschrift für Ulrich Spellenberg. München, 2010. S. 83-98.

Стаття надійшла до редакції: 24.05.2023

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-334-339

Бліхар Марія МIRONIVNA,

доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного та інформаційного
права Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
e-mail: blikharm@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2974-0419>

Бліхар Вячеслав Степанович,

доктор філософських наук, професор кафедри соціально-поведінкових,
гуманітарних наук та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: blikharv@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7545-9009>

МОДЕРНА РЕЛЯЦІЙНА ТЕХНІКА: ДИХОТОМІЯ СУБСУМЦІЇ І ЗВАЖУВАННЯ

У статті актуалізується питання дихотомії форм застосування права (Р. Алексі) в реляційній техніці, що означає, що її предметом є субсумція і зважування, які розглядаються під кутом того значення, яке вони мають або можуть мати в модерній реляційній техніці, тобто приблизно з 1900 року і до сьогодні, а також у майбутньому. Обґрунтовано, що субсумція і зважування можуть бути двоєдиною основою реляційної техніки. Проаналізовано питання: що таке субсумція і зважування та як субсумція і зважування сполучаються в рамках реляційної техніки.

Констатовано, що реляційна техніка в широкому розумінні – це методика, – стандартну форму якої запропонував у свій час Г. Даубеншпек, – складання реляції (реферат, експертний висновок (вотум), присуд); реляційна техніка у вузькому розумінні, тобто експертний стиль опрацювання правової справи, – це методика складання ізольованого експертного висновку. Показано, що субсумція як традиційна форма тієї операції, яка в теорії юридичної аргументації називається внутрішнім виправданням правового рішення, має прямий стосунок до модерної реляційної техніки, тоді як зважування як операція зовнішнього виправдання сьогодні має тільки мізерне значення для такої техніки. У статті продемонстровано, як субсумція завоювала своє місце в реляційній техніці, а також пояснені перспективи, які відкриваються в реляційній техніці для зважування, предметом якого можуть бути інтереси, блага чи, особливо, принципи. Субсумція у статті розуміється передусім як загальна схема реляційної техніки, а зважування – як субсидіарна процедура зважування принципів, яка має завершуватися формуванням норм для вирішення в сенсі С. Ерліха, Р. Алексі та ін. Робиться висновок, що потенційне запозичення реляційної техніки в Україні має враховувати стан справ з субсумцією і зважуванням, який існує нині в модерній реляційній техніці. Відмічається, що потрібно підтримувати зусилля щодо впровадження зважування до реляційної техніки.

Ключові слова: юридична методологія, теорія юридичної аргументації, форми застосування права, теорія норм, правила і принципи, Г. Даубеншпек, Р. Алексі, експертний стиль, методика, норми для вирішення.

Blihar M., Blihar V. MODERN RELATIONAL TECHNIQUE: THE DICHOTOMY OF SUBSUMPTION AND WEIGHING

The article under studies deals with the issue of the dichotomy of the forms of applying law (R. Alexy) in relational technique. It means that subsumption and weighing are the subject of its studies, and they are regarded in terms of the meaning, which they have or may have in modern relational technique i.e., from about 1900 to the present day, as well as in the future. The purpose of the article is to explain how subsumption and weighing can be the twofold basis of relational technique. In order to achieve the goal, it is essential to give answers to the following questions: what is the essence of subsumption and weighing, how are subsumption and weighing combined within relational technique.

According to the article, relational technique in the broad sense is a methodology (its standard form was introduced by H. Daubenspeck) for drafting a relation (abstract, expertise opinion (votum), decision). Relational technique in the narrow sense (the expertise style of processing a legal case) is a methodology for drafting an isolated expertise opinion. Consequently,

Випуск 14. 2023

© М.М.Бліхар, В.С.Бліхар, 2023

subsumption as a traditional form of the operation, which is called internal justification of a legal decision in the theory of juridical argumentation, is directly related to modern relational technique, whereas weighing, as an operation of external justification, is of only minor importance for such a technique today. The article demonstrates how subsumption has gained its place in relational technique and explains the prospects that it opens up for weighing, with interests, benefits or, especially, principles being the latter's subject. In the article, subsumption is described primarily as a general scheme of relational technique, while weighing is understood as a subsidiary procedure for weighing principles, which should result in the formation of norms for decision in the sense of E. Ehrlich, R. Alexy, and others. The article concludes that the potential borrowing of relational technique in Ukraine should take into account the state of affairs with subsumption and weighing in modern relational technique. Everything possible has to be done in order to introduce weighing into relational technique.

Key words: juridical methodology, theory of juridical argumentation, forms of applying law, theory of norms, rules and principles, H. Daubenspeck, R. Alexy, expertise style, methodology, norms for decision.

Постановка проблеми. Інтерпретаційна та дискреційна активність судді під час його професійної діяльності є необхідним засобом, за допомогою якого зміст абстрактних, відносно визначених правових норм конкретизується, і вони стають застосовними при вирішенні окремих спірних ситуацій. Інтерпретаційна та дискреційна активність судді поєднує в собі раціонально-технічний та екзистенційно-смысловий рівні, зумовлює необхідність високого рівня особистісної й професійної зрілості в судді. Суддя моделює пошук оптимального рішення щодо конкретної юридичної ситуації. Субсумція і зважування – це дві форми застосування права (Р. Алексі). Реляційна техніка має прямий стосунок до першої, причому друга форма є складовою частиною принципу пропорційності. Те, як субсумція і зважування спільно існують в рамках реляційної техніки є актуальною темою для дослідження, оскільки їхнє сполучення в такій техніці досі є мало опрацьованим і апробованим.

Реляційну техніку, передусім як мистецтво складання двох типів експертного висновку, комплексного та ізольованого, в Україні досліджують такі автори, як: О. Г. Степенюк, Р. А. Майданик, В.В.Трутен, Н. А. Гураленко, О. Д. Максимюк та ін. Основою для їхніх робіт є праці таких німецьких авторів, як: Г. Даубеншпек, П. Заттельмахер, В. Зірп, В. Шушке, П. Катко, Хр. Фішер, К.-Ф. Штукенберг, Ф.Ранієрі, Я. Шредер, Й. Рюкерт та ін. Питання субсумції і зважування досліджують, крім згаданих вище осіб, такі автори, як: В. Д. Титов, М. І. Козюбра, Т. І. Дудаш, О. О. Уварова, Д. О. Бочаров, О.В. Настасійчук, А. Г. Павлюк та ін. вітчизняні автори, які опираються чи можуть опиратися при цьому на твори таких німецьких авторів, як: Р. Алексі, Г. Штюк, Т. Рім, Р. Штамлер, Я.-Р. Зікман, Ш. Фогль, Ф. Гекк, Є. Ерліх, К.Ларенц, Б. Рютерс, Фр. Бідлінські та ін. Водночас говорити про те, що питання про відношення реляційної техніки та субсумції і зважування є закритим питанням, сьогодні ще не можна.

Мета статті – пояснити, як субсумція і зважування можуть бути двоєдиною основою реляційної техніки. Мета, про яку тут йдеться, стає досяжною тоді, коли будуть отримані відповіді на такі питання: що таке субсумція і зважування та як субсумція і зважування сполучаються в рамках реляційної техніки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реляційна техніка, в широкому розумінні – це методика, стандартну форму якої запропонував у свій час, а саме в 1884 році [1], і розвивав пізніше, до 1911 року [2], – Герман Даубеншпек (1831-1915), – складання реляції (реферат, експертний висновок (вотум), присуд). Реляційна техніка, у вузькому розумінні, тобто експертний стиль опрацювання правової справи [3], – це методика складання ізольованого експертного висновку.

Про історію реляційної техніки можна говорити з приблизно 1500 року. Так, відомо, що виникнення реляційної техніки пов'язане з появою письмового судового провадження в континентальній Європі в часи Середньовіччя. Особливо яскраво виражений її розвиток в практиці німецького Рейхскаммергеріхта - уже з XVI століття. Письмовість і непрямий характер провадження в римському загальному судовому процесі, а також колегіальна структура Рейхскаммергеріхта накладають істотний відбиток на техніку і стиль актової реляції. В центрі суддівського завдання асесора в Рейхскаммергеріхті перебуває складання реляції із процесуальних актів, тобто матеріалів справи. Необхідність інформування колегіального суду про судовий процес зробила потрібним те, що асесор як релятор готує реферат, так зв. *реляцію*, щодо змісту письмових процесуальних актів, і пропонує колегам [4, с. 1157]. При цьому ширше поняття реляції може включати в себе і поняття експертного висновку (вотума) [4, с. 1158-1159] та інші структурні елементи.

Спочатку реляційна техніка реально виконувала як описану вище прикладну функцію, так і навчальну функцію, оскільки вміння складати реляцію потрібно було мати для того, щоб працювати в судовій системі того часу. XIX століття призвело до істотних змін в судовому процесі, що пов'язано з переходом від письмового провадження до усного. Це не могло не вплинути і на реляційну техніку, в якій в цей час реальна судова функція припиняє своє існування, а от навчальна - залишається і до наших днів. Ця остання функція має місце в Німеччині в двох формах, яким корелює згаданий вище поділ реляційної техніки на широку і вузьку техніку.

Експертний стиль, як ізольована і спрощена за рахунок відмови від аналізу процесуальних питань техніка застосування матеріального права, використовується під час навчання в університеті, а власне реляційна техніка є, після закінчення навчання в університеті, основою для стажування в суді. Це пов'язано з особливістю юридичної освіти в Німеччині, яка розпадається на два етапи: навчання на юридичному факультеті і окреме стажування в суді, адвокатурі тощо. При цьому потрібно здати два державні іспити. Реляційна техніка (і в вузькому, і в широкому розумінні) є основою для складання цих іспитів.

Викладене вище підводить нас до умовної дати – 1900 року, коли вже можна говорити про модерну реляційну техніку. Для наших цілей достатньо зупинитися тільки на стандартній реляційній техніці у формі, запропонованій Г. Даубеншпеком, оскільки закладена ним традиція продовжується і донині.

Так, останнє видання посібника з реляційної техніки Г. Даубеншпека мало місце в 2013 році. Докладну історію 34 попередніх видань цього посібника подає Л. Гуссек, виділяючи при цьому покоління у розвитку стандартного посібника, які асоціюються з іменами Г. Даубеншпека, П. Заттельмахера, В. Зірпа і В. Шушке [6, с. 84]. Особливо слід відмітити внесок В. Зірпа, який полягає у повторному введенні субсумції і силогізму до викладу суддівського рішення з 1972 року [6, с. 84]. Про повторне введення говориться тому, що субсумція була добре відома і Г. Даубеншпеку, але потім відійшла на задній план у П. Заттельмахера (докладно про це див. [6, с. 91-97]).

Субсумція – це логіко-юридичний термін, яким позначається логічна форма процесу застосування права (див., наприклад, [7, с. 26], де сказано, що *субсумція* – це застосування конкретної правової норми саме до даного випадку). Як субсумція, так і зважування в останні десятиліття стали предметом дослідження в теорії юридичної аргументації. Виділимо ті публікації, в яких ці питання дискутуються не окремо, а в порівнянні і поєднанні. Йдеться передусім про роботи Г. Штюка [8], Т. Ріма [9] і Р. Алексі [10].

Так, Г. Штюк виходить з того, що зважувань при правозастосуванні уникнути не можна і тому може йтися тільки про те, щоб їхнє впровадження прив'язати до раціональних критеріїв. [8, с. 405] Тому у Г. Штюка йдеться про відношення субсумції й зважування як форм правозастосування, а досліджуване питання при цьому полягає в тому, якою мірою зважування може або навіть мусить кваліфікуватися як метод правозастосування і залучатися для доповнення процедури субсумції (подібно Ф. Гекк, Л. Міхаель, Г.-Й. Кох та ін.) [8, с. 405-406].

Г. Штюк говорить про поняття зважування в широкому і вузькому сенсі. В широкому сенсі поняття зважування може використовуватися як синонім до поняття оцінки. При цьому спочатку залишається відкритим питання, що є предметом оцінки (правові блага, аргументи, підстави, інтереси тощо). В вузькому сенсі, за допомогою зважування позначається метод правозастосування. [8, с. 406] В своєму дослідженні Г. Штюк намагається показати, що також в рамках застосування й інтерпретації норм у формі правила може або повинно використовуватися зважування як метод. Тільки в такий спосіб стає можливим структурувати до деталей процес аргументації таким чином, щоб він повністю містив всі релевантні аргументи й став зрозумілий для адресата суддівського присуду [8, с. 418].

Ще далі рухається Т. Рім, один із представників пізньої юриспруденції оцінок як одного із традиційних напрямків юридичної методології (про напрямки див. [11, с. 109-139]), який будує у фундаментальній праці «Зважувальні рішення в практичному правозастосуванні: аргументація, доказ, оцінка» (2006) [9] інтегративну модель відношення субсумції і зважування. Так, Т. Рім вважає, що було б занадто поверхово називати операції субсумції і зважування альтернативними операціями праводобування, із яких залежно від структури відповідної норми може бути застосована то одна, то інша. Скоріше різні процеси зважування інтегровані в субсумційний процес правозастосування; обидва методи не є альтернативними методами праводобування або правозастосування на тому самому рівні, а виконують всередині єдиного процесу правозастосування різні завдання і у такий спосіб взаємодоповнюються. [9, с. 6].

Т. Рім говорить, що в основу його дослідження покладено якнайширше поняття зважування. Як зважування у нього розуміється всяке вирішення, до якого приходять на підставі збирання, визначення ваги і завершального оцінного порівняння поглядів на речі. Протилежність до цього утворює вузьке поняття зважування, згідно з яким зважування є (лише) специфічною формою правозастосування для випадку колізії правових принципів (на протигагу правовим правилам). Метою зважування згідно з цим є тільки розв'язання колізії принципів за допомогою утворення умовного відношення переваги, тобто за допомогою вказання умов, за яких один принцип є більш важливим, ніж інший принцип. Цей спосіб розгляду стосується зазвичай врівноважування таких, що колідують позицій щодо основних прав, в рамках конституційно-правового зважування благ. [9, с. 7-8].

В останньому випадку йдеться передусім про підхід Р. Алексі щодо поділу норм на правила і принципи [12, с. 71-125], який опирається при цьому на підхід Р. Дворкіна, і полягає в тому, що правила – це норми, які можуть бути або виконані, або не виконані, а принципи – це норми, які можуть бути виконані різною мірою.

Проте, згідно з широким поняттям зважування, яке розробляє Т. Рім, зважування не обмежене зважуванням правових принципів. Це веде до того, що зважування (в широкому сенсі) потрібне в усіх випадках, в яких компаративні погляди на речі (тобто ознаки, які можуть бути градуально виконуваними або можуть мати різну вагу) впливають на рішення на користь або проти певного результату. Тому не тільки зважування благ поміж такими, що розуміються як правові принципи основними правами або конституційними цінностями є деліберативним рішенням в широкому сенсі, а так само ними є оцінка доказів за допомогою фактичних побічних доказів, тлумачення й дальше творення позитивного права за допомогою методичних аргументів, або правова оцінка обставин окремої справи, напр., у разі оцінного долучення обставин справи до нормативної ознаки фактичного складу норми або у разі дискреційного рішення адміністративних органів. Відповідно до цього, результатом цих зважувальних рішень не завжди є умовне відношення переваги між правовими принципами, а може бути будь-який інший юридично релевантний

результат, наприклад, те, що певна обставина справи трапилася у такий-то спосіб, те, що певна обставина справи виконує певну (нормативну) ознаку фактичного складу або те, що поняття закону потрібно тлумачити в певний спосіб. Це широке поняття зважування робить можливим уніфікуючий погляд на «чисту», формальну структуру зважування як такого і зв'язані з нею загальні проблеми раціональності і контрольованості [9, с. 8-9].

Неінтегративну, на наш погляд, модель дихотомії субсумції і зважування пропонує Р. Алексі. Так, він констатує, що у застосуванні права існують дві основні операції: субсумція та зважування. Попри те, що субсумція була значною мірою прояснена впродовж останніх десятиліть, зважування все ще викликає більше питань, ніж відповідей. Найважливішим із цих питань є те, чи є зважування раціональною процедурою (пор. і позицію Г. Штюка і Т. Ріма щодо цього). Звісно, раціональність субсумції справи під правила також викликала чимало сумнівів. У цьому аспекті було досягнуто значного прогресу завдяки відмінності між формальною структурою субсумції та істотною аргументацією, наведеною при застосуванні права. Формальна структура субсумції може бути представлена в дедуктивній схемі [10, с. 433], яка є все ж добре відомою, оскільки вона розробляється з часів Аристотеля і античних стоїків. У цьому випадку йдеться про так зване внутрішнє виправдання правового рішення в сенсі Є. Врублевські, тоді як зважування – це один із варіантів зовнішнього виправдання (при це див., наприклад, [13, с. 17-18]).

Р. Алексі вважає, що зважування можна розглядати як частину більш комплексного принципу, принципу пропорційності. Цей принцип, який неявно чи явно застосовується майже скрізь, де здійснюються повноваження щодо конституційного контролю, має значну внутрішню складність. Він містить три підпринципи: придатності, потрібності та пропорційності у більш вузькому сенсі. Особливий інтерес представляє лише останній із цих принципів. Як правило, його називають «законом зважування», який звучить так:

«Чим більший ступінь незадоволення чи шкоди від одного права чи принципу, тим важливіше задовольнити інший».

Закон зважування можна розбити на три етапи. Перший етап передбачає встановлення ступеня незадоволення або шкоди від першого принципу. За ним йде услід другий етап, на якому встановлюється важливість задоволення конкуруючого принципу. Нарешті, на третьому етапі встановлюється, чи виправдовує важливість дотримання другого принципу шкоду чи незадоволення від першого. Якби було неможливо зробити раціональні рішення про, по-перше, інтенсивність втручання, по-друге, ступені важливості і, по-третє, їх взаємозв'язок один з одним, то заперечення проти ідеї зважування були б виправданими. Отже, все залежить від можливості прийняття таких рішень [10, с. 436-437].

Р. Алексі відповідає на питання, чи існує формальна структура зважування, яка в чомусь схожа на загальну схему субсумції. Відповідь, яку він надає, – позитивна. Незважаючи на деякі важливі відмінності, подібність вражає. Формула субсумції, тобто внутрішнє виправдання, – це схема, яка працює за правилами логіки; формула ваги, тобто зовнішнє виправдання, – це схема, яка працює за правилами арифметики. Але цю різницю не слід переоцінювати. Справжні передумови формули ваги – це не числа, а рішення щодо ступенів втручання, важливості абстрактних ваг і ступенів надійності. Формула субсумції та формула ваги знаходяться на однакових щабелях, оскільки для них обох основою є рішення. Формула субсумції з'єднує їх безпосередньо за допомогою правил логіки, а формула ваги – опосередковано або аналогічно, інтерпретуючи рішення за допомогою чисел. Здається, це найцікавіша формальна відмінність між двома формулами. Вона є вираженням двох вимірів правової аргументації, класифікуючого та розділяючого. Ці два виміри можна і потрібно поєднувати багатьма способами, щоб реалізувати якомога більше раціональності в правовій аргументації [8, с. 448].

Особливо слід відмітити, що підхід Р. Алексі щодо зважування є цікавим в контексті реляційної техніки ще й тим, що зважування принципів як раціональна процедура має завершуватися формуванням норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха [12, с. 33], які можуть бути використані як засновки в дедуктивній схемі субсумції. Саме цей факт переконливо свідчить, що дихотомія субсумції і зважування у Р. Алексі не може вважатися інтегративною.

І саме від останнього факту слід відштовхуватися тоді, коли потрібно вибрати підходи. – Г. Штюка, Т. Ріма чи Р. Алексі, – які можуть бути використані в рамках реляційної техніки. Підхід Р. Алексі є простішим для його впровадження в реляційну техніку, оскільки він означає, що зважування може бути субсидіарною складовою реляційної техніки, яку можна розробляти паралельно з уже відомою реляційною технікою. Тобто, при цьому зважування не веде до трансформації вже існуючої реляційної техніки, а тільки її доповнює. Наявність двох форм застосування права веде до поділу реляційної техніки на просту і кваліфіковану реляційну техніку. Причому в першому випадку реляційна техніка обмежується питаннями субсумції під правило, а в другому, перед питаннями субсумції під правило попередньо вирішуються питання зважування принципів.

Отже, субсумція як традиційна форма тієї операції, яка в теорії юридичної аргументації називається внутрішнім виправданням правового рішення, має прямий стосунок до модерної реляційної техніки, тоді як зважування як операція зовнішнього виправдання сьогодні має тільки мізерне значення для такої техніки. Субсумція завоювала своє місце в реляційній техніці, однак існують перспективи, які відкриваються в реляційній техніці для зважування, предметом якого можуть бути інтереси, блага чи, особливо, принципи.

Субсумцію слід розуміти передусім як загальну схему реляційної техніки, а зважування – як субсидіарну процедуру зважування принципів, яка має завершуватися формуванням норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха, Р. Алексі та ін. Потенційне запозичення реляційної техніки в Україні має враховувати стан справ з субсумцією і зважуванням, який існує нині в модерній реляційній техніці.

Висновки. Отже, викладене вище дозволяє зробити такі висновки:

По-перше, розвиток реляційної техніки значною мірою залежить від осмислення і запозичення із теорії юридичної аргументації дихотомії субсумції і зважування. Причому потрібно підтримувати зусилля щодо впровадження зважування до реляційної техніки як раціональної процедури застосування права.

По-друге, із двох моделей дихотомії субсумції і зважування, – інтегративної (Т. Рім) і неінтегративної (Р. Алексі), – для реляційної техніки більше значення має остання модель, оскільки вона дозволяє як зберегти вже існуючі здобутки такої техніки, так і субсидіарно отримати нові.

По-третє, подальше дослідження процесу застосування права в реляційній техніці можливе у напрямку розгляду таких його аспектів, як порівняння випадків, зважування інтересів, конкретизації норм тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil : eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
2. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urteil : eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. 11., verb. Aufl. / hrsg. von Friedrich Daubenspeck. Berlin, 1911. VI, 320, VIII S.
3. Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S.
4. Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 7: Pos-Rhet. Tübingen, 2005. S. 1157-1161.
5. Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. München : Vahlen, 2013. XXII, 492 S.
6. Gusseck L. Zu Relation und Rationalität richterlichen Entscheidens. Festschrift für Ulrich Spellenberg. München, 2010. S. 83-98.
7. Логіка : підруч. для студ. / за заг. ред. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. 208 с.
8. Stück H. Subsumtion und Abwägung. ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy. 1998. vol. 84. No. 3. S. 405-419.
9. Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung : Argumentation, Beweis, Wertung. München : Beck, 2006. XVIII, 281 S.
10. Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. Ratio Juris. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433-449.
11. Bydlinski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. 2., erg. Aufl. Wien ; New York : Springer, 1991. XV, 671 S.
12. Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
13. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51.

REFERENCES:

1. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil : eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S. [in Deutsch].
2. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urteil : eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. 11., verb. Aufl. / hrsg. von Friedrich Daubenspeck. Berlin, 1911. VI, 320, VIII S. [in Deutsch].
3. Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S. [in Deutsch].
4. Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 7: Pos-Rhet. Tübingen, 2005. S. 1157-1161.[in Deutsch].
5. Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. München : Vahlen, 2013. XXII, 492 S. [in Deutsch].
6. Gusseck L. Zu Relation und Rationalität richterlichen Entscheidens. Festschrift für Ulrich Spellenberg. München, 2010. S. 83-98. [in Deutsch].
7. Loghika : pidruch. dlja stud. / za zagh. red. V. D. Tytova. KHarkiv : Pravo, 2005. 208 s. [in Deutsch].
8. Stück H. Subsumtion und Abwägung. ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy. 1998. vol. 84. No. 3. S. 405-419. [in Deutsch].
9. Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung : Argumentation, Beweis, Wertung. München : Beck, 2006. XVIII, 281 S. [in Deutsch].
10. Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. Ratio Juris. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433-449. [in Deutsch].

11. Bydlinski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. 2., erg. Aufl. Wien ; New York : Springer, 1991. XV, 671 S. [in Deutsch].
12. Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S. [in Deutsch].
13. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51. [in Deutsch].

Стаття надійшла до редакції: 25.05.2023

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-339-344

Куркова Ксенія Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор
завідувач відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт
Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: kurkova_ksenya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4259-5511>

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ

У статті досліджено особливості здійснення адміністративних процедур підтвердження відповідності в діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Виокремлено види процедур підтвердження відповідності в діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками: 1) процедури підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам GMP; 2) процедури підтвердження відповідності підприємств, які здійснюють оптову реалізацію (дистрибуцію) лікарських засобів на відповідність вимогам GDP; 3) процедури підтвердження відповідності якості лікарських засобів; 4) процедури підтвердження відповідності медичних імунобіологічних препаратів. Визначено, що процедури підтвердження відповідності є окремою групою адміністративних процедур у сфері технічного регулювання в діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, що мають складний комплексний характер (мають риси і дозвільних процедур, і контрольних), об'єднуючою рисою яких є гарантування Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками шляхом видачі документа про відповідність якості та безпечності лікарських засобів, в тому числі імунобіологічних препаратів (як тих, що імпортуються на територію України, так і вітчизняної продукції, призначеної для експорту) шляхом підтвердження відповідності нормативно встановленим вимогам якості та безпечності, в тому числі відповідності діяльності суб'єктів господарювання вимогам належної виробничої практики, належної практики дистрибуції з метою захисту життя і здоров'я людини, захисту прав споживачів, створення умов для експорту вітчизняних конкурентоспроможних лікарських засобів, а також розвитку міжнародної торгівлі в цілому.

Ключові слова: Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, адміністративна процедура, органи публічної влади, лікарські засоби, контроль за якістю лікарських засобів, підтвердження відповідності, сертифікація

Kurkova K. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR CONFIRMATION OF COMPLIANCE IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE ON MEDICINES AND DRUGS CONTROL

The article examines the peculiarities of the implementation of administrative procedures for confirmation of compliance in the activities of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control. The types of procedures for confirming compliance in the activities of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control are distinguished: 1) procedures for confirming compliance of the conditions of production of medicinal products with GMP requirements; 2) procedures for confirming the compliance of enterprises that carry out the wholesale sale (distribution) of medicinal products for compliance with GDP requirements; 3) procedures for confirming compliance with the quality of medicinal products; 4) procedures for confirming the conformity of medical immunobiological preparations. It was determined that compliance confirmation procedures are a separate group of administrative procedures in the field of technical regulation in the activities of the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control, which have a complex and complex nature (have features of both authorization procedures and control procedures), the unifying feature of which is guarantee by the State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control by issuing a document on compliance with the quality and safety of medicinal products, including immunobiological drugs (both those imported into the territory of Ukraine and domestic products intended for export) by confirming compliance with the regulatory requirements for quality and safety, including compliance of the activities of business entities with the requirements of proper production practice, proper distribution practice with the aim of protecting human life and health, protecting consumer rights, creating conditions for the export of domestic competitive medicinal products, as well as the development of international trade in general.

Key words: State Service of Ukraine on Medicines and Drugs Control, administrative procedure, public authorities,

Постановка проблеми. Сучасне розуміння підходів до забезпечення якості базується на всеосяжній концепції, яка охоплює гарантування якості лікарських засобів, починаючи від етапу їх фармацевтичного розроблення, досліджень, через належне виробництво, контроль якості, зберігання, реалізацію та до надання інформації лікарю і пацієнту. Відповідно до цієї концепції надійні гарантії якості та безпеки лікарських засобів мають бути забезпечені на всіх етапах життєвого циклу препарату. Якість кожного лікарського засобу має бути відповідально сформована на етапі фармацевтичного розроблення, всебічно доведена на етапах доклінічних досліджень і клінічних випробувань, об'єктивно оцінена у разі проведення державної реєстрації, надійно забезпечена під час промислового виробництва, постійно бути під контролем у сфері оптової, роздрібною реалізації та медичного застосування [1]. В аспекті наведеного значну роль відіграє технічне регулювання, що передбачає правове регулювання взаємозв'язків щодо застосування та дотримання обов'язкових вимог до продукції за допомогою здійснення оцінки відповідності [2, с. 71].

У моніторинговому звіті громадської організації «Український центр європейської політики» щодо стану виконання Україною Угоди про асоціацію за 2014-2022 рр. акцентується увага, що статус кандидата в члени ЄС вимагатиме не тільки прискореного виконання Україною усіх зобов'язань, що містяться в Угоді про асоціацію, але й розроблення та виконання національної програми прийняття та імплементації усього законодавства ЄС, у тому числі у сфері технічного регулювання, для набуття повноправного членства України у Європейському Союзі [3, с. 35]. Враховуючи наведене, дослідження процедур підтвердження відповідності у сфері обігу лікарських засобів, як окремої групи адміністративних процедур у сфері технічного регулювання в діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Держліксслужба) є актуальним та потребує науково-теоретичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань щодо окремих аспектів адміністративних процедур підтвердження відповідності займалися зокрема такі вчені-адміністративісти як В.Волков, О.Джафарова, В.Добровольська, Л.Лосюк, Д.Лученко, О.Стрельченко та ін. Наукові праці наведених вчених стали теоретичним підґрунтям для дослідження процедур підтвердження відповідності як окремої групи адміністративних процедур у сфері технічного регулювання в діяльності Держліксслужби.

Мета статті полягає у визначенні особливостей адміністративних процедур підтвердження відповідності в діяльності Держліксслужби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Угоди про технічні бар'єри в торгівлі [4] процедури оцінки відповідності – будь-які процедури, що безпосередньо чи опосередковано використовуються для визначення того, чи виконуються відповідні вимоги стосовно технічних регламентів чи стандартів. Вони включають процедури відбору проб, тестування та інспекції; оцінку, перевірку та підтвердження відповідності; реєстрацію, акредитацію та затвердження, а також їхні комбінації [4]. На виконання вищенаведеної Угоди Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року № 124-VIII [5] передбачено майже ідентичне визначення процедур оцінки відповідності – це будь-яка процедура, яка безпосередньо чи опосередковано використовується для визначення того, що задані вимоги виконуються. Під заданими вимогами вітчизняний законодавець розуміє заявлені потреби чи очікування, які зафіксовані в технічних регламентах, стандартах, технічних специфікаціях або в інший спосіб. Серед видів діяльності з оцінки відповідності законом визначено зокрема калібрування, випробування, сертифікацію та інспектування. При цьому під оцінкою відповідності в Законі розуміється процес доведення того, що задані вимоги, які стосуються продукції, процесу, послуги, системи, особи чи органу, були виконані, а під підтвердженням відповідності – видача документа про відповідність, яка ґрунтується на прийнятому після критичного огляду рішення про те, що виконання заданих вимог було доведено [5]. Враховуючи вищенаведене, якщо ми говоримо про адміністративну процедуру як про нормативно регламентований алгоритм дій уповноважених суб'єктів відповідних адміністративно-правових відносин, що завершується прийняттям відповідного адміністративного акта – в межах нашого дослідження – документа про відповідність у сфері обігу лікарських засобів, мова має йти саме про адміністративні процедури підтвердження відповідності в діяльності Держліксслужби.

При цьому документами про відповідність в Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» визначено декларацію (в тому числі декларацію про відповідність), звіт, висновок, свідоцтво, сертифікат (у тому числі сертифікат відповідності) або будь-який інший документ, що підтверджує виконання заданих вимог, які стосуються об'єкта оцінки відповідності [5].

В свою чергу серед документів про відповідність, що є результатом здійснення відповідних процедур підтвердження відповідності в діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками слід виокремити такі: 1) висновок про відповідність медичного імунобіологічного препарату вимогам державних і міжнародних стандартів; 2) висновок про якість ввезених лікарських засобів; 3) сертифікат відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам належної виробничої практики; 4) висновок щодо підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам належної виробничої практики; 5) сертифікат лікарського засобу; 6) сертифікат серії лікарського засобу; 6) підтвердження для активних фармацевтичних інгредієнтів, що експортуються до Європейського Союзу для лікарських засобів, призначених для споживання людиною; 7) заява про ліцензійний статус лікарського

засобу; 8) сертифікат відповідності дистриб'ютора вимогам належної практики дистрибуції; 9) рішення про визнання результатів інспектування на відповідність умов виробництва вакцин та інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19) вимогам належної виробничої практики [6].

Варто зауважити, що в адміністративно-правовій науці досить багато уваги приділено окремим складовим досліджуваного виду процедур, в першу чергу процедурам сертифікації. Водночас процедури підтвердження відповідності, як окрема група адміністративних процедур у сфері технічного регулювання (що зокрема охоплює і сертифікацію) комплексно не досліджувалися.

Федорович В. зокрема відзначає, що підтвердження відповідності як більш загальний і більш гнучкий, ніж сертифікація, спосіб оцінки якості й безпеки продукції та послуг є новітнім поняттям для української сертифікації, що вводиться в практику в зв'язку з інтеграцією економіки країни у світову господарську систему і необхідністю гармонізації вітчизняних правил сертифікації з міжнародними правилами [7, с. 22].

Що стосується безпосередньо науковців-адміністративістів, В.Волков визначає галузь стандартизації та сертифікації як специфічний об'єкт адміністративно-правового регулювання, складовою національної системи технічного регулювання у галузі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до продукції, процесів та послуг на засадах консенсусу інтересів з метою нарощування виробничого потенціалу, удосконалення торговельних відносин, прискорення темпів технологічного розвитку, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції [8, с. 8]. Л.Лосюк визначила сертифікацію як складову дозвільної системи у широкому розумінні, що представлена сукупністю певних процедур, пов'язаних із наданням документів дозвільного характеру (сертифікатів) щодо випуску продукції за умови її відповідності нормативно встановленим вимогам, а також контролем за дотриманням відповідних правил отримувачами останніх [9, с. 7]. О.Джафарова, підтримуючи позицію Л.Лосюк щодо правової природи сертифікації, визначає її з позиції дозвільної діяльності як урегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність, що здійснюється у межах повноважень, визначених чинним законодавством, органом з оцінки відповідності, який вчиняє перевірку та документально (шляхом видачі документа дозвільного характеру) підтверджує відповідність продукції системам управління якістю, системам екологічного управління, системам управління персоналом та іншим установленим законодавством вимогам, які діють на території України [10, с. 169]. О.Стрельченко, досліджуючи публічне адміністрування сфери обігу лікарських засобів, також розглядає сертифікацію в межах дозвільної системи у сфері обігу лікарських засобів [11]. Водночас Д.Лученко відзначає, що «сертифікація – це класична контрольна процедура» [12, с. 70].

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція В.Добровольської, яка наголошує, що «на відміну від ліцензування, що є обов'язковою умовою для початку господарської діяльності, сертифікація здійснюється уже щодо виконуваної діяльності. Якщо ліцензія є дозволом для суб'єктів господарювання розпочати окремі види діяльності, то сертифікація здійснюється щодо результатів такої діяльності. На відміну від ліцензування, що має обов'язковий характер, сертифікація поділяється на обов'язкову і добровільну. Саме ліцензування є процедурою запобігання неналежній діяльності господарюючого суб'єкта. Однак після отримання ліцензії на здійснення того чи іншого виду ліцензованої діяльності щодо господарюючого суб'єкта може здійснюватися сертифікація виробленої ним продукції, наданих послуг, використаних процесів. Тобто до одного і того ж суб'єкта господарювання можуть застосовуватись майже одночасно декілька заходів державного регулювання. Таким чином, якщо предметом ліцензування є сама діяльність, то предметом сертифікації – конкретні результати такої діяльності, якість виготовлених товарів і наданих послуг. Наявність ліцензії – обов'язкова умова заняття певним видом господарської діяльності взагалі, а наявність сертифіката – умова виробництва і реалізації конкретної продукції у процесі такої діяльності. Якщо ліцензування спрямоване на запобігання появі на ринку держави сумнівних суб'єктів господарювання, то сертифікація – сумнівних товарів (послуг)» [13, с. 281-282].

Отже спробуємо дослідити специфіку процедур підтвердження відповідності в діяльності Держліксслужби, які на підставі аналізу нормативно-правової бази можна поділити на такі групи: 1) процедури підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам GMP; 2) процедури підтвердження відповідності підприємств, які здійснюють оптову реалізацію (дистрибуцію) лікарських засобів на відповідність вимогам GDP; 3) процедури підтвердження відповідності якості лікарських засобів; 4) процедури підтвердження відповідності медичних імунобіологічних препаратів.

Процедури підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам GMP, процедури підтвердження відповідності підприємств, які здійснюють оптову реалізацію (дистрибуцію) лікарських засобів на відповідність вимогам GDP, процедури сертифікації якості лікарських засобів для міжнародної торгівлі та підтвердження для активних фармацевтичних інгредієнтів, що експортуються, які є складовою процедур підтвердження відповідності якості лікарських засобів, здійснюються на добровільних засадах за бажанням заявника. Разом з тим сертифікат відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам належної виробничої практики є обов'язковим документом для виробництва ліків, що дає підстави стверджувати, що даний документ є документом дозвільного характеру.

Дотримання вимог належної виробничої практики та належної практики дистрибуції є складовою

вимог, передбачених Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) [14]. При цьому для виробників-резидентів підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам GMP здійснюється Держлікслужбою за результатами планової перевірки додержання відповідних ліцензійних умов [15], тобто здійснюється в межах контрольних процедур за дотриманням ліцензійних умов.

Також слід відмітити, що відповідно до Порядку державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 р. № 376 [16] під час проведення експертизи реєстраційних матеріалів проводиться перевірка на відповідність вимогам належної виробничої практики виробництва лікарських засобів (крім діючих речовин (субстанцій), що подаються на реєстрацію, у порядку, визначеному Міністерством охорони здоров'я. Такого роду перевірка не проводиться у разі наявності виданого Держлікслужбою документа, що підтверджує відповідність умов виробництва вимогам належної виробничої практики (для вітчизняних виробників – чинної ліцензії на виробництво лікарських засобів) [16].

Процедура отримання такого документа про відповідність як висновок про якість ввезених лікарських засобів є необхідною для реалізації імпортованих лікарських засобів, тобто у разі прийняття Держлікслужбою позитивного рішення щодо видачі такого висновку, обіг ввезеного лікарського засобу може здійснюватися на всій території України без обмежень [17]. Водночас вищенаведена процедура здійснюється в процесі державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться в Україну. Так само і процедура підтвердження відповідності медичного імунобіологічного препарату вимогам державних і міжнародних стандартів є необхідною для подальшого обігу серії медичного імунобіологічного препарату та здійснюється в межах державного контролю за відповідністю імунобіологічних препаратів.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене можна стверджувати, що не всі документи про відповідність, які є результатом здійснення відповідних процедур підтвердження відповідності в діяльності Держлікслужби є документами дозвільного характеру у розумінні Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 року № 2806-IV – як «документа, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності» [18]. Водночас більшість документів про відповідність за результатами здійснення таких процедур є документами саме дозвільного характеру у «класичному» їх розумінні. При цьому велика кількість процедур підтвердження відповідності в діяльності Держлікслужби має суто контрольний характер (такі процедури здійснюються в межах процедур державного контролю якості лікарських засобів).

Враховуючи наведене, на наш погляд процедури підтвердження відповідності є окремою групою адміністративних процедур у сфері технічного регулювання в діяльності Держлікслужби, що мають складний комплексний характер (мають риси і дозвільних процедур, і контрольних), об'єднуючою рисою яких є гарантування Держлікслужбою шляхом видачі документа про відповідність якості та безпечності лікарських засобів, в тому числі імунобіологічних препаратів (як тих, що імпортуються на територію України, так і вітчизняної продукції, призначеної для експорту) шляхом підтвердження відповідності нормативно встановленим вимогам якості та безпечності, в тому числі відповідності діяльності суб'єктів господарювання вимогам належної виробничої практики, належної практики дистрибуції з метою захисту життя і здоров'я людини, захисту прав споживачів, створення умов для експорту вітчизняних конкурентоспроможних лікарських засобів, а також розвитку міжнародної торгівлі в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баула О., Чекман І., Сирова А., Коваленко С., Горчакова Н., Левашова О. Сучасні тенденції впровадження концепції забезпечення якості лікарських засобів в Україні. *Фармацевтичний журнал*. 2014. № 4. С. 66–75.
2. Бортнікова М., Руда М., Петришин Н. Особливості реформування системи технічного регулювання в Україні. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*. 2020. Vol. 2. № 1. С. 70–77.
3. Україна та Угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014–2022. ГО «Український центр європейської політики». Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ, 2023. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/final_report_aa_ucep_2023_ukr.pdf
4. Угода про технічні бар'єри в торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_008/ed19940415#n188
5. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 14. ст. 96.
6. Офіційний веб-сайт Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. URL: <http://surl.li/lvfya>
7. Федорович В. Конспект лекцій з дисципліни «Сертифікація продукції та послуг». URL: http://web.kpi.kharkov.ua/cutting/wp-content/uploads/sites/143/2016/12/KL_F2.pdf

8. Волков В. Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації та сертифікації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2013. 218 с.
9. Лосюк Л. Адміністративно-правові засади здійснення сертифікації у сфері забезпечення якості продукції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2012. 197 с.
10. Джафарова О. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: монографія. Х.: Панов, 2015. 688 с.
11. Стрельченко О. Регулювання сфери обігу лікарських засобів в Україні: адміністративно-правове дослідження: монографія. Київ, 2019. 399 с.
12. Лученко Д. Контрольне провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2003. 180 с.
13. Добровольська В. Правові засади стандартизації та сертифікації в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 38. С. 278–282.
14. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів): затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 929. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#Text>
15. Порядок проведення підтвердження відповідності умов виробництва лікарських засобів вимогам належної виробничої практики: затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2012 року № 1130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0133-13#n14>
16. Порядок державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 року № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005-%D0%BF#Text>
17. Порядок здійснення державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться в Україну: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2005 року № 902. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2005-%D0%BF#Text>
18. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 року № 2806-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. ст. 483.

REFERENCES:

1. Baula, O., Chekman, I., Syrova, A., Kovalenko, S., Horchakova, N. & Levashova, O. (2014). Suchasni tendentsii vprovadzhennia kontseptsii zabezpechennia yakosti likarskykh zasobiv v Ukraini [Modern trends in the implementation of the concept of ensuring the quality of medicinal products in Ukraine]. *Farmatsevtichnyi zhurnal*, 4, 66–75 [in Ukrainian].
2. Bortnikova, M., Ruda, M. & Petryshyn, N. (2020) Osoblyvosti reformuvannia systemy tekhnichnoho rehuliuвання v Ukraini [Peculiarities of reforming the system of technical regulation in Ukraine.]. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*, 2, 1, 70–77 [in Ukrainian].
3. Ukraina ta Uhoda pro asotsiatsiiu. Monitorynh vykonannia 2014–2022 [Ukraine and the Association Agreement. Implementation monitoring 2014–2022.] (2023) HO «Ukrainskyi tsentr yevropejskoi polityky». Predstavnytstvo Fondu Konrada Adenauera v Ukraini, Kyiv. Retrieved from: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/final_report_aa_ucep_2023_ukr.pdf [in Ukrainian].
4. Uhoda pro tekhnichni bariery v torhivli [The Agreement on Technical Barriers to Trade]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_008/ed19940415#n188 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vidpovidnosti № 124-VIII [The Law of Ukraine On Technical Regulations and Conformity Assessment] (2015, January 15). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 14, 96 [in Ukrainian].
6. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z likarskykh zasobiv ta kontroliu za narkotykamy [The official website of the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control]. Retrieved from: <https://www.dls.gov.ua/%d0%bf%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%83%d0%b3%d0%b8> <http://surl.li/lvfya> [in Ukrainian].
7. Fedorovych, V. Konspekt leksii z dystsypliny «Sertyfikatsiia produktsii ta posluh» [Synopsis of lectures on the discipline «Certification of products and services»]. Retrieved from: http://web.kpi.kharkov.ua/cutting/wp-content/uploads/sites/143/2016/12/KL_F2.pdf [in Ukrainian].
8. Volkov, V. (2013) Administratyvno-pravove rehuliuвання v haluzi standartyzatsii ta sertyfikatsii v Ukraini [Administrative and legal regulation in the field of standardization and certification in Ukraine]. Candidate's thesis. Odessa [in Ukrainian].
9. Losiuk, L. (2012) Administratyvno-pravovi zasady zdiisnennia sertyfikatsii u sferi zabezpechennia yakosti produktsii v Ukraini [Administrative and legal principles of certification in the field of product quality assurance in Ukraine]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Dzhaferova, O. (2015) Dozvilna diialnist orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky: monohrafiia [Permissive activity of public administration bodies in Ukraine: issues of theory and practice: monograph]. Kharkiv: Panov [in Ukrainian].
11. Strelchenko, O. (2019) Rehuliuвання sfery obihu likarskykh zasobiv v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia: monohrafiia [Regulation of the sphere of medicinal products circulation in Ukraine: administrative and legal study: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Luchenko, D. (2003) Kontrolne provadzhennia [Control proceedings]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Dobrovolska, B. (2018) Pravovi zasady standartyzatsii ta sertyfikatsii v Ukraini [Legal basis of standardization and certification in Ukraine.]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 38, 278–282.
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro zatverdzhennia Litsenziynykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva likarskykh zasobiv, optovoi ta rozdribnoi torhivli likarskymy zasobamy, importu likarskykh zasobiv (krim aktyvnykh farmatsevtichnykh inhrediiientiv) № 929 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Licensing conditions for conducting business activities in the production of medicinal products, wholesale and retail trade of medicinal products, import of medicinal products (except for active pharmaceutical ingredients)] (2016, November 30). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#Text>
15. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy pro Poriadok provedennia pidtverdzhennia vidpovidnosti umov vyrobnytstva likarskykh zasobiv vymoham nalezhnoi vyrobnychoi praktyky № 1130 [Order of the Ministry of Health of Ukraine on the Procedure for Confirmation of the Conformity of the Conditions of Production of Medicinal Products to the Requirements of Good Manufacturing Practice]. (2012, December 27). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0133-13#n14> [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro Poriadok derzhavnoi reiestratsii (perereiestratsii) likarskykh zasobiv № 376 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Procedure for state registration (re-registration) of medicinal products] (2005, May 26). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro Poriadok zdiisnennia derzhavnoho kontroliu yakosti likarskykh zasobiv, shcho vvoziatsia v Ukrainu № 902 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Procedure for State Quality Control of Medicinal Products Imported into Ukraine] (2005, September 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2005-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti № 2806-IV [Law of Ukraine On the permit system in the field of economic activity] (2005, September 6). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 48, 483.

Стаття надійшла до редакції: 25.05.2023

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-344-351

Гураленко Наталія Анатоліївна,

доктор юридичних наук, професор кафедри теорії права та прав людини

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

e-mail: n.huralenko@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0884-215X>

ДЕОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ РЕЛЯЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ

У статті досліджено значення в сучасній реляційній техніці так званих деонтологічних практичних понять в сенсі Г. Г. фон Врігта, тобто таких понять, які орієнтуються на поняття обов'язку, або, інакше кажучи і точніше, на поняття веління, заборони, дозволу і права на дещо. Проаналізовано один із аспектів тези Р. Алексі про те, що теорія принципів – це теорія цінностей, очищена від хистких припущень. Оцінено перспективи залучення деонтологічних практичних понять до сучасної реляційної техніки. Для досягнення цієї мети розглядаються такі питання, як: яка теорія норм та відповідна їй теорія форм застосування права використовуються в теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі і які перспективи залучення здобутків цих теорій до сучасної реляційної техніки.

Показано, що теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі – це сучасний методологічний напрямок, в центрі уваги якого перебувають деонтологічні практичні поняття як елемент нормативного виміру права, а також який приділяє увагу аналітичному виміру права. Особливістю цієї теорії, яку можна називати аргументативною юриспруденцією, є дуальна теорія норм, базисом якої є розрізнення правил і принципів, причому в першому випадку йдеться про норми, які можуть бути або виконі, або не виконані, а в другому – про норми, які можуть бути виконані різною мірою. Принципи при цьому вважаються веліннями оптимізації, зважування яких має завершуватися формуванням норм для вирішення в сенсі С. Ерліха. Показано, як теорії норм Р. Алексі кореспондує теорія таких форм застосування права, як субсумція під правило і зважування принципів. Відзначено, що дискурстеорія Р. Алексі не є інтегративною в сенсі сполучення субсумції і зважування, оскільки субсумція в ній розуміється як внутрішнє виправдання, а зважування – як субсидіарне зовнішнє виправдання правового рішення.

Реляційна техніка в статті розуміється як комбінована методика, яка зосереджена, з одного боку, на підготовці реферату, складного експертного висновку (вотума) і присуду (Г. Даубеншпек та ін.), а з іншого боку, на вмінні складати простий експертний висновок в експертному стилі опрацювання правової справи. Простий експертний

висновок стосується тільки матеріального права, складний – як матеріального, так і процесуального. Сучасною реляційною технікою вважається реляційна техніка з другої половини XIX століття і дотепер.

Продемонстровано, що залучення здобутків аргументативної юриспруденції Р. Алексі до реляційної техніки потрібно вітати, оскільки, по-перше, неінтегративна в зазначеному вище сенсі модель такої юриспруденції є доволі простою, що не створює непереборних труднощів в перенесенні її з абстрактної і теоретичної площини в конкретну і практичну площину навчальної методики, по-друге, аргументативна юриспруденція і справді пропонує кращі можливості для розвитку реляційної техніки за рахунок деонтологічних практичних понять, а не аксіологічних чи інших.

Ключові слова: юридична методологія, теорія юридичної аргументації, Р. Алексі, Г. Даубеншпек, деонтологічні практичні поняття, обов'язок, правила і принципи, зважування принципів, теорія раціонального юридичного дискурсу, норми для вирішення, нормативний вимір, аналітичний вимір

Huralenko N. DEONTOLOGICAL BASICS OF MODERN RELATIONAL TECHNIQUE

The article under studies aims at determining the role of the so-called deontological practical concepts in the sense of G. H. v. Wright (the concepts that are oriented to the notion of duty or obligation. To put it differently and more precise – to the notions of command, prohibition, permission, and right to something) in modern relational technique. The article reveals one of the aspects of R. Alexy's hypotheses regarding the theory of principles: it is a theory of values purified from shaky assumptions.

The purpose of the article is to assess the prospects of involving deontological practical concepts in modern relational technique. In order to achieve this goal, it is essential to outline the following issues: which theory of norms and the corresponding theory of forms of application of law are used in the theory of rational juridical discourse by R. Alexy and what are the prospects for incorporating the accomplishments of the above theories into modern relational technique.

The article points out that R. Alexy's theory of rational juridical discourse is a modern methodological trend, which focuses on deontological practical concepts as an element of the normative dimension of law. It lays particular emphasis on the analytical dimension of law as well. The main peculiarity of this theory, which can be also referred to as argumentative jurisprudence, is the dual theory of norms that relies on the distinction between rules and principles, the former being norms that can be either fulfilled or not fulfilled, and the latter being norms that can be fulfilled to different extent. Principles are regarded as optimization imperatives, and their weighing should result in the formation of norms for decision in the sense of E. Ehrlich. In addition, the article reveals how R. Alexy's theory of norms corresponds to the theory of such forms of application of law as subsumption under the rule and weighing of principles. It is important that R. Alexy's theory of discourse is not integrative in the sense of combining subsumption and weighing, since subsumption is understood as an internal justification, while weighing is viewed as a subsidiary external justification of a legal decision.

Relational technique is referred to in the article as a combined methodology, which focuses, on the one hand, on the preparation of an abstract, a complex expertise opinion (votum), and a decision (H. Daubenspeck and others), and, on the other hand, - on the ability to draw up a simple expertise opinion in the expertise style of processing a legal case. A simple expertise opinion regards only substantive law, whereas a complex one relates to both substantive and procedural law. Modern relational technique dates back to the second half of the XIX century and is still active today.

The article emphasizes that the involvement of the accomplishments of R. Alexy's argumentative jurisprudence in relational technique should be welcomed. This is due to the fact that firstly, the model of such jurisprudence, which is non-integrative in the above sense, is quite simple and does not create insurmountable difficulties in transferring it from the theoretical field to the practical plane of educational methodology. Secondly, argumentative jurisprudence does offer better opportunities for the development of relational technique through deontological practical concepts rather than axiological or other concepts.

Key words: juridical methodology, theory of juridical argumentation, R. Alexy, H. Daubenspeck, deontological practical concepts, duty or obligation, rules and principles, weighing of principles, theory of rational juridical discourse, norms for decision, normative dimension, analytical dimension.

Постановка проблеми. Розвиток юридичної методології в останні два минулі і в поточному столітті відбувається навколо так званих «практичних понять» в сенсі Г. Г. фон Врігта, які розподіляються на деонтологічні, аксіологічні та антропологічні практичні поняття. Причому перші два види практичних понять мають нормативну природу, а останні, можливо з деякими застереженнями, - емпіричну.

Про сучасну реляційну техніку можна сказати, що вона тільки в майбутньому зможе належним чином взяти до уваги релевантні аспекти трьох видів практичних понять, на основі яких можливий подальший прогрес такої техніки. Згадані практичні поняття в описаному контексті можна розглядати як разом, так і окремо. Так виникає актуальна тема для дослідження, яка зводиться передусім до розгляду відношення реляційної техніки і деонтологічних практичних понять. Актуальність теми підвищується, якщо при цьому будуть залучатися й інші практичні поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реляційна техніка, як складова частина юридичної методології в Україні, привертає до себе дедалі більшу увагу. Так, низка публікацій О.Г.Степенюка дозволяє утворити уявлення про те, як в реляційній техніці застосовується матеріальне право. Реляційна техніка є предметом дослідження й інших вітчизняних та іноземних авторів, до яких зараховуються: Г.Даубеншпек, В. В. Трутень, Р. А. Майданик, С. В. Савчук, В. Г. Савчук, А. Г. Павлюк, Л. Гуссек, П. Катко, П.Заттельмахер, В. Зірт, В. Шушке, Н. А. Гураленко, К.-Ф. Штукенберг, Ф. Ранієрі, Хр. Фішер та ін.

Питання про деонтологічні практичні поняття є елементом теорії юридичної аргументації, зокрема теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, яка сама є основою для загальної теорії права, тобто для філософії, теорії і соціології права. Це веде до того, що коло авторів, які (так чи інакше) аналізують деонтологічні практичні поняття, тобто практичні поняття, які орієнтовані на поняття обов'язку, є доволі широким. Йдеться про таких авторів, як: Р. Алексі, С. І. Максимов, Т. І. Дудаш, О. О. Уварова, Д.О. Бочаров,

М. І. Козюбра, С. П. Рабінович, А. А. Козловський та ін. Відкритим питанням, однак, виявляється питання, яке винесене нами в заголовок цієї статті, тобто питання про деонтологічні основи реляційної техніки.

Мета статті – оцінити перспективи залучення деонтологічних практичних понять до сучасної реляційної техніки. Для досягнення цієї мети слід розглянути такі питання, як: яка теорія норм та відповідна їй теорія форм застосування права використовуються в теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, та які перспективи залучення здобутків цих теорій до сучасної реляційної техніки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання оцінки перспектив залучення деонтологічних практичних понять до сучасної реляційної техніки ґрунтується на понятті практичних понять та їх поділі на три частини, який був запропонований Г. Г. фон Врігтом, якого можна вважати засновником деонтичної логіки. Так, практичні поняття – це предмет правової науки як практичної дисципліни: правова наука є насамперед практичною дисципліною, оскільки її керівне питання гласить, що саме є повинним в дійсних або вигаданих випадках [1, с. 26]. Можна виділити три виміри правової науки: аналітичний, емпіричний і нормативний. [1, с. 23] Нас цікавить передусім нормативний вимір. Причому відразу потрібно застерегти, що цей вимір слід розуміти не в сенсі Г. Кельзена, як це було б звично в Україні, а в сенсі Р. Алексі. Так, на думку останнього, в *нормативному* вимірі йдеться, – поза межами простого повідомлення про те, що саме може бути зібрано в емпіричному вимірі як позитивно чинне право, – про керівництво і критику правової практики, передусім практики ухвалення суддівських вироків. Для нього конститутивним є питання, яке рішення є правильним у конкретному випадку у разі взяття за основу позитивно чинного права. У всіх спірних випадках відповідь на це питання включає в себе оцінку того, хто відповідає. Це зіштовхує правову догматику з проблемою раціональної обґрунтованості ціннісних суджень. [1, с. 25]. Власне кажучи, науковий підхід Р. Алексі, реалізований в його теорії раціонального юридичного дискурсу і на який ми далі будемо опиратися, є інтегративним, тобто таким, що враховує всі три виміри права. Проте, передусім цей підхід є, за словами самого Р. Алексі, «нормативно-аналітичним». [2, с. 33]

На думку фон Врігта, практичні поняття розпадаються на три групи: групи деонтологічних, аксіологічних і антропологічних понять. Прикладами *деонтологічних* понять є веління, заборона, дозвіл і право на дещо. Спільним для цих понять є те, що їх можна звести до деонтичного основного поняття, поняття веління або належного. *Аксіологічні* поняття, всупереч цьому, характеризуються тим, що їхнім основним поняттям є не веління чи належне, тобто, як можна ще сказати, не поняття обов'язку, а поняття добра або доброго. Прикладами *антропологічних* понять є, нарешті, поняття волі, інтересу, потреби, рішення і дії. [1, с. 126]

Якщо виходити з накиданого поділу на три частини вимірів права і практичних понять, то легко встановити вирішальну відмінність між поняттям принципу і поняттям цінності. Принципи, за словами Р. Алексі, – це веління певного роду, а саме веління оптимізації. Як веління, вони належать до деонтологічної сфери. Цінності, всупереч цьому, потрібно віднести до аксіологічного рівня [1, с. 127]. Причому аналіз і принципів, і цінностей буде належати, на нашу думку, до нормативного виміру права в сенсі Р. Алексі, що пояснюється, зокрема, тим, що поряд із деонтологічними нормами існують аксіологічні норми [1, с. 132]. І принципи, і критерії оцінювання, тобто цінності, можуть виконувати окреслену вище Р. Алексі нормативну функцію обґрунтування ціннісних суджень. Тому не даремно Р. Алексі говорить, що теорія принципів – це теорія цінностей, очищена від хистких припущень [1, с. 18].

Так, виникає проблема про визначення ролі в сучасній реляційній техніці так званих «деонтологічних практичних понять» в сенсі Г. Г. фон Врігта, тобто таких понять, які орієнтуються на поняття обов'язку, або, інакше кажучи і точніше, на поняття веління, заборони, дозволу і права на дещо в цілому і загалом, а конкретно на поняття принципів та зважування як форми застосування норм, яка кореспондує поняттю принципів як велінню оптимізації, які є предметом теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі.

Теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі як теорія деонтологічних практичних понять і як теорія зважування принципів належить до сучасного, – так званого «реалістичного» на противагу «традиційному вченню», – методологічного напрямку, про який Я. Шредер, провідний німецький історик юридичної методології, зазначає, що згідно з новою позицією, сенс закону – це всього тільки один із багатьох аргументів для вирішення казусу. Формально це уявлення веде до того, що тлумачення закону уже не трактується заради себе самого, а всього тільки залучається в рамки теорії аргументації, яка сягає понад це, і, отже, втрачає також «прогалина закону» своє дотеперішнє значення. Найважливішою в періоді після 1945 року є творчість Роберта Алексі. Матеріально тепер цей погляд спрямовується на речі, які поза сенсом закону визначають юридичне рішення. Він розвивається передусім вченням, яке ми називатимемо «реалістичним» напрямком теорії юридичного рішення. Він перебуває під впливом такого, що зростає з 1960-их років відкриття до правової дійсності. Відомими репрезентантами є передусім і також Йозеф Ессер, Мартін Кріле і Фрідріх Мюллер. [3, с. 182]

Нас далі буде цікавити тільки оригінальна теорія принципів, яка імплікує і теорію зважування. Тобто, як вже сказано вище, інтерес буде становити теорія зважування принципів Р. Алексі. Так, той же Я. Шредер говорить, що нове вчення розвивалося тільки з кінця 1970-их років, коли в Німеччині стали відомими деякі статті американського теоретика права Рональда Дворкіна. В Німеччині ці міркування запозичує передусім Роберт Алексі і розвиває далі, з-поміж іншого, розрізнення Дворкіном «принципів» і

«правил». Відтоді нова «теорія принципів» присутня також в німецькій правовій науці. Характерним для «принципів» повинно бути те, що вони різко відрізняються від простих «правил» права. Дворкін пояснив, що принципи, інакше, ніж правила, не втрачають свою чинність, якщо вони стають якимось незастосовними в конкретному випадку; принципи можуть вступати в колізію один з одним і тоді все залежить від їхньої відносної ваги. Алексі підхоплює ці міркування. Принципи є начебто всього тільки більш-менш виконуваними. Натомість правила можуть бути тільки або виконані, або не виконані. Отже, принципи – це лише «веління оптимізації». Наприклад, – це було предметом «Лебах-присуду» Федерального конституційного суду – принцип свободи радіоповідомлення (ст. 5 I 2 Основного Закону Німеччини) не є безмежним, а есентуально обмежується принципом захисту особистості (ст. 2 I разом з 1 I Основного Закону Німеччини) [3, с. 162-164].

Якщо викладене вище передати словами самого Р. Алексі, то йдеться про те, що вирішальним моментом для розрізнення правил і принципів є те, що *принципи* – це норми, які велють, щоб щось було реалізовано якомога вищою мірою відносно правових і фактичних можливостей. Принципи є, згідно з цим, *веліннями оптимізації*, які характеризуються тим, що вони можуть бути виконані в різному ступені, і що велена міра їхнього виконання залежить не тільки від фактичних, але й від правових можливостей. Область правових можливостей визначається зворотними принципами і правилами.

Всупереч цьому, *правила* є нормами, які завжди тільки або можуть бути виконані, або не виконані. Якщо правило чинне, то тоді велено робити саме те, що воно вимагає, не більше і не менше. Отже, правила містять *зaproвадження* в просторі фактично і юридично можливого. Це означає, що розрізнення між правилами і принципами є якісним розрізненням, а не розрізненням за ступенем. Кожна норма є або правилом, або принципом. [1, с. 75-77] Останню тезу слід розуміти так, що у Р. Алексі і правила, і принципи є нормами. Тобто норми – це правила і принципи. Причому, правила – це норми, які можуть бути або виконані, або не виконані, а принципи – це норми, які можуть бути виконані різною мірою.

Свою теорію принципів, основи якої закладені в «Теорії основних прав», яка була вперше опублікована в 1985 році, Р. Алексі доповнює і модифікує в пізніших публікаціях. Слід виділити передусім статтю «Формула ваги», в якій йдеться про введення арифметичної формули ваги, яка має допомогти належним чином використати на практиці наведені вище положення теорії принципів [4], статті про ідеальне і реальне належне, в яких йдеться про аналітичний бік нормативної теорії принципів [5; 6], статтю про правильність права, в якій розвивається відмічена вище Я. Шредером опозиція «сенси – претензія» [7], а також й деякі інші публікації (наприклад: [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; та ін.]

Що стосується процедури зважування, то Р. Алексі виступає проти тези про те, що зважування є нераціональною процедурою. Так, він зазначає, що проти концепту зважування раз у раз наводився відвід, що він не є методом, який уможливує раціональний контроль. Цінності і принципи регулюють своє застосування не самі. Тому зважування полишалось б на добру волю того, хто зважує. Там, де починається зважування, контроль нормами і методами начебто припиняється. Відкривається простір для суддівського суб'єктивізму і децизіонізму. Ці відводи, вважає Р. Алексі, є вдалими тією мірою, якою ними сказано, що зважування не є процедурою, яка нагально призводить до точно одного результату в кожному випадку. Однак, вони не є влучними тією мірою, якою із цього робиться висновок, що зважування не є раціональною або є ірраціональною процедурою. Колізії принципів можуть бути розв'язані за допомогою закріплення умовного відношення переваги. Як приклад Р. Алексі наводить Лебах-присуд, в якому Федеральний конституційний суд розв'язав колізію між захистом особистості (P_1) і свободою повідомлення телерадіомовленням (P_2) завдяки тому, що він припустив перевагу P_1 у випадку «повторного телевізійного повідомлення про тяжкий злочин, яке уже не покривається актуальним інтересом в інформації» і яке «наражає на небезпеку ресоціалізацію злочинця» (C_2). Отже, він висунув положення преференції з формою:

$$(1) \quad (P_1 \text{ P } P_2) C_2.$$

Згідно з колізійним законом із цього випливає правило:

$$(2) \quad C_2 \rightarrow R,$$

яке постановляє за умови C_2 правовий наслідок P_1 (R). [1, с. 143] Відзначимо, що тут йдеться про норми для вирішення в сенсі Є. Ерліха (див. [11, с. 33]). Ранні ідеї щодо процедури зважування Р. Алексі також розвиває в пізніших публікаціях [16; 17; та ін.].

Отже, можна зробити проміжний висновок, що теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі – це сучасний методологічний напрям, в центрі уваги якого перебувають деонтологічні практичні поняття як елемент нормативного виміру права, а також який приділяє увагу аналітичному виміру права. Особливістю цієї теорії, яку можна називати аргументативною юриспруденцією, є дуальна теорія норм, базисом якої є розрізнення правил і принципів. У першому випадку йдеться про норми, які можуть бути або виконані, або не виконані, а в другому – про норми, які можуть бути виконані різною мірою. Принципи при цьому вважаються веліннями оптимізації, зважування яких має завершуватися формуванням норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха.

Теорії норм Р. Алексі кореспондує теорія таких форм застосування права, як субсумція під правило і зважування принципів. Дискурстеорія Р. Алексі не є інтегративною в сенсі сполучення субсумції і зважування, оскільки субсумція в ній розуміється як внутрішнє виправдання, а зважування – як субсидіарне зовнішнє виправдання правового рішення (про поняття внутрішнього і зовнішнього виправдання в сенсі Є.

Врублевські див. [11, с. 17-18]).

Реляційна техніка – це комбінована навчальна методика, яка зосереджена, з одного боку, на підготовці реферату, складного експертного висновку (вотума) і присуду (Г. Даубеншпек [18], В. Шушке [19] та ін.), а з іншого боку, – на вмінні складати простий експертний висновок в експертному стилі опрацювання правової справи. Простий експертний висновок стосується тільки матеріального права, складний – як матеріального, так і процесуального.

Сучасною реляційною технікою можна вважати реляційну техніку з другої половини XIX століття і дотер. Це пояснюється переходом від письмового судового процесу до усного, який відбувається в Німеччині в XIX столітті. Додатково можна врахувати роки життя (1831-1915) Германа Даубеншпека, автора стандартного посібника з реляційної техніки, перше видання якого мало місце в 1884 році, коли згаданий перехід вже відбувся.

Питання про історію реляційної техніки, в т.ч. історію експертного стилю опрацювання правової справи, досліджували такі автори, як: Л. Гуссек [21], К.-Ф. Штукенберг [22], Ф. Ранієрі [23], Хр. Фішер [24, с. 347-388] та ін., зокрема в Україні – О. Г. Степенюк [25], Р. А. Майданик [26], В. В. Трутень [28; 29] та ін. Нам достатню навести таке загальне уявлення про те, що таке реляційна техніка: йдеться про як простий, як і доцільний організаційний захід для поділу праці в колегіально укомплектованих органах, які виносять вироки: справа, яка вирішується в колегії, готується одним або двома доповідачами (референтами) і пропонується іншим так, щоб вони були здатні ухвалити щодо цього обґрунтоване рішення. Ця призначена для колег доповідь (Bericht) (реляція) дотримувалася певної схеми, в якій потрібно було викладати релевантні питання. Складовою частиною цих реляцій завжди була, – оформлена за правилами класичної риторики, – доповідь справи (*species facti*) з історією процесу і витягом із документів, експертний висновок, який веде до пропозиції рішення і який був структурований акціонно-юридично, отже, запитував про позовні вимоги, про конклюдентність (*Schlüssigkeit*), доведення і заперечення (*quae sit actio? an sit fundata? an sit probata? an sit exceptione elisa?*), – майже до сьогодні відома послідовність. Обмеження розв'язанням, необхідним для вирішення окремої справи, є практичною потребою, оскільки мета реляції полягала в тому, щоб позбавити решту членів колегії читання часто надзвичайно об'ємних актів і, отже, заощадити час. (К.-Ф. Штукенберг) [23, с. 169-170].

Після цього можна перейти власне до питання про те, як деонтологічні практичні поняття, а отже, і теорія зважування принципів Р. Алексі, можуть стати основою для сучасної реляційної техніки.

Особливістю теорії зважування принципів є те, що таке зважування має закінчуватися формуванням норми для вирішення в сенсі Є. Ерліха. Прикладом такої норми зі згаданого Лебах-присуду є таке положення:

«Отже, у цілому повторне телевізійне повідомлення про тяжку злочинну дію, яке уже не покривається зацікавленістю в актуальній інформації, недопустиме у будь-якому разі тоді, коли воно наражає на небезпеку ресоціалізацію злочинця.» [11, с. 33]

Не важко помітити, що таке положення є здатною бути залученою до субсумції правовою нормою (або правилом в сенсі Р. Дворкіна чи Р. Алексі), оскільки в ній можна виділити умови застосування і елементи цих умов, а також відповідний правовий наслідок. Р. Алексі вважає такі норми долученими до позитивного права нормами (про теорію долучених норм див. [1, с. 57-63]).

Такий підхід теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі веде до того, що процедура зважування і справді може розумітися в реляційній техніці як субсидіарний елемент цієї техніки, а результат зважування може бути використаний за правилами реляційної техніки, про які говорить, як наведено вище, К.-Ф. Штукенберг.

Отже, залучення здобутків аргументативної юриспруденції Р. Алексі до реляційної техніки потрібно вітати, оскільки, по-перше, неінтегративна в зазначеному вище сенсі модель такої юриспруденції є доволі простою, що не створює непереборних труднощів в перенесенні її з абстрактної і теоретичної площини в конкретну і практичну площину навчальної методики. По-друге, аргументативна юриспруденція і справді пропонує кращі можливості для розвитку реляційної техніки за рахунок деонтологічних практичних понять, а не аксіологічних чи інших.

Висновки. Теорія раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі є оптимальним посередником між деонтологічними практичними поняттями і реляційною технікою, що пояснюється її нормативно-аналітичним характером взагалі і орієнтуванням передусім на деонтологічні практичні поняття зокрема, яке відбувається на основі теорії зважування принципів, деонтологічна природа якої не тільки очевидна, але й належно обґрунтована Робертом Алексі.

Головним потенційним внеском теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі до реляційної техніки можна вважати теорію зважування принципів як веління оптимізації, причому тому, що її результатом є формування здатних до субсумції, а, отже, і для використання в рамках реляційної техніки норм для вирішення в сенсі Є. Ерліха. Це призводить до того, що результат зважування принципів може бути відразу залучений до реляційної техніки, а сам процес зважування принципів може бути субсидіарною складовою реляційної техніки, яка має місце поряд з реляційною технікою, а не у власне її середині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.

2. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 S.
3. Schröder J. Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. XVIII, 347 S.
4. Alexy R. Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim. Berlin, 2003. S. 771-792.
5. Alexy R. Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation : Studien zur Rechtslehre Robert Alexys / Laura Clérico, Jan-Reinard Sieckmann. Baden-Baden, 2009. S. 21-38.
6. Alexy R. Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht : Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag / Saliger, Frank. Heidelberg, 2017. S. 17-30.
7. Alexy R. Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification ; Festschrift for Aulis Aarnio / ed. by Werner Krawietz ... Berlin, 2000. S. 3-19.
8. Alexy R. Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart, 1991. S. 30-44.
9. Alexy R. Eine diskurstheoretische Konzeption der praktischen Vernunft. Rechtssystem und praktische Vernunft ; Vol. 1 / Alexy, Robert. Stuttgart, 1993. S. 11-29.
10. Alexy R. Zum Begriff des Rechtsprinzips. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 177-212.
11. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51.
12. Alexy R. Rechtssystem und praktische Vernunft. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 213-231.
13. Alexy R. Juristische Interpretation. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 71-92.
14. Alexy R. Hauptelemente einer Theorie der Doppelnatur des Rechts. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 2009. Bd. 95. S. 151-166.
15. Alexy R. Begriff und Geltung des Rechts. Erweiterte Neuauflage. Freiburg im Breisgau : Verlag Karl Alber, 2020. 250 S.
16. Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. Ratio Juris. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433-449.
17. Alexy R. Abwägung, Verfassungsgerichtsbarkeit und Repräsentation. Politik und Recht / hrsg. von Michael Becker und Ruth Zimmerling. Wiesbaden, 2006. S. 250-258.
18. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
19. Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. München : Vahlen, 2013. XXII, 492 S.
20. Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. 6., überarb. und aktualisierte Aufl. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S.
21. Gusseck L. Zu Relation und Rationalität richterlichen Entscheidens. Festschrift für Ulrich Spellenberg. München, 2010. S. 83-98.
22. Stuckenberg C.-F. Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. Georg Freund et. al. (Hrsg.): Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems. FS für W. Frisch. Berlin, 2013. S. 165-186.
23. Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 7: Pos-Rhet. Tübingen, 2005. S. 1157-1161.
24. Fischer C. Topoi verdeckter Rechtsfortbildungen im Zivilrecht. Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. XXVI, 611 S.
25. Степенюк О. Г. Герман Даубеншпек і реляційна техніка : періодизація історії реляційної техніки в Німеччині. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13-14 серпня 2021 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 10-13.
26. Майданик Р. А. Методика вирішення юридичного казусу в приватному праві Німеччини та України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 52-58.
27. Трутень В. В. Експертний стиль опрацювання цивільної справи: німецький приклад та його пояснення. *Науковий вісник Чернівецького університету* : 3б. наук. праць. Вип. 628. Правознавство. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 87-89.
28. Трутень В. В. Експертний стиль опрацювання цивільної справи: про можливість використання в вітчизняній правовій методології. *Науковий вісник Чернівецького університету* : 3б. наук. праць. Вип. 644. Правознавство. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 68-70.

29. Тругень В. В. Експертний стиль опрацювання цивільної справи: німецький підхід. Науковий вісник *Чернівецького університету* : Зб. наук. праць. Вип. 636. Правознавство. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 65-68.

REFERENCES:

1. Alexy, R. (1985). *Theorie der Grundrechte*. [Theory of fundamental rights]. 1 Aufl. 548. [in Deutsch].
2. Alexy, R. (1991). *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. [Theory of legal argumentation. The theory of rational discourse as a theory of legal reasoning]. 435. [in Deutsch].
3. Schröder, J. (2020). *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990)*. [Law as a science. History of legal methodology in modern times (1500-1990)]. Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. XVIII, 347. [in Deutsch].
4. Alexy, R. (2003). Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000. [The weight formula. Memorial for Jürgen Sonnenschein: January 22, 1938 to December 6, 2000]. 771-792. [in Deutsch].
5. Alexy, R. (2009). Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation. [Ideal should. Fundamental rights, principles and reasoning]. *Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys*. 21-38. [in Deutsch].
6. Alexy, R. (2017). Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht. [Ideal should and optimization. Constitutional criminal law]. *Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag*. 17-30. [in Deutsch].
7. Alexy, R. (2000). Recht und Richtigkeit. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification. [Law and correctness. The reasonable as rational? On legal argumentation and justification]. *Festschrift for Aulis Aarnio*. 3-19. [in Deutsch].
8. Alexy, R. (1991). Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. [Idea and structure of a reasonable legal system] *Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute*. 30-44. [in Deutsch].
9. Alexy, R. (1993). Eine diskurstheoretische Konzeption der praktischen Vernunft. [A discourse-theoretical conception of practical reason]. *Rechtssystem und praktische Vernunft*. Vol.1. 11-29. [in Deutsch].
10. Alexy, R. (1995). Zum Begriff des Rechtsprinzips. [On the concept of the legal principle]. *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie*. 177-212. [in Deutsch].
11. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. [The logical analysis of legal decisions]. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. 13-51. [in Deutsch].
12. Alexy, R. (1995). Rechtssystem und praktische Vernunft. [Legal system and practical reason]. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. 213-231. [in Deutsch].
13. Alexy, R. (1995). Juristische Interpretation. [Legal interpretation]. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. 71-92. [in Deutsch].
14. Alexy, R. (2009). Hauptelemente einer Theorie der Doppelnatur des Rechts. [Main elements of a theory of the dual nature of law]. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Bd. 95.151-166. [in Deutsch].
15. Alexy, R. (2020). Begriff und Geltung des Rechts. [Concept and validity of law]. *Erweiterte Neuausgabe*. Freiburg im Breisgau : Verlag Karl Alber. 250. [in Deutsch].
16. Alexy, R. (2003). On balancing and subsumption. A structural comparison. *Ratio Juris*. Vol. 16. Iss. 4. 433-449. [in English].
17. Alexy, R. (2006). Abwägung, Verfassungsgerichtsbarkeit und Repräsentation. [Balancing, constitutional jurisdiction and representation]. *Politik und Recht*. 250-258. [in Deutsch].
18. Daubenspeck, H. (1884). Referat, Votum und Urtheil : eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. [Presentation, Voting and Verdict: A Guide for Practicing Lawyers in the Preparatory Service]. VIII, 146. [in Deutsch].
19. Schuschke, W. (2013). Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Bericht, Votum, Urteil, Aktenvortrag. [The robot is in the civil law according to attestation. Now, the voice is heard, the file is ready]. 35., neu bearb. Aufl. auf Grundlage des 1884 von Hermann Daubenspeck begr. und in der Folge von Paul Sattelmacher, Paul Lüttig, Gerhard Beyer und Wilhelm Sirp bearb. Werkes. XXII, 492. [in Deutsch].
20. Katko, P. (2006). Bürgerliches Recht: schnell erfaßt. [Civil law: quickly grasped]. 323. [in Deutsch].
21. Gusseck, L. (2010). Zu Relation und Rationalität richterlichen Entscheidens. [On relation and rationality decision]. *Festschrift für Ulrich Spellenberg*. 2010. 83-98. [in Deutsch].
22. Stuckenberg, C.-F. (2013). Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. [The legal expert opinion style as a Cartesian method]. *Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems*. FS für W. Frisch. 165-186. [in Deutsch].
23. Ranieri, F. (2005). Relationstechnik. [Relations technique]. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd.7. 1157-1161. [in Deutsch].
24. Fischer, C. (2007). Topoi of hidden legal training in civil law. XXVI, 611. [in Deutsch].
25. Stepeniuk, O. H. (2021). Herman Daubenspeck i relatiivna tekhnika : periodyzatsiia istorii relatiivnoi tekhniki v Nimechchyni. [Hermann Daubenspeck and the relational technique: periodization of the history of the relational technique in Germany]. *Aktualni pytanni pravovoi teorii ta yurydychnoi praktyky : materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Odesa, Ukraina, 13-14 serpnia 2021 r.)*. Odesa : HO «Prychornomorska fundatsiia prava». 10-13. [in Ukrainian].

26. Maidanyk, R. A. (2014). Metodyka vyrishennia yurydychnoho kazusu v pryvatnomu pravi Nimechchyny ta Ukrainy. [The method of solving a legal case in the private law of Germany and Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 155. 52-58. [in Ukrainian].

27. Truten, V.V. (2012). Ekspertnyi styl opratsiuvannia tsyvilnoi spravy: nimetskyi pryklad ta yoho poiasnennia. [Expert style of processing a civil case: a German example and its explanation]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Zb. nauk. prats. Vyp. 628. Pravoznavstvo*. 87-89. [in Ukrainian].

28. Truten, V. V. (2012). Ekspertnyi styl opratsiuvannia tsyvilnoi spravy: pro mozhlyvist vykorystannia v vitchyzniani pravovii metodolohii. [Expert style of processing a civil case: about the possibility of using it in domestic legal methodology]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prats. Vyp. 644. Pravoznavstvo*. 68-70. [in Ukrainian].

29. Truten, V.V. (2012). Ekspertnyi styl opratsiuvannia tsyvilnoi spravy: nimetskyi pidkhid. [Expert style of processing a civil case: the German approach]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zb. nauk. prats. Vyp. 636. Pravoznavstvo*. 65-68. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 25.05.2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Дуліба Є.В., Гришко В.І. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ	6
Васильєв С.В. КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	12
Захарчин Н.Г. ПРАВОВІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТИЙ	17
Іванов І.В., Супрун В.М. МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	21

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Склярів Р.А., Шанайда В.В., Редько Р.Г., Четвержук Т.І. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ У ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ	27

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Омельченко А.В. СОЦІАЛЬНІ ТА ТРУДОВІ ПРАВА ОСІБ, ЩО ОТРИМАЛИ ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ АБО СТАТУС БІЖЕНЦЯ ЗА КОРДОНОМ	40
Шлапко Т.В., Кисельова О.І., Анісімова Ю.В. ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	45

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Гулак О.В., Піддубний О.Ю., Ладиченко В.В. КАРАНТИН ТВАРИН В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	50
Зигрій О.В., Сендецька І.В. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	55
Костюченко О.Є. УДОСКОНАЛЕННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЕРС-КОНТРАКТІВ	59

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Дракохруст Т.В., Гарасимів В.М. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	66
Кондратенко В.М. СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ	70
Моргунов О.А., Миронюк Р.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИПИНЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ	75
Середа О.Г., Свічкарьова Я.В. ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПОДОЛАННІ ДИСКРИМІНАЦІЇ	80
Теремицький В.І., Фастовець Н.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ МОБІНГУ В УКРАЇНІ	84
Чорна В.Г., Кузьменко О.В., Кожура Л.О. КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ,	

ЗАЙНЯТИХ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ	89
Юнін О.С. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	95
Голодник Ю.А. ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОВОХОРОННИХ ОРГАНІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	100
Зеленко І.П. ОСОБЛИВОСТІ ОНЛАЙН-МЕДІА	104
Максименко Н.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: СИНДРОМ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ	108
Слюсаренко С.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ІНОЗЕМЦЯМИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	114
Соцька А.М., Мороз О.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕДІЄЗДАТНИХ ОСІБ	118
Титикало Р.С. «ВЛАСНІ» ТА «ДЕЛЕГОВАНІ» ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	123
Фомічов К.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ З ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ	128
Крушеніцький В.С. ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	134
Лебідь І.В. РЕАКЦІЯ НА НЕЗАКОННИЙ ВИДОБУТОК БУРШТИНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	138
Мігалатюк В.В. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН	143
Наливайко О.Ю. СПЕЦИФІКА СУБ'ЄКТІВ, ОБ'ЄКТІВ І НАПРЯМІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ	147
Погосян Р.Е. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ	152
Рябовол М.С. МЕТА, ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	157
Стеценко Д.Ю. ОМБУДСМАН ЯК СУБ'ЄКТ ГАРАНТУВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	163
Хачатрян А.А. СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ІНСТИТУТУ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В УКРАЇНІ	167

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Рогатинська Н.З., Костюкевич О. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ	172
Канюка В.Є., Олійничук Р.П. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ	178
Мельник І.М., Канюка В.Є., Богайчук В.І. ОСНОВИ ВОЛОДІННЯ ЗБРОЄЮ ТА ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ШАЙПІНГУ	183
Склярєнко І.В. ПРАВОВА ПРИРОДА ВМОТИВОВАНОСТІ ВИРОКУ ЯК ВИМОГИ ТА ОЗНАКИ	186
Андросович Л.Г. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	192
Скорейко В.В. КОГНІТИВНА ОЦІНКА ДОКАЗІВ СУДОМ (НА ПРИКЛАДІ	

ВПЛИВУ НЕДОПУСТИМИХ ДОКАЗІВ НА ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІВ)	198

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Рябовол Л.Т. НАУКОВА ДИСКУСІЯ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ	204
Боса І.В. ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОЗНАКИ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ	210

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Окопник О.М. ДЕЯКІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА	216
Чернік С.Д. ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ (ПЕРЕГЛЯНУТА): ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ	219
Luo Zhengrong. HOW STATELESS PERSON BECOMES A CHINESE CITIZEN	223

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Вдовічен В.А., Щербанюк О.В. ДЕЦИЗІЙНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ І НОРМИ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ	228
Бунчук О.Б. ТЕОЛОГІЧНА РЕДУКЦІЯ В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ОЦІНОК КАРЛА ЛАРЕНЦА	233

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Кисильова К.В. ПРОБЛЕМАТИКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ	238
Сокурченко О.А. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ	243
Теремицький В.І., Попович Т.Г. ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ НА ОБІГ ТОВАРІВ КОМЕРЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	247
Талдонова К.Г. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЦИФРОВІЙ СФЕРІ	250
Воронятніков О.О., Зінов'єв Н.Е. ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	255
Личенко І.О., Брода А.Ю. КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ УМОВ ОХОРОНИ ПРАЦІ В СФЕРІ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ	259
Колбіна Н.Г. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ	264
Падалка М.А. ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З НАЦІОНАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ	268
Богдан Б.В., Шуліка Є.Є. БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ	272
Стріяшко Г.М., Черненко О.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ З ДЕРЖАВНОЮ ЧАСТКОЮ ВЛАСНОСТІ	277
Артюхов Є.С. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ	281
Кичинська А.О., Сердюков О.С. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	286
Федорченко Р. ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО	291

БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ВИКОНАВЦЯ СТОРОНАМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ	295
Щербатюк О.О. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ (ТЕХНОЛОГІЙ) В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ	299
Задерейко С.Ю. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ	303
Крупнова Л.В., Артеменко О.В. ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	308
Захарчук Р.А. БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ & ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ЗМІСТ ТА ФОРМА	313
Марченко С.І., Сюйва І.С., Медведська В.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЕТЕРИНАРНО-САНІТАРНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ	318
Павловська Н.В. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЕЛІКТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН	321
Плюшко Д.С. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄС	327
Балинська О.М. РІЗНОМАНІТНІ ПРЕДМЕТИ І ОДНОМАНІТНИЙ РЕЗУЛЬТАТ ЗВАЖУВАННЯ В КОНТЕКСТІ РЕЛЯЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ	334
Бліхар М.М., Бліхар В.С. МОДЕРНА РЕЛЯЦІЙНА ТЕХНІКА: ДИХОТОМІЯ СУБСУМЦІЇ І ЗВАЖУВАННЯ	339
Куркова К.М. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ	344
Гураленко Н.А. ДЕОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ РЕЛЯЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ	

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Duliba Ye., Gryszko V. ACADEMIC INTEGRITY IN THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE OF UKRAINE: SOCIAL CHALLENGES AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT	6
Vasyliiev S. CONCEPTS OF LEGAL GLOBALIZATION	12
Zakharchyn N. LEGISLATIVE BASIS OF CIVIL SERVICE ESTABLISHMENT IN THE SECOND POLISH REPUBLIC	17
Ivanov I., Suprun V. INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS FOR OBSERVANCE OF THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: SOCIAL AND LEGAL ASPECT	21

CIVIL LAW; INTELLECTUAL PROPERTY LAW

Skliarov R., Shanaida V., Redko R., Chetverzhuk T. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE LEGISLATION IN THE FIELD OF SOFTWARE PROTECTION IN FRANCE, GERMANY AND UKRAINE	27

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Omelchenko A. SOCIAL AND LABOR RIGHTS OF PERSONS WHO HAVE RECEIVED TEMPORARY PROTECTION OR REFUGEE STATUS ABROAD	40
Shlapko T., Kyselova O., Anisimova Y. LEGAL ISSUES OF IMPROVING THE QUALITY OF REFORMING LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS	45

ENVIRONMENTAL LAW; LAND LAW

Gulak O., Piddubnyi O., Ladychenko V. ANIMAL QUARANTINE IN THE CONTEXT OF FOOD SAFETY: LEGAL ASPECT	50
Zyhrrii O., Sendetska I. LAND OWNERSHIP: MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THEIR SOLUTION	55
Kostiuchenko O. IMPROVEMENT OF CONTRACTUAL RELATIONS REGARDING THE RESTORATION AND DEVELOPMENT OF THE ENERGY INDUSTRY IN UKRAINE ON THE BASIS OF EPC CONTRACTS	59

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Drakokhrust T., Harasymiv V. PROSPECTS FOR IMPROVING THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE	66
Kondratenko V. THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LEGISLATION IN THE SPHERE OF THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF JUDICIAL BODIES	70
Morhunov O., Myronyuk R. CERTAIN ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE TERMINATION MEASURES IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE FOR MEDICINAL PRODUCTS AND DRUG CONTROL	75
Sereda O., Svichkaryova Y. THE SIGNIFICANCE OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES IN OVERCOMING DISCRIMINATION	80
Teremetskyi V., Fastovets N. LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR MOBBING IN UKRAINE	84
Chorna V., Kuzmenko O., Kozhura L. CONTROL AND SUPERVISION OF THE	89

**PUBLIC ADMINISTRATION IN OBSERVANCE OF THE RIGHTS OF EMPLOYEES
ENGAGED IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT**

Yunin O. FEATURES OF THE PROVISION OF POLICE SERVICES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW	95
Holodnyk Yu. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES: THEORETICAL ASPECTS	100
Zelenko I. FEATURES OF ONLINE MEDIA	104
Maksymenko N. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF THE FORM OF DOMESTIC VIOLENCE: THE CHILD ABUSE SYNDROME	108
Sliusarenko S. LEGAL REGULATION OF THE ADOPTION OF CITIZENS OF UKRAINE BY FOREIGNERS	114
Sotska A., Moroz O. FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF AN INCAPACITATED PERSONS	118
Tytykalo R. "OWN" AND "DELEGATED" POWERS OF LOCAL GOVERNMENT	123
Fomichov K. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF ENTITIES IMPLEMENTING STATE POLICY IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES WITH OTHER STATE INSTITUTIONS	128
Krushenitskyi V. STATE EDUCATION POLICY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION	134
Lebyd I. REACTION TO ILLEGAL AMBER MINING: EUROPEAN EXPERIENCE	138
Mihalatiuk V. IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURE OF CYBER SECURITY IN UKRAINE: EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES	143
Nalyvaiko O. SPECIFICITY OF SUBJECTS, OBJECTS AND DIRECTIONS PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF BODIES JUDICIAL AUTHORITIES OF UKRAINE	147
Pohosian R. CONCEPTS AND ELEMENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF WAR VETERANS	152
Ryabovol M. PURPOSE, CONCEPT, ESSENCE AND PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE	157
Stetsenko D. THE OMBUDSMAN AS A SUBJECT OF GUARANTEEING THE OBSERVANCE OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS UNDER MARTIAL LAW	163
Khachatryan A. MODERN THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE INSTITUTE OF HONORARY CONSULS OF FOREIGN STATES IN UKRAINE	167

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE;
OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY**

Rohatynska N., Kostiukova O. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF JUVENILE CRIME	172
Kanyuka V., Oliynychuk R. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE REPRESENTATIVE OFFICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTS AND TYPES	178
Melnyk I., Kanyuka V., Bohachuk V. BASICS OF WEAPON OWNERSHIP AND FIREARMS TRAINING FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY «LAW ENFORCEMENT ACTIVITY» USING ELEMENTS OF SHOOTING	183
Skliarenko I. DEPUTY OF THE LOCAL COUNCIL AS A SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE	186
Androsovykh L. PROBLEMS OF FIGHTING ORGANIZED CRIME IN THE FINANCIAL SYSTEM AT THE PRESENT STAGE AND THE WAYS OF THEIR SOLUTION	192

Skorejko V. COGNITIVE EVALUATION OF EDIVENCE BY THE COURT (ON THE EXAMPLE OF THE INFLUENCE OF INADMISSIBLE EVIDENCE ON THE FORMATION OF THE INTERNAL CONVICTION OF JUDGES)	198

JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Ryabovol L. SCIENTIFIC DISCUSSION ON THE POWER OF THE ORGANIZATION AND FUNCTION OF THE JUDICIARY	204
Bosa I. WARRANTIES OF LAWYER ACTIVITY: SIGNS AND IMPLEMENTATION MECHANISM	210

INTERNATIONAL LAW

Okopnyk O. SOME ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST HUMANITY	216
Chernik S. THE EUROPEAN CONVENTION ON THE ADOPTION OF CHILDREN (REVISED): PROBLEMATIC ASPECTS	219
Luo Zhengrong. HOW STATELESS PERSON BECOMES A CHINESE CITIZEN	223

PHILOSOPHY OF LAW

Vdovichen V., Shcherbanyuk O. DECISIONAL DETERMINISM AND NORMS FOR DECISION	228
Bunchuk O. THEOLOGICAL REDUCTION IN JURISPRUDENCE ASSESSMENT OF KARL LARENTZ	233

CURRENT ISSUES OF THE PRODUCTION

Kysylova K. PROBLEM OF GENDER STEREOTYPES IN MODERN SOCIETY: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE	238
Sokurenko O. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES AND PROBLEMS OF PENSION REFORM IMPLEMENTATION	243
Teremetskyi V., Popovych T. THE IMPACT OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE ON THE CIRCULATION OF COMMERCIAL GOODS	247
Taldonova K. LEGAL ANALYSIS OF CONSUMER RIGHTS PROTECTION IN THE DIGITAL SPHERE	250
Voronyatnikov O., Zinoviev N. PECULIARITIES OF PUBLIC-LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF CORRUPTION PREVENTION	255
Lychenko I., Broda A. CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR PROTECTION CONDITIONS IN THE FIELD OF CHILD NUTRITION	259
Kolbina N. CONCEPTS AND ELEMENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PRODUCTION AND CIRCULATION OF BABY FOOD	264
Padalka M. INTERACTION OF INTERNATIONAL LAW WITH THE NATIONAL SYSTEM OF UKRAINE	268
Bohdan B., Shulika Ye. BANKING ACTIVITY AND BANKING SERVICES: QUESTIONS OF TERMINOLOGICAL RELATIONSHIP AND INTERCONNECTION	272
Striyashko H., Chernenko O. CURRENT ISSUES OF THE LEGAL NATURE OF THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES PARTLY STATE-OWNED	277
Artiukhov Ye. CONCEPT AND ELEMENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE OMBUDSMAN INSTITUTE IN UKRAINE	281
Kychynska A., Serdiukov O. PRACTICAL ASPECTS OF TAXATION OF GAMBLING BUSINESS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	286
Fedorchenko R. PECULIARITIES OF APPEALING DECISIONS, ACTIONS OR	291

IN ACTION OF THE STATE EXECUTIVE BY PARTIES TO EXECUTIVE PROCEEDINGS	
Shcherbatiuk O. CURRENT ISSUES OF IMPLEMENTATION OF DIGITAL TOOLS (TECHNOLOGIES) IN PUBLIC ADMINISTRATION	295
Zadereiko S. ACTUAL PROBLEMS OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION REGARDING MINORS IN THE CONTEXT OF THE INTRODUCTION OF JUVENILE JUSTICE IN UKRAINE	299
Krupnova L., Artemenko O. DISCRETIONARY POWERS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES SUMMARY	303
Zakharchuk R. CHARITABLE ACTIVITY & VOLUNTEER ACTIVITY: CONTENT AND FORM	308
Marchenko S., Syuyva I., Medvedska V. LEGAL BASIS OF VETERINARY SANITARY CONTROL AND SUPERVISION IN UKRAINE	313
Pavlovska N. CHARACTERISTICS AND SIGNIFICANCE OF TORTIOUSNESS OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS	318
Plushko D. CERTAIN ISSUES OF LEGAL REGULATION OF MARITAL PROPERTY IN UKRAINE AND SOME EU COUNTRIES	321
Balynska O. DIVERSE OBJECTS AND A UNIFIED RESULT OF WEIGHING IN TERMS OF RELATIONAL TECHNIQUE	327
Blihar M., Blihar V. MODERN RELATIONAL TECHNIQUE: THE DICHOTOMY OF SUBSUMPTION AND WEIGHING	334
Kurkova K. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR CONFIRMATION OF COMPLIANCE IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE ON MEDICINES AND DRUGS CONTROL	339
Huralenko N. DEONTOLOGICAL BASICS OF MODERN RELATIONAL TECHNIQUE	344

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Право**

**Випуск 14
2023**

**Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Науковий редактор – Рябовол Л.Т.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.
Літературний редактор – Громко Т.В.**

Підписано до друку 3.06.2023р.
Формат 60х84х1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

Віддруковано: ФОП Озеров Г.В.
м. Харків, вул. Університетська, 3 – 9
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 818604 ВІД 02.03.2000